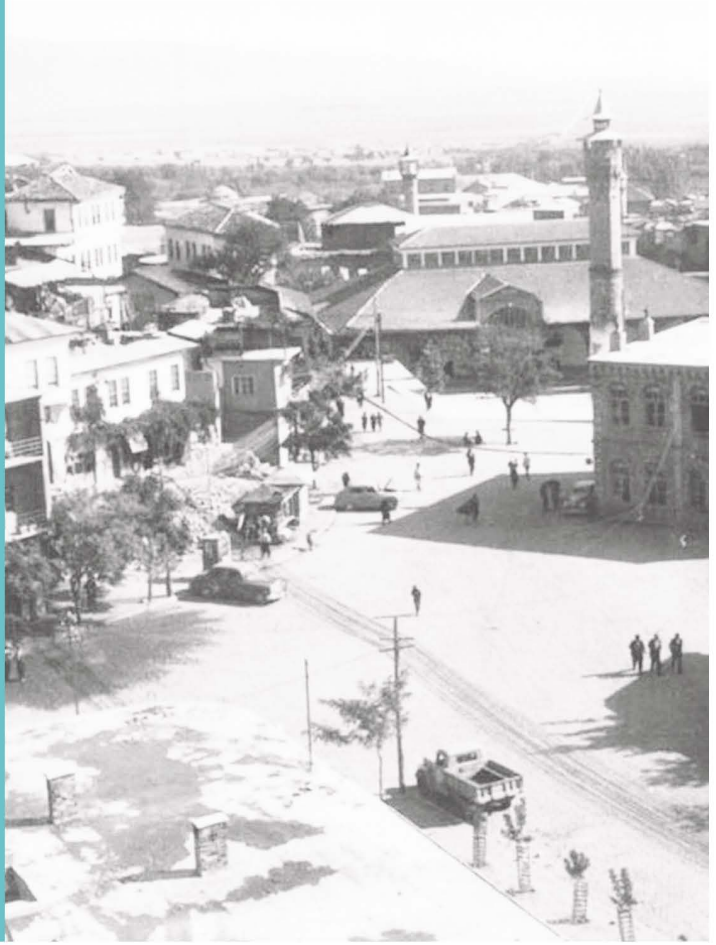

Bu kitap,
6 Şubat 2023 günü
gerçekleşen
Kahramanmaraş
merkezli
depremlerde
hayatını kaybeden
vatandaşlarımıza
ithaf edilmiştir.

MARAŞ ARAŞTIRMALARI

Editörler:
Prof. Dr. İbrahim SOLAK
Doç. Dr. Samet ALIÇ

4

Maraş Araştırmaları – IV

Editörler:
Prof. Dr. İbrahim SOLAK
Doç.Dr. Samet ALIÇ

ISBN: 978-625-6775-06-0

ŞELÂLE OFSET

Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 22 Karatay / Konya

MATBAA SERTİFİKASI: 40806

MİLLÎ MÜCADELE F'NİN YÜZÜNCÜ YILI

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. Yayın No: 134

KİTAPTA YER ALAN YAZILARIN VE FOTOĞRAFLARIN YASAL SORUMLULUĞU YAZARLARINA AİTTİR.

Konya, Eylül 2023

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCI SERTİFİKASI: 44040

Maraş Araştırmaları – IV

Editörler:
Prof. Dr. İbrahim SOLAK
Doç.Dr. Samet ALIÇ

HAKEM LİSTESİ

PROF. DR. ABDULLAH HARMANCI-NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. AHMET GÜNDÜZ-GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. HÜSEYİN MUŞMAL-SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MEHMET EMİN SÖNMEZ-GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MEHMET TEKOC AK-S ELÇUK ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. NEJLA GÜNAY-GAZİ ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. ÖZDEMİR KOÇAK-S ELÇUK ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. ARİF SARI-MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. ÇAĞATAY BENHÜR-S ELÇUK ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. MEHMET ALİ TÜRKMENOĞLU-HARRAN ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. NESLİHAN BOLAT-GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. PERİHAN ÖLKER-S ELÇUK ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. YÜKSEL BABANINOĞLU-GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

Bu kitap,
6 Şubat 2023 günü gerçekleşen
Kahramanmaraş merkezli depremlerde
hayatını kaybeden vatandaşlarımıza ithaf edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Takdim	9
Germanicia'da Bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri Üzerine Bir Değerlendirme	11
<i>Mehmet Ok</i>	
Roma İmparatorları Augustus'tan (İÖ 27) vespasianus Dönemine Kadar (İS 72) Maraş ve Çevresi.....	27
<i>Ercüment Yıldırım – Alaaddin Kalaycı</i>	
Maraş Kazası Kişi Adları (1564)	37
<i>İbrahim Solak – Ahmet Gülenç</i>	
Bertiz Vakıfları ve Vakıf Görevlileri (1691-1829)	67
<i>Pakize Yıldız Etki</i>	
Osmanlı Hâkimiyetinde Maraş'ın İdari Yapısı/Taksimatı II: Maraş Sancağı/Livası	83
<i>Hasan Arslan</i>	
470 Numaralı Elbistan Şer'iyye Siciline Göre Bidayet Mahkemesi'nin İşleyişi ve Mahkemeye Yansıyan Konular	157
<i>Sebiha Çomruk</i>	
Maraş Sulh Mahkemesi Kayıtlarının Değerlendirilmesi	175
<i>Yasin Kozak</i>	
Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Üretim ve Ticaret	213
<i>Toroshan Özdamar</i>	
Türk Kadınlar Birliği ve Kuruluş Yıllarında Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi	229
<i>Tülay Aydın</i>	
Demokrat Parti Döneminde Maraş'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Kutlamaların Maraş Basınına Yansımaları (1953-1960)	249
<i>Cengiz Şavkili – Gülşen Topal</i>	
Kahramanmaraş'ta Sedir Ağaçlarının Dağılışı ile Topoğrafik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Cbs Kullanılarak İncelenmesi	275
<i>Hüsna Kazı – Murat Karabulut</i>	
Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin Risâle Fi Beyân-ı Hayât Kurrat El-Mevlid El-Mûsulî Adlı Eserindeki Türkçe Şiirleri	309
<i>Lütfi Alıcı</i>	
Hâmî-i Mar'âşî'nin Bir Şiir Mecmuasında Tespit Edilen Yeni Şiirleri	335
<i>Gülcan Alıcı</i>	
Zamanın Ruhunu Kavrayan Usta Bir Şair: Arif Eren	365
<i>Kemal Timur</i>	

TAKDİM

Anadolu'nun güneyinde yer alan Kahramanmaraş; Akdeniz, Suriye, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini birbirine bağlayan kavşak bir noktada konumlanmıştır. Bu münasebetle coğrafi olarak stratejik bir öneme sahiptir. Kadim tarihi boyunca Kahramanmaraş ve çevresi birçok topluma ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin bilinen tarihi 7000-7500 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. MÖ 2000'lerden itibaren Hititler'in idaresine giren bölge sırasıyla Medler ve Persler (MÖ 612-333), Makedonyalılar (MÖ 333-323), Selekoslar (MÖ 323-64) ve Büyük Roma İmparatorluğu (MÖ 64-MS 395)'nin idaresinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra da şehir Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir. 637 yılında Müslümanların komutanı Halid b. Velid, Maraş şehrini Bizans'tan almıştır. Bu tarihten itibaren üç asır boyunca Maraş, Müslümanlar ile Bizans arasında birçok kez el değiştirmiştir. 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasıyla şehrin idaresi Türklerin eline geçmiştir. 1337 yılında Dulkadir Beyliği'nin tesisine kadar Türkiye Selçukluları, Haçlılar, Danişmendliler, Eyyübîler ve Klıkya Ermeni Krallığı bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesi gerçekleştirmişlerdir. 1337 yılında Zeyneddin Karaca Bey'in önderliğinde kurulan Dulkadir Beyliği'nin yaklaşık yüz seksen beş yıl başkentliğini yapan Maraş ve Elbistan, 1522 yılında Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından işgal edilen Maraş, verdiği başarılı kurtuluş mücadelesi ile Anadolu'nun her köşesine bağımsızlık ümidinin taşınmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tesisinin ardından bu başarıya istinaden Maraş, 5 Nisan 1925 günü "istiklal madalyası" ile taltif edilmiş, 7 Şubat 1973 tarihinde TBMM kararı ile şehre "Kahraman" unvanı verilmiştir. Kahramanmaraş Anadolu'nun çok tanınmayan, bilinmeyen her açıdan potansiyeli yüksek saklı cennetlerinden birisidir. Bu saklı cennetin, başta ilim dünyası olmak üzere milletimiz tarafından öğrenilmesini, şehrimizin değerlerinin ortaya çıkarılmasını arzuluyor ve bu hususta çalışmalar yürütüyoruz.

2020 yılında Maraş Araştırmaları 1, 2021 yılında da Maraş Araştırmaları 2, 2022 yılında Maraş Araştırmaları 3 adıyla yayınladığımız çalışmaların devamı niteliğinde olan Maraş Araştırmaları 4 isimli bu çalışmanın da temelinde Maraş bulunmaktadır. Alanında uzman farklı akademisyenler tarafından kaleme alınan bu çalışmada, Kahramanmaraş'ımızın tarihinin, coğrafyasının, edebiyatının ve kültürünün ele alındığı 14 adet bilimsel

makale yer almaktadır. Bu anlamda; Mehmet Ok “Germanicia’da Bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Erçüment Yıldırım-Alaaddin Kalaycı “Roma İmparatorları Augustus’tan (İÖ 27) Vespasianus Dönemine Kadar (İS 72) Maraş ve Çevresi ”, İbrahim Solak-Ahmet Gülenç “Maraş Kazası Kişi Adları (1564)”, Pakize Yıldız Et-ki “Bertiz Vakıfları ve Vakıf Görevlileri (1691-1829)”, Hasan Arslan “Osmanlı Hâkimiyetinde Maraş’ın İdari Yapısı/Taksimatı II: Maraş Sancağı/Livası (1848-1915)”, Sebiha Çomruk “470 Numaralı Elbistan Şer’iyye Siciline Göre Bidayet Mahkemesi’nin İşleyişi ve Mahkemeye Yansıyan Konular”, Yasin Kozak “Maraş Sulh Mahkemesi Kayıtlarının Değerlendirilmesi”, Toroshan Özdamar, Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş’ta Üretim ve Ticaret, Tülay Aydın “Türk Kadınlar Birliği ve Kuruluş Yıllarında Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi”, Cengiz Şavklı-Gülşen Topal “Demokrat Parti Döneminde Maraş’ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Kutlamaların Maraş Basınına Yansımaları (1953-1960)”, Hüsna Kazı- Murat Karabulut “Kahramanmaraş’ta Sedir Ağaçlarının Dağılışı ile Topoğrafik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Cbs Kullanılarak İncelenmesi”, Lütfi Alıcı “Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi’nin Risâle Fi Beyân-I Hayât Kurrat El-Mevlid El-Müsulî Adlı Eserindeki Türkçe Şiirleri”, Gülcan Alıcı “Hâmî-İ Mar’aşın Bir Şiir Mecmuasında Tespit Edilen Yeni Şiirleri”, Kemal Timur “Zamanın Ruhunu Kavrayan Usta Bir Şair: Arif Eren” başlıklı konuları ele almışlardır.

Başta akademisyenlerimiz olmak üzere bu kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese çok teşekkür eder, bu çalışmanın şehrimize ve ilim âlemine faydalı olmasını dilerim.

Hayrettin GÜNGÖR

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı

GERMANİCİA'DA BULUNAN PHOKAİA KIRMIZI ASTARLI SERAMİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

MEHMET OK*

Giriş

Germanicia antik kenti, Antik Dönem'de *Commagene*¹ bölgesinde günümüzde ise Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda Kahramanmaraş ili, Dulkadiroğlu ilçesi sınırları içerisinde yayılım göstermektedir (Fig. 1).

Son dönem çalışmaları² kapsamında 2021 yılında Kahramanmaraş Müze Müdürlüğü başkanlığında Dulkadiroğlu ilçesi, Bağlarbaşı mahallesi 2424 ada 1, 4, 5 ve 6 no'lu parsellerde kurtarma kazıları yapılmıştır³. Yapılan kazı çalışmalarında söz konusu ada ve parsellerde mozaikli konut alanı olarak nitelendirilebilecek yapı kompleksi bulunmuştur.

Kazısı yapılan parsellerde bitkisel, geometrik ve figürlü mozaik döşemeli odalar, zeminden ısıtma sistemine (*hypocaust*) ait yapı kalıntıları, opus sectila döşemeli alan ve odaları ayıran duvar örgüsü ortaya çıkarılmıştır (Fig. 2).

Kazısı yapılan açmalarda çoğunluğu amorf nitelikte günlük kullanım kapları, pişirme kapları, taşıma ve depolama kapları bulunmuştur. Günlük kullanım kaplarının kil ve astar özellikleri kapsamında büyük bölümünün yerel olduğu düşünülmekte olup⁴ yeni çalışmalarda bu durum netlik kazanacaktır.

Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri

İlk kez 1933 yılında Atina Agorası'nda yapılan çalışmalarda bulunan bu seramik grubu, Waage tarafından tanımlanarak kil ve astar özelliğine göre "Geç Roma C" olarak adlandırılmıştır⁵. 1948 yılında ise *Antioch on the Orontes* yayınında sözkonusu seramikler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur⁶. Hayes, 1972 yılında *Late Roman Pottery* kitabında bu seramikleri 10 ana forma ayırmış⁷ ve bunlar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Hayes söz konusu çalışmada, Waage'in isimlendirmesini kullanmış olup, bu gruba ait seramiklerin MS 4. yüzyılda Afrika Kırmızı Astarlılarına rakip olduğunu

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

¹ Magie 1950, 549; Yıldırım 2012, 54-64.

² Kentin farklı alanlarında önceki yıllarda yapılan çalışmalar için bk. Dumankaya 2019, 415, 427, res. 1; Germanicia'da yapılan kazı çalışmaları hakkında bk. Ersoy 2017, 107-113; Germanicia hakkında bk. Ürkmez 2014, 67-94; Yıldırım ve Kalaycı 2022, 9-24.

³ Bu makale çalışmasına desteklerinden dolayı Kahramanmaraş Müze Müdürü Sn. Safinaz Acipayam'a ve arkeolog Sn. İdris Akgül'e teşekkür ederim.

⁴ Germanicia Antik Kenti Geç Roma Dönemi günlük kullanım kaplarına ait arkeometrik çalışma için bk. Akyol et al. 2021, 174-191.

⁵ Waage 1933, 298-304, fig. 4.

⁶ Waage 1948, 51, Pl. XI, 946-949.

⁷ Hayes tarafından kap formlarının genel olarak tabaklar ve açık kenarlı kâselerden oluştuğu belirtilmektedir bk. Hayes 2008, 84.

belirtmiştir⁸. 1980 yılında ise Hayes, Foça'da yanık kâse parçalarına dayanarak Geç Roma C'nin yanında "Foça Kırmızı Astarlı Seramiği" ifadesini de kullanmıştır⁹. MS 4. yüzyıl sonu ile MS 5. yüzyıl başında görülmeye başlanan ilk örnekler, Çandarlı seramiklerinin geç dönemlerdeki çok yakın taklitleri olarak üretildiği tespit edilmiştir¹⁰. Geç Roma C kaplarının Phokaia'nın yanısıra, Gryneion'da da üretiminin olduğu düşünülmektedir¹¹.

Langlotz, 1969 yılında bu seramiklerin üretim yerinin Phokaia olduğu hakkında bir rapor hazırlamış, ancak isimlendirme yapmamıştır¹². Mayet ve Picon tarafından analiz çalışmaları yapılarak Phokaia'nın yakınlarında tespit edilen kil yataklarından alınan örneklerin kil özelliklerine göre, ithal edilen seramiklerin burada üretildiği ortaya konulmuş, Phokaia'nın doğusuna ve batısına yapılan ihracatın tamamen Phokaia'dan yapıldığı belirtilmiştir¹³. Ephesos'ta bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramik grubuna bir başka analiz çalışması yapılmış, bunlar da Phokaia'daki atölyelerle ilişkilendirilmiştir¹⁴. Son dönemlerde ise Phokaia Sahil Yolu'nda yapılan çalışmalarda çok sayıda Kırmızı Astarlı seramikler bulunmuş ve bu seramiklerin söz konusu atölyelerde üretilmiş olabileceği belirtilmiştir¹⁵.

Kırmızı astarlı seramiklerin nasıl yapıldığı hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte, Hayes bu seramiklerin kalıpta yapılmış olabileceğini ve süslemelerde damga tekniğinin kullanıldığını¹⁶, Vaag ise aynı tip kabın farklı derinliklere sahip olduğunu, ağız kenarlarının elle şekillendirildiğini ve teknik ayrıntıları dikkate alınarak seramiklerin çarkta yapıldığını belirtmektedir¹⁷.

Phokaia seramiklerinin üretimi MS 4. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başları olmakla beraber¹⁸, Doğu Akdeniz'de MS 5- 6. yüzyılda yaygın olarak kullanılmış, Anadolu ve çevresinde biraz daha erken döneme tarihlendirilmiştir¹⁹. Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramiklerin rakibi olarak görülen bu form grubu, birçok yerleşimde MS 5. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır²⁰. Caesarea/İsrail²¹, Aşağı Mısır, Suriye, Filistin, Sicilya ve

⁸ Hayes 1972, 323.

⁹ Hayes 1980, 525.

¹⁰ Hayes 2008, 84; MS 4. yüzyıl sonlarında Geç Roma C seramiklerinin önemli bir ihracat ürünü olması, Konstantinopolis'in artan ihtiyaçları ile ilişkilendirilmiştir bk. Hayes 1992, 5.

¹¹ Empereur – Picon, 1986, 143 – 146; Ladstatter - Sauer 2005, 143-144.

¹² Hayes 1980, 525.

¹³ Mayet – Picon 1986, 133.

¹⁴ Ladstatter – Sauer 2005, 144-148, 165-166.

¹⁵ Civelek 2021, 48-65.

¹⁶ Hayes 1972, 323, 346.

¹⁷ Vaag 2003, 204-205.

¹⁸ Tekocak 2006, 55.

¹⁹ Hayes 1972, 323.

²⁰ Hayes 1972, 368.

²¹ Magness 1995, 140-141, fig. 1 1.

Rusya’da bu seramiklere rastlanmıştır²². Anadolu’da ise başta Ionia Bölgesi olmak üzere, Troas, Phrygia, Kilikia, Karia, Lykia, Lydia bölgelerinde yer alan kentlerde bulunmuştur²³. Phokaia Kırmızı Astarlı seramiklerinin pek çok yerleşimde bulunmasının sebepleri arasında ticaret yollarının gelişmesi ve Phokaia’nın önemli bir deniz ticaretine sahip olduğu düşünülmektedir²⁴.

Phokaia Kırmızı Astarlı seramikleri yüksek sıcaklıkta (1000°C) fırınlanmışlardır. Hayes’in tanımına göre bu seramiklerin kil yapısı sert, ince taneli, kiremit kırmızısı, kestane ve mor renktir. İçerik olarak sıklıkla ince kireç ve nadiren de mika katkılıdır. Dış yüzeyde ağız kenarında istifleme ve fırınlamadan kaynaklanan siyahlaşmalar görülmektedir. Astar yapısı dışta ince, iç yüzeyde ise bazen kalındır. Astar rengi kahverengi kırmızı ve morumsu kırmızıdır²⁵. Süsleme olarak çoğunlukla rulet olmak üzere, damga bezemeler de görülmektedir²⁶.

Mozaikli Konut Alanında Bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri (Fig. 3)

Mozaikli Konut Alanı’nda yapılan çalışmalarda toplam 25 adet Phokaia Kırmızı Astarlı seramiği bulunmuştur. Seramiklerin büyük bölümü amorf nitelikte ve küçük boyutta olması nedeniyle çalışma kapsamında altı örnek değerlendirilmiştir.

Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiklerin yoğunluğu 4A-B açmalarından ele geçmiştir. Seramiklerin form ayrımında J. W. Hayes’in “*Late Roman Pottery, 1972*” yayını temel kaynak oluşturmuştur.

Germanicia’da bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı Seramik grubuna ait örnekler benzer formda olup (Form 3), yüksek ağız kenarlı ve sığ, yayvan gövde yapısına sahip kaselerden oluşmaktadır. Seramiklerde içerik olarak az miktarda mika ve kireç katkısı gözlemlenmektedir. Kil yapısı sert, sıkı ve gözeneksizdir. Kil rengi açık kırmızı (2.5YR 6/6-6/8), dış ve iç yüzeyi ise kırmızı (10R 5/8-6/8) renktedir²⁷.

Formlar (Fig. 3)

Hayes Form 3: Kâse ve tabak formlarından oluşan bu form grubuna ait örnekler Hayes tarafından ağız kenarına göre alt tiplere (3A-H) ayrılarak değerlendirilmiştir. Bu forma ait seramikler; ağız kenarı geniş, kavisli, dikey, kalın-

²² Hayes 1972, 368; Ayrıca Atina Agorası için bk. Hayes 2008, 237-249, fig. 37-42 (1229-1419); Gindaros için bk. Kramer 2004, 204, 207-209; Galiza/İspanya için bk. Fernandez 2010, 381, fig. 5; Korinth için bk. Slane 1990, 57-58, fig. 10, 120; Stobi’de Form 2-3 MS 5. yy.a tarihlendirilmiştir, bk. Anderson-Stojanovic 1992, 59-61.

²³ Söz konusu bölgelerde yer alan kentler ve atflar için bk. Ok 2018, 310-311, dn. 989-1004; Asi Deltası ve Asi Vadisi Yüzey Araştırmalarında bulunan örnekler için bk. Pamir 2014, 185, res. 10, 1 (11-12); Hatay/Haç Dağı Mevkii buluntuları için ayrıca bk. Coşkun 2014, 149, 158-159, res. 4 (66-74), res. 5 (75-87); Olba için bk. Aydın 2019, 108.118; Phokaia Kırmızı Astarlı seramikleri ayrıca Tarsus ve Antiocheia gibi yerleşimlerde hâkim bir seramik grubudur bkz. Hayes 1972, 368.

²⁴ Civelek 2021, 52-53.

²⁵ Hayes 1972, 323; Hayes 2008, 84.

²⁶ Hayes 1972, 346-347.

²⁷ Germanicia’da bulunan Phokaia Kırmızı Astarlı seramiklerinin tümünün kil ve astar yapısı incelenmiştir.

laştırılmış, genellikle dış yüzeyi içbükey profilli, alçak veya sahte bir kaide yapısına sahiptir. Süsleme olarak rulet ve damga dekorasyonlar yer almaktadır. Ağız çapları ise 19-36 cm arasında değişmektedir²⁸.

Hayes Form 3C (Fig. 3, Kat. No: 1-2)

Hayes'in tanımlamasına göre; kalınlaştırılmış ağız kenarlı, dışta içbükey bir profilli, bu profilin oval veya hafif sivriltilmiş uç kısmı kimi zaman dışa çıkıntı yapmakta iken, kimi zamanda aşağı sarkıtılmıştır. Çoğunlukla kaselerden oluşan form grubuna ait örneklerin bazılarında rulet süsleme görülmektedir²⁹. Ağız genişliği 15,5-27 cm arasında değişmektedir³⁰.

Germanicia'da form grubuna ait toplam 20 parça bulunmuştur. Seramiklerin buluntu alanı ise 4A ve 4B açmalarıdır. Form veren iki örneğin ağız çapı 22 cm.dir (Kat. No: 1-2).

Hayes tarafından MS 460-475 yıllarına tarihlenen form³¹, Atina Agorası'nda MS 5. yüzyılın 3. çeyreğine³², Beirut'ta MS geç 5. yüzyıla³³, Troia'da MS 460-475³⁴, Adramytteion'da MS 460-475 yıllarına³⁵, Ephesos'ta MS 5. yüzyılın ikinci yarısına³⁶, Smyrna'da MS 5. yüzyılın ikinci yarısına³⁷, Klazomenia'de MS 460-475 yıllarına³⁸, Sardis'te geç 4. ve 6. yüzyıla³⁹, Stratonikeia'da MS 5. yüzyılın ikinci yarısına⁴⁰, Knidos'ta MS 5. yüzyılın ikinci yarısına⁴¹, Tripolis'te MS 4. yüzyılın sonu-5. yüzyılın ilk yarısına⁴², Kelenderis'te MS 5. yüzyılın ikinci yarısına⁴³, Antandros'ta MS 5. yüzyılın 3. çeyreğine⁴⁴, Anemurium'da MS 5- 6. yüzyıl ortasına⁴⁵, Zeugma'da MS 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine⁴⁶, Antiocheia'da Geç Roma Dönemi⁴⁷, Tarsus'ta Geç İmparatorluk Dönemi'ne⁴⁸, Labraunda'da MS 5. yüzyıla⁴⁹, Sardeis'te Geç 5 yüzyıla⁵⁰, Arykanda'da MS 5. yüzyılın ikinci yarısına⁵¹, Myra-Andriake'de MS 5.

²⁸ Hayes 1972, 329.

²⁹ Hayes 1972, 329.

³⁰ Hayes 1972, 333, Type 3C.

³¹ Hayes 1972, 333, 337, fig. 67 Form 3C.

³² Hayes 2008, 240-241, fig. 39, 1266-1273.

³³ Reynolds 2010, 213-214, fig. 6, 75, 84.

³⁴ Tekkök 1996, 139, fig. 86, G75-76; Troia/ Harman Yeri için bk. Bieg – Tekkök 2006, 159, taf. 2. 16.

³⁵ Şahin 2020, 236, Nr. 32-33.

³⁶ Mitsopoulos-Leon 1991, 142, taf. 198 M 5- M 6; Gassner 1997, 143, taf. 46 555-557.

³⁷ Erol 2011, 136-138, P-T4.2; Form 3 için ayrıca bk. Doğer 2007, 109, Pl. III (MS 5-6. yy.)

³⁸ Gürbüz 2018, 153, fig. 13 (17).

³⁹ Rautman 1995, 52-53, fig. 11, 2.13-15; Crawford 1990, 91, fig. 514.

⁴⁰ Tekocak 2019, 102-103.

⁴¹ Doksanaltı 2006, 500, K212a.

⁴² Ok 2018, 316-317, 449, Lev. 66 (476).

⁴³ Tekocak 2006, 58, Lev. 11, 70-73.

⁴⁴ Aktaş 2018, 176-177.

⁴⁵ Williams 1989, 48, fig. 22, 269.

⁴⁶ Kenrick 2013, 53, Pl. 30, PT471.

⁴⁷ Waagé 1948, 53, Plate XI, 941f, k.

⁴⁸ Jones 1950, 277, Fig. 208, 821k.

⁴⁹ Hellström 1965, 44, pl. 37, 333.

⁵⁰ Rautman 1995. 43-44, Fig. 4, 1.5.

yüzyıla⁵², Nysa'da MS 5. yüzyıla⁵³, Phokaia'da MS 5. Yüzyıl ikinci yarısı ile son çeyreğine⁵⁴, Elaussa Sebaste'de MS 5. yüzyılın ikinci yarısına⁵⁵, Soli Pomeipolis'te MS 5. yüzyılın ikinci yarısına⁵⁶ tarihlendirilmiştir. Germanicia'da ise karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.

Hayes Form 3E (Fig. 3, Kat. No: 3)

Hayes'in tanımına göre Tip C'nin devamıdır. Ağız kenarı kalınlaştırılmış düz ve dikey, alt kısmı düz veya içbükey, ağız kenarıyla gövdenin birleştiği bölümde çıkıntıdır. Dış yüzeyde genellikle rulet süsleme bulunmaktadır⁵⁷. Ağız genişliği 25-35 cm arasındadır⁵⁸.

Germanicia'da Tip 3E tek örnek ile temsil edilmektedir. Seramiğin buluntu alanı 4B açması olup, ağız çapı 22 cm.dir (Kat. No: 3).

Hayes⁵⁹ tarafından MS 500 civarına⁶⁰ tarihlendirilen formun benzeri, Atina Agorası'nda MS Geç 5- Erken 6. yüzyıla⁶¹, Ephesos'ta geç 5- erken 6. yüzyıla⁶², Saraçhane'de MS 6. yüzyılın ilk yarısına⁶³, Tripolis'te MS 5. yüzyılın sonlarına⁶⁴, Knidos'ta MS 5. yüzyılın son çeyreğine⁶⁵, Myra-Andriake'de MS 5. yüzyılın sonu ile 6. yüzyılın ortasına⁶⁶, Sardis'te geç 6. yüzyıla⁶⁷, Smyrna'da MS 5. yüzyılın sonu 6. yüzyılın başına⁶⁸, Adramytteion'da MS erken 6. yüzyıla⁶⁹, Soli Pompeipolis'te MS 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyılın başlarına⁷⁰, Kelenderis'te MS 5. yüzyılın 3. çeyreğine⁷¹, Troia'da Geç 5-6. yüzyılın başına⁷² tarihlendirilmiştir⁷³. Germanicia'a örneği ise benzerlerinden hareket ile MÖ 500 civarına tarihlendirilmesi önerilmektedir.

⁵¹ Yaman 2018, 62-63, Lev.9, 10.

⁵² Öz 2020: 62-63, Kat. No. 32-43, Lev. 7: 1-7; 8: 1-5.

⁵³ Sönmez 2018, 20.

⁵⁴ Fırat 2011: 137; Formlar için ayrıca bkz. Fırat 2015: 161-178.

⁵⁵ Kızıllarslanoğlu & Aktaş 2023, 335-336, Fig. 4, 28-31

⁵⁶ Yıldız 2022, 132-123, Kat No: 13-15.

⁵⁷ Hayes 1972, 331.

⁵⁸ Hayes 1972, 333, Type 3E.

⁵⁹ Hayes 1972, 337, Fig. 68, Form 3E.

⁶⁰ Anemurium için bkz. Williams 1989, 48, Fig 22 271-273.

⁶¹ Hayes 2008, 241, Fig. 39, 1274-1279.

⁶² Gassner 1997, 143-144, Taf. 46 558-561.

⁶³ Hayes 1992, 94, Fig. 33, 14.10.

⁶⁴ Ok 2018, 318; Tripolis'te bulunan Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramiklerin arkeometrik çalışması için ayrıca bkz. Semiz&Duman&Ok 2018, 530-541.

⁶⁵ Doksanaltı 2006, 500, K212c.

⁶⁶ Öz 2020, 233-238, Hayes Form 3E.

⁶⁷ Rautman 1995, 52-53, Fig. 11 2.16-17.

⁶⁸ Gassner 1997, 143-144, Taf. 46, No. 558-561.

⁶⁹ Şahin 2020, 238-239, Nr. 36-37.

⁷⁰ Yıldız 2022, 131-132, Fig. 4-5, Kat. No: 18-23.

⁷¹ Tekocak 2006, 58, Fig. 11, 76-82.

⁷² Japp 2007, 59-60, Fig. 2, No. 8; Troia/Harman Yeri'nde, Savran Tepe'de ve Troia/ İn Limanı'nda MS 500'e tarihlendirilmiştir, bkz. Bieg-Tekkök 2006, 158, 159, Taf. 1. 11, Taf. 2. 18, 22.

⁷³ Anemurium için bk. Williams 1989, 53, Fig. 26, 303.

Hayes Form 3F (Fig. 3, Kat. No: 4)

Hayes'in tanımlamasına göre; Form Tip D ve E'nin devamı şeklindedir. Dışta ağız kenarının gövdeyle bağlandığı bölümde bir çıkıntı bulunmaktadır⁷⁴.

Germanicia'da söz konusu tipe ait tip bir örnekle temsil edilmektedir. Seramik parçası 4B açmasından bulunmuş olup, ağız çapı 28 cm.dir (Kat. No: 4). Seramiğin ağız kenarının dış yüzeyinde üç sıra rulet süsleme yer almaktadır.

Hayes tarafından erken 6. yüzyıla tarihlendirilen form örnekleri⁷⁵, Atina Agorası'nda MS 500-550 yıllarına⁷⁶, Ephesos'ta MS 6. yüzyılın ilk yarısına⁷⁷, Knidos'ta MS 6. yüzyılın ilk otuz yıllarına⁷⁸, Kelenderis'te MS 6. yüzyılın ilk yarısına⁷⁹, Parion'da MS 6. yüzyılın ilk yarısına⁸⁰, Elaussa Sebaste'de MS 6. yüzyılın başına⁸¹, Adramytteion'da MS 525-550 yıllarına⁸², Tripolis'te MS erken 6. yüzyıla⁸³, Myra-Andiake'de MS 6. yüzyılın ilk yarısı⁸⁴, Soli Pompepolis'te MS 6. yüzyılın ilk yarısına⁸⁵, Nysa'da MS 6. yüzyıla⁸⁶ tarihlendirilmiştir. Germanicia buluntusu, farklı kentlerde bulunan benzer örnekler dikkate alınarak MS 6. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Hayes Form 3G (Fig. 3, Kat. No: 5)

Hayes'in tanımlamasına göre; Tip F'nin devamı niteliğindedir. Dış yüzde rulet süsleme yoktur⁸⁷.

Germanicia'da 3F tipine ait bir parça bulunmuştur. Seramiğin buluntu alanı 4A açması olup, ağız çapı 27 cm.dir (Kat. No: 5). Ephesos'ta Germanicia buluntusunun yakın benzeri bir örnek 22 cm ağız çapına sahip olup MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸⁸. Formun benzerleri Atina Agorası'nda MS 6. yüzyılın ortasına⁸⁹, Antiocheia'da Geç Roma Dönemi'ne⁹⁰, Parion Roma Hamamında MS 6. yüzyıl ilk yarısına⁹¹ tarihlendirilmiştir. Germanicia buluntusu ise Ephesos ve diğer kentlerde bulunan seramiklerle karşılaştırılarak MS 6. yüzyıla tarihlendirilebilir.

⁷⁴ Hayes 1972, 331.

⁷⁵ Hayes 1972, 338, Fig. 69 Form 3F.

⁷⁶ Hayes 2008, 241-242, Fig. 39-40, 1280-1291.

⁷⁷ Mitsopoulos-Leon 1991, 143, Taf. 201 M13-16; Gassner 1997, 144, Taf. 46 562.

⁷⁸ Doksanaltı 2006, 500, K212d.

⁷⁹ Tekocak 2013, 163, Fig. 7, 20.

⁸⁰ Ergürer 2019, 267-268, Kat. No: 7-13.

⁸¹ Kızırlansanoğlu & Aktaş 2023, 336, Fig. 5, 33.

⁸² Şahin 2020, 239, Nr. 38-41.

⁸³ Ok 2018, 318.

⁸⁴ Öz 2020, 234-238, Hayes Form 3F.

⁸⁵ Yıldız 2022, 132, Kat. No: 24-28.

⁸⁶ Sönmez 2018, 20-21, Kat. No: 41.

⁸⁷ Hayes 1972, 331, Type 3G.

⁸⁸ Gassner 1997, 145, Tafel 47, 571.

⁸⁹ Hayes 2008, 242, Fig. 40, no. 1292-1293.

⁹⁰ Waage 1948, Pl. XI, 947a

⁹¹ Ergürer 2019, 268, 282, No: 14; Ergürer 2016, 136, 159, Kat. No: 95.

Hayes Form 10A (Fig. 3, Kat. No: 6)

Hayes'in tanımlamasına göre; bu kaplar ağız şekillerine göre üç tipte (10A-C) değerlendirilmiştir. Bu gruba ait seramiklerin küçük versiyonları 15-20, geniş versiyonları ise 20-30 cm arasındadır⁹².

Formun özelliği, kalınlaştırılan dudakın üstte düzleştirilmiş ve altta hafif çıkıntılarla yumruya benzer bir görüntü elde edilmesidir. Germanicia bulunan tabağın ağız yapısı köşeli ve yumru şeklinde olmasından dolayı A grubu içinde değerlendirilmiştir.

Germanicia'da tek örnekle temsil edilen form, 1A aşmasından bulunmuş olup, 26 cm ağız çapına sahiptir (Kat. No: 6).

Hayes tarafından MS Geç 6- Erken 7. yüzyıla⁹³ tarihlendirilen formun benzerleri, Akdeniz Bölgesinde Kelenderiste⁹⁴ ve Antiocheia'da⁹⁵, Batı Anadolu'da ise Epheos'ta MS 6. yüzyılın sonuna⁹⁶, Myndos'ta MS 6. yüzyıl sonları- 7. yüzyıl başlarına⁹⁷, Adramytteion'da MS 570-7. yüzyılın ilk yarısına⁹⁸, Parion Roma Tiyatrosu'nda MS 6. yüzyılın ikinci yarısına⁹⁹ tarihlendirilmiştir. Germanicia buluntusunun ise diğer buluntu merkezleri ışığında MS Geç 6- Erken 7. yüzyıla tarihlendirilmesi önerilmektedir.

Sonuç

Commagene Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Germanicia, coğrafi konumu sebebiyle Antik Dönem'de bölgelerarası ticaret yollarının geçiş noktası üzerinde yer almıştır. Günümüze kadar kentte yapılan kazı çalışmaları ve bu çalışmalarda ele geçen bulgular kentin tarihsel süreçteki zenginliğine ışık tutmaktadır.

Germanicia'da günümüze kadar yapılan kazılarda çok sayıda mozaikli yapı ortaya çıkarılmış ve mozaikler genel olarak MS 4.-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir¹⁰⁰. Aynı zamanda Germanicia'da bulunan Geç Roma Dönemi ithal seramiklerle mimari buluntuların birbiriyle çağdaş olduğu verilerle desteklenmektedir. Bu da ekonomik anlamda söz konusu tarihlerde kentin refah ve huzurunun yanında ticari ilişkilerinin de hareketli olduğunun bir göstergesidir.

⁹² Hayes 1972, 343.

⁹³ Hayes 1972, 346.

⁹⁴ Tekocak 2013,163, Fig. 7. 27-28.

⁹⁵ Waagé 1948, 53, Plate XI: 949a.

⁹⁶ Gassner 1997, 146, Tafel 48, 582.

⁹⁷ Mimaroglu 2017, 344-345, Lev. 5/5, 6/2, 6/3, 6/7, 6/5, 5/6, 7/ 1, 8.

⁹⁸ Şahin 2020, 239-240, Nr. 48-50.

⁹⁹ Ergürer 2016, 139, Fig. 5, Kat. No. 101- 108; Parion Agora ve Dükkân Buluntuları için bkz. Ergürer 2015, 86, Resim 8, 55.

¹⁰⁰ Dumankaya 2018, 22; Ayrıca bk. Ersoy 2017, 282.

Germanicia'nın Antik Dönem'de, Doğu Kilikya'da yer alan önemli liman kentleri¹⁰¹ Tarsus ve Aigeai ile ticaret yol bağlantısı bulunmaktadır. Antik Dönemde Antiocheia'dan gelip Issos'a bağlanan yol güzergâhı, Tarsus'tan gelen yol ile birleşmekte, Doğu'da Zeugma'ya, Kuzeydoğuda Germanicia'ya ulaşmaktadır. Aynı zamanda Germanicia ve Zeugma'dan Samsat'a da bu güzergâh birbirine bağlanmaktadır¹⁰².

Tarsus ve Aigeia limanlarından iç bölgelere doğru işleyen yol güzergahı seramik ticaretinin gelişmesinin önemli unsurları arasındadır. Tarsus ve çevresinde bulunan antik kentlerde de yukarıda bahsedildiği gibi farklı formlarda Phokaia Kırmızı Astarlı seramikleri bulunmuştur. Bu durum ise Phokaia'dan denizyolu ile Kilikya'ya, oradan da iç bölgelere seramik ticaretinin varlığını düşündürmektedir.

Germanicia halkının Roma Dönemi'nde farklı bölge ve yerleşimlerle ithal seramik ticareti yaptığı tespit edilmiştir. 2019-2020 yıllarında Germanicia sınırları içerisinde yapılan kazı çalışmalarında Doğu Sigillata A, Doğu Sigillata B, Sagalassos ve Afrika Kırmızı Astarlı seramikleri tespit edilmiştir. Yine bu çalışmalarda Phokaia Kırmızı Astarlı seramiklerinden Form 3C ve 3E tiplerine ait az sayıda seramik parçası da buluntular arasındadır¹⁰³.

2021 yılında kazısı yapılan alanda ele geçen ve bu çalışma kapsamında değerlendirilen Phokaia üretimi seramikler sınırlı sayıda olsa da geçmiş yıllardaki buluntulara göre form ve tip çeşitliliği görülmektedir (Hayes Form 3C-E-F-G, 10A). Germanicia Mozaikli konut alanının modern yerleşim içerisinde kalması ve dolgu toprak tabakası nedeniyle, alanda stratigrafiyi takip etmek güçtür. Bu nedenle seramiklerde, farklı buluntu merkezlerindeki tarihlendirme önerileri dikkate alınmıştır.

Germanicia'da yapılan kazı çalışmalarında ele geçen Phokaia Kırmızı Astarlı seramikleri ışığında, Germanicia halkının MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-erken 7. yüzyıllarda Phokaia ile ticari ilişki içerisinde olduğu somut verilerle desteklenmiş olup, kentte devam eden kazı çalışmalarıyla bu veriler zenginleşmektedir.

Katalog

Kat. No: Katalog Numarası, Y: Yükseklik, A.Ç: Ağız Çapı, C.K: Cidar Kalınlığı.

Kil ve astar tanımlamaları için Munsell Renk Kataloğu (Munsell Soil Charts 2000) ve ölçü birimi olarak santimetre (cm) kullanılmıştır.

¹⁰¹ Tarsus ve Aigeia limanları ile ilgili bk. Demir 2016, 5, 7; Bölgede yer alan antik liman için ayrıca bk. Tülek 2012, 175-192; MS 3-4. yy.larda Aigeia'de gemileri ile ticaret yapan tüccarlar toptan alışveriş için buraya gelirlerdi bk. Tülek 2012, 188, dn. 68.

¹⁰² Antik Dönem ticaret yol haritası için bk. Ramsay 1960.

¹⁰³ Ok&Dumankaya 2022, 99-139.

Kat. No: 1**Form:** Kâse-Hayes Form 3C

Tanım: Ağız kenar- gövde parçası. Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarı aşağı doğru içbükey ve eğimlidir. Kil rengi açık kırmızı (2.5YR 6/8), içerik olarak az miktarda mika ve kireç katkılıdır. Kil yapısı sert, sıkı ve gözeneksizdir. Astar yüzeyi açık kırmızı renk (10R 6/8), yüzeyde kireç izleri görülmekte olup, ince yüzeylidir.

Buluntu Yeri: Mozaikli Konut Alanı, 4A Açması (2021)**Ölçüler:** Y:3,8A.Ç:22C.K:0,2**Tarih:** MS 5. yüzyılın ikinci yarısı**Kat. No: 2****Form:** Kâse-Hayes Form 3C

Tanım: Ağız kenar- gövde parçası. Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarı aşağı doğru içbükey ve eğimlidir. Kil rengi açık kırmızı (2.5YR 6/8), içerik olarak az miktarda mika ve kireç katkılıdır. Kil yapısı sert, sıkı ve gözeneksizdir. Astar yüzeyi açık kırmızı renk (10R 6/8), yüzeyde kireç izleri görülmekte olup, ince yüzeylidir.

Buluntu Yeri: Mozaikli Konut Alanı, 4B Açması (2021)**Ölçüler:** Y:3.9A.Ç:22C.K:0,2**Tarih:** MS 5. yüzyılın ikinci yarısı**Kat. No: 3****Form:** Kâse-Hayes Form 3E

Tanım: Ağız kenar- gövde parçası. Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarı aşağı doğru içbükey ve eğimlidir.

Kil rengi açık kırmızı (2.5YR 6/8), içerik olarak az miktarda mika ve kireç katkılıdır. Kil yapısı sert, sıkı ve gözeneksizdir. Astar yüzeyi açık kırmızı renk (10R 6/8), yüzeyde kireç izleri görülmekte olup, ince yüzeylidir.

Buluntu Yeri: Mozaikli Konut Alanı, 4B Açması (2021)**Ölçüler:** Y:2,6A.Ç:22C.K:0,4**Tarih:** MS 500 yılları**Kat. No: 4****Form:** Kâse-Hayes Form 3F

Tanım: Ağız kenar- gövde parçası. Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarı, dışta ağız kenarında üç sıra çentik süslemelidir. Dışta ağız kenarından gövdeye geçişte oluk yer almaktadır.

Kil rengi açık kırmızı (2.5YR 6/6), içerik olarak az miktarda taşçık ve kireç katkılıdır. Kil yapısı sert, sıkı ve gözeneksizdir. Astar yüzeyi kırmızı renk (10R

5/8). Ağız kenarının dış yüzeyinde siyahlaşma, gövde üzerinde kireç izleri ve patlaklarının oluşturduğu delikler görülmekte olup, ince yüzeylidir.

Buluntu Yeri: Mozaikli Konut Alanı, 4B Açması (2021)

Ölçüler: Y:2A.Ç:28C.K:0,4

Tarih: MS 6. yüzyıl

Kat. No: 5

Form: Kâse-Hayes Form 3G

Tanım: Ağız kenar- gövde parçası. Dışa kalınlaştırılmış ve çekilmiş ağız kenarı, gövdeye dönüşte içbükey formudur.

Kil rengi açık kırmızı (2.5YR 6/6), içerik olarak az miktarda taşçık ve kireç katkılıdır. Kil yapısı sert, sıkı ve gözeneksizdir. Astar yüzeyi kırmızı renk (10R 5/8). Ağız kenarının dış yüzeyinde siyahlaşma, gövde üzerinde kireç izleri ve patlaklarının oluşturduğu delikler görülmekte olup, ince yüzeylidir.

Buluntu Yeri: Mozaikli Konut Alanı, 4A Açması (2021)

Ölçüler: Y:2,1A.Ç:27C.K:0,4

Tarih: MS 6. yüzyıl

Kat. No: 6

Form: Tabak- Hayes Form 10A

Tanım: Ağız kenar- gövde parçası. Topuz şeklinde ağız kenarı, üstte düzleştirilmiş, alta ise yuvarlatılmıştır. İçte ağız kenarının altı içbükey yapılmış uzun gövdelidir. Kil rengi açık kırmızı (2.5YR 6/8), içerik olarak az miktarda mika ve kireç katkılıdır. Kil yapısı sert, sıkı ve gözeneksizdir. Astar yüzeyi açık kırmızı renk (10R 6/8), yüzeyde kireç izleri görülmekte olup, ince yüzeylidir.

Buluntu Yeri: Mozaikli Konut Alanı, 1A Açması (2021)

Ölçüler: Y:4A.Ç:26C.K:0,3

Tarih: MS Geç 6- Erken 7. yüzyıl.

KAYNAKÇA

- Aktaş R. *Antandros Kazısı Yamaç Ev Roma Dönemi Seramikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2018.
- Akyol A.A., Ok M. & Dumankaya, O., “Caesarea Germanicia (?) Geç Roma Seramiklerinin Arkeolojik ve Arkeometrik İncelemeleri”, *Arkeolojik Küçük Buluntular Pişmiş Toprak, Metal, Kemik, Cam ve Taş Eserler*, 2021, ss. 174-191.
- Anderson- Stojanovic V. R. *Stobi: The Hellenistic and Roman Pottery*, Princeton, 1992.
- Aydın S. *Olba Geç Roma Dönemi Seramik Buluntuları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.
- Bieg G., Tekkök B., Aslan R., “Die Spatrömische Besiedlung der Troas-Ein Überblick”, *Studia Troiaca* 16, 2006, ss. 147-170.
- Civelek A. “Phokaia Sahil Yolu Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *ARMA* I, 2021, ss. 41-65. I
- Coşkun F. Ç. “2005 Yılı Haç Dağı Mevkii Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri”, *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. A. Özfirat – Ç. Uygun, 2014, ss. 145 – 160.
- Crawford J. S. *The Byzantine Shops at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge, 1990.
- Demir F., “Kilikya’daki Aigeai Kenti ve Tarihi”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 2/2, 2016, ss. 1-13.
- Doğur L. “Byzantine Ceramics: Excavations at Smyrna Agora”, *Byzas* 7, 2007, ss. 97-122.
- Doksanaltı E. M. *Knidos Kap Krio Kazı Alanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi. Konya, 2006.
- Dumankaya, O., “Room and Corridor Mosaics from the Ancient City of Germanicia and its Iconographic Assessment/Germanicia Antik Kentine Ait Oda ve Koridor Mozaik ve İkonografik Değerlendirmesi”, *JMR*, 11, 2018, ss. 9 – 27.
- Dumankaya, O., “Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Yeni Gözlemler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 66, 2019, ss. 409-434.
- Empereur J.Y. & Picon M. “A propos d’un nouvel atelier de (Late Roman C)”, *Figlina* 7, 1986, ss. 143-146
- Ergürer H. E. “Parion Roma Hamamı’nda 2012 Yılında Bulunan Roma Dönemi Seramikleri”. Eds. V. Keleş – Hasan Kasapoğlu – H. E. Ergürer – E. Çelikbaş & Alper Yılmaz, *Cevat Başaran’a 60. Yaş Armağanı*, 2019, ss. 263-284.
- Ergürer H. E. “Parion, Agora ve Dükkanlarında Ele Geçen Sigillatlar ve Kırmızı Astarlı Seramikler”. Eds. C. Başaran & V. Keleş, *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı*, 2015, 49-86.
- Ergürer H. E. “Sigillata ve Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikler”. Eds. C. Başaran- H. E. Ergürer, *Parion Roma Tiyatrosu, 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları*, 2016, ss. 123-164.
- Erol D. *Smyrna Agorasında Ele Geçen Terra Sigillata ve Geç Roma Seramiğ*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir, 2011.
- Ersoy, A., *Mozaiklerle Yeniden Doğan Kent Germanicia*, (Ed. F. Eker), Berlin: Lap Lambert Academic Publishing, 2017.
- Fernandez F. Resultados Preliminares del Estudio de La T. S. Focense (LRC) Aparecida en Vigo (Galiza, Espana)”, *RCRF Acta* 41, 2010, ss. 375-384.
- Firat M. “Seramik Çöplüğü verileri Doğrultusunda Phokaia Kırmızı Astarlı Kapları”, Eds. E. Okan, C. Atilla, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan*, İstanbul, 2015, ss. 163-180

- Firat M. *Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011
- Gassner V. *Das Südtor der Tetragonos-Agora*, FiE XIII/I/I, Wien, 1997.
- Gürbüz M. “Late Roman Pottery From A Building in Klazomenai”, *Olba* XXVI, 2018, ss. 135-176.
- Hayes J. W. *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Vol. 2, The Pottery. Princeton University Press, 1992.
- Hayes J. W. *Late Roman Potter*,. 1972, London.
- Hayes J. W. *Roman Pottery, Fine Ware Imports, Athenian Agora XXXII*, Princeton, New Jersey, 2008,
- Hayes J.W. *Supletement to Late Roman Pottery*, London, 1980.
- Hellström P. *Labraunda Vol. II,1: Pottery of Classical, and Later Date Terra Cotta Lamps and Glass*, Lund, 1965.
- Jones F. F. “Pottery”, *Excavations At Gözli Kule, Tarsus*, 1950, ss. 149- 296.
- Kenrick P.M. “Pottery Other Than Transport Amphorae”. Ed. W. Aylward, *Excavations at Zeugma*, Conducted by Oxford Archaeology, 2013, ss. 1-81.
- Kızırlaranoğlu H. A. & Aktaş R. “Elaiussa Sebaste’den Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiklerin Ön Değerlendirmesi”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/1, Mart 2023, ss. 315 – 364.
- Kramer N. *Gindaros, Geschichte und Archaologie einer Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinische Zeit*, Internationale Archaologie 41, Rahden, 2004.
- Ladstätter S. & Sauer R. “Late Roman C-Ware und lokale spätantike Feinware”, (Ed. F. Krinzing), *Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos, Archäologische Forschungen Band 13*, Wien, 2005, ss. 143-201.
- Magie D. *Roman Rule in Asia Minor, To The End of The Third Century After Christ, Volume II: Notes*, Princeton, New Jersey, 1950.
- Magness J. “The Pottery from Area V/4 at Caesarea”, *Preliminary Excavation Reports: Sardis, Bir Umm Fawakhir, Tell el-Umeiri, The Combined Caesarea Expeditions, and Tell Dothan*, Ed. W. G. Dever, American School of Oriental Research, 1995, ss. 133-146.
- Mayet F. & Picon M., “Une sigillée phocéenne tardive (Late Roman C ware) et sa diffusion en Occident”, *Figlina* 7, 1986, ss. 129-134.
- Mimaroglu S. “Myndos (Asar Adası) Geç Antik Dönem Seramikleri”, *STD*, XXVI / 2, Ekim | October 2017, ss. 333-361.
- Mitsopoulos-Leon V. *Die Basilika Am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde. 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit*, Wien, 1991.
- Ok M. *Tripolis Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2018.
- Ok M. & Dumankaya O., “Caesarea Germanicia’nın Seramik Ticaretine Dair İlk Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 99 – 139.
- Öz C. *Myra-Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2020.
- Pamir H. “Asi Deltası ve Asi Vadisi Yüzey Araştırmaları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları*, Ed. A. Öz Firat – N. Coşkun, 2014, ss. 177 – 216.
- Ramsay W. M. *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*. Çev. M. Pektaş, İstanbul, 1960.

- Rautman M. L. “Two Late Roman Wells at Sardis”, *American Schools of Oriental Research* 53, 1995, ss. 37-84.
- Reynolds P. “Trade Networks Of The East, 3rd To 7th Centuries: The View From Beirut (Lebanon) And Butrint (Albania) (Fine Wares, Amphorae And Kitchen Wares)”, *Lrcw 3 Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares And Amphorae In The Mediterranean*, Ed. A. Menchelli, S. Santoro, M Pasquinucci, G. Guiducci, 2010, ss. 89-114.
- Semiz B. & Duman B. & Ok M., “Analytical study of Roman red slip ware from ancient Tripolis (Denizli, Turkey)”, *Measurement*, 129, 2018, ss. 530 – 541.
- S. Japp, “Late Roman, Byzantine and Ottoman pottery from Alaxandria Troas”, *Byzas* 7, 2007, 55-72.
- Slane K. W. *The Sanctuary Of Demeter And Kore. The Roman Pottery And Lamps, Corinth, Vol. XVIII, Part II, Thin Walled Ware*, Princeton, New Jersey, 1990.
- Sönmez B. “Nysa Ad Maeandrum Cadde 1-Plateia Hellenistik ve Roma Dönemi Sofra Kapları ve Unguentariumları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45, 2018, ss. 11-42.
- Şahin R. “Spätantike Sigillaten aus Adramytteion (Ören/Balıkesir): Eine überregionale materialanalyse”. *Anadolu Araştırmaları/ Anatolian Research* 23, 2020, 215-259.
- Tekkök, Biçken B. *The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: The Second Century B. C. To the Sixth Century A.D.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Missouri, Columbia, 1996.
- Tekocak M. “Late Roman C (Phocean Red Slip) Ware from the lower city sondage in Kelenderis”, Eds. Y. Morozova, H. Öniz, *Proceedings of the 17th Symposium on Mediterranean Archaeology, SOMA 2010, BAR-IS. 2555, Oxford, 2013*, ss. 161-170.
- Tekocak M. “Stratonikeia Kazılarında Bulunan Kırmızı Astarlı Seramikler”. Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia Çalışmaları 4. Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, 2019, ss. 85-123.
- Tekocak M. *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006,
- Tülek F. “Burnaz, Doğu Akdeniz’de Kayıp Bir Antik Liman”, *Arkeoloji ve Sanat* 140, 2012, ss. 175-792.
- Ürkmez Ö. “Eski Çağ’da Maraş ya da Marqasti Germanicia”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 2014, ss. 67- 95.
- Vaag L. E. “A Closer look at the making of Phocaeen Red Slip Ware bowls”. in: (Ed.) C. AbadieReynal, *Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistique et Romaines. Actes de la Table Ronde d’Istanbul, 23-24 Mai 1996*, Istanbul, *Varia Anatolica* 15, 2003, ss. 203-207.
- Waage F. O. “Hellenistic and Roman Tableware of North Syria”, *Antioch on the Orontes IV. I, Ceramics and Islamic Coins*, 1948, ss. 1-60.
- Waage F. O. “The Roman and Byzantine Pottery”, *Hesperia* Vol. 2, No. 2, 1933, 279-328.
- Williams C. *Anemurium The Roman and Early Byzantine Pottery*, Belgium, 1989.
- Yaman, 2018 Yaman, A. (2018). *Arykanda Geç Antik Dönem Mahallesi Seramikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yıldırım E. - Kalaycı A. “Makedon Krallığının Egemenliğinden (İÖ 334) Roma İmparatorluğuna Kadar (İÖ 27) Maraş ve Çevresi” *Maraş Araştırmaları* 3, Ed.: İbrahim Solak, Samet Alıç, Konya 2022, Palet Yayınları.
- Yıldırım E. “Roma Parth Mücadelesinde Fırat Nehrinin Jeopolitik Önemi”, *Tarihin Peşinde*, 7, 2012, s. 54-64.

Yıldız V. “Soli Pompeiopolis Geç Roma C Seramikleri”, *Arkeoloji Dergisi* 2022/2, Ekim / October; XXIX, 2022, ss. 117-142.

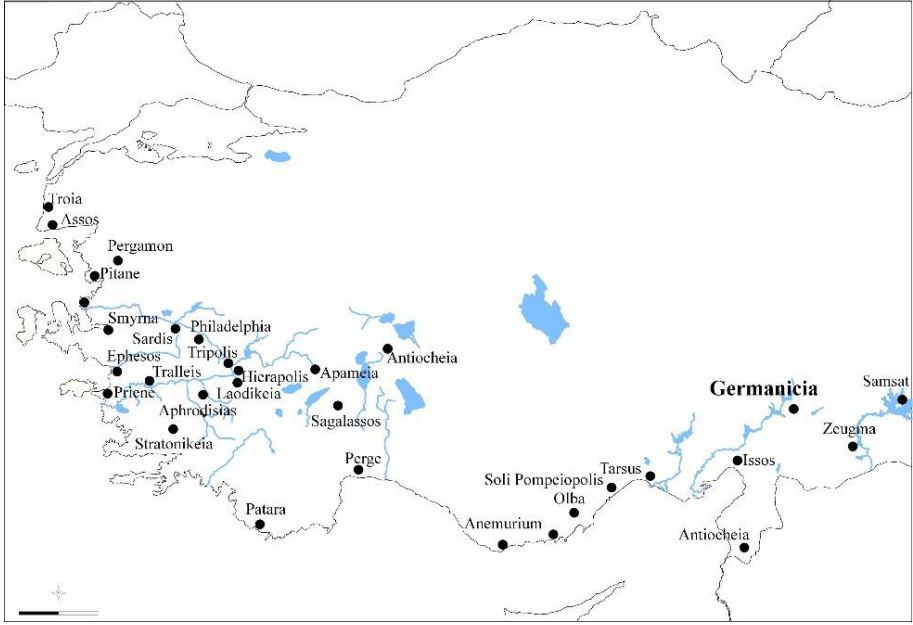

Fig. 1: Germanicia Antik Kenti'nin Konumu

Fig. 2: Mozaikli Konut Alanı (Kahramanmaraş Müze Müdürlüğü Arşivi)

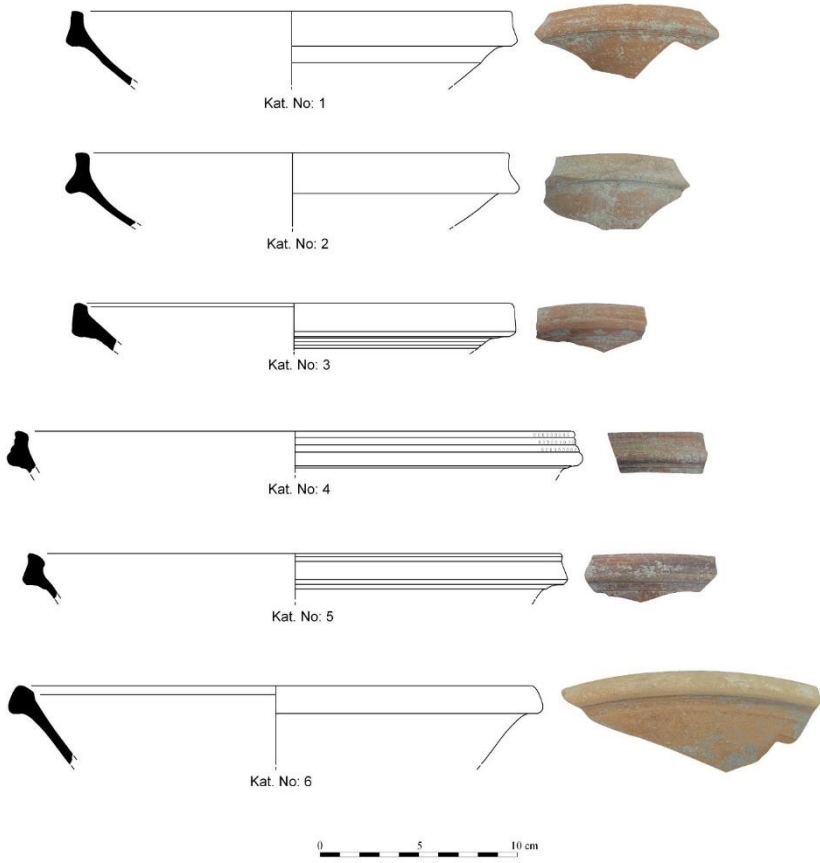

Fig. 3: Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri (Hayes Form 3, Kat. No: 1-5; Form 10, Kat. No: 6)

ROMA İMPARATORLARI AUGUSTUS'TAN (İÖ 27) VESPAİANUS DÖNEMİNE KADAR (İS 72) MARAŞ VE ÇEVRESİ

ERCÜMENT YILDIRIM* – ALAADDİN KALAYCI**

Giriş

Anadolu coğrafyasında, Pers hâkimiyetinin sona ermesinin akabinde Makedon egemenliği başlamıştır. Makedon Krallığı'nın Hindistan'dan Yunanistan'a uzanan toprakları Büyük İskender'in ölümü sonrasında parçalanmış ve bu coğrafya, generalleri arasında paylaşılmıştır. İskender sonrası dönemde ortaya çıkan güç çekişmesi neticesinde Anadolu coğrafyasında birçok yeni krallık kurulmuştur. İskender sonrasındaki olayları kapsayan zaman dilimi, tarihçiler tarafından Hellenistik dönem olarak adlandırılmış ve siyasi olarak Roma'nın imparatorluk çağının başladığı tarih olan İÖ 27 yılına kadar devam etmiştir. Hellenistik dönemde en büyük siyasi ve askeri güç, Syria merkezli Selevkos Krallığı olmuştur. Selevkosların yanı sıra Pontus Krallığı gibi bölgesel güçler de Anadolu hâkimiyetinde önemli roller almıştır. İskender ardılı olan Antigonis hanedanlığı sınırları içinde kalan Maraş ve çevresi Korupedion Savaşı sonrası Selevkos hakimiyeti altına girmiştir. İlerleyen dönemde Selevkosların güç kaybetmesi üzerine yaklaşık İÖ 163-162 yılında Selevkos yöneticisi olan Ptolemios isyan ederek Kommagene Krallığını kurmuş, Maraş ve çevresinin yönetimini üstlenmiştir.

Hellenistik dönemin sonlarında Maraş ve çevresini yönetmeye başlayan Kommagene Krallığı, hâkimiyeti altında olan toprakları korurken bölgesel güç dengesini sürdürmeye çalışarak diğer krallıklar ile ittifaklar kurmuştur. Kommagene Krallığı bölgesel olarak denge politikasını sürdürmeye çalışmak istediye de belirli dönemlerde bağımsızlığını kaybederek ilk olarak Parth'ların ve sonrasında Armenia Krallığı'nın egemenliği altına girerek bağımlı krallık statüsüne düşmüştür. İlerleyen süreçte Kommagene bağımsızlığını kazanmasına rağmen bölgede Roma nüfuzunun artmasından dolayı topraklarını kaybetmek adına Roma'ya bağlılığını bildirerek boyun eğmek zorunda kalmıştır. Hellenistik dönemin sonlarına doğru Romalıların bölgede gücünü arttırması ve sınırlarını Hellenistik Anadolu coğrafyasına yayması ile birlikte bölgede dengeler Roma Cumhuriyeti üzerinden kurulmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra Roma'da yaşanan iç savaş neticesinde yönetsel olarak imparatorluk sistemine geçilmesi ile birlikte siyasi dengeler ve bölgesel hakimiyet mücadeleleri yeniden şekillenecektir.

* Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.

** Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü.

Roma İmparatorluk Döneminde Maraş ve Çevresi

Actium Savaşını, Octavianus'un kazanmasından sonra İÖ. 27 yılında Roma'da Cumhuriyet yönetimi sona ermiş ve yeni idare sistemi olarak imparatorluğa geçilmiştir. Roma'nın ilk imparatoru olan Octavianus, Augustus ismini almıştır. Cumhuriyet yönetiminden sonra gelen imparatorluk dönemi Roma'sında ortaya çıkmış olan yeni oluşumlardan ve siyasi düzenlemelerden eyaletler de etkilenmiş ve bağlı krallıklar zaman içerisinde iktisadi, idari ve askeri olarak değişimler geçirmiştir. İlk Roma imparatoru olan Augustus, Anadolu eyaletlerinin yapısında düzenlemeler yaparak yeni sisteme göre reform girişimlerine başlanmıştır. Bu kapsamda Maraş ve çevresini yöneten Kommagene Krallığı'nın statüsü değişmiştir. Roma İmparatorluğu'ndan bağımsız olan müttefik kralların egemenlik bölgelerini korumak ve ittifakı sürdürmek Romalılar için bir yönetim politikasıydı. Böylece Romalılar, müttefik kralların bölgelerinin kendi yönetimleri altında olduğunu iddia etmekteydiler. Romalılar imparatorluk sistemine geçtikten sonra Küçük Asya coğrafyasında etkin bir güce sahipti. Bundan dolayı istedikleri zaman herhangi bir müttefik krallığı ortadan kaldıracabilecek güçleri vardı. Ancak buna rağmen Roma İmparatorluğu çıkarları gereğince bazı krallıkların bağımsızlığına müsaade etmekteydiler. Bu politikaya Kommagene Krallığı açısından bakılacak olunursa; Küçük Asya coğrafyasında varlığını bağımsız bir şekilde sürdürmeye devam eden Kommagene Krallığının artan Roma gücü karşısında onlarla müttefiklik kurup dostane ilişkiler içerisinde olmaktan başka bir çareleri yoktu. Bu yüzden Roma İmparatorluk döneminde Kommagene Krallığının geleceği artık imparatorun ellerindeydi (Goodman, 1997: 110-111; Mattem, 1999: 118; Pollard, 2000: 16; Akşit, 1976: 48; Phang, 2016: 813).

Maraş ve çevresinin stratejik önemi, Roma'nın Cumhuriyet döneminin sonunda bilirse dahi İmparatorluk döneminde daha iyi anlaşılır hale geldi. Cumhuriyet Dönemi öncesi Parth'ların bölgedeki en büyük rakibi Selevkoslardı. Pompeius'un bölgeyi ele geçirmesinden sonra bölgede Parth'ların karşısında bu defa Romalılar vardı. Ayrıca bu dönemde Kommagene Krallığı, coğrafi olarak Parth'lar ile Romalıların tam ortasında geçiş güzergahı üzerindeydi. Bundan dolayı Kommagene Krallığı Roma'nın doğu bloğundaki tampon bölge olarak görülmeye başlanmıştır. Bundan dolayı Kommagene Krallığı, Parth tehlikesi ve tehditlerine karşı Roma'nın doğu politikasında önemli bir hale gelmiştir. İmparator Augustus, Kommagene Krallığını doğrudan Roma sınırlarına katmak istiyordu. Augustus'un yerel krallık olan Kommagene'yi Roma'ya bağlama amacı aslında Fırat'ın doğusunda bulunan ve gittikçe etkinliğini arttıran Parth tehlikesine karşı bir savunma hattı oluşturmaktı. Bununla birlikte diğer önemli bir sebep ise kalıcı olarak burayı Roma imparatorluğuna dâhil etmeyi istemesiydi. Özellikle Parth tehlikesine karşı önlem amacıyla ilk etapta Augustus, Fırat Nehri kıyısında konuşlanan ve Kommagene sınırları içerisinde bulunan

bölgeye kalıcı bir askeri lejyon göndermiştir. Ayrıca Augustus döneminde yeni kurulan eyaletlerin yanı sıra bazı eyaletlerde isim değişikliğine gidilmesine rağmen Kommagene Krallığı'nda bu durum yaşanmamıştır (Butcher, 2003: 87; Millar, 1993: 355; Mommsen, 1996: 95; Dando-Collins, 2002: 197; Yıldırım – Temizkan, 2021: 1364).

Augustus'un ölümünden sonra imparator olan Tiberius kendisinden önceki imparatorun yolundan giderek gelenekselleşen politikalarına sadık kaldı. Tiberius döneminde Roma'nın batı bölgelerinde ciddi sorunlar olduğu gibi doğuda yükselen bir Armenia problemi vardı. Augustus döneminden beri var olan bu soruna İmparator Tiberius, daha büyük bir önem vererek titizlikle hareket etti. Tiberius, Parth tehlikesini de önlemek amacıyla ilk olarak bu bölgedeki tampon krallıkların Roma'ya bağlanmasını hızlandırdı. Doğu sınırlarının savunması, askerî açıdan zayıf olan bağımlı krallıklar olan Kommagene ve Kapadokya'nın elindeydi ve bunun için düzenleme yapıp statülerinin belirlenmesi gerekmektedir (Mommsen, 1996: 121; Bury, 1893: 177).

İmparatorluğun, doğu bölgesinde artan sorunlar artık Augustus'un politikasını geçersiz kılıyor ve sınır hattında Kommagene ve Kapadokya gibi vassal krallıklar Roma'nın korunması açısından zayıf kalıyordu. Roma, Maraş'ın da içerisinde bulunduğu bölgede etkisini arttırmak ve sorunları çözmek için insan gücü takviyesi yaptı. Ancak insan takviyesi de çözüm olmayınca bölgeye Roma ordusunda görev yapan yüksek rütbeli komutanlar gönderilmeye başlandı. Bölgeye gönderilen ordu komutanlarından en önemlisi İmparator Tiberius'un hem manevi yeğeni hem de manevi oğlu olan Germanicus'tur (Boatwright, 2004: 322; Dunstan, 2011: 281; Mommsen, 1996: 121). Germanicus'un Fırat bölgesine gönderilmesiyle Maraş ve çevresini yöneten Kommagene Krallığı'nın kaderi değişecekti. Çok geniş yetkilerle bölgeye gelen Germanicus'un faaliyetleri ile birlikte artık Augustus'un yerel krallıklar vasıtasıyla sınır koruma politikasından tamamen vazgeçilmiştir. Bu politika yerine Roma sınır birlikleri olan lejyonların bölgeye yerleştirilmesi ve bağımsız krallıkların ilhakı zaruri hale gelmiştir (Millar, 1993: 53; Seager, 2005: 85; Dando – Collins, 2002: 200-201). Bundan dolayı Germanicus emrinde bulunan Syria merkezli iki lejyon ile Kommagene ve Kapadokya topraklarına girerek bu krallıkları ilhak etti. Böylece bu lejyonlar, Parth'lardan gelecek ani bir tehlikeye karşı etkili bir şekilde karşılık verilebilecekti. Artık Maraş ve çevresini yöneten Kommagene Krallığı tamamen Roma hâkimiyeti altına girmiştir ve bölgenin yönetimi ise III. Antiokhos'un oğluna verilmiştir (Southern, 2008: 20-21; Scullard, 1982: 286; Stark, 2012: 170; Garzetti, 1976: 38; Shotter, 1992: 60; Levick, 1999: 110-111; Isaac, 2000: 40).

Kommagene ve Kapadokya krallıklarının topraklarını Roma egemenliği altına alan Germanicus, uzun süre Maraş ve çevresinde bulunmuştur. Tarihsel kaynaklara göre Maraş'ın ismi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Maraş'ın ismi

ile ilgili görüşlerden birincisi; Roma İmparatorluğu adına Germanicus'un kazandığı başarılar neticesinde hanedan üyesi olması nedeniyle onurlandırmak için Maraş'a adı olan Germanicus ismi verilmiş olmasıdır (Millar, 1993: 228). Maraş'ın ismi ile ilgili ikinci bir görüş ise Kommagene Kralı IV. Antiochos tarafından İS 38 yılında Roma İmparatoru Caligula ile olan müttefiklik ve dostane ilişkiler kapsamında imparatorun adına onurlandırmak için Maraş şehrinin kurulmasıdır (Magie, 1950: 549; Ok - Dumankaya, 2022: 102).

Roma imparatoru Tiberius, Kapadokya Kralı Archclaus'un ölümünden sonra hanedan soyunun sona ermesini gerekçe göstererek Kapadokya ile Kommagene Krallığını birleştirerek bir Roma eyaleti yapmıştır. Böylece Roma'nın askeri etkisini Fırat kıyılarına kadar ulaştırmayı başarmıştır. Tiberius'un bu politikası Armenia Krallığı'nın siyaseti ve askeri hamlelerini daha kolay takip etme fırsatını sunmuştur. Bu dönemde muhtemelen Kommagene Krallığı'nın güney kısmı Syria Eyaleti içerisinde kalırken Maraş, Kapadokya sınırları içerisine dahil olmuştur (Chapot, 2014: 37; Levick, 1999: 111).

Roma'da Tiberius'un ölümü sonrasında yerine oğlu Caligula geçmiştir. Caligula, babası döneminde Roma'ya bağımlı bir krallık olan Kommagene'ye, IV. Antiochus'u kral olarak atayarak yaklaşık İS 37 – İS 38 yıllarında bağımsızlığını vermiştir. Ayrıca Caligula, bu dönemde Maraş ve çevresini kapsayan Kommagene Krallığının tekrar imarı için 1.000.000 Sestersius hediye etmiş ve buraya her yıl 2.700.000 milyon sestersius gönderilerek maddi olarak desteklenmiştir. Roma imparatoru Caligula ile Kommagene Kralı IV. Antiochus'un dostluk ilişkisini Parthlar ile IV. Antiochus'un kurduğu müttefiklik bağına dair söylentiler zedelemiştir. IV. Antiochus sınır dışı edilmiş Kommagene Krallığı yeniden Roma hakimiyeti altına girmiştir (Butcher, 2003: 91; Stark, 2012: 170-171; Chapot, 2014: 165; Hazel, 2001: 12-13; Sartre, 2005: 23).

Caligula'nın ölümü sonrası bir diğer hanedan üyesi olarak Cladius imparator olmuştur. Cladius döneminde krallığından kovulmuş olan IV. Antiochus, tekrar krallığının başına dönmüştür. Cladius döneminde Kommagene Krallığı askeri bakımdan zayıf bir durumdaydı. Bu nedenle bir saldırısavaşı veya istila durumunda kendini ve dolayısıyla Roma'yı koruyacak yeterli bir gücü bulunmamaktaydı. Bu nedenle Roma İmparatoru Cladius, Maraş ve çevresini güçlendirme adına Syria'da bulunan lejyon birliğinden Kommagene Krallığı'nın hâkim olduğu alana askeri takviyeler yaptırdı. Ayrıca Kommagene sınırları içerisine XII. Fulminata lejyonu yerleştirilerek bölge askeri anlamda güçlendirilmeye çalışılmıştır (Scullard, 1982: 297; Magie, 1950: 549; Sartre, 2005: 60-61).

Cladius'un ölümünden sonra yerine Julio – Claudian hanedanından son olarak Nero imparator olmuştur. Nero döneminde Roma'nın bölgedeki hakimiyet sorunları devam ediyordu. Parthlar ile yaşanan çatışmalar bunun en büyük göstergesi olmuştur. İmparator Nero'ya Armenia meselesi önceki impa-

ratorlardan miras olarak kalmıştır. Ayrıca Nero, Kommagene ve Pontus'da bulunan yöneticileri görevlendirerek Parth tehlikesini engellemek istemiş, mevcut gerilemeyi kendi lehine çevirmeyi amaçlamıştır (Redgate, 2000: 79; Birley, 1999: 70; Scullard, 1982: 297). Bu girişim Nero döneminde politikaların daha barışçıl olarak ilerlediğinin açık bir göstergesi olmuştur. Ancak her ne kadar barışçıl bir politika izlenirse de Roma için Fırat bölgesinde Parth'lar bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Nero döneminde Parthlar ile herhangi bir savaş yaşanmasa da sınır bölgesi olarak stratejik önemini koruyan Kommagene Krallığının içerisinde olan Germanicia (Maraş), Melitene (Malatya) ve Samosata'da (Samsat) büyük lejyon kampları kurularak Parth'lara karşı savunma hatları güçlendirilmiştir (Henderson, 1905: 194; Jones, 1908: 119-120). Bu düzenlemelere rağmen Nero barışçıl bir politika uyguladığı için Fırat bölgesinde bulunan yerel krallıklara Roma'ya bağlı olmak şartıyla kendi krallıklarını yönetme izin verilmiştir (Levick, 1999: 164).

İmparator Nero'nun ölümü ile Julio – Claudian hanedanlığı sona erdi. Devam eden süreçte Roma da kısa süreli imparatorlar yönetimi ele almaya çalışmış ve sık sık mücadeleler ve çekişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemde hanedan soyundan olan birisi olmadığından dolayı olaylar çok karmaşık bir hale gelmiştir. Ordu içerisinde askerlerin desteğini almayı başaran generaller yönetimde söz sahibi olmuştur. Bu generallerden birisi olan Otho, dönemde Doğu Akdeniz bölgesi tam olarak bir çatışma içerisindeydi. Otho'nun rakibi olan Vitellus da bölgede kendisine taraftar arayışı içerisindeydi. Doğu Akdeniz'de devam eden kaos ortamında Fırat bölgesi önemsenmemiştir. Taraftar toplama uğruna Parth Krallığı ile bir ittifak kurulmaya da çalışılmıştır. Devam eden bu süreçte imparatorluğun diğer bölgeleri de bir kargaşa içerisinde olmuştur. Kısa süreli bu geçiş döneminde Maraş ve çevresi hakkında tarihsel kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir (Wellesley, 2000: 65; Magie, 1950: 573; Millar, 1993: 75).

Syria'da Roma valisi olarak görev yapan vespasianus, başarılı ve güçlü bir askerdi. Kriz ortamını değerlendirerek etrafına yerel güçleri toplamayı başarak ordu içerisindeki gücünü de sağlamlaştırmıştır. Roma'da ortaya çıkan karışıklıklar ve kısa süreli imparatorların olması sırasında yaşanan kaos ortamında arkasına aldığı destek ile birlikte gücünü daha da arttırmayı başarmış, rakiplerini ortadan kaldırarak imparator olmuştur. Böylece Roma İmparatorluğu'nda yeni bir hanedanlık dönemi başlamıştır (Goldsworthy, 2005: 186; Levick, 1999: 29-47-56-57).

İS 69 yılında imparator olan vespasianus da kendisinden önceki imparatorların yaşadığı benzer sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. vespasianus kaos ortamından çıktığı için aslında bu sorunları çok iyi bilmekteydi. Kendisi için en önemli problem, Syria'da vali olarak görev yaptığı sırada başlayan Yahudi isyanıdır. Ayrıca İmparator vespasianus için bölgedeki karışıklıklardan yararlanan

Roma'ya bağlı yerel krallıkların bağımsız olma çabaları ve bölgede büyük bir tehdit olan Parth tehlikesi de önemli sorunlar içerisinde olmuştur. Karadeniz'in güneydoğu kıyılarından Syria'nın doğusuna kadar uzanan uzun ve geniş sınırların korunması da Roma için bir sorun haline gelmeye başlamıştır. vespasianus, Fırat'ın önemli geçiş noktalarında yeni garnizonlar kurarak kalıcı tedbirler almaya çalışmasına rağmen, Nero dönemindeki Roma politikası üzerinden Parth'lar ile barışçıl ilişkiler kurmaya çalışmıştır. vespasianus yönetimi ele geçirdiğinde yerel krallıklar içinde ona ilk biat eden Emessa Kralı Gaius Julius Sohaemus olmuştur (Birley, 1999: 70; Dunstan, 2011: 302; Levick, 1999: 164).

vespasianus, Doğu Akdeniz'de Yahudi sorunu ile mücadele etmek zorundaydı ve bunun yanı sıra yerel krallıkların Roma'ya karşı Parth'lar ile iş birliği içinde olması imparatorun işini zorlaştırmaktaydı. Ayrıca Yahudilere acımasızca davranan Romalılar, bölgede gerilimin yükselmesine sebep oluyordu. Yahudiler, Roma'nın aldığı vergiler karşısında dayanılmaz bir hale gelmişti. Roma baskısına daha fazla dayanamayan Yahudiler ilerleyen dönemde Roma'ya karşı isyan edecekti. Bölgede bu olaylar yaşanırken Maraş ve çevresini yöneten Kommagene Krallığı'nın durumu olağan bir şekilde devam etmiş, krallık stratejik önemini korumuş ve tampon bölge görevini sürdürmüştür (Bury, 1893: 113; Rich – Shipley, 1993: 233-234). Bu dönemde Yahudiler daha fazla dayanamayarak bölgede geniş çaplı bir isyan çıkartmışlardır. Yahudi isyanı büyük bir felakete dönüşmeden önce vespasianus duruma müdahale edecekti. İmparatorun kararı isyanı savaşı bastırmaktı. Bunun için V. Macedonica ve XV. Apollinaris lejyonları ve Syria lejyonlarından olan X. Fretensis lejyonları bir araya getirildi ve ayrıca IV. Scythica lejyonu da ek olarak takviye edildi. Ayrıca bunlara ilave olarak Kommagene Krallığı, Emessa ve Nabatea'nın bağımlı krallıklarının yanı sıra Agrippa'nın da katkısı ile büyük birlik oluşturdu ve yaklaşık 50.000'den fazla askere sahip olan ordunun tamamı İS 69 baharında Judea bölgesine girdi. Bu savaşta oğlu Titus da bölgede aktif olarak mücadele etmiştir. Şiddetli çatışmalar sonucunda Roma, güçlü ordusu sayesinde isyanı bastırmıştır. Bu isyan sırasında Maraş ve çevresini yöneten Kommagene Krallığı, Roma'ya karşı olan bağlılığının sürdürerek gerekli desteği vermiştir (Bury, 1893: 369; Webster, 1998: 57; Southern, 2008: 24; Magie, 1950: 573; Garzetti, 1974: 218; Sartre, 2005: 123).

Roma devleti vespasianus döneminde Doğu Akdeniz'de sömürge politikasını sürdürerek kendilerine bağlı olan yerel krallıkları tamamen ilhak edecekti. Nitekim Yahudi isyanının bastırılmasından sonra sıra bu krallıklar üzerinde egemenlik kurmaya gelmişti. İlk adım olarak Fırat sınırında bulunan Kommagene Krallığı'nın Roma'ya eklenmesi gerekiyor. Bundan dolayı uzun zamandır güçlenip zenginleşen ve Maraş çevresini yöneten Kommagene Krallığı hedef alındı. IV. Antiochus vespasianus'a bağlılık yemini edenlerin içindeydi ve İmparatorun oğlu Titus'un Kudüs kuşatmasında da onun yanında olmuş ve yar-

dımcı birlikler ile mücadele etmişlerdi. Üstelik Kral'ın en büyük oğlu Epiphanes, Vitellius ve Otho'ya karşı savaşırken vespasianus'a destek vermiştir (Chapot, 2014: 165; Sicker, 2000: 166; Hazel, 2001: 12- 13; Henderson, 1905: 60-68). Ayrıca Yahudi isyanı sırasında bölgede aktif olarak savaşan Titus'a da babası ile birlikte yardım etmişlerdi. Ancak bu iyi göstergeler vespasianus için yeterli değildi. İS 72 yılında hem IV. Antiochus hem de oğlu, Roma'ya olan bağlılıklarından vazgeçmek ve Parth'lar ile ittifak kurmak için bir plan oluşturmakla suçlandı. Bu suçlamalar Kommagene Krallığı'nın tamamen ilhak edilmesi adına Roma için gerekli zemini oluşturmayı sağlamıştır (Sartre, 2005: 59; Redgate, 2000: 89; Showerman, 1911: 110). Bununla birlikte İmparator vespasianus bir lejyon ve bazı yardımcı birlik güçlerinden oluşan küçük bir askeri kuvvet ile Maraş ve çevresini yöneten Kommagene Krallığı'nı işgal ederek Roma topraklarına kattı. Daha sonrasında Kommagene Krallığı Syria eyaleti sınırlarına dâhil edilerek eyaletin sınırları genişletildi ve böylece Maraş ve çevresi artık tamamen Roma hakimiyetine girerek Syria Eyaletine bağlanmıştır (Magie, 1950: 573; Wells, 1992: 163; Garzetti, 1974: 256; Bury, 1893: 380; Goodman, 1997: 246-247; Newton, 1902: 105).

Sonuç

Roma'da imparatorluk ile birlikte Kommagene gibi bölgesel krallıkların kaderi Roma İmparatorları tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Yeni yönetim sistemi ile idari kabiliyetini arttıran Roma, Ön Asya'da tek güç konumuna gelmiştir. Bu durum ile birlikte yerel krallıklar bağımsızlıklarını kaybetmemek adına Roma ile dostane ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Kommagene Krallığı da Fırat Nehri'nin doğusundan gelecek Parth tehlikesine karşılık tampon bölge olarak görülmüştür. Tampon bölge olarak görülmesiyle bölge askerî açıdan desteklenerek önemli Roma lejyonları, Maraş ve çevresinde konuşlandırılmıştır.

Roma imparatorluk döneminde her imparator döneminde yerel krallıklar ile olan ilişkiler farklı boyutlarda olmuştur. Kommagene Krallığı'nın, imparator Augustus döneminde statüsünde herhangi bir değişiklik olmamış aynı zamanda askeri olarak desteklenmiştir. Tiberius döneminde Kommagene Krallığı, bir anda Roma'ya bağlanmıştır. Ayrıca Tiberius döneminde bölgede görevlendirilen Germanicus, bölgede yürüttüğü görevlerde elde ettiği başarılarından dolayı onurlandırması için Maraş şehrine Germanicus ismi verilmiştir. Tiberius'un ölümü sonrasında İmparator Caligula döneminde Kommagene Kralı IV. Antiochus, affedilerek tekrar bağımsızlığını kazanmıştır.

İmparator vespasianus döneminde Kommagene Krallığı'nın güneyinde yer alan Doğu Akdeniz kıyıları boyunca yayılan büyük bir Yahudi isyanı patlak vermiştir. Bu durum çok kanlı bir şekilde bastırılarak bu bölgede Roma hakimiyeti tekrardan tesis edilmiştir. İmparator vespasianus Yahudi isyanı sonrasında yerel krallıkların bağımsızlıklarına son vermeyi politik açıdan daha doğ-

ru bulmuştur. Bu amaç doğrultusunda Maraş ve çevresini yöneten Kommagene Kralı IV. Antiokhos'un Parth'lar ile ittifak kurarak ihanet içinde olduğu iddiası ile ilhak etmiş ve Kommagene Krallığı, Syria Eyaletine bağlanmıştır.

Kaynakça

- AKŞİT, O., 1976. Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27-M.S. 192), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 279s.
- BIRLEY, R. A., 1999. Septimius Severus: The African Emperor, Routledge, London, 292s.
- BOATWRIGHT, M. T., 2004. The Romans From Village to Empire, Oxford University Press, United Kingdom, 516s.
- BURY, J. B., 1893. A History Of The Roman Empire From Its Foundation To The Death Of Marcus Aurelius (27 B.C.-180 A.D.), Happer & Brothers Publishers, New York, 638s.
- BUTCHER, K., 2003. Roman Syria And The Near East, The British Museum Press, United Kingdom, 470s.
- CHAPOT, V., 2014. The Roman World, Routledge, London, 332s.
- DANDO – COLLINS, S., 2002. Caesar's Legion: The Epic Saga of Julius Caesar's Elite Tenth Legion and the Armies of Rome, John Wiley & Sons, Inc, New York, 320s.
- DUNSTAN, E. W., 2011. Ancient Rome, Rowman & Littlefield Publishers, United Kingdom, 597.
- GARZETTI, A., 1976. From Tiberius to the Antonines: A History of the Roman Empire AD 14-192, Methuen & Co Ltd, United Kingdom, 861s.
- GOLDSWORTHY, A., 2005. Rome At War Caesar And His Legacy, Osprey Publishing, United Kingdom, 288s.
- GOODMAN, M., 1997. The Roman World 44 BC–AD 180, Routledge, London, 380s.
- HAZEL, J., 2001. Who's Who in the Roman World, Routledge, London, 384s.
- HENDERSON, W. H., 1905. The Life And Principate Of The Emperor Nero, Methuen & Co, London, 529s.
- ISAAC, B., 2000. The Limits Of Empire: The Roman Army In The East, Oxford University Press, United Kingdom, 520.
- JONES, S. H., 1908. The Roman Empire B.C. 29 - A.D. 476, T. Fisher Unwin, United Kingdom, 476s.
- LEVICK, B., 1999. vespasian, Routledge, London, 310s.
- MAGIE, D., 1950. Roman Rule In Asia Minor: To The And Of The Third Century After Christ, Princeton University Press, New Jersey, 740s.
- MATTEM, P. S., 1999. Rome and the Enemy Imperial Strategy in the Principate, University of California Press, California, 253s.
- MILLAR, F., 1993. The Roman Near East 31 BC – AD 337, Harvard University Press, London, 624s.
- MOMMSEN, T., 1996. A History of Rome Under the Emperors, Routledge, London, 651s.
- NEWTON, H. C., 1901. The epigraphical evidence for the reigns of vespasian and Titus. (Vol. 16). Andrus and Church.
- OK, M., - DUMANKAYA, O., 2022. Caesarea Germanicia'nın Seramik Ticaretine Dair İlk Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 99-139.
- PHANG, S. E., SPENCE, I., KELLY, D., & LONDEY, P. (Eds.). (2016). Conflict in Ancient Greece and Rome: The Definitive Political, Social, and Military Encyclopedia [3 Volumes]: The Definitive Political, Social, and Military Encyclopedia. ABC-CLIO.
- POLLARD, N., 2000. Soldiers, Cities, and Civilians in Roman Syria, The University of Michigan Press, United States, 384s.
- REDGATE, E. A., 2000. The Armenians, Blackwell Publishers, Malden, 331s.

- RICH, J., - SHIPLEY, G., 1993. War and Society in the Roman World, Routledge, London, 315s.
- SARTRE, M., 2005. The Middle East Under Rome, Harvard University Press, United States, 688s.
- SCULLARD, H, H., 1982. From the Gracchi to Nero A history of Rome 133 B.C. to A.D. 68, Routledge, London, 500s.
- SEAGER, R, 2005. Tiberius, Blackwell Publishing, United States, 310s.
- SHOWERMAN, G., 1911. The Oriental Religions in Roman Paganism, The Open Court Publishing Company, Chicago, 298s.
- SICKER, M., 2000. The Pre-Islamic Middle East, Praeger Publishers, United States, 240s.
- SOUTHERN, P., 2008. Empress Zenobia Palmyras Rebel Queen, Continuum Books, New York, 214s.
- STARK, F., 2012. Rome On The Euphrates The Story Of A Frontier, Tauris Parke Paperbacks, London, 481s.
- WEBSTER, G., 1998. Roman Imperial Army, University of Oklahoma Press, United States, 400s.
- WELLESLEY, K., 2000. The Year Of The Four Emperors, Routledge, London, 241s.
- WELLS C, M., 1992. The Roman Empire, Harvard Universtiy Press, United States, 342s.
- YILDIRIM, N., - TEMİZKAN, M. 2021. The Wars Of Dominion Between Seleucid And Parthian Kingdoms In Mesopotamia. *History Studies (1357-1368)*, 13(4).

MARAŞ KAZASI KİŞİ ADLARI (1564)

İBRAHİM SOLAK* – AHMET GÜLENC**

Giriş

Canlı veya cansız tüm varlıkları belirten ve onları niteleyen ifadeler olan adlar, kullandıkları yere göre farklı şekillerde anlamlandırılmışlardır. Sözlüklerde ad kelimesi: bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya yarayan söz, isim; bir varlığı, eşyayı veya bunların topluluğunu ifade eden kelime; İnsanın toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanı sıra büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten bir simge olarak ifade edilmiştir¹. Adlar sayesinde insanlar, varlıkları sınıflandırır ve onları somutlaştırır². Tarihi süreç içerisinde her toplumun kendine has ad verme gelenek ve görenekleri meydana gelmiştir. Bu nedenle de adlar, ait oldukları toplumun yaşam biçimini, düşünce tarzını ve sosyal yapısını adeta bir ayna gibi yansıtırlar³.

Varlıklara verilen adların çeşitli tarihi, kültürel, coğrafi, dini ve folklorik etkileri bulunmakta bu sebeple de adları araştırmak ve incelemek üzere ad bilimi (onomastik) adı verilen bir bilim dalı kurulmuştur. Ad bilimi, çeşitli dillerdeki özel adların kökeni, tarihi gelişimi ve çeşitli dil ve kültürlerde uğradığı değişimleri inceleyen bilim dalıdır⁴. Ad bilimi, isimlerin nasıl ve ne gibi yöntem ve geleneklere göre meydana çıktığını tarih, etnoğrafya ve filolojinin yardımı ile ortaya çıkarır⁵. Farklı alt dallardan meydana gelen adbilimin kişi adlarını inceleyen bölümüne antroponimi (anthroponymie) denilmektedir⁶. Çevremizde ve günlük hayatımızda karşılaştığımız canlılar, nesnelere ve değişik isimlerle anılan kavramların adıyla ilgilenen bu bilim dalını tarihçiler, dilbilimciler, sosyologlar, hukukçular ve halk bilimciler kendi uzmanlık alanlarına göre incelerler⁷. Özellikle bazı Avrupa ülkelerinde konunun önemine binaen çeşitli uluslararası

* Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, isolak@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3738-4952>

** Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ahmetgulenc@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1626-7271>

¹ Saim Sakaoğlu, "Türklerde Ad ve Ad verme Gelenekleri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, C.1, Ankara, 1991, s.2; M. Özgü Aras, "Ad Koyma", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1988, s. 323.

² Ü. Yılmaz Yeşildal, "Atalar Kültürüne Dair İnanmaların Türklerin Ad verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri", *Millî Folklor*, Sy. 119, 2018, s. 49.

³ Alaattin Uca, "Türk Toplumunda Ad verme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(23), 2010, s.145.

⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, C.1, Ankara, 1979, s.32.

⁵ O. Fuad Köprülü, "Türk Onomastique'i Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.1, Sy.2, 1950, s. 221.

⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.32.

⁷ Saim Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Ankara, 2001, s.9.

kongreler düzenlenmiştir. Bu kongrelere ülkemizden de katılım sağlanarak Türk adbiliminin/onomastiğinin uluslararası sahada tanınması sağlanmıştır⁸.

Eski kaynaklar ve belgelerde kullanılan isimlerin her biri ad bilimi çalışmalarında tarihi öneme sahiptirler⁹. Ülkemizde son yıllarda tarihçiler arasında popüler bir hal alan ad bilim çalışmalarında henüz yeterli bir seviyeye ulaşmamışsa da bu alandaki çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Yapılan ad bilim çalışmalarının temel kaynakları ise XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Osmanlı Tahrir defterleri ve şer'îye sicilleridir. Sözlükte yazma, kaydetme, deftere geçirme gibi anlamlara gelen tahrir kelimesi, Osmanlı Devleti'nin maliye teşkilatında devlete ödenen vergi türleri ve vergi mükellefi olan şahısların tespit edilmesi için farklı zaman ve yerleşim birimlerinde yapılan sayımların kaydedildiği defterleri ifade etmektedir¹⁰. Onomastik ilmi açısından bakıldığında ise aslında tahrir defterleri aracılığıyla Osmanlılar bize, tarihin temel kaynağını teşkil eden insanın geride bırakabileceği en temel öğeyi yani adlarını miras bırakmış oluyolar¹¹. Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik tarih araştırmalarında önemli bir kaynak teşkil eden tahrir defterlerinde yer alan şahıs ve yer adları, onomastik bilimi için adeta hazine değerindedir¹². Şahıs ve yer adlarının incelenmesi ile defterin ait olduğu yerleşim birimindeki sosyal yapı ve bu sosyal yapının oluşmasına etki eden dini, etnik, coğrafi, linguistik ve kültürel etmenler ortaya çıkarılmaktadır.

Tahrir defterlerinin onomastik değerlendirmelerinde kullanılan yöntem ise şu şekilde özetlenebilir: Değerlendirilecek tahrir defterlerinde yer alan baba ve oğul isimleri teker teker bilgisayar programlarına (excel) kaydedildikten sonra en çok kullanılan isimler tespit edilir. Daha sonra isimlerin kökenleri (Türkçe, Arapça, Farsça, İbranice vb.), kullanım oranları (%) ve anlamları gibi değerlendirmelere yer verilir¹³. Aynı metot kullanılarak Osmanlı dönemindeki farklı yerleşim birimleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır¹⁴. Bu çalışmada önceki

⁸ 12-15 Nisan 1955 tarihlerinde İspanya'nın Salamanca kentinde düzenlenen V. Beynelmillel Onomastik İlimler Kongresine Türk onomastiği ile ilgili ülkemizi temsilen Halil İnalçık, "Yer Adları Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", Z. Fahri Fındıkoğlu, "İstanbul'da Patronimler Üzerinde Tipolojik Araştırma Denemesi" ve A. Caferoğlu, "Türk Onomastikinde Av" isimli tebliğlerle katılmışlardır. Bkz. Halil İnalçık, "V. Beynelmillel Onomastik İlimler Kongresi (12-15 Nisan 1955)", *Bellelen*, C.XX, Sy.78, Ankara, 1956, s.224.

⁹ László Rásonyi, "Türklükte Kadın Adları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellelen*, C. 11, 1963, s.66.

¹⁰ Mehmet Öz, "Tahrir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, 2010, s.425.

¹¹ M. Mehdi İlhan, "Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adların Önemine Dair Bazı Örnekler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40, 2006, s. 43.

¹² Yılmaz Kurt, "Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, Sy.1, 1990, s.179.

¹³ Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, 1996, s.45-59.

¹⁴ Yapılan bazı araştırmalar için bkz. Yılmaz Kurt, "Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, Sy.1, 1990, s. ss.179-193; Yılmaz Kurt, "1525 Tarihinde Adana Sancağı'nda Türkçe Kişi Adları Üzerine", *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 2, Prizren 2005, ss. 72-83; Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, Sy.26, 1991, ss.169-252; Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağı'nda Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. IV, Ankara,

çalışmalardan biraz farklı olarak baba ve oğul isimlerinin yanı sıra kazada kullarılan birader/kardeş isimleri de kategorize edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmada yararlanılan defter; h. 29 Zilhicce 971/m. 8 Ağustos 1564 tarihli olup Maraş livasının, Maraş ve Hısn-ı Mansur kazaları ile Camustil, Kurupınar, Kemer, Keferdiz, Karahayıt, Pazarcık, Aladinak, Göynük, Bertiz, Zeytun, Yenicekala, Güğercinlik, Teğek ve Kargılık nahiyelerinin mufassal tahririni ihtiva etmektedir. Defter, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi'nde (BOA) 1097 dosya numaralı Tapu-Tahrir Defteri künye bilgisi olarak yer almaktadır. Fotokopi çekimi olan defterin orijinal görüntüleri Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde TK.GM.d fonu 138 numaradadır. 297 varaktan meydana gelen defterin, 1-28 arası varakları Maraş merkez kazasına aittir. Defterde, Maraş merkez kazasının mahallelerinde ikamet etmekte olup vergi mükellefi olan şahısların isimleri yazılıdır¹⁵. Çalışmada, bu dönemde merkez kazada ikamet etmekte olan vergi mükellefi şahısların kullandıkları isimlerin kökenleri incelenmiştir.

Maraş Kazası ve Mahalleleri

Tarihi Hitit dönemine kadar uzanan ve Geç Hitit şehir devletlerinden Gorkum Krallığına başkentlik yapmış olan Maraş; Asur, Pers, Roma ve Bizans gibi medeniyetlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. İslamiyet'in 637 yılında bu bölgede yayılmasıyla beraber Maraş, Araplar ve Bizanslılar arasında sık sık el değiştirmiştir. 1085 yılında Türkler tarafından fethedilen şehir, XIII. yüzyıla kadar Emir Hüsamettin Hasan'ın soyundan gelen valiler tarafından idare edilir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Maraş ve çevresi yoğun bir şekilde Türkmen oymakları ile iskân edilir. Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Maraş ve çevresi Zeyneddin Karaca Bey'in etrafında toplanan Dulkadirli Türkmenlerinin idaresine girdi. Zeyneddin Karaca Bey, 1337'de Maraş merkez olmak üzere Dulkadir Beyliği'ni kurdu. Bu tarihten itibaren Beylik, Osmanlı, Memluk ve Safevilerin hâkimiyet mücadelelerine tanık oldu. 1508'de Şah İsmail'in yıkıcı seferine maruz kalan Maraş ve çevresi, 1522'de Dulkadir Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in vefatını müteakip tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına girdi¹⁶.

1993, ss. 223-290; Yılmaz Kurt, "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. VI, Ankara, 1995, ss.211-248; Yılmaz Kurt, "Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)" *Belleten*, C.LIX, Sy.224, Ankara, 1995, ss. 75-119; Mehmet Mehdi İlhan, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, C.LIV, Sy.209, 1990, ss. 213-232; Ahmet Gündüz, "1561 tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Kocaeli Sancağında Şahıs İsimleri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C.1, Kocaeli, 2017, ss. 723-729; Ali Açık, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, Sy. 2, Elazığ, 2003, ss.305-355; Mehmet Salih Erpolat, "XVI. Yüzyılda Hersini Nahiyesindeki Kişi Adları", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)* C. 7, Sy. 14, 2020, ss. 37-83.

¹⁵ Bkz. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), Defter No: 1097, Varak No: 1-28.

¹⁶ İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.25-27; Samet Aliç, "Orta Çağ'da Maraş", *Millî Mücadele'nin 100. Yılında Kahramanmaraş*, Ed. İbrahim Solak ve Samet Aliç, Palet Yayınları, 2020, s.14.

Maraş kazasının gerek tarihin farklı dönemlerinde çeşitli devlet ve medeniyetlerin egemenliği altında kalması gerekse de kültürel etkileşimler sonucu başka medeniyetlerden etkilenmesi kazadaki kişi adlarının kullanımına da yansımıştır. Bu nedenle kazada Türk, Arap, Fars ve İbrani kökenli isimler yaygın bir şekilde kullanılmıştır¹⁷. 1564 tarihli Maraş merkez kazası tahrir defterinde 2.929 vergi mükellefi kişinin adı kaydedilmiştir¹⁸. vergi mükellefleri aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere bu dönemde 43 farklı mahallede ikamet etmekteydiler.

Tablo 1: 1564 tarihli tahrir defterine göre Maraş merkez kazası mahalleleri

No	Mahalle Adı
1.	Divane
2.	Halifelü
3.	Şâdi Beg
4.	Şeker Deresi
5.	Emir Çavuşlu
6.	Tanrıverdi Hacı Mescid
7.	Utekâ-i Şehsuvar Beg
8.	Mevlana Abdurrahim
9.	Saksaklar Hüdadat
10.	Ferraş İskender
11.	Bostancıyan
12.	Hacı Mehmed b. Çatalbaş
13.	Kaya Beg b. Bişan
14.	Bişanlı be nam-ı Koca Beg Kışlası
15.	Camustil oğlu nd. Kız Hasan Mescidi
16.	Mescidi Hatuniye
17.	Pınarı Çelebi Mescidi
18.	Yeşil Ali
19.	Dükkancıyân
20.	Cebeli Ağa
21.	Dalkaralu
22.	Karamanlu
23.	Hacı Kurd be nam Ali Fakih Mescid
24.	Oğlan Çavuşlu
25.	Kullar
26.	Çiçeklü
27.	Kolanlu
28.	Bektutlu
29.	Kızıl Kethüda
30.	Hacı Ali
31.	Kuytul
32.	Mescidi Hamza Naib
33.	Arablu
34.	Divanlu
35.	Kozlu

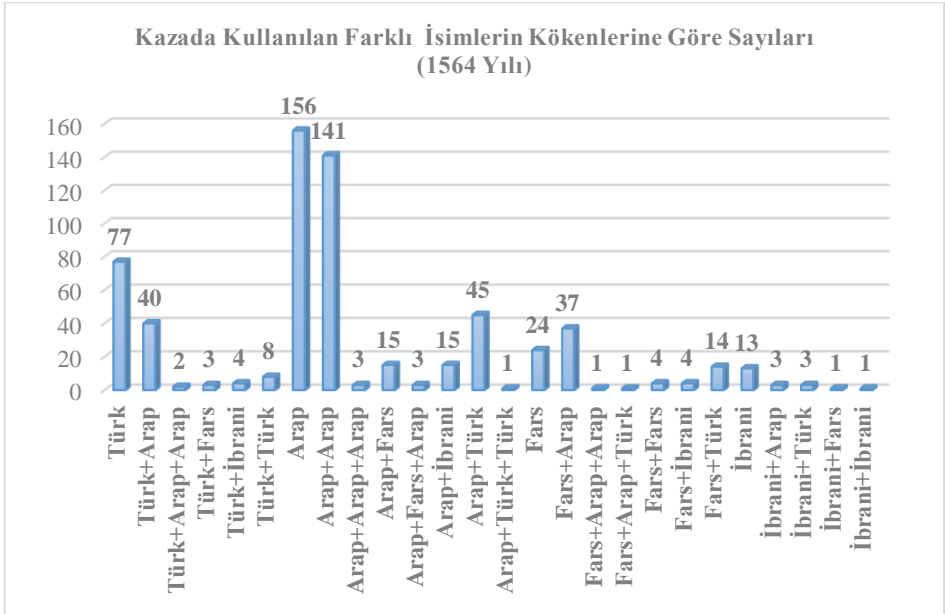
¹⁷ Kazada kullanılan İbrani kökenli isimler, İslamiyet'in etkisiyle kullanılmıştır.

¹⁸ Vergi mükellefi şahısların isimlerini tür ve kökenlerine göre tasnif ederken excel programından yararlanıldı. Defterde kayıtlı olan "Ahmed veledi Mehmed" gibi kullanımlarda Ahmed oğul ismi, Mehmed ise baba ismi olarak kaydedildi. Yine "Ahmed biraderi Mehmed" veya "Ahmed biraderi O" gibi kullanımlarda ise "Ahmed" ismi birader/kardeş kategorisinde değerlendirildi.

36.	Alemlü
37.	Pehlivanlu
38.	Gündüzlü
39.	Yakub Çelebi
40.	Ali Paşa Mescidi
41.	Neccaran
42.	İsa Divan
43.	Hazinedarlu

Maraş Kazasında Kullanılan İsimlerin Türleri ve Kökenleri

Defterde kayıtlı vergi mükellefleri 619 farklı isim kullanmışlardır. Kazada kullanılan 619 farklı ismin; % 12,4'ü Türkçe, % 6,5'i Türkçe+Arapça, % 0,3'ü Türkçe+Arapça+Arapça, % 0,5'i Türkçe+Farsça, % 0,6'sı Türkçe+İbranice, % 1,3'ü Türkçe+Türkçe, % 25,2'si Arapça, % 22,8'i Arapça+Arapça, % 0,5'i Arapça+Arapça+ Arapça, % 2,4'ü Arapça+Farsça, % 0,5'i Arapça+Farsça+ Arapça, % 2,4'ü Arapça+İbranice, % 7,3'ü Arapça+Türkçe, % 0,2'si Arapça+Türkçe+ Türkçe, % 3,9'u Farsça, % 6'sı Farsça+Arapça, % 0,2'si Farsça+ Arapça+ Arapça, % 0,2'si Farsça+Arapça+Türkçe, % 0,6'sı Farsça+Farsça, % 0,6'sı Farsça+İbranice, % 2,3'ü Farsça+Türkçe, % 2,1'i İbranice, % 0,5'i İbranice+Arapça, % 0,5'i İbranice+Türkçe, % 0,2'si İbranice+Farsça ve % 0,2'si İbranice+İbranice kökenli olmak üzere tek veya en fazla üç isimden meydana gelen birleşik isimlerden meydana gelmektedir. Aşağıdaki grafikte 1564 yılında Maraş kazasında kullanılan farklı isimlerin kökenlerine göre sayıları verilmiştir.

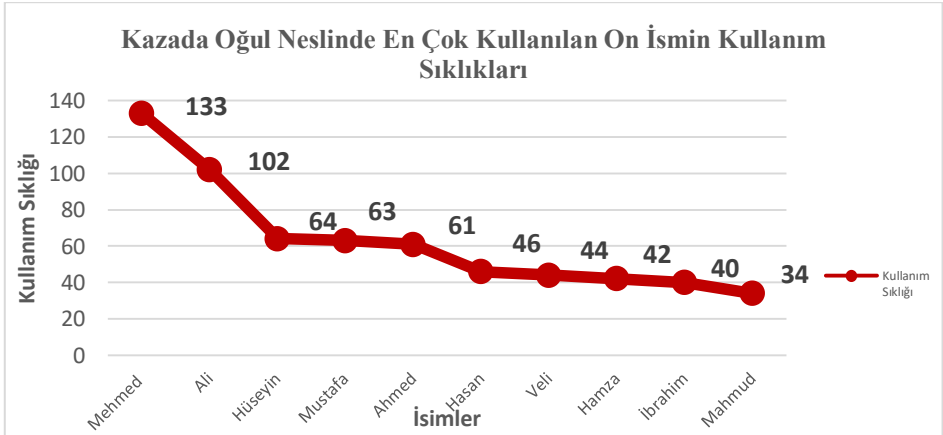
Grafik değerlendirildiğinde Maraş kazasında kullanılan isimlerin en fazla Arapça kökenli isimler oldukları görülmektedir. Bu durum kazada İslami ad

verme gelenek ve kültürünün yaygın olduğunu göstermektedir. Arapça isimleri sırasıyla Arapça+Arapça, Türkçe, Arapça+Türkçe ve Türkçe+Arapça şeklinde kullanılan bir veya iki isimden meydana gelen birleşik isimler takip etmektedir.

Maraş Kazasında En Çok Kullanılan Şahıs Adları

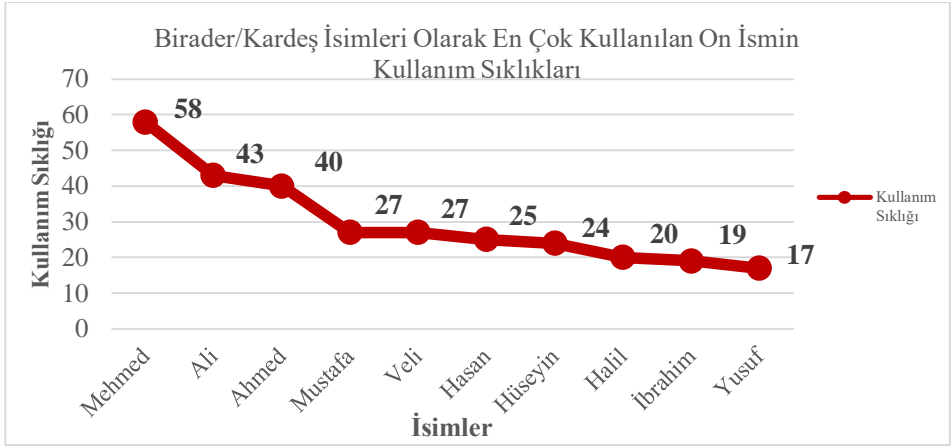
Maraş Kazasında 1564 yılına ait tahrir defterine göre en çok kullanılan on şahıs adı üç kategoride incelenecektir. Birinci kategoride kazada oğul neslinde en çok kullanılan şahıs adları ve kullanım yüzdeleri, ikinci kategoride kardeş veya birader neslinde en çok kullanılan şahıs adları ve kullanım yüzdeleri, üçüncü kategoride ise baba neslinde kullanılan şahıs adları ve kullanım yüzdeleri tespit edilecektir. Tüm bu tespitler ve hesaplamalar yapıldıktan sonra kazada en çok kullanılan on şahıs adının oğul, birader ve baba nesillerindeki kullanım sayıları ve oranları mukayeseli bir şekilde değerlendirilecektir.

Maraş kazasında 1564 tahririne göre oğul neslinde 2.040 şahıs mevcuttu. Kazada oğul neslinde en çok kullanılan on şahıs adından birincisi Mehmed'dir. Mehmed adının oğul neslinde kazadaki kullanım oranı % 6,52 olup toplamda 133 şahıs tarafından kullanılmaktaydı. Mehmed adını % 5'lik bir kullanım oranı ile Ali, % 3,14 ile Hüseyin, % 3,09 ile Mustafa, % 2,99 ile Ahmed, % 2,25 ile Hasan, % 2,16 ile Veli, % 2,06 ile Hamza, % 1,96 ile İbrahim ve % 1,67 ile Mahmud ismi takip etmektedir. Kazada oğul neslinde en çok kullanılan ilk on şahıs adı, oğul neslinde kullanılan tüm adların % 30,83'ünü oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte 1564 tahririne göre Maraş kazasında oğul neslinde en çok kullanılan on şahıs adının kullanım sıklıkları yer almaktadır.

Grafik incelendiğinde kazada oğul neslinde en çok kullanılan on ismin Arapça kökenli isimler olduğu görülmektedir. Bu durum oğul neslinde kazada kullanılan isimlerde İslami ad verme kültürünün yaygın olduğunu göstermektedir.

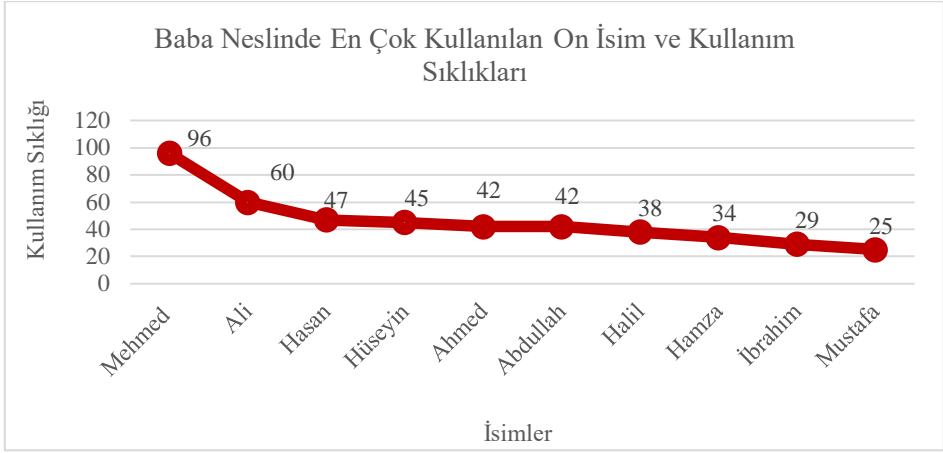
1564 tarihli tahrir defterine göre Maraş kazasında birader/kardeş ismi olarak kayıtlı 842 şahıs bulunmaktaydı. Kazada kardeş ismi olarak en fazla kullanılan on isimden birincisi % 6,89'luk bir oran ile Mehmed isimidir. Mehmed ismini % 5,11'lik kullanım oranı ile Ali, % 4,75 ile Ahmed, % 3,21 ile Mustafa ve yine aynı oranla Veli, % 2,97 ile Hasan, % 2,85 ile Hüseyin, % 2,38 ile Halil, % 2,26 ile İbrahim ve % 2,02'lik bir oran ile Yusuf ismi takip etmektedir. Ayrıca kazada en fazla kullanılan on birader/kardeş ismi bu kategoride kullanılan isimlerin % 35,63'ünü oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte 1564 tarihli tahrir defterine göre Maraş kazasında birader/kardeş ismi olarak en çok kullanılan on şahıs adının kullanım sıklıkları yer almaktadır.

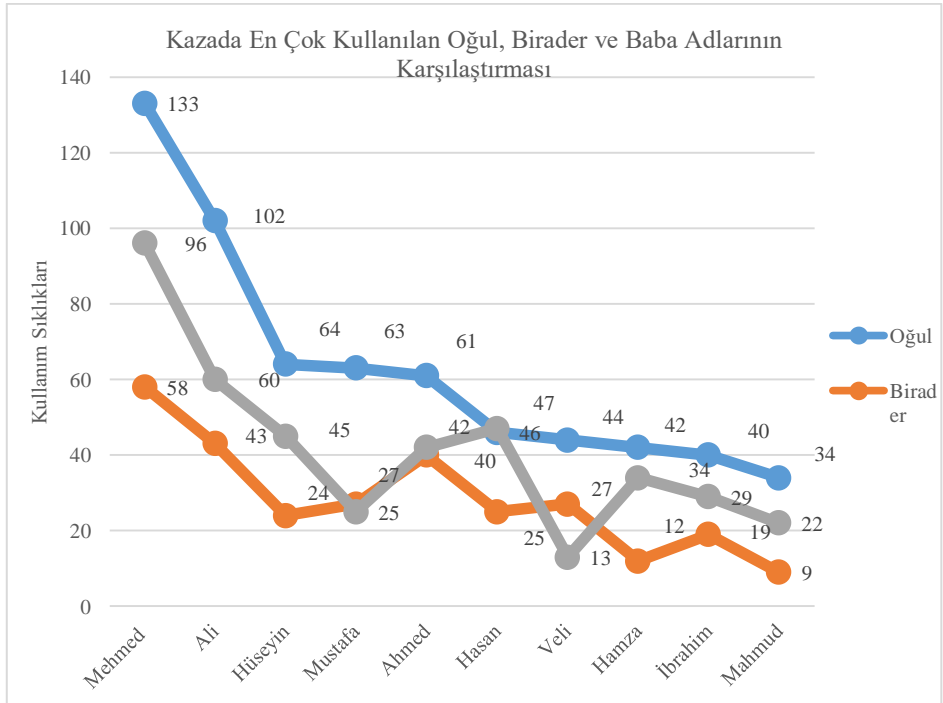
Grafik incelendiğinde kazada birader/kardeş isimleri olarak en çok kullanılan on isimden sekizi Arapça kökenli iken 2 tanesi (İbrahim, Yusuf) İbranice kökenlidir. Bu durum birader/kardeş isimlerinde de İslami ad verme geleneğinin yoğun bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Kazada kullanılan İbrani kökenli isimler de İslamiyet'in etkisiyle kullanılmıştır.

Tahrir defterinde baba neslinde 1.477 şahsın isimleri kayıt edilmiştir. Baba neslinde en fazla kullanılan on isimden birincisi % 11,35'lik kullanım oranı ile Mehmed isimidir. Mehmed ismini % 7,09'luk bir kullanım oranı ile Ali, % 5,56 ile Hasan, % 5,32 ile Hüseyin, % 4,96 ile Ahmed ve aynı oran ile Abdullah, % 4,49 ile Halil, % 4,02 ile Hamza, % 3,43 ile İbrahim ve % 2,96'lık bir oran ile Mustafa isimleri takip etmektedir. Kazada, baba neslinde en fazla kullanılan on isim bu kategoride kullanılan isimlerin % 31,01'ini oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte 1564 tarihli tahrir defterine göre Maraş kazasında baba neslinde en fazla kullanılan on isim ve kullanım sıklıkları yer almaktadır.

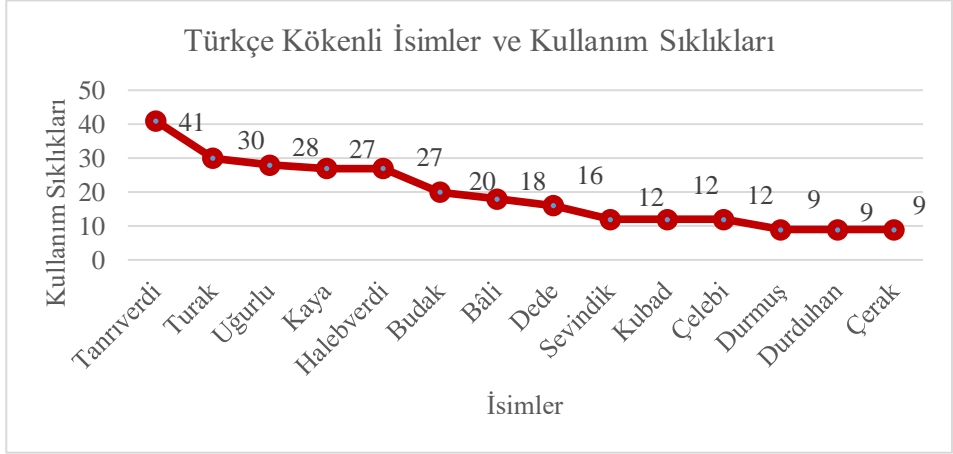
Maraş kazasında en çok kullanılan isimlerin baba, birader/kardeş ve oğul isimleri olarak kullanımları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde; her üç kategoride de en fazla kullanılan isimlerin sırasıyla Mehmed ve Ali oldukları tespit edilmiştir. Aşağıdaki grafikte kazadaki baba, birader/kardeş ve oğul isimlerinin kullanım sıklıkları karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Maraş Kazasında Kullanılan İsimlerin Kökenleri

Türkçe Kökenli Adlar

1564 tarihli tahrir defterine göre Maraş kazasında 619 farklı ismin kullanıldığı ve bu isimlerden % 12,4'ünün Türkçe kökenli olduğu yukarıda ifade edilmişti. Kazada baba, kardeş ve oğul kategorilerinde yer alan toplam 413 Türkçe kökenli isme sahip şahsın % 9,93'ü Tanrıverdi ismi ile adlandırılmıştır. Tanrıverdi ismini % 7,26'lık kullanım oranı ile Turak, % 6,78 ile Uğurlu, % 6,54 Kaya ve yine aynı oranla Halebverdi, % 4,84 ile Budak, % 4,36 ile Bâli, % 3,87 ile Dede, % 2,91 ile Sevindik ve yine aynı oranda kullanım ile Kubad ve Çelebi ve % 2,18'lik eşit kullanım oranları ile Durmuş, Durduhan ve Çerak isimleri takip etmektedir. Baba ve oğul neslinde kullanılan bu isimler aynı zamanda kazada kullanılan Türkçe isimlerin % 65,4'ünü oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte kazada baba, kardeş ve oğul kategorilerinde en çok kullanılan Türkçe isimlerin kullanım sıklıkları yer almaktadır.

Türkçe isimler arasında en çok kullanılan Tanrıverdi ismi her şeyin Allah'tan geldiği ve Allah'a olan itaatin bir göstergesi olarak çocuklara verilen Türkçe isim türlerindedir¹⁹. Halepverdi ismi, Dulkadirli Ulusuna bağlı taifelerden²⁰ biri olup taifeye nispetle bu ismin kullanıldığı düşünülmektedir. Kaya ismi; Büyük ve sert taş kütleli anlamında erkek ismi olarak kullanılmıştır²¹. Turak ismi Uygur Türkçesinde geçen bir kelime olup Türkiye Türkçesinde mesken anlamında kullanılan bir isimdir²². Sevindik ve Uğurlu²³ isimleri; ebe-

¹⁹ Yılmaz Kurt, "Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları" s. 184.

²⁰ İbrahim Solak, "Dulkadirli Ülkesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, İstanbul, 2012, s.216. ss.211-212.

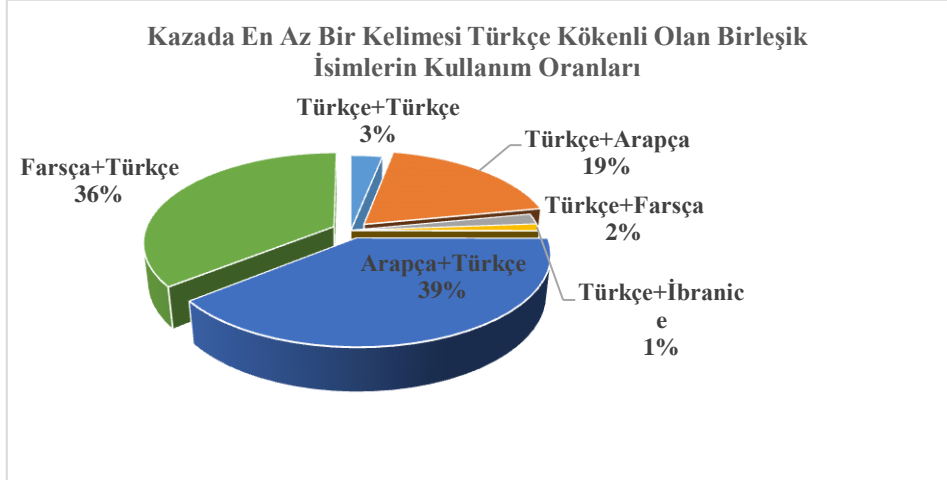
²¹ <https://sozluk.gov.tr/>

²² <https://sozluk.gov.tr/>

²³ Uğurlu adını alan kişiler çoğunlukla azat edilmiş kölelerdir. Bkz. Yılmaz Kurt; "1525 Tarihinde Adana Sancağında Türkçe Kişi Adları Üzerine", s. 74.

veynlerin yeni doğan çocukları nedeniyle yaşadıkları sevinç ve mutluluğu ifade etmek için koydukları isim türleridir²⁴. Budak ismi; ince ve küçük dal anlamına gelmektedir²⁵. Durmuş ismi ise genellikle çocuğu olup yaşamayan veya çocuk düşürüp sonunda tek evladı kalan ailelerin, son doğan çocuklarına koydukları isimlerdendir²⁶. Dede ismi “ata” anlamında veya tarikat mensubu kişilere olan saygınlığın bir belirtisi olarak kişi adlarında kullanılmıştır²⁷. Çelebi ismi, Allah anlamına gelen “Çalab” kelimesinden türetilerek kullanılan bir isimdir²⁸. Kubad ismi; kaba, şişman, biçimsiz anlamlarına gelen bir erkek ismi olarak kullanılmaktadır²⁹. Bâli ismi tarihi şahsiyetlerden kalan isim olarak kullanılmıştır³⁰.

Kazada Türkçe+Türkçe 10, Türkçe+Arapça 60, Türkçe+Farsça 6 ve Türkçe+İbranice 4 olmak üzere ilk kelimesi Türkçe olan ve en az iki kelimededen oluşan birleşik isimler de kullanılmıştır. Bu şekilde baba, oğul ve kardeş kategorilerinde ilk kelimesi Türkçe kökenli isim olan 80 şahıs adı tespit edilmiştir. Ayrıca Arapça+Türkçe 125 ve Farsça+Türkçe 114 olmak üzere ikinci kelimesi Türkçe kökenli isim olan 239 şahıs adı defterde kayıtlıdır. İlk veya ikinci kelimeleri Türkçe kökenli olan birleşik isimler ekli listede yer almaktadır. Aşağıdaki grafikte 1564 tarihli tahrir defterine göre Maraş kazasında baba, oğul ve kardeş kategorilerinde kullanılan ve en az bir kelimesi Türkçe kökenli isimlerden meydana gelen birleşik isimlerin kullanım oranları yer almaktadır.

²⁴ Ali Açık, “Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)”, s. 319.

²⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

²⁶ Ali Açık, “Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)”, s. 319.

²⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

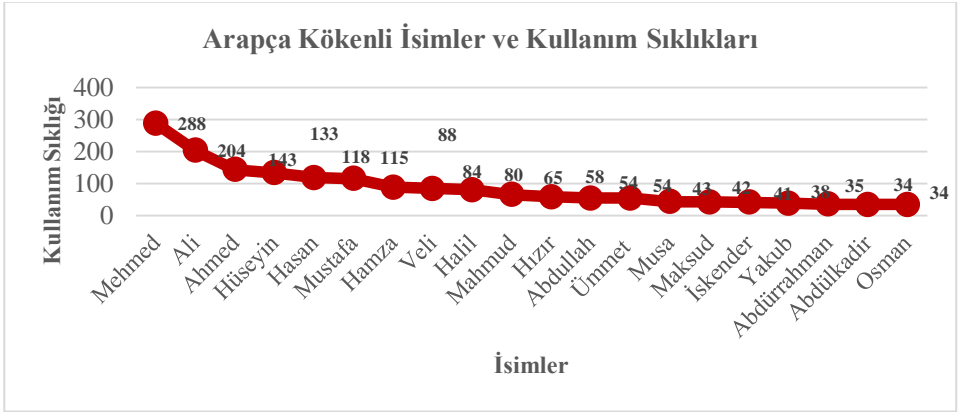
²⁸ Yılmaz Kurt, “Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları” s. 184.

²⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁰ Yılmaz Kurt, “Kozan (Sis) Sancağı'nda Kişi Adları” s. 184.

Arapça Kökenli Adlar

Maraş kazasında şahıs ismi olarak kullanılan 619 farklı isim arasında en fazla orana (% 25,2) sahip isimler Arapça kökenli isimlerdir. Kazada baba, oğul ve kardeş kategorisinde 2.526 şahsın kullandığı isimler kökenleri bakımından Arapçadır. Kazada en fazla kullanılan Arapça kökenli 20 isim aynı zamanda kullanılan Arapça kökenli tüm isimlerin % 69,3'ünü teşkil etmektedir. Kazada kullanılan Arapça kökenli isimler incelendiğinde daha çok peygamber isimleri kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamberin isimlerinden olan Mehmed ismi en fazla kullanılan Arapça kökenli isimdir. Mehmed ismi baba, oğul ve kardeş kategorisinde kullanılan Arapça kökenli isimler arasında % 16,45'lik bir oran tutmaktadır. Mehmed ismini % 11,65'lik bir kullanım oranı ile Ali, % 8,17 ile Ahmed, % 7,60 ile Hüseyin, % 6,74 ile Hasan, % 6,57 ile Mustafa, % 5,03 ile Hamza, % 4,80 ile veli, % 4,57 ile Halil, % 3,71 ile Mahmud, % 3,31 ile Hızır, % 3,08 ile Abdullah ve yine aynı oranla Ümmet, % 2,46 ile Musa, % 2,40 ile Maksud, % 2,34 ile İskender, % 2,17 ile Yakub, % 2 ile Abdurrahman, % 1,94'lük bir kullanım oranı ile Abdülkadir ve yine aynı oranla Osman isimleri takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte kazada en fazla kullanılan Arapça kökenli 20 ismin kullanım sıklıkları yer almaktadır.

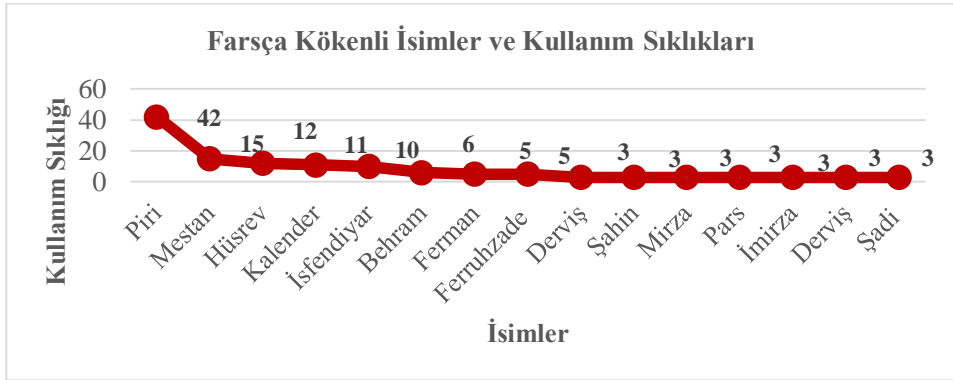

Kazada kullanılan Arapça kökenli isimlerden Mehmed, Ahmed, Mustafa ve Mahmud isimleri Hz. Muhammed'e duyulan saygı ve sevginin bir neticesi olarak kullanılan isimlerdendir. Ali ve Osman isimleri Hz. Muhammed'in halifelelerini, Hasan ve Hüseyin torunlarını, Hamza ise amcasının adı olup kazada en sık kullanılan isimlerdendir. Musa ismi Hz. Musa peygamberi, Yakub ismi Hz. Yakub peygamberi, Halil ismi Hz. İbrahim'i, Ümmet ismi Hz. Muhammed'in ümmetini, Abdullah, Abdürrahman ve Abdülkadir gibi isimleri de Allah'a olan kulluğun bir göstergesi olarak kazada şahıs ismi olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Farsça Kökenli Adlar

Maraş kazasında baba, oğul ve kardeş kategorilerinde kullanılan 619 farklı ismin % 3,9'u Farsça kökenli adlardan meydana gelmektedir. Kazada, Farsça kökenli isimlerin kullanım oranları Arapça (% 25,2) ve Türkçe (% 12,4) kökenli isimlerin kullanım oranlarıyla mukayese edildiğinde Farsça kökenli isim kullanımının oldukça az olduğu görülmektedir. Aynı durum 1564 tarihli Tahrir defterinde yer alan Zamantu³¹ ve Elbistan³² kazaları için de geçerlidir. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerine göre hazırlanmış Adana sancağı ve Artukabad kazasında da Farsça kökenli isim kullanımının Arapça ve Türkçe kökenli isimlere göre daha az olduğu tespit edilmiştir³³.

Kazada kullanılan 619 farklı ismin 24 tanesi Farsça kökenlidir. Baba, oğul ve kardeş kategorilerinde toplamda 135 şahıs Farsça kökenli isim kullanmıştır. Kazada en çok kullanılan Farsça isim % 33,07'lik kullanım oranıyla Piri ismidir. Piri ismini, % 11,81'lik kullanım oranı ile Mestan, % 9,45 ile Hüsvrev, % 8,66 ile Kalender, % 7,87 ile İsfendiyar, % 4,72 ile Behram, % 3,94 ile Ferman ve yine aynı oranla Ferruhzade, % 2,36 ile Derviş ve yine aynı oranla Şahin, Mirza, Pars, İmirza Şadi ve Derviş isimleri takip etmektedir. Ayrıca bu isimler kazada kullanılan Farsça kökenli isimlerin % 94,1'ini teşkil etmektedir. Aşağıdaki grafikte 1564 tarihli tahrir defterine göre Maraş kazasında 3 ve üzeri kişi tarafından kullanılan Farsça isimler ve kullanım sıklıkları yer almaktadır.

³¹ 1564 tarihli Zamantu kazası tahrir defterinde 4.349 vergi mükellefinin adı kaydedilmiştir. Defterde kayıtlı vergi mükellefleri 720 farklı isim kullanmışlardır. 720 ismin % 34'ü Türkçe, % 40'ı Arapça, % 5'i ise Farsça kökenli isimler kullanmışlardır. Bkz. İbrahim Solak ve Ahmet Gülenç, "Zamantu Kazası Kişi Adları (1564)", *Maraş Araştırmaları II*, Ed. İbrahim Solak ve Samet Alıç, Palet Yayınları, Konya, 2021, s.35.

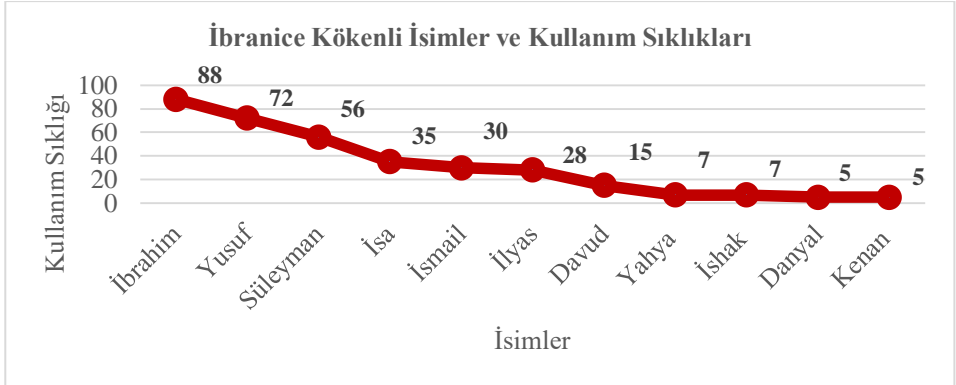
³² 1564 tarihli Elbistan kazası tahrir defterinde 13.436 vergi mükellefi kişinin adı kaydedilmiştir. Defterde kayıtlı vergi mükellefleri 763 farklı isim kullanmışlardır. Kazada kullanılan 763 farklı ismin % 17,2'si Türkçe, % 28,8'i Arapça % 5,5'i ise Farsça kökenli isimler kullanmışlardır. Bkz. İbrahim Solak ve Ahmet Gülenç, "Elbistan Kazası Kişi Adları (1564)", *Maraş Araştırmaları III*, Ed. İbrahim Solak ve Samet Alıç, Palet Yayınları, Konya, 2022, s.37.

³³ Bkz. Yılmaz Kurt, "Adana Sancağında Kişi Adları", s. 179; Ali Açık, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", s. 322.

İbranice Kökenli Adlar

Maraş kazasında kullanılan isim türlerinden biri de İbranice kökenli isimlerdir. Kazada kullanılan İbranice kökenli isimler bazı çalışmalarda Arapça kökenli isimlere dâhil edilmişse de TDK isimler sözlüğüne göre İbranice kökenli oldukları bilgisi verildiği için bu isimleri İbranice kökenli adlar başlığı altında vermenin daha uygun olacağını düşündük. Peygamber isimleri olarak kullanılan bu adlar Maraş kazasında yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Kazada kullanılan 619 farklı ismin % 2,1'i İbranice kökenli isimlerden meydana gelmektedir. Baba, oğul ve kardeş isimleri kategorisinde toplamda 351 şahıs İbranice kökenli isim almışlardır. Kazada kullanılan İbranice kökenli isimlerin en yaygın olanı % 25,29'luk kullanım oranı ile İbrahim ismidir. İbrahim ismini % 20,69'luk kullanım oranı ile Yusuf, % 16,09 ile Süleyman, % 10,06 ile İsa, % 8,62 ile İsmail, % 8,05 ile İlyas, % 4,31 ile Davud, % 2,01 ile Yahya ve yine aynı oranla İshak, % 1,44 ile Danyal ve yine aynı oran ile Kenan isimleri takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte kazada kullanılan İbranice kökenli isimler ve kullanım sıklıkları yer almaktadır.

Sonuç

Tahrir defterleri Osmanlı ad bilimi (onomastik) araştırmalarının en önemli kaynaklarından. Bu defterlerin incelenmesi sonucu belli bir bölgede ve zamanda yaşayan şahıs ve yerlerin isimlerini tespit etmek mümkün olmaktadır. Onomastik bilimin kişi adlarını inceleyen alt bilim dalı ise antroponimdir. Bu çalışmada 1564 yılına ait tahrir defterinden yararlanılarak Maraş Sancağına bağlı Maraş kazasındaki kişi adlarının türleri, kökenleri ve ihtiva ettikleri anlamlar üzerinde durulmuştur.

1564 tarihli tahrir defterinde 4.363 vergi mükellefi kişinin adı kayıt edilmiştir. Defterde kayıtlı vergi mükellefleri baba, oğul ve birader/kardeş kategorilerinde olmak üzere toplamda 619 farklı isim kullanmışlardır. Kazada kullanılan 619 farklı ismin % 12,4'ü Türkçe, % 6,5'i Türkçe+Arapça, % 0,3'ü Türkçe+ Arapça+Arapça, % 0,5'i Türkçe+Farsça, % 0,6'sı Türkçe+İbranice, %

1,3'ü Türkçe+Türkçe, % 25,2'si Arapça, % 22,8'i Arapça+Arapça, % 0,5'i Arapça+ Arapça+Arapça, % 2,4'ü Arapça+Farsça, % 0,5'i Arapça+Farsça+Arapça, % 2,4'ü Arapça+İbranice, % 7,3'ü Arapça+Türkçe, % 0,2'si Arapça+Türkçe+ Türkçe, % 3,9'u Farsça, % 6'sı Farsça+Arapça, % 0,2'si Farsça+Arapça+ Arapça, % 0,2'si Farsça+Arapça+Türkçe, % 0,6'sı Farsça+Farsça, % 0,6'sı Farsça+İbranice, % 2,3'ü Farsça+Türkçe, % 2,1'i İbranice, % 0,5'i İbranice+Arapça, % 0,5'i İbranice+Türkçe, % 0,2'si İbranice+Farsça ve % 0,2'si İbranice+İbranice kökenli olmak üzere tek veya en fazla üç isimden meydana gelen birleşik isimlerden meydana gelmektedir. Aşağıdaki grafikte 1564 yılında Maraş kazasında kullanılan farklı isimlerin kökenlerine göre sayıları verilmiştir.

Kazada şahıs adlandırılmalarında dini inancın etkisi fazla olmuştur. Şahıs isimleri genel olarak değerlendirildiğinde kazada özellikle Hz. Muhammed'in isimleri, halifelerinin isimleri, torunlarının isimleri ve diğer Peygamberlerin isimlerinin yaygın bir şekilde ad verme kültürüne yansıdığı görülmektedir. Kazada en çok kullanılan isimler Mehmed, Ali, Ahmed, Mustafa, Hüseyin, Hasan, Halil ve İbrahim isimleridir. Kullanılan bu isimlerden de anlaşılacağı üzere İslam toplumlarındaki ad verme geleneği Maraş kazasında da yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Kazada en fazla kullanılan diğer isimler Türkçe kökenli isimlerdir. Baba, oğul ve kardeş kategorilerinde 4.363 şahıstan 413'ü Türkçe kökenli isim kullanırken, 325 şahıs ise en az bir kelimesi Türkçe kökenli olan birleşik isim kullanmıştır. Kazada, birbirinden farklı 77 Türkçe kökenli isim kullanılmıştır. Kazada en fazla kullanılan Türkçe kökenli isimler; Tanrıverdi, Turak, Uğurlu, Kaya, Halebverdi, Budak, Bâli, Dede, Sevindik, Kubad, Çelebi, Durmuş, Durduhan ve Çerak isimleridir.

Piri, Mestan, Hüsrev, Kalender, İsfendiyar, Behram, Ferman, Ferruhzade, Derviş, Şahin, Mirza, Pars, İmirza, Derviş ve Şadi isimleri kazada en çok kullanılan Farsça kökenli isimlerdendir. İbrahim, Yusuf, Süleyman, İsa, İsmail, İlyas, Davud, Yahya, İshak, Danyal ve Kenan isimleri ise kazada en fazla kullanılan İbranice kökenli isimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maraş merkez kazasında kullanılan şahıs adları genel olarak değerlendirildiğinde kazadaki ad verme geleneğinde İslami ad verme kültürünün yaygın olduğu buna mukabil Türkçe isimlerin de sıklıkla kullanıldığı, diğer taraftan Fars ve İbrani kökenli şahıs adı kullanımının nispeten daha az olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), Defter No: 1097, Varak No: 1-28.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- AÇIKEL, A. (2003). “Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, Sy. 2, Elazığ, ss.305-355.
- AKSAN, D. (1979). Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), C.1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALIÇ, S. (2020). “Orta Çağ’da Maraş”, *Milli Mücadele’nin 100. Yılında Kahramanmaraş*, Ed. İbrahim Solak ve Samet Alıç, Palet Yayınları, ss.14-18.
- ARAS, M. Ö. (1988). “Ad Koyma”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.1, Diyanet Vakfı İslam Yayınları, İstanbul, ss. 332-333.
- ERPOLAT, M. S. (2020), “XVI. Yüzyılda Hersini Nahiyesindeki Kişi Adları”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, Dergisi (FÜHAD)* C. 7, Sy. 14, ss. 37-83.
- GÜNDÜZ, A. (2017). “1561 tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Kocaeli Sancağında Şahıs İsimleri”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C.1, Kocaeli, ss. 723-729.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- İLHAN, M. M. (1990). “Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar”, *Bellekten*, C. LIV, Sy.209, ss. 213-232.
- _____. (2006). “Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adların Önemine Dair Bazı Örnekler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40, ss. 41-58.
- İNALCIK, H. (1956). “V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (12-15 Nisan 1955)”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.XX, Sy.78, Ankara, ss.223-236.
- KÖPRÜLÜ, O. Fuad. (1950). “Türk Onomastque’i Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.1, Sy.2, ss. 221-236.
- KURT, Y. (1990). “Kozan (Sis) Sancağında Kişi Adları” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, Sy.1, ss.179-193.
- _____. (1991). “Adana Sancağında Kişi Adları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, Sy.26, ss.169-252.
- _____. (1993). “Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. IV, Ankara, ss. 223-290.
- _____. (1995a). “Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *Bellekten*, C.LIX, Sy.224, Ankara, ss. 75-119.
- _____. (1995b). “Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. VI, Ankara, 1995, ss.211-248.
- _____. (1996). “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, s.45-59. ss.45-59.
- _____. (2005). “1525 Tarihinde Adana Sancağında Türkçe Kişi Adları Üzerine”, *Bal-Tam Türklük Bilgisi 2*, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları, Prizren, ss. 72-83.
- ÖZ, M. (2010). “Tahrir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.39, Diyanet Vakfı İslam Yayınları, İstanbul, ss.425-499.
- RÁSONYI, L. (1963). “Türklükte Kadın Adları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, C. 11, ss. 63-87.

- SAKAOĞLU, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____. (1991). “Türklerde Ad ve Ad verme Gelenekleri”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, C.1, Ankara, ss.2-11.
- SOLAK, İ. (2012). “Dulkadirli Ülkesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi”, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, İstanbul, ss.211-212.
- _____. (2004). *XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563)*, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.295.
- SOLAK, İ. ve GÜLENC, A. (2021). “Zamantu Kazası Kişi Adları (1564)”, *Maraş Araştırmaları II*, Ed. İbrahim Solak ve Samet Alıç, Palet Yayınları, Konya, ss.33-50.
- _____. (2022). “Elbistan Kazası Kişi Adları (1564)”, *Maraş Araştırmaları III*, Ed. İbrahim Solak ve Samet Alıç, Palet Yayınları, Konya, 2022, ss.35-49.
- UCA, A. (2004). “Türk Toplumunda Ad verme Geleneği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11 (23), ss.145-150.
- YEŞİLDAL, Ü. Y. (2018). “Atalar Kültürüne Dair İnanmaların Türklerin Ad verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri”, *Millî Folklor*, Sy. 119, ss.48-59.

Ek 1: Maraş Kazası Kişi Adları Listesi (1564 Yılı)

A (Arapça); AA (Arapça+Arapça); AAA (Arapça+Arapça+Arapça); AF (Arapça+Farsça); AFA (Arapça+Farsça+Arapça); Aİ (Arapça+İbranice); AT (Arapça+Türkçe); ATT (Arapça+Türkçe+Türkçe); F (Farsça); FA (Farsça+Arapça); FAA (Farsça+Arapça+Arapça); FF (Farsça+Farsça); FFA (Farsça+Farsça+Arapça); FT (Farsça+Türkçe); FTA (Farsça+Türkçe+Arapça); İ (İbranice); İT (İbranice+Türkçe); T (Türkçe); TA (Türkçe+Arapça); TAA (Türkçe+Arapça+Arapça); TF (Türkçe-Farsça); Tİ (Türkçe+İbranice); TT (Türkçe+Türkçe).

Şahıs Adları	Adın Kökeni	Oğul		Baba		Birader/Kardeş	
		Kullanım Sıklığı	Yüzde (%)	Kullanım Sıklığı	Yüzde (%)	Kullanım Sıklığı	Yüzde (%)
Abdal	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Abdi	A	9	0,431%	6	0,402%	1	0,116%
Abdullah	A	9	0,431%	42	2,817%	3	0,347%
Abdülaziz	A	8	0,384%	0	0,000%	3	0,347%
Abdülcabbar	A	4	0,192%	2	0,134%	1	0,116%
Abdülfezzah	A	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Abdülgaflar	A	5	0,240%	0	0,000%	2	0,231%
Abdülğani	A	22	1,055%	0	0,000%	8	0,926%
Abdülhadi	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Abdülhafız	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Abdülhalil	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Abdülhalim	A	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Abdülkadir	A	18	0,863%	9	0,604%	7	0,810%
Abdülkadir Fakih	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Abdülkerim	A	3	0,144%	1	0,067%	8	0,926%
Abdülkerim Çavuş	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Abdullah Hüseyin	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Abdüllatif	A	9	0,431%	3	0,201%	5	0,579%
Abdülmelik	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Abdülmuttalib	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Abdülulam?	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Abdülvahab	A	1	0,048%	0	0,000%	2	0,231%
Abdülvasi	A	1	0,048%	1	0,067%	1	0,116%
Abdürrahim	A	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Abdürrahman	A	22	1,055%	3	0,201%	10	1,157%
Abdürrezzak	A	4	0,192%	2	0,134%	2	0,231%
Abdüssamed	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Abdüsselam	A	4	0,192%	0	0,000%	3	0,347%
Acem	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Acem Ahmed	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Acem Çavuş	AA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Acem Ümmet	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Ağce Hacı	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Ahi	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Ahmed	A	61	2,924%	42	2,817%	40	4,630%
Ahmed Çelebi	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Ahmed Fakih	AA	1	0,048%	4	0,268%	0	0,000%
Ahmed Hacı	AA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Ahmed Halife	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%

Ahsen Timur	AT	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Ak veli	TA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Ali	A	102	4,890%	60	4,024%	43	4,977%
Ali aba	AT	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Ali Bâli	AT	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Ali Beg	AT	1	0,048%	3	0,201%	0	0,000%
Ali Divane	AF	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Ali Emir	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Ali Emrullah	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Ali Fakih	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Ali Hacı	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Ali İmirza	AF	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Ali Kaya	AT	17	0,815%	2	0,134%	0	0,000%
Ali Kaya Çavuş	ATT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Ali Kulu	AT	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Ali Sofu	AA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Alişar	AF	2	0,096%	4	0,268%	0	0,000%
Aliyar	AF	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Allahkulu	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Allahverdi	AT	4	0,192%	3	0,201%	1	0,116%
Arab	A	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Arab Ali	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Arabşah	AF	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Arabşah veli	AFA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Arslan	T	1	0,048%	2	0,134%	0	0,000%
Arslan Mehmed	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Aşık Hamza	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Ataullah	A	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Atluhan	T	0	0,000%	2	0,134%	2	0,231%
Aydoğan	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Aydoğmuş	T	2	0,096%	2	0,134%	0	0,000%
Aziz	A	1	0,048%	3	0,201%	0	0,000%
Baba Ali	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Baba Hüseyin	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Baba Mehmed	TA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Bağdadi	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Bâli	T	7	0,336%	6	0,402%	5	0,579%
Ballica	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Bayezid	A	5	0,240%	3	0,201%	3	0,347%
Bayezid Fakih	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Bayındır	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Bayram	T	3	0,144%	2	0,134%	1	0,116%
Bayram Ali	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Bayram Hoca	TF	2	0,096%	2	0,134%	0	0,000%
Beg Ali	TA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Behlül	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Behram	F	3	0,144%	1	0,067%	2	0,231%
Bekir	A	5	0,240%	4	0,268%	4	0,463%
Bektaş	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Bektut	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Bolad	T	7	0,336%	0	0,000%	1	0,116%
Bolkulu	T	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Bollu	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Boyacı Mehmed	TA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Boz Ali Fakih	TAA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Budak	T	11	0,527%	4	0,268%	5	0,579%

Budak Ahmed	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Buğlulu Yusuf	Tİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Bulgar	T	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Burhan	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Cabbar	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Cafer	A	1	0,048%	1	0,067%	2	0,231%
Cemaleddin	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Cihanşah	F	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Cuma	A	9	0,431%	1	0,067%	2	0,231%
Cuma Hacı	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Çalış	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Çavdar	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Çavuş	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Çavuş Mehmed	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Çavuş Sinan	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Çeker Ali	TAA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Çelebi	T	7	0,336%	4	0,268%	1	0,116%
Çerak	T	3	0,144%	1	0,067%	5	0,579%
Çerkes	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Dalkara	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Danyal	İ	4	0,192%	0	0,000%	1	0,116%
Davud	İ	2	0,096%	8	0,537%	5	0,579%
Dede	T	7	0,336%	6	0,402%	3	0,347%
Dede Bali	TT	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Dellak	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Dellak Mehmed	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Delü Yusuf	Tİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Derviş	F	1	0,048%	2	0,134%	0	0,000%
Derviş Abdi	FA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Derviş Ali	FA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Derviş Mehmed	FA	1	0,048%	4	0,268%	0	0,000%
Divane	F	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Divane Ahmed	FA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Divane Mehmed	FA	0	0,000%	1	0,067%	1	0,116%
Divane Said	FA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Divane yusuf	Fİ	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Dolu	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Döğer	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Dönmez	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Dulkadir	T	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Dulsar	T	2	0,096%	2	0,134%	1	0,116%
Durak	T	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Durdu	T	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Durdu Mehmed	TA	3	0,144%	0	0,000%	0	0,000%
Durduhan	T	5	0,240%	3	0,201%	1	0,116%
Durmuş	T	5	0,240%	4	0,268%	0	0,000%
Dündar	AF	9	0,431%	5	0,335%	3	0,347%
Ebubekir	A	4	0,192%	2	0,134%	1	0,116%
Ebulkasım	A	5	0,240%	2	0,134%	3	0,347%
Ebülhayr	A	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Eflatun	A	0	0,000%	0	0,000%	2	0,231%
Eğlen	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Emir	A	4	0,192%	6	0,402%	4	0,463%
Emir Ağa	AT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Emir Ali	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Emir Arslan	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%

Emir Hacı	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Emir İlyas	Al	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Emir Kulu	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Emir veli	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Emirhan	AT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Emirkulu	AT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Emirşah	AF	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Emiryar	AF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Emiryaz	AT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Emrullah	A	9	0,431%	4	0,268%	8	0,926%
Emrullah Ali	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Emrullah Beg	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Enbiya	A	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Erdođdu	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Erzani?	F?	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Eslemmez	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Eşref	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Eşseyh Ahmed	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Evliya	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Eyne	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Eyne Cafer	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Eynebeg	T	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Eyub	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Fahredden	A	1	0,048%	2	0,134%	0	0,000%
Fahri	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Faki?	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Fakir	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Fazlullah	A	4	0,192%	0	0,000%	1	0,116%
Ferhad	A	5	0,240%	3	0,201%	4	0,463%
Ferman	F	0	0,000%	5	0,335%	0	0,000%
Ferraş Ali	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Ferraş İskender	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Ferraş Mehmed	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Ferraş Musa	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Ferruhzade	F	4	0,192%	0	0,000%	1	0,116%
Fethullah	A	3	0,144%	1	0,067%	1	0,116%
Gaib Hızır	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Gazi	A	2	0,096%	5	0,335%	1	0,116%
Gazi Beg	AT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Göcek	T	3	0,144%	1	0,067%	0	0,000%
Gök ali	TA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Gök Yunus	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Gökçe	A	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Gökü	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Gül Ali	FA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Gülabi	A	11	0,527%	1	0,067%	4	0,463%
Gündüz	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Gürcü	F	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Güvendik	T	3	0,144%	1	0,067%	1	0,116%
Habil	İ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Habil Çavuş?	İF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı	A	3	0,144%	2	0,134%	0	0,000%
Hacı Abdi	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Abdülkerim	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Abdürrahman	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Ahmed	AA	2	0,096%	4	0,268%	1	0,116%

Hacı Ahmed Fakih	AAA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Ali	AA	6	0,288%	4	0,268%	3	0,347%
Hacı Ali	A	6	0,288%	4	0,268%	3	0,347%
Hacı Bayezid	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Bekir	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Budak	AT	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Hacı Cafer	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Çavuş	AT	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Hacı Dede	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Fakih	AA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Ferhad	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Gaib	AA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hacı Halil	AA	2	0,096%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Hamza	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Hanefi	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Hasan	AA	3	0,144%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Hüdaverdi	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Hüseyin	AA	4	0,192%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı İbrahim	Aİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı İlyas	Aİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı İvaz	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Karaca	AT	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Kasım	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Kaya	AT	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Hacı Kulu	AT	3	0,144%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Mahmud	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Maksud	AA	3	0,144%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Mehmed	AA	9	0,431%	9	0,604%	0	0,000%
Hacı Mirza	AF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Murad	AA	2	0,096%	2	0,134%	0	0,000%
Hacı Musa	AA	0	0,000%	1	0,067%	1	0,116%
Hacı Mustafa	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Nasır	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Hacı Ömer	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Hacı Paşa	AT	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hacı Pir Ahmed	AFA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hacı Pir Aziz	AFA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hacı Piri	AF	1	0,048%	4	0,268%	0	0,000%
Hacı Seydi	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Süleyman	Aİ	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Şaban	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Şems	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Şemseddin	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hacı Tanrıverdi	AT	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Turak	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Uğurlu	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı veli	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hacı Yakub	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hacı Yusuf	Aİ	2	0,096%	2	0,134%	0	0,000%
Haleb	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Halebverdi	T	7	0,336%	11	0,738%	9	1,042%
Halid	A	2	0,096%	0	0,000%	1	0,116%
Halil	A	21	1,007%	39	2,616%	20	2,315%
Halil Ağa	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Halil Ahmed	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Halil Fakih	AA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%

Hallac	A	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Hallaç Mehmed	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hamdullah	A	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Hamza	A	42	2,013%	34	2,280%	12	1,389%
Hamza Çavuş	AT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hamza Fakih	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hamza Naib	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Hamza veli	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hanefi	A	13	0,623%	5	0,335%	3	0,347%
Harun	İ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hasan	A	46	2,205%	47	3,152%	25	2,894%
Hasan Ali	AA	6	0,288%	0	0,000%	2	0,231%
Hasan Bali	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hasan Bâli	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hasan Çelebi	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hasan Fakih	AA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Hasan Hallac	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Haydar	A	2	0,096%	3	0,201%	2	0,231%
Haydar Ali	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hayreddin	A	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Hızır	A	24	1,151%	18	1,207%	16	1,852%
Hızır Ali	AA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hızır Bali	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hızır Çavuş	AT	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hızır İlyas	Al	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Hızır Kulu	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hoca Ahmed	FA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Hoca Aziz	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hoca Durdu	FT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hoca İlyas	Fi	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hoca İshakzade	Fi	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hoca İvaz	FA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hoca Mehmed	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hoca Müsafir	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hoşhayr	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hoşyar	F	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hüdadad	F	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hüdaverdi	FT	13	0,623%	16	1,073%	5	0,579%
Hüsam Fakih	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hüseyin	A	64	3,068%	45	3,018%	24	2,778%
Hüseyin Ali	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hüseyin Çavuş	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hüseyin Fakih	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Hüseyin Naib	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Hüseyin Uğurlu	AT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Hüsrev	F	5	0,240%	1	0,067%	6	0,694%
İbad	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
İbadullah	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
İbrahim	A	40	1,918%	29	1,945%	19	2,199%
İbrahim	İ	40	1,918%	29	1,945%	19	2,199%
İlyas	İ	9	0,431%	12	0,805%	7	0,810%
İlyas Çavuş	İT	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
İmangazi	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
İmirza	F	1	0,048%	1	0,067%	1	0,116%
İnal	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
İncik	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%

İsa	İ	16	0,767%	13	0,872%	6	0,694%
İsa Divan	İA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
İsa Mehmed	İA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
İsa Yusuf	İİ	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
İsfendiyar	F	6	0,288%	3	0,201%	1	0,116%
İshak	İ	2	0,096%	4	0,268%	1	0,116%
İshak Derviş	İF	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
İskender	A	19	0,911%	17	1,140%	5	0,579%
İsmail	İ	14	0,671%	9	0,604%	7	0,810%
İsrafil	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
İvaz	A	2	0,096%	0	0,000%	2	0,231%
Kadem	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kadir	A	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Kadir Kulu	AT	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Kalender	F	5	0,240%	1	0,067%	5	0,579%
Kamber	A	2	0,096%	1	0,067%	0	0,000%
Kâni	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara	T	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Kara Ahmed	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara Ali	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara Bolak?	TT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara Hacı Musa	TAA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara Hamza	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara Hasan	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara Hızır	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kara Hüseyin	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kara Mehmed	TA	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Kara Musa	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kara Mustafa	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kara Selman	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kara Şeyh	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kara Yakub	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Karaca	T	2	0,096%	3	0,201%	1	0,116%
Karaca Ahmed	TA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Karaca İlyas	Tİ	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Karagöz	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kasıl?	T?	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Kasım	A	12	0,575%	7	0,469%	2	0,231%
Katib Ahmed	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Katib İbrahim	Aİ	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Katib İshak	Aİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Katib Mehmed	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Katib Osman Çelebi	AAA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Katib Pars	AF	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Katib Ümmet	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Katib Yusuf	Aİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kaya	T	13	0,623%	12	0,805%	2	0,231%
Kaya Bali	TT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kaya Beg	TT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kaya Hüdâd	TF	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kaya Mehmed	TA	4	0,192%	0	0,000%	0	0,000%
Kefşker Ali	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kemal	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kemal Halife	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kenan	İ	3	0,144%	0	0,000%	2	0,231%
Kılıç	T	0	0,000%	1	0,067%	1	0,116%

Koca	T	0	0,000%	1	0,067%	1	0,116%
Koca Piri	TF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Koca veli	TA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Korkmaz	T	2	0,096%	4	0,268%	2	0,231%
Köle Yusuf	Tİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kör Ahmed	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kör Beg	FT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kör Budak	FT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kör Mehmed	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Köse İlyas	Fİ	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Kubad	T	6	0,288%	6	0,402%	0	0,000%
Kulavız	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kulu	T	4	0,192%	1	0,067%	2	0,231%
Kulu Dede	TT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kurd	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kurd Abdal	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kutbeddin	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kutlu	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kutlu Beg	TT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kuyucu? Hasan	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Küçük Mehmed	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Kürd Ömer	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Kürd Yusuf	Aİ	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Küredi	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Latif	A	2	0,096%	0	0,000%	2	0,231%
Lokman	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Lütfullah	A	1	0,048%	2	0,134%	3	0,347%
Mahmud	A	34	1,630%	22	1,476%	9	1,042%
Mahmud Divane	AF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Mahmud Fakih	AA	1	0,048%	2	0,134%	0	0,000%
Maksud	A	28	1,342%	5	0,335%	9	1,042%
Maksud Çavuş	AT	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Mansur	A	13	0,623%	9	0,604%	5	0,579%
Mansur Çavuş	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mehdi	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mehmed	A	133	6,376%	97	6,506%	58	6,713%
Mehmed Fakih	AA	2	0,096%	2	0,134%	0	0,000%
Mehmed Hacı	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Mehmed Şerif	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Melek Ahmed	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mestan	F	5	0,240%	7	0,469%	3	0,347%
Mesud Çelebi	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Abdi	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Mevlana Abdülkadir	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Abdürrahim	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Mevlana Abdürrahman	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Alaeddin	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Ali	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Cafer	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Fahreddin	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Halid	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Hasan	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Mevlana Hüsam	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Mevlana İbrahim	Aİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana İshak	Aİ	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Mevlana Kenan	Aİ	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%

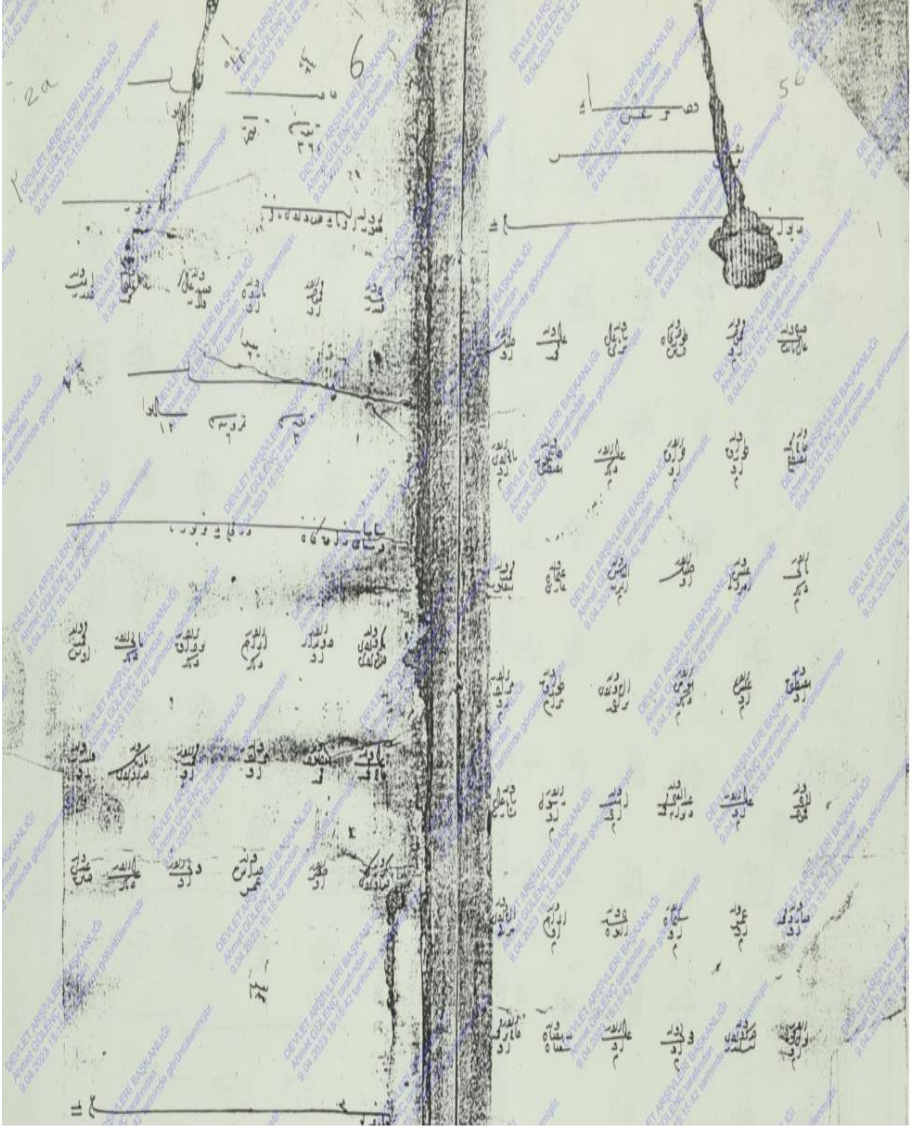
Mevlana Mehmed	AA	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Mevlana Minnet	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Muslihiddin	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Süleyman	Al	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Şemseddin	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Mevlana Taceddin	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mevlana Yusuf	Al	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mikail	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Minnet	A	10	0,479%	5	0,335%	6	0,694%
Mirdek	F	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Mirşah	FF	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Mirza	F	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Mirza Ali	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Muhib	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Muhtar Çelebi	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Murad	A	29	1,390%	22	1,476%	15	1,736%
Murad Abdal	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Musa	A	19	0,911%	13	0,872%	11	1,273%
Musa Halife	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Muslihiddin	A	0	0,000%	1	0,067%	1	0,116%
Mustafa	A	63	3,020%	25	1,677%	27	3,125%
Mustafa Fakih	AA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Muzaffer	A	1	0,048%	1	0,067%	1	0,116%
Mümin	A	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Müslüm	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Nasuh	A	3	0,144%	2	0,134%	1	0,116%
Nazar	A	3	0,144%	6	0,402%	2	0,231%
Nazar Fakih	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Nazır	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Nebi	A	3	0,144%	1	0,067%	0	0,000%
Nefes	A	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Nefs Kulu	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Nefsi Divane	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Nureddin	A	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Nurullah	A	3	0,144%	1	0,067%	0	0,000%
Onur	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Osman	A	10	0,479%	10	0,671%	14	1,620%
Öksüz	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Ömer	A	17	0,815%	6	0,402%	5	0,579%
Ömer Divane	AF	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Ömer Fakih	AA	3	0,144%	1	0,067%	0	0,000%
Pars	F	2	0,096%	1	0,067%	0	0,000%
Perviz	F	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Pir Ahmed	FA	11	0,527%	5	0,335%	3	0,347%
Pir Ali	FA	5	0,240%	6	0,402%	2	0,231%
Pir Aziz	FA	0	0,000%	2	0,134%	1	0,116%
Pir Budak	FT	3	0,144%	4	0,268%	0	0,000%
Pir eli	FT	9	0,431%	0	0,000%	0	0,000%
Pir Gaib	FA	3	0,144%	1	0,067%	0	0,000%
Pir Hasan	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Pir Hızır	FA	1	0,048%	2	0,134%	0	0,000%
Pir Hüseyin	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Pir Kaya	FT	2	0,096%	0	0,000%	1	0,116%
Pir Kulu	FT	7	0,336%	3	0,201%	0	0,000%
Pir Mehmed	FA	8	0,384%	0	0,000%	4	0,463%
Pir Ömer	FA	0	0,000%	1	0,067%	1	0,116%

Pir veli	FA	0	0,000%	3	0,201%	5	0,579%
Pirbek	FT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Piri	F	13	0,623%	23	1,543%	6	0,694%
Piri Mehmed	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Pirkulu	FT	0	0,000%	0	0,000%	2	0,231%
Pirşah	FF	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Ramazan	A	10	0,479%	1	0,067%	3	0,347%
Receb	A	1	0,048%	1	0,067%	1	0,116%
Receb Derviş	AF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Resul	A	0	0,000%	2	0,134%	3	0,347%
Reşid	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Sadaka	A	2	0,096%	3	0,201%	0	0,000%
Sadık	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Sadi	A	4	0,192%	2	0,134%	1	0,116%
Sadi Mehmed	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Sadullah	A	2	0,096%	2	0,134%	0	0,000%
Salih	A	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Sami	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Sarıca	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Saru	T	1	0,048%	4	0,268%	0	0,000%
Saru Beg	TT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Saru Mehmed	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Satılmış	T	2	0,096%	4	0,268%	2	0,231%
Sefer	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Selamullah	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Selim	A	1	0,048%	0	0,000%	3	0,347%
Selman	A	2	0,096%	12	0,805%	5	0,579%
Selman Ahmed	AA	0	0,000%	1	0,067%	1	0,116%
Selman Fakih	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Selman Hacı	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Selman Hoca	AF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Sevindik	T	7	0,336%	4	0,268%	1	0,116%
Sevli	T	1	0,048%	4	0,268%	0	0,000%
Seydi	A	7	0,336%	7	0,469%	2	0,231%
Seydi Ahmed	AA	2	0,096%	7	0,469%	3	0,347%
Seydi Ali	AA	3	0,144%	4	0,268%	0	0,000%
Seydi Ali Fakih	AAA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Seydi Ali Fakih	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Seydi Gazi	AA	1	0,048%	2	0,134%	2	0,231%
Seydi Halid	AA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Seydi Hasan	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Seydi Hüseyin	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Seydi Mahmud	AA	1	0,048%	1	0,067%	1	0,116%
Seydi Mehmed	AA	1	0,048%	4	0,268%	1	0,116%
Seydi Muhammed	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Seydi Salih	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Seydullah	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Sinan	A	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Sinan Ahmed	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Sofu	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Sofu Hızır	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Sofu Mehmed	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Sungur	T	0	0,000%	0	0,000%	2	0,231%
Sunullah	A	5	0,240%	0	0,000%	4	0,463%
Süleyman	İ	24	1,151%	19	1,274%	13	1,505%
Süleyman Ahmed	İA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%

Süphanverdi	AT	20	0,959%	4	0,268%	10	1,157%
Şaban	A	5	0,240%	5	0,335%	7	0,810%
Şadi	F	2	0,096%	1	0,067%	0	0,000%
Şah	F	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şah Ali	FA	11	0,527%	6	0,402%	2	0,231%
Şah Budak	FT	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Şah eli	FT	14	0,671%	0	0,000%	0	0,000%
Şah Hüseyin	FA	31	1,486%	4	0,268%	5	0,579%
Şah Hüseyin Çavuş	FAT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şah Mansur	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şah Mehmed	FA	14	0,671%	4	0,268%	5	0,579%
Şah Mehmed Fakih	FAA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şah Murad	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şah Sofu	FA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şah veli	FA	0	0,000%	9	0,604%	7	0,810%
Şahin	F	0	0,000%	3	0,201%	0	0,000%
Şahkulu	FT	9	0,431%	8	0,537%	5	0,579%
Şahruh	FA	3	0,144%	2	0,134%	1	0,116%
Şahverdi	FT	3	0,144%	0	0,000%	3	0,347%
Şahyar	FF	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Şehriyar	FF	7	0,336%	5	0,335%	2	0,231%
Şemseddin Fakih	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şeref	A	1	0,048%	3	0,201%	0	0,000%
Şerefeddin	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şeyh Ahmed	AA	0	0,000%	4	0,268%	0	0,000%
Şeyh Ali	AA	2	0,096%	2	0,134%	0	0,000%
Şeyh Bedreddin	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Şeyh Hasan	AA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Şeyh Mehmed	AA	3	0,144%	1	0,067%	1	0,116%
Şeyh Minnet	AA	4	0,192%	0	0,000%	1	0,116%
Şeyh Murad	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Şeyh Safa	AA	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Şeyh Sefa	AA	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Şeyh Turak	AT	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Şeyhi	A	3	0,144%	2	0,134%	0	0,000%
Şuayb	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Şükrüllah	A	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Tanrıverdi	T	22	1,055%	12	0,805%	7	0,810%
Tarık	T	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Taşlı	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Taşmur	T	5	0,240%	1	0,067%	0	0,000%
Teke	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Teke Beg	TT	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Teke Müselman	TA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Timur	T	0	0,000%	2	0,134%	0	0,000%
Timur Mehmed	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Timurboğa	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Tufan	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Tur Ali	TA	4	0,192%	2	0,134%	2	0,231%
Tur Mehmed	TA	2	0,096%	0	0,000%	0	0,000%
Turak	T	18	0,863%	7	0,469%	5	0,579%
Turak Çavuş	TT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Turalu	T	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Turasan Ali	TA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Uğurlu	T	18	0,863%	6	0,402%	4	0,463%
Umur	A	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%

Umur Bek	AT	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Ümmet	A	25	1,198%	23	1,543%	6	0,694%
Ürkmez	T	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Üveys	A	8	0,384%	4	0,268%	1	0,116%
Üveys Ali	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Üveys Hasan	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
veled	A	10	0,479%	1	0,067%	6	0,694%
veli	A	44	2,109%	13	0,872%	27	3,125%
veli Fakih	AA	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
veli Hacı	AA	1	0,048%	0	0,000%	1	0,116%
Yadigar	F	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Yafes	A	0	0,000%	1	0,067%	0	0,000%
Yahya	İ	4	0,192%	2	0,134%	1	0,116%
Yakub	A	18	0,863%	9	0,604%	11	1,273%
Yakub Fakih	AA	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Yakubhan	AT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Yar Ali	FA	1	0,048%	1	0,067%	0	0,000%
Yasin	A	0	0,000%	0	0,000%	1	0,116%
Yazbek	T	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Yevmülhayr	AA	4	0,192%	2	0,134%	2	0,231%
Yunus	A	3	0,144%	7	0,469%	1	0,116%
Yusuf	İ	30	1,438%	25	1,677%	17	1,968%
Yusuf Çavuş	İT	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Zekeriya	A	1	0,048%	0	0,000%	0	0,000%
Zeynel	A	7	0,336%	2	0,134%	2	0,231%

Ek 2: Maraş Kazası Tahrir Defterinin İlk Sayfası (1564)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), Defter No: 1097, Varak No: 5-6. (h. 29. Zilhicce 971/m. 8 Ağustos 1564)

BERTİZ VAKIFLARI VE VAKIF GÖREVLİLERİ (1691-1829)

PAKİZE YILDIZ ETKİ*

Giriş

Arapçadan gelen “vakf” kelimesi duran, ayakta duran, harekettten kalma, durma gibi anlamlara gelmektedir. İstilah olarak vakıf, sahibi tarafından bir mülkün satılmamak şartıyla, toplumun menfaatine ebedî olarak hayra tahsis edilmesidir.¹ Bir Müslümanın menkul ve gayrimenkul servetini vakfedebilmesi; akıl-baliğ ve hür olması, temlik ve teberrû’a ehil olması, vakfettiği malın veya gelirin kendisine ait olması, üzerinde haciz bulunmaması ve vâkıfın vakfa rızasının olması gibi bazı şartlara bağlıdır. Malın mülkiyeti, vakfi yapan kişide yani vâkıfta kaldığından, tahsis etme akdini bozma ve malını istediği gibi kullanma hakkı vardır, bu hak ölümünden sonra da vârislerine geçmektedir. Vakıflar; “müessesât-ı hayriye” olan mâbedler, mektepler, medreseler, imâretler, zâviyeler, kütüphaneler, çeşmeler, köprüler, şifahaneler gibi bizzat kendisinden yararlananlar ile bu bahsedilen vakıfların sürekli ve düzenli bir şekilde işlemini sağlayan bina, arazi, para vb. gelir kaynaklarını oluşturanlar olarak iki gruba ayrılır.²

Vakıf; VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar ki süreçte Türk-İslâm memleketlerinde toplum hayatında önemli bir rolü olan dinî, hukukî ve sosyal bir müessesedir. Osmanlı’da vakıf, idarî ve malî açıdan bağımsız kurumlar olarak, şehirlerde sosyal hayata yönelik temel hizmetlerin yürütülmesini sağlamıştır. Özellikle altyapı hizmetleri, bayındırlık ve toplumun ihtiyacına yönelik temel hizmetlerin yürütülmesi vakıflar kanalıyla gerçekleştirilmiştir.³ Vakıflar, Osmanlı toplum hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmuş, zaman içinde sayıları oldukça artmış ve çeşitlenmiştir. Bu sayede toplumun sosyal ve ekonomik yaşamı daima canlı kalabilmiştir.⁴ Uzun bir zaman Dulkadirli Beyliği’nin merkezî şehirlerinden olan Maraş, Osmanlı döneminde de kurulan eyaletin merkezi olmuştur. Bundan dolayı şehir merkezi, nahiye ve köylerinde

* Bilim Uzmanı-Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi olan Pakize Yıldız Etki eşi ve çocukları ile birlikte 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerde hayatını kaybetmiştir. Vefatından önce tamamladığı bu makale, Editör tarafından kendisi ve ailesine ithaf edilmiştir.

¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1317, s.1484, 1496; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul, 1972, s.577.

² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 1986, s.153; İzzet Sak, *Şer’iye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800)*, Konya, 2005, s.1-3; İbrahim Solak, “27 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Antep Vakıfları (1664-1666)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31/161, Konya 2012, s.161-171.

³ Yediyıldız, “Vakıf”, 13/153; Sak, *Konya Vakfiyeleri (1650-1800)*, s.7

⁴ Vakıf ve vakıf sistemine dair daha geniş bilgi için bkz.: Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 1986, s.153-172; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, 2003; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, 1996.

birçok vakfın bulunduğu cami, mescit, medrese, buka', han, hamam, zaviye vb. gibi çeşitli kültürel eserler inşa edilmiştir.⁵

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde vakıflarla ilgili defterlerden birisi olan *Hurufât Defterleri*'nde, kazalarda bulunan vakıflara yapılan görevli atamaları kaydedilmiştir. Kaza isimlerinin ilk harfine göre sıralanan bu defterlerde vakfa yapılan atama, görevden alma, vakıfla ilgili meseleler, görevli kişiler arasındaki geçimsizliklerin yanında vakıfların vakfiyelerine ilişkin özet bilgiler de bulunmaktadır.⁶ Bu çalışmaya temel teşkil eden *Hurufat Defterleri* vakıf eserlerinin türü, vakfın bânisi, bulunduğu çevre, bağlı olduğu vakıf ve işleyişlerine dair bilgiler veren önemli kaynaklardır. Bu defterlerin değeri şehir tarihçiliğinin gelişmesiyle birlikte daha çok önem kazanmıştır. Bu çalışmada *Hurufât Defterleri*'nde 1691-1829 yılları arasında Maraş Kazası başlığı altında yer alan Bertiz Nahiyesi'nde bulunan köylerde, hayırsever kişiler veya köy halkı tarafından yaptırılmış olan vakıf eserleri ile buralarda vazifeli vakıf görevlileri hakkında veriler bulunmaktadır. Bu veriler değerlendirilerek tarih sırasına göre düzenlenen tablolar oluşturulmuştur.

Bu çalışmada *Hurufât Defterleri*'nden hareketle Maraş Sancağı'na bağlı Bertiz Nahiyesi köylerinde bulunan vakıflar ve vakıf eserleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

A. Bertiz Nahiyesinde Bulunan Köyler

Bertiz Nahiyesi, coğrafi olarak Ahırdağı'nın kuzeyi ve Engizek Dağı'nın güneyinde iki dağın arasında doğu-batı yönünde uzanan, Bertiz Çayı vadisinde bulunmaktadır. Bertiz Nahiyesi, Maraş Kazası'na bağlı 12 nahiyeden biri olarak 1563 tarihinde yapılan idarî düzenlemede oluşturulmuştur. Bu düzenlemeyle 26 köy, Bertiz Nahiyesi'ne bağlanmıştır. Bu köylerin isimlerinde Bertiz adına rastlanmamıştır. Bölgenin, Bertiz adını burada yaşayan Dulkadirli Türkmenlerden olan Bertizli taifesinden aldığı anlaşılmaktadır.⁷ Taifeler genelde küçük konargöçerlerin bir araya gelmesiyle oluşurken, Bertiz taifesi bundan ziyade çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu, sipahi veya nüfuzlu ailelere mensup kişilerden oluşmuş gruplardır. 1525 tarihli Tahrir Defteri'ne göre Bertiz taifesine 42 cemaat bağlı iken, bu sayı 1563 senesinde 50'ye çıkmıştır. 1580 tarihinde ise bu taifeye ait bir kayıt bulunmamaktadır. Bunun sebeplerinin Bertiz taifesine bağlı cemaatlerden büyük bir kısmının yerleşik hayata geçmesi, bir kısmının da başka yerlere gitmesi veya başka taifelere katılması olduğu düşünülmektedir.⁸

⁵ Solak, "XIX. Yüzyıl Maraş Sancağı Vakıfları", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012)*, C.3, Kahramanmaraş, 2013, s. 171.

⁶ Ertan Gökmen, "Hurufât Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Manisa 2005, s.21-22.

⁷ İbrahim Solak, "XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, Konya, 2002, s.109-154; Solak, XVI. *Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara, 2004, s.53

⁸ Arif Sarı, XVI. *Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, Ankara, 2018, s.129-130; Solak, "Dulkadirli Türkmenleri", s.118.

1563 yılında Bertiz Nahiyesi kurularak, Maraş Nahiyesi'nin 9 mezrası⁹ buraya bağlanmış ve yine buraya bağlı olmak üzere 15 tane de yeni köy kurulmuştur. Bu yeni kurulan köylerden sadece Ahsenlü ve Asacak köylerinde nüfus bulunmamaktadır.¹⁰ Bertiz Nahiyesi'nde 1563 tarihli tahrir kayıtlarına göre tespit edilen köyler: İsa Sekisi, Çam Sekisi, Sarı Çukur, Kara Tut, Ali Bey Şeyh, Kaya Başı, Alın Viran, Erücek, Kara Ahmet, Bozoklu, Gürce Pınar, Yıllankuz, Orta Köy, Kızıl Dere, Koğaluca, Kör Sinan, Kara Tut/Döger Alanı be-nâm Dervişli, Kemallu be-nâm Saydelli, Ak Pınar, Boyalı, Kozluca Abad, Çağılğan, Asacak, Ahsenli, Köse Halil Alanı şeklinde sıralanmıştır.¹¹ 17. yüzyılda Bertiz Nahiyesi'ne bağlı *Hurufat*'ta geçen Mağribi Cemaati'nin¹² yanında isimleri geçen köyler şunlardır: Ağabeyli¹³, Baş Dervişli¹⁴, Baydemirli¹⁵, Boyalı¹⁶, Budaklı¹⁷, Çağılğan¹⁸, Hicabeli¹⁹, İslam Beyli²⁰, Kara Kürtül²¹, Karamanlı²², Kemallu (Saydarlı)²³, Hacı Abdulvehhablı.²⁴

A. 1. Köylerde Bulunan Vakıf Eserlerinden Cami, Mescit ve Zaviyeler

Cami, Arapça cem' kökünden türeyen “toplayan, bir araya getiren” anlamında önceleri sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılmıştır. Mescit ise Arapça sücud kökünden türeyen “secde edilen yer” anlamına gelen bir mekân adıdır. İçinde minberi bulunmayan, Cuma namazı kılınmayan mabetlere de mescit adı verilmiştir.²⁵ Camiler ve mescitler ibadet edilen yer olma özelliği dışında buldukları mahallerde oraya ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerlerdir. Toplumsal hayatta insanların birbirlerini tanıması, birlik, beraberlik ve dayanışma bilinci arttırması açısından da cami ve mescit Müslümanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Tekkenin küçüğü olan, şehir ve kasabalardan ziyade ücra yerlerde bulunan zaviye; hücre, küçük oda anlamına gelir²⁶. Daha çok kasaba ve köylerde veya yol üzerinde kurulmuş olan zaviyeler ise belli bir tarikata bağlı şeyh ve dervişlerin yaşadığı, gelip geçen

⁹ Bu köyler; Ali Bey Şeyh, Bayalı, Çağılğan, Çam Sekisi, Kara Tut (iki tane), Kemallu, Kızıl Depe ve Sarı Çukur'dur. Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, 85.

¹⁰ Solak, *Maraş Kazası (1526-1563)*, s. 85.

¹¹ Yinanç, Elibüyük, *Maraş Tahrir Defterleri (1563)*, 251-265.

¹² VGMA, HRF. d. No. 1157, 44a.

¹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Hurufat Defterleri (HRF. d), No. 1157, 40b.

¹⁴ VGMA, HRF. d. No. 563, 11b.

¹⁵ VGMA, HRF. d. No. 562, 21a.

¹⁶ VGMA, HRF. d. No. 1140, 341b.

¹⁷ VGMA, HRF. d. No. 1140, 343b.

¹⁸ VGMA, HRF. d. No. 1128, 120b.

¹⁹ VGMA, HRF. d. No. 569, 59b.

²⁰ VGMA, HRF. d. No. 1140, 341a.

²¹ VGMA, HRF. d. No.1159, 47b.

²² VGMA, HRF. d. No. 561, s.70.

²³ VGMA, HRF. d. No. 1157, 46a; VGMA, HRF. d. No.1157, 44b.

²⁴ VGMA, HRF. d. No.562, 21a.

²⁵ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1993, s.46.

²⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, s.648.

yolcuların ücretsiz misafir edildiği sosyal kurumlardır. Anadolu ve Rumeli’de Türk-İslam kültürünün yerleşmesinde büyük bir katkısı olan zâviyeler; ıssız ve tenha yerler mâmur hâle getirilerek insanların buralara iskân edilmesi, şeyhler sayesinde de halkın birliği sağlanması gibi önemli fonksiyonları vardır²⁷. Bertiz Nahiyesi’ne bağlı *Hurufât*’ta geçen köylerde bulunan camiler ve mescitler aşağıda atama sırasına göre düzenlenmiştir. Camiye ve mescide atanan görevlilere dair veriler aşağıda tablo şeklinde verilmiştir. (Tablo 1).

A. 1. 1. Ağabeyli Köyü

Ağabeyli Köyü, Engizek Dağı’nın güney yamacında Bertiz Çayı’nın yukarı havzasında 850-1000 m yükseltiyeye sahip bir alanda bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminden günümüze kadar kendi adıyla anılan nahiyenin merkez köyü konumundadır. Bugün, Dulkadiroğlu ilçesine bağlı bir mahalledir.²⁸ Ağabeyli Köyü’nde iki cami bulunmasından buranın nüfusunun fazla olduğu tahmin edilebilir.

a. Ağabeyli Camii: Adını bânisi olan Ağa Bey’den alan cami önceleri mescit olarak kullanıldığı için buraya sadece imam ataması yapılmıştır.²⁹ Daha sonra minber eklenerek camiye çevrilmiştir. Caminin belli bir süre sonra yıkıldığı ve köy halkı tarafından yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.³⁰

Tablo 1: Ağabeyli Camii Görevlileri

GÖREV	ÜCRET (GÜNLÜK)	YENİ ATANAN	ATANMA NEDENİ	ATAMA TARİHİ (HİCRİ/MİLADİ)	BELGE
FERRAŞ	-	Ahmed	Ferraş olmadığından tekrardan Ahmed göreve getirilmesiyle	Cemaziyelahir 1130/Mayıs 1718	VGMA,HRF.d.No.1157, 47a
MÜTEVELLİ	-	veli	Aynı zamanda Arslan Beyli Camii’ne de müteveli olmasıyla	Şevval 1130/Ağustos-Eylül 1718	VGMA,HRF.d. No.1157, 47a
FERRAŞ	-	Mustafa Halife	Ahmed’in görevden alınmasıyla	Safer 1133/Aralık 1720	VGMA,HRF.d.No.1157, 52b
FERRAŞ	-	Ahmed	Mustafa ve bazı kimselerin müdahale etmesiyle	Cemaziyelahir 1133/Mart-Nisan 1721	VGMA,HRF.d. No. 1157, 50b
FERRAŞ	0,5 akçe	Ahmed	Mustafa’nın görevden alınmasıyla	Zilhicce 1144/Mayıs-Haziran 1732	VGMA,HRF.d.No. 1145, s.82
MÜEZZİN	-	Seyyid Süleyman	Ezan-ı hamse müezzini olmadığı için	Cemaziyelwel 1147/Eylül-Ekim 1734	VGMA,HRF.d. No.1145, s.93

²⁷ Solak, “16. Yüzyılda Maraş Kazâsi Vakıfları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.8, Konya, 2002, s.273; Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara, 1978, s.247-248.

²⁸ Emin Toroğlu, “Ağabeyli Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Solak), C.1, Kahramanmaraş, 2017, s.81.

²⁹ “Maraş’da Bertiz nahiyesinde Ağabeyli karyesi mescidinde nîm akçe ile imam Mustafa fevt Ali’ye na’ibi Hasan ‘arziyla ‘inâyet.”, VGMA, HRF. d. No. 1140, 343b

³⁰ VGMA, HRF. d, No: 558, 106a.

FERRAŞ	0,5	Osman	Babası Ahmed'in vefatıyla	Zilhicce 1153/Şubat-Mart 1741	VGMA, HRF.d. No:1145, s.114
HATİP	-	Mehmed	Köy halkının camiye yeniden inşa etmesi sonucu hatip ihtiyacı	22 Recep 1204/24 Kasım 1834	VGMA,HRF.d.No.558, 106a
HATİP	-	Mehmed ve Ahmed	Babaları Mehmed'in vefatıyla	Ramazan 1250/Ocak 1835	VGMA, HRF.d. No.559, s.26a

b. Menguş Bey Camii: Menguş Bey Camii, Ağabeyli köyünde bulunan ikinci büyük camidir. Adından bânisinin Menguş Bey olduğu anlaşılmaktadır. Önceleri küçük bir mescit iken minber eklenerek camiye çevrildiği görülmektedir.³¹

Tablo 2: Menguş Bey Camii Görevlileri

GÖREV	ÜCRET (GÜNLÜK)	YENİ ANAN	ATA-NEDENİ	ATAMA TARİHİ (HİCRİ/MİLADİ)	BELGE
HATİP	-	İbrahim	Hatip olduğu için	Rebiülevvel 1121/Mayıs-Haziran 1709	VGMA,HRF.d.No.1157, 38b
İMAM VE HATİP	0,5 akçe	Mahmud	İbrahim Halife'ye ortak olmasıyla	Rebiülevvel 1127/Mart-Nisan 1715	VGMA,HRF.d. No.1157, 40b
HATİP (NISF)	1 akçe	Ahmed Halife	Nısf hisse hitabete sahip olan İbrahim'in vefat etmesiyle	Zilkade 1147/Mart-Nisan 1735	VGMA,HRF.d. No.1145, s.96
İMAM VE HATİP (NISF)	0,5 akçe	Mahmud	Yenileme	Ramazan 1148/Ocak-Şubat 1736	VGMA,HRF.d. No.1145, s.99
HATİP	2 akçe	Mehmed bin Ebu Bekir ve İbrahim bin İsmail	Babaları İsmail ve Ebu Bekir'in vefatlarıyla	Zilkade 1179/Nisan-Mayıs 1766	VGMA,HRF.d. No.1156, 11a
HATİP	2 akçe	Mehmed bin Ebu Bekir ve İbrahim bin İsmail	Berat yenileme	Zilkade 1189/Aralık-Ocak 1775-76	VGMA,HRF.d. No.1154, s.70

c. Arslan Beyli Camii: Ağabeyli köyünde bulunan bu camiye imam ve mütevellî ataması yapılmıştır.³² Kayıtlar arasında iki berat dışında başka bir atama kaydı tespit edilememiştir.

d. Seyyid Hasan Camii ve Şeyh Abdi Mescidi: Seyyid Hasan Camii, otuz yedi seneden beri harap bir halde bulunmaktadır, öyle ki binası tamamen yıkılmıştır. Caminin vakfının gelirlerine haksız yere el koyan kişiler bundan men edilmiştir. Ayrıca yıkılan bu caminin vakıf gelirleri yine aynı yerde Bertiz merkez köyünde bulunan Şeyh Abdi Mescidinin hasır ve kandiline sarf edilmesine

³¹ VGMA, HRF.d, No.1157, 38b

³² VGMA, HRF.d, No:1140, 342a; VGMA, HRF.d, No:1157, 47a.

hükmedilmiştir.³³ Bu bilgiler dışında bu camiye ait berat kaydı tespit edilememiştir.

A. 1. 2. Başdervişi Köyü

Bertiz köylerinden biri olan Başdervişi köyü, günümüzde Dulkadiroğlu ilçesine bağlı bir mahalledir. Maraş'a uzaklığı 60 km'dir. Ahır Dağı'nın kuzeyinde, Bertiz Çayı'nın yukarısında 1250-1400 m yükseklikte yer alır.³⁴ Başdervişi Köyü'nde bir adet cami tespit edilmiştir.

A. 1. 2. a. Kızıloğlu Hasan Camii

Kızıloğlu Hasan tarafından yeniden inşa ettirilen mescide minber koydurmak suretiyle camiye çevrilmiştir. Caminin imam ve hatiplik görevleri de Nâip Seyyid Hasan Fehmi'nin arzıyla ikinci bânisi olan Kızıloğlu Hasan'ın torunları Ali ve Mehmed'e verilmiştir.³⁵

A. 1. 3. Baydemirli Köyü

Baydemirli Köyü, günümüzde aynı isimle Dulkadiroğlu ilçesine bağlı bir mahalle haline getirilmiştir. Kahramanmaraş merkeze 65 km uzaklıkta olan köy, Engizek Dağı'nın güneye bakan yamacında bulunmakta olup yaklaşık 700-1500 m yükseltiyeye sahiptir.³⁶ Köy ahalisinin, köyün yıkılan camisinin yerine yeniden cami inşa ettirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nâip es-Seyyid İbrahim'in arzıyla camideki hatiplik görevine H.11 Cemaziyelahir 1212/M. 1 Aralık 1797 tarihinde Mustafa bin Ali atanmıştır.³⁷

A. 1. 4. Boyalı Köyü

Dulkadiroğlu ilçesine bağlı bir mahalle olarak ismi kullanılmaya devam eden Boyalı Köyü, Kahramanmaraş'a 70 km uzaklıktadır. Coğrafi olarak Engizek Dağı'nın güney yamacında 1250-1650m yükseltileri arasında dağlık bir bölgedir³⁸. Bertiz nahiyesine tâbi Boyalı köyünde Hacı Mehemed Camii, Mahmud Camii, Ahmed Bey Camii adlı üç adet cami tespit edilmiştir.

a. Ahmed Bey Camii: Ahmed Bey Camii'ne kandilci lazım olduğundan buraya H. Şaban 1135/M. Mayıs-Haziran 1723'te çerağdar atanmıştır.³⁹ Bu camiye ait başka bir berat tespit edilememiştir.

b.Hacı Mehemed Camii: Hacı Mehemed Camii, Boyalı karyesinde bilinen en büyük camidir. Burada mütevellî, imam, hatip, müezzin, çerağdar ve ferraş görevlerine atamalar yapılmıştır.

³³ A.[DVNSMHHM.d.95/143.

³⁴ Toroğlu, "Başdervişi Mahallesi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Solak), C.2, Kahramanmaraş, 2017, 2/56.

³⁵ VGMA, HRF.d, No.563, 11b

³⁶ Toroğlu, "Baydemirli Mahallesi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Solak), C.2, Kahramanmaraş s.104.

³⁷ VGMA, HRF.d, No.562, 21a

³⁸ Toroğlu, "Boyalı Mahallesi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Solak), C.2, Kahramanmaraş, 2017, s.237.

³⁹ VGMA, HRF.d, No.1157, 54a.

Tablo 3: Hacı Mehmed Camii Görevlileri

GÖREV	ÜCRET (GÜNLÜK)	YENİ ATANAN	ATANMA NEDENİ	ATAMA TARİHİ (HİCRİ/MİLADİ)	BELGE
HATİP	1 akçe	Ahmed	Ali'nin vefat etmesiyle	Cemaziyelahir 1103/Şubat-Mart 1692	VGMA, HRF.d, No.1159, 44a
HATİP	-	Ferhad ve Mehmed	Yenileme	Şevval 1108/Nisan-Mayıs 1697	VGMA, HRF.d, No.1140, 341b
HATİP	0,5 akçe	Mehmed ve Cafer	Ferhat ve Ali'nin hizmeti terk etmesiyle	Cemaziyelevvel 1110/Kasım-Aralık 1698	VGMA, HRF.d, No.1140, 343b
MÜTEVELLİ	0,5 akçe	Seyyid Bektaş	Mütevellisinin vefatıyla	Cemaziyelevvel 1110/Kasım-Aralık 1698	VGMA, HRF.d, No.1140, 343b
MÜEZZİN	1 akçe	Abdulmuttalib	Müezzin lazım olduğu için	Cemaziyelahir 1123/Temmuz-Ağustos 1711	VGMA, HRF.d, No.1157, 41a
HATİP	2 akçe	Abdulaziz	Cafer'in görevden atılmasıyla	Recep 1125/Temmuz-Ağustos 1713	VGMA, HRF.d, No.1157, 42b
FERRAŞ	-	Hasan	Yeniden atanma	Zilkade 1130/Eylül-Ekim 1718	VGMA, HRF.d, No.1157, 46b
HATİP	1 akçe	Mustafa	Mehmed'in vefat etmesiyle	Şevval 1133/Temmuz-Ağustos 1721	VGMA, HRF.d, No.1157, 51a
ÇERAĞDAR	0,5 akçe	Ömer	Caminin çerağdarı lazım ve mühim olduğundan	Şaban 1135/Mayıs-Haziran 1723	VGMA, HRF.d, No.1119, 190a
ÇERAĞDAR	1 akçe	Ömer	Ömer'in vefat etmesiyle	Recep 1140/Şubat-Mart 1728	VGMA, HRF.d, No.1128, 122
HATİP	1 akçe	Ahmed Halife	Mustafa Halife'nin vefat etmesiyle	Şaban 1143/Şubat-Mart 1731	VGMA, HRF.d, No.1145, s.77
HATİP	1 akçe	Ahmed	Zayıiden berat tayini	Cemaziyelahir 1145/Kasım-Aralık 1732	VGMA, HRF.d, No.1145, s.85
HATİP	0,5 akçe	Abdulaziz	Yarım hitabete mutasarrif olan Cafer'in görevden atılmasıyla	Şevval 1145/Mart-Nisan 1733	VGMA, HRF.d, No.1145, 87
MÜEZZİN	0,5 akçe	Abdulmuttalib	Yenileme	Şevval 1146/Mart-Nisan 1734	VGMA, HRF.d, No.1145, s.91
İMAM	-	İbrahim Halife	İmamin vefat etmesiyle	Zilhicce 1175/Haziran-Temmuz 1762	VGMA, HRF.d, No.1156, vr.6a
HATİP	-	Fazlı	Ahmed'in çocuğu bulunmadan vefat etmesiyle	Cemaziyelahir 1182/Ekim-Kasım 1768	VGMA, HRF.d, No.1146, vr.11b
HATİP	0,5 akçe	Seyyid Hasan	Ahmed'in vefatı ile Fazlı'nın haksızlık yaparak kendi üzerine berat ettirdiği anlaşıl原因 olarak göreve evlâd-ı bâniden atama yapılmasıyla	Rebiülahir 1183/Ağustos-Eylül 1769	VGMA, HRF.d, No.1146,12a
HATİP (NISF)	-	Fazlı Halife	Yenileme	Safer 1191/Mart-Nisan 1777	VGMA, HRF.d, No.1154, s.72

c. Mahmud Camii: Boyalı köyünde bulunan camiye yeniden bir akçe ile H.Ramazan 1144/M. Şubat-Mart 1732 tarihinde çerağdar atanmıştır⁴⁰. Bir camide sadece çerağdar olmayacağına göre buraya başka görevliler de atandığı muhakkaktır. Ancak bir berat dışında başka bir berata rastlanmamıştır.

A. 1. 5. Budaklı Köyü

Bugün Budaklı köyü Dulkadiroğlu ilçesinin sınırları dâhilinde olan bir mahalledir. Kahramanmaraş'a uzaklığı 39 km olup Ahır Dağı'nın kuzey yamacında 850-1220 m yükseltide dağlık bir alanda yer alır. Köy halkı Bertiz Çayı'na doğru alçalan kuzeye eğimli bir yamaca yerleşmiştir.⁴¹ Budaklı Köyü, Yörük Türkmen taifesinden olan Tacirli Aşiretine mensup 24 obadan biri olan Budaklı Oymağı'nın yerleştiği yerden adını almaktadır.⁴² Budaklı Köyü'nde bulunan mescide yarım akçeyle H.Cemaziyelevvel 1110/M.Kasım-Aralık 1698'de imamlık görevine Ömer atanmıştır.⁴³ Daha sonra camiye çevrilen binanın zaman içerisinde harap olduğu anlaşılmaktadır. H.1127/M.1812 yılında yeniden inşa edilen camiye Molla Mehmed hatip olarak atanmıştır⁴⁴.

A. 1. 6. Çağılğan/Çağırğan Köyü

Çağırğan boyu, adını ismi veya unvanı Çağırğan olan bir beyden almıştır. Çağırğan Köyü, Dulkadirli Türkmenlerinden olan Çağırğanlı Oymağı'nın yerleştiği bölgedir. Oymağın Maraş'a XVI. yüzyıldan itibaren geldiği anlaşılmaktadır. Oymağın adına 1526 tahrir kayıtlarında Keferdiz Nâhiyesi'nde, 1580 tarihli kayıtlarında Adıyaman, Kilis ve Malatya taraflarında rastlanmaktadır. Bu yıllar aralığında oymak ve nüfusun azalmasında erken dönemlerden beri iskân olmaları ve diğer konargöçer boylara katılmaları etkili olmuştur.⁴⁵

a. Hacı Abdurrahman Mescidi: Çağılğan Köyü'nde bulunan Hacı Abdurrahman Mescidi Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Mescide minber eklenerek camiye çevrilmiştir. Burada hatiplik görevine H.Rebiülâhir 1140/M. Kasım-Aralık 1727 tarihinde günlüğü bir akçe ile mescidin de bânisi olan Süleyman atanmıştır.⁴⁶ Minber eklendiği için cami olarak hizmet veren bu ibadethane zaman içerisinde yıkılmış olmalıdır. Yeniden inşa edildiği anlaşılan caminin hatipliğine H.26 Muharrem 1210/M. 12 Ağustos 1795 yılında İsmail tayin edilmiştir.⁴⁷

⁴⁰ VGMA, HRF.d, No.1145, s.81

⁴¹ Toroğlu, "Budaklı Mahallesi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Solak), C.2, Kahramanmaraş s.268.

⁴² Faruk Söylemez, "Kahramanmaraş'ta Aşiret Adı Taşıyan Köyler", *Maraş Araştırmaları*, C.1, Konya, 2020, s.119.

⁴³ VGMA, HRF.d, No. 1140, 343b

⁴⁴ VGMA, HRF.d, No. 569, 56a.

⁴⁵ Sarı, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenler*, s.133; Solak, "Dulkadirli Türkmenleri", s.120-121.

⁴⁶ VGMA, HRF.d, No.1128, 120b.

⁴⁷ VGMA, HRF.d, No.562, 20.

A. 1. 7. Hacı Abdulvehhablı Köyü

Hacı Abdu'l-vehhablı köyüne ait bir tane cami tespit edilmiştir. Hacı Derviş tarafından inşa ettirilen camiye H.29 Safer 1214/M.2 Ağustos 1799'da imamlık görevine Ali, hatiplik görevine Hacı Derviş atanmıştır.⁴⁸

A. 1. 8. Hicabeli Köyü

Hicabeli köyünde mescidin cemaatinin çok olması nedeniyle köy ahalisi izin alarak minber koydurmuştur. Mescit camiye çevrildikten sonra H.29 Cemaziyelahir 1230/M. 8 Haziran 1815 tarihinde hatip olarak Mehmed tayin edilmiştir.⁴⁹

A. 1. 9. İslam Beyli Köyü

Hurufat Defteri'nde Bertiz Nahiyesi'nde bulunan İslam Beyli Köyü'nün adı birçok beratta geçmektedir. Burada üç adet vakıf eserin bulunduğu tespit edilmiştir.

a.İslam Beyli Camii: İslam Beyli Camii, İslam Beyli Köyü'nde bulunmaktadır. Adını bânisi İslam Bey'den almıştır⁵⁰.

Tablo 4. İslam Beyli Camii Görevlileri

GÖREV	ÜCRET (GÜNLÜK)	YENİ ATANAN	ATAMA NEDENİ	ATAMA TARİHİ (HİCRİ/MİLADİ)	BELGE
MÜEZZİN	1 akçe	.....(eksik)	Kasım'ın vefat etmesi üzerine	Cemaziyelahir 1108/Aralık-Ocak 1696-1697	VGMA, HRF.d. No.1140, 340b
HATİP	1 akçe	Mustafa	Mehemmed'in görevi bırakması sebebiyle	Şaban 1108/Şubat-Mart 1697	VGMA, HRF.d. No.1140, 341a
HATİP	-	Halil	İştiraken mutasarrıf olan Mustafa ve Mehmed'in görevden alınmasıyla	Cemaziyelahir 1116/Ekim 1704	VGMA, HRF.d. No.1157, 36
HATİP	1 akçe	Halil	Mustafa'nın görevi aldığı için anlaşılması üzerine görevi tekrar Halil'in getirilmesiyle	Rebiülahir 1118/Temmuz-Ağustos 1706	VGMA, HRF.d. No.1157, 38a
FERRAŞ	0,5 akçe	Yusuf	İlk atama	Recep 1118/Ekim-Kasım 1706	VGMA, HRF.d. No.1157, 38a
MÜEZZİN	0,5 akçe	Süleyman	Osman'ın görevi bırakmasıyla	Recep 1118/Ekim-Kasım 1706	VGMA, HRF.d. No.1157, 38a
HATİP	-	Halil	Hatip olan Mustafa'nın üzerinden	Recep 1118/Ekim-	VGMA, HRF.d. No.1157, 8a

⁴⁸ VGMA, HRF.d, No.562, 21a.

⁴⁹ VGMA, HRF.d, No:569, 59b

⁵⁰ VGMA, HRF.d, No:1091, 156b.

MÜEZZİN	2 akçe	Müteveli Monla Ali	Halil almıştır Müezzin olmadığı için	Kasım 1706 Safer 1125/Şubat- Mart 1713	VGMA, HRF.d. No.1157, 42a
MÜEZZİN	1 akçe	Mehmed ve Ali	Müezzin lazım olduğu için	Rebiülevvel 1126/Mart- Nisan 1714	VGMA, HRF.d. No.1157, 43a
FERRAŞ	-	Ali	Yusuf'un vefatı ile	Cemaziyelahir 1130/Mayıs 1718	VGMA, HRF.d. No.1157, 47a
FERRAŞ	-	Mustafa	Abdulkadir'in vefatı ile	Cemaziyelahir 1131/Nisan- Mayıs 1719	VGMA, HRF.d. No.1157, 47b
HATİP	-	Mehmed	Mehmed'in vefatı ile	Zilhicce 1137/Ağustos- Eylül 1725	VGMA, HRF.d. No.1091, 155
MÜTEVELLİ	1 akçe	Ebu Bekir ve Ali	Babaları Mahmud ve Abdu'l-Gani'nin vefatı ile	Recep 1138/Mart- Nisan 1726	VGMA, HRF.d. No.1091, 156b
ÇERAĞDAR VE FERRAŞ	1 akçe	Yusuf ve Mehmed	Ortak olarak görev yapan Yusuf ve Hasan'ın vefatı ile	Zilhicce 1139/Temmuz- Ağustos 1727	VGMA, HRF.d. No.1128, 120a
ÇERAĞDAR VE FERRAŞ	1 akçe	Mehmed Emin ve Yusuf	Dışardan Ali'nin müdahalesine rağmen eski berat kayıtları gereğince vazifeye devam etmeleriyle	Zilhicce 1140/Temmuz- Ağustos 1728	VGMA, HRF.d. No.1139, 159b
HATİP	0,5 akçe	Mustafa	Halil'in görevden atılmasıyla beratı yenileme	Zilkade 1146/Nisan- Mayıs 1734	VGMA, HRF.d. No.1145, s.91
MÜEZZİN	0,5 akçe	Ali Halife	Yenileme	Zilhicce 1146/Mayıs- Haziran 1734	VGMA, HRF.d. No.1145, s.91
HATİP (NİSF)	0,5 akçe	Ali Halife	Babası Musta- fa'nın vefat etme- siyle	Cemaziyelahir 1151/Eylül-Ekim 1738	VGMA, HRF.d. No. 1145, s.108
HATİP		Monla Yusuf	Nisf hitabete sahip olan Ali'nin görevi bırakmasıyla	Şaban 1151/Kasım- Aralık 1738	VGMA, HRF.d. No. 1145, s.108

b. Hüseyin Bey Camii: Sadece bir beratta geçen bu camiye hatip ataması yapıldığı anlaşılmaktadır. İslam Beyli Karyesinde Hüseyin Bey Camii'nde hatip olan Mehmed'e diğer Mehmed'in haksızlık yaptığı anlaşılacak H.Cemaziyelahir 1130/M.Mayıs 1718'de görev tekrar Mehmed'e verilmiştir⁵¹.

c. Saçaklı Efendi Camii: Bânisi Saçaklı Efendi'den ismini alan camiye müezzin olarak Ali'nin vefatı üzerine çocuğu bulunmadığından göreve H.28 Zilkade 1149/M.30 Mart 1737'de Monla Hüseyin günlüğü bir akçe ile atanmıştır⁵². Bu berat dışında başka bir berata rastlanmamıştır.

⁵¹ VGMA, HRF.d, No:1157, 47a

⁵² VGMA, HRF.d, No:1145, s.103.

A. 1. 10. Karamanlı Köyü

Dulkadirli Türkmenlerine bağlı cemaatlerin en büyük birimi taifelerdir. Karamanlı tâifesi de Bozok ve Kars-ı Maraş olarak iki kola ayrılmıştır. Kars-ı Maraş kolu 1526 tahririne göre Demircili, Karamanlı, Kavurgalı, Selmanlı ve Zakirli olmak üzere 5 taifeden müteşekkildir. 1563 yılına ait kayıtlarda Karamanlı, Zakirli, Demircili, Kavurgalı, Varsak, Şeyh Lenk, veledâni Seyyid Köse, Gök-sunlu, Döngelili, Eymirli, ve Osmanlı isminde 11 tâifeden meydana gelmektedir. Karaman taifesine bağlı cemaat sayısı ise 85'tir. Cemaatlerin büyük bir kısmı genellikle Kars-ı Maraş ve çevresinde bulunurken farklı yerlerde kaydedilmiş olan kolları da bulunmaktadır.⁵³ Bertiz Nahiyesi'ne bağlı Karamanlı Köyü de taifenin bu bölgede kurulan bir diğer kolu olmalıdır.

Karamanlı Köyü, bugün Dulkadiroğlu ilçesine bağlı bir mahalledir. Kahramanmaraş'a 60 km uzaklıkta, Engizek Dağı'nın güneybatı yamacında bulunmaktadır. Köy yerleşimi, Ceyhan Nehri'ne su taşıyan Keven Deresi ve kollarının açtığı vadi yamaçlarına kurulmuştur. Yaklaşık 850-1400 m yükselti aralığında olan bölgede dağınık bir yerleşim vardır. Bertiz Nâhiyesine bağlı Karamanlı köyünde bulunan mescit, cemaatin çok olması sebebiyle minber konularak camiye çevrilmiştir. Camiye imam ve hatip olarak Nâip Kudsi es-Seyyid Abdulhamid arzıyla H.19 Zilkade 1222/M.18 Ocak 1808 yılında cemaatin seçtiği İsmail atanmıştır.⁵⁴ Bu durum bize imamlık görevi atamalarında cami cemaatinin de söz sahibi olduğunu göstermektedir.

A. 1. 11. Kara Kürtül Köyü

Burada mescit veya cami olduğuna dair bir bilgi olmamakla birlikte H.Muharrem 1105/M.Eylül-Ekim 1693 yılında imam atanmış olduğuna dair sadece bir beratın olmasından dolayı camiden ziyade mescidin bulunduğu tahmin edilmektedir.⁵⁵

A. 1. 12. Kemalli/Kemallu Köyü

Kemalli cemaati, kendisine bağlı cemaatlerden oluşan büyük bir nüfus ile Kars-ı Maraş kazasında bulunuyordu. Bertiz taifesi içinde Kemalli cemaatinin sadece bir bölümü vardı. Adını bu cemaatten alan Kemalli (Saydarlı) Köyü'ndeki Dulkadir Türkmenleri, bu köyde kışlayıp ziraatla uğraşıyordu⁵⁶. Kemalli, günümüzde Dulkadiroğlu ilçesine bağlı bir mahalle olmuştur. Merkeze uzaklığı Ahır Dağı üzerinden 34 km, Beşenli üzerinden 64 km mesafededir. Bertiz Çayı'nın yukarı havzasında, Kırkgöz Deresi üzerindedir. Yaklaşık olarak

⁵³ Solak, "Kars-ı Maraş Sancağında Karamanlı Taifesi", *Karamanlı Araştırmaları*, (ed. Hüseyin Muşmal, E. Yüksel, M. A. Kapar), C.1, Konya, 2019, s.478-479; Toroğlu, Ömer Kaya, "Karamanlı Mahallesi", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, (ed. İbrahim Solak), C.5, Kahramanmaraş, 2021, s.4.

⁵⁴ VGMA, HRF.d, No:561, s.70

⁵⁵ VGMA, HRF.d, No:1159, 47b

⁵⁶ Sarı, XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, s.397.

950-1250 m yükseltiyeye sahiptir.⁵⁷ Köyde bulunan mescide bir akçe ile imam olan Ali'nin vefatından sonra H.Ramazan 1123/M.Ekim-Kasım 1711 tarihinde İsa ve Hasan atanmıştır.⁵⁸ Daha sonra camiye çevrildiği anlaşılan Kemallu Camii'ne bir akçe ile hatip olan Ramazan ve Hasan'ın vefatı üzerine yerlerine Recep 1128/Haziran-Temmuz 1716 yılında Halil ve Mehmet hatip olarak tayin edilmiştir.⁵⁹ Daha sonra bir akçe ile hatip olan Mehmet görevden çıkarılarak yerine H.Zilhicce 1129/M.Kasım-Aralık 1717'de diğer Mehmet göreve getirilmiştir.⁶⁰

A. 1. 13. Kal'a Pâre Vâiz Zaviyesi: Bertiz Nâhiyesi'nde Kal'a Pâre Vâiz adlı bir zaviye tespit edilmiştir. Bu zaviyenin hangi köyde bulunduğu dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bir berat kaydından anlaşıldığı üzere bu zâviye herhangi bir kişi üzerinde bulunmadığından H.Muharrem 1105/Eylül-Ekim 1693 tarihinde zâviyedar olarak Hüseyin tayin edilmiştir⁶¹.

B. Vakıf Görevlileri

Bertiz Nahiyesi'ne bağlı köylerdeki cami ve mescitlerde vazife yapan görevlilerin sayısı ve görev çeşidi, cami ve mescit vakfının büyüklüğüne göre değişmektedir. Nahiye'deki cami ve mescitler dikkate alındığında, buralardaki cihetlerin şu görevlilerden oluştuğu görülmektedir: Müteveli, imam, hatip, müezzin, ferraş ve çerağdar.

1. Müteveli: Vakıf işlerini vâkıfın ve şer'i hükümler çerçevesinde vakfiyenin şartlarına göre idare etmesi için tayin olunan vakıf görevlisidir. Mütevelinin atanmasında vakfedenin irâdesi esas alınır, vâkıfın iradesinin belirlenmediği durumlarda ise tayin kadınının nasbıyla olur.⁶² Yukarıdaki tablolarda müteveli ataması yapılan camilere yer verilmiştir.

2. İmam: Günümüzde bilinen anlamıyla belirli vakitlerde “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” olan imam; Osmanlı döneminde imam sadece camide cemaate namaz kıldırın kişi değil aynı zamanda mahallenin de düzeni, asayiş ve inzibatından sorumluydu. Bunun yanı sıra içki içilen yerlerin tespiti, mahallenin İslâmî âdâb içinde yaşamını sürdürmesini takip etmek gibi görevleri de vardı. Padişah beratı ile tayin edilen imamlar, maaşlarını hizmet verdikleri vakıflardan almaktaydı. Atanmaları vakıf mütevellisinin teklifiyle olurdu.⁶³ Bertiz Nahiyesi'nde göçebe Türkmen sayısının da fazla olmasından dolayı imamın yalnız camiye değil cemaate de imam olarak tayin edildiği anla-

⁵⁷ Toroğlu, Ömer Kaya, “Kemallı Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Solak), C.5, Kahramanmaraş, 2021, s.71.

⁵⁸ VGMA, HRF, No. 1157, 40b.

⁵⁹ VGMA, HRF, No. 1157, 44b

⁶⁰ VGMA, HRF.d, No.1157, 46a

⁶¹ VGMA, HRF.d, No. 1159, 47a.

⁶² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2/640; Nazif Öztürk, “Müteveli”, *DİA*, C.32, İstanbul, 2006, s.217.

⁶³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam”, *DİA*, C.22, İstanbul, 2000), s.178; Kemal Beydilli, “Osmanlı Devleti'nde İmamlık”, *DİA*, C.22, İstanbul, 2000, s.181.

şılmaktadır. Bertiz Nâhiyesi’nde Mağribi Cemaati’nin imamlığına H.Rebiülahir 1127/M.Nisan-Mayıs 1715 tarihinde nâip arzıyla Şeyh İsmail atanmıştır.⁶⁴

3. Hatip: Camide Cuma namazından önce hutbe okuduktan sonra Cuma namazını kaldırmakla görevliydi. Hatipler, köylerde ve şehirlerde minberi olan camilerde görevlendirilirdi. Cami bulunmayan köylerin erkekleri, Cuma namazı için yakın köy ve kasabaların camilerine giderek Cuma namazlarını kılabilirlerdi.⁶⁵ Menguş Bey Camii’nde ve Hacı Mehemed Camii’nde en çok maaşı 2 akçeyle hatiplerin aldığı görülmektedir.

4. Müezzin: Namaz vakti girdiği zaman minare şerefesinden veya yüksek bir yerden duyuran, ezan okuyan ve namaz aralarında dua okuyan kişidir⁶⁶. İslam Beyli Camii’nde mütevellik yapan bir kişi müezzinlik görevine de atanmıştır.⁶⁷

5. Çerağdar: Cami, mescit ve tekkelerde kandillerin yağlarını değiştiren, fittilleri koyup yakmaya hazırlayan ve geceleri kandilleri yakan kandillerden sorumlu görevlidir.⁶⁸

6. Ferraş: Cami, medrese, han, hamam, kervansaray vb. vakıf eserlerinin temizliğiyle ilgilenen, halısını, kilimini serip toplayan ve bunların temizliğinden sorumlu olan görevlidir.⁶⁹

7. Zâviyedâr: Tekkenin küçüğü olan, şehir ve kasabalardan ziyade ücra yerlerde bulunan zaviye; hücre, küçük oda anlamına gelir. Burada görev yapan küçük tekke şeyhlerine de zâviyedâr denir⁷⁰.

Sonuç

Bertiz, 1563’te Maraş Kazası’na bağlı bir nahiye olarak idari düzenlemede yerini almıştır. Çoğunlukla konar-göçer Türkmenlerin yaşadığı bu bölgelerde zamanla yerleşik hayata geçişin arttığı anlaşılmaktadır. Bertiz Nâhiyesi’ne bağlı *Hurufât Defterleri*’nde geçen köylerden Ağabeyli Köyü’nde Ağabeyli, Menguş Bey, Arslan Bey, Seyyid Hasan Camiileri ve Şeyh Abdi Mescidi; Başderviş Köyü’nde Kızıloğlu Hasan Camii; Boyalı Köyü’nde Ahmet Bey, Hacı Mehemed ve Mahmut Camiileri; Çağılğan Köyü’nde Hacı Abdurrahman Mescidi; İslam Beyli Köyü’nde İslâm Beyli, Hüseyin Bey ve Saçaklı Efendi Camiileri vardı. Baydemirli, Budaklı, Hacı Abdulvehhablı, Hicabeli, Karamanlı, Kara Kürtül, Kemallı köylerinde birer cami ve bir tane de Kal’a Pare Vaiz Zaviyesi bulunmaktaydı.

Tablolar halinde verilen Bertiz Nâhiyesi’ndeki camilerde hizmet veren görevliler mütevellî veya nâiplerin arzıyla atanıyordu. Hatipler diğer vazifedekile-

⁶⁴ VGMA, HRF.d, No:1157, 44a.

⁶⁵ Yusuf Küçükdağ, Bozkır Armutlu Tarihçesi ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Konya, 2008, 128.

⁶⁶ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006, s.1164.

⁶⁷ VGMD. HRF. d. 1157, 42a.

⁶⁸ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.159.

⁶⁹ Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, “Ferraş”, *DİA*, C.12, İstanbul, 1995, s.408.

⁷⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, s.648.

re göre daha fazla ücret alıyordu. Camilerde her bir iş için ayrı görevli bulunuyordu. Günümüzdeki cami görevlisi olarak yalnız imam ve müezzin atanırken Bertiz köylerindeki camilere bunlara ek olarak mütevellî, hatip, çerağdar ve ferraş ataması yapılmıştır.

Görev cihetleri genelde babadan oğula geçmekle beraber çocuğu olmadan vefat edenlerin yerine de evlâd-ı bâniden birinin atandığı görülmektedir. Zaman içerisinde yıkılan veya bakıma ihtiyacı olan camiler hayır sahibi kişiler veya köy halkı tarafından yeniden inşa edilmiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), A. {DVNSMHHM.d..95/143.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Hurufat Defterleri (HRF. d), No: 561, 562, 563, 558, 559, 569, 1091, 1119, 1128, 1139, 1140, 1145, 1146, 1154, 1156, 1157, 1159.

B. Araştırma ve İncelemeler

Beydilli, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.181-186.

Gökmen, Ertan, “Hurûfât Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2 (2005), s. 21-38.

Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, “İmam”. *DİA*, C.22, İstanbul, TDV, 2000, s.178-181

Küçükdağ, Yusuf, Bozkır Armutlu Tarihçesi ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2008.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara, 1978, s.247-269.

Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s.46-56.

Öztürk, Nazif, “Mütevelli”, *DİA*, C.32/217, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, s.217.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.2-3., MEB Basımevi (2.Baskı), İstanbul, 1972.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.

Sak, İzzet, Şer’iye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800), Kömen Yayınları, Konya, 2005.

Sarı, Arif, *XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Solak, İbrahim, *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Solak, “XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, Konya 2002, s.109-154.

Solak, İbrahim, “27 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Antep Vakıfları (1664-1666)” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 31/161, Konya 2012, s.161-171.

Solak, İbrahim, “Kars-ı Maraş Sancağında Karamanlı Taifesi”, *Karamanlı Araştırmaları*, (ed.Hüseyin Muşmal, E. Yüksel, M. A. Kapar), C.1, Palet Yayınları, Konya, 2019, s.475-479.

Solak, İbrahim, “16. Yüzyılda Maraş Kazası Vakıfları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.8, Konya 2002, s.271-288.

Solak, İbrahim, “XIX. Yüzyıl Maraş Sancağı Vakıfları”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012)*, C.3, Kahramanmaraş Belediye Yayınları, Kahramanmaraş, 2013, s. 171-182.

Söylemez, Faruk, “Kahramanmaraş’ta Aşiret Adı Taşıyan Köyler”. *Maraş Araştırmaları*, C.1, Palet Yayınları, Konya, 2020, s.113-136

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Dersa’adet, İkdâm Matbaası, 1317.

Toroğlu, Emin, “Ağabeyli Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ed.İbrahim Solak), C.1, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, s.81.

Toroğlu, Emin, “Başdervişli Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, (ed.İbrahim Solak), C.2, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, s.56.

Toroğlu, Emin, “Baydemirli Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ed.İbrahim Solak), C.2, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2017,s.104.

- Toroğlu, Emin, “Boyalı Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ed.İbrahim Solak), C.2, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, s.237.
- Toroğlu, Emin, “Budaklı Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ed.İbrahim Solak), C.2, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2017, s.268.
- Toroğlu, Emin ve Ömer Kaya, “Karamanlı Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*. (ed.İbrahim Solak), C.5, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2021, s.4.
- Toroğlu, Emin ve Ömer Kaya, “Kemallı Mahallesi”, *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ed.İbrahim Solak), C.5, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, 2021, s.71.
- Yazıcı, Tahsin ve Mehmet İpşirli. “Ferraş”, *DİA*, C.12, TDV, İstanbul, 1995, 408-409.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.13, MEB Basımevi, İstanbul, 1986, 153-172.
- Yinanç, Refet. Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defterleri (1563)*, C.1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1988.

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MARAŞ'IN İDARİ YAPISI/TAKSİMATI II: MARAŞ SANCAĞI/LİVASI (1848-1915)

HASAN ARSLAN*

Giriş

Bölgeye yaklaşık 180 yıl hükmeden Dulkadir Beyliğinin 1515 Haziran'ında ortadan kaldırılması üzerine Osmanlı hâkimiyetine alınan Maraş, Dulkadir hanedanından Şehsuvaroğlu Ali Bey eliyle yedi yıl boyunca yarı müstakil bir beylik pozisyonunda idare edilmiştir. Yaşanan gelişmeler neticesinde Ali Bey'in 1522'de öldürülmesi üzerine Osmanlı klasik idarî teşkilatına dâhil edilerek 1531 yılına kadar mülhak sancak statüsüyle önce Rum ve daha sonra Karaman eyaletine bağlanmıştır. Bu tarihte ise oluşturulan Dulkadir/Maraş eyaletinin Paşa sancağı diğer bir ifade ile merkez sancağı yapılmış, Dulkadir eyaletinin 1848 sonbaharında Adana eyaleti ile birleştirilmesine kadar üç asır boyunca bu statüsünü korumuştur. Maraş'ın bu döneme ait mülkî idarî teşkilatı arşiv vesikaları ve diğer birincil kaynaklar ışığında inceleyen bir araştırmamızda ele alınmıştır¹.

Bu tetkikte ise 1848 Eylül'ünde Adana Eyaleti'ne bağlanmasından müstakil mutasarrıflık statüsüne tahvil edildiği 1915 Mart'ına kadar olan 67 senelik sürede Maraş'ın idarî/mülkî yapısı ve bu yapıda zamanla gerçekleşen değişim/dönüşümler karakteristik hususiyetleriyle incelenecektir. Ayrıca ülkede mülki teşkilat alanında yaşanan değişim vetiresinin buraya yansımaları irdelenecektir.

Mülhak Maraş Sancağı (Adana Eyaletine Bağlı Olduğu Dönem: 1848-1856)

Fasılasız üç yüz yıldan fazla eyalet olarak devam eden Maraş Eyaleti, İstanbul'da ilgili kurumlarda yapılan uzun müzakerelerin sonucunda 11 Eylül 1848 tarihinde Adana eyaleti ile birleştirildi ve yeni eyaletin idaresi Osman Nuri Paşa'ya verildi². Alınan karar gereği Osman Paşa, isterse Maraş'ı, isterse Adana'yı ikamet yeri ve idare merkezi olarak kullanabilecekti. Kendisi de, Ekrâd ve diğer aşiretlerin çoğunun kış mevsiminde sekiz ay kadar Adana'da, Haziran ayında da Maraş'taki yaylaklarına giderek buralarda dört ay kadar kaldıklarını dolayısıyla Adana yöresinde daha fazla süre ikamet ettiklerini ileri sürerek Adana'nın merkez olarak seçilmesinin daha uygun olacağını İstanbul'a bildirmiştir³. Eyalet valilerinin Adana sancağında ikamet etmeyi seçmelerinden dolayı Maraş, artık normal sancaklar gibi bir kaymakam tarafından idare

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü

¹ Hasan Arslan, "Osmanlı Hâkimiyetinde Maraş'ın İdarî Yapısı/Taksimatı I: (Maraş/Dulkadir Eyaleti Dönemi (1531-1848)", *Maraş Araştırmaları 1*, (edit. İbrahim Solak), Konya 2020, ss. 25-112.

² BOA, A.ŞŞF., Nu. 5/62; BOA, A.MKT., Nu. 104/15; BOA, A.MKT., Nu. 149/57; BOA, İ.MLV., Nu. 122/3110, s. 57.

³ BOA, A.MKT., Nu. 149/57.

edilmeye başlanmıştır⁴. Çünkü 1842 yılındaki düzenlemeden beri bu tür sancakların idaresi kaymakamlara tevdi edilmekteydi.

İki eyaletin birleştirilmesinden sonraki döneme ait pekçok arşiv belgesinde yeni eyaletin ismi “*Adana ve Maraş Eyaleti*” olarak zikredilmekte⁵ ise de az üstte izah edilen gerekçelerden dolayı Maraş sancağı eski önemini ve merkezietini kaybetmiştir. Nitekim H. 17 Muharrem 1266 (M. 3 Aralık 1849) tarihli bir arşiv belgesine göre, Maraş eyaletinin, H. 1 Muharrem 1265 (M. 27 Kasım 1848) tarihinden itibaren kaymakamlık ile idare edilmek üzere Adana eyaletine ilhak edildiği ve Tanzimat düzeninin burada da uygulanmaya başlandığı belirtilmektedir⁶. Maraş sancağına kaymakam olarak Mayıs 1849 tarihinde kapıcıbaşlarından Ahmed Kâşif Ağa atanmıştır⁷. Her ne kadar H. 1265 (M. 1848-1849) yılına ait *Osmanlı Devlet Salnamesi*’nde⁸ Maraş sancağı kaymakamının ismi zikredilmemişse de sonraki yıllara ait *Salname* kayıtlarına göre 1849-1850 arasında Kapıcıbaşı Kaşif Ağa, 1851-1852 yıllarında Kapıcıbaşı Mehmed Bey, 1853’te Mirü’l-umerâ Hacı Hüseyin Paşa, 1854 senesinde Mir-i Miran’dan İsmail Paşa, 1855’te saliseden Akif Efendi, 1856’da saniyeden Abdi Efendi’nin ismi geçmektedir⁹.

Adana/Adana ve Maraş Eyaleti’nin yaklaşık sekiz yıllık bu devresinde liva düzeyinde mülkî taksimatındaki değişimlere daha yakından bakılırsa 1 numaralı tablodaki gibi bir manzara çıkmaktadır. Nitekim H. 1265 (M. 1848-49) tarihli *Devlet Salnamesi*’ndeki bilgilere göre vezir Mustafa Paşa idaresindeki Eyalet, paşa sancağı Adana’nın yanı sıra *Maraş, Tarsus, Karaisalı* ve *Üzeyir* sancaklarını ihtiva etmekteydi¹⁰. Eyaletin sancakları, aynı tarihli bir *Nüfus İcmal Defterinde* ise Maraş ve Adana olarak yazılmış; Tarsus, Karaisalı ve Üzeyir ise Adana sancağına bağlı kazalar olarak kaydedilmiştir¹¹. *Nüfus Defteri*’ndeki tanzimin, mülkî taksimata uygun kaydedilmemesi muhtemeldir.

⁴ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 131/3485; Yasin Kozak, *V ve VI Numaralı Maraş Ahkam Defterlerinde Maraş’a Gönderilen Hükümler*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2005, s. 37-40, 150.

⁵ Bazıları için bkz. BOA, *A.MKT.UM.*, Nu. 34/20; BOA, *A.MKT.UM.*, Nu. 2/43; BOA, *A.MKT.UM.*, Nu. 3/75; BOA, *A.MKT.UM.*, Nu. 217/89; BOA, *C.DH.*, Nu. 299/14934; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 17367; BOA, *ML.MSF. d.*, Nu. 16502.

⁶ BOA, *C.ML.*, Nu. 335/13701.

⁷ BOA, *A.DVNSAHK.ME.d.*, Nu. 5, s. 139

⁸ *1265 Tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi* (bundan sonra kısaca *ODS* olarak gösterilecek), s. 79.

⁹ 1266 Tarihli *ODS*, s. 44; 1267 Tarihli *ODS*, s. 73; 1268 Tarihli *ODS*, s. 73; 1269 Tarihli *ODS*, s. 75; 1270 Tarihli *ODS*, s. 82; 1271 Tarihli *ODS*, s. 69; 1272 Tarihli *ODS*, s. 67.

¹⁰ 1265 Tarihli *ODS*, s. 79.

¹¹ BOA, *NFS.d.*, Nu. 3707, s. 2.

Tablo 1. Adana Eyaleti Mülki Taksimatı (1848-1856)

s.n.	1848-1851 ¹²	1851-1852 ¹³	1852-1853 ¹⁴	1854-1855 ¹⁵	1855-1856 ¹⁶
1	Adana	Adana	Adana	Adana	Adana
2	Maraş	Maraş	Maraş	Maraş	Maraş
3	Tarsus	Tarsus	Tarsus	Tarsus	Tarsus
4	Karaisalı	Karaisalı	Karaisalı	Karaisalı	Karaisalı
5	Üzeyir	Üzeyir	Üzeyir	Üzeyir	Üzeyir
6	Beylan/Bilan	Beylan/Bilan	Beylan/Bilan	Beylan/Bilan	Beylan/Bilan
7		İç-il	İç-il	İç-il	
8			Niğde		

1849-1851 yıllarında yani XIX. yüzyılın tam ortalarında Adana Eyaleti; *Maraş*, *Adana*, *Tarsus*, *Karaisalı* ve *Üzeyir* livalarından müteşekkildi¹⁷. Her ne kadar *Salnamelerde* sarih bir surette geçmiyorsa da arşiv vesikalarından *Beylan/Bilan* sancağının da bu tarihlerde zikredilen eyalete tabi olduğu anlaşılmaktadır¹⁸. Ubicini ve muhtemelen ondan nakleden E. Ziya Karal, bu sıralarda Adana Eyaleti'ne sayılanların yanı sıra *Nallı* namında başka bir sancağın daha bağlı olduğunu belirtmektedirler. Adı geçen müellifler, *Karaisalı* ismini de yanlış bir şekilde *Karahisar* imlasıyla yazmışlardır¹⁹. *Devlet Salnamelerinin* mizanpajında ve verilerinde herhangi bir hata yoksa H. 1268 (M. 1851-1852) senesinde daha önceleri *Karaman Eyaleti*'ne tabi olan *İç-il* (İçel)²⁰, H. 1269 (M. 1852-53) senesinde de *Niğde*, *Adana Eyaleti* livalarına eklenmiştir²¹.

Sair arşiv vesikalarıyla teyit ettirilmese de bu tarihlerde ülkenin mülki taksimatında sık sık değişikliğe gidildiğinden kısa bir süreliğine böyle bir tanzimin yapılmış olması da ihtimal dahilindedir. Fakat hangi ihtimal olursa olsun *Niğde* sancağı, H. 1271 (M. 1854-1855)²²; *İç-il* ise, H. 1272 (1855-1856) yılından itibaren tekrar *Konya/Karaman* eyaletine ilhak edilince²³ *Adana*

¹² 1265 Tarihli ODS, s. 79; 1266 Tarihli ODS, s. 44; 1267 Tarihli ODS, s. 73.

¹³ 1268 Tarihli ODS, s. 71.

¹⁴ 1269 Tarihli ODS, s. 73.

¹⁵ 1271 Tarihli ODS, s. 69.

¹⁶ 1272 Tarihli ODS, s. 66-67, 91-92; 1273 Tarihli ODS, s. 65-66.

¹⁷ 1266 Tarihli ODS, s. 44; 1267 Tarihli ODS, s. 73

¹⁸ Bazı kaynaklar için bkz. BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 6932; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 6875; BOA, *C.ML.*, Nu. 565/23129; BOA, *C.ML.*, Nu. 571/23375; BOA, *A.MKT.*, Nu. 97/74; BOA, *i.MVL.*, Nu. 166/4902; 1266 Tarihli ODS, s. 77; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 9241; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 9243; BOA, *ML.VRD.d.*, Nu. 2105.

¹⁹ M. A. Ubicini, *Türkiye 1850*, C. I, (çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul (t.y.), s. 63; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara 2007, s. 128.

²⁰ 1268 Tarihli ODS, s. 71. H. 6 Cemaziyülevvel 1268 (M. 27 Şubat 1852) tarihli bir arşiv vesikasında *İç-il* sancağının *Konya* eyaleti dahilinde kain olduğu yazmaktadır (BOA, *A.MKT.DV.*, 53/3).

²¹ 1269 Tarihli ODS, s. 73. H. 13 Muharrem 1269 (M. 27 Ekim 1852) tarihli bir arşiv vesikasından *Niğde* sancağının *Konya* eyaletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır (BOA, *MVL.*, 123/90).

²² 1271 Tarihli ODS, s. 69.

²³ 1272 Tarihli ODS, s. 66, 90-91.

Eyaleti, Adana, Maraş, Beylan, Üzeyir, Tarsus ve Karaisalı'dan ibaret altı sancaklı bir yapıya dönüşmüştür²⁴.

Maraş Sancağının 1848-1856 Döneminde Mülkî Teşkilatı

Kaza ve Nahiyeye Taksimi

Osmanlı Devleti, 1826 yılından itibaren ülkenin idarî teşkilatında birçok değişiklik yaptı. Hususan 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra Osmanlı'nın klasik idarî sistemindeki köklü değişim/dönüşüm, Avrupa devlet ve uzmanlarının etkisiyle daha da hızlanmış²⁵. Bu bağlamda Mustafa Reşit Paşa'nın çalışmaları sonucunda 1842 yılında gerçekleştirilen reform ile ülke tanziminde “*eyalet-sancak-kaza-köy*” şeklinde yeni bir idarî taksimat ortaya çıkmıştır. Klasik dönemin temel birimi olan sancak, bu özelliğini kaybederek yerini daha önceleri sadece adli bir birim olan kazaya bırakmıştır. Yine bu yeni düzenlemede eyalet valilerinin yetkileri önemli ölçüde sınırlandırılırken sancak yönetiminde kaymakam ve kaza yönetiminde de seçimle gelen kaza müdürleri yetkili kılınmıştır²⁶.

Ülkedeki bu geniş kapsamlı düzenlemeler, Maraş'a da yansımış ve sancağın mülkî taksimatında önemli değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bu dönemde sıkça yapılan değişiklikleri, H. 1264 (M. 1847-1848) yılından itibaren çıkarılmaya başlanan *Devlet Salnameleri* ve diğer arşiv kayıtlarından takip edebiliyoruz. İlk Osmanlı Devlet *Salnamesinde* “*Elviye ve Kaza Defteri*” başlığı altında alfabetik sırayla kaydedilen kazalardan Maraş livasına tabi olarak yazılanlar şunlardır: 1. Maraş, 2. İslamlı (Ba İslambeyli)²⁷, 3. Elbistan, 4. Enderun [Andırın]²⁸, 5. Bazarcık [Pazarcık], 6. Burkan, 7. Peşlu, 8. Camustil, 9. Haçın (bugünkü Saimbeyli), 10. Zeytun, 11. Söğütlü, 12. Kars-ı Zülkadriye, 13. Karahasanlı, 14. Güvercinlik, 15. Gök-sun, 16. Haruniye, 17. Yenicekal'a. Bunlardan Pazarcık, Yenicekal'a, Burkan, Peşlu, Camustil, Karahasanlı, Haruniye ve Güvercinlik'in kaza derecesine herhangi bir şey yazılmadan sadece “*nahiye-i Maraş*”; Söğütlü'nün karşısına da “*aşiret*” kayıtları düşülmüştür²⁹. Son sayılan birimlerin mülkî işlerinin müdürlerce ifa edilmesine rağmen, adli işlerinin ise tabi oldukları kadıliklarca tayin edilen naipiler tarafından icra edildiği anlaşılabilir. Yani mesela, Yenicekal'a, bir kaza müdürü tarafından idare edilmekte fakat kendine ait bir kadısı bulunmamaktadır. Ancak burası aynı zamanda Maraş kazasına bağlı bir nahiyeye oldu-

²⁴ 1273 Tarihli ODS, s. 65-66.

²⁵ Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara 1988, s. 114, 120-21.

²⁶ Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)”, IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) Bildirileri, C. II, Ankara 1988, s. 1155.

²⁷ Salnamede bu idarî birimin, tabii olduğu livanın ismi Maraş olarak yanlış yazılmış olmalıdır. Zira bu döneme ait diğer kaynaklarda Maraş'a tabii ne bu isimde bir nahiyeye ne de bir kaza mevcuttur.

²⁸ Andırın ismi, incelenen döneme ait arşiv vesikalarının ve Salnamelerin neredeyse tamamında “Enderin” ve çok nadir olarak da “Enderun” imlasiyle kaydedilmiştir. Biz bu farklı imlaları göz önüne almadan tetkikimizde Andırın şeklinde kullanacağız.

²⁹ 1264 Tarihli ODS, s. 157-218.

ğundan adlî işleri Maraş merkezindeki kadı veya onun tarafından gönderilen naiplerce ifa edilmektedir.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan H. 1265 (M. 1848-1849) tarihli Nüfus İcmal Defterlerinde Maraş livasının idarî birimleri: 1. Kaza-i Nefs-i Maraş (Maraş Merkez Kazası), 2. Nahiye-i Çakallı, 3. Nahiye-i Kılıçlı ve Sinemenli ve Atmalı Aşiretleri, 4. Nahiye-i Dağlı, 5. Nahiye-i Kuşçu Ceridi, 6. Nahiye-i Şekerobası, 7. Nahiye-i Tiyek, 8. Nahiye-i Andırın, 9. Nahiye-i Kürtül, 10. Nahiye-i Yenicekal'a, 11. Nahiye-i Camustil, 12. Kaza-i Elbistan, 13. Kaza-i Kars, 14. Nahiye-i Efsus maa Zeytun, 15. Nahiye-i Cebel-i Kozan maa Kasaba-i Haçin ve Aşiret-i Sırkındı şeklinde sıralanmıştır³⁰.

Askeri amaçla hazırlanan Maraş sancağına ait bir diğer Nüfus İcmal Defteri, Osmanlı arşivinde nüfus defterleri fonunda 3718 numarada kayıtlıdır. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan defterin, arşiv tasnifinde tarihi H. 29 Zilhicce 1267 (M. 25 Ekim 1851) olarak yazılmıştır. Ancak bu defterde Maraş'a tabi olarak yer alan Cebel-i Kozan nahiyesi, 1849 Kasım'ından itibaren Maraş sancağından tefrik edilerek Bozok sancağına ilhak edildiğinden³¹ bu defter, en geç 1849 senesi Ekim'i sonlarına ait olmalıdır. Bu arşiv vesikasında Maraş sancağının idarî birimleri şu şekilde kaydedilmiştir: 1. *Kaza-i Nefs-i Maraş*, 2. *Elbistan Kazası (tabi-i Maraş)*, 3. *Efsus Nahiyesi (tabi-i Kaza-i Elbistan)*, 4. *Zeytun Nahiyesi (tabi-i Kaza-i Maraş)*, 5. *Camustil Nahiyesi (tabi-i Kaza-i Maraş)*, 6. *Çakallı Nahiyesi*, 7. *Kılıçlı Nahiyesi (tabi-i Maraş)*, 8. *Dağlı Nahiyesi (tabi-i Maraş)*, 9. *Kuşçu Ceridi Nahiyesi*, 10. *Yumaklı Ceridi Nahiyesi*, 11. *Şekeroba Nahiyesi (tabi-i Maraş)*, 12. *Tiyek Nahiyesi (tabi-i Maraş)*, 13. *Ekbaz Nahiyesi*, 14. *Andırın Nahiyesi (tabi-i Maraş)*, 15. *Kars kazası*, 16. *Göksun Nahiyesi (tabi-i Kaza-i Kars)*, 17. *Yenicekal'a Nahiyesi (tabi-i Maraş)*, 18. *Kürtül Nahiyesi (tabi-i Maraş)*, 19. *Bertiz Nahiyesi*, 20. *Cebel-i Kozan Nahiyesi*, 21. *Sırkındı Aşireti*, 22. *Haçin Kazası*, 23. *Sinemenli Aşireti*, 24. *Bulanık Nahiyesi*, 25. *Tatarlı Nahiyesi*, 26. *Hacılar Nahiyesi*³². Hemen hemen aynı seneye ait bu iki arşiv belgesinde sancağın kaza/nahiyelerinin sayılarında on bir fark vardır. Bu fazlalık livanın idarî sınırlarının genişlemesinden ziyade ilk defterde birlikte yazılan bazı yerleşim birimlerinin diğerinde ayrı ayrı yazılması, daha önce karye ve aşiret olarak kaydedilen bazı birimlerin daha sonra, dönemin temayülüne uygun olarak, nahije/kaza olarak kaydedilmesinden kaynaklandığı rahatlıkla gözlemlenebilir.

Burada sayılanların hangilerinin kaza, hangilerinin nahije olarak idare edildikleri tam olarak anlaşılmamaktadır. Yani Nefs-i Maraş, Elbistan ve Kars dışındaki idarî birimlerin hangilerinin kaza statüsüyle müdürler tarafından idare edildiği muğlaktır. Hem az üstte bahsedilen 1264 tarihli Salname verileri hem de dönemin idare eğilimlerine göre özellikle Tanzimat ıslahatının malî ve çe-

³⁰ BOA, NFS.d., Nu. 3707, s. 2; BOA, ML.CRD.d., Nu. 1375, s. 35-85.

³¹ BOA, ML.CRD.d., Nu. 1375, s. 85.

³² BOA, NFS.d., Nu. 3718, s. 1-23.

sinin icrası için oluşturulan ve fakat etkin yürümediği için iki sene içinde kaldırılan muhassılların yerine bu hizmetleri daha etkin yürütmek amacıyla adlı birimler olan klasik kaza birimlerine idarî yetkili müdürlerin atanması ve pek çok nahiyenin kaza statüsüne yükseltilmesi eğilimine uygun olarak Maraş'a tabi kazaların sayısının bu dönemde daha fazla olması gerekiyor.

Maraş sancağının mahalle ve karyelerinin imam, muhtar, papaz ve muhbirlerinin kaydedildiği ve ihtiva ettiği bir kayıttan tahminen H. 1266 (M. 1849-1850) tarihinde tanzim edildiği anlaşılan bir *Yoklama Defteri*, sancağın kaza ve nahije düzeyindeki idarî taksimi ile ilgili de bazı veriler içermektedir. Bu verilere göre sancak: 1. *Nefs-i Maraş*, 2. *Şekerobası Nahiyesi*, 3. *Bulanık Nahiyesi*, 4. *Tiyek Nahiyesi*, 5. *Ekbaz Nahiyesi*, 6. *Hacılar Nahiyesi*, 7. *Yenicekal'a Nahiyesi*, 8. *Bertiz Nahiyesi*, 9. *Dağlı Nahiyesi*, 10. *Yumaklı Ceridi Nahiyesi*, 11. *Ufacıklı Nahiyesi*, 12. *Kuşçu Ceridi Nahiyesi*, 13. *Kars Kazası*, 14. *Andırın Nahiyesi*, 15. *Elbistan Kazası*, 16. *Efsus Nahiyesi*, 17. *Sargüzel Nahiyesi*, 18. *Zeytun Nahiyesi*, 19. *Camustil Nahiyesi* olmak üzere on dokuz kaza/nahiyeye sahipti³³. Buradan da anlaşılacağı üzere bir önceki sene Maraş sancağına tabi olan Cebel-i Kozan nahiyesi, buradan tefrik edilerek H. 1266 (M. 1849-1850) senesinden itibaren Bozok sancağına ilhak olunmuştur³⁴.

Hicri 1266 (M. 1849-1850) tarihli *Devlet Salnamesi'nde* Maraş livasına dâhil kazalar, arşiv belgelerinden daha farklı ve fazla olarak şu şekilde zikredilmiştir: 1. *Maraş*, 2. *Haruniye Nahiyesi*, 3. *Elbistan Nahiyesi*, 4. *Bertiz*³⁵ *Nahiyesi*, 5. *Yarpuz Nahiyesi*, 6. *Zeytun Nahiyesi*, 7. *Haçin Nahiyesi*, 8. *Fırnos*³⁶ *Nahiyesi*, 9. *Yenicekal'a Nahiyesi*, 10. *Andırın Nahiyesi*, 11. *Pazarcık Nahiyesi*, 12. *Peşlu Nahiyesi*, 13. *Camustil Nahiyesi*, 14. *Güvercinlik Nahiyesi*, 15. *Burkan Nahiyesi*, 16. *Belas*, 17. *Kars-ı Zülkadriye*, 18. *Göksun Nahiyesi*, 19. *Söğüdü Nahiyesi*, 20. *Göktaşlı Nahiyesi*, 21. *Minareli Nahiyesi*, 22. *Nadirli Aşireti*, 23. *Afşar Aşireti*, 24. *Çakallı Aşireti*, 25. *Çelikanlı Aşireti*, 26. *Kılıçlı Aşireti*, 27. *Sinemenli Aşireti*, 28. *Atmalı Aşireti*³⁷.

Şayet bu idarî birimlerin hepsi bu tarihte gerçekten kaza statüsünde iseler Maraş'ın idarî taksimatında büyük bir değişim olmuş ve kaza sayısı yirmi sekize kadar çıkmış demektir. Ancak *Salnamede* başlık her ne kadar "*Liva ve Kazaların Defteri*" şeklinde yazılmış³⁸ ise de zikredilen bu birimlerin hepsinin kaza mertebesinde olmadığı bazılarının sadece nahije statüsündeki idarî birimler olduğu anlaşılıyor. Bu durumu, 1850'li yılların başında Adana eyaletine bağlı olan Maraş sancağındaki kaza, nahije ve aşiretlerde müstahdem personele verilen maaşlarla sair masrafların kaydedildiği defter netleştirmektedir. Bu

³³ BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1371, s. 2-10.

³⁴ BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1375, s. 83.

³⁵ Salname kayıtlarında pek çok kez "*Bartiz*" olarak yazılmıştır.

³⁶ Salnamelerde bazen yanlışlıkla "*Karnos*" olarak yazılmıştır.

³⁷ 1266 Tarihli ODS, s. 78.

³⁸ 1266 Tarihli ODS, s. 62.

defterdeki kayıtlardan 1850 yılında Maraş Sancağının, başında kaza müdürü bulunan 1. *Maraş*, 2. *Elbistan*, 3. *Kars*, 4. *Çağlağan Ceridi*, 5. *Kuşçu Ceridi*, 6. *Ufacıklı*, 7. *Tiyek*, 8. *Ekbaz*, 9. *Hacılar*, 10. *Andırın*, 11. *Yenicekal'a*, 12. *Göksun*, 13. *Camustil*, 14. *Bulanık*, 15. *Şekerobası*, 16. *Ceceli*, 17. *Dağlı*, 18. *Gebeli*, 19. *Küpeli*, 20. *Efsus ve Çakallı*, 21. *Sinemenli*, 22. *Aşağı Kılıçlı*, 23. *Yukarı Kılıçlı*, 24. *Atmalı*, 25. *Nadirli (Nedirli)* gibi idarî birimlere taksim edildiği görülmektedir³⁹.

Zikredilenler ve diğer arşiv vesikalarının da karineleriyle 1840'lı yılların başlarına kadar sancak statüsünü koruyan Kars-ı Maraş'ın bu dönemde bu statüsünü kaybederek *Kars-ı Zülkadriye* kazası ismiyle Maraş sancağına bağlandığı anlaşılıyor. XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Maraş'a tabi *Aladinek*, *Kurupınar*, *Kemer*, *Tiyek*, *Nergele*, *Aynü'l-Arus*, *Sarsab*, *Göynük*, *Hurman*, *Keferdiz*, *Tekir*, *Hınziri*, *Nurhak*, *Orta Niyabet*, *Karahaynt*, *Çörmüşek*, *Kargılık* ve *Ahsendere* gibi pek çok eski nahiyenin bu statülerini kaybettiği yine anılan kaynaklardaki listelerden öğrenilmektedir. Benzer şekilde sancak sınırları içerisinde *Haçin*, *Fırnos*, *Yarpuz*, *Göktaşlı*, *Peşlu*, *Minareli*, *Belas*, *Söğüdü* ve *Burkan* gibi yeni nahiyeler teşkil edilmiştir. *Nüfus Defterinde Salnameden* farklı olarak *Cebel-i Kozan*, *Ekbaz*, *Dağlı*, *Tiyek*, *Şekeroba*, *Kürtül*, *Sırkındı Aşireti* nahiyeleri kaydedilmiştir. Yarpuz nahiyesinin ise ismi *Efsus* olarak kaydedilmiştir.

Bahsedilen değişimlerin yanı sıra bu dönemden itibaren idarî yapıda *Çakallı Aşireti*, *Atmalı Aşireti*, *Sinemenli Aşireti*, *Nadirli Aşireti*, *Kılıçlı Aşireti*, *Çelikanlı Aşireti* ve *Afşar Aşireti* adlarında konargöçer gruplardan yeni idarî birimler oluşturulmuştur. Adlî, inzibatî, idarî ve daha ziyade malî zaruretlerin ortaya çıkarttığı bu gelişme, aslında Osmanlı idarî yapısı içerisinde konargöçer hayatının tabii bir sonucu olarak XVI. yüzyıldan beri mevcut olan ve “*Obalar Birliği*” manasına gelen bir uygulamadır. Mesela, Sivas'ın güney kısmında geniş bir alana yayılan Yeni-İl Türkmenleri bazı köylerle birlikte “*Türkmân-ı Yeni-il*”, Halep'de bulunan Türkmenler, “*Türkmân-ı Halep*”, Ankara Yörükleri, “*Yörükân-ı Ankara*”, Diyarbakır'daki Türkmenler “*Bozulus*” adlarını taşıyan kazalar halinde örgütlenmişlerdi. İç-il sancağındaki Bozdoğan ve Adana sancağındaki Karaisalı kazaları da konargöçerlerden teşekkül ettirilmiştir⁴⁰. Fakat Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan ve başında müdürlerin bulunduğu kazalar ile daha önce var olan ve başında hem idarî hem de adlî yetkilere sahip kadı ya da naiplerin bulunduğu kazalar her açıdan aynı değillerdi⁴¹. Kalabalık aşiret ve cemaatlerin, kaza ve nahiyeye şeklinde örgütlenmesi, hem denetim altında tutulmalarına imkân vererek devlet otoritesi sağlanabilmekte hem de vergilerinin tahsilini kolaylaştırmaktaydı. Bu kazaların başlarına müdür, boy beyi ve kâhya gibi görevliler

³⁹ BOA, *ML.MSF.*, Nu. 9289.

⁴⁰ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul 2006, s. 198-199; Mahmut Ulubaş, *Maraş ve Çevresinde Aşiretler (1774-1865)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016, s. 304-305.

⁴¹ Bkz. Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, 53/206 (1989), s. 237.

tain edildiği takdirde aşiretlerin ıslah edilerek düzenli bir idareye kavuşacakları da düşünülmekteydi⁴².

Tablo 2. Maraş Sancağına Tabi Kaza/Nahiyeler (1848-1851)

1847-1848 ⁴³		1848-1849 ⁴⁴	1849 ⁴⁵	1849-1850 ⁴⁶	M. 1854-1855 ⁴⁷
1	Maraş	Nefs-i Maraş	Nefs-i Maraş Kz.	Maraş	Maraş
2	Elbistan	Elbistan Kz.	Elbistan Kz.	Elbistan N.	Elbistan
3	Andırın	Kars Kz.	Kars Kz.	Atmalı A.	Kars
4	Pazarcık N.	Çakallı N.	Çakallı N.	Çakallı A.	Andırın
5	Göksun	Efsus maa Zeytun N.	Kılıçlı N.	Kılıçlı A.	Mağara N.
6	Peşlü N.	Dağlı N.	Dağlı N.	Sinemenli A.	Bulanık N.
7	Camustil N.	Kuşçu Ceridi N.	Kuşçu Ceridi N.	Haruniye N.	Kuşçu Ceridi N.
8	Haçın	Şekerobası N.	Şekeroba N.	Belas	Göksun N.
9	Zeytun	Tiyek N.	Tiyek N.	Pazarcık N.	Şekerobası
10	Söğütlü A.	Andırın N.	Andırın N.	Andırın N.	Camustil N.
11	Burkan N.	Kürtül N.	Kürtül N.	Yarpuz N.	Efsus N.
12	Yenicekal'a N.	Yenicekal'a N.	Yenicekal'a N.	Yenicekal'a N.	Yenicekal'a N.
13	Güvercinlik N.	Camustil N.	Camustil N.	Camustil N.	Çakallı N.
14	Kars-ı Zülkadriye	Kılıçlı ve Sinemenli ve Atmalı Aşireti N.	Efsus N.	Güvercinlik N.	Cebel-i Kozan
15	İslamlı ba-İslambeyli	Cebel-i Kozan maa Kasaba-i Haçın ve Aşiret-i Sırkındı N.	Sinemenli Oymağı	Kars-ı Zülkadriye	Çağlağan Ceridi N.
16	Haruniye N.		Haçın Kz.	Haçın N.	Karkınlı Kr.
17	Karahasanlı N.		Göksun N.	Göksun N.	Hacı Bey Kr.
18			Bertiz N.	Bertiz N.	Diknar? Kr.
19			Zeytun N.	Zeytun N.	Hacılar Kr.
20			Sırkındı A.	Fırnos N.	Tibek [Tiyek] Kr.
21			Yumaklı Ceridi N.	Nadirli A.	Akçakoyunlu Kr.
22			Ekbaz N.	Afşar A.	Nadirli Kr.
23			Cebel-i Kozan N.	Peşlü N.	Çakallı Kr.
24			Bulanık N.	Burkan N.	Cembeki? A.
25			Tatarlı N.	Söğüdü N.	Sinemenli A.
26			Hacılar N.	Göktaşlı N.	Yukarı Kılıçlı A.
27				Minareli N.	Aşağı Kılıçlı A.
28				Çelikanlı A.	Beşan N.
29					Atmalı A.

N.: Nahiyesi A.: Aşireti Kz.: Kazası

⁴² Tecirli, Cerid ve Bozdoğan Aşiretlerinin kaza şeklinde örgütlenmesi için yapılan bir teşebbüs için bkz. BOA, *İ.MVL.*, Nu. 474/21455; Ulubaş, *Maraş ve Çevresinde Aşiretler*, s. 305-306.

⁴³ 1264 Tarihli ODS, s. 157-218.

⁴⁴ BOA, *NFS.d.*, Nu. 3707, s. 2; BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1375, s. 35-85.

⁴⁵ BOA, *NFS.d.*, Nu. 3718, s. 1-23.

⁴⁶ 1266 Tarihli ODS, s. 78.

⁴⁷ 1271 Tarihli ODS, s. 95.

Birbirini takip eden iki-üç seneye ait üstte bahsedilen arşiv vesikalarında Maraş ile ilgili farklı veriler, sancağın bu dönemdeki istikrarsız idarî taksimatının ve Osmanlı ülkesinde sık sık girişilen değişikliklerin bir yansıması olarak okunabilir. Kadim ve büyük yerleşim yerlerinin, kaza ve nahiyeye statülerini daha istikrarlı korudukları, nispeten küçük olan mahallerin ise daha değişken ve istikrarsız oldukları gözlemlenmektedir. Vesikalarda açıkça belirtilmeyen fakat malî, içtimaî, inzibatî, coğrafi ve hatta tarihî çeşitli sebeplerden dolayı birleştirilerek tek bir nahiyeye şeklinde tanzim edilen bazı karye ve aşiretlerin, daha sonraki yıllarda tekrar ayrı ayrı nahiyeye/kazalar tarzında idare edildikleri de vakidir. Yukarıda işaret edildiği gibi, zaman zaman bazı büyük aşiretlerin uygunsuz hareketlerinin önüne geçerek onları bir düzen dahilinde idare etmek, malî ve idarî bir nizama sokmak gayesiyle aşağı ve yukarı olarak iki nahiyeye şeklinde teşkilatlandırıldıkları da görülmektedir. Mesela, “Aşağı Kılıçlı” ve “Yukarı Kılıçlı” adlarında iki nahiyeye taksim edilen Kılıçlı aşireti, 1850-1862 tarihleri arasında birer müdür tarafından idare edilmişlerdir⁴⁸.

H. 1271 (M. 1854-1855) senesi *Devlet Salnamesi*'nin “Her Livanın Kaç Kazayı Havi Olduğu Bervech-i Atı İrad Olunur” başlığı altında verdiği bilgilere göre Adana Eyaleti'ne dâhil olan Maraş sancağının 29, Adana sancağının ise 16 kazası mevcuttur. Maraş'a bağlı kazaların isimleri: 1. Maraş, 2. Elbistan, 3. Kars, 4. Çağlağan Ceridi Nahiyesi, 5. Kuşçu Ceridi Nahiyesi, 6. Çakallı Nahiyesi, 7. Yenicekal'a Nahiyesi, 8. Andırın Nahiyesi, 9. Bulanık Nahiyesi, 10. Mağara Nahiyesi, 11. Göksun Nahiyesi, 12. Şekerobası⁴⁹ Nahiyesi, 13. Camustil Nahiyesi, 14. Efsus Nahiyesi, 15. Beşan Nahiyesi, 16. Karkınlı Karyesi, 17. Hacıbey Karyesi, 18. Diknar? Karyesi, 19. Hacılar Karyesi, 20. Tiyek Karyesi, 21. Akçakoyunlu Karyesi, 22. Nadirli Karyesi, 23. Çakallı Karyesi, 24. Cembekî⁵⁰ Aşireti, 25. Semenli? [Sinemenli] Aşireti, 26. Yukarı Kılıçlı Aşireti⁵¹, 27. Aşağı Kılıçlı Aşireti, 28. Atmalı Aşireti, 29. Cebel-i Kozan olarak kaydedilmiştir. Zikredilen bu verilerde birkaç husus göze çarpmaktadır. Öncelikle 1850-1851 yılındaki kaza sayısına göre fazla bir artış olmamasına rağmen kazaların isimlerinde önemli değişiklikler olmuştur. 1849 yılından itibaren Maraş'tan tefrik edilip Bozok sancağına ilhak edilen Cebel-i Kozan, tekraren Maraş'a katılmıştır. Daha önceki senelerde aşiret ve nahiyeye olarak yazılan Nadirli, Hacılar, Akçakoyunlu ve Karkınlı gibi bazı aşiretler karye olarak isimlendirilmiştir. Listede Çakallı adında hem bir nahiyeye hem de karye olarak kaydedilen bir idari birim yer almaktadır. Bu yerleşim yerlerinin karye olarak geçmelerine rağmen, malî ve inzibatî gerekçelerle, birer kaza şeklinde tanzim edilerek mülkî yönden müdürlük tarafından idare edildiği anlaşılıyor. Kaynakta açıkça belirtilmemişse de bu kazalardan Maraş, Elbistan ve Kars'ın adlî işlerinin kadı-

⁴⁸ BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 9289; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 16523.

⁴⁹ *Salname*'de *شکراباس* imlasiyle yazılan bu isim, kanaatimizce Şekerobası'nın yanlış yazılmış halidir.

⁵⁰ Çelikanlı Aşireti'nin bu şekilde yanlış yazılma ihtimali var.

⁵¹ “Aşiret-i Kılıçlı'nun Yukarı Kolu” ve “Aşiret-i Kılıçlı'nun Aşağı Kolu” şeklinde kaydedilmiş.

lar tarafından görüldüğü diğerlerin ise klasik dönemdeki nahiyeler gibi ifa edildiği değerlendirilebilir.

Köy ve Mahalle Taksimi

Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının en alt birimlerini, şehir merkezlerinde mahalleler, kırsalda ise köy yerleşimleri oluşturmaktaydı. 1850'den 1856'ya kadar olan sürede Maraş sancağı dâhilindeki karye ve bunların kasaba merkezlerindeki karşılığı olan mahalleler üzerinde de ulaşılan arşiv vesikalарının içerdiği bilgiler ışığında durmak icap eder.

H. 1265 (M. 1848-1849) yılına ait sayımı ihtiva eden bir *İcmal Nüfus Defterine* göre Maraş livasına bağlı toplam elli altı mahalle, beş yüz elli dört karye, iki oba, beş aşiret ve bir çiftlik bulunmaktadır. Otuz sekiz tanesi şehir merkezinde yer alan bu mahallelerin beşinde sadece Müslümanlar, diğer otuz üçünde ise Müslümanlar gayrimüslimlerle birlikte yaşamaktadır. Sadece gayrimüslimlerin ikamet ettiği herhangi bir mahalle görülmemektedir. Her karyede mutlaka Müslümanlar yaşadığından ötürü yalnızca gayrimüslimlerin yaşadığı hiçbir köy de yoktur⁵². İsimleri tek tek yazılmayan bu karye ve mahalle sayılarının nahiye bazında dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 3. Maraş Livası Kaza/Nahiyelerinin Mahalle ve Karye Adedi (1848-1849)

Kaza/Nahiyenin						
S.N.	İsmi	Mahalle Adedi		Karye Adedi		
		Müslim	Müslim ve Reaya	Müslim	Müslim ve Reaya ⁵³	
1	Nefs-i Maraş	5	33	-	-	
2	Şekeroba Nahiyesi	-	-	18	22	
3	Camustil maa Bulanık Nahiyesi	-	-	28	18	
4	Tiyek Nahiyesi	-	-	20	7	
5	Çakallı Nahiyesi	-	-	4	-	
6	Yenicekal'a Nahiyesi	-	-	10	4	
7	Dağlı Nahiyesi	-	-	19	5	
8	Kılıçlı ve Sinemenli ve Atmalı Nahiyesi	-	-	2	32	
9	Kuşçu Ceridi Nahiyesi	-	-	9	-	
10	Kars Kazası	-	-	71	3	
11	Andırın Nahiyesi	-	-	34	1	
12	Elbistan Kazası	3	1	52	-	
13	Efsus maa Zeytun Nahiyesi	-	4	28	2	
14	Kürtül Nahiyesi	-	-	16	8	
15	Cebel-i Kozan maa	Nefs-i Cebel-i Kozan	2	-	95	16
16	Haçin ve Sırkındı	Haçin Kasabası	-	5	26	-
17	Aşireti Nahiyesi	Sırkındı Aşireti	-	3	-	4 + 2 oba + 4 aşiret
Yekûn		10	46	432	122 + 2 oba + 4 "	
Toplam		56		554 + 2 oba + 4 aşiret		

⁵² BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1375, s. 30-85; Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999, s. 175-177.

⁵³ Gayrimüslim kastedilmektedir.

1849 senesi sonlarına tarihlenebilecek Maraş sancağına ait bir *Nüfus İcmal Defterinde* ise mülkî taksimat biraz daha farklı yer almaktadır. 4 numaralı tabloda da görüleceği üzere adı geçen vesikaya göre, Sancağa bağlı yirmi beş kaza ve nahiyenin toplam beş yüz otuz sekiz köyü, iki obası, sekiz aşireti ve kırk dokuz mahallesi mevcuttur. “Kaza-i Nefs-i Maraş” diye kaydedilen Merkez kazanın otuz sekiz mahallesi mevcut iken buraya bağlı herhangi bir karye yer bulunmamaktadır. Merkezdeki mahallelerin isimleri şöyledir: *Çavuşlu, Hocadurdu, Etmekçiyan, Bostancıyan, Mağaralı, Gargacıyan, Boğazkesen, Cığcığı, Ağcakoyunlu, Bektutiye, Şeyh, Hazinesdarlı, Devencil, Reştebaiye, Çukuroba, Şekerli, Karamanlı, Kaya-başı, Duraklı, İsadıvanlı, Hacımehmedli, Seksenlar, Hatuniye, Şaziye, Kulağıkurtlu, Acemli, Âlemli, Delialili, Zonbadanlı maa Gazibeyli, Dalkara, Divanlı, Çomaklı, Şekerdere, Halhaliye, Kuyucak, Zimmiyan, Kuytul ve Kumarlı*⁵⁴.

Tablo 4. Maraş Livası Kaza/Nahiyelerinin Mahalle ve Karye Adedi (1848-1849)

Kaza / Nahiyenin			
s.n.	İsmi	Bağlı Mahalle Adedi	Bağlı Karye/Aşiret/Oba Adedi
1	Nefs-i Maraş	38	-
2	Elbistan Kazası tabi-i Maraş	4	53
3	Efsus Nahiyesi tabi kaza-i Elbistan	-	14
4	Zeytun Nahiyesi	4	16
5	Camustil Nahiyesi tabi-i kaza-i Maraş	-	47
6	Çakallı Nahiyesi	-	4
7	Kılıçlı Nahiyesi tabi Maraş	-	16
8	Sinemenli Aşireti	-	16 + 2 aşiret
9	Dağlı Nahiyesi tabi-i Maraş	-	9
10	Yumaklı Ceridi Nahiyesi	-	15
11	Kuşçu Ceridi Nahiyesi	-	9
12	Şekeroba Nahiyesi tabi-i Maraş	-	9
13	Bulanık Nahiyesi	-	30
14	Tiyek Nahiyesi tabi-i Maraş	-	6
15	Nefs-i Ekbaz Nahiyesi	-	8
16	Hacılar Nahiyesi	-	13
17	Andırın Nahiyesi tabi-i Maraş	-	35
18	Kars Kazası	-	71
19	Tatarlı Nahiyesi	-	3
20	Yenicekal'a Nahiyesi tabi-i Maraş	-	14
21	Kürtül Nahiyesi tabi-i Maraş	-	7
22	Bertiz Nahiyesi	-	17
23	Cebel-i Kozan Nahiyesi	5	93
24	Sırkındı Aşireti	3	6 + 2 oba + 6 aşiret
25	Kaza-i Haçın	5	27
Yekûn		59	538 + 2 oba + 8 aşiret

Başka bir vesile ile yukarıda bahsi geçen ve Maraş sancağının mahalle ve karyelerinin imam, muhtar, papaz ve muhbirlerinin sayısını içeren H. 1266 (M. 1849-1850) tarihli bir yoklama defterinin sunmuş olduğu bilgilere itibar edilirse toplam üç yüz doksan bir köy ve mahalleye taksim edilen Maraş livasının

⁵⁴ BOA, *NFS.d.*, Nu. 3718, s. 2-22.

merkez nahiyesinde otuz yedi mahalle ve kırk dokuz köy yer almaktadır. Livadaki sekiz köy ve bir mahallenin başında papaz ve muhbirlerin yer almasından buraların çoğunluk olarak gayrimüslimlerin yaşadığı yerleşimler olduğu anlaşılıyor. Elli iki adet ile en fazla köy, Elbistan kazasında yer almaktadır. En az köyü olan nahiyeye ise sadece iki karyesi bulunan Zeytun'dur. Maraş merkezinin dışında yalnızca Elbistan ve Zeytun nahiyelerinde dörder mahalle bulunmaktadır⁵⁵. Diğer kaza ve nahiyelerin mahalle ve köy dağılımları ile Maraş merkezindeki mahalle ve karyelerin isimleri aşağıdaki 5 ve 6 numaralı tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 5. Maraş Livası Kaza/Nahiyelerinin Mahalle ve Karye Adedi (1849-1850)⁵⁶

Kaza / Nahiyenin			
s.n.	İsmi	Bağlı Mahalle Adedi	Bağlı Karye Adedi
1	Nefs-i Maraş	37	49
2	Şekeroba Nahiyesi	-	6
3	Bulanık Nahiyesi	-	24
4	Tiyek Nahiyesi	-	4
5	Ekbaz Nahiyesi	-	4
6	Hacılar Nahiyesi	-	8
7	Yenicekal'a Nahiyesi	-	20
8	Bertiz Nahiyesi	-	14
9	Dağlı Nahiyesi	-	9
10	Yumaklı Ceridi Nahiyesi	-	6
11	Ufacklı Nahiyesi	-	4
12	Kuşçu Ceridi Nahiyesi	-	10
13	Kars Kazası	-	46
14	Andırın Nahiyesi	-	33
15	Elbistan Kazası	4	52
16	Efsus Nahiyesi	-	7
17	Sangüzel Nahiyesi	-	5
18	Zeytun Nahiyesi	4	2
19	Camustil Nahiyesi	-	23
Yekûn		46	326

Bu defterde isimleri yazılan mahalle ve köylerin sayısı ile vesikada verilen toplam arasında yaklaşık on sekiz kadar fark vardır. Ayrıca muhtarlık teşkilatı için bazı küçük köy/mahallelerin diğerleriyle birlikte yazıldığı da dikkate alındığında sancağa tabi gerçek köy yerleşmesi durumundaki birimlerin daha fazla olduğu aşikârdır. Zaten az üstte detaylı bir şekilde bahsedilen bir sene öncesine ait vesikada sancağın beş yüz elli dört karyeye sahip olduğu görülmektedir. Aynı vesikadaki bir kayıttan yüz on bir karyesi olan Cebel-i Kozan nahiyesinin Maraş sancağından tefrik edilerek Bozok sancağına ilhak edildiği anlaşılmaktadır⁵⁷.

⁵⁵ BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1371, s. 2-10.

⁵⁶ BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1371, s. 2-10.

⁵⁷ BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1375, s. 85.

Tablo 6. Maraş Merkez Kazasına Dâhil Mahalle ve Karyeler (H. 1266 / M.1849-1850)⁵⁸

Mahalleler			Karyeler				
1	Çavuşlu	26	Hatuniye	1	Nacar-ı Kebir ve Sağır	26	Göllü ve Ayakçıluluk
2	Mağaralı	27	Âlemli	2	Kuzucak ve Kömeç	27	Gaffar ve Ağyar
3	Ağcakoyunlu	28	Divanlı	3	Çulluoğlu	28	Ferhuşoğlu
4	Devecili	29	Kuyucak	4	Bulanık ve Keller	29	Hasanağa
5	Karamanlı	30	Kumarlı	5	Kulavuzlu	30	Hopur
6	Acemli	31	Bostancıyan	6	Kürtlerafşarı	31	Dereli
7	Kulağıkurtlu	32	Çiğciğa	7	Araplar	32	Maksudlar ve Sarıçukur
8	Zonbadanlı maa Gazibeyli	33	Hazinedarlı ve Çomaklı	8	Ümmet Dede ve Kerimbey Çitliği	33	Kozludere ve Penayirdere [Peynirdere]
9	Şekerdere	34	Şekerli	9	Camikanlı	34	Şatıröyüğü ve Hacıbebek
10	Zimmiyan	35	İsadivanlı	10	Kubatlı	35	Araplar ve Atmalı
11	Hocadurdu	36	Şaziye	11	Dedeler	36	Doğanlı
12	Gargacıyan	37	Deliialili	12	Dede Karkınlı	37	Keleksenli?
13	Bektutiye			13	Çelebili ve Gergerli	38	Aşağı Dedeler
14	Reştebaiye			14	Kuyumcu	39	Öksüzlü?
15	Kayabaşı			15	Yusufhacılı	40	Ağcakoyunlu
16	Seksenlar			16	Kılıoğlu	41	Yolyanlı?
17	Hacimehmedli			17	Çiğirşanlı?	42	Kolbanlı
18	Dalkara			18	Aralık	43	Şallı
19	Halhaliye			19	Tevekkelili?	44	Fituşağı
20	Kuytul			20	Milyanlı	45	Zeynebuşağı
21	Etmekçiyan			21	Evanlar	46	Çokşar
22	Boğazkesen			22	Maksudlar	47	Çoğul ve Alibeyli
23	Şeyh			23	Hazranlı ve Gedikuşağı	48	Mehmeduşağı
24	Çukuroba			24	Horbokanlı?	49	Sultanlı
25	Duraklı			25	Elmalı ve Hacıbey Çiftliği		

Maraş Mutasarrıflığı Dönemi (1857-1866)

1857 yılından 1866 yılına kadar olan *Devlet Salnamelerinin* tanzimine bakıldığında Maraş livasının eskiden olduğu gibi Adana Eyaleti elviyeleri içerisinde yazıldığı ancak yöneticilerinin eyaletin diğer livalarından farklı olarak mutasarrıf şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Aynı dönemde adı geçen eyaletin çeşitli memur maaş ve masrafları için düzenlenen diğer arşiv kayıtları da bu durumu teyit etmektedir⁵⁹. Her ne kadar bahsedilen bu kaynaklardaki bilgilerden Maraş'ın Adana Eyaleti'nden tefrik edilerek tamamen müstakil bir sancak haline getirildiği tam olarak anlaşılmamakta ise de Cevdet Paşa, Maraş'ın 1866 senesinde İslâhiye sancağıyla birlikte müstakil bir mutasarrıflık olduğunu beyan etmektedir⁶⁰. Müstakil mutasarrıflık statüsünü teyit eden diğer bir gelişme de 1860 yılı ortalarında Maraş'ın bu statüden çıkartılarak tekrar Adana Eyaleti'ne ilhak olunması için Adana Eyalet Meclisi tarafından Merkezî Hükûmet nezdinde talepte bulunulmasıdır. Meclis, bu talebine

⁵⁸ BOA, *ML.CRD.d.*, Nu. 1371, s. 2.

⁵⁹ Misal için bkz. BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 17367; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 16502.

⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (hızl. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 177.

gerekece olarak Maraş'ın Adana'ya yakınlığını ve Afşar Aşireti ile ilgili sorunları göstermiştir. Şayet ilhak gerçekleşirse hem Adana ve Maraş coğrafyasında yaylak-kışlak hayatı yaşayan bu Aşiret'in uzun zamandır sebep olduğu şekavetin önüne geçilecek hem de bir türlü neticelendirilmeyen iskânları kolayca halledilecektir. Mesele, Meclis-i Vâlâ'da görüşüldüğü esnada o sıralarda Maraş'ı başarılı bir şekilde idare eden Mutasarrıf Mehmed Hurşid Paşa'nın da konu hakkındaki görüşü alınmıştır. Ancak tüm müzakereler sonucunda Sancağın, tekrar Adana'ya bağlanması uygun görülmemiştir. Fakat Afşar Aşireti'nin kontrol altına alınarak iskân edilmesi hususunda Adana ve Maraş mutasarrıflarının haberleşip ittifak içinde hareket ederek gerekeni yapmaları kendilerine H. 6 Rebiyülahir 1277 (M. 22 Ekim 1860) tarihinde iletilmiştir⁶¹. Benzer gerekçelerle aynı yöndeki bir talebi, H. 12 Rebiyülahir 1277 (M. 28 Ekim 1860) tarihinde İstanbul'a bir mahzar gönderen Belçika konsolosu da dile getirmişse de netice alınmamıştır⁶².

Keyfiyet nasıl olursa olsun 1850'li yılların ortasından itibaren bölgede şekavet hadiselerinin artıp asayişin bozulması ve emniyetin ortadan kalkması üzerine Maraş sancağı, kaymakam tayin edilenlerden daha rütbeli ve daha iktidarlı mutasarrıflar eliyle yönetilmiştir. Doğrudan merkezden atanan bu mutasarrıfların yetkilerinin, eyaletleri yöneten valilerle aynı olduğu H. 13 Safer 1275 (M. 22 Eylül 1858) tarihli “*Vülât-ı izâm ve Mutasarrıfın-i Kirâm ile Kaimmakamların ve Müdürlerin vezayifini Şâmil Talimâtnamedir*” isimli Yönetmeliğin yirmi yedinci maddesinde belirtilmiştir⁶³. Aynı dönemde Maraş sancağının dışında Kars, Kudüs, Bingazi, Erzincan, Lazistan (Batum), Canik (Samsun), Amsaya, Karesi, Kocaeli, Kıbrıs, Sofya ve Filibe gibi sancakların yanı sıra bir çok eyalet de mutasarrıflar eliyle idare edilmekteydi. Nitekim H. 15 Cemaziyelevvel 1276 (M. 10 Aralık 1859) tarihli bir arşiv vesikasından anlaşıldığına göre, özellikle emniyetin bozulduğu Adana, Edirne, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Sivas, Yozgad, Harput, Hakkari ve Hüdavendigâr gibi eyaletlerin valiliklerine mutasarrıflık cihetiyle idare edilmek üzere muktedir paşalardan tayinler yapılmıştır⁶⁴.

Döneme ait *Salname* kayıtlarına göre 1857 yılında Maraş sancağının başında mutasarrıf olarak mir-i miran'dan Münib Paşa, 1858'de Rumeli payelilerinden Hilmi Paşa, 1859-1862 yılları arasında mir-i miran'dan Hurşid Paşa, 1863 senesinde Rumeli payelilerinden Aziz Paşa, 1864-1865 seneleri arasında da mir-i miran'dan Aşir Paşa bulunmaktadır⁶⁵.

⁶¹ BOA, A.MKT.UM., Nu. 432/80; BOA, MVL, Nu. 604/1.

⁶² BOA, MVL, Nu. 605/1.

⁶³ BOA, C.DH., Nu. 46/2299, s. 10; *Takvim-i vekâyi*, def'a. 566.

⁶⁴ BOA, A.MKT.UM., Nu. 386/5; *Takvim-i vekâyi*, def'a. 576.

⁶⁵ 1273 Tarihli ODS, s. 66; 1274 Tarihli ODS, s. 74; 1275 Tarihli ODS, s. 73; 1276 Tarihli ODS, s. 72; 1277 Tarihli ODS, s. 78; 1278 Tarihli ODS, s. 77; 1279 Tarihli ODS, s. 79; 1280 Tarihli ODS, s. 72; 1281 Tarihli ODS, s. 70; 1282 Tarihli ODS, s. 69.

1855 yılı sonları ile 1856 yılının ilk aylarında Maraş livasının daha önce yirmi sekiz olan kaza ve nahiye sayısı otuz üçe çıkarılmıştır⁶⁶. 1861 senesine kadar beş yıl devam eden bu taksimattaki idarî birimler şunlardır: 1. Maraş, 2. *Elbistan Nahiyesi*, 3. *Kars-ı Zülkadriye*, 4. *Andırın*, 5. *Yenicekal'a Nahiyesi*, 6. *Bulanık Nahiyesi*, 7. *Pazarcık*, 8. *Göksun Nahiyesi*, 9. *Belas*, 10. *Camustil Nahiyesi*, 11. *Yarpuz Nahiyesi*, 12. *Zeytun Nahiyesi*, 13. *Fırnos Nahiyesi*, 14. *Çağlağan Ceridi Nahiyesi*, 15. *Kuşçu Ceridi Nahiyesi*, 16. *Haruniye Nahiyesi*, 17. *Bertiz Nahiyesi*, 18. *Güvercinlik Karyesi*, 19. *Hacılar Nahiyesi*, 20. *Göktaşlı Nahiyesi*, 21. *Afşar Aşireti*, 22. *Nadirli Aşireti*, 23. *Çakallı Aşireti*, 24. *Minareli Nahiyesi*, 25. *Sinemenli Aşireti*, 26. *Çelikanlı Aşireti*, 27. *Kılıçlı Aşireti*, 28. *Atmalı Aşireti*, 29. *Cebel-i Kozan Sahili Kaymakamlığı*, 30. *Haçın Nahiyesi*, 31. *Burkan Nahiyesi*, 32. *Söğüdü Nahiyesi*, 33. *Peşlu Nahiyesi*⁶⁷. Kaynakta bu listelerden sonra “*Defter-i İcmal*” başlığı altında Liva ile ilgili sayıların verildiği yerde bu otuz üç adedinin kaza ve nahiye sayısı olduğu belirtiliyor. Fakat kaç tanesinin kaza kaç tanesinin nahiye olduğu ve hangilerinin kaza statüsüyle idare edildiği net olarak belirtilmemiştir.

Maraş sancağının kaza ve nahiye sayısı, bu beş yıllık kısmî istikrardan sonra H. 1278 (M. 1861-1862) senesinde otuz bire düşürülmüştür. Bu tarihlerde yapılan değişikliklerle *Elbistan Nahiyesi*, *Efsus Nahiyesi*yle; *Haçın Nahiyesi*, *Cebel-i Kozan Sahili Kaymakamlığı*'yla; *Camustil Nahiyesi*, *Bulanık* ve *Şekerobası* nahiyeleriyle; *Kars kazası*, *Andırın* ve *Göksun* nahiyeleriyle birleştirilerek birer kaza itibar edilmiştir. Şayet kaynakların yazımında bir hata yok ise aynı taksim ve tanzimde *Kars*, *Andırın* kendi adlarına ayrıca birer kaza birimi olarak yazılmışlardır. Diğer nahiyeler pozisyonlarını korurken yeni olarak da *Haslar-Benk ile Dağlı nahiyeleri* teşkil edilmiştir⁶⁸. 1866 yılındaki esaslı değişime kadar devam eden⁶⁹ bu yeni kazaların isimleri alttaki 7 numaralı tablodan görülüp daha önceki liste ile kıyaslanabilir.

⁶⁶ 1272 Tarihli ODS, s. 92, 110.

⁶⁷ 1272 Tarihli ODS, s. 91-92; 1273 Tarihli ODS, s. 98; 1274 Tarihli ODS, s. 106; 1276 Tarihli ODS, s. 136; 1276 Tarihli ODS, s. 141.

⁶⁸ 1278 Tarihli ODS, s. 140-41.

⁶⁹ 1278 Tarihli ODS, s. 140-41; 1279 Tarihli ODS, s. 148-49; 1280 Tarihli ODS, s. 148-49; 1281 Tarihli ODS, s. 177; 1282 Tarihli ODS, s. 165.

Tablo 7. Maraş Sancağına Tabi Kazalar ve Nahiyelerinin Listesi (1855-1863)

s.n.	1855-1861 ⁷⁰	1861-1866 ⁷¹	1861-1863 ⁷²
1	Maraş	Maraş	Maraş
2	Elbistan N.	Elbistan maa Efsus	Elbistan K.
3	Kars-ı Zülkadriye	Zülkadriye	Kars K.
4	Andırın	Andırın	Andırın N.
5	Yenicekal'a N.	Yenicekal'a N.	Yenicekal'a N.
6	Bulanık N.	Dağlı N.	Bulanık N.
7	Pazarcık	Pazarcık	Ufacıklı N.
8	Göksun N.	Kars maa Andırın ve Göksun N.	Göksun N.
9	Belas	Belas	Tiyek N.
10	Camustil N.	Camustil maa Bulanık maa Şekerobası N.	Camustil N.
11	Yarpuz N.	Yarpuz N.	Efsus N.
12	Zeytun N.	Zeytun N.	Zeytun N.
13	Çağlağan Ceridi N.	Çağlağan Ceridi N.	Çağlağan Ceridi A.
14	Kuşçu Ceridi N.	Kuşçu Ceridi N.	Kuşçu N.
15	Haruniye N.	Haruniye N.	Şekerobası N.
16	Bertiz N.	Bertiz N.	Ekhar [Ekbaz] N.
17	Güvercinlik N.	Güvercinlik N.	Kırıntı? A.
18	Hacılar N.	Hacılar N.	Hacılar A.
19	Göktaşlı N.	Göktaşlı N.	Küpeli/Gebeli A.
20	Afşar A.	Peşlu N.	Ceceli N.
21	Nadirli A.	Haslar ve Benk? N.	Nedirli A.
22	Çakallı A.	Çakallı A.	Çakallı A.
23	Sinemenli A.	Sinemenli A.	Sinemenli A.
24	Çelikanlı A.	Çelikanlı A.	Yukarı Kılıçlı A.
25	Kılıçlı A.	Kılıçlı A.	Aşağı Kılıçlı A.
26	Atmalı A.	Atmalı A.	Atmalı A.
27	Fırnos N.	Fırnos N.	
28	Cebel-i Kozan Sahili Ky.	Cebel-i Kozan Sahili Ky. maa Haçın	
29	Burkan N.	Burkan N.	
30	Söğüdü N.	Söğüdü N.	
31	Minareli N.	Minareli N.	
32	Peşlu N.		
33	Haçın N.		

N.: Nahiyesi. A.: Aşireti. Kz. Kazası. Kr.: Karyesi. Ky.: Kaymakamlığı

Döneme ait *Devlet Salnamelerindeki* Maraş livasının idarî taksimatıyla alakalı bilgiler ile diğer arşiv vesikalarındaki bilgiler bazen tam olarak örtüşmemekte, farklı isim ve sayılar zikredilmektedir. Mesela, H. 1278 (M. 1861-1862) ve H. 1279 (M. 1862-1863) tarihli *Devlet Salnamelerindeki* kazaların sayısı ve isimleri ile Adana eyaletindeki memur ve askerlerin aynı senelere ait maaşlarıyla diğer masraflarını gösteren defter kayıtlarında Maraş sancağının müdürlükle idare edilen birimlerinin isim ve sayıları biraz farklıdır. Yukarıda zikredildiği üzere *Salnamelerde* otuz bir, *Masraf Defterlerinde* yirmi beş müdürlük kaydedilmiştir. Her iki kaynaktan zikredilen isimlerde de epey farklılıklar var. *Masraf Defterlerin-*

⁷⁰ 1272 Tarihli ODS, s. 91-92; 1273 Tarihli ODS, s. 98; 1274 Tarihli ODS, s. 106; 1276 Tarihli ODS, s. 136; 1276 Tarihli ODS, s. 141.

⁷¹ 1278 Tarihli ODS, s. 140-41; 1279 Tarihli ODS, s. 148-49; 1280 Tarihli ODS, s. 148-49; 1281 Tarihli ODS, s. 177; 1282 Tarihli ODS, s. 165.

⁷² BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 17008; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 16523.

deki kazalar: 1. Elbistan Kazası, 2. Zeytun Nahiyesi, 3. Kars Kazası, 4. Andırın Nahiyesi, 5. Bulanık Nahiyesi, 6. Sinemenli Aşireti, 7. Hacılar Aşireti, 8. Kırıntı? Aşireti, 9. Küpeli/Gebeli Aşireti, 10. Yenicekal'a Nahiyesi, 11. Efsus Nahiyesi, 12. Tiyek Nahiyesi, 13. Eknar [Ekbaz] Nahiyesi, 14. Camustil Nahiyesi, 15. Gökşun Nahiyesi, 16. Yukarı Kılıçlı Aşireti, 17. Aşağı Kılıçlı Aşireti, 18. Atmalı Aşireti, 19. Kuşçu Nahiyesi, 20. Şekerobası Nahiyesi, 21. Ceceli Nahiyesi, 22. Çakallı Aşireti, 23. Çağlağan Ceridi Aşireti, 24. Ufacıklı Nahiyesi, 25. Nedirli Aşireti şeklinde kaydedilmiştir⁷³. Bu tarihlerde müdürler kaza denilen birimleri idare ettiğine göre eğer burada farklı bir idarî tarz uygulanmadıysa Maraş Sancağı'nın, Merkez kazasıyla birlikte en az yirmi altı adet kazaya taksim edildiği anlaşılmaktadır.

1861'de Maraş livasının mülkî taksiminde gerçekleşen diğer bir değişiklik, Mağara (bugünkü Tufanbeyli) kazasıyla ilgilidir. Şöyle ki Osmanlı Merkezî Hükûmeti, Kırım savaşından sonra Kafkasya'dan gelen Çerkez ve Nogay gibi Müslüman muhacirlerden bir kısmını Uzunyayla ve Elbistan taraflarına iskân etti. Ancak bu bölgeleri yaylak olarak kullanan Tecirli, Afşar, Lek, Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleriyle muhacirler arasında ciddi çatışmaların vuku' bulunca asayiş problemleri ortaya çıkmıştır. Hükûmet, bu gelişmelere karşı aldığı tedbirler meyanında, bölgedeki idarî düzeni yeniden kurgulamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda 1861 yılının son günlerinde Sivas eyaletine tabi Darendede ve Gürün; Kayseri sancağına tâbi Zamantı ve Sarıoğlan; Maraş sancağına bağlı Mağara kazaları ile muhacir iskânıyla teşekkül ettirilen Mesudiye ve yeniden inşa edilen Sa'dâbâd kazalarının birleştirilmesiyle Uzunyayla'da Aziziye kaymakamlığının tesis edilmesine karar verilmiştir. İdarenin öngörüsüne göre bu kaymakamlık Uzunyayla'nın bir düzen içerisinde idare edilmesini ve asayişin yeniden ikamesini sağlayacaktı⁷⁴.

H. 19 Zilhicce 1280 (M. 26 Mayıs 1864) tarihinde bu kez o esnada çeşitli problemlere yol açan Tecirli Aşireti'nin durumlarının ıslahı için Maraş'a bağlı olan Andırın ve Bulanık nahiyelerinin Üzeyir sancağına bağlanmasında bir mahzur olup olmadığı hakkında mahalli idareciler ile yazışmalar cereyan etmiştir. Maraş Meclisi'nin adı geçen nahiyelerin Üzeyir sancağına ilhakının uygun olmayacağını gerekçeleriyle birlikte Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye mazbata ile bildirmesi üzerine Merkezî Hükûmet de bu görüşe uygun olarak ilhak düşüncesinden vazgeçmiştir. Ancak Adana, Maraş ve Üzeyir yöneticilerinin iletişim içerisinde ve yardımlaşarak Tecirli Aşireti'nin iskânında gayret ve himmet göstermeleri kendilerine emredilmiştir⁷⁵.

Osmanlı taşrasındaki vali, mutasarrıf, kaymakam ve kaza müdürlerinin maaşlarının yer aldığı defterdeki kayıtlara nazaran mutasarrıf Hurşid Paşa'nın

⁷³ BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 17008; BOA, *ML.MSF.d.*, Nu. 16523. Salnamelerle karşılaştırmak için bkz. *1278 Tarihli ODS*, s. 140-141; *1279 Tarihli ODS*, s. 148-49.

⁷⁴ BOA, *A.MKT.MVL.*, Nu. 138/66; BOA, *MVL.*, Nu. 708/69.

⁷⁵ BOA, *MVL.*, Nu. 675/13; BOA., *İ.MMS.*, Nu. 30/1256.

idare ettiği Maraş sancağı dâhilinde bulunan idarî birimler ve idarecilerinin maaşları H. 3 Cemaziyülevvel 1281 (M. 3 Kasım 1864) tarihinde şu şekilde idi⁷⁶.

Tablo 8. Maraş Sancağı Mülkî Erkânı ve Maaşları (H. 3.5.1281 / M. 3.11.1864)

İdarecinin			
s.n.	İsmi	Vazifesi	Maaşı (Aylık/Kuruş)
1	Hurşid Paşa	Maraş Mutasarrıfı	12.520
2	Süleyman Paşazade Bekir Bey	Elbistan Kazası Müdürü	2.120
3	Hacı Sadık Ağa	Kars Kazası Müdürü	1.166
4	İbrahim Ağa	Andırın Kazası Müdürü	1.200
5	Hasan Ağa	Zeytun Nahiyesi Müdürü	750
6	Hasan Bey	Bulanık Nahiyesi Müdürü	625
7	Ali Ağa	Sinemenli Aşireti Müdürü	500
8	Naşid Bey	Hacılar Nahiyesi Müdürü	250
9	Mehmed Ağa	Gebeli Nahiyesi Müdürü	125
10	İbiş Ağa	Kiperli Nahiyesi Müdürü	125
11	Süleyman Ağa	Yenicelal'a Nahiyesi Müdürü	125
12	Hafız Ağa	Efsus Nahiyesi Müdürü	125
13	Mehmed Ağa	Tiyek Nahiyesi Müdürü	166
14	Mustafa Bey	Ekmar [Ekbaz] Nahiyesi Müdürü	166
15	Abdulgaffar Mürsel Ağa	Camustil Nahiyesi Müdürü	166
16	Yusuf Ağa	Göksun Nahiyesi Müdürü	137
17	Bilal Ağa	Aşağı Kılıçlı Aşireti Müdürü	104
18	Süleyman Ağa	Yukarı Kılıçlı Aşireti Müdürü	104
19	Ali Ağa	Kuşçu Ceridi Nahiyesi Müdürü	62,5
20	Hüseyin Ağa	Atmalı Aşireti Müdürü	62,5
21	Süleyman Bey	Şekerobası Nahiyesi Müdürü	93
22	İbiş Ağa	Ceceli Nahiyesi Müdürü	41
23	Hüseyin Ağa	Çakallı Aşireti Müdürü	20
24	Hacı Ağa	Çağlağan Ceridi Nahiyesi Müdürü	22
25	Mustafa Ağa	Ufacıklı Nahiyesi Müdürü	16
26	Ahmed Ağa	Nedirli Aşireti Müdürü	12

Bu vesikadaki bilgiler de aynı döneme ait *Devlet Salnamelerindekileriyle* örtüşmemektedir. Bu durumun sebebi, *Salnamelerdeki* bilgilerin güncel olmaması yahut da livadaki bazı kaza müdürlerinin maaşsız istihdam edildiğinden maaş defterlerine kaydedilmemesi olabilir.

Daha önceleri Kars-ı Zülkadriye kazasına tabi olan Göksun nahiyesi, 1865 tarihlerinde Andırın kazasına bağlanmıştır⁷⁷. Aynı tarihlerde Maraş'a yakın fakat Haleb'in Kilis kazasına bağlı olan Keferdiz (bugünkü Sakçağözü) nahiyesinin Maraş'a, Haleb'e daha yakın fakat Maraş'a tabi Hacılar, Tiyek ve Ekbaz nahiyelerinin ise Haleb'e bağlanması düşünülmüştür. Çünkü bu tarz bir idarî taksim; çeşitli malî, idarî ve inzibatî problemleri beraberinde getirmekteydi⁷⁸.

⁷⁶ BOA, A.d., Nu. 3180.

⁷⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, (Yay. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 118.

⁷⁸ BOA, A.MKT.UM., Nu. 464/38; BOA, İ.MVL., Nu. 538/24169, 45-46 numaralı arıza; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 124-126.

Bu düzenlemelerin bir kısmı ancak Fırka-i Islâhiyye faaliyetleri sonucunda gerçekleştirilmiştir.

Fırka-i Islâhiyye Faaliyetleriyle Bölgenin Şekillenene Mülkî Tanzimi (1865)

XIX. yüzyıl ortalarında Maraş coğrafyasına dâhil veya mücavir Cebel-i Bereket (Gâvurdağı⁷⁹), Kürtdağları ve Kozandağları bölgesinde çok uzun yıllardır aşiret ve yerel derebeyilerden kaynaklı askerî, idarî, inzibatî ve malî sorunlar iyice arttı. Hatta buralardaki bazı ağalar ecnebi memurlarla temas içinde olduklarından, yabancı devletlerin meseleye müdahalelerini celp edecek bir nazik hal almıştı⁸⁰. Devlet'in kendilerinden vergi alamadığı yöredeki göçebeler⁸¹, askerlik hizmetini de yerine getirmemekteydiler. Nitekim 1853-1856 Kırım Harbi esnasında bölgeden istenen asker, buralarda cevlan eden aşiretlerin itaatsizliğinden ötürü cepheye sevk edilememiştir⁸². Dahası şekavet üzere bulunan bazı aşiretler zaman zaman Haleb-Maraş, Maraş-Antakya, Maraş-İskenderun ve Belen-İskenderun gibi ana yolları tehdit ederek yolcuların mallarını yağmalamakta ve Payas yolundan geçen Hac kervanlarından bile haraç almaktaydılar⁸³. 1860'lı yılların ortalarında Kozanoğullarının isyanı bölgede yaşayan Ermenilerin şikâyetlerine sebebiyet vermiştir. Aynı sıralarda Gavurdağı'nda Küçükalioğlu Dede Bey isyana kalkışırken bölgedeki diğer aşiretlerin özellikle Afşar, Cerid, Bozdoğan ve Tecirli oymaklarının uygunsuz davranışları da artmıştır⁸⁴.

İşte tüm bu gelişmeler üzerine orduya yeni asker kaynakları temin etmek; bölgede yaşayan ahaliden uzun süredir alamadığı verginin intizamlı bir şekilde toplanmasını sağlamak; eşkıyalığa son vererek, mal ve insan ulaşımını emniyet altına almak; göç hareketleri pek çok karışıklıklara sebep olan göçbeleri iskân ettirmek üzere Osmanlı merkezî Hükûmeti harekete geçmiştir⁸⁵. Neticede bölgenin ıslah ve iskân edilerek Tanzimat ıslahatının burada da uygulanması hususunda İstanbul'da ilgili kurum ve kişiler arasında yapılan uzun müzakere

⁷⁹ Asi nehri ile Ceyhan Nehri arasında batıdan doğuya doğru uzanan dağ silsilesinin Belen boğazından Ceyhan Nehri'ne kadar olan kısmına Gâvurdağı (bazı belgelerde Kâfir Dağı) denilmektedir (BOA, HAT, Nu. 81/3367; BOA, İ.MVL., Nu. 538/24169). İsmindeki "Gâvur" kelimesinin yerine Tanzimat'ın ruhuna uygun yeni bir isim bulmak için yapılan çalışmalar sonucunda Padişah I. Abdülmecid kendine sunulan Cebel-i Mes'ud, Nusret Dağı, Saadet Dağı, Selam Dağı, Selamet Dağı ve Bereket Dağı isimlerinden *Bereket Dağı* ismini beğenerek Gâvurdağı'nın bundan böyle Bereket Dağı ya da Cebel-i Bereket olarak isimlendirilmesine 5 Şubat 1854 tarihinde karar verdi (BOA, İ.DH., Nu. 290/18239; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 124). Ancak halk arasında eski ismi yaşamaya devam etti.

⁸⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s.108, 133; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 113, 130.

⁸¹ Paul Dumont, "1865 tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı", (trc. Bahaeddin Yediöldüz), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, s. 370.

⁸² Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 129, Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 131. İngiliz Elçiliği baş tercümanı olan Pizan'ın Hükûmet'in garantisi vermesi halinde Kozanoğlu'nu muharebeye sevk edeceklerine dair teklifi Reşit Paşa tarafından "Bölgeye ecnebi eli girer ve Kozan da ayrıcalıklı bir vilayet halini alır" endişesi ile reddedilmiş ve mesele ertelenmiştir. İşte bu tarihlere Çukurova bölgesine başlayan yabancı ilgisinin ileride bir müdahaleye dönüşmemesi için Devlet yetkilileri, Kozan bölgesinin bir an önce ıslahını gündemlerine almışlardır (Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 113).

⁸³ Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 129; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 126-131.

⁸⁴ BOA. Y.EE., Nu. 35/16; BOA. Y.EE., Nu. 35/17; BOA. İ.MMS., Nu. 30/1267; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 129-131.

⁸⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 107; Dumont, "1865 tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı", s. 370-371.

ve istişareler neticesinde meselenin halli için 1864 sonlarında *Fırka-i Islâhiyye*⁸⁶ adında olağanüstü yetkilerle donatılmış bir ıslah tümeni oluşturulmasına karar verildi. Fırka'nın askerî harekâtta sorumlu kumandanlığına Dördüncü Ordu Müşiri Derviş Paşa ve daha ziyade mülkî ıslahattan sorumlu olmak üzere komiserliğine '*fevkalade memuriyet-i mahsusa*' sıfatıyla Ahmed Cevdet Efendi tayin edildi⁸⁷.

Fırka-i Islâhiyye'nin faaliyet esasları ve görev bölgelerinde yapacağı ıslahata dair kaleme alınan *Talimatname*, H. 22 Zilkade 1281 (M. 18 Nisan 1865) tarihinde Sultan Abdülaziz'e arz edildi. 12 maddelik *Talimatname* ile Derviş Paşa ve Ahmed Cevdet Efendi'ye asker kaçaklarını affetmek, gerektiğinde bazı kimsele-ri sürgüne göndermek, bazılarını memuriyete tayin etmek, kendilerine maaş bağlamak, yeni idarî birimler oluşturmak gibi fevkalade yetkiler verilmiştir⁸⁸.

Çukurova, Cebel-i Bereket (Gâvurdağı), Kürt ve Kozan dağları ile Akçadağ ve Dersim bölgelerinde devlet idaresini yeniden kurmak, Maraş'a bağlı Zeytun nahiyesini ıslah etmek üzere teşkil edilen Fırka'nın esas faaliyet sahası İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a, Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye; Adana sahillerinden Sivas eyaleti sınırına kadar olan bölgeydi⁸⁹.

Fırka-i Islâhiyye'nin 1865 Mayıs'ının son günlerinden Kasım ortalarına kadar⁹⁰ beş buçuk ay bölgede yaptığı çalışmalar, en fazla Maraş sancağının idarî teşkilat ve taksimatını değiştirmiştir denilebilir. Çünkü Çukurova, Gâvurdağı, Kürtdağı ve Kozandağı'nda devlet otoritesini yeniden kuran Fırka, sadece askerî amaçlı kurulan bir kuruluş değildi. Konargöçer halde yaşayan aşiretlerin iskân edilmesinden yeni köy ve kazaların kurulup idarî yapılanmalarının oluşturulmasına kadar çok çeşitli işlevleri yerine getirmiştir. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra H. 24 Zilhicce 1281 (M. 20 Mayıs 1865) tarihinde İstanbul'dan beş vapur ile yola çıkmış ve H. 2 Muharrem 1282 (M. 28 Mayıs 1865) günü İskenderun Limanı'na varılmıştır⁹¹.

Fırka, ilk iş olarak Gâvurdağlarında ıslah ve iskâna başladı. Hacılar nahiyesi hududunda, İskenderun'dan Maraş'a giden caddenin başında bir derbent olan ve ordugâh olarak seçilen *Kargılı* mevkiinde *Orduköy* adıyla yeni kurulan köy Hacılar nahiyesinden otuz hane nakledilerek iskân ettirilmiştir⁹². Akabinde

⁸⁶ Fırka-i Islâhiyye ve faaliyetleri hakkında bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*; Akif Bilge Çelik, *Fırka-i Islâhiyye*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008; M. Fatih Sansar, *Fırka-i Islâhiyye ve Osmaniye (Cebel-i Bereket)*, Osmaniye 2006; Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i Islâhiyye ve Yapmış Olduğu İskân", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 27 (Mart 1973), ss. 1-20; Saim Yörük, *Fırka-i Islâhiyye*, İstanbul 2017.

⁸⁷ BOA. *İ.MMS*. Nu. 30/1256, vrk. 47; BOA, *Y.EE.*, Nu. 35/16; BOA., *Y.EE.*, Nu. 35/17; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 107; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s.116.

⁸⁸ BOA. *İ.MMS*. Nu. 30/1267; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 135.

⁸⁹ Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 131.

⁹⁰ Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 173.

⁹¹ BOA, *Y.EE.*, Nu. 142/224; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 137, 139; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 131.

⁹² Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 141-142.

Gâvurdağı'nın doğu kısmında “*Dağlı nahiyeleri*” diye adlandırılan ve Maraş'a bağlı olmasına rağmen Maraş mutasarrıflarının nüfuz edemediği Hacılar, Ekbaz ve Tiyek nahiyeleri birleştirilerek bir kaza haline getirilmiştir⁹³. Bu kazaya merkez olmak üzere de Tiyek önlerinde bir kışla ve bir kaç yüz hanelik bir kasaba inşa edilmiştir. Maraş'a on beş saat mesafedeki bu kasabaya ilk olarak Hassa taburlarının gelmesinden dolayı *Hassa* ismi verilmiştir. Hacılar, Tiyek ve Ekbaz nahiyelerinden büyüklüklerine göre haneler nakledilerek buraya yerleştirilmişlerdir⁹⁴. Daha sonra Lece kenarında Adumanlı Ekradı'nın yerleştirildiği yetmiş haneden ibaret iki karye ile Kapılı oymağı da bu kasabaya ilhak edilmiştir⁹⁵. Temmuz 1865 tarihinde kurulan Hassa kazasının ıslah çalışmaları devam ettiği için “şimdilik” kaydı düşülerek Maraş'tan idare edilmesi uygun görülmüştür⁹⁶.

Hassa kazasının kuruluş ve iskânını tamamlayan Fırka-i İslâhiyye bu kez Kürtdağı'nın ıslah ve idarî teşkilatını ele aldı. Bölge ileri gelenlerinin, bu dağdaki Amiki, Okçu İzzeddinlü ve Şeyhlü aşiretlerinin verdiği zararların ortadan kaldırılmasını talep etmesi⁹⁷ üzerine bu aşiretler yerleşik hayata geçirilerek birer nahiye şeklinde teşkilatlandırıldılar⁹⁸. Kürtdağı; Keferdiz hariç *Şeyhler*, *Amiki* ve *Okçu İzzeddinlü* nahiyelerinden müteşekkil müstakil bir kaza haline getirildi. Haleb'in kuzeyinde ve Kilis'in batısında kurulup merkezi İzziye kasabası olan bu yeni kaza Şehzade İzzeddin Efendi'nin ismine izafetle, *İzziye* olarak isimlendirildi⁹⁹.

Kürtdağı taraflarını da itaat altına alarak idarî teşkilatını tamamlayan Fırka-i İslâhiyye, Maraş'tan Amik Ovası üzerinden Antakya'ya, Belen yoluyla İskenderun iskelesine, Haleb, Ayntâb, Kilis ve İzziye taraflarından Çukurova'ya giden yolların kesişme noktasında ve bu havalinin kilidi mesabesindeki *Nigolu* kalesine gelerek ordugâhını kurmuştur. Gâvurdağı tarafında olup kıyı nahiyeleri de denilen Kerkütlü, Çerçili, İlhamanlı, Hanağzı, Kürtbağçesi ve Eğintili nahiyeleri ile Kürtdağı tarafındaki Keferdiz nahiyesi ve Dumdum Ovası'nda yerleştirilen Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri birleştirilerek yeni bir kaza meydana getirilmiştir. Sonradan buraya Karayığitoğlu nahiyesi de dâhil edilmiştir. Fırkanın isminden dolayı *İslahiye* ismi verilen yeni kazaya merkez olmak üzere, Nigolu kalesi civarında aynı isimde bir kasaba inşasına başlandı. Haleb'e bağlı Delikanlı ve Maraş'a dâhil Çelikanlı aşiretlerinden yüzer hane bu kasabaya

⁹³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 126-125; BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 31, 45-46 numaralı arızalar.

⁹⁴ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 38 ve 45 numaralı arızalar; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 134-135; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 141-142;

⁹⁵ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, vrk. 33, 35, 44; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 142, 161;

⁹⁶ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 45 numaralı arıza.

⁹⁷ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 45 numaralı arıza.

⁹⁸ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 45 numaralı arıza.

⁹⁹ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 44 numaralı arıza; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 145. Başka bir belgede İzziye adının, bölgede yaşayan Ekrâd cemaatlerinden İzzeddinlü taifesinin bağlı olduğu Şeyh İzzeddin Efendi'ye izafeten verildiği anlaşılmaktadır (BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 45 numaralı arıza).

yerleştirilmiştir¹⁰⁰. Akabinde İslahiye liva merkezi olmak üzere, *İzziye*, *Hassa* ve *Bulanık* kazalarını da içine alan bir kaymakamlık yani sancak meydana getirilmiştir. Maraş Mutasarrıflığına bağlanan bu sancağın kaymakamlığına da Payas kaymakamı Şevki Efendi tayin edilmiştir¹⁰¹. Bu sıralarda Dumdum Ovası'nda yeni teşkil edilen *Altıntop*, *Gümüştepe* ve *Selimdede* karyelerine Delikanlı Aşireti'nden toplam 320 hane iskân edilmiştir. Aynı ovada *Örtülüpınar* ve *Arpalıhöyük* isimleriyle oluşturulan iki köye ise Çelikanlı Aşireti'ne mensup 225 hane yerleştirilmiştir¹⁰².

Gâvurdağı'nın doğusundaki işleri yoluna koyan Fırka, Kışnaz'dan hareket ederek 20 Ağustos'ta dağın batı tarafındaki Kıyı nahiyesinin merkezi mesabesindeki Hacı Osmanlı köyünün üst kısmına gelip ordugâhını kurmuştur¹⁰³. Payas kaza merkezine uzak olan bölgede yapılacak islahatın kalıcılığını sağlamak için burada Hacı Osmanlı köyü merkezli yeni bir kaza teşkilatının kurulmasına karar verildi. Vaktiyle köyü kuran kişinin adından dolayı *Osmaniye* olarak isimlendirilen kazaya Kıyı Köyleri bağlandığı gibi Hacı Osmanlı köyüne de Tecirli, Cerid ve Ulaşlı aşiretlerinden bir miktar hane iskân edildi. Dahası Çukurova'dan Cerid ve Tecirli kışlakları ile Ulaşlı'dan Çendoğlu nahiyesinin de eklenmesiyle H. 11 Cemaziyülevvel 1282 (M. 2 Ekim 1865) tarihli padişah iradesi ile Osmaniye kazası resmen kurulmuştur. İdarî yönden Payas sancağına bağlanan kazanın müdürlüğüne Hakkı Efendizâde Hüseyin Tevfik Efendi atanmıştır¹⁰⁴. Diğer taraftan bölgede yapılan tanzimat kapsamında Kaypakoğlu nahiyesi Bulanık'a, Karayığitoğlu nahiyesi İslahiye kazasına, Kapulu oymağı Hassa kazasına dâhil edilmiştir¹⁰⁵. Ayrıca Bacburnu ile Pazaryeri arasındaki verimli topraklara, günümüzde Osmaniye ve Bahçe şehirlerini birbirine bağlayan karayolunun sol tarafındaki ovaya, Tecirli ve Cerid aşiretlerinden 451 hanelik nüfus yerleştirilerek isimlerini Fırka'da vazifelendirilmiş zevattan alan *İzzeddin*, *Dervişiye*, *Cevdetiye*, *Rızaiyye*, *Yaveriye*, *Tevfikiye*, *Şükriye* ve *Azizli* isimlerinde sekiz karye teşkil edilmiştir¹⁰⁶.

Yine bu kapsamda Bulanık kazasına bağlı Haruniye sahası da ele alınmış, Hacı Hüseyin adında bir şahsa muhtarlık mührü verilerek Hacılar (Yeniköy) köyü kurulmuştu. Ayrıca Tecirli aşiretine mensup 347 hanelik nüfus zikredilen

¹⁰⁰ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, vrk. 51; BOA, *İ.DH.*, Nu. 543/37922; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 149-150, 161; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 140-141.

¹⁰¹ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 538/24169, 45 numaralı arıza; BOA, *A.MKT.MHM.*, Nu. 347/87; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 150; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 141. Bu sıralarda İslâhiye'ye tabi nahiyeler için bkz. BOA, *Y.EE.*, Nu. 37/39.

¹⁰² BOA, *İ.DH.*, Nu. 543/37922; BOA, *A.MKT.MHM.*, Nu. 348/64; BOA, *MAD.d.*, Nu. 9258, s. 6; Sansar, *Fırka-i İslâhiye ve Osmaniye*, s. 85-90; Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye", s. 9.

¹⁰³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 159; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 146.

¹⁰⁴ BOA, *İ.DH.*, Nu. 1293/101637; BOA, *A.MKT.MHM.*, 344/29; Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye", s. 11.

¹⁰⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 160-162; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 149.

¹⁰⁶ BOA, *İ.DH.*, Nu. 551/38360; Sansar, *Fırka-i İslâhiye ve Osmaniye*, s. 94-95.

nahiyede tesis edilen *Halime, Abidin, Selâmiye, Şahinoğlu, İloğlu ve Ulviye* gibi çeşitli karyelere yerleştirilerek ziraatla uğraşmaları sağlanmıştır¹⁰⁷.

Gâvur ve Kürt dağlarının ıslahından sonra Kozan tarafına yönelen Fırka-i Islâhiyye, ilk iş olarak eskiden Zülkadriye beylerinin kışlağı olduğundan marmur bir belde iken bu dönemde tamamen harap bir duruma gelen Kars-ı Zülkadriye (bugünkü Kadirli) kasabasını, kasaba eşrafının da talebi doğrultusunda, Pazaryeri diye bilinen yerde yeniden inşa ve imar edip çevre aşiretlerden bir kısmını buraya yerleştirdi. Ayrıca Kars dağlarında oturanlarla Çukurova aşiretlerinden isteyenlerin oraya yerleşmesine izin verildi. Bunun üzerine Kars-ı Zülkadriye'ye 600 haneye yakın bir topluluk yerleşti. Ceyhan nehri boyunca iskân olunan aşiretlerle birlikte *Tatarlı, Sunbas ve Savrun* nahiyelerinin bağlanmasıyla eskisi gibi büyük bir kaza haline getirilen Kars-ı Zülkadriye, idarî teşkilâtta, daha sonra kurulan Kozan sancağına ilhak edilmiştir¹⁰⁸.

Akabinde Kozan üzerine yürüyen Fırka, uzun süredir bölgede mütegallice olan Kozanoğullarını itaat altına alarak Kozan-ı Şarkî müdürlüğünü lağvedip karyelerini, yakınlık durumlarına göre, Sis (şimdiki Kozan) ve Belenköy kazalarına bağladı. Eskiden beri stratejik bir yerleşim yeri olan Feka ise Belenköy kazasına ilhak edildi. Böylece Kozan bölgesi *Belenköy, Haçın ve Sis* olmak üzere üç ayrı kazaya taksim edildi. *Kars-ı Zülkadriye* kazası ile beraber dört kazadan Sis merkezli *Kozan Sancağı* ihdas edilerek Adana eyaletine bağlandı. Kaymaklığına Mirliva Hüsnü Paşa tayin edildi¹⁰⁹.

Kozan ıslahatını tamamlayan Fırka-i Islâhiyye, bölgede kolera salgınının çıkması üzerine, faaliyetine son vermek zorunda kaldı ve sahası içinde olmasına rağmen Zeytun bölgesinin ıslahatını gerçekleştiremedi¹¹⁰. Derviş Paşa ile birlikte İstanbul'a dönen Ahmet Cevdet Efendi, kısa bir süre sonra paşalık rütbesiyle Halep Vilayetine vali tayin edilince bu görevi sırasında Zeytun bölgesindeki ıslahatı tamamladı.

Mülhak Maraş Sancağı (Haleb Vilayetine Tabi Olduğu Dönem: 1866-1915)

Osmanlı Hükûmeti, taşra idarî ve mülkî sahasında o güne kadar yapılan ıslahatların istenilen neticeyi vermemesi üzerine taşra idaresinde işlevsel bir düzeni ve merkezi otoriteyi sağlamak, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine yaptıkları yıkıcı müdahale ve baskılarını bertaraf etmek amacıyla 1864-1867 arasında taşra idaresinde daha kapsamlı ve köklü bir reforma yönelmiştir. Esasen dönemin önde gelen Tanzimat erkânının arzuları da bu doğrultuydu. Girişilen bu yeni sürece, konumuzun daha iyi anlaşılması açısından, burada kısaca değinmek yerinde olacaktır. 1863 yılı sonlarında yeni bir nizamname hazırlamak üzere harekete geçen Bâbîâli (merkezî Hükûmet), Fuad Paşa'nın

¹⁰⁷ BOA, Y.EE., Nu. 35/19. BOA, A.MKT.MHM., Nu. 382/37.

¹⁰⁸ Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s.166, 180-181. Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 117, 160, 180, 204.

¹⁰⁹ Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 166; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 180-181.

¹¹⁰ BOA, Y.EE., Nu. 142/253; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 181-182; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 172.

nezaretinde, Midhat Paşa'nın da yer aldığı bir heyet oluşturarak¹¹¹ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de genel tatbikatı içeren bir “*Nizamname-i Umumi*” hazırlattı¹¹².

Osmanlı memleketinin her tarafının aynı sosyolojik ve iskânî özellikleri taşımasından ötürü zikredilen Nizamname, ülkenin her tarafında eş zamanlı tatbik edilmemiş, Tanzimat devlet adamlarının belirgin vasfı olan “*kaide-i tedric*” yani bir reformu, deneyimleyerek tüm ülkeye peyderpey yaygınlaştırma cihetine gidilmiştir¹¹³. Bu yüzden hazırlanan taslak nizamname, ilk olarak ufak tefek farklılıklarla yeni teşkil edilecek Tuna vilayeti göz önüne alınarak kaleme alındı. Nizamname doğrultusunda Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Rusçuk merkezli Tuna vilayeti valiliğine Mithat Paşa'nın atanması kararlaştırılmıştır. Sonuçta tüm prosedürlerin tamamlanarak kararların kendisine arzından sonra Sultan Abdülaziz'in Tuna Vilâyetinin kuruluşunu, Midhat Paşa'nın valiliğini ve Nizamname'yi onaylayan iradesi de H. 12 Cemaziyülevvel 1281 (M. 13 Ekim 1864) tarihinde çıktı¹¹⁴. Kısaca *Tuna Vilayeti Nizamnamesi*¹¹⁵ diye de meşhur olan *1864 Vilayet Nizamnamesi*, H. 7 Cemaziyülahir 1281 (M. 7 Kasım 1864) tarihli *Takvim-i vekayi*'nin 773. sayısında yayımlanmıştır¹¹⁶.

Tuna Vilayetinde başarılı bir şekilde uygulanması üzerine *Vilayet Teşkilat Nizamnamesi*, 1865 yılından itibaren yeni esaslara göre oluşturulan Bosna¹¹⁷, Suriye, Erzurum, Trablusgarp, Edirne ve Halep vilayetlerinde çok az değişikliklerle tatbik edilmiştir¹¹⁸. 1867 yılına kadar iyice tecrübe edildikten sonra maddeleri tüm ülke için genelleştirilen *Vilayet Nizamnamesi*¹¹⁹, H. 14 Safer 1284 (M. 17 Haziran 1867) tarihinde Padişah'ın onayını da almıştır¹²⁰. Bunun üzerine

¹¹¹ Ali Haydar Midhat, Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hidemâti, Menfâ Hayatı, Tabsıra-i İbret I, İstanbul 1325, s. 23-24; Mithat Paşa'nın Hatıraları: I Hayatım İbret Olsun, (hzl. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1997, s. 44.

¹¹² BOA, A.DVNSBUY.İLM.d., Nu. 5, s. 90-92.

¹¹³ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2012, s. 502.

¹¹⁴ BOA, A.DVNSBUY.İLM.d., Nu. 5, s. 90; BOA, *i.MMS*, Nu. 29/1245; BOA, *Y.EE.*, Nu. 39/8, s. 6.

¹¹⁵ Cevdet Paşa, Ma'rûzât, s. 177. Belgelerde Nizamnamenin başlığı “Tuna Vilâyeti Nâmiyla Bu Kerre Teşkil Olunan Dâirenin İdâre-i Umûmiyye ve Husûsiyyesine ve Ta'yin Olunacak Me'mûrlarının Suver-i İntihâbiyyeleriyle vezâ'if-i Dâimesine Dâ'ir Nizâmname'dir.” şeklindedir (BOA, A.DVNSBUY.İLM.d., Nu. 5, s. 77).

¹¹⁶ Nizamnamenin orijinal metni için bkz. BOA, A.DVNSBUY.İLM.d, 5, s. 77-86; *Takvim-i vekâyi*, def'a. 773, s. 1-4; *Düstûr*, Def'a-i Sâniye, İstanbul 1282, s. 517-554; *Ceride-i Askeriyye*, S. 43, 44, 45, 46, 47.

¹¹⁷ Bosna Vilayet Nizamnamesi metninin orijinali için bkz. BOA, A.DVN.MKL, Nu. 80/16.

¹¹⁸ *Takvim-i vekâyi*, def'a 884, 894, 895, 896. Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 177.

¹¹⁹ Bu umumileştirilmiş son halinin asıl metni için bkz. *Düstûr*, Birinci Tertib, C. 1, İstanbul, 1289, s. 608-624.

¹²⁰ Kavanin-i Cedide Külliyyati -idare-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkâti ve Müzeyyelâtı-, İstanbul 1338, s. 77-78. *Düstûr*'un birinci cildinde neşredilen Teşkilât-ı Vilâyet Nizamnamesi'nin ilan tarihi ile ilgili bir bilgi yer almaktadır. Ancak kendisinden sonra yer alan 1871 İdare-i Umumiyye-i Vilâyet Nizamnamesi'nin giriş kısmında vilayetlerin teşkilât-ı esasınının 7 Cemaziyülahir 1281 tarihinde ilan edilen nizamname ile tayin edildiğinden bahsediyor (*Düstûr*, Birinci Tertib, C. 1, s. 625). Keza İsmail Hakkı da eserinde ondan “...7 Cemaziyülahir 1281 tarihli Teşkil-i Vilâyât Nizamnamesi..” diye bahsetmektedir (*Hukûk-ı İdare Birinci Kısım, Dersâdet*, 1328, s. 294). Yukarıda geçtiği üzere bu tarih, 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi'nin ilan tarihidir. Bu kayıtlardan Tuna vilayeti için hazırlanan nizamnameden başka bir genel nizamnamenin aynı tarihte yayımlandığı net olarak anlaşılmamaktadır. Aksine Teşkilât-ı Vilayet Nizamnamesi'nin 1864 tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin genelleştirilmiş hali olduğu daha güçlü ihtimal olarak anlaşılabilir. Nitekim bizim gösterdiğimiz kaynakta da “...7 Cemaziyülahir 1281 tarihli

istisnai birkaç bölge hariç Osmanlı ülkesinin tümünde uygulanmaya geçilmesi için H. 18 Safer 1284 (M. 21 Haziran 1867) tarihinde 22 maddelik bir *Talimatname* yayımlanmış¹²¹ ve yeni vilayetler oluşturularak süreç tamamlanmıştır¹²². 1864 *Vilayet Nizamnamesi*, kendisini bazı yönlerden tavzih ve tevsî eden *İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizamnamesi*'nin H. 29 Şevval 1287 (M. 22 Ocak 1871) tarihinde ilanına kadar yürürlükte kalmıştır¹²³. 1871 *Nizamnamesi* ise İttihat-Terakki Hükûmeti tarafından hazırlanarak H. 19 Rebiyülahir 1331 (M. 28 Mart 1913) tarihinde neşredilen “*İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkati*” isimli¹²⁴ Geçici Kanun’a kadar yaklaşık 42 sene geçerliliğini korumuştur.

1864 *Vilayet Nizamnamesi* ile 1867 *Umûmi Talimâtnamesi*'ne göre Osmanlı ülkesi, livaların münasebetine göre oluşturulup valilerin idaresine verilen ve vilayet denilen mülkî idare birimlerine ayrılmaktadır. Her vilayet, başında muhtarların buldukları liva/sancaklara; livalar merkezden atanan kaymakamlarca idare edilecek kazalara; kazalar ise idaresi atanmış müdürlere havale edilen nahiyelere; nahiyeler de seçilmiş muhtarların yönettiği karyelere bölünmekteydi. Kasaba ve şehirlerde en az elli hane bir mahalle sayılacak ve her mahalle bir karye hükmünde olacaktır¹²⁵. Bu *Nizamname*'de muğlak bırakılıp geçirilen nahiyeye idarî birimi 1871 *İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizamnamesi*'nde oldukça teferruatlı bir şekilde açıklığa kavuşturulmuş ve yönetimi atama ile göreve gelen müdürlere bırakılmıştır. Böylece asırlarca tatbik edilen klasik *Eyalet Sistemi*'nden geçilen yeni *Vilayet Teşkilatı*'na göre Osmanlı ülkesi yukarıdan aşağıya *vilayet-liva-kaza-nahiyeye ve karyelere* taksim edilmiştir. Bütün bu idarî birimlerin en üst amiri valiydi¹²⁶. Bu değişim/dönüşüm sürecinde 1864'ten itibaren Osmanlı Avrupası'nda kırk dört sancakla on vilayet; Osmanlı Asyası'nda yetmiş dört sancakla on altı vilayet ve Osmanlı Afrikası'nda da beş sancakla bir vilayet oluşturulmuştur¹²⁷.

İdare-i Vilayet Kanunundan maksad 14 Safer 1284 tarihinde tasdik-i şahaneyi iktiran etmiş olan Vilâyât Nizamnamesidir.” şeklinde bir kayıt geçmektedir. Bu kayıttan da 1867 yılında tüm ülkede tatbik edilmeye kalkışılan Vilayet Nizamnamesi'nin, 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile aynı ruhu taşıdığı ancak yapılan son düzeltmeli halinin 21 Haziran 1867 tarihinde padişahın tasdikinden geçtiği anlaşılmaktadır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Vehici Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, Ankara 1945, s. 146-149; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, İstanbul 2000, s. 63-64; Selda Kaya Kılıç, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de İl Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 77-79.

¹²¹ Sarkiz Karakoç, *Külliyât-ı Kavanin, Vilayetlerin İdare-i Mahsusası ve Nizamâtının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimât-ı Umûmiyye*, Nu. 1852/5086 (18 Safer 1284); *Vilayetlerin İdare-i Mahsusası ve Nizamâtının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimât-ı Umûmiyye*, İstanbul 1284, s. 2-18.

¹²² BOA, *İ.MVL.*, Nu. 575/25823, Lef. 2-5; *Takvim-i vekâyi*, Def'a 883; *Takvim-i vekâyi*, Def'a 884. Aydın, Yanya, Selanik, Diyarbakır, Hüdavendigar, Konya, Ankara, Sivas, Kastamonu, İzmir, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Trabzon ve Üsküb yeni kurulan vilayetlerdi (BOA, *İ.MMS.*, Nu. 133/5692; BOA, *MAD.d.*, Nu. 13240, s. 59-72; *Tasvir-i Efkâr*, Nu. 490 (7 Safer 1284); *Tasvir-i Efkâr*, Nu. 492 (14 Safer 1284).

¹²³ *İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizamnamesi*, İstanbul 1287, s. 46; *Düstûr*, Birinci Tertib, C. 1, s. 625-651.

¹²⁴ *Takvim-i vekâyi*, Nu. 1414, s. 1-11.

¹²⁵ *Düstûr*, Birinci Tertib, C. 1, s. 608; *Vilayetlerin İdare-i Mahsusası Hakkında Talimât-ı Umûmiyye*, s. 3-4.

¹²⁶ *Düstûr*, Birinci Tertib, C. 1, s. 625.

¹²⁷ Özer Ergenç, “Salnamelerde İzmir”, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (21-23 Kasım 1985) Bildirileri, İzmir 1986, s. 5.

Fırka-i Islâhiyye faaliyet ve ıslahatları sayesinde 1865 senesinde bölgede kalıcı bir güven, istikrar ve huzur temin eden Ahmed Cevdet Efendi'nin bu hizmetlerine karşılık kazaskerlik rütbesi, vezirlik rütbesine değiştirildi. Bu rütbesine münasip bir görev ihdası gündeme gelince Fuad Paşa başta olmak üzere rakipleri, onu hem İstanbul'dan uzaklaştırmak hem de onun bölgede giriştiği ıslahatın kalıcılığını sağlamak üzere onu tekrar bölgede görevlendirmek istediler. Bu gayeye yönelik olarak 1864 yılında başlayan yeni düzenlemeler kapsamında daha önce Tuna, Bosna ve Suriye'de tecrübe edilen *vilayet usulüne* uygun olarak Haleb ve Adana eyaletleriyle Maraş ve Urfa mutasarrıflıklarının birleştirilmesiyle 1866 yılı başlarında yeni sınırlara sahip Haleb vilayeti oluşturuldu. Valiliğine de H. 20 Şaban 1282 (M. 8 Ocak 1866) tarihinde birinci rütbe mecidi ve ikinci rütbe Osmanî nişanlarını haiz vezir Ahmed Cevdet Paşa atandı¹²⁸. Esasen Cevdet Paşa, Kayseri sınırından Bağdat sınırına kadar uzanan bu geniş Haleb vilayetini yeniden teşkilâtlandırılması için görevlendirilmiştir. Bir bakıma tabir caiz ise buranın kurucu valisiydi¹²⁹.

Öncelikle 1864 *Tuna Vilâyet Nizamnamesi'nde* kısmî değişiklikler yapılarak Haleb vilayetinde uygulanacak bir nizamname hazırlandı¹³⁰. Uyarlanmış bu *Nizamname'ye*¹³¹ göre atanmış vali idaresindeki Haleb vilayeti, merkezden atılacak bir kaymakam tarafından idare edilecek altı livaya taksim edilecektir. Her liva, bir müdürce idare edilen çeşitli kazalara, kazalar ise karyelere bölünecektir. Bazı köylerin birleştirilmesiyle kazaya tabi nahiyeler oluşturulacak. Her karyede hane sayısına göre bir veya iki muhtar seçilecektir¹³². *Nizamname'deki* önemli bir değişiklik de idare ve dava meclislerindeki azaların oranında yapılmıştır. Zikredilen meclis azalarının yarısının gayrimüslim olma kuralı Rume- li'de tatbik edilmiş iken Haleb vilayetindeki nüfus yapısına uymadığı için burada işletilmemiştir. Haleb vilayetinde bu meclislerdeki gayrimüslim aza ve mümeyyizlerin temsil nispeti onların genel nüfus içerisindeki miktarıyla orantılı olarak tüm üyenin en fazla yarısına kadar olacak şekilde düzenlenmiştir¹³³. Bu yeni teşkilatta liva dâhilindeki kaza ve nahiye merkezlerinin seçiminde, mecburiyet olmadıkça, en az beş bin nüfus miktarına sahip olmasına, zikredilen idarî

¹²⁸ BOA, C.DH., Nu. 79/3906; BOA, C.DH., Nu. 79/3907; BOA, İ.DH., Nu. 545/37906; BOA, A.DVNSTVCM.d., Nu. 1, s. 27; BOA, Y.EE., Nu. 39/8, s. 8; *Takvim-i vekâyi*, Def'a 828, s. 1; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 199; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât* s. 177.

¹²⁹ Cevdet Paşa bu görevinin yanı sıra Fırka-i Islâhiyye'deki görevine de devam edecekti (BOA, A.DVNSTVCM.d., Nu. 1, s. 27; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 200-201).

¹³⁰ Cevdet, *Tezâkir 21-39*, s. 200; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 177.

¹³¹ Nizamname'nin tam adı: "Haleb Vilayeti Namıyla Bu kerre Teşkil Olunan Dairenin idare-i Umûmiyye ve Hususiyesine ve Tayin Olunacak Me'murların Suver-i İntihabiyeleriyle veâzyif-i Daimesine Dair Nizamnamedir." şeklindedir (BOA, A.DVN.MKL., Nu. 80/7, vrk. 4).

¹³² BOA, A.DVN.MKL., Nu. 80/7.

¹³³ BOA, Y.EE., Nu. 35/98; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 199-200. Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 177.

dairelerin havi olacakları karyelerin belirlenmesinde ise birbirlerine yakınlık ve aralarındaki münasebetlere dikkat edilecekti¹³⁴.

16 Şevval 1282 (M. 4 Mart 1866) tarihinde İstanbul'dan vapurla yola çıkan Cevdet Paşa, 1282 sonlarında (1866 Mayıs ortalarında) Haleb'e varıp vilayet teşkiline başlamıştır¹³⁵. Merkez tarafından kendisine verilen tayin emrine göre Haleb vilayeti, beş sınıf itibarıyla altı sancak ve otuz altı kazaya bölünecekti¹³⁶. Ancak *Tezâkir*'indeki bilgilere ve başka bir arşiv vesikasına göre Vilayetin; *Haleb, Adana, Maraş, Payas, Kozan, Urfa ve Zor* sancaklarına taksim edilmesi tasavvur edilmiştir¹³⁷. Teşkil kararının alınmasının hemen akabinde buraya tayin edilecek memurların maaşlarının belirlendiği H. 10 Şevval 1282 (M. 26 Şubat 1866) tarihli bir arşiv vesikasına göre ise Vilayete tabi olarak düşünülen sancaklar *Haleb, Adana, Maraş, Payas (Üzeyr), Kozan ve Urfa* olmak üzere altı tane idi¹³⁸. Bu livalara dahil olan kazalar 9 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9. Haleb Vilayeti'nin İdarî Taksimatı (26 Şubat 1866)

Livalar		Kazalar					
1	Haleb	1	Haleb	4	Bab ve Cebbul	7	İdlib (maa Eriha ve Maarratü'l-Misrin ve Sermin)
		2	Ayntab	5	Reyhaniye	8	Cisr-i Şuğur (Maa Dergüş)
		3	Antakya	6	Kilis	9	Harim (Maa Barişa)
2	Urfa	1	Urfa	3	Suruç		
		2	Birecik	4	Rumkal'a		
3	Maraş	1	Maraş	4	Bulanık	7	Hassa
		2	Pazarcık	5	Elbistan	8	Andırın
		3	İslahiye	6	Zeytun	9	İzziye
4	Kozan	1	Kozan	3	Beylanköy		
		2	Haçın	4	Kars-ı Zülkadriye		
5	Adana	1	Adana	3	Sırkıntı	5	Tarsus (maa Nahiy-i Mersin)
		2	Misis	4	Karsantı	6	Karaisalı (maa Menemenci)
6	Payas ¹³⁹	1	Payas	2	Beylan	3	Osmaniye

Cevdet Paşa, iki yıl süren Haleb valiliği sırasında müstakil idare edilen Zor sancağı hariç, Vilayet merkezi ile bağlı sancaklarda yeni usul teşkilatlanmayı gerçekleştirdi¹⁴⁰. H. 11-20 Zilkade 1284 (M. 5-14 Mart 1868) tarihinde Haleb valiliğinden Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına tayin edilince İstanbul'a döndü¹⁴¹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarına ait *Osmanlı Devlet ve Haleb Vilayet Salnameleri* ile diğer arşiv vesikalarındaki bilgilerden oluşturulan 10 nu-

¹³⁴ BOA, ŞD., Nu. 2215/17.

¹³⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 202.

¹³⁶ BOA, A.DVNSTVCM.d., Nu. 1, s. 27-28.

¹³⁷ BOA, Y.EE., Nu. 33/39; BOA, A.VKN., Nu. 2/18 Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 202, 220-225.

¹³⁸ BOA, İ.MVL., Nu. 548/24602, vrk. 3. Bu dönem için başka bir taksimat listesi için ayrıca bkz. Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ 2004, s. 20.

¹³⁹ Belgede "Payas yani Üzeyr" şeklinde kayıtlıdır.

¹⁴⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 202, 215; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât* s. 191.

¹⁴¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 226.

maralı tablodan da takip edileceği üzere, Maraş sancağının bağlı kaldığı 1866-1915 yılları arasında Haleb Vilayetinin idarî taksimatı, liva düzeyinde zaman zaman değişikliği uğramıştır.

Tablo 10. Haleb Vilayeti'nin İdarî Taksimatı (1866-1918)

Tarih	Sancaklar						
1866-1869 ¹⁴²	Haleb	Maraş	Urfa	Zor ¹⁴³	Adana	Kozan	Payas ¹⁴⁴
1870-1872 ¹⁴⁵	Haleb	Maraş	Urfa	Zor			
1873-1877 ¹⁴⁶	Haleb	Maraş	Urfa				
1878-1882 ¹⁴⁷	Haleb	Maraş	Urfa	Zor			
1883-1910 ¹⁴⁸	Haleb	Maraş	Urfa				
1910-1913 ¹⁴⁹	Haleb	Maraş					
1913-1915 ¹⁵⁰	Haleb	Maraş	Ayntab				
1915-1918 ¹⁵¹	Haleb	Ayntab					

Nitekim Cevdet Paşa'nın, İstanbul'a dönüşünden yaklaşık bir yıl sonra, geniş sınırlara sahip Haleb Vilayeti, idaresinde güçlük çekildiği ileri sürülerek iki vilayete taksim edilmiştir. Adana, Kozan ve Payas sancakları Haleb'den tefrik edilip daha önce Konya vilayetine bağlı İç-il sancağı ile Niğde sancağına bağlı bazı kaza ve nahiyelerle birleştirilerek H. 1286 (M. Mart 1869) başlarında teşkil edilen Adana vilayetine¹⁵² H. 15 Muharrem 1286 (M. 27 Nisan 1869) tarihinde Takiyeddin Paşa Vali olarak atandı. Tayin kararnamesinde, vilayet usulünün genişletilmesi sırasında Adana, Kozan, Payas ve İçil sancaklarının Haleb ve Konya vilayetlerine bağlı olarak idare oluna geldikleri ancak zikrolunan sancakların mevkice sahip oldukları ehemmiyetten ötürü işlerinin adilane ve hakıyla yürütülebilmesi için böyle bir düzenlemeye gidildiği vurgulanmıştır¹⁵³.

¹⁴² BOA, *İ.MVL.*, Nu. 548/24602, vrk. 3; BOA, *İ.DH.*, Nu. 595/41445; BOA, *İ.DH.*, Nu. 600/41809; BOA, *Ş.D.*, Nu. 2114/1; BOA, *İ.DH.*, Nu. 591/41115; BOA, *A.DVNSTVCM.d.*, Nu. 1, s. 59; *1283 Tarihli ODS*, s. 77; *1284 Tarihli ODS*, s. 94; *1285 Tarihli ODS*, s. 106; *1286 Tarihli ODS*, s. 139; *1284 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi* (bundan sonra kısaca *HVS*), s. 34-75; *1285 Tarihli HVS*, s. 32-83; *1286 Tarihli HVS*, s. 43-72; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 202, 215, 225.

¹⁴³ Bazı Devlet Salnamelerinde "Deyr" ismiyle kaydedilmiş (*1284 Tarihli ODS*, s. 94; *1286 Tarihli ODS*, s. 140).

¹⁴⁴ *1283 Tarihli Salnamede Üzeyir ismiyle kaydedilmiştir (1283 Tarihli ODS, s. 77).*

¹⁴⁵ *1287 Tarihli HVS*, s. 35-66; *1288 Tarihli HVS*, s. 35-65.

¹⁴⁶ *1289 Tarihli HVS*, s. 38-55; *1290 Tarihli HVS*, s. 47-68. *1291 Tarihli ODS*, s. 160-161; *1292 Tarihli ODS*, s. 183; *1293 Tarihli ODS*, s. 186;

¹⁴⁷ *1294 Tarihli ODS*, s. 497; *1295 Tarihli ODS*, s. 402-405; *1295 Tarihli HVS*, s. 74-87; *1296 Tarihli ODS*, s. 193-194; *1297 Tarihli ODS*, s. 251-254; *1299 Tarihli HVS*, s. 75-88; *1299 Tarihli ODS*, s. 135-136.

¹⁴⁸ BOA, *İ.DH.*, Nu. 1481/4; Hicri 1300-1326 yılları arasındaki *Haleb Vilayet Salnameleri* ve Hicri 1300-1325 yılları arasındaki *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Salnamelerinin* ilgili yerleri.

¹⁴⁹ Rumî 1326 Tarihli ODS, s. 617; Rumî 1327 Tarihli ODS, s. 627; Rumî 1327 Tarihli ODS, s. 649; BOA, *İ.DH.*, Nu. 1481/4; BOA, *DH.MB.HPS.M.*, Nu. 9/12.

¹⁵⁰ BOA, *DH.MB.HPS.M.*, Nu. 9/12; BOA, *DH.İD.*, 222/21.

¹⁵¹ BOA, *DH.İD.*, Nu. 222/21; Rumî 1333-1334 Tarihli ODS, s. 606-607.

¹⁵² BOA, *İ.DH.*, Nu. 595/41445; BOA, *İ.DH.*, Nu. 600/41809; BOA, *Ş.D.*, Nu. 2114/1; BOA, *İ.DH.*, Nu. 591/41115; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 240.

¹⁵³ BOA, *A.DVNSTVCM.d. 1*, s. 59.

Yeni düzenlemeden sonra Haleb Vilayeti sınırları içerisinde Haleb, Urfa, Zor ve Maraş sancakları kalmıştı¹⁵⁴.

Haleb Vilayeti mülkî taksimatında en sık değişiklik, yukarıda ifade edildiği gibi Vilayetin kuruluşu sırasında yeni teşkilat esaslarına dâhil edilmeyen Zor sancağının pozisyonunda yaşanmıştır. Zor, bu süreçte bazen Haleb Vilayeti'ne tabi bir sancak şeklinde bazen de müstakil mutasarrıflık şeklinde dizayn edilerek idare edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı mülkî idaresinde herhangi bir vilayetten bağımsız olarak, vilayet valisi yetkilerine sahip bir mutasarrıfın tasarrufuna bırakılan bu tür birimler müstakil mutasarrıflık ya da *elviye-i gayr-i mülhaka* olarak adlandırılmaktaydı. Bu minval üzere Zor livası, mutasarrıf Arslan Paşa'nın teklifi üzerine¹⁵⁵ H. 5 Rebiyülahır 1288 (M. 24 Mart 1871) tarihinde müstakil olarak idare olunmaya başlanmıştır. Bu karar üzerine civarındaki Bağdat, Diyarbekir ve Suriye vilayetlerinden bazı kaza ve nahiyeler ayrılarak buraya dâhil edildiği gibi bazı yeni kazaların da kurulduğu anlaşılmaktadır¹⁵⁶. Bu düzenlemenin, özellikle bölgede yaşayan göçebe birçok aşiret ve kabilenin yerleşik hayata geçmesinde etkili olacağı düşünülmüştür¹⁵⁷. 1877-1882 yılları arasında tekrar Haleb'e bağlanan Zor sancağına, H. 2 Şaban 1299 (M. 19 Haziran 1882) tarihinde bir kez daha müstakil sancak statüsü verilmiştir¹⁵⁸. Haleb Vilayeti bu tarihten itibaren Haleb, Maraş ve Urfa sancaklarından oluşan istikrarlı durumunu, Urfa'nın müstakil liva haline getirildiği 1910 senesine kadar yani yaklaşık yirmi sekiz sene korumuştur.

Güneyden Suriye vilayeti, batıdan Akdeniz ve Adana vilayeti, kuzeyden Ankara ve Sivas vilayetleriyle, doğudan Zor sancağı, Diyarbekir ve Ma'muretü'l-Aziz vilayetleriyle sınırlandırılmış olan Haleb Vilayeti, H. 1303-1305 (M. 1885-1888) tarihlerinde üç sancak (Haleb, Maraş ve Urfa), yirmi iki kaza, on dört nahiyeye (müdüriyet), üç yüz otuz üç mahalle ve 3.393 karyeye taksim edilmişti¹⁵⁹. Coğrafyacı Binbaşı Ali Cevad'ın Osmanlı ülkesinin tarih ve coğrafyasına dair kaleme alıp H. 1313 (M. 1895-1896)'te tabettirdiği eserinde ise bahsedilen sancaklarından müteşekkil Haleb vilayetinin yirmi üç kaza, altmış nahiyeye¹⁶⁰ ve 4.541 köyü ihtiva ettiğini yazmaktadır (Detaylar için 11 numaralı tabloya bakınız.)¹⁶¹.

¹⁵⁴ 1287 Tarihli ODS, s. 154; 1287 Tarihli HVS, s. 35-165.

¹⁵⁵ BOA, *i.MMS.*, Nu. 41/1694.

¹⁵⁶ BOA, *ŞD.*, Nu. 254/19.

¹⁵⁷ BOA, *i.ŞD.*, Nu. 25/1138.

¹⁵⁸ BOA, *i.MMS.*, Nu. 71/3295; İdris Bostan, "Zor Sancağı'nın İmâr ve İslâhı ile Alakâli Üç Lâyihâ", *Osmanlı Araştırmaları*, VI, İstanbul 1986, 164-165.

¹⁵⁹ 1303 Tarihli HVS, s. 215; 1305 Tarihli HVS, s. 205.

¹⁶⁰ Verdiği listedeki kayıtlardan nahiyelerin toplam sayısı altmış sekiz çıkmaktadır.

¹⁶¹ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, C. I, Dersaadet 1313, s. 339.

Tablo 11. Haleb Vilayeti'nin İdarî Taksimatı (1895-1896)

Livalar		Kaza		Nahiye Adedi	Köy Adedi	Kaza		Nahiye Adedi	Köy Adedi
1	Haleb	1	Haleb	1	34	8	İskenderun	9	26
		2	Ayntab	9	346	9	Bab ve Cebul	5	250
		3	Antakya	4	310	10	Mümbic	1	232
		4	Rakka	1	29	11	Cısr-ı Şuğur	4	173
		5	İdlib	4	288	12	Cebel-i Sem'an	1	170
		6	Kilis	9	570	13	Beylan	1	48
		7	Harim	3	184	14	Ma'ara	1	140
2	Urfa	1	Urfa	7	612	3	Suruç	1	318
		2	Birecik	1	129	4	Rumkal'a	1	80
3	Maraş	1	Maraş	1	220	4	Andırın	1	82
		2	Pazarcık	1	76	5	Elbistan	1	135
		3	Zeytun	1	39				
Yekûn				<i>Sancak</i>	<i>Kaza</i>	<i>Nahiye</i>	<i>Karye</i>		
				3	23	68	4.541		

XIX. yüzyılın sonlarına doğru H. 1316-1317 (M. 1898-1900) senelerine gelindiğinde doğusundan batısına 85 ve kuzeyden güneye 90 saat genişliğindeki Haleb Vilayeti'nin bu üç sancagında yirmi dört kaza, yetmiş üç nahiye, dört yüz on dört mahalle ve 3.684 köy mevcut¹⁶² iken H. 1323 (M. 1905-1906) yılında ise aynı sancak ve kazalara dâhil yetmiş iki nahiye ve 3.800 karye bulunmaktaydı¹⁶³. H. 1326 (M. 1908-1909) yılında Vali Mehmed Nazım Paşa idaresindeki Vilayet, bu kez üç sancak, yirmi dört kaza, altmış üç nahiye, dört yüz elli iki mahalle ile 4.042 karyeye taksim edilmişti¹⁶⁴. Bu dönem boyunca Vilayet'in sınırlarında köklü herhangi bir değişimden ziyade idarî, malî ve içtimaî mülazazalarla kaza, nahiye, karye ve mahalle statülerinde zaman zaman değişiklikler yapıldığı *Salname* kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Haleb Vilayeti'nde en önemli sınır değişikliği, Urfa sancagının H. 3 Rebi-yülahir 1328 (M. 14 Nisan 1910) tarihinde müstakil sancak haline getirilmesiyle meydana gelmiştir¹⁶⁵. Bu tadilattan sonra Vilayet'in sınırları içerisinde Haleb ve Maraş sancaklarına tabi toplam on yedi kaza, altmış bir nahiye ve 2.481 karye kalmıştır¹⁶⁶. Merkez sancağa dâhil olan Ayntab kazasının R. 19 Teşrinievvel 1329 (M. 1 Kasım 1913) tarihinde üçüncü sınıf bir livaya tahvilyle sancak sayısı, tekraren üçe çıkmışsa da 16 Şubat 1330 (M. 1 Mart 1915)

¹⁶² 1316 Tarihli HVS, s. 327; 1317 Tarihli HVS, s. 351. Nezâret-i Umûr-ı Ticaret ve Nafia'nın İstatistik Umûmiyye Dairesi'nin 1313 yılına mahsus verilerinden derleyerek hazırladığı ve 1316'da yayımladığı istatistiklere göre ise Vilayet'in üç sancağında yirmi bir kaza ve kırk beş nahiye yer almaktadır. (*Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umûmiye*, İstanbul 1316, s. 26).

¹⁶³ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmaniyye Cep Atlası*, İstanbul 1323, s. 164.

¹⁶⁴ 1326 Tarihli HVS, s. 505. Osmanlı Malîye Nezâretinin 1326 senesinde neşrettiği ve o dönemde ülkede mevcut vilayet, liva ve kazaların isimlerini ihtiva eden resmi bir kaynakta Haleb Vilayeti'nin sancakları, salnameye uygun olarak, üç tane verilmesine rağmen toplam kaza sayısı yirmi beş şeklinde kaydedilmiştir (*Vilâyât, Liva ve Kazaların Hurûf-ı Heca Tertibiyle Esamisini Mübeyyin Defterdir*, Dersaadet 1326, s. 8).

¹⁶⁵ BOA, İ.D.H., Nu. 1481/4; Rumî 1326 Tarihli ODS, s. 786; İbnü'n-Nüzhet Cevad, Haritalı Musavver Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası, İstanbul 1328, s. 148.

¹⁶⁶ Rumî 1326 Tarihli ODS, s. 617.

tarihinde Maraş'ın buradan tefrik edilip müstakil livalar arasına alınmasıyla tekrar ikiye düşmüştür¹⁶⁷. Haleb, önce 23 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanıp İtilaf Devletleriyle birlikte hareket eden Arap kuvvetlerince, ardından da 27 Ekim 1918 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilince buradaki 402 yıllık Osmanlı idaresi, sona ermiş oldu¹⁶⁸.

Maraş Vilayetinin Teşkilî ve Cevdet Paşa (1872)

Mehmed Emin Âli Paşa'nın ölümü üzerine Mahmud Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz ile kurduğu irtibat sayesinde H. 22 Cemaziyülahir 1288 (M. 8 Eylül 1871) tarihinde sadrazam oldu. Nedim Paşa, sadrazamlığa gelir gelmez merkez ve taşra bürokrasisinde önemli değişiklikler yaparak Tanzimatçı devlet adamlarını görevden uzaklaştırdı. Rakiplerinin her birini ülkenin bir tarafına sürmek amacıyla bazı vilâyetleri küçülterek yeni vilâyetler teşkil ettirdi. Bu politika doğrultusunda Ahmed Cevdet Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için de daha önce ikiye bölünen Haleb Vilayetinin bir kez daha bölünmesiyle oluşturulan Maraş valiliğine atadı¹⁶⁹. Maraş Valiliği ve diğer idari birimlerinin teşekkül ettirilerek valiliğine Cevdet Paşa'nın atanması ile ilgili Sadrazam tezkiresini onaylayan Sultan Abdülaziz'in irade-i seniyesi, H. 12 Rebiyülahir 1289 (M. 19 Haziran 1872) tarihinde çıkmıştır¹⁷⁰.

Sınırları tam olarak tespit edilmeyen Maraş vilayetine Cebel-i Bereket ve Kozandağları dâhil edildiğinden Adana vilayetine tabi olan Kozan ve Payas sancakları da doğal olarak Maraş hududu içerisinde kalmıştır¹⁷¹. Sadrazam tarafından Cevdet Paşa'ya icraat ve harekâtında uyması için H. 10 Cemaziyülevvel 1289 (M. 16 Temmuz 1872) tarihinde “*Maraş Eyaleti Hakkında Talimat-ı Mahsus*” başlıklı bir yönetmelik verilmiştir. Daha önce Tuna, Bosna ve Haleb gibi vilayetler için hazırlanan nizamnamelerin hülasalı bir numunesini andıran bu *Talimatnameden* anlaşıldığına göre; Haleb'den Maraş, Adana'dan Kozan ve Cebel-i Bereket yani Payas sancakları alınarak Maraş Vilayeti oluşturulacaktır. Her sancak, müteaddit kazalara bölünecek, bazı kazalar dâhilindeki birtakım karyeler birer nahiye itibar olunacaktır. Maraş sancağı valilik merkezi iken Kozan ve Payas sancaklarının birer mutasarrıfı bulunacaktır. Merkez kaza dışındaki kazalara birer kaymakam, her nahiyeye bir müdür tayin edilecektir. Sancak mutasarrıfları ve Maraş sancağı dâhilindeki kaza kaymakamları valiye karşı, diğer sancaklardaki kaymakamlar ise mutasarrıflarına karşı sorumlu iseler de

¹⁶⁷ BOA, *DH.MB..HPS.M.*, Nu. 9/12; BOA, *DH.İ.UM.EK.*, Nu. 87/51; BOA, *DH.MUİ.*, Nu. 69/79; BOA, *DH.MUİ.*, Nu. 79/39; BOA, *DH.İD.*, 222/21; BOA, *DH.SNM.*, Nu. 44/1, s. 16, 34; *Memâlik-i Osmaniyeye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistik*, Dersaadet (İstanbul) 1336, s. 16, 34; *1329 Senesi Zarfında Nam ve İrtibatları Tebdil ve Teşkilatları Tadil Olunan Mahaller: Edirne Vilayetinin Teşkilatı Umûmiyesini Müşir Cetveldir*, Hilal Matbaası, Dersaadet 1330, s. 37.

¹⁶⁸ Masters Bruce, “Halep - Osmanlılar Dönemi-”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 246.

¹⁶⁹ Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 207, 210-211; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Ankara 1991, s. 120; Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 239-240.

¹⁷⁰ BOA, *İ.DH.*, Nu. 652/45332.

¹⁷¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 120; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 211-213.

Vilayet'teki tüm malî, mülkî, inzibatî ve siyasî işlerden vali sorumludur. Vali ayrıca güvenlikle ilgili olağanüstü durumlarda gerekli tedbirleri alacak ve Merkezî Hükûmet ile irtibat kuracaktı. Talimatnamede liva ve kazalardaki adlî, malî, zaptiye ve tahrirat işlerini yürütecek memurlar ile onların görevleri de kısaca açıklanmıştır¹⁷².

Posta vapuruyla Mersin'e gelen Cevdet Paşa, Adana üzerinden Maraş'a giderken yedi yıl önce Fırka-i Islâhiyye vasıtasıyla bölgede yaptığı birtakım ıslahatın olumlu neticelerini müşahede etti. Gâvurdağı tarafında eskiden yaptığı düzenlemelerin aksayan yönlerini düzeltirdi. Eşrafının rica ve talepleri doğrultusunda Osmaniye kasabasının yerinin, Adana'dan Maraş ve İslahiye'ye giden yolların üzerinde bulunan Pazaryeri denilen bugünkü yerine taşınması için kendilerine gerekli izinleri verdi.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Maraş valiliği ancak on sekiz gün sürmüştür. Yolsuzlukları ve Sadâret'teki suiistimalleri yüzünden görevden alınan Mahmud Nedim Paşa'nın yerine Midhat Paşa getirildi¹⁷³. Yeni Sadrazam, selefi zamanında vilayet statüsüne çıkarılan Yenipazar, Karahisar-ı Şarki ve Maraş gibi sancakların bir vilayet olacak kadar bir muhitlerinin olmadığını ve uzun süredir buraların mutasarrıflıkla idare edildiğini dolayısıyla kısa bir süre önce hiçbir maslahat olmadan vilayet yapılan bu livaların tekraren eski vilayetlerine bağlanması gerektiğine inanmaktaydı. Bu düşüncelerini, H. 2 Cemaziyülahir 1298 (M. 7 Ağustos 1872) tarihinde Sultan Abdülaziz'e sunduğu tezkiresinde dile getirdi. Maraş valiliğinin ilga edilerek Maraş'ın Haleb'e, Payas ve Kozan sancaklarının da Adana vilayetine tekraren ilhak edilmesine ve boşta kalan Cevdet Paşa'nın İstanbul'a gelmesine izin veren Padişah iradesi, H. 13 Cemaziyülahir 1298 (M. 18 Ağustos 1872) tarihinde sadır oldu¹⁷⁴. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliği ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti başkanlığına tayin edilen Ahmed Cevdet Paşa, Maraş'tan R. 1 Ağustos 1289 (M. 13 Ağustos 1872) tarihinde ayrılacağını, telgrafla oğlu Ali Sedat Bey'e bildirdi¹⁷⁵. İslahiye, Hassa ve Beylan yoluyla İskenderun'a giderken bu taraftaki bozuklukları da yoluna koyduktan sonra İstanbul'a hareket etmiştir¹⁷⁶.

Maraş Sancağının 1866-1915 Döneminde Mülkî Teşkilatı

Yukarıda ifade edildiği üzere 1864 *Vilayet Nizamnamesi*'nin getirdiği yeni değişikliğe göre Merkezî Hükûmetçe atanan sancak/liva yöneticilerine "mutasarrıf" denilmekteydi. 1842 yılından beri sancak yöneticilerine verilen "kaymakam" unvanı ise bundan sonra, yine merkezden atanan kaza yöneticilerine

¹⁷² BOA, Y.EE., Nu. 31/28.

¹⁷³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 240; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 211-213.

¹⁷⁴ BOA, İ.DH., Nu. 655/45556; 1289 Tarihli HVS, s. 55; 1290 Tarihli HVS, s. 68; 1287 Tarihli ODS, s. 160; 1287 Tarihli ODS, s. 161.

¹⁷⁵ BOA, Y.EE., Nu. 142/104; BOA, Y.EE., Nu. 142/161.

¹⁷⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 240; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 213.

verilmiştir. Bu bağlamda 1867-1868 yılında Maraş kaymakamı olarak görev yapan beylerbeyi payeli Naşid Paşa'dan¹⁷⁷ sonra Maraş sancağı idarecilerinin unvanları kayıtlara mutasarrıf olarak geçmiştir. Salname kayıtlarından elde edilen verilere göre bu mutasarrıfların isimleri, görev tarihleri ve rütbeleri aşağıdaki 12 numaralı tabloda verilmiştir¹⁷⁸.

Tablo 12. Maraş Sancağı/Livası Mutasarrıflarının Listesi (1868-1919)

s.n.	Mutasarrıfın Adı	Rütbesi/ Payesi	Görev Tarihi
1	veysi Paşa	Beylerbeyi	1868 -1869 ¹⁷⁹
2	Arslan Paşa	Mîrimîran	1869 -1870
3	Hasan Paşa	Rumeli Beylerbeyliği	1870 -1871
4	Hacı Ali Paşa	Mîrimîran	1872 -1873
5	Ahmed Bey	Ûlâ sınıf-ı sâni	1873 -1874
6	Said Paşa	Mîrimîran	1875 -1876
7	Halil Sami Paşa	Rumeli beylerbeyi	1876 -1877
8	Tevfik Bey	Ûla sanisi	1878
9	veysi Paşa	Rumeli	1878 - 1879
10	Münib Paşa	Rumeli	1879 - 1882
11	Mehmed Reşid Paşa	Rumeli	1882 - 1883
12	Ahmed Cevdet Paşa	Mîrimîran	1883 - 1884
13	Yahya Dede Paşa	Mîrimîran ¹⁸⁰	1884 - 1890
14	Mehmed Salih Paşa	Mîrimîran	1890 - 1891
15	Ahmed Nazım Paşa	Rumeli beylerbeyi	1891 - 1893
16	Mustafa Bey	Mütemâyiz	1893 - 1894
17	Şükrü Paşa ¹⁸¹	Rumeli	1894 - 1895
18	Abdülvehhab Paşa	Rumeli beylerbeyi	1894 - 1896
19	Salih Paşa	Rumeli beylerbeyi	1896 - 1897
20	Hacı Arifi Paşa	Mîrimîran	1897- 1900

¹⁷⁷ 1284 Tarihli HVS, s. 57.

¹⁷⁸ 1285 Tarihli HVS, s. 62; 1286 Tarihli ODS, s. 139; 1287 Tarihli ODS, s. 154; 1288 Tarihli ODS, s. 170; 1289 Tarihli ODS, s. 160; 1290 Tarihli ODS, s. 155; 1291 Tarihli ODS, s. 155; 1292 Tarihli ODS, s. 182; 1293 Tarihli ODS, s. 186-87; 1294 Tarihli ODS, s. 495-96; 1295 Tarihli ODS, s. 402-5; 1296 Tarihli ODS, s. 183-4; 1297 Tarihli HVS, s. 252-4; 1298 Tarihli ODS, s. 148; 1299 Tarihli ODS, s. 126; 1300 Tarihli ODS, s. 322; 1301 Tarihli ODS, s. 538; 1302 Tarihli ODS, s. 550; 1303 Tarihli ODS, s. 463-65; 1304 Tarihli ODS, s. 422-24; 1305 Tarihli ODS, s. 331-33; 1306 Tarihli ODS, s. 400-03; 1307 Tarihli ODS, s. 481; 1308 Tarihli ODS, s. 481; 1309 Tarihli ODS, s. 507; 1310 Tarihli ODS, s. 517; 1311 Tarihli ODS, s. 547; 1312 Tarihli ODS, s. 563; 1313 Tarihli ODS, s. 595; 1314 Tarihli ODS, s. 607; 1315 Tarihli ODS, s. 377; 1316 Tarihli ODS, s. 438; 1317 Tarihli ODS, s. 423; 1318 Tarihli ODS, s. 470; 1319 Tarihli ODS, s. 518; 1320 Tarihli ODS, s. 541; 1321 Tarihli ODS, s. 593; 1322 Tarihli ODS, s. 605; 1323 Tarihli ODS, s. 623; 1324 Tarihli ODS, s. 737; 1325 Tarihli ODS, s. 733; Rumi 1326 Tarihli ODS, s. 616; Rumi 1327 Tarihli ODS, s. 626; Rumi 1328 Tarihli ODS, s. 648; 1285 Tarihli HVS, s. 62; 1286 Tarihli HVS, s. 62; 1287 Tarihli HVS, s. 56; 1288 Tarihli HVS, s. 55; 1289 Tarihli HVS, s. 55; 1290 Tarihli HVS, s. 68; 1295 Tarihli HVS, s. 84; 1299 Tarihli HVS, s. 86; 1300 Tarihli HVS, s. 91; 1302 Tarihli HVS, s. 176; 1303 Tarihli HVS, s. 195; 1305 Tarihli HVS, s. 185; 1306 Tarihli HVS, s. 188; 1307 Tarihli HVS, s. 155; 1308 Tarihli HVS, s. 198; 1309 Tarihli HVS, s. 141; 1310 Tarihli HVS, s. 222; 1312 Tarihli HVS, s. 253; 1313 Tarihli HVS, s. 248; 1314 Tarihli HVS, s. 284; 1315 Tarihli HVS, s. 290; 1316 Tarihli HVS, s. 297; 1317 Tarihli HVS, s. 351; 1318 Tarihli HVS, s. 333; 1319 Tarihli HVS, s. 349; 1320 Tarihli HVS, s. 356; 1321 Tarihli HVS, s. 423; 1322 Tarihli HVS, s. 440; 1323 Tarihli HVS, s. 457; 1324 Tarihli HVS, s. 450; 1326 Tarihli HVS, s. 445.

¹⁷⁹ Devlet Salmamesine göre bu tarihte hala Naşid Paşa mutasarrıf görünmektedir (1285 Tarihli ODS, s. 106).

¹⁸⁰ 1302 tarihli Devlet Salmamesi'nde mutasarrıfın adı "Dede Bey" ve rütbesi "Dergâh-ı âli" diye kaydedilmiş (s. 550). H.1304 (M.1886) yılından itibaren "Rumeli beylerbeyi" rütbesinde görülmektedir (1304 Tarihli ODS, s. 422-24; 1303 Tarihli HVS, s. 185).

¹⁸¹ 1312 tarihli Devlet Salmamesi'ne göre Maraş sancağının mutasarrıfı Şükrü Paşa olarak kaydedilmiştir (s. 563). Aynı tarihli Halep Vilayet Salmamesi'ne göre ise Abdulvehhab Paşa görülmektedir (s. 253).

21	Galib Paşa	Mîrimîran	1900 ¹⁸² -1902
22	Süleyman Nuri Bey	Ûla	1902 - 1904
23	Hasan Hüsnü Paşa	Mîrimîran	1904 - 1908
24	Reşid Paşa	Rumeli	1908 - 1909
25	İsmail Fevzi Paşa	Mîrimîran	1910 - 1911
26	Nahid Bey	Mîrimîran ¹⁸³	1911 - 1913

Kaza ve Nahiye Taksimi

1867 yılında umumileştirilen yeni vilayet usulünde livalar kazalara, kazalara da nahiyelere taksim edildiğinden bundan sonraki satırlarda Haleb'e tabi olduğu 1866-1915 yılları arasında Maraş livasının kaza ve nahiye düzeyinde mülkî taksimatına değinilecektir. Bu konuda öncelikli kaynaklarımız o döneme ait *Haleb Vilayet Salnameleri* ve *Osmanlı Devlet Salnameleri* olmakla beraber ilgili diğer arşiv vesikalarından ve kaynaklardan da yeri geldiğinden faydalanılmıştır. Aynı senede çıkarılan Devlet'in *Umumi Salnameleri* ile *Haleb Vilayet Salnamelerindeki* bilgiler zaman zaman birbirini tutmamaktadır.¹⁸⁴ Bunun iki sebebi olabilir ya her iki tür salnamelerin neşredilme tarihleri birbirinden farklıdır ya da güncel veriler salnamelere anında işlenmemektedir. İkinci sebep, geçerli ise *Vilayet Salnamelerindeki* bilgilerin daha sağlıklı olduğu düşünülebilir. Çünkü bu *Salnameler* yerelde bizzat işin içinde bulunan şahıslar tarafından hazırlanmaktadır. Biz de bu tür durumlarda *Vilayet Salnamelerindeki* kayıtları en güncel veriler kabul ettik.

Maraş sancağının 1861-1865 tarihleri arasında otuz kadar kazası vardı¹⁸⁵. 1865 yılında Fırka-i Islâhiyye ıslahatları ile neticesinde esaslı olarak değişen Maraş sancağı mülkî taksimatı, Haleb Vilayet teşkilatının tesisi edildiği 1866-1867 yıllarında bir kez daha değiştirilmiştir. Bu yeni teşkilatlanma sırasında Maraş sancağının sınırları çok değişmemekle birlikte önceki düzenin aksine kazalarının bir kısmı birleştirilmiş, bir kısmı nahiye statüsüne indirilmiştir. Böylece kaza sayısı, önce otuzdan on beşe daha sonra da sekize kadar düşürülmüştür. Bazı kazalar ise diğer sancaklara ilhak edilmiştir. Mesela, bu tarihlere değin Maraş'a bağlı bir kaza olan Kars-ı Zülkadriye, yeni tanzim esnasında Haçin ile birlikte Kozan sancağına katılmıştır¹⁸⁶. Esasen Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı ülkesinin idarî taksimatı, idarî birimlerin sınırları, statüleri, sayıları ve hatta isimleri; malî, iktisadî, içtimaî, askerî, inzibatî vb. saiklerle sık sık değişikliğe uğramıştır.

¹⁸² 1318 Tarihli Devlet Salnamesi'ndeki kayıtlara göre bu tarihte hala Arifi Paşa, Maraş mutasarrıfı olarak görülmektedir (s. 470).

¹⁸³ R.1328 (M.1912) tarihinde "mütemâyiz" olarak görülmektedir (*Rumi 1328 Tarihli ODS*, s. 648).

¹⁸⁴ Bir misal için bkz. 1290 Tarihli ODS (s. 160) ile 1290 Tarihli HVS, (s. 68) karşılaştırınız.

¹⁸⁵ 1278 Tarihli ODS, s. 140-141; 1279 Tarihli ODS, s. 148-149; 1280 Tarihli ODS, s. 148-149; 1281 Tarihli ODS, s. 177; 1282 Tarihli ODS, s. 165.

¹⁸⁶ BOA, İ.MVL., Nu. 548/24602; 1284 Tarihli HVS, s. 69.

Bu genel durumun bir yansıması olarak H. 10 Şevval 1282 (M. 26 Şubat 1866) tarihli bir arşiv vesikasından anlaşıldığına göre İstanbul Hükûmeti, Halep Vilayeti'ni tesise karar verirken *Maraş, Pazarcık, Elbistan, Zeytun, Andırın* (Göksun nahiyesi ile birlikte), *Bulanık, İslahiye, Hassa ve İzziye* kazalarını Maraş livasına ilhak etmeyi tasavvur etmiştir¹⁸⁷. Yine Cevdet Paşa 1866-1867 senelelerinde Maraş livasının yeni mülkî teşkilatını oluştururken tanzim ettirdiği bir arşiv vesikasında *Sarıçukur, Maksutlar ve Hacibebek karyeleri; Bertiz, Alişar, Yenicekal'a, Şekerobası ve Camustil nahiyeleri; Kürtül, Nadirli, Ceceli ve Çakallı aşiretleri ile Kılıhoğlu haneleri* adlarındaki on üç parça karye, aşiret ve nahiyenin Maraş kazasından idare edilmesini Hükûmet'e önermiştir. Aynı tarihlerde Evri Karyesi ile etrafındaki köy, nahiyeye ve aşiretlerden on iki idarî birim¹⁸⁸ birleştirilerek Pazarcık kazası teşkil edilmiştir. Sarıçukur karyesinin de ilhak edildiği Zeytun ise müstakil bir müdürlük yani kaza statüsüyle teşkilatlandırılmıştır¹⁸⁹. Aynı sıralarda Liva dâhilinde *Hassa, Göksun, Yenicekal'a, Hacılar, Kaypakoğlu ve Karayiğitoğlu* olmak üzere altı adet nahiyeye bulunmaktaydı¹⁹⁰. Keza Cevdet Paşa da tarih belirtmeden verdiği, fakat Halep valiliği yaptığı 1866-1868 arasına ait olduğu tahmin edilen, tabloda sancağın nahiyelerini *Hacılar, Tiyek, Ekbaz, Kaypakoğlu ve Karayiğitoğlu* şeklinde vermektedir¹⁹¹.

Üzerindeki derkenarlardan H. 1283 (1866-1867) senesi civarında bölgedeki Müslim ve gayrimüslim nüfus için hazırlandığı anlaşılan bir diğer arşiv vesikasından *Elbistan, Andırın, İslahiye, Bulanık ve Zeytun*'un kaza statüsüyle bağlı olduğu Maraş sancağının nahiyelerinin isimleri ise şöyleydi: *Camustil, Etraf-ı Şehir, Şekerobası, Kaypak, Yenicekal'a, Bertiz, Çağlağan Ceridi, Dağlı, Kuşçu Ceridi, Ufacıklı, Pazarcık, Yumaklı Ceridi, Efsus, Göksun, Alişar ve Ceceli*¹⁹². Halep Vilayeti'nin ilk baştaki mülkî tasavvurunda her ne kadar *İzziye ve Hassa* kazalarının

¹⁸⁷ BOA, İ.MVL., Nu. 548/24602.

¹⁸⁸ Bu idarî birimler şunlardır: Evri Karyesi nam-ı diğer Pazarcık, Kuşçu Ceridi Nahiyesi, Ağcakoyunlu Karyesi, Kılıçlı Aşireti, Sinemenli Aşireti, Atmalı Aşireti, Bağdin Karyesi, Ufacıklı Karyesi, Dağlı tabir olunan Gebeli ve Küpeli Nahiyesi, Çağlağan Ceridi Karyesi, Büyük Nacar Karyesi, Yumaklı Ceridi Karyesi (BOA, Y.EE., Nu. 33/59).

¹⁸⁹ BOA, Y.EE., Nu. 33/59. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan bu belge, arşiv tasnifinde her ne kadar H. 06.04.1327 olarak tarihlenmişse de dikkatle incelendiğinde 1866-1867 yıllarında yapılan düzenlemelere ait olduğu anlaşılır. Belgenin yanlış olarak 1911 yılına aitmiş gibi gösterilmesi ile ilgili olarak bkz. Ramazan Hırç, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, C. II, İstanbul, 2005, s. 573. Benzer şekilde aynı belgenin 17 Ağustos 1915 tarihinde hazırlanmış gibi yapılan bir değerlendirme için bkz. Ahmet Eyicil, *Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 2008, 281-282.

¹⁹⁰ BOA, İ.MVL., Nu. 548/24602.

¹⁹¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, s. 224.

¹⁹² BOA, Y.EE., Nu. 37/37. Ait olduğu tarihle ilgili net bir bilgi içermeyen bu belgenin tarihi arşiv tasnifinde 06-04-1327 olarak verilmiştir. Hâlbuki belgenin ihtiva ettiği mülki taksimat Cevdet Paşa'nın Halep Vilayeti'ni teşkil ettiği 1866-1867 senelerine aittir. Diğer taraftan vesikadaki "Kaza-i mezkûr 82 senesinden itibaren mülhakatıyla beraber mücerreden tahrir olmağla şerh virülsün" ve "Kaza-i mezkûr 81 senesinden itibaren mücerreden tahriri kaydı defter olmağla şerh virüle" gibi ifadeler de tarihinin H. 1282 yani miladi 1865-1866 yıllarına yakın olduğunu göstermektedir. Buna rağmen pek çok kaynakta bu belge sadece tasnifçilerin verdiği tarihe bakılarak Birinci Dünya Savaşı öncesine aitmiş gibi değerlendirilmiştir. Örnek için bkz. Harun Şahin, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Yapısı*, Kahramanmaraş 2015, s. 64-65; Eyicil, *Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, s. 179.

Maraş sancağına ilhak edilmesi düşünülmüş ise de Hicri 1284 (M. 1867-1868) senesinde ilk defa neşredilen *Haleb Vilayet Salnamesi*'ndeki kayıtlardan Hassa'nın bir nahiye olarak İslahiye'ye; İzziye'nin ise bir kaza olarak Haleb'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kaynağa göre Maraş livasının *Maraş, Pazarcık, Andırın, Zeytun, Elbistan, Bulank, İslahiye* isimlerinde yedi kazası bulunmaktadır¹⁹³.

İçerdiği kayıtlardan H. 1284 (M. 1867-1868) senesine ait olduğu¹⁹⁴ anlaşılan ve Haleb Vilayetindeki memur maaşlarına dair bir arşiv vesikasında da İzziye'nin Maraş sancağından tefrik edilerek Haleb sancağına ilhak edildiği yazılıdır. Aynı kayıtlarda Maraş sancağının nahiyesi Hassa'nın kaza statüsüne yeni çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu evrakın diğer eklerinde Maraş sancağının; Merkez kazası dışında *İslahiye, Andırın, Bulank, Elbistan, Hassa, Zeytun ve Pazarcık* kazaları ile *Göksun, Yenicekal'a, Karayığıd, Kaypakoğlu, Hacılar ve Efsus* nahiyelerinden teşekkül ettiği de müşahede edilmektedir¹⁹⁵. Haleb Vilayetindeki liva ve kazalardaki idare ve temyiz meclislerindeki azaların adedini ve milletlere göre dağılımını bildiren ve üzerinde herhangi bir tarih olmayan fakat bu döneme ait olduğu münderecatından anlaşılan başka bir belgeden de Hassa, Maraş'ın bir kazası olarak görülmektedir¹⁹⁶.

Hassa'nın kaza olma süreci belgelere göre şu şekilde cereyan etmiştir. Haleb Valisi Cevdet Paşa, İstanbul'a sunduğu H. 23 Rebiyülahir 1284 (M. 24 Ağustos 1867) tarihli maruzatında Hassa'nın ilk kuruluşunda küçük bir yerleşim olduğu için nahiye statüsünde bırakıldığını, ancak daha sonra Gâvurdağı'ndaki ıslahatlar sonucunda başta Ulaşlı olmak üzere şekavetleri bertaraf edilip buralara iskân ettirilen aşiretlerle artık büyüdüğünü ve bir kaza olarak teşkilatlandırılması gerektiğini yetkililere arz eder. Merkezde yapılan görüşmeler ve Sultan Abdülaziz'in iradesi ile yeni idarî teşkilatı tamamlanan Hassa nahiyesi, H. 16 Cemaziyülahir 1284 (M. 15 Ekim 1867) tarihinde kaza statüsüne çıkarıldı¹⁹⁷. Böylece *Maraş, Elbistan, İslahiye, Andırın, Bulank, Zeytun, Pazarcık ve Hassa* kaimmakamlıklarından müteşekkil Maraş livasının bu sekiz kazalı mülkî bölünmesi on bir sene devam etmiştir¹⁹⁸.

Daha önceleri bir nahiye olan ancak zikredilen arşiv belgeleri ve *Haleb Vilayet Salnamesi*'nde kaza statüsü ile yer alan Zeytun'un kazaya dönüştürülmesi hakkında Cevdet Paşa'nın *Ma'rûzât* ve *Tezâkir* eserlerinde epey malumat yer almaktadır. Aslında Cevdet Paşa, 1865'te Fırka-i İslâhiyye ile bölgeye geldiğinde, Ermenilerin birkaç senedir çıkardığı şekavet ve asilikler yüzünden karışmış

¹⁹³ 1284 Tarihli HVS, s. 47, 57-64, 164.

¹⁹⁴ Arşiv tasnifinde yanlış olarak bu belgeye 29.12.1295 tarihi verilmiştir.

¹⁹⁵ BOA, Y.EE., Nu. 37/46.

¹⁹⁶ BOA, Y.EE., Nu. 35/98. Belge Arşiv tasnifinde yanlış olarak H. 06-04-1327 şeklinde tarihlendirilmiştir.

¹⁹⁷ BOA, i.MVL., Nu. 579/26007.

¹⁹⁸ 1285 Tarihli ODS, s. 62-71; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 224.

olan Zeytun dağındaki ıslahata tam yetkili kılınmıştı. Ancak yukarıda izah edildiği üzere bölgede salgın halini alan Kolera hastalığı üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalınca buradaki ıslahatı bir sene sonra Haleb valiliği sırasında H. 1283 (M. 1866) yılının ilk aylarında gerçekleştirebilmiştir. Bu kapsamda Fırka-i İslâhiyye harekâtı esnasında da pek çok güzel hizmetler ifa eden Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey komutasındaki taburlarla yörede güvenlik sağlanıp asiler itaat altına alındıktan sonra gerekli düzenlemelere girişilmiştir. Zeytun kasabası merkez olmak üzere çevredeki bazı nahiye ve karyeler buraya bağlanarak 1866 yazı başlarında bir kaza teşkil edilip buraya kaimmakam ve naip ataması yapılmıştır. Vilayet usulüne uygun olarak azalarının yarısı Müslim, yarısı gayrimüslimlerden daha doğru bir ifade ile Ermenilerden meclisler oluşturmak suretiyle süreç devam ettirilmiştir; gerekli zabıta ve diğer kurumsal işler için Merkez ile pek çok yazışma gerçekleştirilmiştir¹⁹⁹.

Arşiv belgelerindeki bu bilgilere karşın Hicri 1283 ve 1284 tarihli Devlet Salnamelerinde 1866-1868 yıllarında Maraş livasının kazaları Maraş, Elbistan, Kars, Yenicekal'a, Camustil, Bulanık, Kuşçu Ceridi, Hacılar ve tevabii, Çağlağan, Cebel-i Kozan, Çakallı Aşireti, Kılıçlı Aşireti, Sihatlu? Aşireti, Atmalı Aşireti, Nahiye-i Cebel-i Zeytun şeklinde çok daha farklı verilmektedir²⁰⁰. Bunlardan hangilerinin daha doğru olduğu kesin olarak anlaşılmamaktadır. Kanaatimizce, Liva ile ilgili H. 1283 tarihli Devlet Salnamesindeki veriler, yeni vilayet nizamına uygun gerçekleştirilen en son düzenlemeler nazariitibara alınmadan bir sonraki senenin salnamesine de aynen aktarılmıştır. Bu tarihlerde Salnamelerin gerek diğer arşiv vesikaları ile gerek kendi aralarında hatta aynı Salnamenin kendi içerisinde bu tür bilgi farklılıkları ve aykırılıkları, çok fazladır. Bundan dolayı bu kaynakları kullanırken araştırmacıların çok dikkat etmesi gerekiyor.

H. 1284 (M. 1867-1868) tarihli ilk *Haleb Vilayet Salnamesine* göre ise Merkez kazasının dört (*Nefs-i Maraş, Yenicekal'a, Bertiz ve Camustil*), Elbistan'ın, iki (*Elbistan ve Efsus*), İslahiye'nin iki (*Hassa, Karayığit*), Bulanık'ın iki (*Bulanık ve Kaypak*) ve Andırın'ın iki (*Andırın ve Göksun*) nahiyesi olmak üzere Maraş sancağının toplam on iki nahiyesi mevcuttur²⁰¹. Liva dâhilindeki nahiye sayısı, bir yıl sonra otuz altıya çıkarılmış²⁰² ve bu durum 1874 yılına kadar devam etmiştir²⁰³.

¹⁹⁹ BOA, *İ.MVL.*, Nu. 560/25170; BOA, *MVL.*, Nu. 1059/71; BOA, *A.MKT.MHM.*, Nu. 360/98; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 108, 119-23, 181-182; 212-213; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 123, 172, 178, 184-85.

²⁰⁰ 1284 Tarihli ODS, s. 183

²⁰¹ 1284 Tarihli HVS, s. 158-175.

²⁰² 1285 Tarihli HVS, s. 222-249. 1285 Devlet Salnamesinde aynı tarihli Haleb Vilayet Salnamesinden farklı olarak hangi kazaya bağlı oldukları belirtilmeden liva dâhilindeki nahiyeler Maraş, Yenicekal'a, Camustil, Bertiz, Karayığit, Karabıyıklı, Kaypak ve Göksun şeklinde kaydedilmiştir (1285 Tarihli ODS, s.187-188).

²⁰³ 1286 Tarihli ODS, s. 201-202; 1287 Tarihli ODS, s. 221-22; 1288 Tarihli ODS, s. 250; 1289 Tarihli ODS, s. 253; 1290 Tarihli ODS, s. 252; 1285 Tarihli HVS, s. 216-249; 1286 Tarihli HVS, s. 170-191; 1287 Tarihli HVS, s. 146-165; 1288 Tarihli HVS, s. 150-170; 1289 Tarihli HVS, s. 142-159; 1290 Tarihli HVS, s. 145-163.

1868-1874 yılları arasında Maraş livasının sahip olduğu kaza ve kaza merkezleri ile nahiye sayısı ve isimleri Salnamelerdeki kayıtlardan yararlanarak oluşturulan 12 numaralı tabloda gösterilmiştir. Buradan takip edilebileceği üzere Pazarcık, on iki adet ile en fazla nahiyeye sahip kazadır. Onu altı adet ile İslahiye ve beş adet ile Maraş Merkez kazası izlemektedir. Diğer kazalardan Hassa'nın üç, Zeytun ve Bulanık'ın dörder, Elbistan ve Andırın'ın birer nahiyesi vardır. Bahsedilen devrede kaza merkezlerinin de biraz farklı olduğu görülmektedir. Nitekim Nefs-i Maraş, Elbistan, İslahiye, Zeytun ve Andırın kazalarının merkezleri, kendi isimleriyle anılan şehir ve kasabalar iken Pazarcık'ın merkezi Ufacıklı karyesi, Hassa'nın Hassa karyesi, Bulanık'ın ise Bahçe karyesidir.

Tablo 13. Maraş Sancağına Bağlı Kaza ve Nahiyeler (1868-1874)²⁰⁴

S. No	Kazanın		Adedi	Nahiye
	İsmi	Merkezi		İsimleri
1	Nefs-i Maraş	Maraş	5	Etraf-ı Şehir, Yenicekal'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz
2	Pazarcık	Ufacıklı Karyesi	12	Sinemenli, Gebeli, Küpeli, Atmalı, Yumaklı Ceridi, Edri [Evri] ²⁰⁵ , Ufacıklı, Karabıyıklı, Aşağı Kılıçlı, Kuşçu Ceridi, Yukarı Kılıçlı, Çağlağan Ceridi
3	İslahiye	İslahiye Kasabası	6	Okçu İzzeddinli, Şeyhler, Keferdiz, Karayığdıli, Delikanlı, Çelikanlı
4	Hassa	Hassa Karyesi	3	Akbez, Tiyek, Hacılar
5	Bulanık	Bahçe Karyesi	4	Bozlu, Kızıylarlı, Kaypak, Tecirli
6	Elbistan	Elbistan Kasabası	1	Efsus
7	Zeytun	Zeytun Kasabası	4	Sarıgüzel, Karadut, Bertiz, Alishar
8	Andırın	Andırın Kasabası	1	Göksun
Toplam				36

1878-1880 arasında yayımlanan Devlet Salnamelerinin baskısında bir yanlışlık yapılmadıysa Nefs-i Maraş kazasının nahiyeleri arasında *Etraf-ı Şehir* nahiyesi yer almadığından bu kazanın nahiye adedi dörde; livanın toplam nahiye adedi ise otuz beşe inmiş görünüyor²⁰⁶. Bir arşiv vesikasındaki bilgiler, Sancağın 1877 senesindeki mülkî taksimatının nahiyeler bazında *salnamedekinden* epeyce farklı olduğunu göstermektedir²⁰⁷. Bu vesika, Haleb Vilayetinde yeni teşkil edilen sancaklardaki kaza, nahiye ve karyelerin nüfus miktarları ve bunların nahiye merkezlerine olan mesafelerinin tespit edilerek gönderilmesi hususunda Sadâret'in kaleme alıp Vilayet yetkililerine H. 14 Safer 1294 (M. 28 Şubat 1877) tarihinde gönderdiği bir emirnamedir. Haleb Valiliği de Maraş sancağında bahsedilen hususlarla ilgili verileri hazırlayıp kendilerine göndermeleri için Maraş İdare Meclisi'ne bir emir yolladı. Sancak'taki ilgili heyetin bu

²⁰⁴ 203 numaralı dipnotta yer alan kaynaklara bkz.

²⁰⁵ Asıl ismi "Evri" olan bu nahiyenin ismi bu devrede neşredilen çoğu *Vilayet Salnamesinde* "Edri" imlasiyle yazılmış sadece 1286 tarihli nüshada "Evri" olarak doğru yazılmıştır.

²⁰⁶ 1295 Tarihli ODS, s. 403-404; 1296 Tarihli ODS, s. 182-183; 1297 Tarihli ODS, s. 253.

²⁰⁷ 13 numaralı tablo ile 14 numaralı tabloyu karşılaştırınız.

hususla hazırlayıp Vilayet İdare Meclisi'ne sunduğu H. 3 Rebiyülahir 1294 (M. 17 Nisan 1877) tarihli mazbata münderecatına nazaran sekiz kazayı havi Sancağın toplam yirmi iki nahiyesi bulunmaktadır (Detaylar için 14 numaralı tabloya bakınız). Aynı belgede bazı kazaların merkez karye/kasabaları da Salname kayıtlarından farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda vesikada Pazarcık'ın merkezi Bağdın Karyesi, Hassa'nın Tiyek Karyesi ve Andırın'ın ise Haciveliuşağı Karyesi olarak kaydedilmiştir²⁰⁸.

Tablo 14. Maraş Livası Mülki Taksimatı (17 Nisan 1877 Tarihinde)

s.n.	Kazanın		Nahiye	
	İsmi	Merkezi	Adedi	İsimleri
1	Nefs-i Maraş	Maraş Kasabası	5	Etraf-ı Şehir, Camustil, Bertiz, Yenicekal'a, Şekerobası
2	Pazarcık	Bağdın Karyesi	3	Azaplı, Harmancık, Derbend
3	İslahiye	İslahiye Kasabası	3	Keferdiz, Karapınar, Karayığıdli
4	Hassa	Tiyek Karyesi	1	Hacılar
5	Bulanık	Bahçe Karyesi	1	Haruniye
6	Elbistan	Elbistan Kasabası	4	Efsus, İğde, Çolhan, Til
7	Zeytun	Zeytun Kasabası	2	Zeytun, Fırnis
8	Andırın	Haciveliuşağı Karyesi	3	Araplar, Sisne, Göksun
Toplam			22	

Maraş sınırlarında küçülme yönlü en esaslı değişiklik, 1878 yılında gerçekleşti. Bu tarihte livanın ehemmiyetli bir kısmı, tefrik edilerek Payas sancağına ilhak edildi. İslahat göreviyle Kozan tarafına giden Ticaret Nazırı Cevdet Paşa ve Dâr-ı Şura-yı Askerî azası İzzet Paşa, dönüşlerinde Cebel-i Bereket'in tek bir idare altına alınarak daha kolay idare edilmesi amacıyla *Hassa, İslahiye ve Bulanık* kazalarının Maraş sancağından tefrik edilip Payas sancağına bağlanmasını, Payas sancak merkezinin de Payas'tan alınarak adı geçen dağın ortasında hâkim bir konumda yer alan Yarpuz'a nakledilmesini tavsiye eden ortak bir yazı kaleme alarak İstanbul'daki ilgili kurum ve kişilere sundular. Şura-yı Devlet'e havale edilen yazı ve aynı husus ile alakalı Adana Vilayet Meclisi müzakeresi Meclis-i Vâlâ'da görüşüldü. Neticede H. 26 Zilhicce 1295 (M. 21 Aralık 1878) tarihinde alınan karar ile *Hassa, İslahiye, Bulanık, Osmaniye* ve *Payas* kazalarından teşkil ettirilen Yarpuz merkezli Payas mutasarrıflığı Adana vilayetine bağlanmıştır²⁰⁹. Bu son mülki tanzim ile Maraş sancağına bağlı kaza sayısı beşe (*Maraş, Elbistan, Andırın, Pazarcık ve Zeytun*) düştü. Son değişiklikler, iki sene sonra dahi *Hicri 1296 ve 1297 tarihli Devlet Salnamelerine* henüz işlenmediğinden Hassa, İslahiye ve Bulanık kazaları eskiden olduğu gibi hâlâ Maraş sancağına bağlı görünmektedirler²¹⁰. Bu misal, bizlere *Devlet Salnamelerindeki* bilgilerin her zaman güncel durumu yansıtmadığını, dolayısıyla varsa başka arşiv vesikalarıy-

²⁰⁸ BOA, ŞD., Nu. 2215/7.

²⁰⁹ BOA, Y.PRK.DH., Nu. 1/16. Yazışmalar için ayrıca bkz. BOA, ŞD., Nu. 276/63; BOA, ŞD., Nu. 2121/5.

²¹⁰ 1296 Tarihli ODS, s. 184; 1297 Tarihli ODS, s. 253.

la teyit ettirmek gerektiğini, aksi takdirde ihtiyatla kullanmak icap ettiğini göstermektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde takriben bugünkü sınırlarına kadar küçülen ve beş kaimmakamlıktan teşekkül eden Maraş Sancağı, bu idarî teşkilatını, yaklaşık otuz yedi yıllık gibi uzun bir süre istikrarlı bir biçimde muhafaza etmiştir²¹¹.

Tablo 15. Maraş Sancağı/Livası Kazaları (1878-1915)

s.n.	Kazanın	
	İsmi	Merkezi
1	Nefs-i Maraş	Maraş şehri
2	Zeytun	Zeytun Kasabası
3	Elbistan	Elbistan Kasabası
4	Andırın / Göksun ²¹²	Andırın Kasabası
5	Pazarcık	Ufacıklı Karyesi

Çalışmamıza esas dönem boyunca Maraş sancağına tabi bazı kazaların merkezleri değişmezken bazılarının merkezleri ise zaman zaman değişiklik arz etmiştir. Nitekim Nefs-i Maraş kazasının merkezi, her daim Maraş kasabası olmuştur. Zeytun ve Elbistan kazalarının da merkezleri kendi isimlerini taşıyan kasabalardı ve dönem boyunca aynı kalmıştır. Merkezleri sıklıkla farklılaşan iki kaza Pazarcık ve Andırın'dır. Pazarcık kazasının merkezi H.1284 (M.1867-1868) senesinden H.1308 (M.1890-1891) senesine kadar İran kervanlarının Sivas'a geçiş güzergâhında olan Ufacıklı karyesi iken bu tarihten itibaren coğrafya olarak kazanın ortasında konumlu Bağdin/Bağdin-i Kebir karyesine taşınmıştır²¹³.

Andırın kazasının merkezi ise H.1284 (M.1867-1868) senesinde Kesme karyesi²¹⁴ iken bir yıl sonra Andırın kasabasına tahvil edilmiştir²¹⁵. Bu durum,

²¹¹ 1299 Tarihli ODS, s. 135; 1300 Tarihli ODS, s. 322; 1303 Tarihli ODS, s. 55; 1304 Tarihli ODS, s. 57; 1305 Tarihli ODS, s. 52; 1306 Tarihli ODS, s. 400-403; 1307 Tarihli ODS, s. 489-491; 1308 Tarihli ODS, s. 481-483; 1309 Tarihli ODS, s. 507-509; 1310 Tarihli ODS, s. 517-519; 1311 Tarihli ODS, s. 547-549; 1312 Tarihli ODS, s. 563-565; 1313 Tarihli ODS, s. 595-597; 1314 Tarihli ODS, s. 607-609; 1315 Tarihli ODS, s. 377-78; 1316 Tarihli ODS, s. 437-39; 1317 Tarihli ODS, s. 423-424; 1318 Tarihli ODS, s. 469-71; 1319 Tarihli ODS, s. 517-9; 1320 Tarihli ODS, s. 540-42; 1321 Tarihli ODS, s. 592-94; 1322 Tarihli ODS, s. 604-06; 1323 Tarihli ODS, s. 672-74; 1324 Tarihli ODS, s. 736-38; 1325 Tarihli ODS, s. 732-34; R.1326 Tarihli ODS, s. 616-17; R.1327 Tarihli ODS, s. 624-27; R.1328 Tarihli ODS, s. 647-49; 1299 Tarihli HVS, s. 86-89; 1300 Tarihli HVS, s. 91-96; 1302 Tarihli HVS, s. 176-79, 193; 1303 Tarihli HVS, s. 195-200, 215; 1305 Tarihli HVS, s. 185-89, 205; 1306 Tarihli HVS, s. 193; 1307 Tarihli HVS, s. 163; 1308 Tarihli HVS, s. 203-12, 236; 1309 Tarihli HVS, s. 150, 174; 1310 Tarihli HVS, s. 236, 267; 1312 Tarihli HVS, s. 269, 304; 1313 Tarihli HVS, s. 296; 1314 Tarihli HVS, s. 291; 1315 Tarihli HVS, s. 297; 1316 Tarihli HVS, s. 304; 1317 Tarihli HVS, s. 325; 1318 Tarihli HVS, s. 340; 1319 Tarihli HVS, s. 358; 1320 Tarihli HVS, s. 366; 1321 Tarihli HVS, s. 436; 1322 Tarihli HVS, s. 456; 1323 Tarihli HVS, s. 473; 1324 Tarihli HVS, s. 469; 1326 Tarihli HVS, s. 461; 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umûmisi, s. 3; Ali Tevfik, Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası, İstanbul 1308, s. 297; İbrahim Hilmi, Memâlik-i Osmaniyye Cep Atlası, s. 164; Mehmed Nasrullah, Mehmed Rüşdü, Mehmed Eşref, Memâlik-i Mahrûse-i Şahâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas, İstanbul 1325, s. 90; Vilayât, Liva ve Kazaların Hurûf-ı Heca Tertibiyle.. s. 8; İbnü'n-Nüzhet Cevad, Haritalı Musavver Memâlik-i Osmaniyye, s. 148.

²¹² Andırın kazasının ismi ve merkezi, 21 Kasım 1907 tarihinde Göksun olarak değişmiştir (BOA, *İ.DH.*, Nu. 1460/29).

²¹³ 1284 Tarihli HVS, s. 192; 1308 Tarihli HVS, s. 220; BOA, *Y.EE.*, Nu. 33/59; BOA, *Y.EE.*, Nu. 37/46, s. 13.

²¹⁴ 1284 Tarihli HVS, s. 173

²¹⁵ 1285 Tarihli HVS, s. 245.

H.1303 (M.1885-1886) senesinde Kaza merkezinin Geben karyesine nakledilmesine kadar devam edecek²¹⁶ ve H. 1321 (M.1902-1903) senesinde kaza teşkilatı tekraren Andırın kasabasına taşınacaktır²¹⁷. H. 8 Zilhicce 1311 (M. 12 Haziran 1894) tarihli bir Şura-yı Devlet tezkeresinden anlaşıldığına göre bu tarihlerde Maraş İdare Meclisi, Geben karyesi ahalisinin epeydir devam eden şekavetlerinin önüne geçmek ve yörede güvenliğin sağlanması için Andırın kazasının Geben'e nakli yönündeki talep kararını, Dâhiliye Nezâretine bir mazbata ile bildirmiştir. Meselenin havale edildiği Şura-yı Devlet, ilgili kurumlar ve özellikle Seraskerlik dairesi üzerinden bölgedeki askeri ve mülkî erkân ile iletişime geçerek onların konu hakkındaki görüşlerini istemiştir. Kendi içerisinde yaptığı müzakereler neticesinde Geben karyesinin nüfusça daha büyük olmasına rağmen coğrafi yönden Andırın kasabası kadar kazanın merkezinde yer almamasından ötürü bu değişikliğe olur vermemiştir. Ancak Geben'de asayişin sağlanması için burada bir müdürlük kurularak nahiye statüsüne çıkarılması Dâhiliye Nezâretine önerilmiştir²¹⁸. Andırın kazasının merkezi ile ilgili en esaslı değişim, H. 1326 (M. 1908-1909) yılında Kaza'nın idare merkezinin Göksun kasabasına taşınması ile gerçekleşmiştir. Bu değişim sürecinde Kaza'nın ismi de Göksun şekline dönüşmüştür²¹⁹.

Döneme ait *Devlet ve Haleb Vilayet Salnamelerine* göre, 1881-1892 arasında Maraş sancağı dâhilindeki dört müdürlükten yani nahiyeden *Yenicekal'a* Maraş kazasına, *Efsus*, *Elbistan'a*, *Fırnis*, *Zeytun'a* ve *Göksun ise* Andırın'a tabi idi. Daha önceleri en fazla nahiyeye sahip olan Pazarcık kazasının ise herhangi bir nahiyesi bulunmamaktaydı²²⁰.

Tablo 16. Maraş Sancağı Kazalarının Nahiyeleri (1881-1892)²²¹

s.n.	Kazanın	
	İsmi	Nahiyeleri
1	Nefs-i Maraş	Yenicekal'a
2	Zeytun	Fırnis
3	Elbistan	Efsus
4	Andırın / Göksun ²²²	Göksun
5	Pazarcık	-

²¹⁶ 1303 Tarihli HVS, s. 204.

²¹⁷ 1321 Tarihli HVS, s. 465.

²¹⁸ BOA, *BEO*, Nu. 422/31630.

²¹⁹ 1326 Tarihli HVS, s. 494.

²²⁰ Örnek için bkz. 1299 Tarihli HVS, s. 87-89; 1300 Tarihli HVS, s. 91-96; 1302 Tarihli HVS, s. 193; 1303 Tarihli HVS, s. 215.

²²¹ 1303 Tarihli ODS, s. 55; 1304 Tarihli ODS, s. 57; 1305 Tarihli ODS, s. 52; 1299 Tarihli HVS, s. 87-89; 1300 Tarihli HVS, s. 91-96; 1302 Tarihli HVS, s. 193; 1303 Tarihli HVS, s. 215; 1305 Tarihli HVS, s. 205; 1306 Tarihli HVS, s. 210; 1307 Tarihli HVS, s. 187; 1308 Tarihli HVS, s. 246; 1309 Tarihli HVS, s. 174.

²²² Andırın kazasının ismi ve merkezi, 21 Kasım 1907 tarihinde Göksun olarak değişmiştir (BOA, *İ.DH.*, Nu. 1460/29).

Liva'nın mülkî teşkilatı nahiye bazında aynı devreye ait H. 1300 (M. 1882-1883) tarihli *Devlet Salnamesinde* biraz farklı kaydedilmiştir. Burada Maraş nahiyeleri, bağlı oldukları kazalar belirtilmeden toplu olarak, şu şekilde kaydedilmiştir: *Sınamlı?, Camustil, Bertiz, Nedirli, Gebeli?, Küpeli?, Atmalı, Aşağı Kılıçlı, Kuşçu Ceridi, Ofrahlı? [Ufacıklı], Yukarı Kılıçlı, Karayığıtlı, Şeyhler, Kebaz?, Tiyek, Bozlu, Sarıgüzel, Karadut, Alişan, Göksun, Hacılar, İslahiye, Karabıynklı*²²³. Bu listede nahiye statüsüyle zikredilen İslahiye'nin ismi, aynı *Salnamenin* başka bir yerinde Adana Vilayetinin Cebel-i Bereket sancağının kazaları arasında da yer almaktadır²²⁴. Bu tür ipuçları, bu kaynaklardaki bilgilerin güncelliğini ve güvenilirliğini şaibelenmektedir. Birimlerin isimlerinde epey imla hatasının da yer aldığı bu idarî taksimatı, diğer kaynaklar teyit etmemekteyse de çok kısa süreli böyle bir değişikliğin yapılmış olma olasılığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

XIX. yüzyılın sonlarına ait her iki tür Salnamelerin mevzumuz ile ilgili ihtiva ettikleri bilgiler arasında da farklılıklar ve tutarsızlıklar devam etmiştir. Bu meyanda *Devlet Salnamelerindeki* verilere nazaran H. 1306-1318 (M. 1888-1901) arasında yaklaşık on iki yıl boyunca beş kazaya sahip Maraş sancağının yedisi (*Etraf-ı Şehir, Nedirli, Yenicekal'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz, Çakallı*) Nefs-i Maraş, biri (*Efsus*) Elbistan ve biri (*Göksun*) de Andırın kazasına bağlı toplam 9 nahiyesi bulunmaktadır. Zeytun ve Pazarcık kazalarının ise herhangi bir nahiyeleri bulunmamaktadır²²⁵ (Bkz. Tablo 17).

Tablo 17. Maraş Livası Nahiyeleri 1888-1901 (Devlet Salnamelerine Göre)

s.n.	Kazanın	
	İsmi	Nahiyeleri
1	Nefs-i Maraş	Etraf-ı Şehir, Nadirli, Yenicekal'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz, Çakallı
2	Andırın	Göksun
3	Elbistan	Efsus
4	Zeytun	-
5	Pazarcık	-

Ancak hemen hemen aynı zaman diliminde çıkarılan *Haleb Vilayet Salnameleri*, Maraş nahiye isim ve adedi ile ilgili olarak çok daha farklı bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilerin yer aldığı 18 numaralı tabloda isimleri verilen Sancak dâhilindeki toplam kırk nahiyenin sekizi Maraş Merkez kazasına, onar tanesi Elbistan ve Pazarcık kazalarına, yedisi Andırın ve beşi de Zeytun kazasına bağlıdır. Her iki kaynak arasında toplam nahiye sayısında otuz civarında bir fark var. Her ne kadar *Vilayet salnamelerinin* verilerinin daha geçerli olacağı düşünülürse de kesin bir şekilde hangilerinin güncel ve doğru, hangilerinin eski ve eksik

²²³ 1300 Tarihli ODS, s. 322.

²²⁴ 1300 Tarihli ODS, s. 320.

²²⁵ 1306 Tarihli ODS, s. 401-402; 1307 Tarihli ODS, s. 490-491; 1308 Tarihli ODS, s. 482-483; 1309 Tarihli ODS, s. 508-509; 1310 Tarihli ODS, s. 518-519; 1311 Tarihli ODS, s. 547-549; 1312 Tarihli ODS, s. 563-565; 1313 Tarihli ODS, s. 595-597; 1314 Tarihli ODS, s. 607-609; 1315 Tarihli ODS, s. 377-378; 1316 Tarihli ODS, s. 437-439; 1317 Tarihli ODS, s. 423-424; 1318 Tarihli ODS, s. 469-471.

hatta yanlış veriler olduğu şimdilik tespit edilemediğinden her iki kaynağın verilerini de buraya almayı uygun gördük.

Tablo 18. Maraş Sancağı Mülki Taksimatı 1892-1901 (Haleb Vilayet Salnamesine Göre)

	Kazanın		Nahiye	
	İsmi	Merkezi	Adedi	İsimleri
H.1310-1314 / M.1892-1897²²⁶				
1	Nefs-i Maraş	Maraş	8	Etraf-ı Şehir, Nadirli, Yeniceka'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz, Çakallı, Hartlab
2	Pazarcık	Bağdin Karyesi	10	Kılıçlı, Karabıyıklı, Deregezen Atmalısı, Çağalğan Ceridi, Yamaçoba nam Uşçu [Kuşçu] ²²⁷ , Ufacıklı, Akcalar nam-ı diğer Bozağa Atmalısı, Dağlı, Bağçe nam-ı diğer Sinenenli, Etraf-ı Şehir
3	Elbistan	Elbistan Kasabası	10	Hurman, Anbarcık, Karagöz, Kocabad, Sarsab, Aynü'l-Arus, Çardak, Çelki, Kullar, Efsus
4	Zeytun	Zeytun Kasabası	5	Karadut, Alişar, Baydemirli, Firnis, Alabaş
5	Andırın	Geben Karyesi	7	Kesim, Darıovası, Kürtler, Geben, Yolaltı, Kuzutepesi, Göksun
Toplam			40	
H.1315-1316 / M.1897-1899²²⁸				
1	Nefs-i Maraş	Maraş	7	Etraf-ı Şehir, Nadirli, Yeniceka'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz, Hartlab
2	Pazarcık	Bağdin Karyesi	10	Kılıçlı, Karabıyıklı, Deregezen Atmalısı, Çağalğan Ceridi, Yamaçoba nam Uşçu [Kuşçu] Ceridi, Ufacıklı, Ağçalar nam-ı diğer Bozağa Atmalısı, Dağlı, Bağçe nam-ı diğer Sinemenli, Etraf-ı Şehir
3	Elbistan	Elbistan Kasabası	10	Hurman, Anbarcık, Karagöz, Kocabad, Sarsab, Aynü'l-Arus, Çardak, Çelki, Kullar, Efsus
4	Zeytun	Zeytun Kasabası	5	Karadut, Alişar, Baydemirli, Firnis, Alabaş
5	Andırın	Geben Karyesi	7	Kesim, Darıovası, Kürtler, Geben, Yolaltı, Kuzutepesi, Göksun
Toplam			39	
H.1317-1318 / M.1899-1901²²⁹				
1	Nefs-i Maraş	Maraş	7	Etraf-ı Şehir, Nadirli, Yeniceka'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz, Hartlab
2	Pazarcık	Bağdin Karyesi	10	Kılıçlı, Karabıyıklı, Deregezen Atmalısı, Çağalğan Ceridi, Yamaçoba nam Uşçu [Kuşçu] Ceridi, Ufacıklı, Ağçalar nam-ı diğer Bozağa Atmalısı, Dağlı, Bağçe nam-ı diğer Sinemenli, Etraf-ı Şehir
3	Elbistan	Elbistan Kasabası	10	Hurman, Anbarcık, Karagöz, Kocabad, Sarsab, Aynü'l-Arus, Çardak, Çelki, Kullar, Efsus
4	Zeytun	Zeytun Kasabası	1	Firnis
5	Andırın	Geben Karyesi	7	Kesim, Darıovası, Kürtler, Geben, Yolaltı, Kuzutepesi, Göksun
Toplam			35	

²²⁶ 1310 Tarihli HVS, s. 222-235, 267; 1312 Tarihli HVS, s. 258-267, 304; 1313 Tarihli HVS, s. 253-271, 296; 1314 Tarihli HVS, s. 290-309, 313; 1315 Tarihli HVS, s. 290-315, 319; 1316 Tarihli HVS, s. 297-323, 327.

²²⁷ Bu döneme ait onlarca Devlet salnamelerinde hep "Kuşçu Ceridi" imlasiyla yazılan bu aşiret/nahiye, vilayet salnamelerinde çoğu kez muhtemelen sehven "Yamaçoba nam Uşçu Ceridi" olarak, bazılarında ise "Yamaçoba nam Kuşçu Ceridi" imlasiyla yazılmıştır.

²²⁸ 1315 Tarihli HVS, s. 290-315, 319; 1316 Tarihli HVS, s. 297-323, 327.

²²⁹ 1317 Tarihli HVS, s. 317-348, 351; 1318 Tarihli HVS, s. 303-323, 327.

1892-1909 arasında Maraş livasının taksim edildiği nahiyelerin isimleri ve toplam sayılarının yıllar içerisindeki değişiminin rahatlıkla izlenebildiği bu tablodaki verilere nazaran Livanın yekûn nahiye adedi 1892-1897 arasında kırk iken 1897-1899 arasında otuz dokuza, 1899-1901 arasında ise otuz beşe düşürülmüştür. Hicri 1315-1317 (M. 1897-1900) yılları arasında Nefs-i Maraş kazasına bağlı olan nahiye sayısı yedi olarak kaydedilmiş ve Çakallı nahiyesinin ismi *Vilayet Salnamelerinde* kazaya ait verilerin dökümünün verildiği yerlerde geçmemektedir. Fakat aynı *Salnamelerde* Haleb Vilayeti idarî birimlerinin icmal edildiği cetvellerde Maraş merkez kazasının nahiye sayısı hala sekiz olarak yazılmıştır. Benzer bir durum Zeytun kazasının nahiye sayısında da de görülmektedir. Daha önceleri Karadut, Alişar, Baydemirli, Fırnis ve Alabaş namlarında beş nahiyeye sahip Zeytun kazasının Hicri 1317 (M. 1899-1900)'den itibaren Fırnis hariç diğerleri bu statüden düşürülmüşse de Vilayeti'n mülkî icmal listesinde buraya dâhil olan nahiye sayısı eskisi gibi beş olarak kaydedilmeye devam edilmiştir²³⁰.

Burada bir diğer hususu açıklamak da fayda vardır. Şöyle ki *Salnamelerde* livanın ihtiva ettiği nahiye adedi her ne kadar otuz kırk kaydedilmişse de bunların dört tanesi dışında çoğunun itibari olduğu yine bu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Çünkü *Vilayet Salnamelerinde* kazadaki tüm memurların listeleri verildiği halde dördü dışında diğer nahiye müdürlerinin isimleri yer almamaktadır. Nitekim Merkez kazaya tabi Yenicekal'a, Andırın'a bağlı Göksun ve daha sonraları kaza merkezinin Göksun'a taşınmasından itibaren Andırın, Elbistan'a tabi Efsus ve Zeytun'a bağlı Fırnis dışındakilerin seçilerek görevlendirilmiş herhangi bir müdürleri yoktu. Bunlar doğrudan kaza merkezinden müdürsüz idare olunurlardı. Hatta muhtemelen aynı sebepten bu döneme ait bazı *Devlet Salnameleri* livanın nahiye adedini dört (Yenicekal'a, Efsus, Göksun ve Fırnis nahiyeleri) olarak zikretmektedir²³¹. Bu husus, ilgili tüm *Salnamelerde* görülmekle beraber, Maraş kazasının tahminen 1914 civarındaki vaziyeti hakkında düzenlenen bir bilgi formunda da buna vurgu yapılmıştır²³².

Bahsedilen dönemde *Salnamelerin* dışındaki eserlere bakılıp karşılaştırıldığında şöyle bir manzara ortaya çıkmaktadır. Mesela, salnamelere göre: H. 1303-1305 (M. 1885-1888) tarihlerinde Haleb Vilayeti'nin kuzeyinde yer alan, batı ve güneyden Ankara ve Adana vilayetleriyle, kuzeyden Sivas ve Diyarbakır vilayetleriyle, doğudan Ayntab kazasıyla çevrili Maraş; beş kaymakamlık (Maraş, Elbistan, Andırın, Zeytun ve Pazarcık) ve dört müdürlükten (Yenicekal'a, Efsus, Fırnis ve Göksun) müteşekkil bir mülhak sancaktı²³³. Ali Saib de H. 1304 (M. 1887-1888) yılında neşrettiği eserinde Maraş hakkında bu bilgilerin

²³⁰ 1317 Tarihli HVS, s. 321, 351; 1318 Tarihli HVS, s. 368; 1319 Tarihli HVS, s. 386; 1320 Tarihli HVS, s. 400.

²³¹ Birkaç misal için bkz. 1303 Tarihli ODS, s. 55; 1304 Tarihli ODS, s. 57; 1305 Tarihli ODS, s. 52.

²³² *1914 Yılı Maraş Kazası*, (yay. hzl. Yaşar Alparslan- Emin Toroğlu), Ankara 2015, s. 45.

²³³ 1303 Tarihli HVS, s. 215; 1305 Tarihli HVS, s. 205.

aynısını tekrarlarlarken zikredilenlerin yanı sıra Merkez kazaya bağlı Tecirli ismiyle bir nahiyeden daha bahseder²³⁴.

Keza Duyûn-ı Umûmiyye İdaresi tarafından Osmanlı'nın gelir kaynaklarını tespit edip envanterini çıkarmak üzere müfettiş olarak görevlendirilen ve 1880-1892 yılları arasında Osmanlı Asyası'nı gezen Fransız şarkiyatçı Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre Haleb Vilayeti dâhilindeki Maraş Sancağı; *Maraş, Elbistan, Zeytun, Pazarcık* ve *Andırın* isimleriyle beş kazaya taksim edilmiştir. Bu kazaların ihtiva ettiği fakat kaynakta isimleri yazılmamış beş nahiyenin toplam köy sayısı da beş yüz elli ikidir²³⁵. Ali Cevad, yukarıda bahsi geçen eserinin H. 1313 (M. 1895-1896)'te neşretti ilk cildinde Cuinet'in Maraş sancağı ile ilgili verdiği bilgileri aynen naklederken, bir yıl sonra neşredilen üçüncü cildinde ise Maraş kazasının bu kez isimlerini vermeden yedi nahiyesi olduğunu beyan etmiştir²³⁶. Esasen her ikisi de H. 1308 (M. 1890-1891) senesinde çıkarılan *Haleb Vilayet Salnamesinin* rakamlarını aktarmaktadırlar.

Ünlü müellif Şemseddin Sami de H. 1316 (M. 1899-1900) yılında tabedilen *Kâmûsu'l-A'lâm* adlı ansiklopedik eserinde Maraş sancağının isimleri yukarıda tekrarlanan beş kazaya bölündüğünü, bu kazaların da toplam dokuz nahiyeye ve dört yüz otuz dört karyesi bulunduğunu yazmaktadır²³⁷. Hâlbuki aynı sıralarda neşredilen *Vilayet Salnamelerine* göre Mutasarrıf Hacı Arif Paşa idaresindeki Sancak sınırları içinde beş kaza, kırk nahiyeye, dört yüz otuz yedi köy ve elli altı mahalle yer almaktaydı²³⁸. Maraş livasının nahiyeye sayılarıyla ilgili aynı zaman dilimine ait bu kayıtlar arasında beş kata kadar varan bu anormal farkın sebebi net değilse de Şemseddin Sami'nin, livadaki sadece fiilî müdüriyet merkezi olan nahiyeleri sayıp itibarîlerini nazarıtibara almadığı kuvvetle muhtemeldir. Yine bu meyanda 1854-1932 arasında yaşayan ve Haleb tarihi ile ilgili üç ciltlik kapsamlı ve önemli bir eser kaleme alan âlim Kâmil el-Gazzî de eserinde bu dönemde Haleb'e bağlı Maraş sancağının idarî yapısını 1890'lı yılların sonlarına ait *Haleb Vilayet Salnamelerinden* almış olmalıdır. Çünkü hemen hemen aynı bilgileri vermektedir²³⁹. Fakat eserde özel isimlerin yazımında çok sayıda imla hatası yapılmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında, ahali ve mahallî yetkililer tarafından Maraş'ın idarî yapısında birtakım düzenleme ve değişikliklerin yapılması için Merkezî idare katında bazı teşebbüsler de olmuştur. Mesela Keferdiz nahiyesi ahalisi,

²³⁴ Ali Saib, Memâlik-i Devlet-i Osmaniyye Coğrafya-yı Mufassal, Kostantiniye 1304, s. 475-479.

²³⁵ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique*, Tome Deuxieme, Edit. Ernest Leroux, Paris 1891, s. 112, 226.

²³⁶ Ali Cevad, Memâlik-i Osmâniyye'nin, C. I, s. 339; Ali Cevad, Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati, C. III, İstanbul 1314, s. 752.

²³⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 6, İstanbul 1316, s. 4263-4264.

²³⁸ 1316 Tarihli HVS, s. 327; 1317 Tarihli HVS, s. 351.

²³⁹ Kâmil bin Hüseyin bin Mustafa Bali el-Halebi el-Gazzi, *Nehrü'z-Zehab fî Tarih-i Haleb*, C. 1, Haleb 1926, s. 576-596.

1889 senesinde Adana dâhilindeki İslahiye kazasındaki konargöçer kabile ve aşiretlerin ziraî alanları tahrip ve telef etmelerini, eşyalarını gasp etmelerini ve çalmalarını sebep göstererek Cebel-i Bereket sancağından ayrılarak Maraş veya Kilis kazalarından herhangi biri olursa olsun ilhak edilerek bu tecavüzlerden kurtarılmalrı için Sadâret'e pek çok imzayı taşıyan bir mahzar göndermişlerdir. Merkezî Hükûmet, hususun tahkik edilerek gereğini yapılması için Adana ve Halep vilayetleri yetkililerine emirler göndermiştir. Ancak daha sonra ahali adına altı karye muhtarı, müştereken İstanbul'a çektikleri telgraflarında Keferdiz'in eskiden olduğu üzere yakınındaki Maraş sancağına ilhakının daha uygun olacağını, hatta kendilerinden bu konuda bilgi talep edilen Maraş mutasarrıflığından gönderilen mazbata ile keyfiyetin doğrulanmasına rağmen ilhak ile ilgili herhangi bir gelişmenin yaşanmadığını ifade ederek aynı meselede tekraren yardım istediler²⁴⁰. Ancak sonraki tarihlere ait kaynaklarda Maraş sancağına tabi nahiyeler arasında Keferdiz'in bulunmaması halkın bu seferki taleplerinin de Hükûmet nezdinde kabul görmediğini göstermektedir.

Maraş livasının nahiye düzeyindeki taksiminin değişim ve dönüşümü ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. Nitekim Livanın nahiye sayısı 1902'de tekrar otuz altıya yükselmiştir. Zira bu tarihlerde beş karyeye sahip Çakallı'nın yeniden Merkez kazası nahiyeleri arasında yer almasıyla yediye düşen nahiye sayısı da tekraren sekize çıkmıştır²⁴¹. Fakat Livanın yekûn nevahisi ilkin 1903 yılında yirmi üçe, iki yıl sonra da on yediye kadar indirilmiştir. İlginç bir husus, Hicri 1321-1326 (M. 1903-1909) yılları arasına ait *Haleb Vilayet Salnamelerinde* Zeytun kazası idarî yapısı hakkında malumat verilirken herhangi bir nahiye ismi verilmemesine rağmen memurların isimlerinin yazıldığı kısımda Fırnis nahiyesi müdürü diye bir görevlinin ve Nahiye İdare Meclisi üyelerinin isimlerinin geçmesidir²⁴². Aynı salnamedeki bu tezat bilgiler, defaten işaret edildiği üzere şaşırtıcıdır.

H. 1321 (M. 1903-1904) yılında Elbistan kazasının daha önce on olan nahiyelerinin, Efsus dışında, tamamı lağvedilmiştir²⁴³. Aynı tarihlerde benzer şekilde daha önce on olan Pazarcık kazası nahiyelerinden Kılıçlı, Karabıyıklı ve Deregezen Atmalısı nahiyeleri lağvedilince Dağlı, Bozağa Atmalısı, Ufacıklı, Sinemenli, Kuşçu Ceridi, Kılıçlı ve Etraf-ı Şehir isimlerinde yedi nahiyesi kalmıştır²⁴⁴. Maraş livasının 1902-1907 arasındaki beş yıllık idarî yapısı hakkında daha fazla malumat için 19 numaralı aşağıdaki tabloyu inceleyiniz.

²⁴⁰ BOA, *DH.MKT.*, Nu. 1932/3; BOA, *DH.MKT.*, Nu. 1937/79; BOA, *DH.MKT.*, Nu. 1889/9.

²⁴¹ 1319 Tarihli HVS, s. 356.

²⁴² 1321 Tarihli HVS, s. 443, 473; 1322 Tarihli HVS, s. 466; 1323 Tarihli HVS, s. 483-384; 1324 Tarihli HVS, s. 478; 1326 Tarihli HVS, s. 474.

²⁴³ 1321 Tarihli HVS, s. 355.

²⁴⁴ 1321 Tarihli HVS, s. 468-469.

Tablo 19. Maraş Sancağı Mülki Taksimatı 1902-1907 (Haleb Vilayet Salnamesine Göre)

		Kazanın		Nahiye	
		İsmi	Merkezi	Adedi	İsimleri
H.1319-1320 / M.1902-1903²⁴⁵					
1	Nefs-i Maraş	Maraş	8	Etraf-ı Şehir, Nadirli, Yenicekal'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz, Hartlab, Çakallı	
2	Pazarcık	Bağdin Karyesi	10	Kılıçlı, Karabiyıklı, Deregezen Atmalısı, Çağalğan Ceridi, Yamaçoba nam Kuşçu Ceridi, Ufacıklı, Bozağa Atmalısı, Dağlı, Sinemenli, Etraf-ı Şehir	
3	Elbistan	Elbistan Kasabası	10	Hurman, Anbarcık, Karagöz, Kocabad, Sarsab, Aynü'l-Arus, Çardak, Çelki, Kullar, Efsus	
4	Zeytun	Zeytun Kasabası	1	Fırnis	
5	Andırın	Geben ²⁴⁶ Karyesi	7	Kesim, Darrovası, Kürtler, Geben, Yolaltı, Kuzutepesi, Göksun	
Toplam				36	
H.1321-1322 / M.1903-1905²⁴⁷					
1	Nefs-i Maraş	Maraş	8	Etraf-ı Şehir, Nadirli, Yenicekal'a, Camustil, Şekerobası, Bertiz, Hartlab maa Sır, Çakallı	
2	Pazarcık	Bağdin-i Kebir Karyesi	7	Kançlı [Kılıçlı], Kuşçu Ceridi, Ufacıklı, Bozağa Atmalısı, Dağlı, Sinemenli, Etraf-ı Şehir	
3	Elbistan	Elbistan Kasabası	1	Efsus	
4	Zeytun	Zeytun Kasabası	-	-	
5	Andırın	Andırın Kasabası	7	Kesim, Darrovası, Kürtler, Geben, Yolaltı, Kuzutepesi, Göksun	
Toplam				23	
H.1323-1324 / M.1905-1907²⁴⁸					
1	Nefs-i Maraş	Maraş	8	Etraf-ı Şehir, Nadirli, Yenicekal'a, Camustil, Şekeroba, Bertiz, Hartlab maa Sır, Çakallı	
2	Pazarcık	Bağdin-i Kebir Karyesi	7	Kançlı [Kılıçlı], Kuşçu Ceridi, Ufacıklı, Bozağa Atmalısı, Dağlı, Sinemenli, Etraf-ı Şehir	
3	Elbistan	Elbistan Kasabası	1	Efsus	
4	Zeytun	Zeytun Kasabası	-	-	
5	Andırın	Andırın Kasabası	1	Göksun	
Toplam				17	

Aynı devreye ait *Devlet Salnamelerine* nazar edildiğinde daha önceleri var olan farklılığın bu dönemde yine devam ettiği görülmektedir. Bu kaynağa göre Liva'nın H. 1319 (M. 1901-1902) yılında yedisi Merkez kazaya, bir tanesi Andırın'a ve onar tanesi Elbistan ve Pazarcık'a tabi yirmi sekiz²⁴⁹ görünen toplam nahiye adedi; bir yıl sonra Merkez kazada Hartlab ismiyle bir nahiyenin daha teşkil edilmesiyle yirmi dokuz²⁵⁰ çıkarılmışsa da ertesi seneden itibaren tekra- ren yirmi sekize²⁵¹, R. 1327 (1911-1912)'den itibaren de on yediye²⁵² düşü- rülmüş görünmektedir.

²⁴⁵ 1319 Tarihli HVS, s. 356-82, 386; 1320 Tarihli HVS, s. 364-91, 400.

²⁴⁶ Salnamelerde çoğunlukla "Geba" imlasiyle yazılmış.

²⁴⁷ 1321 Tarihli HVS, s. 423-73; 1322 Tarihli HVS, s. 440-95.

²⁴⁸ 1323 Tarihli HVS, s. 457-512; 1324 Tarihli HVS, s. 450-511.

²⁴⁹ 1319 Tarihli ODS, s. 517-19.

²⁵⁰ 1320 Tarihli ODS, s. 541-542.

²⁵¹ 1321 Tarihli ODS, s. 592-94; 1322 Tarihli ODS, s. 604-606; 1323 Tarihli ODS, s. 672-674; 1324 Tarihli ODS, s. 736-738; 1325 Tarihli ODS, s. 732-734.

²⁵² Rumî 1327 Tarihli ODS, s. 624-627; Rumî 1328 Tarihli ODS, s. 647-649.

XX. yüzyılın başlarında Maraş sancağının idarî taksimindeki en kayda değer değişim, Andırın kazasının idare merkezinin Göksun'a nakledilerek kazanın isminin Göksun şeklinde değiştirilmesidir. Bu yeni tanzimde Andırın kasabası da etrafındaki karyelerle birlikte Göksun'a tabi bir nahiye olarak teşkilatlandırılmıştır.

Göksun nahiyесinin kazaya tahviline yönelik ilk teşebbüs XIX. yüzyılın son senesinde gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte Haleb valiliği, Zeytun çevresindeki şekavetlerin önünün alınması için Elbistan'a tabi Efsus nahiyесinin, Andırın kazasına bağlı olan Göksun nahiyесine bağlanarak Göksun merkezli üçüncü sınıf bir kazanın teşkilini rica etmiştir. Konu, ilgili kurumlar ile Şura-yı Devlet'in ilgili komisyonunda ele alınmışsa da bütçe engelinden dolayı istenilen değişikliğe onay çıkmamış, Vilayet'in talebi H. 23 Zilkade 1316 (M. 4 Nisan 1899) tarihinde reddedilmiştir²⁵³. Ancak bu süreç altı yedi sene sonra yine canlandırılmıştır. Nitekim idareci ve ileri gelenleri, Göksun'un büyüklük ve önemiyle beraber Zeytun ve Haçın kazaları arasında bulunduğunu ve ahalisinin Türk, Kürt, Çerkez gibi çeşitli kavimlerden oluştuğundan ehemmiyet ve nezaket kazandığını ileri sürerek Göksun müdürlüğünün kaimmakamlığa ve Andırın kazasının birinci sınıf müdürlüğe dönüştürülmesini içeren pek çok imzayı havi bir arzuhali, Maraş mutasarrıflığına sundular. Adı geçenler, arzuhallerinde oluşturulacak yeni kazadaki hükümet konağı ve telgraf dairesini yardımlaşarak inşa etmeyi de taahhüt etmekteydiler. Maraş mutasarrıfı Hasan Hüsnü Paşa, bahsedilen arzuhali ve Liva İdare Meclisi mazbatasını bu konudaki kanaatini içeren yazısıyla birlikte H. 1 Zilkade 1323 (M. 28 Aralık 1905) tarihinde Haleb Valiliğine göndermiştir. Hüsnü Paşa, yazısında Göksun'un yukarıda sayılan avantajlarının yanı sıra bulunduğu konumu ve arazisi itibariyle gelişmeye müsait olduğunu, Andırın'ın ise fizikî ve beşerî coğrafya olarak kaza merkezi olmaya müsait olmadığını ve şimdiye kadar da bayındırlık açısından pek gelişmediğini ifade etmiştir. Talep edilen değişikliğin gerçekleşmesi durumunda Göksun ile çevresinin ticaret ve ziraat açısından daha da gelişeceğini, nüfusunun ziyadeleşeceği, halkın refahının artacağını ve sonuçta kısa zamanda önemli bir kasaba vücuda geleceğini de ilave etmiştir²⁵⁴. Haleb Valisi Esseyid Mehmed Nazım Bey de bahsi geçen yazıları, Vilayet İdare Meclisi kararı mazbatasını ve uygundur görüşünü içeren arizasıyla birlikte H. 29 Zilkade 1323 (M. 25 Ocak 1906) tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderdi²⁵⁵.

Gelişmelerden haberdar olan Andırın ileri gelenleri, muhtar ve imamları, bu gelişmenin önünü almak için harekete geçerek İstanbul'daki Sadâret, Seras-

²⁵³ BOA, A.MKT.MHM., Nu. 505/3; BOA, DH.MKT., Nu. 2207/68.

²⁵⁴ BOA, ŞD., Nu. 2243/1, lef. 1, 7.

²⁵⁵ BOA, ŞD., Nu. 2243/1, lef. 2. Aynı vesikanın başka eklerinde valinin aynı evrakı ve Haleb Vilayet İdare Meclisi ifadesiyle birlikte aynı bakanlığın istemesi üzerine kendilerine birkaç kez gönderdiği anlaşılıyor (BOA, ŞD., Nu. 2243/1, lef. 8, 9).

kerlik ve Dâhiliye Nezâreti gibi pek çok kurum ve makama çok imzalı telgraflar çektiler ve arzuhaller gönderdiler²⁵⁶. Dilekçelerinde kaza merkezinin Andırın kasabasında kalmasının Göksun'a naklinden daha isabetli olduğunu iddia etmekteydiler. Çünkü Andırın kasabasının mevki; Osmaniye, Hamidiye (Ulu-kışla) ve Kars (Kadirli) aşiretlerinin harekât sahasını teşkil eden yetmişten fazla köyün ortasında yer aldığından dolayı fevkalade bir önemi haizdi. Kasaba, aynı zamanda yöredeki Ermeniler açısından da stratejik bir yerdedi. Şayet Kaza merkezi on sekiz saat mesafedeki Göksun'a nakledilirse Zeytun, Fırnis, Sisne ve bu civardaki diğer Ermeniler kolaylıkla hem buralarda ihtilal çıkarabilecekler hem Kilikya denilen Sis ile komşu olacaklar, hem de İskenderun ile Mersin liman ve iskelelerinden gelen Ermeniler serbestçe Zeytun bölgesine geçebileceklerdir. Bu suretle Ermeni ve eşkıya taarruzlarına maruz kalacaklarını dile getiren dilekçe sahipleri, uzak mesafeden ve aradaki yolların bir kısmının özellikle Meryemşil [Meryemçil] geçidinin kışın kapanmasından ötürü kasaba ahalisinin işlerinde zorluklar yaşanacağını da R. 27 Temmuz 1322 (M. 9 Ağustos 1906) tarihli telgraflarında dile getirmişlerdi²⁵⁷.

Andırın kazasından İmam Ahmed ve dokuz arkadaşının Sadâret'e çektikleri telgrafta ise yukarıdakilerden fazla olarak şayet Göksun siyaseten mutlaka kaza yapılmak isteniyorsa seksen bir karyenin bağlı olduğu Andırın'ın da ayrı bir kaza olarak kalmasını istiyorlardı. Aksi takdirde kendilerine yakın ve Adana'ya bağlı Kars kazasına katılmak için müracaat edeceklerini tehditkârâne ifade etmekteydiler²⁵⁸. Kasabadaki Ermeni muhtar ve azaları da teşebbüs edilen bu değişikliğe itiraz ederek Patrikhane üzerinden ilgili makamlara dilekçeler sundular. Onlar, üstte sayılan mahzurların yanı sıra şayet idare merkezi Göksun'a kaydırılırsa Andırın kazasını mesken tutan Tecirli, Cerid, Bozdoğan ve Afşar aşiretlerine mensup eşkıyanın kendi can ve mallarına tasallut edeceklerini dile getiriyorlardı. Ayrıca Fırka-i Islâhiyye düzenlenmesiyle Andırın kasabasının hükümet merkezi yapılmasıyla sağlanan asayişin ihlal olacağını R. 6 Eylül 1322 (M. 19 Eylül 1906) tarihli arzuhallerinde ifade etmekteydiler²⁵⁹. Merkezî yönetim, Andırınlıların bu telgraf ve arzuhallerindeki iddialar hakkında mahallî kurumlara kanaatlerini sormuştur²⁶⁰.

Dâhiliye Nezâretinin ilgili komisyonu, konuyu askerî cihetten inceleyip mütalaalarını bildirmesi için Bâb-ı Seraskeri'ye de H. 27 Zilhicce 1323 (M. 22 Şubat 1906) tarihinde bir yazı göndermiştir²⁶¹. Seraskerlik, başta Haleb Vilaye-

²⁵⁶ BOA, *DH.TMİK.S.*, Nu. 61/66, lef. 4, 7, 15. BOA, *ŞD.*, Nu. 2243/1, lef. 5, 6.

²⁵⁷ BOA, *DH.TMİK.S.*, Nu. 61/66, lef. 4. Hatta Haleb valiliği, Dâhiliye Nezâretinin ilgili Kalemî tarafından bu husustaki Talimatnameye aykırı tarzda çok imzalı ve mühürlü arzuhallerin kabul edilmeyerek gerekenin yapılması konusunda ikaz edilmişlerdir (BOA, *DH.MKT.*, Nu. 1106/71; BOA, *DH.TMİK.S.*, Nu. 61/66, lef. 1).

²⁵⁸ BOA, *DH.TMİK.S.*, Nu. 61/66, lef. 15.

²⁵⁹ BOA, *DH.TMİK.S.*, Nu. 61/66, lef. 6.

²⁶⁰ BOA, *DH.TMİK.S.*, Nu. 61/66, lef. 3, 14.

²⁶¹ BOA, *DH.TMİK.S.*, Nu. 61/66, lef. 2.

ti'nin sahasına dâhil olduğu Beşinci Ordu Kumandanlığı olmak üzere bölgedeki tüm ilgili birimlerine konuyu sormuş ve onlarla istişare etmiştir. Onlar da Göksun'un yukarıda zikredilen hususiyetlerinin yanı sıra Sivas ana yolu üzerinde yer alması, Kayseri ve Adana gibi vilayetlere hem hudut ve onları birbirine bağlaması gibi özellikleriyle askeri ve jeostratejik açıdan da kaza merkezi olmaya Andırın'dan daha elverişli olduğunu beyan etmişlerdir²⁶². Bu istişarelerin sonucunda Seraskerlik tarafından Serasker Rıza imzasıyla kaleme alınan tezkerede Göksun'un kaza merkezi ve Andırın'ın nahiye statüsüne düşürülmesinin askeri yönden herhangi bir mahsurunun olmadığı dile getirilmiştir²⁶³.

Andırın kaza merkezinin Göksun'a nakli ve Andırın'ın birinci sınıftan bir nahiyeye tahvili ile ilgili olarak Merkezde Tesrî-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu'nda toplanan tüm evrak; bu Komisyon'un görüşü ile birlikte tekâmül ettirildikten sonra meselenin, Şura-yı Devlet'e havale edilerek incelettirilmesi için Dâhiliye nazırının imzasını havi H. 2 Cemaziyülahir 1325 (M. 23 Temmuz 1907) tarihli tezkereyle Sadâret'e yollanmıştır²⁶⁴. Tezkere ve ekleri Şura-yı Devlet'in Mülkiye Dairesi'nde incelendi ve müzakere edildi. Göksun'un bahsi geçen jeopolitik ve beşerî hususiyetleri ile diğer kurumların olumlu yaklaşımlarını da göz önünde bulunduran Daire'den H. 19 Ramazan 1325 (M. 26 Ekim 1907) tarihinde olumlu yönde bir karar çıktı ve hazırlanan mazbata Bâb-ı Âli'ye sunuldu. Karar, Sadrazam Ferid Paşa'nın H. 10 Şevval 1325 (M. 16 Kasım 1907) tarihli tezkeresiyle Sultan II. Abdülhamid'e arz edildi. Göksun'un kaza merkezi ve Andırın kasabasının birinci sınıftan bir nahiye yapılması ile ilgili irade-i seniyye beş gün sonra, H. 15 Şevval 1325 (M. 21 Kasım 1907) tarihinde, sadır oldu²⁶⁵.

H. 21 Şevval 1325 (M. 27 Kasım 1907) tarihinde Haleb Vilayeti, Dâhiliye, Defter-i Hakanî ve Maliye nezâretleri, Seraskerlik ve Nüfus Sicil Genel İdaresi gibi ilgili tüm kurumlara bu irade mucibince gerekli işlemlerin yapılması için Bâb-ı Âli Daire-i Umûr-ı Dâhiliye Mektubi Kalemi üzerinden gerekli talimat ve emirler gönderildi²⁶⁶. Göksun kaymakamlığına, yine Haleb Vilayeti dâhilinde olan Harran kazası kaymakamı Ali Fehmi Efendi, Andırın nahiyesi müdürlüğüne de Beniavam nahiyesi eski müdürü Ahmed Hamdi Efendi tayin edildiler²⁶⁷. Haleb valisi Mehmed Nazım, Andırın'daki kaza heyetinin Göksun merkezine R. 16 Nisan 1324 (M. 29 Nisan 1908) tarihinde ulaşarak görevine başladığını, çektiği R. 22 Nisan 1324 (M. 5 Mayıs 1908) tarihli telgrafla Sadâret'e

²⁶² BOA, ŞD., Nu. 2243/1, lef. 3.

²⁶³ BOA, ŞD., Nu. 2243/1, lef. 4.

²⁶⁴ BOA, DH.TMIK.S., Nu. 61/66, lef. 9, 12; BOA, ŞD., Nu. 2243/1, lef. 10.

²⁶⁵ BOA, İ.DH., Nu. 1460/29; BOA, DH.MKT., Nu. 1214/78, lef. 1.

²⁶⁶ BOA, DH.TMIK.S., Nu. 61/66, lef. 10; BOA, BEO, Nu. 3194/239524; BOA, DH.MKT., Nu. 1214/78, lef. 1, 2.

²⁶⁷ BOA, DH.MKT., Nu. 1214/78, lef. 5-8; BOA, DH.MKT., Nu. 1231/11, lef. 1-2; BOA, BEO, Nu. 3276/245675. Yeni idari birimlere diğer memuriyetler için yapılan atamalar hakkında bkz. BOA, ŞD., Nu. 435/15.

iletmiştir²⁶⁸. Buna rağmen Andırın ahalisinin, kaza merkezinin kendilerinden alınmasına yaptıkları itiraz ve eski duruma tekraren dönülmesi yönündeki istekleri bu tarihten sonra da devam etmiştir²⁶⁹.

Osmanlı Merkezî Hükûmeti'nin İkinci Meşrutiyet döneminde taşra idaresi ile ilgili yaptığı en önemli düzenleme, H. 17 Rebiyülahir 1331 / R. 13 Mart 1329 (M. 26 Mart 1913) tarihinde Sultan Reşad'ın onayını alan ve diğer hükûmet erkânı tarafından imzalandıktan iki gün sonra *Takvim-i vekayi'nin* 1414 sayılı nüshasında “*İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı*” ismiyle neşrederek yürürlüğe soktuğu geçici kanundur²⁷⁰. Bu Geçici Kanun, ülkenin mülkî taksimi cihetinde bir değişiklik getirmemiş, meriyette olan beş kademeli (vilayet-liva-kaza-nahiye-karye) idarî bölümlenme ve hâlihazırdaki idareci unvanlarını (Vali-mutasarrıf-kaymakam-müdür-muhtar) korumuştur. Bu Kanun'un ilk maddesinde vilayet merkezlerinin kaza statüsüne dönüştürülerek başına bir kaymakam atanacağı, ikinci maddesinde ise müstakil livaların vilayet hükmünde olduğu belirtilmiştir.

1913 tarihli Kanun'un uygulanmaya başlamasıyla birlikte ülkedeki bazı idarî birimlerin isimleri ve bağlantıları değiştirilmiş, teşkilatları yeniden düzenlenmişse²⁷¹ de Maraş livasının idarî yapısında herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Liva'nın Haleb vilayetine irtibatı ve mülhak liva pozisyonu devam etmiştir²⁷². Ancak Maraş, kısa bir süre sonra Haleb vilayetinden tefrik edilerek statüsü 1915 Mart'ından itibaren müstakil livaya dönüştürülmüştür²⁷³.

Karye ve Mahalle Taksimi

Gerek Haleb Vilayeti için hazırlanan Nizamname'de gerekse de *1864 Vilayet Teşkilât Nizamnamesi'nde* ülkenin mülkî taksimatının son kademesini karye ve mahalleler oluşturmaktaydı. Bu hüküm, zikredilen *Nizamname* metinlerinde “*Dördüncü madde: Her kaza kuraya münkasım olub... Beşinci madde: Kasaba ve şehir-*

²⁶⁸ BOA, *DH.TMIK.M.*, Nu. 268/56.

²⁶⁹ Bu meyanda Andırın'daki kırk yedi Müslüman ve Hristiyan köy ahalisi adına müderris Ahmed ve Ermeni milleti adına seçilen Artin ve diğer arkadaşları müştereken imzaladıkları biraz acındırıcı, biraz iğneleyici içeriğe sahip bir telgrafı R. 10 Kânunusani 1324 (23 Ocak 1909) tarihinde Ayan Meclisi Başkanlığına çekmişlerdir. Bunlar telgraflarında daha önce de çeşitli makam, kanal ve kurumlar üzerinden bu taleplerini ilettiklerini ancak müspet bir cevap alamadıklarını belirtmekteydiler. Detay için bkz. BOA, *DH.MKT.*, Nu. 2715/15, lef. 2. Başka bir örnekler için bkz. BOA, *DH.MKT.*, Nu. 2839/30; BOA, *DH.İ.UM.EK.*, Nu. 26/49.

²⁷⁰ Düstür, İkinci Tertib, C. 5, Dersaadet 1332, s. 186-216; *Takvim-i vekâyi*, Nu. 1414; *İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanunu*, İstanbul 1329, s. 3-31. Kavanin-i Cedide Külliyyâtı -İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı ve Müzeyyelâtı-, İstanbul 1338, s. 3-74.

²⁷¹ 1913 yılında gerçekleştirilen bu değişiklikler için bkz. 1329 Senesi Zarfında Nam ve İrtibatları Tebdil ve Teşkilâtları Tadil Olunan Mahaller: Edirne Vilayetin Teşkilatı Umûmiyyesini Müşir Cetveldir, Dersaadet 1914.

²⁷² 1328 Mali Tarihli ODS, s. 647-649.

²⁷³ BOA, *İ.DH.*, Nu. 1512/79; BOA, *DH.EUM.MKT.*, Nu. 71/30; BOA, *DH.İD.*, Nu. 222/21, lef. 1, 12; BOA, *DH.UMVM.*, Nu. 130/45; BOA, *DH.MB.HPS.M.*, Nu. 19/75, lef. 8.

lerde *lâekal elli hane bir mahalle itibar olunub her bir mahalle bir karye hükmünde bulunacaktır.*” şeklinde kaleme alınmıştır²⁷⁴.

Maraş sancağının Haleb Vilayeti’ne tabi olduğu dönemde ihtiva ettiği karye ve mahalleler hakkındaki bu bölümde yararlanılan kaynaklar, yine hem arşivdeki vesikalar, hem döneme ait *Devlet ve Haleb Vilayet Salnameleri* hem de o dönemde yazılan eserlerdir. Bu kaynakların bazılarında karye ve mahalle isimleri hatta hane sayıları veya nüfusları teferruatlı bir biçimde verildiği halde bazen sadece toplamları verilmiştir.

Maraş sancağı dâhilindeki köy yerleşimleri ile ilgili önemli bir gelişme, Fırka-i İslâhiyye faaliyetleri kapsamında yetkililerin konargöçer taifeleri bölgede iskânı esnasında meydana gelmiştir. Çünkü Fırka, bölgede faaliyetlere başladıktan sonra, Tecirli aşiretine bağlı olan İloğlu²⁷⁵ ve Kılıoğlu obalarıyla konargöçer aşiretlerden Kılıçlı, Atmalı, Sinemenli, Akçakoyunlu, Ceceli, Çakallı ve Hopurlu aşiretlerini Maraş nahiye ve köylerine iskân ettirmiştir. Hatta Haleb Valisi Cevdet Paşa’nın yerleştirilen topluluklara haneler inşa ettirilmesi için Merkezî Hükümet’ten talep ettiği izin H. 12 Rebiyülahir 1283 (M. 24 Ağustos 1866) tarihinde çıkmıştır²⁷⁶. Maraş’a bağlı o zamanki adıyla İloğlu (Eloğlu) şimdiki adıyla Türkoğlu ilçesi ile bu ilçeye bağlı Ceceli, Hacıbebek, Hopurlu, Şerefoğlu, Çakallı Hasanağa, Çakallı Çullu gibi bazı köyler ve yine bugünkü Kahramanmaraş-Adana yolu üzerinde bulunan Kılılı kasabasının temelleri o dönemde atılmıştır²⁷⁷.

Cevdet Paşa’nın Haleb Vilayeti’ni tesis ettiği 1866-1867 senelerine ait olduğu yukarıda ifade edilen ve Maraş livasının Merkez kaza mahalleleri ile diğer kaza, nahiye ve bazı köylerindeki Müslim ve gayrimüslim nüfus miktarını gösteren bir arşiv vesikası, konumuz ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu vesikadaki kayıtlarda Merkez kazasının isimleri 20 numaralı tabloda yazılan kırk tane mahalle yer almaktadır. 1850 yılına ait kayıtlardan tek fark Kayışlı mahallesidir. Bu mahallelerde yer alan toplam 3.677 hanede 12.006 nüfus yaşamaktaydı. En kalabalık mahalle, 287 hanede 799 kişinin oturduğu ve Kayışlı ile birlikte yazılan Çavuşlu mahallesi iken on bir Müslüman hanede yirmi dokuz kişinin oturduğu Haznedar Mahallesi de en küçük mahalledir. Sadece gayrimüslimlerin ikamet ettikleri herhangi bir mahalle bulunmazken Mağaralı, Akçakoyunlu, Haznedar, Zonbatanlı maa Gazibeyli ve Şaziye mahallelerinde sadece Müslümanlar ikamet etmektedir. Diğer mahalleler karma idi. Hacımehmed, Şekerdere, Şih, Hoca Durdu, Bektutiye ve Şekerli mahalleleri, Ermeni ve Müslüman sayılarının birbirine yakın olanlardı. Ermeniler; Çavuşlu maa Kayışlı, Şekerdere, Zimmiyan, Hocadurdu, Kuyucak, Boğazkesen, Şeyh,

²⁷⁴ BOA, A.DVN.MKL., Nu. 80/7, vrk. 4; *Düstûr*, Birinci Tertib, C. 1, s. 625.

²⁷⁵ BOA, *i.MMS.*, Nu. 30/1256, Vrk. 4-5, 20.

²⁷⁶ BOA, *i.MVL.*, Nu. 559/25130, vrk. 1-5.

²⁷⁷ Çelik, *Fırka-i İslâhiye*, s. 112-113; İlyas Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, C. I-II, Kahramanmaraş 2019, s. 627.

Halhaliye, Bostancıyan ve Hacımehmedli mahallelerinde biraz daha fazladır. Diğer mahallelerde ise Müslümanlar çoğunluktadır. Şekerli Mahallesi'nde Müslüman ve Ermenilerin yanı sıra yirmi üç hanede yetmiş yedi Yahudi de oturuyordu. Aynı vesikada Hacıbebek, Ağcakoyunlu, Kılılıoğlu, Bağdin Karyesi ve Oruçkadı köyleriyle Çakallı, Kılıçlı, Sinemenli, Atmalı, Nadirli ve Kürtül aşiretleri de kaydedilmiştir²⁷⁸.

Tablo 20. Maraş Şehir Merkezindeki Mahalleler (1866-1867)

s.n.	Mahalle Adı	Müslim		Gayrimüslim	
		Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
1	Çavuşlu Maa Kayışlı	139	395	148	404
2	Mağaralı	42	147	-	-
3	Ağcakoyunlu	23	87	-	-
4	Devecili	53	188	3	3
5	Karamanlı	45	185	47	139
6	Acemli	26	91	19	64
7	Kulağıkurtlu	44	83	18	83
8	Hacımehmedli	16	53	25	109
9	Şekerdere	23	58	79	320
10	Zimmiyan	19	46	29	84
11	Hocadurdu	75	218	76	258
12	Gargacıyan	42	145	43	122
13	Bektutiye	95	350	90	256
14	Reştebaıye	88	312	47	176
15	Kayabaşı	65	238	25	115
16	Seksenlar	64	267	44	151
17	Zonbadanlı maa Gazibeyli	33	87	-	-
18	Dalkara	28	88	18	69
19	Halhaliye	13	45	16	49
20	Kuytul	31	95	16	67
21	Etmekçiyan	198	492	49	206
22	Boğazkesen	13	52	33	151
23	Şeyh	73	259	89	288
24	Çukuroba	70	200	54	194
25	Duraklı	54	157	30	112
26	Hazinedarlı	11	29	-	-
27	Çomaklı	34	95	9	30
28	Alemli	110	355	20	57
29	Divanlı	160	569	63	226
30	Kuyucak	31	113	60	216
31	Kumarlı	40	124	26	85
32	Bostancıyan	35	91	44	121
33	Cıçığı	61	208	28	96
34	Hatuniye	137	408	80	271
35	Şekerli	107	337	91	339
36	İsadivanlı	41	121	17	49
37	Şaziye	48	149	-	-
38	Delialili	25	70	6	16
Yekûn		2.212	7.007	1.442	4.926

²⁷⁸ BOA, Y.EE., Nu. 37/37; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyancıları*, İstanbul 2007, s. 64-65.

Yine tarihsiz fakat aynı dönemde benzer amaçla hazırlandığı anlaşılan başka bir cetvelde Alişar, Bertiz, Yenicekal'a ve Camustil nahiyeleri; Sarıçukur, Maksutlar, Hacıbebek ve Şekerobası köyleri; Kürtül, Nadirli, Ceceli ve Çakallı aşireti ile Kılılıoğlu hanelerinin teşkil ettiği on üç yerleşim yerinin bizzat Maraş'tan idaresinin uygun olduğu derkenar edilmiştir. Evri nam-ı diğer Pazarcık, Büyüknacar, Ağcakoyunlu, Bağdın, Ufacıklı, Çağlağan Ceridi ve Yumaklı Ceridi karyeleri; Kuşçu Ceridi, Dağlı tabir olunan Gebeli ve Küpeli nahiyeleri ile Kılıçlı, Sinemenli ve Atmalı aşiretlerinden ibaret on iki idarî birim birleştirilerek Pazarcık kazası oluşturulmuştur. Kazanın merkezi Ufacıklı Karyesi idi. Aynı belgede yetmiş hanelik Müslüman'ın yaşadığı Sargüzel karyesinin de Maraş kazası köylerinden olduğu halde Zeytun kazasına dâhil edileceği belirtilmiştir²⁷⁹. Bu ilhakin gerçekleştiği başka belgelerden anlaşılmaktadır²⁸⁰.

H.1284 (M.1867-1868) senesinden itibaren çıkarılmaya başlanan *Haleb Vilayet Salnamelerinin* bazı sayıları Maraş livasına tabi kazaların mahalle ve köylerine dair veriler de içermektedir. Nitekim ilk sayısındaki bilgilerden Maraş livasının yedi kaza, on iki nahiye, kırk sekiz mahalle ve dört yüz on iki karyeye taksim edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 20. Maraş Sancağının Mülki Taksimatı (1867-1868)

KAZANIN					
s.n.	Adı	Merkezi	Nahiye Adedi	Mahalle Adedi	Karye Adedi
1	Nefs-i Maraş	Maraş	4	38	87
2	Pazarcık	Ufacıklı Karyesi	-	-	71
3	İslahiye maa Nahiye-i Karayiğid ve Hassa	İslahiye Kasabası	2	2	93
4	Bulanık maa Nahiye-i Kaypak	Bahçe Karyesi	2	-	39
5	Elbistan maa Nahiye-i Efsus	Elbistan Kasabası	2	4	74
6	Zeytun	Zeytun Kasabası	-	4	20
7	Andırın maa Nahiye-i Göksun	Kesme Karyesi	2	-	38
Toplam			12	48	422

Merkez kazası otuz sekiz mahalle ve seksen yedi karyeden müteşekkildi. Mahalleler; Çavuşlu, Mağaralı, Ağcakoyunlu, Devecili, Karamanlı, Acemli, Kuşlukurtlu, Hacimehmedli, Şekerdere, Zimmîyân, Hocadurdu, Gargacıyân, Bekutiye, Reştebâiye, Kayabaşı, Seksenler, Zonbadanlı, Dalkara, Halhaliye, Kuytul, Ekmekciyan, Boğazkesen, Şeyh, Çukuroba, Duraklı, Hazinekarlı, Çomaklı, Alemlî, Divanlı, Kuyucak, Kumarlı, Bostancı, Cıgçıgı, Hatuniye, Şekerli, İsadıvanlı, Şaziye ve Delialili mahalleleriydi. Tabi karyeler ise: Büyüknacarlı, Kuzucaklı, Nacar-ı Sağır, Hacıbey Çiftliği, Gömeç, Elmalı, Bulanık ve Keller, Kılavuzlu, Kürtlerafşarı, Arablar, Ümmetdedeli, Abdülkerimbey Çiftliği, Ayaklıcaoluk, Gaffarlı, Yusufnacılı, Hopurlu, Dereli, Kozludere, Penayirdere [Peynirdere],

²⁷⁹ BOA, Y.EE., Nu. 33/59.

²⁸⁰ BOA, İ.DH., Nu. 558/38909; BOA, A.MKT.MHM., Nu. 375/5.

Ağyar, Göllü, Demrek, Yeniyapan, Kurtlar, Kötürge [Köşürge], Sarımallı, Oğsar, Döngel, Fenk, Şuğul, Anabat, Yeniköy, Nasara, Düldül, Çoğran, Kal'akaba, Yeşildere, Sarıklı, Kazarlı, Delihacılı, Çağırğan, Kal'akaya, Künperli, Afşarlı, Orçan, Dönüklü, Dadağlı, Önsen, Önsenhopurlusu, Fatmalı, Cüceli, Zeytindere, Yeniyapan, Öşlü, Kızılseki, Hartlab, Karadere, Sır, Emirzecemaati, İmalı, Kişifli, Fındıklı, Sarılar, Karalar, Narlıca, Göllü, Ağcakoyunlu, Dedeler, Beynamazlı, Hasanağa, Çullu, Ferhuşoğlu, Çamçakallılı, Çobanlı, Budaklı, Kılağlı, Cahuzlu [Camuzlu] maa Hacıyüblü, Yeniyapan, Dervişli, Kemallı, Ağabeyli, Kabasakal, Boyalı, Gedayimli, Honbura, Kavlaklı, İsmail, Köseli, Hacıbey, Killioğlu, Ceceli ve Kürtül karyeleriydi.

Pazarcık kazasının yetmiş bir karyesi; İslahiye maa Karayığid ve Hassa'nın Delikanlı ve Çelikanlı isimlerinde iki mahallesi ve doksan üç karyesi; Bulanık maa Nahiye-i Kaypak'ın otuz dokuz köyü; Hacıhamza, Yakub, Hacışaban ve Kızılcaoba namlarında dört mahallesi olan Elbistan maa Nahiye-i Efsus'un toplam altmış dört karyesi; Zeytun'un Yukarı, Orta, Bozbayır ve Kargalar isimleriyle dört mahalle ve yirmi karyesi; Andırın maa Nahiye-i Gökşun'un otuz sekiz köyü bulunmaktaydı²⁸¹.

Hicri 1285 ve 1290 arası devrede kesintisiz yayımlanan *Haleb Vilayet Salnamelerinden* izlenebileceği üzere Maraş Mutasarrıflığının mülkî taksimatının karye ve mahalle kademesinde 1868-1874 tarihleri arasında ciddi bir değişiklik olmamıştır. Mahalle sayısı değişmeyen ancak karyesi doksan ikiye çıkan Maraş Merkez kazası, ayrıca iki aşiret idarî birimine sahipti. Pazarlık kazasının yeni teşkil edilen on iki nahiyesine dâhil yetmiş beş köy bulunmaktadır. İslahiye kazasının Çerkes mahallesinin eklenmesiyle mahalle sayısı üçe yükselirken, köy adedi ise aksine altmış sekize düşmüştür. Kaza statüsüne çıkarılan Hassa, iki mahalle ve otuz bir karyeden ibaretti. Merkezi Bahçe karyesinde iki mahallesi bulunan Bulanık kazasında kırk adet köy yer almaktaydı. Mahalle sayısı değişmeyen Elbistan kazasının karyeleri iki artarak altmış altıya yükselmiştir. Merkez kasabasında dört mahallesini muhafaza eden livanın en küçük kazası Zeytun'un otuz köyü mevcut iken Andırın kazasının ise elli iki karyesi vardı²⁸². Bu döneme ait daha fazla malumat, *Vilayet Salnamesindeki* verilerden yararlanarak hazırlanan aşağıdaki 21 numaralı tabloda görülebilir.

Tablo 21. Maraş Sancağının Mülki Taksimatı (1868-1874)

KAZANIN					
s.n.	Adı	Merkezi	Nahiye Adedi	Mahalle Adedi	Karye Adedi
1	Nefs-i Maraş	Maraş	5	38	92
2	Pazarcık	Ufacıklı Karyesi	12	-	75

²⁸¹ 1285 Tarihli HVS, s. 158-174.

²⁸² 1285 Tarihli HVS, s. 212-249; 1286 Tarihli HVS, s. 169-191; 1287 Tarihli HVS, s. 146-165; 1288 Tarihli HVS, s. 150-170; 1289 Tarihli HVS, s. 142-159; 1290 Tarihli HVS, s. 145-163.

3	İslahiye	İslahiye Kasabası	6	3	68
4	Hassa	Hassa Karyesi	3	2	31
5	Bulanık	Bahçe Karyesi	4	2	40
6	Elbistan	Elbistan Kasabası	1	4	66
7	Zeytun	Zeytun Kasabası	4	4	30
8	Andırın maa Göksun	Andırın Kasabası	1	-	52
Toplam			36	53	454

Maraş Sancağı sınırları içerisindeki kazaların merkezlerinde yer alan mahallerin isim ve adetleri ise 22 numaralı tablodaki gibiydi.

Tablo 22. Maraş Sancağı Kazalarının Mahalleleri (1868-1874)

S.N.	Kazanın		
	İsmi	Mahalle	
		Adedi	İsimleri
1	Nefs-i Maraş	38	Maa Kayışlı Çavuşlu, Kulağıkurtlu, Maa Hacımehmed Acemli, Şekerdere, Zimmiyan, Hocadurdu, Ciğciği, Gargacıyan, Şaziye, Delialili, Mağaralı, Devecili, Ağçakoyunlu, Karamanlı, Reştebâiye, Bektutiye, Boğazkesen, Etmekçi, Halhaliye, Dalkara, Kuytul, Hatuniye, Bostancı, Maa Gazibeyli Zonbadanlı, Seksenler, Kayabaşı, Çukuroba, Şeyh, Şekerli, İsadvanlı, Kuyucak, Kumarlı, Alemlı, Divanlı, Duraklı, Hazinedarlı, Çomaklı
2	Pazarcık	-	-
3	İslahiye	3	Delikanlı, Çelikanlı, Çerkes
4	Hassa	2	Evdeksu, İncesu
5	Bulanık	2	Yanıkdeğirmen, Kazurlar
6	Elbistan	4	Hacıhamza, Hacıyakub, Hacışaban, Kızılcaoba
7	Zeytun	4	Yukarı, Orta, Bozbayır, Garkalar
8	Andırın	-	-
Toplam		53	

Aynı zaman zarfında Maraş Merkez kazası dâhilindeki doksan iki karyenin isimleri ve nahiyelere dağılımı da aşağıdaki 23 numaralı tabloda verilmiştir²⁸³.

Tablo 23. Maraş Merkez Kazası Karyeleri (1868-1874)

S.N.	Nahiye		
	İsmi	Karye	
		Adedi	İsimleri
1	Etraf-ı Şehir	22	Kuzucaklı, Nacar-ı Sağır, Hacıbey Çiftliği, Gömeç, Elmalar, Bulanık ve Keller, Kılavuzlu, Kürtlerafşarı, Arablar, Ümmetdedeli, Abdülkerimbey Çiftliği, Ayaklıcaoluk, Gaffarlı, Yusufnacılı, Hopurlu, Dereli, Koşludere, Peynirdere, Ağyar, Göllü, Kıbtı
2	Camustil	27	Düldül, Çokran, Kal'akaya, Yeşildere, Sarıklı, Kafarlı, Delihacılı, Çağırğan, Afşarlı, Orçan, Dönüklü, Dadağlı, Önsenhopuru, Önsen, Fatmalı, Cüceli, Zeytindere, Yenişaban, Öşlü, Kızılseki, Hartlab, Karadere, Sır, Emirzecemaa, İmalı, Kişifli, Fındıklı
3	Yenicekal'a	12	Demrek, Yenişaban, Kürtler, Köşürge, Sarımallı, Varyanlı, Avkasır, Döngeler, Fenk, Şuğul, Anabat, Yeniköy, Nasara
4	Bertiz	12	Çobanlı, Budaklı, Kılağlı, Camuzlu maa Hacıyeüblü, Yenişaban, Dervişli, Kemallı, Ağabeyli, Kabasakal, Boyalı, Gedayimli, Honbur

²⁸³ 1285 Tarihli HVS, s. 216-218; 1286 Tarihli HVS, s. 169-173; 1287 Tarihli HVS, s. 146-150; 1288 Tarihli HVS, s. 150-155; 1289 Tarihli HVS, s. 142-144; 1290 Tarihli HVS, s. 145-148. Çalışmanın hacmi şişmesin diye buraya alınmayan diğer kazalara tabi köy isimleri için ilgili Salnamelere bakınız.

5	Şekerobası	7	Sarılar, Karalar, Narlıca, Göllü, Ağcakoyunlu, Dedeler, Beynamazlı
6	Çakallı Aşireti	5	Hasanağa, Çullu, Ferhuşoğlu, Çamçakallı
7	Nadirli Aşireti	7	Hacıbebek, Killoğlu, Ceceli, Kürtül, Nadirli, Sarıçukur, Maksud
Toplam			92

Haleb Valiliğinin yazılı talebi üzerine Maraş İdare Meclisi tarafından Li va'nın yeni idarî taksimi ile birimlerin nüfus miktarı ve diğer teferruatına dair hazırlanıp zikredilen Valiliğe sunulan H. 3 Rebiyülahir 1294 (M.17 Nisan 1877) tarihli mazbata ekindeki bir cetvel, mevzumuz ile ilgilidir. Anılan cetvelde Maraş Merkez kazasına bağlı köylerin bir kısmı birlikte yazıldıkları için toplam sayıyı tespit etmek mümkün olmamıştır. Köylerin bağlı oldukları nahiyeler de *Salnamelerden* biraz farklılık arz etmektedir. Vesikada Tekerek, Dereli, Kılavuzlu, Kürtlerafşarı, Ümmetdede, Çamurlu ve Üngüt karyeleri ile Kerimbey Çiftliği herhangi bir nahiyeye dâhil edilmeden Nefs-i Maraş kasabasının hemen altına yazılmıştır²⁸⁴. Maraş kazasına dâhil nahiyelere bağlı karyelerin isimleri cetvelde yazıldığı üslup üzere 24 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 24. Maraş Merkez Kazası Karyeleri (17 Nisan 1877 Tarihinde)

Nahiye		
İsmi	Merkezi	Nahiyeye Tabi Karyeler
Etraf-ı Şehir	Bulanık Karyesi	maa Keller Bulanık, Göllü, Kerhan, Ayaklıcaoluk, Gafarlı, Ağyar, Yusufçacı, Peynirdere, Kozludere, Elmalar, Gömeç, Kuzucaklı, Nacar-ı Sağır, Hacıbey Çiftliği
Camustil	Önsen Karyesi	Önsen, Cüceli, Kişifli, Fatmalı, Zeytindere, Yeniyanan, Kızılseki, Öşlü, Hartlab, Karadere, Sir, Yeşildere, maa Döldül Çağrağan, Kal'akaya, Gafarlı, Delihacı, Sarıklı, Çağrağan ²⁸⁵ , Künperli?, Dönüklü, Gavurderesi, Fındıcak, Dadağlı, Efrağazlı? maa Emirze, Afşarlı, Önsenhopuru, Orçan, Nabi? Çiftliği, Hacımustafağa Çiftliği, Arablar
Yenicekal'a	Yeniköy Karyesi	Yeniköy, Sarımollalı, Nasara, Oğsar, Demrek, Yeniyanan, Fenk, Şuğul, Anabat, Varyanlı, Kürtler, Köşürge, Menciki, Nadirli ve Kavlaklı, Köseli, İsmaili, Kürtül, Çamçakallı, Dönüklü
Bertz	Yeniyanan Karyesi	Yeniyanan, Başdervişli, Kabasakal, Boyalı, Gedayimli, Kılağlı, maa Camuslu Hacreyüblü, Honbur, Kemallı, Budaklı, Çobanlı, Ağabeyli, Sarıçukur, Maksudlar, Alışar, Baydemirli, Karamanlı, Yaylakürtülü, Çiftlik
Şekerobası	İloğlu Karyesi	İloğlu, Killoğlu, Hacıbey, Hopurlu, Çakallı Hasanağa ve Çullu ve Ferhuşoğlu, Ceceli ve Tanıklı? ve Efendili, Narlıca ve Göllü ve Sarılar, Karalar, Beynamazlı, Topuk, Ağcakoyunlu maa Evan?, Dedeler maa Omuzuyüzlü?, İmalı, Muradoğlu Çiftliği

1876-1878 tarihlerinde neşredilen *Haleb Vilayet Salnamelerinde* Maraş livasındaki kazalara tabi karye ve mahallelerin adları verilmeden sadece sayıları verilmiştir²⁸⁶. Bu veriler, aşağıdaki 25 numaralı tabloda verilmiştir.

²⁸⁴ BOA, ŞD., Nu. 2215/17, lef. 3, vrk. 1-8.

²⁸⁵ Bu isimle iki köy yazılmış. Birisi diğer kaynaklarda geçen Çokran olmalı.

²⁸⁶ *1295 Tarihli HVS*, s. 117-118; *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı I*, (hzl. Said Öztürk), İstanbul 2006, s. 370.

Tablo 25. Maraş Sancağı Kazalarının Karye ve Mahalle Sayıları (1876-1878)

s.n.	Kaza İsmi	H.1293 (M. 1876-1877)		H.1295 (M. 1878)	
		Karye Adedi	Mahalle Adedi	Karye Adedi	Mahalle Adedi
1	Nefs-i Maraş	92	38	92	38
2	Pazarcık	197	-	67	3
3	İslahiye	70	3	70	3
4	Hassa	36	2	36	2
5	Bulanık	40	2	39	2
6	Elbistan	109	4	109	4
7	Zeytun	30	4	30	4
8	Andırın	52	-	52	2
Toplam		626	53	495	58

Bu verilerden anlaşıldığı üzere Maraş Merkez ve Zeytun kazalarının köy ve mahalle sayılarında bir değişiklik olmamıştır. Elbistan'ın köy sayısı altmış altıdan yüz dokuza, İslahiye'nin altmış sekizden yetmiş, bir sehiv değilse Pazarcık'ın H.1293 (M.1876-1877)'de anormal bir artışla yüz doksan yediye çıkmıştır. Pazarcık'ın karye adedi H.1295 (M.1878) yılında tekrar altmış yediye tenzil edilmiştir. Hassa kazasının karye adedi otuz altıdan beş azalarak otuz bire, Bulanık'ın H.1295 yılında bir azalarak otuz dokuza düşmüştür. Bağlı köyleri aynı kalan Andırın'ın kaza merkezi Andırın kasabasında H.1295 senesinde iki mahalle teşkil edilmiştir. H.1295 tarihli *Vilayet Salnamesine* göre Liva'ya mülhak yekûn köy sayısı, dört yüz doksan beş kaydedilmesine rağmen aynı yıla ait *Devlet Salnamesinde* yüz kırk adet eksik olarak üç yüz elli dört yazılmıştır²⁸⁷. Hangisinin daha güncel ve doğru olduğunu tespit etmek güçtür.

1878 yılında Maraş sancağının İslahiye, Hassa ve Bulanık kazaları buradan tefrik edilerek Payas sancağına ilhak edilince toplam kaza sayısı beşe inmiştir. Hicri 1302-1309 (M.1885-1892) tarihleri arasında neşredilen *Haleb Vilayet Salnamelerinde* de Maraş sancağı dâhilindeki karye ve mahallelerin isimleri yazılmadan sadece yekûn sayılarını ihtiva eden bir tablo yer almaktadır²⁸⁸. Aşağıya alınan bu tablodan takip edileceği üzere 1885-1889 arasında livanın beş kazasında toplam dört yüz on dokuz köy ve kırk sekiz mahalle mevcuttur. Şehir merkezindeki mahalle sayısı bir artarak otuz dokuza çıkarken Nefs-i Maraş kazasının doksan dokuz karyesi bulunmaktadır. En fazla karye, Elbistan (yüz otuz beş adet), en az ise Zeytun kazasında (yirmi yedi adet) yer almaktadır. Andırın kaza merkezi Andırın kasabasında ve Pazarcık kaza merkezi Ufacıklı karyesinde, muhtemelen küçük birer yerleşim birimi olmalarından, herhangi bir mahalle teşekkül etmemiştir.

²⁸⁷ 1295 Tarihli ODS, s. 404.

²⁸⁸ 1303 Tarihli ODS, s. 55; 1304 Tarihli ODS, s. 57; 1305 Tarihli ODS, s. 52; 1302 Tarihli HVS, s. 193; 1303 Tarihli HVS, s. 215; 1305 Tarihli HVS, s. 205; 1306 Tarihli HVS, s. 210; 1307 Tarihli HVS, s. 187; 1308 Tarihli HVS, s. 246; 1309 Tarihli HVS, s. 174.

Tablo 26. Maraş Sancağı Kazalarının Karye ve Mahalle Sayıları 1885-1892

s.n.	Kaza İsmi	1885-1889		1890-1892	
		Karye Adedi	Mahalle Adedi	Karye Adedi	Mahalle Adedi
1	Nefs-i Maraş	99	39	220	39
2	Zeytun	27	4	27	4
3	Elbistan	135	5	135	-
4	Andırın	82	-	82	-
5	Pazarcık	76	-	76	-
Toplam		419	48	540	43

Hicri 1307, 1308 ve 1309 (M.1891-1892) yılları için hazırlanan *Vilayet Sal-nameleri* tetkik edildiğinde ise Livanın kura ve mahalle sayılarında önceki senelere göre bazı değişiklikler olduğu görülmektedir²⁸⁹. En önemli değişiklik, Merkez kazaya tabi köy sayısının bir anda doksan dokuzdan iki yüz yirmiye çıkmasıdır. Bu artışla Livanın köy yekûnu da beş yüz kırka yükselmiştir. Şayet bu bir sehiv değilse, anormal bir artıştır. Livadaki diğer kazaların köy sayısında herhangi bir değişme olmaması ve H.1310 (M.1891-1892) senesinden itibaren bu sayının tekrar yüz ona düşmesi bunun bir sehiv olma ihtimalini kuvvetlendirir de kaza dâhilindeki bazı karyelerin çok kısa bir süreliğine bölünmek suretiyle ya da konargöçerlerin yerleştirilmesi suretiyle yeni oluşturulan karyeler bu artışa sebep olmuş olabilir.

Bu sıralarda buna benzer gelişmeler olmaktadır. Mesela H. 19 Şaban 1305 (M. 1 Mayıs 1888) tarihli bir arşiv vesikasına göre, Maraş sancağına tabi Pazarcık kazasında seyyar bulunan Tahtalı, Atmalı, Kılıçlı ve Çakallı aşiretlerinden dokuz yüz hane, ilk defa teşkil edilen *Hamidiye, Selimiye, Osmaniye, Alibeyli, Bağçe, Gökdere, Oluk?, Göni, Yenigöl, Adapınarı, Yedigöl, Eskibağdin, Armutlu, Kayabaşı, Kulluk, Küçüksöğütli, Sultanlı, Ma'mura, Güzelgöl, Karakapı, Feyziye, Güllü, Körpınarı, Bağlama, Hörak?, Yarbaşı, Tahtalı, Akbursa ve Âşıklı* isimlerindeki yirmi dokuz köye yerleştirilmişlerdir. Üç yüz otuz iki hane de harabe haline gelip de tekrar şenlendirilen eski köylere iskân edilmişlerdir. Hem bu husus hem de Fırka-i Islâhiyye tarafından Behisni kazası hududunda Atmalı Aşiretinden Bozağa oymağının iskânı için tahsis edilen beş bin dönüm arazinin Pazarcık kazasına ilhaki hakkında zikredilen tarihte irade-i seniyye çıkarılmıştır²⁹⁰. Bu kayıt, bölgeye yapılan mecburi iskânların yeni idarî birimler ortaya çıkartarak karye sayısını artırdığını açıkça göstermektedir.

Maraş mülkî taksimatında önemli bir değişiklik de 1896 yılında gerçekleşmiştir. Süreç şöyle cereyan etmiştir: Zeytun kazasına bağlı Baydemirli²⁹¹ ve Karamanlı karyeleri ahali 1896 baharında Haleb Valiliğine dilekçeler göndererek köylerinin Merkez kazaya bağlı Bertiz nahiyesine ilhak edilmesini istediler. Ahali ayrıca suyu ve havası mutedil, arazisi idarelerine kâfi bir mevkide üç

²⁸⁹ 1308 Tarihli HVS, s. 246; 1309 Tarihli HVS, s. 174.

²⁹⁰ BOA, *DH.MKT.*, Nu. 1505/17; Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, s. 627.

²⁹¹ Orjinal belgede "Paytimurlu" imlasıyla yazılmıştır.

yüz haneden ibaret bir karye teşkil edilerek orasının nahiye merkezi ittihaz yapılmasını ve buraya beş yüz akçe maaşla bir müdür tayin edilmesini de talep etmekteydiler. Halkın taleplerini görüşen ve yerinde bulan Haleb Vilayeti İdare Meclisi'nce konu mazbata ile Dâhiliye Nezâretine bildirilmiştir. Meclis, mazbatasında ayrıca Bertiz nahiyasının ortası sayılan Ağabeyli karyesinde karakolhanne şeklinde ufak bir depo inşa edilmesini dile getirirken Maraş'a tabi Nadirli, Yenicekal'a ve Kürtül nahiyeleri ahali için de yüzer haneden az olmamak ve yine nahiyeleri dâhilinde uygun yerlerde yeni karyeler oluşturulması hususunda izin istemiştir. İstanbul'da meselenin havale edildiği Şura-yı Devlet, yapılan müzakereler ve Seraskerlik kanalıyla bölgedeki askeri yetkililerden alınan fikirler doğrultusunda, yapılmasında askeri makamlarca sakınca görülen depo hariç diğer değişikliklerin yapılmasını yerinde bulmuş ve ilgili kurum ve yetkililere gerekli izinlerin verilmesine H. 26 Cemaziyülevvel 1314 (M. 2 Kasım 1896) tarihinde karar vermiştir. Sadrazam Halil Rıfat Paşa imzalı bu kararın gönderildiği Dâhiliye Nezâreti de yeni düzenlemeler ile ilgili gerekli çalışmaları yapması için R. 21 Kânunuevvel 1312 (M. 2 Ocak 1897) tarihinde Haleb Valiliğine talimatlar göndermiştir²⁹².

Tablo 27. Maraş Sancağı Kazalarının Karye ve Mahalle Sayıları 1892-1909

S. No	Kaza İsmi	1892-1903 ²⁹³		1903-1905 ²⁹⁴		1905-1909 ²⁹⁵	
		Karye Adedi	Mahalle Adedi	Karye Adedi	Mahalle Adedi	Karye Adedi	Mahalle Adedi
1	Nefs-i Maraş	110	42	110	41	112	41
2	Zeytun	22	8	28 ²⁹⁶	5	30 ²⁹⁷	5
3	Elbistan	135	4	153	4	153	4
4	Andırın	82	1	48	-	81	-
5	Pazarcık	88	1	88	-	88	-
Toplam		437	56	427	50	464	50

Haleb Vilayet Salnamelerindeki veriler güncel ve sağlıklı kabul edildiği takdirde beş kazayı ihtiva eden Maraş Sancağı, 1892-1903 yılları arasında toplam dört yüz otuz yedi köy ve elli altı mahalleden müteşekkildi. Merkez kazasının yüz on karye ve kırk iki mahallesi, Elbistan'ın yüz otuz beş köy ve dört mahallesi, Zeytun'un yirmi iki köy ve sekiz mahallesi mevcut iken seksen bir köyü olan Andırın ve seksen sekiz köye sahip Pazarcık'ın birer mahallesi bulunmak-

²⁹² BOA, DH. TMIK.S., Nu. 5/56.

²⁹³ 1310 Tarihli HVS, s. 267; 1312 Tarihli HVS, s. 304; 1313 Tarihli HVS, s. 296; 1314 Tarihli HVS, s. 313; 1315 Tarihli HVS, s. 319; 1316 Tarihli HVS, s. 327; 1317 Tarihli HVS, s. 351; 1318 Tarihli HVS, s. 368; 1319 Tarihli HVS, s. 386; 1320 Tarihli HVS, s. 400.

²⁹⁴ 1321 Tarihli HVS, s. 473; 1322 Tarihli HVS, s. 495.

²⁹⁵ 1323 Tarihli HVS, s. 516; 1324 Tarihli HVS, s. 511; 1326 Tarihli HVS, s. 505.

²⁹⁶ 1322 Tarihli Salnamede 30 karye sayılmış, ancak icmal tablosunda 28 yazılmıştır (1322 Tarihli HVS, s. 467, 495).

²⁹⁷ 1326 Tarihli Vilayet Salnamesinin Zeytun Kazasına bağlı karyeler başlığının altında kırk beş tane köy ismi sayılmasına rağmen toplamına otuz altı yazılmıştır. Vilayetin idari birimlerinin icmalini veren cetvelde de Zeytun'un karye adedi otuz olarak kaydedilmiştir (1326 Tarihli HVS, s. 477-478, 505).

taydı. Sekiz nahiyeye taksim edilen Merkez kazasının karyelerinin dağılımı da şu şekildedir: Etraf-ı Şehir'in yirmi dokuz, Nedirli/Nadirlü'nün beş, Bertiz'in on altı, Yenicekal'a'nın on sekiz, Camustil'in on dört, Şekeroba'nın on dört, Hartlab'ın on altı ve Çakallı'nın on²⁹⁸.

Maraş livasının karye yekûnunun, 1903'te on azalarak dört yüz yirmi yediye düştüğü 1905'te tekrar yükselerek dört yüz altmış dörde çıktığı döneme ait *Haleb Vilayet Salnameleri* münderecatından anlaşılmaktadır. Daha önce elli altı olan livadaki mahalle sayısı da 1903'ten itibaren elli olarak kaydedilmiştir. Maraş Merkez kazasının karye sayısı 1905'te yüz on ikiye yükselmiştir.

Tablo 28. Maraş Merkez Kazası Nahiyelerinin Karye Sayıları 1892-1909

s.n.	Nahiyenin İsmi	1892-1897 ²⁹⁹	1897-1900 ³⁰⁰	1901-1904 ³⁰¹	1905-1909 ³⁰²
		Karye Adedi	Karye Adedi	Karye Adedi	Karye Adedi
1	Etraf-ı Şehir	15	15	30	15
2	Nedirli/Nadirlü ³⁰³	7	7	6	7
3	Bertiz	16	16	12	16
4	Yenicekal'a	18	18	25	18
5	Camustil	14	14	12	14
6	Şekeroba	14	14	7	14
7	Çakallı	10	-	5	10
8	Hartlab	16	16	13	18 ³⁰⁴
Toplam		110	100	110	112

Aynı tarihlerde şehir merkezindeki mahalle sayısı bir azalarak kırk bire düşmüştür. Elbistan kazasının köy adedi 1903'te on sekiz artarak yüz elli üç; Andırın kazasının ise 1903'te önce seksen ikiden kırk sekize indirilmiş 1905'te de tekrar seksen bire çıkarılmıştır³⁰⁵. Bu tanzim, 1909 yılına kadar devam etmiştir.

1905-1909 arasındaki devrede Maraş şehir merkezinde yer alan kırk bir mahallenin isimleri şöyle idi: Karamanlı, Devencilî, Mağaralı, Çavuşlu, Zonbadanlı, Kayabaşı, Seksenler, Çukuroba, Reştebâiye, Bektutiye, Boğazkesen, Etmekçi, Şeyh, Divanlı, Kuyucak, Kumarlı, Alemlî, Çomaklı, Duraklı, Hazinedarlı, Kıptî, İsadıvanlı, Hatuniye, Şekerli, Delialîlî, Şaziye, Gargacıyan, Cıgıcı, Zimmiyan, Hocadurdu, Halhaliye, Dalkara, Kuytul, Şekerdere, Acemli, Ha-

²⁹⁸ 1310 Tarihli HVS, s. 267; 1312 Tarihli HVS, s. 304; 1313 Tarihli HVS, s. 296; 1314 Tarihli HVS, s. 313; 1315 Tarihli HVS, s. 319; 1316 Tarihli HVS, s. 327; 1317 Tarihli HVS, s. 351; 1318 Tarihli HVS, s. 368; 1319 Tarihli HVS, s. 386; 1320 Tarihli HVS, s. 400. Çakallı nahiyesi, 1897-1900 arasına ait Salname kayıtlarında yer almamaktadır (1315 Tarihli HVS, s. 296; 1316 Tarihli HVS, s. 303; 1317 Tarihli HVS, s. 323).

²⁹⁹ 1310 Tarihli HVS, s. 227; 1312 Tarihli HVS, s. 258; 1313 Tarihli HVS, s. 253; 1314 Tarihli HVS, s. 290.

³⁰⁰ 1315 Tarihli HVS, s. 296; 1316 Tarihli HVS, s. 303; 1317 Tarihli HVS, s. 323.

³⁰¹ 1319 Tarihli HVS, s. 356; 1320 Tarihli HVS, s. 364; 1321 Tarihli HVS, s. 432.

³⁰² 1322 Tarihli HVS, s. 455; 1323 Tarihli HVS, s. 470-72; 1324 Tarihli HVS, s. 466-68; 1326 Tarihli HVS, s. 467-68.

³⁰³ Kaynaklarda her iki imla ile de yazılmıştır.

³⁰⁴ Nahiyenin ismi bu dönemde kaynaklarda "Hartlab maa Sır" şeklinde yazılmıştır. 1322 tarihlide Salnamede "Gafarlı maa Gölpinar" şeklinde kaydedildiğinden toplam karye sayısı da 17 olarak kaydedilmiştir (s. 454).

³⁰⁵ 1321 Tarihli HVS, s. 473; 1322 Tarihli HVS, s. 495; 1323 Tarihli HVS, s. 516; 1324 Tarihli HVS, s. 511; 1326 Tarihli HVS, s. 505. Diğer teferruat için bkz. 26 ve 27 numaralı tablolar.

cimehmedli, Ağçakoyunlu, Kulağıkurtlu, Hayriye, Tekerek ve Üngüd. Aynı sıralarda Elbistan kazasının Hacıyakub, Hacışaban, Hacıhamza ve Kızılcaoba isimlerinde dört; Zeytun kazasının ise Orta, Yukarı, Bozbayır, Kargalar ve Tekke isimli beş mahallesi mevcut iken Andırın/Göksun ve Pazarcık kazalarının herhangi bir mahalleleri kaydedilmemiştir³⁰⁶. Keza bu tarihlerde Maraş Merkez kazasına bağlı yüz on iki köyden on beşi Etraf-ı Şehir nahiyesine, on altısı Bertiz nahiyesine, on sekizer adedi Yenicekal'a ve Hartlab maa Sır nahiyelerine, on dörder tanesi Camustil ve Şekeroba nahiyelerine, yedisi Nadirli nahiyesine ve onu ise Çakallı nahiyesine tabi idi³⁰⁷. Bu köylerin isimleri 29 numaralı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 29. Nefs-i (Merkez) Maraş Kazası Nahiyelerine Tabi Karyeler (1905-1909)

İsmi	Nahiye	
	Adedi	Karye
		İsimleri
Etraf-ı Şehir	15	Dereli, Göllü, Kerhan, Ayakçıluluk, Yusufnacılı, Gafarlı, Ağyar, Penairdere [Peynirdere], Kozludere, Bulanık, Elmalar, Gömeç, Hacıbey Çiftliği, Küçüknacar, Kuzucaklı
Bertiz	16	Sarıçukur, Çobanlı, Maksudlar, Budaklı, Kılağlı, Camuzlu, Yeniyanan, Hacıyüblü, Başdervişli, Kal'a, Honbur, Kabasakal, Kemallı, Ağabeyli, Boyalı, Gedayimli
Yenicekal'a	18	Yeniyanan, Sarımolalı, Demrek, Süsü Kürtleri, Köşürge, Avkasır, Döngel, Fenk, Şuğur [Şuğul] Anabat, Yeniköy, Nasara, Köyönü, Kötekli, Çürükkoz, Mucukderesi, Arablar Menciki, Varyanlı ³⁰⁸
Hartlab maa Sır	18	Öşlü, Kızılseki, Hartlab, Karadere, Sır, Fatmalı, Zeytindere, Yeniyanan, Gafarlı ³⁰⁹ , Gölpınar, Sadıklı, Kal'akaya, Delihacılı, Yeşildere, Dülül, Çokran, Çağırğan, Kandil
Camustil	14	Cüceli, Kişifli, Önsen, Dadağlı, Fındıcak, Dönüklü, Kümperli, Afşarlı, Orçan, Bozlu, Önsenhopuru, Arablar, Emirza/Emir Cemaati, Tilbi Çiftliği
Nadirli	7	Köseli, Kavlaklı, İsmaili, Kürtül, Çamçakallı, Kılağuzlu, Kürtlerafşarı
Çakallı	10	Ümmetdede, Atizi, Çamurlu, Köprüağzı, Uzunkışla, Hacimustafa Çiftliği, Çullu, Hasanağa, Ferhuş, Şerefoğlu Hopuru
Şekerobası	14	İloğlu, Ceceli, Sarılar, Ağçakoyunlu, Göllü, Narlıca ³¹⁰ , Çobantepe, Göllühöyük, İmalı, Muradoğlu Çiftliği, Beynamazlı, Dereler, Karalar, Gölceğiz
Toplam		112

1888-1913 arasında otuz beş yıllık sürede yayımlanan *Osmanlı Devlet Salnamelerinde* Maraş sancağının çok uzun süre istikrarlı devam eden karye statüsündeki idarî birimlerinin sayıları, bahsi geçen *Vilayet Salnamelerinden* biraz farklılık arz etmektedir³¹¹. Nitekim bu kaynağa göre 1888-1901 yılları arasında Sancağın toplam dört yüz otuz dört karyesinin yüz on dördü Nefs-i Maraş kazasına, yüz otuz beşi Elbistan'a, yirmi sekizi Zeytun'a, seksen biri Andırın'a,

³⁰⁶ 1322 Tarihli HVS, s. 453, 467, 476; 1323 Tarihli HVS, s. 470-510; 1324 Tarihli HVS, s. 466-505; 1326 Tarihli HVS, s. 466-501.

³⁰⁷ 1322 Tarihli HVS, s. 453-455; 1323 Tarihli HVS, s. 470-472; 1324 Tarihli HVS, s. 466-468; 1326 Tarihli HVS, s. 466-468.

³⁰⁸ 1322 tarihli Salname'de "Araplar, Menciki maa Varyanlı" şeklinde kaydedilmiştir (s. 454).

³⁰⁹ 1322 tarihli Salname'de bu iki köy, "Gafarlı maa Gölpınar" şeklinde birlikte yazıldığı için Nahiyenin toplam köy sayısı da 17, Kazanın yekûnu ise 111 olarak verilmiştir (s. 454-455).

³¹⁰ 1322 tarihli Salname'de Göllü ve Narlıca köyleri tek karye şeklinde yazıldığı gibi Şekeroba nahiyesi karyeleri arasında Kılı diye bir karye daha yer almaktadır (s. 455).

³¹¹ Karşılaştırmak için bkz. 27 ve 30 numaralı tablolar.

yetmiş altısı ise Pazarcık'a bağlı görülmektedir. 1902 tarihinde *dört yüz elli do-kuza* yükselen Liva'nın toplam köy sayısı yaklaşık on yıl sonra *dört yüz yetmiş bire* ulaşmıştır. Bu değişim sırasında Zeytun ve Elbistan kazalarına tabi köyle-rin sayısı artarken Merkez kazanın ise azalma eğiliminde olmuştur. Mesela, Merkez kazanın karye adedi yüz on dörtten 1902'de yüz ona tenzil edilmişken 1911'de tekrar yüz on ikiye yükseltilmiştir. Diğer kazaların köy sayıları hak-kında 30 numaralı tabloya bakınız.

Tablo 30. Maraş Livası Kazalarının Karye Sayıları 1888-1913 (Devlet Salnamelerine Göre)

Kaza İsmi	1888-1901 ³¹²	1901-1902 ³¹³	1902-1910 ³¹⁴	1911-1913 ³¹⁵
	Karye Adedi	Karye Adedi	Karye Adedi	Karye Adedi
Nefs-i Maraş	114	114	110	112
Elbistan	135	141	151	153
Zeytun	28	22	28	36
Andırın/Göksun ³¹⁶	81	82	82	82
Pazarcık	76	88	88	88
Toplam	434	447	459	471

Aynı kaynaklara nazaran 1888-1901 tarihleri arasında Maraş Merkez kaza-sını teşkil eden nahiyelerden Etraf-ı Şehir'in yirmi dokuz, Nedirli/Nadirlü'nün beş, Bertiz'in on altı, Yenicekal'a'nın on sekiz, Camustil'in yirmi dokuz, Şeke-roba'nın on iki ve Çakallı'nın beş karyesi bulunmaktadır. 1902 senesinden itibaren kendisine tabi on üç karyesi ile birlikte Hartlab karyesi bir nahiyeye iti-bar edilmiştir. Aynı tarihte Etraf-ı Şehir nahiyesinin karye adedi otuza çıkmışsa da 1911'de tekrar on beşe tenzil edilmiştir. Diğer nahiyelerdeki değişim için 31 numaralı tabloyu inceleyiniz.

Tablo 31. Maraş Merkez Kazası Nahiyelerinin Karye Sayıları 1888-1913

s.n.	Nahiyenin İsmi	1888-1902 ³¹⁷	1902-1911 ³¹⁸	1911-1913 ³¹⁹
		Karye Adedi	Karye Adedi	Karye Adedi
1	Etraf-ı Şehir	29	30	15
2	Nedirli/Nadirlü	5	6	7
3	Bertiz	16	12	16

³¹² 1306 Tarihli ODS, s. 401-402; 1307 Tarihli ODS, s. 489-491; 1308 Tarihli ODS, s. 480-483; 1309 Tarihli ODS, s. 507-509; 1310 Tarihli ODS, s. 517-519; 1311 Tarihli ODS, s. 547-549; 1312 Tarihli ODS, s. 563-565; 1313 Tarihli ODS, s. 595-597; 1314 Tarihli ODS, s. 607-609; 1315 Tarihli ODS, s. 377-378; 1316 Tarihli ODS, s. 438-439; 1317 Tarihli ODS, s. 423-424; 1318 Tarihli ODS, s. 470-471.

³¹³ 1319 Tarihli ODS, s. 517-519.

³¹⁴ 1320 Tarihli ODS, s. 541-542; 1321 Tarihli ODS, s. 592- 594; 1322 Tarihli ODS, s. 603-606; 1323 Tarihli ODS, s. 671-674; 1324 Tarihli ODS, s. 736-738; 1325 Tarihli ODS, s. 731-734; Rumî 1326 Tarihli ODS, s. 616-617.

³¹⁵ Rumî 1327 Tarihli ODS, s. 624-627; Rumî 1328 Tarihli ODS, s. 647-648.

³¹⁶ H.1325 (M.1907-1908) tarihinden itibaren bu kazanın merkezi ve ismi Göksun olarak değiştirilmiştir.

³¹⁷ 1306 Tarihli ODS, s. 401; 1307 Tarihli ODS, s. 490; 1308 Tarihli ODS, s. 482; 1309 Tarihli ODS, s. 507-508; 1310 Tarihli ODS, s. 517-518; 1311 Tarihli ODS, s. 547-548; 1312 Tarihli ODS, s. 563-564; 1313 Tarihli ODS, s. 595-596; 1314 Tarihli ODS, s. 607-608; 1315 Tarihli ODS, s. 377; 1316 Tarihli ODS, s. 438; 1317 Tarihli ODS, s. 423; 1318 Tarihli ODS, s. 470; 1319 Tarihli ODS, s. 518.

³¹⁸ 1320 Tarihli ODS, s. 541; 1321 Tarihli ODS, s. 593; 1322 Tarihli ODS, s. 605; 1323 Tarihli ODS, s. 673; 1324 Tarihli ODS, s. 737; 1325 Tarihli ODS, s. 733; Rumî 1326 Tarihli ODS, s. 616.

³¹⁹ Rumî 1327 Tarihli ODS, s. 625; Rumi 1328 Tarihli ODS, s. 647.

4	Yenicekal'a	18	25	18
5	Camustil	29	12	14
6	Şekeroba	12	7	14
7	Çakallı	5	5	10
8	Hartlab	-	13	18
Toplam		114	110	112

Ali Cevad ve Vital Cuinet, XIX. yüzyılın sonlarında Maraş Merkez kazasının iki yüz yirmi, Elbistan'ın yüz otuz beş, Zeytun'un otuz dokuz, Pazarcık'ın yetmiş altı ve Andırın'ın seksen iki olmak üzere toplam beş yüz elli iki karyesinin olduğunu nakledeleler³²⁰. Ali Cevad, eserinin üçüncü cildinde ise Maraş kazasının yüz on dört karyeden mürekkep olduğunu yazmaktadır³²¹. Yukarıda ifade edildiği üzere, esasen her iki müellif eserlerine H. 1308 (M. 1890-1891) tarihli *Vilayet Salnamesinin* verilerini aynen aktarmışlardır³²². Sadece Zeytun kazası karye sayılarını *Salnameden* farklı olarak yirmi yedi yerine otuz dokuz şeklinde verdikleri için yekûn karye sayısı da on iki fazla çıkmaktadır. Bu farklılık, sehven mi bilinçli olarak mı yapılmış anlaşılmamaktadır. Keza Şemseddin Sami, H.1316 (M.1898)'de basılan eserinde aynı tarihli *Devlet Salnamesinin* Maraş kazası karye adedi olarak verdiği yüz on dört sayısını doğrulamakla birlikte Livanın toplam köy adedini ise bu kez aynı seneye ait *Haleb Vilayet Salnamesine* uygun olarak dört yüz otuz dört şeklinde vermektedir³²³.

Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgeler, kazalara tabi köylerin bağlantılarının zaman zaman değiştirildiğine işaret etmektedir. Mesela, Maraş Liva Genel Meclisi, H. 1331 (M.1912-1913) senesinde Süleymanlı kazasına bağlı Anbar, Alışar ve Yaylakürtül karyelerinin buradan tefrik edilip mekânsal olarak daha yakın ve sosyoekonomik ilişkilerinin daha yoğun olduğu Elbistan kazasına katılmaları yönünde karar almıştır. Bu kararın gönderildiği Dâhiliye Nezâretinin de uygun görmesi üzerine değişikliğin uygulanması için Maraş mutasarrıflığına ve ilgili kurumlara gerekli tebligatlar yapılmıştır. Hatta bu konuda ihmalkâr davranan yerel yetkililer Nazır Talat Paşa tarafından ikaz edilmiştir³²⁴.

Kim tarafından, hangi tarihte, hangi amaç ve kurum için hazırlandığı tespit edilemeyen ve veri toplama formu şeklinde hazırlanan bir vesikada Maraş kazası ile ilgili pek çok bilginin yanı sıra idarî yapıya dair bilgiler de mevcuttur. Nüfus Sicili kaydına uygun olduğu dönemin Maraş Sancağı Nüfus Memuru mührü ile 11 Nisan 1330 (14 Nisan 1914) tarihinde onaylanan bilgilere göre Kazanın sekiz nahiyesine tabi *yüz on iki* köy mevcuttur. Bu köylerin isimleri ve nahiyelere göre dağılımı aşağıdaki 32 numaralı tabloda görülmektedir. Orçan,

³²⁰ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie*, s.112, 226; Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye'nin*, C. I, s. 339.

³²¹ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye'nin*, C. III, s. 752.

³²² Karşılaştırmak için bkz *1320 Tarihli HVS*, s. 246.

³²³ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 6, s. 4264.

³²⁴ BOA, *DH.İ.UM.EK.*, Nu. 28/62.

Önsen, Fındıcak, Dönüklü, Döngüle, Anabat, Mencigi maa Varyanlı, Kürtül, Hartlab, Fatmalı ve Sır köyleri bunların en büyükleriydi³²⁵.

Tablo 32. Nefs-i Maraş Kazası Nahiyelerine Tabi Karyeler (1914)

<i>Nahiye</i>		
<i>İsmi</i>	<i>Karye</i>	
	<i>Adedi</i>	<i>İsimleri</i>
Etraf-ı Şehir	15	Kuzucaklı, Nacar-ı Sağır, Hacıbey Çiftliği, Gömeç, Elmalar, Bulanık, Yusufçacı, Peynirdere, Kerhan, Ağyar, Göllü, Ayaklıcaoluk, Gaffarlı, Dereli, Kozludere
Bertz	16	Çobanlı, Budaklı, Kılağlı, Camuslu, Hacıyüplü, Yeniyanan, Başdervişi, Kemallı, Ağabeyli, Kabasakal, Boyalı, Gedayimli, Honbur, Sarıçukur, Maksudlar, Kal'a
Yenicekal'a	18	Yeniyanan, Sarımollalı, Demrek, Süsü Kürtleri, Köşürge, Avkasır, Döngüle, Fenk, Şuğur, Anabat, Yeniköy, Nasara, Köyünü, Kötekli, Çürükkoz, Mucukderesi, Arablar, Menciki maa Varyanlı
Hartlab	16	Kızılseki, Öşlü, Karadere, Sır, Gölpinar maa Gafarlı, Sadıklı, Kal'akaya, Yeşildere, Düldül, Çokran, Hartlab, Yeniyanan, Zeytindere, Fatmalı, Delihacılı, Çağırğan
Camustil	12	Kişifli, Cüceli, Önsen, Dadağlı, Dönüklü, Künerli, Fındıcak, Afşarlı, Önsenhopuru, Orçan, Arablar, Tilbi Çiftliği
Nadirli	7	Köseli, Kavlaklı, İsmaili, Kürtül, Çamçakallı, Kılağuzlu, Kürtlerafşarı
Çakallı	11	Uzunkışla, Çullu, Hasanağa, Ferhuş, Hopurlu maa Şeref, Ümmetdede, Atizi, Çamurlu, Hacimustafağa Çiftliği, Köprüağzı, Abbaslar
Şekeroba	14	Gölçeğiz, Sarılar, Ağçakoyunlu, Göllü maa Narlı, Ceceli, iloğlu, Kılılı, Çobantepe, Göllühöyük, İmalı, Muradçakroğlu Çiftliği, Beynamazlı, Dereler, Karalar,
Toplam		112

Sonuç

Osmanlı Devleti, tanzimat döneminde her sahada olduğu gibi taşra idaresi ve mülki taksimat alanında da önemli reformlara girişmiştir. Bu sahada istikrarlı bir hatta ilerlenmemiş gitgelli bir çizgi takip etmiştir. Önce XIX. yüzyılın ortalarında küçük eyaletleri birleştirerek muktedir valiler marifetiyle idare cihtine gitti. Bu kapsamda Maraş eyaletini, 11 Eylül 1848 tarihinde Adana eyaletine ilhak etmiştir. Ancak bu tarz bir idare verimli olmayınca Maraş, 1856-1866 arasında müstakil bir sancak statüsünde vezir rütbeli mutasarrıflar eliyle idare edilmiştir. Sancak, bu dönemde Maraş Merkez, Elbistan ve Kars kazalarından müteşekkildi. Bu kazalar da onlarca nahiyeye taksim edilmiştir.

Bölgede esaslı idarî değişikliklerin önemli bir kısmı 1865 yılının ikinci yarısında Fırka-i İslahiye'nin faaliyetleri sonucu gerçekleşti. Derviş Paşa ve Ahmed Cevdet Efendi'nin, beş-beş buçuk ayda başarıyla gerçekleştirdikleri bu icraat esnasında bir kısmı yeni olmak üzere başta Osmaniye, İslahiye, Hassa, İzziye, Dervişkiye ve Cevdetkiye gibi pek çok kaza, nahiyeye ve köy kurulmuştur.

Merkezi Hükümet, taşra idaresindeki esaslı bir değişimi 1864 yılında çıkardığı *Vilayet Teşkilat Nizamnamesi* ile başlatmıştır. Yeni *Vilayet Usulü* ile Klasik Dönemdeki eyaletlerden biraz daha genişçe vilayetler oluşturarak Nizamna-

³²⁵ 1914 Yılı Maraş Kazası, s. 45-46.

me'yi tedricen uygulamaya başladı. 1866 yılında Haleb ve Adana eyaletleri ile Maraş ve Urfa mutasarrıflıkları birleştirilerek teşkil edilen Haleb vilayeti, Ahmed Cevdet Paşa idaresine verildi. Sultan Abdülaziz'in 19 Haziran 1872 tarihli irade-i seniyesi, Maraş, Kozan ve Payas livalarından oluşturulup Cevdet Paşa'nın idaresine verilen sun'î Maraş vilayetinin ömrü sadece on sekiz gün sürünce tekrar Haleb Vilayetine ilhak edilen Maraş, 1915 Mart'ına kadar buraya bağlı kaldı.

1878'e kadar *Maraş, Elbistan, İslahiye, Andırın, Bulanık, Zeytun, Pazarcık ve Hassa olmak üzere sekiz kazadan* oluşan Maraş livasının Bulanık, Hassa ve İslahiye kazaları bu tarihte Payas sancağına ilhak edilmiştir. Böylece hemen hemen bugünkü sınırlarına ulaşan Sancağın Andırın kazasının merkezi 21 Kasım 1907 tarihinde Göksun'a nakledilmiş, ismi de Göksun olarak değiştirilmiştir. Andırın kasabası ise bir nahiye statüsüne çevrilmiştir.

II. meşrutiyet dönemindeki Hükûmetler, merkezi idareyi tesis etmek, iş ve işlemleri kolaylaştırarak livaların iktisadî ve ümran yönünden ilerlemelerini sağlamak amacıyla mülhak livaları hızla müstakil pozisyonuna geçirmeye başladı. Maraş sancağını da aynı gerekçelerle 14 Mart 1915 tarihinde müstakil liva haline getirdi.

Hülasa, Osmanlının son yüzyılında sık sık değiştirilen/dönüştürülen ülkenin mülkî yapılanmasının bir yansıması olarak Maraş Sancağı de araştırmaya esas dönem boyunca hem taksimat, hem isimlendirme hem de idarî birimlerin merkez ve idarecileriyle sınırları sürekli değişikliğe uğramıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO), Nu. 422/31630, 3194/239524, 3276/245675.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Buyruldu ve İlmühaber Defterleri (A.DVNSBUY. İLM.d.), Nu. 5.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Tevcihât-ı Mülkiye Defterleri (A.DVNSTVCM.d.), Nu. 1.

Bâb-ı Âsafî Maraş Ahkâm Defterleri (A.DVNSAHK.ME..d.), Nu. 5.

Cevdet Tasnifi Dâhiliye (C.DH.) Nu. 79/3906, 79/3907, 299/14934, 46/2299.

Cevdet Tasnifi Maliye (C.ML.) Nu. 335/13701, 565/23129, 571/23375.

Dâhiliye Muhaberât-ı Umûmiyye İdaresi (DH.MUI.), Nu. 69/79, 79/39.

Dâhiliye Nezâreti Islahat (DH.TMIK.S.), Nu. 5/56, 61/66.

Dâhiliye Nezareti İdare (DH.İD.), Nu. 222/21.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiyye Ekleri (DH.İ.UM.EK.), Nu. 26/49, 87/51.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.), Nu. 1106/71, 1214/78, 1231/11, 1505/17, 1889/9, 1932/3, 1937/79, 2207/68, 2715/15, 2839/30.

Dâhiliye Nezâreti Muamelat (DH.TMIK.M.), Nu. 268/56.

Dâhiliye Nezareti Müteferrik (DH.MB.HPS.M.), Nu. 9/12.

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus idare-i Umumiyesi Müteferrik (DH.SNM.), Nu. 44/1.

Hatt-ı Hümayun (HAT) Nu. 81/3367.

İrade Dâhiliye (İ.DH.), Nu. 290/18239, 543/37922, 545/37906, 551/38360, 558/38909, 591/41115, 595/41445, 600/41809, 652/45332, 655/45556, 1293/101637, 1460/29, 1481/4.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), Nu. 29/1245, 30/1256, 30/1267, 41/1694, 71/3295, 133/5692.

İrade Meclis-i Vala (İ.MLV.), Nu. 122/3110, 131/3485, 166/4902, 474/21455, 538/24169, 548/24602, 559/25130, 560/25170, 575/25823, 579/26007.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.), Nu. 25/1138.

Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri (ML.CRD.d.), Nu. 1371, 1375.

Maliye Nezareti Masârîfât Muhasebeciliği Defterleri (ML.MSF.d.), Nu. 6875, 6932, 9241, 9243, 9289, 16502, 16523, 17008, 17367,

Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi Defterleri (ML.VRD.d.), Nu. 2105.

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d.) Nu. 9258, 13240.

Meclis-i Vala (MVL.), Nu. 123/90, 604/1, 605/1, 675/13, 708/69, 1059/71.

Nüfus Defterleri (NFS.d.) Nu. 3707, 3718.

Sadaret Deavi Evrakı (A.MKT.DV.), Nu. 53/3.

Sadaret Defterleri (A.d.), Nu. 3180.

Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MLV.) Nu. 138/66.

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A.MKT.), Nu. 97/74, 104/15, 149/57.

Sadaret Mukavelenameler (A.DVN.MKL.), Nu. 80/7, 80/16.

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.), Nu. 344/29, 347/87, 348/64, 360/98, 375/5, 382/37, 505/3.

Sadaret Teşrifat Kalemî Evrakı (A.TŞF.), Nu. 5/62.

Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.), Nu. 2/43, 3/75, 34/20, 217/89, 386/5, 432/80, 464/38.

Sadaret Vakanüvis Kalemî (Lütfî Efendi Evrakı) (A.VKN.), Nu. 2/18.

Şura-yı Devlet (ŞD.), Nu. 254/19, 276/63, 435/15, 2121/5, 2215/17, 2114/1, 2243/1.

Yıldız Dâhiliye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.DH.), Nu. 1/16.

Yıldız Esas Evrâkı (Y.EE.), Nu. 31/28, 33/39, 33/59, 35/16, 35/17, 35/19, 35/98, 37/37, 37/39, 37/46, 39/8, 142/104, 142/161, 142/224, 142/253.

Salname, Kanunname, Gazete, Seyahatname, Kaynak Eserler

1329 Senesi Zarfında Nam ve İrtibatları Tebdil ve Teşkilatları Tadil Olunan Mahaller: Edirne Vilayetinin Teşkilatı Umûmiyyesini Müşir Cetveldir, Hilal Matbaası, Dersaâdet 1330.

1914 Yılı Maraş Kazası, (yay. hzl. Y. Alparslan- E. Toroğlu), Ankara 2015.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*. (hzl. Y. Halaçoğlu), İstanbul 1980.

Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, C. I, Dersaadet 1313.

Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, C. III, İstanbul 1314.

Ali Haydar Midhat, Midhat Paşa, *Hayat-ı Siyasiyesi, Hidemâtı, Menfâ Hayatı, Tabsıra-i İbret I*, İstanbul 1325.

Ali Saib, *Memâlik-i Devlet-i Osmaniyye Coğrafya-yı Mufassal*, Kostantiniye 1304.

Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası*, İstanbul 1308.

Ceride-i Askeriyye, S. 43, 44, 45, 46, 47

Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, (yay. C. Baysun), Ankara 1991.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, (yay. C. Baysun), Ankara 1991.

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umûmisi, İstanbul 1316.

Düstûr, Birinci Tertib, C. 1, İstanbul 1289.

Düstûr, Def'a-i Sâniye, İstanbul 1282.

Düstûr, İkinci Tertib, C. 5, Dersaadet 1332.

Haleb Vilayet Salnameleri, Hicri Tarihli, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1293, 1295, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1323, 1324, 1326.

Osmanlı Devlet Salnameleri, Hicri Tarihli: 1263, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 13116, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325. Rumi Tarihli: 1326, 1327, 1328, 1333-1334.

İbnü'n-Nüzhet Cevad, *Haritalı Musavver Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası*, İstanbul 1328.

İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanunu, İstanbul 1329.

İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizamnâmesi, İstanbul 1287.

Kâmil bin Hüseyin bin Mustafa Bali el-Halebi el-Gazzi, *Nehrü'z-Zeheb fî Tarih-i Haleb*, C. 1, Haleb 1926.

KARAKOÇ, Sarkiz, Külliyyât-ı Kavanîn, Vilayetlerin İdare-i Mahsusası ve Nizamâtının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimât-ı Umûmiyye, Nu. 1852/5086 (18 Safer 1284).

Kavanîn-i Cedide Külliyyâtı -İdare-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkâtı ve Müzeyyelâtı-, İstanbul 1338.

M. A. Ubcini, *Türkiye 1850*, C. I, (çev. C. Karaağaçlı), İstanbul (t.y.).

Mehmed Nasrullah, Mehmed Rüşdü, Mehmed Eşref, *Memâlik-i Mahrûse-i Şahâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas*, İstanbul 1325.

Memâlik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, Dersaadet 1336.

Mithat Paşa'nın Hatıraları: I Hayatım İbret Olsun, (hzl. O. S. Kocahanoğlu), İstanbul 1997.

Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı, I-II, (hzl. S. Öztürk), İstanbul 2006.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 6, İstanbul 1316.

Takvim-i vekâyi, def'a. 566, 576, 773, 828, 883, 884, 894, 895, 896.

Takvim-i vekâyi, Nu. 1414.

Tasvir-i Efkar, Nu. 490, 492.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmaniyye Cep Atlası*, İstanbul 1323.

Vilayât, Liva ve Kazaların Hurûf-ı Heca Tertibiyle Esamisini Mübeyyin Defterdir, Dersââdet 1326.

Vilayetlerin İdare-i Mahsusası ve Nizamâtının Suver-i İcraiyesi Hakkında Talimât-ı Umûmiyye, İstanbul 1284.

V. Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique*, Tome Deuxieme (edit. Ernest Leroux), Paris 1891.

Tetkik Eserler

Arslan, H., “Osmanlı Hâkimiyetinde Maraş'ın İdari Yapısı/Taksimâtı I: (Maraş/ Dulkadir Eyaleti Dönemi (1531-1848)”, *Maraş Araştırmaları I*, (edit. İ. Solak), Konya 2020, ss. 25-112.

Baykara, T., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimâtı*, Ankara 1988.

Bayraktar, H., XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti, Elazığ 2004.

Bostan, İ., “Zor Sancağı'nın İmâr ve Islâhı ile Alakâlı Üç Lâyiha”, *Osmanlı Araştırmaları*, VI, İstanbul 1986, ss. 163-220.

Bruce, M., “Halep - Osmanlılar Dönemi-”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 244-247.

Çadırcı, M., “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) Bildirileri*, C. II, Ankara 1988, ss. 1152-1161.

Çadırcı, M., “Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, 53/206, ss. 237-257.

Çadırcı, M., *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

Çelik, A. B., *Fırka-i İslâhiye*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008.

Doğan, A., *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.

Dumont, P., “1865 tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı”, (ter. B. Yediylıdız), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, ss. 369-394.

Ergenç, Ö., “Salnamelerde İzmir”, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (21-23 Kasım 1985) Bildirileri, İzmir 1986, ss.1-18.

Eyicil, A., *Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 2008.

Gökhan, İ., *Kahramanmaraş Tarihi*, C. I-II, Kahramanmaraş 2019.

Günay, N., *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, İstanbul 2007.

Halaçoğlu, Y., “Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 27 (Mart 1973), ss. 1-20.

Hurç, R., “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kahramanmaraş'ın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, C. II, İstanbul 2005, ss. 573-588.

İsmail Hakkı, *Hukûk-ı İdare Birinci Kısım*, Dersââdet 1328.

Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara 2007.

Kaya Kılıç, S., *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de İl Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995.

Kozak, Y., *V ve VI Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2005.

Ortaylı, İ., *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, İstanbul 2000.

Ortaylı, İ., Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Ankara 2012.

Sansar, M. F., Fırka-i Islâhiye ve Osmaniye (Cebel-i Bereket), Osmaniye 2006.

Şahin, H., XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Yapısı, Kahramanmaraş 2015.

Şahin, İ., *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınevi, İstanbul 2006.

Tönük, V., Türkiye'de İdare Teşkilatı, Ankara 1945.

Ulubaş, M., *Maraş ve Çevresinde aşiretler (1774-1865)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016.

Yörük, S., *Fırka-i Islâhiye*, İstanbul 2017.

Ekler

Tablo 33. Maraş Livası Kazalarına Tabi Karyeler (1905-1907)³²⁶

Karye	Nahiye İsmi	Karye	
		Adedi	İsimleri
Nefs-i (Merkez) Maraş	Etraf-ı Şehir	15	Dereli, Göllü, Kerhan, Ayakçıluluk, Yusufçacı, Gafarlı, Ağyar, Penairdere [Peynirdere], Kozludere, Bulanık, Elmalar, Gömeç, Hacıbey Çiftliği, Küçüknacar, Kuzucaklı
	Bertiz	16	Sarıçukur, Çobanlı, Maksudlar, Budaklı, Kılağlı, Camuzlu, Yeniyanan, Hacıyüblü, Başdervişli, Kal'a, Honbur, Kabasakal, Kemallı, Ağabeyli, Boyalı, Gedayimli
	Yenicekal'a	18	Yeniyanan, Sarımollalı, Demrek, Süsü Kürtleri, Köşürge, Avkasır, Döngel, Fenk, Şuğur [Şuğul] Anabat, Yeniköy, Nasara, Köyönü, Kötekli, Çürükkoz, Mucukderesi, Arablar Menciki, Varyanlı
	Hartlab maa Sır	18	Öşlü, Kızılseki, Hartlab, Karadere, Sır, Fatmalı, Zeytindere, Yeniyanan, Gafarlı, Gölpinar, Sadıklı, Kal'akaya, Delihacı, Yeşildere, Düldül, Çokran, Çağırğan, Kandıl
	Camustil	14	Cüceli, Kişifli, Önsen, Dadağlı, Fındıcak, Dönüklü, Kümperli, Afşarlı, Orçan, Bozlu, Önsenhopuru, Arablar, Emirza/Emir Cemaati, Tilbi Çiftliği
	Nadirli	7	Köseli, Kavlaklı, İsmaili, Kürtül, Çamçakallı, Kılağuzlu, Kürtlerafşarı
	Çakallı	10	Ümmetdede, Atizi, Çamurlu, Köprüağzi, Uzunkışla, Hacımustafa Çiftliği, Çullu, Hasanağa, Ferhuş, Şerefoğlu Hopuru
	Şekerobası	14	İloğlu, Ceceli, Sarılar, Ağçakoyunlu, Göllü, Narlıca, Çobantepe, Göllühöyük, İmalı, Muradoğlu Çiftliği, Beynamazlı, Dereler, Karalar, Gölçeğiz
	Toplam	112	
Zeytin	-	30	Avanlar, Kaluçlar, Dönükler, Fenk, Alabozan, Alabaş, Baydemirli, Karamanlı, Alishar, Yaylakürtülü, Anbar, Kertman, Beşan, Sarıgüzel, Kabaktepe, Kandil, Karadut, Malatya, Soysalı, Ericek, Tonbak, Mihal, Hacıdere, Fırın, Tanur, Döngel, Dadurlu, Telmelik, Alabaşak, Çakırdere
	Toplam	30	
Andırın / Göksun	-	48	Çiçekli, Boztopraklı, Akpınar, Babikli, Takvalar, Kabağağaç, Sarıdânişmend, Karamanlı, Bektaşlı, Abazalı, Fatmalı, Ağçakoyunlu, Acemli, Kesim, Tokmaklı, Arablar, Kızık, Anacık, Gökahmedli, Bahadırlı, Kiyıkçı, Mollamehmedli, Kuzgun, Köleli, Tartatlı?, Sumaklı, Boynuyoğunlu, Bostanlı, Boğazören, Çamurluk [Camuzluk], Soğancılar, Balk, Efrağızlı, Darıovası, Orçan, Mitilemir(ler), Çukadarlı, Kabakesme, Torlar, Torun, Haciveliusağzi, Gökçeli, Şuyulgi?, Bندوق, Sisne, Geban, Tavidli?, Kürtler
	Göksun	33	Nefs-i Göksun, Taşoluk, Değirmendere, Gölpinar, Kireç, Yantepe, Kuzutepe, Yusufefendi, Hacıömerefendi, Seylikan?, Saraycık, Küçüksu, Fındık, Karaömerli, Arastilkasımağa, Büyükkızılık, Küçükkızılık, Yeniyanan, Kanlıkavak, Kömürsuyu, Alçıbücak, Lazki?, Bozhöyük, Keklikoluğu, Göküşeyinler, Mahmudbey, Kavşud, Mehmedbey, Tahirbey, Mecidiye, Hutuş [Huğtaş], Kozcakoz, Acielma
	Toplam		81

Elbistan	-	140	Ketizmen, Küplüce, Kepir nâm-ı diğeri Akpınar, Celegi, İğde, İğde Kilisecik, İğde Ortavırâni, Celegi Ortavırâni, Çiftlik Kal'ası, Çiftlik [Çiftlik], Nargile, Milyanlı, Zerde-keş, Taşkapılar, Kırtolar?, Tevekkelli maa-Hâyinler [Haniler], Nurhak, Kullar, Kullartatları, Murata, Beyre, Bıçakçı, Atmalı Kaşanlı, Hasanalili, Tabkranlı, Karahasanaşağı, Dervişhacılı [Dervişimli], Kisdik, Kantarma, Kızilkandil, Demirka-pı, Sünnet, Höyüçük, Köseyahya, Malab, Kürtsoğucağı, Ağçaşar, Karaçar, Til, De-mircilik, Anbarcık, Çiçek, Çitlik, Avliya [Evliya], Gavurvıranı [Kafırvıranı], Kesüler?, Çopur, Yalak, Alhaslı, Topallı, Çerkes ve Harunuşağı, Toprakhisar, Kokmuşkapı?, Yoğunsöğüt, Beştepe, Aktıl, İncecik, Yapalağ-ı Kebir, Akarca, Ortaviran, Sarıyatak, Yapalağ-ı Sağır, Eldelek, Maraba, Akviran, Alembey, Evzaniye/Ozaniye, Körücek, Palavar, Karamağara, Çevirme, Beyyurdu, Köpeviran, Köşk, Aykioğlu [Alkayaoğ-lu], Fakioğlu, Elmali, Kaşanlı, Tatlar, Çulluger [Çullolar], Koçabad, Oğlakkayası, Kerevin, Söğütderesi, Armudalanı, Maraboz, Topaktaş, Karasüleymanlı, Tabuz [Tanur], Bütet, Çoğulhan, Alemdar, Çoğulhan ³²⁷ , Percenek [Berçenek], Kabakulak, Kağal, Kuşkayası, Karagöz, Sinekli, Tedevin, Kızılkıya, Melikir, Lorşun, İncirli, Hunu, Serkisçayırı [Serkisçayı], Evsöğüt?, Emirilyas, Yazıkilise, Deveboynu, Karga-bükü, Ketiz, Tılaşun [Tılaşın], Kemal, Muhacir Soyçuk?, Kamışcık, Çardak, Kork-maz, Abdurrahmancık, Poskoflu, Mehre, Kabaşağ-ı Sağır, Kal'aaltı, Kara Elbistan, İzgin, Burtu, Karahöyük, Balıkçıl, Ağlıca, Güvercinlik, Hasankendi, Tepebaşı, Taşkendi, Uzunçayır, Evcihöyüğü, Evzaniyekal'ası, Tamular nâm-ı diğeri Aynü'l-arûs, Küçükhan, Keçemağara, Kâfirkenidi
	Efsus	13	Hurman, Aristil, Emirli, Sevin, Çeksecik [Kilisecik], Nişanid, Ördek Göncü, Kötüre, Altaş, Çağılhan, Kabaşağ-ı Kebir, Eskisevin?
	Toplam	153	
Pazarlık	Dağlı	13	Çağlağan Ceridi, Cerid-i Sağır, Helete, Savran, Çataltepe, Hacılar, Tecirli, Azablı, İnekli, Abbasiyye, Göynük Muhacir, Sakarkaya, Beşanlı
	Bozağa Atmalısı	12	Göçer, Ketiler, Kızkapanlı, Sadakalar, Tilkiler, Turunçlu, Ağçalar, Kizirli, Yumaklı Ceridi, Taşdemir, Harmancık, Aşıklar
	Senemenli	16	Cefreşanlı [Çiğreşanlı], diğer Cefreşanlı, Bektaşkahya Obası, Mehmeduşağı, Zeynebuşağı, Fituşağı, Tevekkelli, Milyanlı, Kulyanlı, Alibeyuşağı, Maksuduşağı, Çokyaşar, Şalluşağı, Tetirlik [Tetirlik], Pulyanlı maa Hatıran, Aşıklar?
	Ufacıklı	12	Ufacıklı, Selmanlı, Kuzkend, Tabin [Tabya], Eğrice, Mezraa, Kelleş, Karabıyıklı, Karakesek, Beşçeşme, Ağcakoyunlu, Çimikanlı
	Kuşçu Ceridi	12	Şeyhler, Bayadlı, Yamacoba, Evri, Evriemirleri, Şarkaya, diğer Şarkaya, Kullar, İskenderli, Sarılar, Yeniyyapan, Elçi
	Kançlı	16	Şatırhöyüğü, Karahöyük Keleksikli, Celebli, Dedeler, Kuyumcular, Öksürni (Öksüz-lü), Arablar, Kubadlı, Osmandede, Ördedede, Doğanlı, Cöçelli, Dehliz, Muhâcir-i Çerâkise, Köskanlı
	Etraf-ı Şehir		Bağdin-i Sağır, Bağdin-i Kebir, Sultanlı, Horikânlı, Nacar, Kantarma, İncirli maa-Kürdili
	Toplam	89	

³²⁷ "Çoğulhan" ismi iki kez yazılmış, birinin "Çağılhan" veya "Çağlağan" olması ihtimallidir.

20. Yüzyıl Başlarında Haleb Vilayeti Haritası

Kaynak: M. Nasrullah, M. Rüştü, M. Eşref, *Memâlik-i Mahrûse-i Şahâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufasssal Atlas*, İstanbul 1325, s. 660.

470 NUMARALI ELBİSTAN ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE BİDAYET MAHKEMESİ'NİN İŞLEYİŞİ VE MAHKEMEYE YANSIYAN KONULAR*

SEBİHA ÇOMRUK**

Giriş

Osmanlı Devleti'nde adalet ve nizamın sağlanması mahkemeler aracılığıyla olurdu. Merkezde bulunan Divan-ı Hümayun devlet işlerinin görüldüğü yer ve yüksek mahkeme konumundaydı. Klasik dönemde, şer'i ve örfi meseleler taşrada geniş yetkilere sahip kadıların sorumluluğunda görüşülür, yerel mahkemede kadıların çözüme kavuşturamadığı sorunlar merkeze sevk edilirdi.¹ Osmanlı mahkemeleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar tek hâkimli ve tek dereceli bir yapıya sahipti. Sadrazamın başkanlığını yaptığı Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin katılımıyla kurulan Cuma divanı ile İstanbul ve Üsküdar, Galata, Eyüp kadılıklarının oluşturduğu Bilad-ı Selâse kadılarının yaptığı Çarşamba divanları da Divan-ı Hümayunun yükünü hafifletirdi.² Divan-ı Hümayunda alınan kararlar ile siyasi, askeri ve ekonomik olaylar sonuca bağlandıktan sonra mühimme defterlerine kaydedilirdi. Zamanla divanda görülen konular çeşitlenerek şikâyet ve ahkâm isimli defterlere de kaydedilmişti.³ Divan-ı Hümayun dışındaki mahkemelerde görüşülen konular ise genelde kadı sicili denilen defterlerde tutulmuştu.⁴ Adli ve idari yetkiye sahip olan kadıların hazırlamış olduğu sicillere yansıyan konular da, Osmanlı aile hayatı ile toplumsal, ekonomik, idari ve hukuki alanları içermekteydi.⁵ Klasik dönem Osmanlı mahkemelerinde tutulan kadı sicillerinde de ilgili bölgenin, sancağın, kazanın, sosyo-ekonomik kültürel durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu anlamda miras meseleleri, evlenme, boşanma, narh fiyatları, mülk satışları vb. hususlar hakkında bilgiler mevcuttur. Kadı sicilleri bu anlamda ele alınarak bir kısmı aynen yayınlanmış⁶, bazılarından da yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır⁷.

* Bu çalışma Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan 470 numaralı Elbistan şer'îye sicilinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YÖK 100/2000 Doktora Programı Öğrencisi.

¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 40-43.

² Mehmet Âkif Aydın, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 341-344.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara 2020, s. 519-522.

⁴ Yunus Uğur, "Şer'îye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, s. 8-11.

⁵ Abdulaziz Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 27.

⁶ Burada birkaç örnek vermek gerekirse bkz. İbrahim Solak-İzzet Sak, 38 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1103-1104 / 1692-1693), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2014; İzzet Sak-İbrahim Solak, 49 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1135-1136 / 1723-1724), Palet Yayınları, Konya 2015; *Diyarbakir Şer'îye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743 Numaralı Sicil (H. 1181-1182 / M. 1767-1768)*, 3757 Numaralı Sicil (H. 1202-1203 / M. 1788), 3675 Numaralı Sicil

Osmanlı Devleti, özellikle XIX. yüzyılda ortaya çıkan sorunların çözümünde mevcut sistemlerinin yetersiz kaldığında ya var olan düzende değişiklik yapmış ya da yeni bir sistem geliştirmişti. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan yenilikler arasında diğer devlet kademeleri ile beraber hukuk alanı da vardı. 1864 yılında hazırlanan Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nin idari birimleri yeniden düzenlendi. Bu düzenlemede devletin yönetimi vilayet, liva, kaza ve karye olarak idari birimlere ayrıldı. Yapılan bu düzenlemeden sonra vilayet yönetim hiyerarşisi, valinin başkanlığında toplanacak Vilâyet İdare Meclisi, Livâ İdare Meclisi, Kaza İdare Meclisi ve ihtiyar meclisleri şeklinde düzenlendi. Vilâyet yönetiminde görülen bu değişiklikler, 1867 ve 1871 vilâyet Nizamnamesi düzenlemelerinde korundu.⁸

Vilayet Nizamnamesine göre; her kazaya bir deâvî meclisi kurulacak, bu meclis kazanın şer'i hâkimi tarafından yürütülecek ve mahkemede bir Müslüman ve bir gayrimüslim mümeyyizden oluşan üyeler bulunacaktı.⁹ Bu gelişmeler dolayısıyla kurulan nizamiye mahkemelerine personel yetiştirmek amacıyla, 1870 yılında Mekteb-i Hukuk-ı Sultani açıldı. Burada yetişen personellerin, konsolosluk, ticaret, cemaat ve şer'i mahkemelerde istihdam edilmesi planlandı. 1871 yılında çıkarılan bir nizamname ile İstanbul'da bulunan mahkemeler "bidayet", "temyiz" ve "istinaf" mahkemeleri olarak sınıflandırıldı.¹⁰ Bidayet mahkemesi, sulh yoluyla halledilmeyen davalara ilk olarak bakacak, temyiz mahkemesi, bidayet ve istinaf mahkemesi yoluyla verilen kararları bozacak ya da onaylayacak, istinaf mahkemesi ise nizamiye mahkemelerinde görülen davalara yeniden bakacaktı. Vilayet Nizamnamesine göre her kazada bidayet mah-

(H. 1203 / M. 1788-1789), 3753 Numaralı Sicil (H. 1204-1205 / M. 1790), Ed. Ahmet Zeki İzgöer, Hz. Mehmet Yahya Okutan, Mümin Yıldıztaş, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2015; *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3767 Numaralı Sicil (H. 1244-1246 / M. 1828-1831), 3741 Numaralı Sicil (H. 1246-1258 / M. 1831-1843), 3791 Numaralı Sicil (H. 1249-1250 / M. 1834), 3726 Numaralı Sicil (H. 1252-1253 / M. 1836-1837)*, Ed. Ahmet Zeki İzgöer, Hz. Mehmet Yahya Okutan, Mümin Yıldıztaş, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2021.

⁷ Şer'iye sicillerinden hazırlanan yüksek lisans örnekleri için bkz. Seda Çalı, *Elbistan Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (Numara: 452 sayfa: 200-300, yıl:1867-1877)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018; Deniz Kurtboğan, *464 (04735) Numaralı Elbistan Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1890-1894)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018; Fırtına, *468 Numaralı Elbistan Şer'iye Sicili İşığında (1906-1908) Elbistan Tarihi*; Mehmet Ali Ekinci, *5 Numaralı Adana Şer'iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1770-1771)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2020.

⁸ Mehmet Seyitdanloğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, ed. Emre Yalçın, İstanbul 2012, s. 383.

⁹ M. Macit Kenanoğlu, "Nizâmiye Mahkemeleri", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 185-188.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (7. Baskı) Ankara 2011, s. 166-167; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınevi, Ankara 1996, s. 142; İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler", EÜHF, 2008, C.7, s.82.

kemesi, her livada da istinaf mahkemesi bulunacaktı.¹¹ Çalışmada ele alınacak olan bidayet mahkemesinin kurulması kararı da 1871 yılında İstanbul'da alındı. Bidayet mahkemeleri, vilayetlerde yeniden tesis edilmek yerine var olan mahkeme meclisleri dönüştürülerek kuruldu. Maraş bidayet mahkemesi de, 1871 yılında İstanbul'da bidayet mahkemelerinin kurulmasından sekiz yıl sonra, her sancak merkezinde ve sancağa bağlı kazalarda “bidayet mahkemesi” kurulması kararından sonra oluşturulanlardandı. 1879 yılında alınan bir kararla, sancak ve kazalardaki mahkeme isimleri değiştirilince Maraş Liva Temyiz Meclisi'ne, Maraş Bidayet mahkemesi adı verildi. Elbistan Bidayet Mahkemesi ise, Maraş Bidayet Mahkemesinden sonra bir yıl içinde dönüştürüldü.¹² Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin idari işlemlerinin yürütüldüğü mahkemelerde kurulan bidayet mahkemeleri¹³ de geliştirilen ve dönüştürülen kurumlardan biri oldu.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin 1864 vilayet nizamnamesiyle yaptığı düzenlemeler de yeni bir dönemin başlamasına neden oldu.

Elbistan Bidayet Mahkemesi, Osmanlı vilayetlerinden Halep Vilayetine bağlı Maraş sancağının Elbistan kazasına bağlıydı.¹⁵ Merkezden taşraya gönderilen resmi yazışmalar, hiyerarşik sıraya göre alt makamdan üst makama veya üst makamdan alt makama doğru yapılırdı. Üst makamdan alt makama gönderilen yazılar bilgilendirme ve yapılması gereken resmi işlemlerin bildirilmesi amaçlı olup, alt makamdan üst makama gönderilen yazılar ise bir ihtiyacın talep edilmesi veya bir sorunun çözülmesi gibi konuları içermektedir. Resmi evrakları niteleyen bu belgelerin türü; tezkire, senet, mektup, emirname, şukka, ilam, hüccet gibi belgelerdir.¹⁶ Elbistan mahkemesi de, devletin üst kademelerinde yapılan yazışmaların gönderildiği alt makamlardan biridir. 470 numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin özelliği de, diğer şer'îye sicillerinden farklı olarak Elbistan bidayet mahkemesine gönderilen tek veya birkaç sayfalık ferman, tamim, tezkire vd. evrakları bir arada tutmasıdır.¹⁷ 470 numaralı defterin belgelerine bakarak adı geçen Ankara, Adana, Aydın, Edirne, Trabzon, Konya, Diyarbakır, Beyrut ve Halep vilayetlerinde karşılaşılan sorunların merkeze iletildiği ve çözüme kavuşturulduktan sonra Maraş mahkemesine bildirilerek sonrasında Elbistan Bidayet Mahkemesinin gönderildiğini söylemek mümkün-

¹¹ Kenanoğlu, “Nizâmiye Mahkemeleri”, s. 186.

¹² Yasin Kozak, “Osmanlı Devleti'nde Bidayet Mahkemelerinin Kuruluşu ve Maraş Bidayet Mahkemesi (1879-1908)”, *Maraş araştırmaları-II*, Ed. İbrahim Solak – Samet Alıç, Palet Yayınevi, Konya 2021, s. 51-118.

¹³ Bidâyet Mahkemesi: Tanzimat'tan sonra kurulan ve önemsiz dâvâlara bakıp bunları karâra bağlayan, istinaf ve temyiz mahkemelerinden daha alt kademede mahkemelere verilen isimdir. <http://lugatim.com /s/bidayet>, erişim tarihi 20.07.2022.

¹⁴ Cevdet Küçük, “Abdüzlaziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 179-185.

¹⁵ Halep Vilayet Salnamelerinde durum açıkça belirtilmektedir. Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Kozak, “Osmanlı Devleti'nde Bidayet Mahkemelerinin Kuruluşu ve Maraş Bidayet Mahkemesi (1879-1908)”, s. 74-79.

¹⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 4.

¹⁷ Sebiha Çomruk, *MSŞ ŞSÇ 004741 (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019, s. 20-29.

dür.¹⁸ Bu minvalde, bu çalışmada 470 numaralı deftere göre Osmanlı idare sistemi içerisinde Elbistan'ın durumunu, Elbistan mahkemesinin işleyişini ile Elbistan ve Maraş ile ilgili konuları ele almak amaçlanmıştır.

Elbistan Kazasının İdari Durumu

Osmanlı Devleti'ne 1522 yılında bağlanan Elbistan'ın, ilk zamanlarda idare sisteminde yeri tam belli olmasa bile, Elbistan ve Maraş ayrı ayrı sancak statüsünde iken¹⁹ ancak 1525-1526 yıllarında Maraş Sancağına bağlı bir kaza olduğu görülüyor. Elbistan, XVI. Yüzyıl boyunca kaza statüsünde olup nahiyeleri Elbistan, Sarsab, Aynü'l-Arus, Ahsendere, Hurman, Nurhak, Nergete, Çomak Pazarı, Yarpuz, Mancılık, İnce Su ve Orta Niyabet'tir.²⁰ XVII. yüzyılda da Elbistan Maraş sancağına bağlı bir kaza olup bu dönemde Elbistan kazasına bağlı nahiyeler Elbistan, Ahsendere, Hurman, Orta Niyabet, Sarsab, Aynü'l-Arus ve Nergete'dir.²¹

Stratejik olarak önemli bir konumda bulunan Elbistan, XVII. yüzyılda Anadolu'da çıkan karışıklıklar ve ayaklanmalar sırasında, isyancılar için bir sığınma ve korunma üssü olmuştu.²² Bu nedenle XIX. Yüzyılın ortalarına kadar Elbistan, büyük ana yollardan uzak olduğu için asayişten de uzak kalmıştı. Elbistan'ın gelişmişlik seviyesi, yaşanan sürekli karışıklardan dolayı, XVI. yüzyıl seviyesinden aşağıdaydı.²³ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine (1711) ait kayıtlarda da, Elbistan'ın hem Maraş'a bağlı bir kaza statüsünü sürdürdüğü hem de Elbistan'da eşkıyaların tarım arazilerinden haksız vergi elde ettikleri ve saldırıda buldukları anlaşılıyor.²⁴ XIX. Yüzyılda ise Elbistan Kazasının Maraş'tan tayin edilen valiler veya yerli eşraftan seçilen mütesellimler tarafından yönetildiği görülüyor. Bu gelişmeyle 1847'de atanan mütesellim Kara Bekirzâde Ahmet Ağa'nın, Elbistan ve çevresini söz konusu eşkıyalardan temizlediği görülüyor.²⁵ Elbistan, Osmanlı'nın dağılmasına kadar bir kaza olarak kalmıştır. 470 numaralı Defterde de Elbistan'ın, 1901 yılında Halep vilayetine bağlı Maraş sancağının kazalarından biri olduğu görülüyor. Elbistan bidayet mahkemesine gönderilen evraklar da, Maraş bidayet mahkemesinden gönderiliyor.²⁶ Deftere göre bu

¹⁸ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 115-116.
İbrahim Solak, *XVI. yüzyılda Elbistan Kazâsı (1526-1563)*, Palet Yayınları, Konya 2013, 30-32.

¹⁹ Solak, XVI. yüzyılda Elbistan Kazâsı, s.38.

²¹ Hasan Arslan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi), Öncü Basımevi, Ankara 2014, s. 44.

²² Bölgede çıkan isyanlar hakkında daha geniş bilgi için bkz: Alaaddin Aköz-İbrahim Solak, "Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyanlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, S. 153, Aralık 2004, s. 41-50.

²³ Mehmet Taşdemir, "Elbistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 1-3.

²⁴ Ercan Önenler, *1710-1720 Tarihli Mühimme Defterine Göre Maraş*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2019, s. 56, 113, 197, 200.

²⁵ Taşdemir, "Elbistan", s. 2.

²⁶ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 46-47.

dönemde de Elbistan'da eşkıyalık hareketleri ve buna bağlı şikâyetlerin yer yer devam ettiği anlaşılıyor.²⁷

Elbistan Bidayet Mahkemesinin İşleyişi

470 numaralı şer'îye sicilinin diğer kadı sicillerinden farkı, 1900-1903 yıllarını kapsayan merkez-taşra arasında yapılan tüm yazışmaların bu defterde bir arada tutulmasıdır. Keza klasik kadı sicillerinde bir dava, davacı ve davalı söz konusudur. Ancak 470 numaralı defterin konuları, Elbistan bidayet mahkemesinde bulunan sicil kayıtlarına benzememektedir. Defterdeki konular, mahkemeye intikal eden olayları değil merkez-taşra yazışmalarını kapsayan devlet kademelerinin işleyişiyle ilgili adli işlemler ve sosyal meselelerden oluşmaktadır. Ayrıca 470 numaralı defterde Maraş ve Elbistan ile ilgili çok az konu bulunmakta, daha çok Osmanlının farklı vilayetlerinde karşılaşılan sorunlara dair verilen hükümler yer almaktadır. 470 numaralı defterde bulunan evraklar, İstanbul-Haleb-Maraş, İstanbul-Halep-Elbistan veya İstanbul-Haleb-Maraş-Elbistan sıralamasına göre merkezden gönderilmiştir. Bu durum defterde geçen “*Elbistan Bidayet Mahkemesi Riyâset-i Fuzalâsına. Haleb istinaf müdde-i umûmiliğinden mazulen şerefvârid olan suret-i bâlâyâ muharrer adliye nezâret-i celilesinin fî 4 Teşrîn-i evvel sene 316 tarihli emirnâme-i sâmi tebliğ olunur efendim.*” ve “*Elbistan Bidâyet Mahkemesi Riyaset-i Fuzalâsına. Vilâyet-i istinaf Mer'aş umumiliğinin 236 numrolu ve fî 16 Kanun-ı sani sene 316 tarihli zeylnâmesiyle tebliğ buyurulup sûret-i bâlâyâ nakl olunan emirnâme-i ahkâm tevfiğ-i mu'âmeleye dikkat olunması babında irade efendimindir*” veya “*Elbistan Bidâyet Mahkemesi Riyâset-i Behiyyesine. Mer'aş mutasarrıflığından tebliğ buyurulan sûret-i bâlâyâ muharrer Haleb vilâyet-i celilesinin fî 18 Teşrin-i sani sene 318 tarihli tahrirât-ı âliyyesi tebliğ olunur efendim*” ifadelerinden anlaşılmaktadır.²⁸ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Maraş Bidayet mahkemesi, Elbistan bidayet mahkemesinin bir üst mahkemesidir.

1880 yılında kurulduğu belirtilen Elbistan bidayet mahkemesi, hukuk ve ceza daireleri olarak işlevini sürdürmekteydi. Elbistan bidayet mahkemesinde görev yapan memurların, *Halep Vilayet Salnameleri* ve *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı* eserleri ışığında yıllara göre ayrıntılı bir tablosu oluşturulunca, mahkemede yaşanan değişiklikler daha net görülüyor. Elde edilen verilerle 1881-1905 yılları arasında Elbistan bidayet mahkemesinde; reis naibi, aza,²⁹ başkâtip, katib-i sani, müstantık (sorgu hâkimi) muavini, mukavelat muharriri, müddei umumi muavin vekili, icra memuru vekili, mümeyyiz, orman memuru, nüfus memuru ve tapu kâtibi gibi memurların görev aldığı görülmektedir. Bi-

²⁷ Çomruk, s. 62.

²⁸ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 42, 47, 109, vd.

²⁹ Her mahkemede en az iki tane aza bulunmaktadır. Salnamelerden anlaşıldığı üzere bunlardan biri mutlaka gayrimüslimdir.

dayet Mahkemesine bağlı Bidayet Kaleminde çalışanlar için oluşturulan aşağıdaki tabloya göre, memurlar sadece 1891-1895 yılları arasında görev almıştır. 1895 yılından 1899 yılına kadar bütün işlemler ise Elbistan Bidayet mahkemesi bünyesinde görülmüş, 1899 yılı sonrasında da bidayet mahkemesi refakati ve mahkeme-i şer'i olarak alt birimler oluşturulmuştur.³⁰

Yıllara Göre Elbistan Bidayet Mahkemesi ve Çalışanları:

Tablo 1

Bidayet Mahkemesi	1881	1885	1886	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1902	1903	1904	1905
Reis Naibi	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Aza	2	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Aza Mülazımı							1													
Başkâtip		1	1	1	1	1						2	1	1	1	1	1	1	1	1
Katib-i Sani																	1	1	1	1
Mustanlık Muavini												1	1							
Başkâtip Refiki													1	1	1	1				
Şer'i Mahkeme Kâtibi												1	1							
Müddei Umumi Muavin vekili Polis																			1	
Müddei Umumi Muavin vekili Komiser																				1
TOPLAM	3	4	4	4	5	5	4	3	3	3	3	7	7	5	5	5	5	6	6	5

Tablo 2

BİDAYET KALEMİ	1881	1885	1886	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895
Başkâtip							1	2	2	1	1
Katib-i Sani							2	2	1	1	1

³⁰

Halep Vilayeti Salname Defteri, 1308/1891; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1309/1892; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1310/1893; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1312/1894; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1313/1895; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1314/1896; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1315/1897; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1316/1898; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1317/1899; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1318/1900; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1319/1902; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1320/1903; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1322/1904; Halep Vilayeti Salname Defteri, 1323/1905. Said Öztürk, Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı I-II, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006. Ayrıca Maraş bidayet mahkemelerinin kuruluşu için bkz. Kozak, Maraş araştırmaları-II, s. 79-81.

Kâtip										1
Şer'i Mahkeme Kâtibi							1	1	1	1
Müstantk Muavini					1	1	1	1	1	1
Müddei Umumi Muavin vekili					1	1	1	1	1	1
Mukavelat Muharriri					1	1	1	1	1	1
Mukayyid					1	1				
Nüfus memuru							1			1
Orman memuru										1
Tapu Kâtibi										1
TOPLAM					7	8	8	6		10

Tablo 3

BİDAYET MAHKEMESİ REFAKATINDA	1898	1899	1900	1902	1903	1904	1905
Müstantk muavini	1	1	1	1	1	1	1
İcra Memuru				1			
İcra Memuru Münhal		1					
Mukavelat Muharriri			1	1	1	1	1
Şer'i Mahkeme Kâtibi	1						
İcra Memur vekili	1		1		1	1	1
TOPLAM	3	2	3	3	3	3	3

Tablo 4

ŞER'İ MAHKEME	1899	1900	1902	1903	1904	1905
Naib			1	1	1	1
Başkâtip		1	1	1	1	1
Kâtip	1		1			
TOPLAM	1	1	3	2	2	2

470 numaralı defterde mahkeme görevlilerinin isimleri, hangi tarihlerde ve nerede görev aldığı belirtilmemektedir. Yukarıda da değinildiği üzere defter Elbistan bidayet mahkemesine gönderilen evrakları bir arada tutma özelliğine sahiptir. Defterde adliye çalışanlarının maaş düzenlemesi, tayin, terfi ve memurlar aleyhine alınmış kararlara itiraz edilmesi, memurların görev ihlali ve emekliliği, mahkemelerin ve mahkeme çalışanlarının durumları, istatistik cetvelleri ile muhacir konusu ve asayişle alakalı konular bulunmaktadır.

470 Numaralı Defterde Maraş ve Elbistan Mahkemelerine Yansıyan Konular

Halep vilayetine bağlı kazalardan Maraş ve Elbistan bidayet mahkemelerine, 1900-1903 yılları arası gönderilen ve 470 numaralı defterde muhafaza edilen evraklarda Maraş ve Elbistan ile ilgili konular ve içeriklerine aşağıda yer verilmiştir.

Hapishanelerin Durumu

17 Ekim 1900 tarihinde Maraş Müddei Umumi Muavini Hasan Tahsin, Elbistan Bidayet mahkemesine gönderdiği bir tezkirede, liva hapishanesine kaza

hapishanelerinden gönderilecek mahkûmların kalma süreleriyle ilgili bilgi vermektedir. Kaza hapishanelerinde üç aydan fazla tutuklu kalacak mahkûmların, kaza hapishanelerinin yetersiz ve düzensiz olması durumunda liva hapishanesine gönderileceği belirtilirken liva hapishanesinde, kalacak mahkûmlara yer olmama ihtimalinin de düşünülerek kaza hapishanelerine bir düzen getirilmesi istenmektedir. Buna göre düzensiz, tamir ve bakıma muhtaç görünen kaza hapishanelerinin mevcut durumları ve ne yapılması gerektiği konusunda mutasarrıfa bilgi verilecektir. Maraş Müddei Umumi Muavini Hasan Tahsin, Maraş hapishanesindeki suçluların sayıca çokluğu nedeniyle Elbistan Bidayet Mahkemesinde olası durumlar için tedbir alınmasını ve kaza hapishanelerinin vaziyetinin ne durumda olduğunun araştırılarak sonucunun da bildirilmesini istenmektedir.³¹ Bu kayıttan kısa süre önce de Maraş'taki hapishanenin bir tamirattan geçtiği anlaşılmaktadır. 1873 yılına ait bir arşiv belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Maraş'ta bulunan hapishanede daha önce de bir onarım yapılmıştır. Bu belgeye göre; Maraş'taki hapishanenin tamiri için 17.000 kuruşluk bir bütçe ayrılmış ancak hapishanenin üst katına, zaptiye memurları için yaptırılması düşünülen daireye 94.798 kuruşluk maliyet çıkması üzerine 17.000 kuruşun hapishanenin onarımı için kullanılması kararlaştırılmış, yapılacak daire için de kalan bedelin temin edilmesi için durumun merkeze bildirilmesi istenmiştir.³² Bu şekilde Maraş hapishanesinin durumunu, Maliye Nezaretine bildirmek amaçlanmıştır.

Mahkemelerin Durumu

470 numaralı defterin 5 Şubat 1901 tarihli ve Maraş Müddei Umumi Muavininin Halep İstinaf Müddei Umûmiliğine gönderdiği tebligatta, mahkeme ve nezaretten gönderilen evrakların, kaza bidayet mahkeme reislerine zamanında ulaşmadığı belirtilmektedir. Cevaplanamayan evraklar nedeniyle işler ya yarım kalmakta ya da daha fazla iş yükü ile yeni bir süreç doğurmaktadır. Bürokratik işlerde yaşanan sıkıntıları gösteren bu kayıta işlerin zamanında ve doğru ilerleyebilmesi için hatırlatmaya gerek kalmayacak şekilde, cevabi yazıların beklemeden yazılması ve bu konuda keyfi davranılmaması istenmektedir.³³

Elbistan Bidayet Mahkemesine Maraş İstinaf Müddei Umûmiliğinden gönderilen diğer bir evrakta ise, mahkemenin istinaf ve temyiz davalarında lazım olan kefalet senetlerinden istifade edilebilmesi için reji³⁴ idaresi çalışanları, ihtiyaca binaen kefalet senetlerine başvurulmuş ve burada birtakım zorluklar yaşandığı için resmi davalara yansımıştır. Reji nazırlığı ve çalışanlarınca, idare

³¹ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 41.

³² BOA, A.} MKT.MHM, (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı) 461/15. Belgede toplam masraf 94.798 kuruş verilmekte ancak eski bakiyeden 17.000, merkeze bildirildikten sonra verileceği bildirilen meblağ ise 74.700 kuruş olarak belirtilmiştir. Belgede 17.000+74.700=91.700 kuruş masraf karşılanmaktadır. Ancak geriye kalan 3.098 kuruş masrafın nasıl ödeneceği hakkında bilgi verilmemiştir.

³³ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 46.

³⁴ Tekel idaresinin eski adı.

adına kefalet senetleri ve kefaletnamelerinin, maliye nezaretine başvuranların tezkirelerinin, resmi davalara havale edilmesi gerektiği ancak her davada fazladan kefil bulunması mecburiyeti doğacağından benzer çalışanların kefaletnameleri gibi onaylanması gerektiği bildirilmiştir.³⁵ Defterde söz konusu kefaletnamelerin içerikleri ile ilgili bilgi verilmemiştir.

İstatistik Cetvelleri ve Muhacir Konusu

Maraş Müddei Umumi Muavini tarafından Elbistan bidayet mahkemesi müstantık muavinlerine gönderilen bir şikâyetnameden anlaşıldığı kadarıyla Elbistan bidayet mahkemesinde bazı ihmallerle karşılaşmıştır. Daha ziyade çalışanları ilgilendiren bu şikâyetnameye göre 10 Mart'ta Halep adliyesine takdim edilmesi gereken merkez istatistik cetveli Elbistan'dan hala gönderilmemiştir. Bu cetvelin bir üst makam olarak Maraş mahkemesine gönderilmesi istenmiş ancak evraklar belirtilen tarihte gönderilmemiştir. Şikâyetnamenin 13 Mart 1901 tarihini taşıdığı dikkate alınırsa 3 gün geçmesine rağmen evraklar gönderilmemiş ve bunun üzerine 18 Mart 1901 tarihinde müstantık muavinlerine yeniden bir şikâyetname gönderilmiştir.³⁶ Defterde istatistik cetvelinin konusu ve içeriği hakkında bilgi verilmese bile Osmanlı Devletinde istatistik cetvellerinin temelini 16. ve 17. yüzyıllarda tutulan tahrir defterlerine, 18. yüzyılda avarız ve cizye defterlerine ve 19. yüzyılda temettüat defterlerine dayandığı bilinmektedir. Bahsi geçen istatistik cetvellerinin ise 19. yüzyılda Avrupa model alınarak yapılan nüfus sayımlarında kullanıldığı düşünülmektedir.³⁷ Buna göre Elbistan bidayet mahkemesinden istenen istatistik cetvellerinin de bölgenin nüfus kayıtlarını içerdiği anlaşılmaktadır. Keza bu kayıtlardan bölgeye ait nüfus sayımı ve vergi toplama işleri yerel mahkeme görevlilerince yapıldığı ve Maraş mahkemesi aracılığıyla bir üst makama bildirildiği anlaşılmaktadır. İstatistik cetveli konusunun geçtiği başka bir hüküm ise muhacir masraflarını gösteren pulların gösterim metodu ilgili bir kaydı içermektedir. Maraş Müddei Umumi Muavini tarafından Elbistan bidayet mahkemesine gönderilen bu kayıta evrakların pul yapıştırdıktan sonra gönderilmesi istenmiş ve pulsuz olarak işleme alınan evraklar için iki katı olacak şekilde para cezası verilmesi istenmiştir.³⁸

470 numaralı defterde yer alan diğer bir bilgi ise Halep'e yerleştirilen muhacir konusunu içermektedir. Defterin 14. Hükümünde Halep'e yerleştirilen bu muhacirlerin masraflarını karşılamak için hazırlanmış olan detaylı bir cetvele yer verilmiştir. Bu cetveller tablo 5, 6 ve 7 de verilmiştir.³⁹ Bilindiği üzere Os-

³⁵ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 47.

³⁶ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 48.

³⁷ Muhammed Ceyhan, "Osmanlı Hukukunda İstatistiğin önemi ve H. 1288 Tarihinde Mahkemelerde Görülen Davalara Ait İcmal Cetvelinin Tahlili", *İ. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri 21-22 Aralık*, Ed. Fethi Gedikli, İstanbul 2012, s. 247-276.

³⁸ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 50.

³⁹ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 48-50.

manlı Devleti’nde muhacirler konusu özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından göç etmek zorunda kalan Müslüman ahalinin Osmanlı topraklarına sığınması ile ortaya çıkmıştır. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu sorun henüz 1860 yılında bile mevcuttur ve birçok muhacir Halep’te iskân edilmiştir.⁴⁰ 1893 yılında ise Halep sancağına gelen ve iskân edilen muhacir sayısı 1.556’i bulmuştur.⁴¹ Bu kapsamda iskân edilen muhacirlere verilen arazilerde ziraat yapma ve bina inşa etme hakkı da verilmiştir. Merkezden taşra mahkemelerine bildirilen tebligatlarda bu beldelerde bulunan muhacirlerin arazi kanunnamesinin ekinde belirtildiği gibi resmi olarak yapılan başvurularla, mazeretleri dolayısıyla toprak talep edebilecekleri belirtilmiştir.⁴²

Tablo 5: Muhacir Masraflarını Karşılama Üzere Hazırlanan Pullardan Alınacak Ücretler İçin Hazırlanmış Çizelge

Para	Kuruş	Evrak Türü	
	1	Nüfus tezkiresi/cüzdanı	
	1	Mürur tezkiresi/Seyahat belgesi ve pasaportlar, protesto, seküstroname(haciz belgesi), konsolosluktan verilen ilmühaberler, doğum, ölüm ve taşınma gibi nüfus olayları. (100 kuruştan aşağıda geliri olan muhtaçlar listesinde bulunanlar hariçtir.)	
	1	Evlence belgeleri ve izinnameleler	
	1	Arzuhaller, istifa dilekçeleri, takrirler ve memur evrakları	
	10	Patrikhanelerden verilen hüküm evrakının 1000 kuruştan yukarı ve yeteli miktarda olan şer’i ve hukuki ilamlardan	
	5	Bütün mukavelenameler(senet, sözleşme vs.), icar senetleri. (500 kuruştan aşağıda olan emlak kontratları hariçtir.)	
	10	vekâletnameler (1000 kuruştan aşağı olanlar hariçtir.)	
	5	Kefaletnameler (1000 kuruştan aşağı olan nafaka hüccetleri hariçtir.)	
20		Tapu senetleri (5000 kuruşa kadar olanlardan)	
	1	Tapu senetleri(5000’den 10.000 kuruşa kadar olanlardan)	
	3	Tapu senetleri (10000’den yukarıda olanlardan)	
20		Bütün yıllık tahsilatlardan; senet, poliçe, taahhüt senetleri vs. (1000 kuruşa kadar olanlar hariç. 1000 kuruştan yukarıda olanları için.)	
	1	Bordrolar Çekler Konşimentolar(deniz yoluyla yapılan ticarete malın teslim alındığına dair verilen belge) Hamule (yük) bendi Makbuzlar İbraznameler Bonolar (ticari senet)	Resmi davalara kesilen makbuz çekleri hariçtir.
	20	Şahsi işlemler ve devlet emriyle imtiyazlı olan emekli, yetim, dul maaşlarının 1000 kuruştan aşağı olanları hariçtir.	
	5	Çeşitli görevlerde bulunmak üzere kişilere devlet tarafından verilen mazbatalar	
20	0	100 kuruştan 1000 kuruşa kadar olan maaş senetleri	
	1	1000 kuruş ve üzeri maaş ve harcırah senetlerinin her 1000 kuruş ve ilamat evrakları	
	5	Her bir nüshadan	
	2	Her türlü sigorta senetlerinden	

⁴⁰ BOA, A.MKT.NZD, (Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı), 335/5.

⁴¹ Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum 2009, s. 215-238.

⁴² Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer’iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s.52.

	20	1000 kuruştan yukarı şer'î, ticari ve hukuki davalara bildirilmek için hazırlanan evrakların her biri için	
	5	Binaların inşaat tezkirelerinin harç aidatının % 5'i	
	100	Bina inşaatı için rütbeli kişi ve fermanlarından	
	100	Muhabereye kadar	Mülkiye
	200	Vâli-yi sânisî (ikinci idareci)	
	400	Vâli-yi evvelî (önceki idareci)	
	600	Bâlâ (yukarı, üst)	
	1000	vezaret (vezirlik)	
	100	Mahreç ve bilad-ı hamse payesi	İlmiye
	200	Haremeyn payesi	
	400	İstanbul payesi	
	750	Anadolu ve Rumeli kazaskerliği	
	100	Kaymakam ve miralaylık	Askeriye
	200	Mirlivalık	
	500	Feriklik ordu kumandanlığı (sayfa 15)	
	1000	Müşiriyet (en üst rütbede olan asker)	

Tablo 6: Devlet memurlarının göndereceği beratlardan alınacak ücretler

Para	Kuruş		
	50	3. rütbeye kadar	Asker, polis, jandarma görevlileri ile 3. Sınıf polis komiserleri ve binbaşılıktan alt seviyede bulunan zabtalar bu vergiden muaftır.
	100	2. rütbeye kadar	
	500	1. rütbeye kadar	
	1000	Murassa (inci, elmas, yakut vb. değerli taşlar)	
	50	Altın madalyalar	
	10	Gümüş iftihar, liyakat ve imtiyaz ödülleri	
	05	Diğer gümüş madalyalar	

Tablo 7: Diğer evraklardan alınacak ücretler

Para	Kuruş	
	3	Tercüme-i hal (bir kişinin hayatı ve eserlerini konu edinen yazı ve eserler, otobiyografi) evrakları
	3	Mahkeme kararlarını bildiren resmi evraklar
	1	Memur maaşlarına yapılacak zammın 1000 kuruş altında kalanlar hariç 1000 kuruş üzeri olanlardan bir defaya mahsus maaşlarının % 7'si
	100	Maden çıkarma ruhsatlarından sadece bir nüshası için
	10	Taşocağı ruhsatları sadece bir nüshası için
	10	Kitap ve risalelerin basım izninden sadece bir nüshası için
20		Faturalardan
20		Gümrüklerde verilen makbuz senetlerinden
20		Kişisel ve ticari eşyalar için gümrüklerden hesaplanarak ödenecek makbuzdan
	10	Emlak devir işlerinde 5000 kuruş aşagısında kalanlar hariç 5000'den 25.000'e kadar olanlardan
	20	25.000'den 100.000'e kadar olanlardan
	50	100.000 kuruştan fazla olanlardan
	100	Resmi ruhsat ile yapılacak fabrika ve sanayii dükkânlarından
	10.000 ile 15.000	İhale olunan maden imtiyazlarının servetine göre bir defaya mahsus 100 liradan 150 liraya kadar
20		Yeni kurulacak imtiyazlı şirket sermayelerinden 1000'de yarım
20		Tiyatro ve oyun biletlerinden
	5	Mekteb-i rüşdiye(ortaokul derecesi) diplomasından
	10	Mekteb-i idadiye(lise) diplomasından
	20	Mekteb-i ilmiye diplomasından

Defterde verilen bilgilerden hareketle Halep vilayetine gönderilen muhacirlerin nereden geldiği ve nereye yerleştirildiği bilgisine değinilmediği söylenebilir. Maraş ve Elbistan'a yerleştirilen muhacirlerin durumu nedir, daha çok hangi bölgeye yerleştirilmiştir? Bu tür sorular deftere göre yanıtız kalmaktadır. Ancak muhacirlerin Halep vilayetinde iskân olunduğunu ve masraflarını karşılamak üzere nasıl bir yol izlendiği görülebilmektedir. Özellikle yukarıda verilen bilgilerin ve merkezden hazırlanarak Elbistan Bidayet Mahkemesi'ne gönderilen tabloda, muhacir masraflarını karşılamak için devlet memurlarının yaptığı resmi işlemlerden ve hazırlanan resmi evraklardan alınan vergileri göstermesi önemli bir konudur.

Mahkeme Çalışanlarıyla İlgili Konular

470 numaralı defterde mahkeme çalışanlarının bahsi geçen konularda; Adliye nezaretinden bidayet mahkemelerine, adliye müfettişleri aracılığıyla gönderilen belgede, memurların isimleri ve unvanları açık bir şekilde yazılmadığı için nezaret tarafından anlaşılmadığı ve ihtiyaç durumunda bu kayıtlardan istifade edilemediği bildiriliyor. Bu sebeple olası bir karışıklığa sebebiyet vermeden bu kayıtlardan istifade edilebilmesi için emsal kayıtlara bakılarak memurların isim ve unvanlarının adliye nezaretine bildirilmesi istenmektedir.⁴³ Deftere göre Adliye çalışanlarının terfi ve tayin konularında da nezarete yapılacak başvuruların usulünce yapılması ve adliye çalışanlarının gayri resmî bir evrakla başvuruda bulunmaması istenmiştir. Böyle usulsüz başvuruların işleme konulmayacağı belirtilmiş ve bu durumun nezareti gereksizce meşgul ettiği bildirilmiştir. Defterde belirtildiğine göre bu gibi durumlarda başvuru sahiplerinin yeniden başvuru yapması gerektiği bilgisi kendilerine bir tebligatla bildirilmektedir. Mahkeme çalışanları ile ilgili diğer bir konu da adliye çalışanlarına maaş verilmeyen yerlerde maaş alamayan çalışanların isimlerinin bir tablo halinde mal⁴⁴ sandıkları birimine bildirilmesidir. Maaşlarını almayan memurların Mal Sandıklarına bildirilmesinin ardından her ay sonunda burada yapılacak araştırma ile maaşını alamayan memurların tespiti yapılacak ve bu memurlar maaşlarını talep etme hakkına kavuşacaklardır.⁴⁵

Elbistan bidayet mahkemesine gönderilen evraklarda bahsedilen diğer bir konu da kaza bidayet mahkeme reislerinin şikâyetleridir. Kaza Bidayet Mahkemesi reisleri bireysel olarak veya nezaretten gönderilen yazılara zamanında cevap verilmediği için işlemlerde aksamalar yaşandığını bildirmiş ve yazılara zamanında cevap verilmesini istemiştir.⁴⁶ Taşra adliye encümenleri de, terfii eden ve yeri değiştirilen memurların daha önce hangi hizmetlerde bulunduğ-

⁴³ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 81-82.

⁴⁴ Para, kıymetli evrak vb. devlet gelirlerinin saklandığı, hesaplarının tutulduğu mâliye dairesi. <http://lugatim.com/s/mal>, erişim tarihi: 22.07.2022.

⁴⁵ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 38, 99.

⁴⁶ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 30, 46.

nu ve görevinden neden ayrıldığını bildiren bir rapor istemiştir. Mevcut durumu bildiren bu belgelerin, kayıtlı dairelerde saklanması ve memurların yeniden terfi ve yerinin değiştirilmesi durumunda bu kayıtların kontrol edilmesi ve bu kapsamda hareket edilmesi istenmiştir. Ayrıca bu kayıtlarda, dikkat çeken bir diğer bir durum ise yeni bir memurun tayin işlemi sırasında, tayin edilecek memurun mahkeme çalışanları ile yakınlık durumunun kontrol edilmesi konusudur. Adam kayırma ve yolsuzluk gibi sorunların önüne geçme amacını taşıyan bu yöntem ile akrabalık ve yakınlık ilişkileri sıkı bir kontrolden geçirilmektedir.⁴⁷ Ayrıca görev süresi dolmuş olan çalışanların emeklilik taleplerinin de üç ay süre zarfında mübaşirin belirleyeceği bir tarihte karara bağlanması istenmiştir. Emeklilik talebinde bulunanların eksik evraklarını tamamlaması ve belgelerini vaktinde göndermeleri için de uyarılar yapılmıştır. Emeklilik işlemlerinde dikkat edilen bir konu da görev süresi bittikten sonra maaşı kesilen ve emekli maaşını henüz alamayan kişilerin bu bekleme evresinde zorluk yaşamamaları için yazışmaların hızlandırılarak geciktirilmemesi istemi olmuştur.⁴⁸ 470 numaralı defterde bahsi geçen bu emeklilik işlemlerinde kimlerin ne gibi şartlarla başvuracağı gibi konularda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde devlet görevlilerinden emekli olmak isteyen, görevden alınan ya da kadro bulamadığı için boşta kalanlara 1880'lerde kurulan tekaüt (emekli) sandıkları aracılığıyla ödeme yapıldığı bilinmektedir.⁴⁹ verilen tüm bu bilgilerden anlaşıldığına göre Elbistan bidayet mahkemesinin işleyişi, merkeze bağlı olarak ve sistemli bir şekilde devam etmiştir. Memurlardan, işlerinde düzenli ve disipline olmaları istenmiş, bu isteğe uymayanlar ise uyarılmıştır. Öte yandan devlet çalışanlarının emekliliği, görevden alınması veya kadro bulamaması gibi durumlarda çalışanların mağdur edilmemesine özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

470 numaralı defterin Elbistan ile doğrudan ilgili bir hükümde, Andırın ve Elbistan kazalarının istintak dairelerinde biriken evrakların bir an önce işlem-den geçmesi ve gönderilmesi konusudur. Biriken evraklar için uyarı yapıldığı halde dikkate alınmamıştır. Uyarının dikkate alınmaması konusunda dairede çalışan görevlilerin akraba olma ihtimali varsa, yani çalışan memurlar görevlerini ihmal ediyor ve bunu kendilerine referans olan kişilere dayanarak yapıyorsa veya okuma yazması yoksa derhal cezalandırılması istenmektedir. Okuma yazması olmayan çalışanların kefilleri, istintak vazifesinden alınarak görevinin

⁴⁷ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 30, 43.

⁴⁸ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 74.

⁴⁹ Mehmet İpşirli, "Tekâüt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 340-341; Sadettin Orhan, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri", *İş ve Hayat Dergisi*, 2015, s. 155-185.

değiştirilmesi gerektiği, sonrasında eğer görevli memurlar müstantiklerin değiştirilmesini uygun görürse de değiştirilmesi istenmektedir.⁵⁰

Asayiş Sorunları

470 numaralı deftere yansıyan konuların en dikkat çekenlerinden biri de çeşitli asayiş sorunlarıdır. Bu sorunlardan bazıları kasıtlı yangın çıkarma, şahıs arazilerinde hayvan otlatma, kız kaçırma, haneye tecavüz etme gibi konuları içermektedir. Kayda göre otluk, samanlık ve meyve bahçelerinin yakılması halinde, failleri ortaya çıkarılmazsa, zararı köy ahalisi karşılayacaktır. Büyük tarlalarda, harman yerlerinde ve bahçelerde yangın çıkaranların bulunamaması ve ayrıntılı bir kayıt tutulmaması durumunda mahalin sakinlerinin arazi mahsullerinden yararlanamayacağı belirtilmektedir.⁵¹ Öte yandan şahsi durumlar ile ilgili olarak; Sadık, İsmail ve Hüseyin adlı kişilerin verdiği bir şikâyet dilekçesi dikkat çekmektedir. Kengerli Yakup isimli şahıs hakkında yapılan şikâyete göre; şikâyette bulunan Sadık, İsmail ve Hüseyin'in babası bu şahıs tarafından darp edilmiş, kız kardeşleri ise dağa kaçırılmıştır. Bu kaydın defterde geçme sebebi ise konunun mahkemeye intikal etmiş olmasına karşın sürüncemede bırakılmış olması ve mahkemeye şikâyet edilmesidir. Durumun bir üst mahkemeye taşınmaması için adliye çalışanlarının ertelenen ve ihmal edilen bu davalara bakması istenmiştir. Elbistan adliyesine iletilen bu konu, Müstantıklığa bildirildikten sonra Bidayet Mahkemesi kaleminde saklanmıştır.⁵² Yine hayvanların öldürülmesi, samanlık yakma, haneye tecavüz ve arazilerini zorla gasp edenleri dava eden biri tarafından yapılan şikâyetin de mahkeme tarafından sürüncemede bırakıldığı ve davanın bir an önce benzer davalara bakılarak sonuçlandırılması istenmiştir.⁵³ Öte yandan ekili alanlar arasında başıboş hayvan gezdirmek kaydıyla oluşan şikâyetleri içeren maddi zarar ziyan davaları da nahiyeye ve kaza meclisine bildirilmiştir. Buna göre ekili alanlarda başıboş hayvan gezdirenlerin mahkemece verilecek para cezasından kaçınmaları durumunda hapsedilmeleri ve adliye çalışanları tarafından da Vilayet İstinaf Müddei Umûmilîğine durumun bildirilmesi istenmiştir.⁵⁴

Sonuç

Elbistan Bidayet Mahkemesine gönderilen merkez-taşra arası yazışmaları bir arada muhafaza etmesi sebebiyle, 470 numaralı defterin Osmanlı şer'iyecileri arasında farklı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle defterde bölge ve mahkeme hakkında detaylı bilgilere ulaşılamamakla birlikte,

⁵⁰ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'iyecileri Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 76.

⁵¹ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'iyecileri Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 50, 51, 52.

⁵² Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'iyecileri Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 70.

⁵³ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'iyecileri Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 77-78.

⁵⁴ Çomruk, (470) Numaralı Elbistan Şer'iyecileri Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903), s. 110-111.

diğer şer'iyeye sicillerinden farklı olarak, Osmanlı Devleti'nin farklı vilayetlerinden farklı konulara değinmesi açısından kayda değer bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada defterin özelliği dolayısıyla hem 470 numaralı defter hakkında kısa bilgiler verilmiş hem de defterdeki konulardan yola çıkılarak Elbistan Bidayet Mahkemesi işleyişi açıklanmaya çalışılmıştır. Elbistan Bidayet Mahkemesi çalışanları konusunda ise Halep vilayet salnamelerinden yararlanarak yıllar içinde mahkeme çalışanlarının değişimini gösterir bir tablo oluşturulmuştur. Bunun dışında defterde geçen konulardan Maraş ve Elbistan ile ilgili konular açıklanmıştır. Bu konular Maraş ve Elbistan mahkemelerinin ve çalışanlarının durumunu ortaya koymaktadır. verilen bilgilerden hareketle mahkemelerde düzensizlik ve yolsuzluğun engellenmeye çalışıldığı görülüyor. Osmanlının son yüzyılında önemli bir sorun olan muhacirlerin iskânı ve masraflarının giderilmesi konusuna değinilmiş, masrafların hangi yolla karşılanacağı bir çizelge ile gösterilmiştir. Sosyal sorunların mahkemeye intikal eden ancak mahkeme görevlilerince sonuçlandırılmayan davaları ise bir an evvel sonuçlandırılması gerektiği hakkında karar alındığı ve bu kararın mahkemelere bildirildiği görülmüştür. Görüldüğü üzere XIX. yüzyılda yaşanan bürokratik değişimler, geleneksel düzlemde farklı olarak adliye ve mahkeme çalışanlarının tavırları dikkat çekmektedir. Yapılan değişimlerle Osmanlının hayata geçirmeye çalıştığı resmi kayıt sistemini arzuladığını ancak memurların keyfi davranması üzerine bunu gerçekleştirmede sorun yaşadığı görülmektedir. Ancak olumsuz durumlara rağmen kişilerin mahkemeye başvurmaları ile resmi dairelerin görevini yerine getirmeyen bölümleri ikaz etmesi sonucunda hukukleşme sürecine katkı sağlamıştır. Ancak yaşanan aksaklıklara rağmen Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışını sürdürdüğü ve mağdur olan halkı için gerekli işlemlerin de itina ile devam edildiği görülmüştür.

Kaynakça

- BOA, A.MKT.MHM, (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı) 461/15.
- BOA, A.MKT.NZD, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı), 335/5.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1308/1891, 19 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1309/1892, 20 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1310/1893, 21 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1312/1894, 22 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1313/1895, 23 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1314/1896, 24 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1315/1897, 25 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1316/1898, 26 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1317/1899, 27 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1318/1900, 28 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1320/1902, 30 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1321/1903, 31 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1322/1904, 32 Def'a.
- Halep Vilayeti Salname Defteri, 1323/1905, 33 Def'a.
- AKÖZ, Alaaddin – SOLAK, İbrahim, “Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyenlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, S. 153, Aralık 2004, s. 41-50.
- ARSLAN, Hasan, 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi), Öncü Basımevi, Ankara 2014.
- AYDIN, Mehmet Âkif “Mahkeme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 341-344.
- BAYINDIR, Abdulaziz, *İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- BOZKURT, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK Yayınevi, Ankara 1996.
- CEYHAN, Muhammed “Osmanlı Hukukunda İstatistiğin önemi ve H. 1288 Tarihinde Mahkemelerde Görülen Davalara Ait İcmal Cetvelinin Tahlili”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri 21-22 Aralık*, Ed. Fethi Gedikli, İstanbul 2012, s. 247-276.
- ÇALI, Seda, *Elbistan Şer'iye Sicilinin Traskripsiyonu ve Değerlendirmesi (Numara: 452 sayfa: 200-300, yıl:1867-1877)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018.
- ÇOMRUK, Sebiha, *MSŞ ŞSC 004741 (470) Numaralı Elbistan Şer'iye Sicilinin Traskripsiyon ve Değerlendirilmesi (1900-1903)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum 2009, s. 215-238.
- Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3743 Numaralı Sicil (H. 1181-1182 / M. 1767-1768), 3757 Numaralı Sicil (H. 1202-1203 / M. 1788), 3675 Numaralı Sicil (H. 1203 / M. 1788-1789), 3753 Numaralı Sicil (H. 1204-1205 / M. 1790), Ed. Ahmet Zeki İzgöer, Haz. Mehmet Yahya Okutan, Mümin Yıldıztaş, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahrıman, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2015.

- Diyarbakir Şer'iyeye Sicilleri Amid Mahkemesi: 3767 Numaralı Sicil (H. 1244-1246 / M. 1828-1831), 3741 Numaralı Sicil (H. 1246-1258 / M. 1831-1843), 3791 Numaralı Sicil (H. 1249-1250 / M. 1834), 3726 Numaralı Sicil (H. 1252-1253 / M. 1836-1837), Ed. Ahmet Zeki İzgöer, Haz. Mehmet Yahya Okutan, Mümin Yıldıztaş, Rasim Erol, Sabri Atay, Salih Kahriman, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2021.
- DURHAN, İbrahim “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler”, *EÜHFD*, 2008, C.7, s. 55-111.
- EKİNCİ, Mehmet Ali, *5 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1770-1771)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2020.
- FIRTINA, Mirsad, 468 (04739) Numaralı Elbistan Şer'iyeye Sicili Işığında (1906-1908) Elbistan Tarihi, Ark Yayınları, İstanbul 2022.
- <http://lugatim.com/>
- İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2022, s. 40-43.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Tekauit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 340-341.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (7. Baskı) Ankara 2011.
- KENANOĞLU, M. Macit, “Nizâmiye Mahkemeleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 185-188.
- KOZAK, Yasin, “Osmanlı Devleti'nde Bidayet Mahkemelerinin Kuruluşu ve Maraş Bidayet Mahkemesi (1879-1908)”, *Maraş araştırmaları-II*, Ed. İbrahim Solak – Samet Alçı, Palet Yayınevi, Konya 2021, s. 51-118.
- KURTBOĞAN, Deniz, 464 (04735) Numaralı Elbistan Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1890-1894), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Abdüzlaziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 179-185.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Mühimme Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara 2020, s. 519-522.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- ORHAN, Sadettin “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, *İş ve Hayat Dergisi*, 2015, s. 155-185.
- ÖRENLER, Ercan, *1710-1720 Tarihli Mühimme Defterine Göre Maraş*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2019.
- ÖZTÜRK, Said, *Osmanlı salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326 / 1867-1908*, C. 1-2, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- SAK, İzzet - SOLAK, İbrahim, *49 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1135-1136 / 1723-1724)*, Palet Yayınları, Konya 2015.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, ed. Emre Yalçın, İstanbul 2012.
- SOLAK, İbrahim - SAK, İzzet, *38 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1103-1104 / 1692-1693)*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2014.
- SOLAK, İbrahim, *XVI. Yüzyılda Elbistan Kazası (1526-1563)*, Palet Yayınları, Konya 2013.

TAŞDEMİR, Mehmet, “Elbistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 1-3.

UĞUR, Yunus, “Şer’iye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, s. 8-11.

MARAŞ SULH MAHKEMESİ KAYITLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

YASİN KOZAK*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan Tanzimat dönemine kadar davalar, şer'i mahkemeler tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Bu mahkemelerde yargılamalar "Kadı" tarafından yapılırdı (Yetkin, 2013, s. 389). Yıldırım Bayezid devrinde mahkemede görülen davalar ve yapılan miras taksimleri ile hazırlanan hüccetler için belli miktarda harç alınmaya böylelikle de kadı ve yardımcılar için sürekli bir gelir elde edilmeye başlandı. Kadılar, Osmanlı'nın kuruluş yıllarında süresiz olarak görev yapmaktayken kadı olmak isteyen kişilerin sayısındaki artış ve yeterli sayıda kadılığın bulunmaması nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilerek kadılar belli süreliğine atanmaya başlandı (Aydın, 2003, s. 343). XVI. yüzyıldan itibaren bu süre 3 sene olarak belirlendi. Bir süre sonra 2 seneye, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ise 1 seneye düşürüldü (Yetkin, 2013, s. 389).

Osmanlı merkezi idaresinin güç kaybetmeye başladığı XVIII. yüzyıl ile birlikte mahalli güçler, kadıların görevlerine müdahil olmaya başladı. Kadılar, görevlerini yerine getirmede sıkıntı yaşamaya başlayınca zamanla ortaya çıkan mahalli ayan gibi zümrelerle kaynaşmak zorunda kaldı (Ortaylı, 2001, s.71).

Tanzimat Fermanıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere çeşitli haklar tanındı. Osmanlı Devleti, bu dönemden itibaren kurumsal ve hukuki metinler anlamında, Batıdan daha çok etkilenmeye başladı (Akça, Hülür, 2007, s. 237). Etkilenmeler, adli alanda da ıslahatları¹ beraberinde getirdi. Islahat çalışmaları yapılırken ikili ilişkilerden dolayı Fransa'nın kanunları ve kurumları örnek alınmaya başlandı. Böylece Osmanlı Devleti'nde, Başkent ve taşrada yargılama yetkisine de sahip birtakım meclisler ihdas edildi (Aydın, 2003, s. 343; Kenanoğlu, 2007, s. 185).

Vilayet Nizamnamesinin yayımlanmasından sonra Başkent dâhil olmak üzere liva ve kazalarda ceza ve hukuk mahkemeleri kurulması çalışmalarına başlandı (Kenanoğlu, 2007, s. 186). İstanbul'da kurulan söz konusu mahkemeler 1287/1871 yılına kadar Zabtiye Müşirliğine bağlı olarak görev yaptı (Ekinci, 1996, s. 102). Sancak ve vilayetlerde kurulan ve bir başkan ile altı veya yedi üyeden oluşan meclis-i deavi, meclis-i temyiz ve divan-ı temyizler, hem ilk derece hem de istinaf mahkemesi olarak hukuk ve ceza yargılaması alanında görev yaptı (Aydın, 2003, s. 344; Ekinci, 1996, s. 88).

* Dr. Kahramanmaraş, Orcid 0000-0003-2545-0000

¹ Adli ıslahatın sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Hukuki sebepler, ticari gelişmeler, yabancı devletlerin baskıları, merkezi otoriteyi güçlendirme arzusu (Ekinci, 2019, s. 118-121; Yetkin, 2013, 399-401).

Osmanlı Sulh Mahkemeleri

1864 tarihli vilayet nizamnamesine göre mülki idari bölünmelerin yanı sıra yukarıda sayılan adli birimlerle birlikte köylerde ihtiyar heyetleri nahiyelerde ise nahiyeye meclisleri birer sulh dairesi görevini de üstlenmeye başladı. Sulh dairesi görevini yürüten köy ihtiyar heyetleri normalde imam, muhtar ve iki azadan oluşmaktaydı (Demirel, 2010, s.144).

Nahiyeye meclisleri ise nahiyeye müdürü, naip vekili, mal kâtibiyile dört azadan meydana gelirdi (Demirel, 2010, s.144). Aza sayısı zaman zaman 8'e kadar yükselmekteydi. Haftada en az iki defa nahiyeye meclisleri toplanırdı (Mehmet Şevki, 1322, s. 90). Nahiyeye meclislerine ise çok sınırlı düzeyde hüküm verme yetkisi tanınmıştı. Meclisler, ceza kanununun üçüncü kısmında belirtilen kabahatlerden 150 kuruşu geçmeyen hukuk ihtilaflarına ve 6 beşliğe kadar para cezası gerektirecek kabahat suçlarına istinafi kabil olmamak üzere bir başka ifade ile nihai olarak bakıp çözerdi. Meclisler, çözdükleri davalarla ilgili defterlere kayıt tutarlar ve kişilere tasdikli birer evrak verirlerdi. Nahiyeye meclislerinin kabahatlere dair hapis ve altı beşliği aşan para cezasını içeren kararları kaza bidayet mahkemesinde istinaf olunabilirdi (Ekinci, 2017, s. 235, Demirel, 2010, s. 145). Eğer kaza sınırları dâhilinde nahiyeye yok ise bu durumda nahiyeye meclislerinin alanına giren tartışma konuları kaza bidayet mahkemesinde çözümlenir, liva bidayet mahkemesinde ise istinaf olunabilirdi (Ekinci, 2017, s. 235). Sulh meclislerinin faydaları; küçük davaların uzamaması, dava sahiplerinin küçük bir alacak için zaman ve masraftan tasarruf sağlaması olarak sıralanabilir (Demirel, 2010, s. 145).

30 Temmuz 1907 tarihli "Nevahi Merkezlerinde Bulunan Nahiyeye Meclislerinin vezaif-i Sulhiyye ve Adliyyesini Mübeyyin Nizamname" ile nahiyeye meclislerine sulhen dava görme yetkisi yanında bazı ceza davalarını görme yetkisi de verildi (Nevahi Merkezlerinde Bulunan Nahiyeye Meclislerinin vezaif-i Sulhiyye ve Adliyyesini Mübeyyin Nizamname (Ayrı Basım), 1328, s. 2-20; Kenanoğlu, 2007, s. 187-188).

Nahiyeye sulh meclislerinin mahkeme olarak varlığını devam ettirdiği bu dönemde yukarıdaki nizamnameden ayrı olarak sulh hakimleri ile ilgili kanun layihası hazırlandı ve incelenmesi için 1909 yılında Şura-yı Devlete gönderildi. Burada yapılan inceleme neticesinde üzerinde çeşitli düzeltmeler yapıldıktan sonra (BOA, ŞD, 2790/31, H-19-11-1327), çıkarılma sebebi ile birlikte Meclis-i Vükelaya oradan da Meclis-i Mebusana gönderildi 25 Mart 1913 tarihinde (BOA, BEO, 4157/311733, H-17-04-1331).

Sulh hâkimleri hakkında geçici kanun, Şura-yı Devlete gönderildikten ancak 4 yıl sonra çıkarılabildi. Kanun, 24 Nisan 1913 tarihinde 97 madde halinde yayımlandı (Düstur, T. 2, C. 5, s. 322-348; İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası, 1326, Numro: 14, s. 31-61; Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat (ayrı basım), 1329, s. 1-32; Tefvîk Tarık, 1329, s. 44-183; Hacı Mehmet

Tahir, 1329, s. 3-36). 6 fasıl ve bir de özel fasıldan meydana gelen geçici kanunda sulh hâkimlerinin hukuk ve ceza maddeleri ile ilgili yetkileri, azilleri, tayinleri, mahkeme usulleri, gıyabi hükümler, ceza yargılamaları usulleri ve hükmün icrası ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat (ayrı basım), 1329, s. 1-32). 1913 yılında çıkarılan kanunla sulh hâkimleri bir merkezde ikamet ederek davaları görmüşlerdir. Bir başka ifade ile sulh mahkemeleri belli merkezlere kurulmuştur. 1909 yılında yazılmış olan kanun layihasında seyyar sulh hâkimliğinin de bulunması gerektiği dile getirildi. Yayımlanan kanunda seyyar sulh hâkimliği ibaresi de geçmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti'nde köylerin birbirlerine uzaklığı² ve Osmanlı coğrafyası nedeniyle seyyar hâkimlik tesis edilemedi (Tevfik Tarık, 1339, s. 42)³.

Sulh Hâkimleri Kanunu hakkında düzenlenen kanun layihasında sulh mahkemelerinin kurulma sebebi şu şekilde özetlenebilir: genel anlamda özellikle köy ve nahiyelerdeki halk arasında meydana gelen ihtilaflarda halkın hızlı bir biçimde mahkemelere ulaşarak ihtilafların çözümünü sağlamak bu sayede halkın refahını temin etmektir (İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası, 1326, S. 297-318). Bir başka kaynaktan sulh mahkemelerinin kurulmasının asıl maksadının; davaların mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde görülerek neticelendirilmesi ve bu suretle hak ve adaletin seri bir biçimde ortaya çıkarılması olarak açıklanmıştır (Mehmet Kamil, 1334, s. 2).

Sulh hâkimleri kanunundan yayımlanmasından 2,5 ay sonraki 9 Temmuz 1913 tarihli Adliyye memur seçme encümeninin toplantısında İstanbul ile bazı kazalarına; bu tarihten 1 hafta sonra ise bu defa Konya merkez ile merkeze bağlı kazaları ve Maraş merkez ile bağlı Elbistan, Pazarcık ve Zeytun ve Gök-sun kazalarına sulh hâkimi atamaları yapıldı (BOA, İ..AZN., 112/19, H-05-08-1331).

İstanbul'daki merkezlere atama yapıldıktan 6 ay sonra söz konusu sulh hâkimliklerine muavin ataması da yapıldı. İstanbul'da sulh hâkimi ve muavin ataması yapılan dolayısıyla sulh mahkemesi kurulmuş merkezler şuralardır;

² Sulh mahkemeleri, nahiyelerdeki merkezlerle ortalama 2'şer saat mesafedeki bazı köyler merkez kabul edilerek buralarda kurulmuştur. Köyler arasındaki mesafenin uzaklığı ya da coğrafyanın engebeli oluşu veya bir başka nedenden dolayı nahiyelerdeki merkezlerden köylere veya bir köyden diğer köye ulaşım güçleşmekteydi. Ayrıca kitabın basıldığı dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumu da pek iç açıcı değildi. Bu nedenlerle birlikte değerlendirildiğinde seyyar hâkimliğin tesis edilememesi daha kolay anlaşılabilir.

³ Tevfik Tarık tarafından kaleme alınan ve 1329 yılında 2. Baskısı ve 1339 yılında da 3. Baskısı yapılan Sulh hâkimleri isimli eserler incelendiğinde ve karşılaştırıldığında ilginç bir biçimde 1913 yılında basılan eserin bir önceki yıla göre daha geniş kapsamlı olduğu görüldü. 1339 tarihli eserde 1. Maddeden sonra gelen notta "Sulh hâkimleri mukimdir Seyyar değildir. Memleketimizin mevki-i coğrafyası, köylerinin arasındaki uzak mesafeler hasebiyle seyyar hâkimlik şimdilik tesis edilememiştir" ibaresi yer almaktadır. Eserin 3. basım tarihi olan 1339 yılı dikkate alındığı ki bahse konu yıllar Birinci Dünya Savaşının sonu ve Kurtuluş Savaşının olduğu dönemleri kapsadığından bu durum da göz önünde bulundurulursa-seyyar hâkimlik uygulamasının 1920'ler de dahi tesis edilememesi daha rahat bir şekilde anlaşılacaktır.

İstanbul ve Bilad-ı Selase sulh hâkimleri; Fatih Sulh Hâkimliği⁴ (Muavini vardır), Sultanahmet Sulh Hâkimliği (Muavini vardır⁵), Eminönü Sulh Hâkimliği (Muavini vardır), Üsküdar Sulh Hâkimliği (Muavini vardır), Samatya Sulh Hâkimliği (Muavini vardır), Eyüp Sulh Hâkimliği, Sarıyer Sulh Hâkimliği, Galata Sulh Hâkimliği (Muavini vardır), Beyoğlu Sulh Hâkimliği (Muavini vardır), Beşiktaş Sulh Hâkimliği (Muavini vardır), Kadıköy Sulh Hâkimliği⁶, Makriköy⁷ Sulh Hâkimliği, Beykoz Sulh Hâkimliği, Gekboze⁸ Sulh Hâkimliği, Kartal Sulh Hâkimliği, Adalar Şile Sulh Hâkimliği (BOA, BEO, 4254/319050, H-05-03-1332; BOA, BEO, 4255/319079, H-06-03-1332; BOA, DH.İD., 171/26, H-10-06-1332; BOA, İ..AZN., 115/40, H-05-03-1332,; BOA, ŞD., 2826/29, H-15-03-1332).

Anadolu'da 7 Şubat 1914 tarihi itibarıyla sulh hâkimi ataması gerçekleşen dolayısıyla da sulh hâkimleri bulunan vilayet merkezleri şunlardır; Konya Merkez Kazası Sulh Hâkimi (Muavini var⁹), Trabzon Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Diyarbakır Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Aydın Merkez Kazası Sulh Hâkimi (Muavini vardır), Kastamonu Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Ankara Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Suriye Merkez Kazası Sulh Hâkimi (Muavini vardır), Bağdat Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Erzurum Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Sivas Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Adana Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Hüdavendigar Merkez Kazası Sulh Hâkimi (Muavini vardır), Van Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Beyrut Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Halep Merkez Kazası Sulh Hâkimi, Aynıttab Sancağı Sulh Hâkimi (BOA, DH.İD., 171/26, H-10-06-1332; BOA, ŞD., 2826/29, H-15-03-1332).

Yukarıda sayılanların dışında 1913-1919 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında sulh hâkimliği/mahkemesi bulunan yerler şuralardır; Dersaadet (BOA, İ..AZN., 113/28, H-26-10-1331), Bozkır (BOA, İ..AZN., 114/13 H-08-11-1331), Edirne (Muavini var) (BOA, İ..AZN., 114/14, H-12-11-1331; İ..AZN., 114 /32, H-23-12-1331), Kartal (BOA, İ..AZN., 115/22, H-21-02-1332), Seydişehir (BOA, DH.KMS., 2/33, H-27-02-1332), İzmir (BOA, İ..AZN., 119/21; H-30-12-1333), Yafa (BOA, DH.ŞFR., 61/248, H-28-04-1334), Musul (BOA, BEO, 4456/334163, H-28-04-1335), Rize (BOA, DH.EUM.MTK., 14/2, H-11-03-1332), Canik (BOA, DH.İD., 84/17, H-24-04-1332), Ankara (BOA, HR.UHM.,165/44, M-24-05-1914), Erdek (BOA, HR.UHM., 170/3, M-12-07-

⁴ Sulh hâkimi atanması sulh mahkemesinin kurulduğunu da göstermektedir. Bu nedenle sulh mahkemesi tabiri bundan sonra daha sık kullanılacaktır.

⁵ BOA, DH. EUM. AYŞ., 72/41, H-27-09-1340.

⁶ Sulh hâkimi ataması yapılan yerlerden olan Kadıköy Sulh Mahkemesi, ilk dönemlerde Adalar'a ait sulh dava konularını da görmekteydi.

⁷ Bakırköy'ün Osmanlı Dönemindeki ismi (Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, 2020, s. 314).

⁸ Gebze'nin Osmanlı dönemi ismidir (Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, 2020, s. 178). Bundan sonraki kullanımlarında Gekboze yerine Gebze kullanılacaktır.

⁹ BOA, DH. EUM. MEM., 98/72, H-09-09-1336.

1914), Akçaabat (BOA, HR.UHM., 170/26, M-15-07-1914), Mersin (BOA, HR.SYS., 2974/35, M-20-07-1914), Amasya (BOA, ŞD., 1823/19, H-12-04-1337), Cebel-i Lübnan'a bağlı Şuf kazası (BOA, HR.UHM., 185/62, M-25-10-1915), Niğde (BOA, DH.EUM.ECB., 8/1, H-01-03-1335), Kudüs (BOA, DH.EUM.ECB., 8/1, H-24-03-1335), Bandırma (BOA, DH.EUM.ADL., 29/38, H-20-04-1335), Zeytin ile birlikte Göksun ve Pazarcık kazaları, Antep, Kilis'tir (BOA, BEO, 4230/317177, H-09-12-1331). Bahse konu dönemde Beyrut (BOA, BEO, 4416/ 331199, H-29-07-1334; BOA, DH.EUM.MEM., 68/43; H-25-10-1333) ve Adana'da (BOA, BEO, 4580/343480, H-28-09-1337) sulh hâkim muavinleri bulunmaktadır. Bu arada Osmanlı Devleti, sulh mahkemelelerinin iş yükünü biraz olsun azaltmak için son dönemlerinde İstanbul'da polis merkezlerine sulh hâkim yardımcılarını atadı. Bundaki amaçlardan biri de polislerin asli görevlerinden olan asayiş ve emniyeti ilgilendiren hususlara/konulara vaktini ve dikkatini daha fazla ayırmasını sağlamaktı (Şahin, 2003, s. 262).

18 Ağustos 1917 tarihinde Çanakkale'de ikinci sınıf seyyar sulh hâkimliği teşkil olunduğu buraya da Erzurum merkez bidayet mahkemesi ceza reisinin atandığı arşivdeki belgede yer almaktadır (BOA, BEO, 4479/335905, H-17-10-1335). Yukarıda ifade edildiği üzere 1339/1923 yılında kaleme alınan eserde seyyar sulh hâkimliğinin Osmanlıda, coğrafi nedenlerle tesis edilemediği bilgisi yer almaktaysa da arşivde yer alan Çanakkale'de seyyar sulh hâkimliğinin tesis edildiği ve buraya atama yapıldığı bilgisi ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1921 yılına gelindiğinde ise İstanbul Adalar'da sulh mahkemesinin bulunduğu, Heybeliada'daki polis karakolunun¹⁰ taşınması için Adalar Sulh Mahkemesine açılan davadan anlaşılmaktadır (BOA, DH.HMŞ., 6/12, H-05-08-1339).

1917 yılında Kal'a-i Sultani'de (BOA, HR.UHM., 198/1, M-01-08-1917), 1919'da da Maraş'ta Sulh ceza mahkemesinin bulunduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA, MŞH.ŞSC.d., 8990, H-19-06-1341). Bu bilgidен Osmanlının son döneminde sulh mahkemelerinin, sulh hukuk mahkemesi (BOA, HR.UHM., 213/10, M-22-05-1922; DH.İ.UM, 19/1, H-12-06-1339) ve sulh ceza mahkemesi (BOA, HR.UHM., 198/1, M-01-08-1917; DH.İ.UM, 11/2, H-19-06-1336) şeklinde ikiye ayrılarak görev yürüttüğü ifade edilebilir.

Sulh hâkimleri henüz tayin edilmemiş olan mahallerde bu vazifenin bidayet mahkemesince yürütülmesi hakkındaki geçici kanun 7 Haziran 1913 tarihinde yürürlüğe girdi. Sulh hâkimlerinin vazifesi içinde olup da önceden bidayet mahkemesinde görülmüş ve sulh hâkimlerinin vazifelerini ifa tarihine kadar sonuçlandırılmamış davalar, sulh hâkimleri kanuna uygun olarak ilk mahkemelerinde görülmesine yönelik yasal düzenleme de yapıldı (Tevfik Ta-

¹⁰ 1921 yılında Heybeliada'da polis karakolunun olduğu da ortaya çıktı.

rik, 1329, giriş sayfası (ifade-i mahsusa); BOA, DH.İD., 156/11, H04/03/1333).

Sulh mahkemesi kararlarının süvari mübaşirler vasıtasıyla tebliğ ve infazı, zabita kuvvetine ihtiyaç hâsıl olduğunda ise taşrada jandarmaya müracaat olunması hususu kararlaştırıldı. Bir süre sonra süvari mübaşirliğinin ekonomik nedenlerden dolayı lağvedilmesi üzerine tekrar sulh mahkemesi evrakları jandarma tarafından dağıtılmaya başlandı (BOA, DH.İD., 171/26, H-10-06-1332).

Savaş-seferberlik döneminde vilayetlerin inzibat işleri polise tevdi edildi. İnzibat işlerinden kasıt adliye evrakının tebliği, askerlerin celbi ve toplanması da dâhil olduğu halde şehirlerde jandarma tarafından yerine getirilen bütün hizmetlerdir. Bu husus, Dersaadet ile Edirne, Ankara, Hüdavendigâr Kastamonu, Konya, Aydın, Sabit Jandarma ve Alayı, İzmit, Karesi, Kütahya, Niğde jandarma tabur komutanlıklarına gönderildi (BOA, DH.EUM.6.Şb, 26/37, H-14-02-1336). Bu bilgidен polisin bu tarihten itibaren sulh mahkemesi evrakını dağıttığı da ifade edilebilir.

Maraş Sulh Mahkemesi

Maraş Sulh Mahkemesinden bahsetmeden önce Maraş'ın nahiyelerine kısaca değinilecektir. 1868 yılı Halep salnamesinde, Maraş'ın nahiyeleri şunlardır; Etraf-ı şehir, Yenicekale, Camustil, Şekeroba, Bertiz Nahiyesidir (Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1285, Def'a 2, s. 217-218). 1878 yılı Haziran ayında Halep Meclisi mazbatasına göre Halep vilayetindeki nahiyeler şunlardır; Camustil, Etraf-ı şehir, Şekeroba, Yenicekale ve Bertiz Nahiyeleri. Camustil Nahiyesinin merkezi Önsen Köyü; Etraf-ı şehir Nahiyesinin merkezi Bulanık Köyü; Şekeroba Nahiyesinin merkezi Eloğlu Köyü; Yenicekale Nahiyesinin merkezi Yeniköy Köyü; Bertiz Nahiyesinin merkezi ise Yeniyan Köyüdür (BOA, ŞD., 2215/17, H-09-06-1295). 1903-1904 tarihli Halep vilayet salnamesinde Çakallı ve Nadirlü'nün nahiyeler olarak geçtiği görülmektedir (Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1321, Def'a 30, s. 438). 1905/1906 tarihli Halep vilayet salnamesinde ise önceki yıllardan farklı olarak Maraş nahiyeleri arasına Hartlap Maa Sır Nahiyesi eklenmiştir (Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1323, s.471-472). Hartlap Nahiyesi'nin, Camustil Nahiyesi'nden bazı köylerin alınarak oluşturulduğu 1878 yılı Camustil Nahiyesi köyleri ile 1905/1906 tarihli Halep salname kayıtlarındaki Halep nahiyesi köyleri karşılaştırılarak tespit edildi. 1905/1906 yılından itibaren Maraş'taki nahiyeler şunlardır; Camustil, Etraf-ı şehir, Şekeroba, Yenicekale, Bertiz, Çakallı, Nadirlü ve Hartlap'tır. 1914 yılında da söz konusu nahiyelerin devam ettiği görülmektedir (Alparslan, Toroğlu, 2015, s. 45).

1913'te Sulh Mahkemesi kurulan sancaklardan biri de Halep vilayetine bağlı Maraş sancağıdır. 16 Temmuz 1913 tarihli atama kararıyla Maraş merkez kazası sulh hakimliğine Halep vilayeti merkez bidayet mahkemesi ceza dairesi reisi Sadık'ın; Elbistan Kazası sulh hakimliğine, Drama bidayet mahkemesi

ceza dairesi reisi Hüseyin Hüsnü'nün; Zeytun ve Göksun Kazaları sulh hakimliğine, Yanya merkez bidayet mahkemesi ceza dairesi reisi Agop'un; Pazarcık kazası sulh hakimliğine ise Ertuğrul sancağı bidayet mahkemesi ceza dairesi reisi Remzi Efendi'nin atandığı görülmüştür (BOA, İ.AZN., 112/20, H-12-08-1331). Bu bilgidен sulh hakimleri kanunu yayımlandıktan çok kısa süre sonra Maraş'ta da sulh hakimi ataması gerçekleştiği dolayısıyla da burada sulh mahkemesinin tesis edildiği tespit edilmiştir. Maraş'a ait ilk sulh mahkemesi defteri ise 1919 yılına ait incelenen bu defterdir.

Maraş Sulh Mahkemesi Defterinin Değerlendirilmesi

Maraş Sulh Mahkemesine ait incelediğimiz defterin (BOA, MŞH.ŞSC.d.. 8990, H-19-06-1341) en dışında Osmanlı Türkçesi ile Maraş Sulh Mahkemesinin ceza kısmına ait dosya kayıt defteri olup bi-t-ta'dad yalnız yüz doksan sekiz sahifeden ibaret olduğu tasdik kılınır fi 5 Teşrin-i sani Sene 335 Maraş Sulh Hâkimi Maraş Kazası Sulh Mahkemesi (Mühür) yazılıdır. İç sayfada yer alan Ek 1 kısmında da yine Osmanlı Türkçesi ile Maraş Sulh Mahkemesinin ceza kısmına ait iş bu defter bi-t-ta'dad yüz doksan sekiz sahifeden ibaret olduğu tasdik kılınır fi 5 Teşrin-i sani Sene 335 Maraş Sulh Hâkimi Maraş Kazası Sulh Mahkemesi (Mühür) yazılıdır. Defterdeki ilk dosya numarası 451'dir. Defterdeki ilk tarih Rumi (R.)5 Teşrin-i sani 1335/Miladi (M.)5 Kasım 1919'dur.

Defterde 1919 yılına ait dava sayısı 55'tir. 1919 ile 1920 yılı arasında iki sayfa boş bırakılmıştır. Bu sayfalardan birinde;

335 senesi zarfında vürud iden 503 (dosya kayıt defterinin son numrosunda 505 aded ise 1598 ve 174 numaralı ...)

335 senesi zarfında rü'yet olunan (görülen dava) 461

336 senesine devredilmiştir 42 ifadesi yer almaktadır.

Gerek bu bilgidен gerekse 1919 yılına ait defterin ilk sayfasındaki dosya numarasının 451 ile başlamasından defterin 1919 yılına ait ilk kısımlarının eksik olduğu net bir biçimde görülmektedir. Ayrıca defterdeki bilgidен 1919 yılına ait dava dosyalarından 42 dava dosyasının/davanın 1920 yılına intikal ettiği anlaşılmaktadır.

1920 yılında 276 dava dosyasının/davanın 1921 yılında ise 254 dava dosyasının/davanın görüldüğü defter kayıtlarında yer almaktadır. Defterde mükerrer numaralandırmalar yapıldığı da tespit edilmiştir.

Defterlerin düzenlenme biçimlerine bakıldığında defterin, başından 6 Ekim 1921 tarihine kadar farklı, söz konusu tarihten 2 Kasım 1921 tarihine kadar daha farklı, bahse konu tarihten sonra ise tekrar ilk şekliyle tanzim edildiği görülmektedir. Defterin 1919 yılına ait kısmından 1921 yılına ait kısmına kadar kararlara itiraz edildiği, bu bilgi defterin dava konularının yazıldığı kısımların altına düşülen "itiraz-ı anil hükm" ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca açıklamalar kısmında da itiraz ile ilgili bilgi mevcuttur. Defterdeki bilgilerden hareketle 1919 yılına ait ilk sayfanın ilk satırındaki tarihin 5 Kasım 1919, 1921

yılına ait son sayfasından bir önceki sayfanın son satırında yer alan tarihin ise 31 Aralık 1921 olduğu görülmektedir.

Defterde 18 Ocak 1920 tarihi ile 2 Mart 1920 tarihi arasında kaydın yer almadığı görülmektedir. Maraş Millî Mücadelesinin 22 Ocak-12 Şubat 1920 tarihleri arasında gerçekleştiği dikkate alındığında defterin tutulmasına Maraş Millî Mücadelesi başlamadan kısa bir süre önce ara verildiği ve Maraş Milli Mücadelesi bittikten 20 gün sonra tekrar tutulmaya başlandığı görülmektedir. Bu bilgidен Maraş Sulh Mahkemesinin söz konusu tarihler arasında savaş sebebiyle hizmet veremediği ifade edilebilir.

Defterde 1920 yılında savaş başlamadan önceki son hüküm/karar tarihi 5 Ocak 1920'dir. Deftere kayıtlar her ne kadar 2 Mart tarihinden itibaren yapılmaya başlanmış ise de savaştan sonra defterdeki ilk hüküm/karar tarihi 22 Mart 1920'dir. Bu arada 14 Mart 1920 tarihinde münhal olan Maraş sancağı sulh hakimliğine Siverek Bidayet Mahkemesi ceza dairesinden istifa etmiş olan Necati Efendi tayin edildi (BOA, BEO, 4621/346533, H-24-06-1338). 5 Ocak 1920 tarihinden itibaren Hüküm/kararlara ara verildiğine bakılarak Maraş Sulh Hakiminin bu tarihten itibaren tayininin bir başka yere çıktığı yahut bir sebepten sulh hakiminin buradaki görevinden ayrıldığı ifade edilebilir. Bu görüşümüzü 14 Mart 1920 tarihinde Maraş Sulh Mahkemesine yapılan atama yazısındaki "Münhal" ifadesi de kuvvetlendirmektedir. Maraş Millî Mücadelesinden sonra Maraş Sulh Mahkemesindeki ilk hükmün/kararın 22 Mart tarihi olduğu da göz önünde bulundurulduğunda 14 Mart'ta mahkemeye atanan hâkimin, 8 gün içinde Maraş'a gelip sulh mahkemesindeki görevine başladığı görülmektedir.

Maraş Sulh Mahkemesinin 1919 yılına ait kısmındaki 55 davanın 7 sinin taraflarından 1'i Müslim diğeri gayrimüslimdir. 2 davanın tarafları gayrimüslimdir. Buradan 45 davanın Müslümanlar arasında cereyan ettiği görülmektedir. 1919 yılında yerel mahkemede görülen 55 dava sonucundan 14'üne itiraz edilmiştir. Mezkûr yılda kaç kişinin yakalandığı bilgisine ulaşamamıştır.

1920 yılında bir başka ifade ile savaşın başlayıp bittiği yılda defterde toplam 276 dava yer almaktadır. Bu davalardan 253'ü Müslümanlar arasında cereyan eden olaylar sonucudur. Geri kalan davaların 19'unun 1 tarafı Müslim diğeri tarafı gayrimüslimdir. 4 davanın ise 2 tarafı da gayrimüslimdir. 1920 yılındaki 276 davadan 11 dava sonucuna itiraz edilmiştir. Ayrıca söz konusu 276 davada, zanlılarından 33 kişi yakalanmıştır. Böylece 33 davada yargılamalar yüz yüze yapılmıştır. Yakalananlar dışındaki kimseler hakkında ise giyabi yargılamalar yapılmıştır. Zanlıların yakalanma/tevkif edilme tarihleri ile yargılama tarihleri incelendiğinde zanlıların veya zanlılardan birinin en erken, yakalandığı gün; en geç ise 44-45 gün sonra yargılamasının yapıldığı anlaşılmıştır. Bunların dışındaki davalarda ise ortalama 8-10 gün içinde yargılamalar yapılmıştır.

1921 yılında ise 254 dava yer almaktadır defterde. Bu davalardan 29’unda 1 taraf gayrimüslim, 7’sinde ise 2 taraf gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin taraf olduğu toplam dava sayısı 36’dır. 1920 ve 1921 yıllarında gayrimüslimlerin taraf olduğu dava sayıları kıyaslandığında-1919 yılı hariç- dava sayısının 23’ten 36’ya yükseldiği görülmektedir. Söz konusu 254 davada 9 kişinin yakalandığı ayrıca tebliğ veya davetler üzerine 6 kişinin de mahkemeye gelmesi sonucu 6 kişi ile yakalanan 11 kişi olmak üzere toplam 17 kişinin yargılamasının yüz yüze yapıldığı, geri kalan davaların/mahkemelerin gıyaben görüldüğü/yapıldığı anlaşılmaktadır. 1921 yılında yakalanan 11 kişinin yakalanma tarihleri ile mahkeme edilme tarihlerine bakıldığında zanlıların en erken, yakalandığı gün; en geç 81 gün sonra yargılamaların yapıldığı görülmektedir. Bu ikisinin dışında diğer davalarda yakalanma tarihleri ile mahkeme edilme tarihleri arasında birkaç günlük zaman dilimi mevcuttur. 254 dava sonucundan 78’ine itiraz edilmiştir.

Maraş Mahkeme Defterindeki Bilgilere Göre 1919-1922 Arası Maraş

1919(1335) yılında Maraş¹¹ Sulh Mahkemesi Defteri¹² kayıtlarında yer alan mahalleler şunlardır; Gargacıyan, Delialili, Hatuniye, Çavuşlu, Kumarlı, Şaziye, Restebaiye, Şeyh, Kayabaşı, Çukuroba, Ekmekçi (Etmekci), Boğazkesen, Bektutiye, Seksenler, Dalkara, Acmeli, Devecili, Mağaralı, Bostancı, Hoca Durdu, Alemlı, Zımmiyan, Cıçcı, Şekerli, Divanlı, Kulağıkurtlu.

1920(1336) yılı defter kayıtlarına göre Maraş mahalleleri; Kayabaşı, Çavuşlu, Divanlı, İsadıvanlı, Delialili, Restebaiye, Devecili, Karamanlı, Halhaliye, Çukuroba, Bektutiye, Duraklı, Şeyh, Hoca Durdu, Uzunoluk, Seksenler, Mağaralı, Ekmekçi, Hatuniye, Cıçcı, Şaziye, Şekerdere, Boğazkesen, Zımmiyan, Akçakoyunlu, Tekye(Tekke), Şekerli, Bostancı, Alemlı, Kuytul, Kulağıkurtlu, Kuyucak, Beyazıtlı, Pınarbaşı, Zumbatanlı, Acmeli, Çomaklı, Haznedarlı, Kümbet, Kumarlı, Gargacıyan, Dalkara, Sarayaltı, Nahirönü.

Defter kayıtlarına göre 1921(1337) yılı Maraş mahalleleri ise; Restebaiye, Ekmekçi, Alemlı, Acmeli, Sarayaltı, Bektutiye, Divanlı, Delialili, Devecili, Ça-

¹¹ Şehirleri oluşturan temel fiziki unsurlar arasında mahalle ve sokaklar da yer almaktadır. Şehirlerdeki Müslüman mahalleler, cami merkezli inşa edilmiştir. Maraş’ın Osmanlı Devleti tarafından fethi sonrası 1526’da ki mahalle sayısı 51 iken 1563’e gelindiğinde bu sayı 42’ye düştü. Her iki tarihte isimleri değişmemiş mahalle sayısı 27’dir. İsimleri bir biçimde değişmiş veya bir başka mahalle ile birleştirilmiş yahut tamamen ortadan kalkmış olan mahalle sayısı 26’dır. 1526’da olmayıp 1563’te yeni oluşturulduğu değerlendirilen mahalle sayısı ise 16’dır (Solak, 2014, s. 42). 17. yy Maraş mahalle sayısı ise 31 olarak tespit edilmiştir (Arslan, 2014, s. 135). 1891/1892 yıllarına ait salnamede Maraş’taki mahalle sayı 38 olarak gösterilmiş iken (Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1309, Def’a 20, s. 150), 1892/1893 yılı salnamesinde Maraş Mahalle sayısı 42 olarak gösterildi (Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1310, Def’a 21, s. 236). 1904/1905 yılına kadar mahalle sayısı değişmeden 42 olarak devam etti (Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1322, Def’a 32, s. 453). 1905/1906’dan 1908-1909’a kadar sancaktaki mahalle sayısı 41’dir (Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1323, sene 33, s. 470; Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1326, Def’a 35, s. 466).

¹² Maraş Sulh Mahkemesi Defteri MSMD şeklinde, Dosya Numarası ise DN şeklinde kısaltılacaktır. Sahife numaralandırmaları hem yazı ile hem de rakamla yapılmıştır defterde. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan “otuzuncu sahife” ibaresi her iki sayfa için verilmiştir. Fakat günümüz rakamları ile yapılan sayfa numaralandırmalarında her sayfa için ayrı numara verilmiştir.

vuşlu, Mağaralı, Hoca Durdu, Hatuniye, Şekerli, Çukuroba, Tekke, İsadivanlı, Zimmiyan, Boğazkesen, Şeyh, Gargacıyan, Kulağıkurtlu, Karamanlı, Kayabaşı, Duraklı, Dalkara, Haznedarlı, Şaziye, Kuyucak, Seksenler, Nahırönü, Çomaklı, Cıgıcığ, Kıpti, Şekerdere, Uyuzpınar, Zumbatanlı, Kuytul, Bostancı, Kumarlı, Çiçekli, Halhaliye, Pınarbaşı, Uzunoluk.

Defter kayıtlarına göre 1920 ve 21 yılları mahalle sayısı 44'tür. Tekke, Nahırönü ve Uyuzpınarı'nın mahalle ismi olarak mahkeme kayıtlarına geçtiği görülmektedir.

Mahkeme kayıtlarından Maraş Millî Mücadelesi sonrası Maraş'ta Müslümanlarla az sayıda olsa da Gayrimüslimlerin birlikte yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Sancakta söz konusu tarihler arasında Ermeni¹³, Yahudi ve Rum milletine mensup kişilerin yaşadığı defter kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Maraş Sulh Mahkemesi 1919 yılı defteri kayıtlarında geçen köyler;

Sancağın batı ve güney ve güneybatısında yer alan köyler; Dönüklü, Hartlap'a bağlı Karadere, Önsen, Kişifli köyleri, Orçan Köyü, Orçan'ın Boşnaklı ve Çağırğan, Öşlü, İmalı,

Sancağın batısında yer alan köyler; Nedirli'nin Köseli köyü, Andırın'a bağlı Kuzgun köyleri, Sancağın doğusundaki köyler; Akyar (Ağyar), Kerhan, Ayaklıcaoluk Sarız, Kozludere, Kuzucak,

Sancağın kuzeyindeki köyler; Ağabeyli, Kabasakal köyleridir.

Mahkeme defterinin 1920 yılına ait kısmında yer alan köyler;

Doğu köyleri¹⁴; Göllü, Yusufnacılı, Peynirdere, Bulanık, Kozludere, Kerhan, Gafarlı, Dereli, Ayaklıcaoluk, Dereköy, Bozlar;

Güney, güneybatı köyleri; Önsen, Hartlap'a bağlı Kesmelitepe, Hartlap, Hartlap Köyü Dervişli obası, Şekeroba Dedeler Köyü, Öşlü, Kızılseki, Murat Çakır Efendi(?), Çakallı Pınarları, Araplar, Fatmalı, Orçan, Dönüklü, Çağırğan, Sadıklı, İmalı, Kümperli, Çakallı, Afşarlı(Avşarlı), Sır, Araplı, Karadere, Şerefoğlu, Atizi çiftliği, Çobantepe, Eloğlu, Köprüağzı Çakallı, Çakallı aşiretinden Kırım obası;

Batı köyleri; Tekerek, Üngüt, Nedirli'nin Kavlaklı, Kılavuzlu;

Kuzey köyleri; Bertiz'e bağlı Baydemirli, Başdervişli, Kılağlı, Merk¹⁵, Budaklı, Sarıçukur, Çobanlı;

Güney ve güneydoğu köyleri; Ferhuş, Ferhuş'un Mamaraş obası, Çakallı Ferhuş, Ferhuş'un Kavaklı obası, Elmalar (Almalar), Çakallı Abbaslar, Köprüağzı; Yenice kale, Yenice kale'ye bağlı Nasara köyü; Camustil Araplarıdır.

¹³ Maraş'ta kalan son Ermeni grubu Ocak 1922'de şehirden ayrıldı (Yetişgin, 2004, s. 65). Maraş Millî Mücadelesi sonrası şehirde az bir kısım Ermeni kaldı. Onlarda az öncede ifade edildiği gibi 1922 yılı Ocak ayında ayrıldılar. Defterin tarih aralığı da 1919-1922 olduğu için doğal olarak Ermeniler ile ilgili bilgiye rastlamak mümkündür.

¹⁴ Doğu, batı, kuzey ve güney köyleri şeklinde köylerin tasnifi, köylerin yerlerinin daha iyi anlaşılması için yapılmıştır.

¹⁵ Merk köyü günümüzde Beşenli'ye bağlı oba konumundadır <https://www.bertizvakfi.org.tr/hakkimizda> Erişim Tarihi: 09.01.2023, Erişim saati: 20:18.

Ayrıca sancağa bağlı Pazarcık'ın Çekidhan(?), Hanobası, Hasankoca obası ile Kars Kazasının Merhin(?) köyü, Göksun'un Bekirli, Andırın Tatar köylerinden sulh mahkemesinde davaların görüldüğü görülmektedir. Bunların dışında isimleri defterde tespit edilip de yerleri tespit edilemeyen “Kocabekir, Orçan Şatakı, Hacı Sarı, Batemurlu(?)” köylerinden de sulh mahkemesinde davalar görüldüğü tespit edildi

Mahkeme defterinin 1921 yılına ait kısmında yer alan köyler;

Batıdaki köyler; Yenicekele'ye bağlı Demrek, Yeniköy, Anabat, Döngeler;

Güney ve güneybatıdaki köyler; Önsen, Önsen'e bağlı Hopur (Önsen Hopuru), Şekeroba, Dedeler, Çobantepe, Çobantepe'nin Ger obası, Orçan, Kuyumcular, Hacıbekir, Araplar, E(İ)loğlu, İmalı, Ceceli, Kızılsaki, Fatmalı, Zeytindere, Hartlap, Hartlap'a bağlı Kadılı, Hartlap'a bağlı Harmancık, Hartlap'a bağlı Yeniyan, Karadere, Karadere'nin Kocaseki obası, Cüceli, Çakallı Hasan Ağa, Şerefoğlu, Çakallı, Araplı, Öşlü, Kılıloğlu, Afşarlı(Avşarlı), Kümpirli, Çağırğan, Sadıklı, Kalekaya¹⁶, Kesmelitepe, Delihacılı;

Güney ve güneydoğudaki köyler; Elmalar, Karaziyaret, Karaziyet'e bağlı Mamaraş, Fituşağı, Tevekkeli, Ferhuş, Köprüağzı, Doğanlı;

Doğudaki köyler; Göllü¹⁷, Yusufhacılı, Bulanık, Sarıkızlı, Dereköy, Kerhan, Ağyar, Gafarlı, Ayaklıcaoluk, Kozludere, Peynirdere, Dereli;

Batıdaki köyler; Tekerek, Üngüt, Nadirli, Nadirli'ye bağlı Kavlaklı, Köseli, İsmaili, Kızıldamlar, Heyik köprüağzı, Kulaksı(?), Sır;

Kuzeydeki köyler; Bertiz'in Kılağı, Başdervişi, Ağabeyli, Karamanlı, Kılavuz, Kılavuzlu, Çobanlı, Boyalı, Akbıyıklı, Maksutlu, Sarıçukur, Hacı Eyüplü.

Ayrıca Elbistan'ın Tepebaşı, Elbistan'a bağlı Küçük köylerde ikamet eden vatandaşların sulh mahkemesinde davalarının görüldüğü tespit edildi. Bunların yanı sıra Bozlu, Hatuniye, Dervişi, Seyithanlı, Kürtünlü(?), Karafenik(?) köylerinden de Maraş Sulh Mahkemesinde davaların görüldüğü defterdeki kayıtlardan ortaya çıktı.

Sulh mahkemesi kayıtlarına göre Maraş'ta ikamet eden aşiretler şunlardır; Çakallı, Aydın Seyyar Aşiret i(1919 yılı); Aydınlı, Çakallı, Atmalı, Tecirli Aşireti (1920 yılı); Çelikanlı(?), Aydınlı, Atmalı, Kızkapanlı, Çakallı, Savcılı, Değilmi(?), Deregezenli (1921 yılı).

Defter kayıtlarına göre Maraş'ta ikamet eden aileler;

Defterin 1919 yılına ait kısmındaki bilgilere göre; Kısakürekzade Ailesi (Boğazkesen Mahallesi); Mekkeli Seyyid Hoca (Kayabaşı Mahallesi), Yüzbaşı Ailesi (Çavuşlu Mahallesi), Öksüz Ailesi (Restebaiye Mahallesi), Taşçıoğlu Aile-

¹⁶ Belgede mahalle olarak geçmekte ise de 1920'lerde Maraş merkezde bu isimli bir mahalle bulunmamaktadır. Daha önceki tarihlerde de Maraş merkezde bu isimli mahalleye rastlanılmamıştır. Bu nedenle mahalle olarak kayıtlara geçen bu yerleşim yerinin köy olduğu değerlendirilmektedir. Günümüzde de Maraş'a bağlı bu isimli bir köyün varlığı değerlendirmemizi kuvvetlendirmektedir.

¹⁷ Bu tarihte Göllü'de görevli asker bulunmaktadır (MSMD, Yetmiş birinci sahife (142), DN 142).

si(Gargacıyan Mahallesi), Hışıroğlu Ailesi(Şaziye Mahallesi) Gödeoğlan oğlu Ailesi(Cıgıcı Mahallesi).

Defterin 1920 yılına ait kısımlarındaki bilgilere göre; Hışıroğlu, Yağlıcıoğlu Ailesi, (Kayabaşı Mahallesi); Tahsildaroğlu Ailesi, Mazmanoğlu Ailesi, Kozanoğlu Ailesi, Katıpzade Ailesi, Eminzade Ailesi, Balcızade (oğlu) Ailesi, Kadirpaşazade Ailesi, Çakmakçıoğlu Ailesi, Purvelioğlu Ailesi, Afşarzade Ailesi, Hazinedaroğlu Ailesi, Karşlıoğlu Ailesi, Beyazıdzade Ailesi(Çavuşlu Mahallesi); Dingişoğlu (İsadivanlı Mahallesi); Çavuşeminioğlu, Bozbeyoğlu, Bat Musa Ailesi, Zaimzade Ailesi, Zelihahoca oğlu Ailesi, Öksüz Ailesi(Restebaiye Mahallesi); Çürükoğlu, Topçuoğlu Ailesi, Tefsiroğlu Ailesi(Devecili Mahallesi); Çukadarzade Ailesi(Karamanlı Mahallesi); Ciğir Ailesi(Halhaliye Mahallesi); Bektaş oğulları;, Nalbantoğulları Ailesi, Gemci Ailesi, Darendeli Ailesi, Göküş Ailesi, Şirikçi Ailesi, Karabekiroğulları Ailesi, Zarıfzade(oğlu) Ailesi, Kömeçzade Ailesi, Kazancızade Ailesi, Leblebici Ailesi(Divanlı mahallesi); Tekyenişin(Tekinşen) Ailesi, Musa Efendiler Ailesi, Mazmanoğlu Ailesi(Şeyh Mahallesi); Parsıl Ailesi(Duraklı Mahallesi); Taşçı Ailesi, Babuccu oğlu Ailesi(Mağaralı Mahallesi); Babazade Ailesi(Cıgıcı mahallesi); Kalalı Ailesi (Zımmiyan Mahallesi; Hoca Durdu Mahallesi); Kocabaş Ailesi, Kısakürek Ailesi, Hamamcıoğulları Ailesi(Bektutiye Mahallesi); Şerbetçi Ailesi, Görüzoğlu Ailesi(Bostancı Mahallesi); Görüzoğlu Ailesi(Kayabaşı Mahallesinden); Çingil Ailesi, Karpuzoğlu Ailesi(Kuytul Mahallesi); Sapsız Ailesi, Muhzıroğlu Ailesi, Köşgeroğlu Ailesi, Hışıroğlu Ailesi, Maraşlıoğlu Ailesi(Ekmekçi Mahallesi); Kanbur Ailesi, Beşenzadeler Ailesi(Şekerli Mahallesi); Taşcıoğulları Ailesi, Karayağlı Ailesi(Şaziye Mahallesi); Sandaloğlu Ailesi(Çukuroba Mahallesi); Tütüncü Ailesi(Bektutiye Mahallesi); Çanakoğlu Ailesi, Fatmalı oğlu Ailesi(Hatuniye Mahallesi); Tüfekçi Ailesi, Emiroğlu Ailesi, Afşaroğlu Ailesi(Acemli Mahallesi); Kocabaş Ailesi(Uzunoluk Mahallesi); Belviranlı oğlu Ailesi(Delialili Mahallesi); Burunsuzoğlu Ailesi(Şekerli Mahallesi); Dizibüyük Ailesi(Orçan'ın Şataklı Köyünden); Fakıoğlu Ailesi(Orçan Köyü), Karabörk Ailesi(Elmalar Köyü) Maraş merkez ile Maraş merkeze bağlı köylerde ikamet etmektedir.

Defterin 1921 yılına ait kısımlarındaki bilgilerden hareketle Maraş merkez ile merkeze bağlı köylerde ikamet eden aileler; Çavuşeminioğulları Ailesi, Seyidzade Ailesi, Babahalilzade Ailesi, Bekereci Ailesi, Kuşçuzadeler Ailesi, Şerbetçioğlu Ailesi, Öksüz Ailesi, Bozbey Ailesi(Restebaiye Mahallesinden); Çürükzade Ailesi, Bayazıdzade Ailesi, Çukadarzade Ailesi, Musa Efendi Ailesi, Sarıkatıpzade Ailesi(Çavuşlu Mahallesi); Hakverdizade Ailesi(Çukuroba mahallesinden); Boruzanoğlu/Borazanlar(Mağaralı mahallesinden); Gemci Ailesi, Sarıfakı Ailesi(Divanlı mahallesinden); Kocabaşoğlu, Kalalıoğlu Ailesi(Bektutiye mahallesinden); Köşgeroğlu, Evliya Efendi, Anteplioğlu Ailesi(Acemli mahallesinden); Zülkadiroğlu/Dulkadiroğlu Ailesi, Derelioğlu Ailesi, Tekkeşinoğlu Ailesi, Gemalmaz Ailesi, Baykızıoğlu Ailesi(Alemli Mahalle-

si,); Dingiş Ailesi (İsadivanlı Mahallesi); Görüzoğlu (Kayabaşı Mahallesi); Zarif Efendi Ailesi (Divanlı mahallesi); Balcızade Ailesi (Duraklı Mahallesi, Çavuşlu Mahallesi); Yağlıcı Ailesi (Kuyucak Mahallesi); Şaptalı Ailesi, Sünbüloğlu Ailesi (Çukuroba Mahallesi); Arabzadeler, Mızrakcıoğlu Ailesi (Seksenler Mahallesi); Kısakürekzadeler Ailesi (Bektutiye Mahallesi-Sarayaltı Mahallesinden aslen); Gölcüoğlu Ailesi, Hüdayizadeler Ailesi, Kireççi Ailesi, Maraşlıoğlu Ailesi, Çiftçizadeler, Yağcı Çanakçıoğlu, Bayraktaroğlu Ailesi, Ra'fet Efendi Ailesi, Cıngıl(?) oğlu Ailesi (Ekmekçi Mahallesi); Kalalioğlu Ailesi (Hoca Durdu Mahallesi); Çiloğlu Ailesi, Kodalak Ailesi (Divanlı Mahallesi); Kütükçü Ailesi (Çomaklı Mahallesi); Tahirefendiler Ailesi (Kuyucak Mahallesi); Parsıl Ailesi (Duraklı Mahallesi); Tefsiroğulları Ailesi (Devecili Mahallesi); Zelihahoca Ailesi (Bektutiye Mahallesi, Şeyh Mahallesi, Boğazkesen Mahallesi); Tepesidelik Ailesi (Karamanlı Mahallesi); Pişkinzade Ailesi (Hatuniye Mahallesi, Ekmekçi Mahallesi); Kavurgaloğlu Ailesi (Zimmiyan Mahallesi); Kürtülzadeler, Kocabaş Ailesi (Dalkara Mahallesi); Tecirlioğlu Ailesi (Şaziye Mahallesi); Nalbantoğulları Ailesi (Zumbatanlı Mahallesi); Gökoğlan Ailesi (Boğazkesen Mahallesi, Delialili Mahallesi); Ağabeyzade Ailesi (Delialili Mahallesi); Cellatoğlu Ailesi, Kozanoğlu Ailesi (Seksenler Mahallesi); Mağduroğlu Ailesi (Dalkara Mahallesi, Cıgıcı Mahallesi); Kalalioğlu Ailesi, Şerbetçi Ailesi, Musa Efendiler, Mazmanzade Ailesi, Kadızade Ailesi (Şeyh Mahallesi); Attaroğlu Ailesi, Bahtiyarzade Ailesi (Divanlı Mahallesi); Fatmalıoğlu Ailesi, Reyhanlıoğlu Ailesi (Bostancı Mahallesi); Balıkçı Ailesi, Ekmekçizade Ailesi, Çitilzade Ailesi (Hatuniye Mahallesi); Ramazanoğulları Ailesi, Saraçzadeler Ailesi (Seksenler Mahallesi); Üzümsuyu Ailesi, Reyhanlıoğlu Ailesi, Avşaroğlu Ailesi, Darendelioğlu Ailesi (Cıgıcı Mahallesi); Ciğerezade Ailesi (Halhaliye Mahallesi); Emirmahmutzadeler, Dervişağaoğlu Ailesi (Hoca Durdu Mahallesi); Kazancı Ailesi (Divanlı Mahallesi); Kocabaş Ailesi (Dalkara Mahallesi); Hüdayizade Ailesi (Şekerdere Mahallesi); Taşçoğlu Ailesi (Gargacıyan Mahallesi); Kanburoğlu Ailesi (Şekerli Mahallesinden); Hırlakyan Ailesi (Kuyucak Mahallesi); Mazmanoğlu Ailesi (Şekerli Mahallesi); Leblebicizadeler (Kuyucak Mahallesi), Balbabazade (Cıgıcı Mahallesi); Hoylu Ailesi (Zumbatanlı Mahallesi), Gökoğlanoğlu Ailesi (Boğazkesen Mahallesi, Kıpti Mahallesi, Delialili Mahallesi) veliefendi Ailesi (Kayabaşı Mahallesi); Çelebizade Ailesi (Bostancı Mahallesi); Canbazlar Ailesi (Devecili Mahallesi); Reyhanlıoğlu Ailesi (Yenicekale'nin Demrek Köyünden); Şaçoğulları Ailesi (Orçan Köyü); Ustaosmanoğlu Ailesi (Seyithanlı Ailesi); Gödeoğlu Ailesi (Önsen Köyü); Zavrak Ailesi (Karadere Köyü, Elmalar Köyü); Karabörk Ailesi (Elmalar Köyü); Gemci Ailesi (Avşarlı Köyü); Çakallıoğlu Ailesi (Araplı Köyü); Arıkoğulları Ailesi (Önsen Köyü); Emirahmetoğlu ve Seyithanoğlu Aileleri (Sır Köyü); Maraşlıoğlu Ailesi (Nedirli'nin Kızıldamlar köyü); İmam oruçoğlu Ailesi nam-ı diğeri Fakılar (Yenicekale'nin Döngel Köyü); Mazmanzadeler, Kellesibüyük Ailesi (Peynirdere köyü); Şorbacıoğlu Aile-

si (Şerefoğlu Köyü); Gözükara Ailesi (Sır köyünden); Fakıhacıoğlu Ailesi, Boduroğlu Ailesi, Kasımoğlu Ailesi (Önsen Köyü); Gaffar Efendi Ailesi (Göllü Köyü); Fındıklıoğlu Ailesi (Mahalle ismi belirtilmemiş); Debgici Ailesi (Mahalle ismi belirtilmemiş).

Maraş Sulh Mahkemesi defterine göre Maraş'taki görevliler;

1919 yılında; Maraş sulh hâkimi, müddei umumi kâtibi, reji müdürü, belediye kalfası, baytar muavini, maarif müdürü, doktor,

1920 yılında; Maraş sulh hâkimi, jandarma personeli, müddei umumi kâtibi, hasta bakıcı, müfredat kâtibi, topçu ihtiyat mülazımı, piyade jandarma efradı, kondoktör/köndüktör¹⁸, tabur kâtibi, polis memuru, komiser muavini, merkez memuru, inzibat memuru, Ziraat bank memuru, telgraf müfettişi, telefoncu memur (jandarma), karakol kumandanı, orman müdürü, rüsum istihlakiye (tütün rüsum) memuru, bekçi, imam, muhtar, gardiyan, odacı, nahırcı (büyük baş hayvan çobanlığı).

1921 yılında ise Maraş sulh hâkimi, müddei umumi kâtibi, telefon çavuşu¹⁹, jandarma efradı, liva nüfus kitabesindeki görevli, telgraf çavuşu, baytar müfettişi, bekçi, duyun-u umumiye memuru, belediye reisi²⁰, belediye sandık emini, kolordu baytar muavini, odacı, hademe, muhtar, ihtiyar heyeti, ta'şir memuru, istihkâm zabiti, alay kâtibi, belediye çavuşu, reji müdürü, jandarma takım komutanı, jandarma bölük komutanı, orman muamelat memuru, rüsumat müdürü, rüsumat müdür vekili, süvari jandarma efradı, dava vekili, meclis-i umumi azası, zabıta, nahiye müdürü.

Defter kayıtlarına göre Maraş'taki kurum, kuruluş ve cemiyetler;

1919²¹ yılında; Maraş Sulh Mahkemesi, Maraş Hapishanesi, Maraş Belediyesi, Maraş Reji Müdürlüğü;

1920 yılında; Maraş Jandarması (Jandarma Karakolu), Hilal-ı Ahmer Cemiyeti, Hilal Ahmer bünyesindeki Alman Salib-i Ahmer Hastanesi; Maraş Askeri Teşkilatı, Maraş Polis Teşkilatı (Polis Karakolu), Maraş Demiryolu İdaresi, Maraş Eytamhanesi; Maraş Ziraat Bankası, Maraş Gazhanesi, Maraş Telgraf İdaresi, Maraş Orman İdaresi, Maraş Rüsumat idaresi, Maraş Baytar Hastanesi;

1921 yılında ise; Maraş Sulh Mahkemesi, Maraş Bidayet Mahkemesi, Maraş Bidayet Müddei Umumiliği, Pazarcık Bidayet Mahkemesi, Maraş İstinaf Mahkemesi, Maraş Hapishanesi, Maraş Hapishanesindeki Karakol, Amerikan Şirketi Hayriyesi, Maraş Askeri Birimi, Maraş Mekteb-i İdadisi, Ermeni Mekte-

¹⁸ Yolcu trenlerinde vagonlara bakan ve bilet kontrol eden vazifeli (Doğan, 1994, s. 473).

¹⁹ Bu tarihte Maraş'ta telefon sisteminin olduğu anlaşılmakta.

²⁰ Belediye reisinin oğlunun dava konusudur. Her iki kayıta da erkek çocuğun ismi aynı olduğu için 154. sayfasında belediye başkanı olarak yer alan Hacı Kaab (MSMD, Yetmiş yedinci sahife (154), DN 184) ile 214. sayfasında geçen Hacı'nın (MSMD, Yüz yedinci sahife (214), DN 43) aynı kişi olduğu kuvvetle muhtemeldir.

²¹ Daha önce de ifade edildiği üzere 1919 yılına ait kayıtların bulunduğu sayfa sayısı çok az olduğu için bu tarihe ait kurum ve kuruluş sayısı çok az görülmektedir.

bi, Katolik Kilisesi²², Maraş Polis birimi, Maraş Tevkifhanesi, Maraş Jandarma birimi, Maraş nüfus birimi, Maraş Asker Alma Şubesi, Duyun-u Umumiye İdaresi; Maraş Belediyesi, Alman Hastanesi, Maraş Reji Müdürlüğü, Maraş Orman idaresi, Maraş Rüsumat Dairesi, Maraş Belediye Başkanlığı. 1921 yılında bir önceki yıla nazaran daha fazla kurumun/kurum çalışanının sulh mahkemesi ile ilişkisinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Maraş Sulh Mahkemesi kayıtlarına göre Maraş'ta var olan meslekler;

1919 yılında; kasaplık, değirmencilik, balcılık(arıcılık), nahırcılık²³, debbağcılık;

1920 yılında; nahırcılık, bezirgânlık, kahvecilik, tüccarlık, kalaycılık, duvarcılık, sütçülük, bakkallık, hamallık, terzilik, berberlik, debbağcılık, münadilik²⁴, alleflik²⁵, çiftçilik, alacacı;

1921 yılında ise debbağcılık, sütçülük, dondurmacılık, tellallık, münadilik, kuyumculuk, kunduracılık, hademelik, kassar/kasarcılık²⁶, mazmanlık²⁷, saraçlık, aşçılık, zembilcilik²⁸, odunculuk, ekmekçilik, berberlik, hamallık, imamlık, çiftçilik, bakkallık, attarlık (aktar), çerçilik, kasaplık, hamamcılık, kahvecilik, kerestecilik, mumculuk, bekçilik(çeltik bekçisi, çarşıbaşı), duvarcılık, terzilik, kireççilik, tütüncülük, katırcılık, kebağcılık, baltacılık, külekçilik, bezirganlık, davarcılık, fırıncılık, çobanlık, sakalık. Bunun dışında bir meslek olmasa da azap²⁹ adı verilen görevliler de vardı. Burada günümüzde unutulmuş birkaç meslek göze çarpmaktadır. Bunlar münadi veya tellallık, kassar/kasarcılık, zembilcilik, sakalık sayılabileceği gibi azaplık da unutilan uğraşlar arasına dâhil edilebilir.

1919-1921 yılları arası Maraş Sulh Mahkemesi kayıtlarında Katolik kilisesi yer almaktadır. Ayrıca kayıtlarda Ermeni ruhani reisi ile Katolik kilisesi rahibi ve hangi cemaatin dini reisi olduğu belirtilmemiş bir ruhani reisin varlığından da bahsedilmektedir. Bu tarihte şehirdeki ticaret merkezi olarak Çarşıbaşı, Arasta han, Tuz han, Hışır han, Belediye Çarşısı, Kuyumcu çarşıları bulunmaktadır. Bununla birlikte şehrin batı köylerinden şehre girişlerin olduğu kalenin kuzey kesimindeki “Dükkân Önü Çarşısı” olarak bilinen çarşı ile doğu köyleri

²² Katolik kilisesinde ikamet eden gayrimüslimler olduğu da mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır (MSMD, otuz birinci sahife (62), DN 139).

²³ Sancakta nahırcılık yapılması, bu tarihlerde evlerde hayvan beslendiğini de göstermektedir. Nahırcıların en az 2 sinin mahkeme kayıtlarına bakarak Karamanlı ve Mağaralı mahallelerinde ikamet ettiği ifade edilebilir.

²⁴ Nida eden, bağırarak duyurmaya çalışan, tellal (Doğan, 1994, s. 578).

²⁵ Zahireci, Aşlıkçı. <https://kelimem.gen.tr/allaf-nedir-ne-demek-12088> Erişim Tarihi: 15.05.2023, Erişim saati: 02:26.

²⁶ İplik veya bez ağartma işini yapan kimseye kasar/kassar denir. Maraş'ta iplerle evde dokunan kumaşlara Maraş ağzında “Mavrım” adı verilir (Erdem, 2010, s. 120).

²⁷ Kıldan ip büken, çuval dokuyan, keçe yapan (kimse). <https://kelimeler.gen.tr/mazman-nedir-ne-demek-217510> Erişim Tarihi:15.05.2023, Erişim saati: 02.32.

²⁸ Hasırdan örülerek yapılan kulplu torba (Doğan, 1994, s. 834).

²⁹ Karın tokluğuna evin işlerini gören erkek hizmetliye azap, yaptığı işe azaplık adı verilir (Zeliha KOZAK ile yapılan Görüşme, Görüşme Tarihi: 16.05.2023, Görüşme Saati: 13:04).

ile güney köylerinden girişlerde Şekerli civarında Şekerli Mıntıkası çarşısı ve Sarayaltı civarında Sarayaltı çarşılarının bulunduğu görülmektedir.

1919-22 yılları arasında mahkeme kayıtlarında ismi geçen cami ve mescitler şunlardır; Şakir Efendi Cami (1919), Cami-i Kebir, Acemli Cami(1920), Kümbet Camii, Boğazkesen Cami, Sır köyü³⁰, Orçan Köyü³¹(1921) camileridir. Özellikle aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere sancağa gelen muhacir ve mültecilerden bazıları bir süre camilerde ikamet etmişlerdir. Maraş'a 1860'lardan itibaren önemli miktarda muhacir ve mülteci gelmiştir³². Bunlar sancağın çeşitli mahalleleri, merkeze bağlı köyler, nahiyeler ve nahiyelere bağlı köyler ile kaza merkezleri ve bu merkezlerle bağlı köylerde iskân edilmiştir. Ayrıca bazı aşiret mensupları da bahse konu mekânlarda iskân edilmiştir. İncelenen defterden hareketle oluşturulmuş olan aşağıdaki tablo bu durumu açık bir biçimde göstermektedir.

Maraş'a gelen muhacirler, geldikleri yerler ile Maraş'ta yerleştikleri mahalleler

1919 yılı;

Tablo 1: 1919 yılı göçmen ikamet mahali tablosu

Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle	Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle
Van mültecilerinden ³³	Çavuşlu Mahallesi	Trablusgarp	Çavuşlu Mahallesi

1920 yılı;

Tablo 2: 1920 yılı göçmen ikamet mahali tablosu

Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle	Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle	Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle
Muhacir ³⁴	Uzunoluk, Çavuşlu, Hoca Durdu, Zumbatanlı Mahalleleri, Pazarcık'ın Narlı köyü	Rumeli muhaciri, Selanik muhaciri	Seksenler Mahallesi	Konya muhaciri	Hatuniye Mahallesi
Tercan muhaciri	Beyazıtli, Çavuşlu Mahalleleri	Erzurum Muhaciri	Beyazıtli, Pınarbaşı, Çavuşlu, Boğazkesen, Zumbatanlı Mahalleleri ile Ferhuş Köyü	Kemah muhaciri	Çığcı Mahallesi
Kiği muhaciri	Cami-i Kebir'de	Van Muhaciri	Hangi mahallede oturduğu belirtil-	Ahlat Muhaciri	Acemli Cami, Kumarlı Mahal-

³⁰ Sır köyü imamı ibaresinden hareketle Sır'da cami ya da mescit bulunduğu anlaşılmaktadır.

³¹ Orçan köyü imamı ibaresinden hareketle Orçan'da cami ya da mescit bulunduğu anlaşılmaktadır.

³² Maraş'a yerleşen Aşiretler Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Günay N. (2021). Aşiretler Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.

³³ Van mültecilerinin Çavuşlu Mahallesi Şakir Efendi camiinde kaldığı ifade edilmektedir. Buranın hangi cami olduğu tespit edilemedi.

³⁴ Nereden geldiği belirtilmemiş veya yazının deforme olmasından dolayı okunamamış. Bundan sonraki sayfalarda da bu şekilde durumlarla karşılaşılır ise sadece "muhacir" şeklinde belirtilecektir

			memiş, Çukuroba, Çomaklı Mahalleleri, Şekerli mıntika- sındaki dâhilindeki çarşıda		lesi
Adana'dan gelmiş misafir	Ekmekçi Mahal- lesi	Aslen Malat- yalı	Ferhuş Köyü	Tortum Muhaciri	Elbistan'ın Kızılcaoba Mahallesi
Batum Muhaciri	Divanlı Mahallesi	Aziziye Kazasının Çoruk(?) köyü ile Aziziye Kazasının Sarız Nahiye- sinin Atoluk köyünden muhacirler	Maraş altı mevki	Bitlis Muha- cirleri	Nahirönü Mahallesi
Besni'nin Alma köyünden	Restebaiye Mahallesi	Aslen Halepli	Sarayaltı Mahalle- si	Dağistan muhaciri	Hangi mahalle- de ikamet ettiği belirtilmemiş
Adana Muhacirle- rinden	Tekke Mahallesi				

Tablodan Maraş'ta Erzurum, Tercan, Bitlis, Ahlat bölgesinden göçmenlerin geldiği anlaşılmaktadır. 1920 yılı itibarıyla hangi mahallede nereden gelen göçmenlerin bulunduğu da ortaya çıktı.

1921 yılı³⁵;

Tablo 3: 1921 yılı göçmen ikamet mahali tablosu

Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle	Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle	Geldiği yer	Maraş'ta ikamet ettiği mahalle
Aslen Osmaniye- li	Restebaiye, Divanlı, Bektutiye Mahallelerinde	Antep'in Debbağ- hane Mahallesin- den	Alemli Mahal- lesi	Eskişehir'in Orta Mahallesinden	Mahalle İsmi Belirtilmemiş
Muhacir	Delialili, Ekmekçi, Pınarbaşı Mahallesi, Çavuşlu, Seksenler Mahalleleri ile Elbistan'ın Hacı Yakup Mahal- lesi	Aslen Konyalı, Aslen Adanalı	Hatuniye Mahallesi	Bitlis Muhacirle- rinden	Çavuşlu, Çıçcı, Mahalleleri ile Maraş'ın Araplı köyün- den, Hangi mahal- lede ikamet ettiği belir- tilmemiş
Eleşkirt Muha- cirlerinden	Tekke, Dalkara, Zumbatanlı Mahalleleri ile Elbistan'ın	Arnavut muhaciri	Ekmekçi Ma- hallesi	Aslen Suruçlu	Restebaiye Mahallesi

³⁵ Maraş merkeze bağlı köylerden şehre yerleşenler burada gösterilmedi. İlçelerden ya da Maraş'a diğer şehirlerden gelip yerleşenler belirtildi.

	Akviran Köyü				
Erzurum Muhacirlerinden	Acemli Mahallesi, Boğazkesen caminde, Maraş Tuz hanı civarındaki harabede ikamet etmekte, Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş	Tercan Muhaciri	Restebaiye, Çavuşlu Mahallelerinde, Elbistan'ın Hacı Hamza Mahallesi	Van Muhacirlerinden Sivas Muhacirlerinden, Erzurum Muhacirlerinden	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş,
Aslen Tokatlı	Ekmekçi Mahallesi	Erzincan muhacirlerinden	Nahrönü	Aslen Antepli	Ekmekçi, Çukuroba, Kayabaşı, Şekerdere, İsadıvanlı, Çavuşlu, Hoca Durdu Mahalleleri ile Peynirdere köyü, Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş,
Van muhacirleri ve Erzurum Eleşkirt muhacirleri	Seksenler Mahallesi	Antep'in ³⁶ Kürkciyan, Kürb Kozanlı, İbn Şeker, Hızır Çavuş, Tarlayı Atik, Kanalıcı mahalleleri ³⁷ ile Sam, Dülük, Çekide(?) köylerinde ikamet edenler ile Antep'te ikamet eden Savcılı aşiretinden	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş	Van Muhaciri	Divanlı Mahallesi, Hartlap köyü, Gökşun'un Mahmut Bey köyünde oturan
Aslen Urfalı	Şekerli mahallesi	Ahlat muhacirlerinden	Kumarlı'da oturan	Adilcevaz muhacirlerinden	Tekke, Cıçığı Mahalleleri
Adana mültecilerinden	Hatuniye mahallesi	Aslen Kemahlı	Peynirdere köyü,	Adana muhacirlerinden	Divanlı Mahallesi
Behisnili	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş,	Aziziyenin(Kayseri) İncemağara Köyü'nden	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş	Erzurum Pasinler muhacirlerinden	Elbistan'ın Akviran Köyü

³⁶ İncelenen defterde Antep için Ayıntab, Gaziyıntap isimleri de kullanılmıştır. Burada dikkat çeken husus Gaziyıntap isminin kullanılmasıdır. Bilindiği üzere Antep'e 8 Şubat 1921 yılında "Gazi" unvanı verilmiştir. Defterde yer alan 28 Mayıs 1921 tarihli kayıta Antep'in isminin "Gaziyıntab" şeklinde tutulduğu görülmektedir. Meclis tarafından verilen "Gazi" unvanının Maraş Sulh Mahkemesince kayıtlarda kullanılması önemli bir husustur.

³⁷ Antep'in mahalleleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk M. (2022). Osmanlı Döneminde Antep'in İktisadî Vaziyeti, Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi, 5(1), ss. 1-45.

İslâhiye'nin Keferdiz nahiyesinden	Karadal(?) köyünde	Aslen Ceyhan kazasından	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş,	Refahiye muhacirlerin den	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş
Şiran muhacirlerden	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş	Haçın kazasının Mağara nahiyesinin Kete köyünden	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş	Aslen Kilisli, Kilisin bölük mahallesinden, Kilis muhacirlerinden	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş
Aslen Urfa'nın Kazancı(?) Mahallesi'nden, Birecikli	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş	Rumeli muhacirlerinden	Hangi mahallede ikamet ettiği belirtilmemiş	Bitlis mültecilerinden	Çavuşlu Mahallesi
Oltu muhacirlerinden	Efsus/Afşin'de oturan	Antep mültecilerinden	Çarşıbaşı harabelerinde kalan		

Tablolar incelendiğinde diğer vilayetlerden mülteci veya muhacir olarak Maraş'a gelen kimselerin Maraş'ın hangi mahalle veya köyünde iskân edildiği net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Böylece Maraş demografik yapısının bir nevi sözel olarak fotoğrafı ortaya konulmuştur. Tablo incelendiğinde Maraş'a Erzurum, Van, Eleşkirt, Bitlis ve Antep'ten gelen önemli miktarda göçmenin iskân edildiği görülmektedir. Burada dikkat çeken 2 husus vardır. Bunlardan biri Çarşıbaşı harabeleri diğeri ise Nahırönü harabeleridir. Normal şartlarda Maraş'ta böyle bir mekân bulunduğu tespit edilememiştir. Fakat incelediğimiz sulh mahkemesi kayıtları 1919-1922 yılları arasını kapsamaktadır. Söz konusu dönem Fransızlara karşı Maraş Millî Mücadelesinin yürütüldüğü ve başarıya ulaştığı dönemdir. Bu nedenle şehirde harabe olan mekânların bulunmuş olabileceği de göz önünde bulundurularak bahse konu Çarşıbaşı ve Nahırönü mevkilerinin savaştan doğal olarak etkilenmesi sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiş olabileceği değerlendirilmiştir.

Maraş Sulh Mahkemesi Defterindeki Bilgilere Göre Maraş Sulh Mahkemesi'ndeki Dava Konuları

Defterdeki davalar, şahsa, mala, hem şahsa hem mala, devlet otoritesine karşı işlenen suçlar ve dönemsel olarak işlenen suçlar olarak tarafımızca kategorize edildi.

Maraş merkezde yaşayanlar arasındaki dava konuları

1335 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; cerh, darp, itale-i lisan, itale-i lisan ile ahz, itale-i lisan ve ızzar, tahkir.

Mala karşı işlenen suçlar, ahz, ahz ve hot be hot müstecirden dükkânı tahliyeye teşebbüs, bağa müdahale, bargir(beygir) sirkati, Hot be hot istifa-yı hak³⁸, kereste ahzı ve istihlak, merkep sirkati, iras-ı hasar.

Toplum düzenini bozmaya yönelik suçlar; silah endahtı, yalan yere yemin, zorunlu olmadan silah atmak.

1336 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; cerh, cerh ve alüfte raksı, cerh ve sarkıntılık, kazaen cerh, darp ve cerh, darp, darp ve tahkir, darp ve teşhir-i silah, darp ve ahz, haneye duhul, haneye duhul ve darp, haneye duhul ve cerh, haneye duhul ve hizb(?), hataen cerh, itale-i lisan ve ahz, itale-i lisan ile birlikte darp(darp ve itale-i lisan), itale-i lisan ile birlikte darp ve şetm, müsellahan (silahlı olarak) eve girme ve darp, sarkıntılık, sebb ve şetm, tatil-i uzuv, tahkir, tahkir ve sebb ve şetm.

Mala karşı işlenen suçlar; ağaç kat'ı, ahz, ahz ü sirkat, araba sirkati, elinde gasp edilmiş mal bulunması, hot be hot istifa-yı hak, ihrak, iras-ı hasar, istifa-yı hakka teşebbüs, nukut ahzı, hayvan itlafı, hayvan sirkati, kûran³⁹te sirkati, merkep sirkati, öküz sirkati, sirkat, tağyir-i hudut ve demir sirkati.

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suçlar; ahz ve teşhir-i silah, sirkat ve cebren ahz ve darpla tehdit, yankesicilik, ziyan.

Toplum huzurunu bozmaya yönelik suçlar; silah endahtı, yalan yere yemin.

Devlet otoritesine/emirlerine karşı işlenen suçlar; tembihat-ı hükümete muhalefet.

1337 yılı;

Sahsa karşı işlenen suçlar; cerh, hataen cerh, darp, darp ve cerh(cerh ve darp), darp ve itale-i lisan, darp ve cerh ve itale-i lisan, darp ve ızrar, darp ve hapis, haneye duhul ve darp, itale-i lisan, itale-i lisanla birlikte darp(itale-i lisan ve darp), sebepsiz olarak(bila sebep) itale-i lisan, mea itale-i lisan tahkir, itale-i lisan ve hakaret, itale-i lisan ve darba kıyam, tahkir ve haneye duhul, sebb ve şetm, sarkıntılık, teşhir-i silah, teşhir-i silah ve itale-i lisan, namus davası.

Mala karşı işlenen suçlar; ahz, ahz ü sirkat, sirkat, sirkata teşebbüs, üzüm sirkati, çeltik sirkati, sirkat ve mal-ı mesruku (hırsızlık malı) ahz (almak), bahçe-i icarete müdahale ve mezruatı (zirai ürünleri) telef ve imha, hot be hot bağa müdahale, bağa müdahale, bağa müdahale ve üzüm ve kavak kat'ı, cebren ahz, eser-i darptan mürd dana(darp neticesi ölen dana), eşcar-ı müsmire kat'ı, dana itlafı, kat-ı eşcar(ağaç kat'ı), hedm ve tahrip, istifa-yı hak, iras-ı hasar, gayrının(başkasının) hanesine pislik atmak ve izac etmek (tedirgin et-

³⁸ Hod be hod: kendi kendine (Şemseddin Sami, 1996, s. 590). İstifa, almak anlamına gelmektedir <https://www.luggat.com> Erişim Tarihi: 12.06.2023, Erişim saati: 19.22. Hot be hot istifayı hak kelimesi kendi kendine hakkını almak anlamına gelmektedir.

³⁹ Kûran: Koyu al tonunda (At), (Şemseddin Sami, 1996, s. 1155).

mek, canını sıkma), merkep kulağı kesmek, bila ruhsat buğday biçmek, su ..... tahribi(?), tahrip, zem ve hakaret, tarlaya müdahale, hot be hot ahz.

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suçlar; darp ve ahz ve teşhir-i silah, cerh ve ahz, hacizli zahireyi cebren almak, samana müdahale ve darp ve ahz, emniyeti sui istimal, ızrar, dolandırıcılık, sarhoşluk, ahz ve fiil-i şeni icrasına tasaddi itale-i lisan, sirkat ve itale-i lisan.

Toplum huzurunu bozmaya yönelik suçlar; silah endahtı ve hayvan cerhi, yalan yere yemin, yalan yere şehadet, şehadeti kazibe, harkın mecraı aslını tağyir.

Devlet otoritesine/emirlerine karşı işlenen suçlar; tembihat-ı hükümete muhalefet, ahkâm-ı kanuniye ve nizamiyeye muhalefet etmek.

Sahte evrak düzenlemek suçu; hilaf-ı hakikat ilmi haber itası.

Bu bölümde suç ismi yazılmamış iki suç daha bulunmaktadır.

Maraş merkez mahalleleri ile köylerde yaşayanlar arasındaki dava konuları 1335 yılı;

Mala karşı işlenen suçlar; ahz, tarlaya müdahale, keçi ve öküz sirkati, iras-ı hasar, meyve sirkati,

1336 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; darp ve cerh, cerh, hataen cerh, itale-i lisan ile darp.

Mala karşı işlenen suçlar; ahz, ahz ü sirkat, sirkat, hayvan sirkati, hot be hot istifa-yı hak, iras-ı hasar, öküz itlafı, hayvan itlafı, tarlaya müdahale, tarlaya müdahale ve ceviz ahzı.

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suçlar; bağa iras-ı hasar ve darp vesaire. 1337 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; darp, darp ve cerh, cerh, sarkıntılık ve zimüdhal, mea itale-i lisan darp (itale-i lisan ile darp), sebb ve şetm ve darp, cebren kız firarı.

Mala karşı işlenen suçlar; hayvan itlafı, sirkat, sirkat ve yataklık, ziyan, saman sirkati, kat'ı eşcar, tarlaya müdahale, araziye müdahale, bigayrı hak (haksız olarak) bahçeye müdahale, iras-ı hasar, ağaç kat'ı,

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suçlar; fevt ve iras-ı hasar, cebren ahz, yankesicilik suretiyle ahz (yankesicilik).

Toplum huzurunu bozmaya yönelik suçlar; yalan yere yemin,

Merkeze bağlı köyde yaşayanlar arasındaki dava konuları

1335 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; darp ve cerh, itale-i lisan ve darp, tahkir;

Mala karşı işlenen suçlar; tarlaya müdahale, sirkat, koyun sirkati, balarısı sirkati, istifa-yı hak, inek itlafı⁴⁰, merkep itlafı, tüfenk ahzı.

1336 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; darp, darp ve cerh, darp ve şetm, darp ve cebren ahz, cerh ve teşhir-i silah, cerh ve saire, cerh, haneye duhul ve itale-i lisan, itale-i lisan ve darp(itale-i lisanla birlikte darp), teşhir-i silah ve ihafe(korkutmak), teşhir-i silah ve darp(darp ve teşhir-i silah), itale-i lisan ile birlikte müsellehan (silahlı olarak) haneye hücum ve korkutmak.

Mala karşı işlenen suçlar; ahz, tarlaya müdahale, öküz itlafı, inek itlafı, keçi itlafı, davar itlafı, köpek itlafı, nukut sirkati, kasten iras-ı hasar, bağ fidanlarını kesmek, sirkat, inek sirkati, merkep sirkati, davar sirkati, öküz cerhi, istifa-yı hak, bağa müdahale.

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suç; tarlaya müdahale ve darp, ahz ve darp, itale-i lisan ve hayvan itlafı

1337 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; cerh, darp ve cerh, darp, darp ve itale-i lisan, darp ve teşhir-i silah, teşhir-i silah, cebren istifa-yı hak maksadıyla ahz, darbla kol şikesti(kol kırılması), itale-i lisan, itale-i lisan ile birlikte darp(itale-i lisan ve darp), ırza tasallut, teşhir-i silah ve itale-i lisan, cebren ırza tasallut.

Mala karşı işlenen suçlar; kuru ot itlafı, keçi sirkati, hedm ve tahrip, inek itlafı, sirkat, sirkat ve zimüdhal, hayvan itlafı, merkep itlafı, dana itlafı, ahz, cebren ahz, iras-ı hasar, iras-ı hasar ve dana itlafı, ağaç kesmek, bağa iras-ı hasar, tarlaya müdahale, bağa müdahale,

Hem şahsa karşı hem mala karşı işlenen suçlar; ahz ve darp, ahz ve müdahale, sirkat ve darp, maa itale-i lisan ahz ü gasp, gasba tasaddi darp ve cerh, darp ve keçi itlafı, iras-ı hasar ve darp, bir diğeri aleyhinde darp ve cerh ve teşhir-i silah ve ester hayvanı cerh, cerh ve ahz ot ihrakı itale-i lisan, ahz ve gasp ve darp, ahz ü gasp, ahz ve itale-i lisan, darp ve cerh ve gasp, fiil-i şeni, ahz ve sirkat,

Maraş merkez mahalleleri ve köyleri ile nahiye ve kazalarında ikamet edenler arasındaki dava konuları

1336 yılı;

Şahsa karşı işlenen suç; haneye duhul.

Mala karşı işlenen suç; yankesicilik, ziyan, hayvan sirkati, ahz, sirkat, bağa müdahale, sirkat ve yankesicilik, koyun sirkati, mal-ı mesruki(hırsızlık malını) bilerek almak

1337 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; cerh.

⁴⁰ Zanlının hapis ve mahkemece belirlenen inek bedelinin de zanlıdan tahsili için hazırlanan müzekkere, müddei umumi(savcı) kâtibi tarafından alınmıştır (Otuzuncu sahife/12). Aynı sayfada yer alan bir alt satırdaki "Merkep itlafı" suçunda da hükmün icrası için hüküm/karar müzekkeresi kâtip tarafından alınmıştır.

Mala karşı işlenen suçlar; sirket, yankesicilik suretiyle ahz, yankesicilik suretiyle ahz ve sirket, kısrak sirkati, merkep sirkati.

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suçlar; sirket ve kadın kaçırarak, gasp ve sirket,

Toplum huzurunu bozucu suçlar; sirket ve nakz-ı siyam, firar ve muamele-i gayrı meşruada bulunmak.

Maraş'taki aşiretler ile mahalle, köy, nahiye ve kazalarında ikamet edenler arasındaki dava konuları

1335 yılı;

Mala karşı işlenen suçlar; hot be hot ahz

1336 yılı;

Mala karşı işlenen suçlar; hot be hot(kendi kendine) istifa-yı hak, ahz.

1337 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; itale-i lisan, hile ve darp.

Mala karşı işlenen suçlar; mal-ı mesruki(hırsızlık malını) bilerek almak, cebren (zorla) hayvan sirkati, ahz, hayvan sirkati, iras-ı hasar.

Toplum huzurunu bozmaya yönelik suçlar; yalan yere yemin,

Hukuk-u Umumi dava konuları

İşlenen suçların Osmanlı kamu menfaatine zarar verdiği değerlendirildiğinde ve suçların sadece bir tarafının-genelde davalısının-olduğu durumlarda toplum menfaatini korumak için hukuk-u umumi davaları açıldığı görülmektedir.

1335 yılı;

Mala karşı işlenen suçlar; bila ruhsat (izinsiz) olarak damızlığa elverişli inek zebhi(kesmek boğazlamak), izinsiz(bila ruhsat) sığır zebhi;

Toplum huzurunu bozmaya yönelik suçlar; meskukatın kıymeti tenkisi, işret,

Toplum ahlakını bozucu nitelikte işlenen suçlar; kadın raksı ve cerh;

1336 yılı

Şahsa karşı işlenen suçlar; teşhir-i silah, darp, darp ve cerh.

Mala karşı işlenen suçlar; ahz, hayvan sirkati, kereste sirkati.

Hem Şahsa hem Mala karşı işlenen Suçlar; elinde hırsızlık mal zuhur etmesi (ile yakalanması).

Devletin emirlerine karşı ve toplum huzurunu/ahlakını bozucu nitelikte işlenen suçlar; hükümet ilanına(ilanat-ı hükümete) ve ahaliye sebb ü şetm ve işret; inzibat memuruna(memurin-i inzibatiyeye) muhalefet ve hükümet icraatına riayet etmemek ve tahkir, kadın raksı, işret, esliha-i memnua (yasak silah) taşımak, silah endahtı, sarhoşluk ve silah endahtı, nakz-ı siyam (oruç bozmak), alenen nakz-ı siyam (alenen oruç bozmak), bila zarureten silah endahtı, kazaen harika sebebiyet, noksan ölçü istimal etmek.

Devlete ait malzemeleri almak niteliğindeki suçlar; emlak-ı miriyeye ait malzemeyi ahz.

1337 yılı;

Mala karşı işlenen suçlar; kireç sirkati, evrakı matbua sirkati, sirkat, hane hedmi.

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suçlar; ahz.

Toplum huzurunu bozmaya yönelik suçlar; halkın istirahatını selb etmek (bozmak, yok etmek), ihraka sebebiyet, nakz-ı siyam ve esrar istimali, eksik ölçü kullanılması (noksan vezn istikmali), bila sebep silah endahtı.

Toplum Ahlakını bozmaya yönelik (Genel Ahlaka aykırı davranışlarda bulunan) suçlar; kadın raksı (oynatılması), kumarbazlık, hile ile halkın parasını dolandırmak ve kumar oynamak, müskirat imali, hanesinde rakı müsaderesi, rakı imal ve nakli, rakı imali, işret istimali, kadın raksı ve teşhir-i silah, rakı furuhtı, rakı derdesti, işret, işret ve kadın raksı, adab-ı umumiyyeye muhalif harekette bulunmak (genel ahlaka aykırı harekette bulunmak), alüfte ile derdest, sarhoşluk, esrar derdesti.

Devletin emirlerine muhalefet suçlar; icraat-ı hükümete adem-i riayet (hükümetin icraatına riayetsizlik), tembihata ve evamiri hükümete muhalefet, tembihat-ı belediyyeye muhalefet, vesikasız seyahat⁴¹, hıyanet-i vataniye, tembihat-ı hükümete muhalefet (hükümet tembihatına muhalefet), ifayı vazife esnasında tahkir, hilaf şeri akd-i nikah, muhaberat-ı hazırada bulunmak.

Sahte evrak düzenlemek ya da evrakta değişiklik yapmak suçu; hilaf-ı hakikat ilm ve haber tanzim (gerçeğe aykırı ilmi haber düzenlemek); kendi Tezkire-i Osmaniyesini tağyir ve tahrif, iptal edilmiş damga pulunu bilerek kullanmak.

Yasak evrak nakletmek suçu; evrak memnua nakli.

Görevini yerine getirememe suçu; vazifesini sui istimal, vazife-i memuriyetini sui istimal, memuriyeti sui istimal.

Devlet görevlilerine karşı gelmek veya onlara silah kullanmak ya da devlet memurlarının görevlerini yerine getirmesinde zorluk çıkartmak; jandarmalara karşı silah istimal, polis memurlarına⁴² muhalefet ve askerlerin firarını teshil,

⁴¹ 1910 yılında mürûr tezkerelerinin kaldırılmasından sonra, daha çok savaş nedeniyle seyahat varakaları uygulamaya konuldu. Seyahat varakasıyla ilgili nizamnamede; savaş devam ettiği müddetçe Osmanlı teb'ası ile yabancılar, askeri ve inzibati tedbir olarak seyahat varakası alacaklar, askeri veya siyasi bir nedenden dolayı hükümetçe yasaklananlara seyahat varakası verilmeyecekti... Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da asayiş sorunları nedeniyle bu uygulamaya devam edildi. 1921 yılında seyahat varakası uygulaması kaldırıldı (Turna, 2019, s. 160). Defterin tutulduğu tarihte savaş sebebiyle vesika ile seyahat etme uygulaması mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Defterdeki bilgilerden, vesikasız seyahat edenlerin tarafları büyük çoğunlukla Antep'ten gelenler olduğu görülmektedir. Bu tarihte Antep'in Fransızların işgali altında olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca defter kayıtlarında bu suç neticesinde vesikasız seyahat eden tarafların beraatlarına karar verilmiştir.

⁴² Şekerli'deki karakolda polis memuru ile inzibat memurunun birlikte görev yaptığı görülmektedir (MSMD, on birinci sahife (22), DN 14; MSMD, Yüz on altıncı sahife (232), DN 112).

Bu yıl şahsa karşı suçun işlenmediği görülmediği, ayrıca işlenen suçların önceki yıllara nazaran farklılaştığı görülmektedir.

İkamet mahali belirtilmemiş davalar

1335 yılı;

Şahsa karşı işlenmiş suçlar; darp.

1336 yılı;

Toplum adabına karşı işlenmiş suçlar; sarhoşluk.

1337 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; darp, cerh,

Mala Karşı İşlenen suçlar; iras-ı hasar, ahz, tarlaya müdahale, sirkat, ahz ve imha,

Hem şahsa hem mala karşı işlenen suçlar; darp ve tarlaya müdahale, darp ve gasp; Toplum huzurunu bozmaya yönelik suçlar; yalan yere yemin;

Toplum ahlakını bozucu nitelikte suçlar; fiil-i şen'i, cebren fiil- şeni icrasına teşebbüs, Hem toplum ahlakını bozucu hem de mala karşı işlenen suç; fiil-i şeni ve sirkat; Devletin emirlerine muhalefet suçlar; tekâlif-i milliyeye muhalif;

Sahte evrak düzenlemek ya da evrakta değişiklik yapmak suçu; sahte ilm haber tanzimi

Kamu görevlilerinin isminin geçtiği dava konuları;

1335 yılı;

Şahsa karşı işlenen suç; itale-i lisanla darp,

Mala karşı işlenen suç; merkep zayi,

Devlet görevlilerin muhalefet ve toplum huzurunu bozma suçu; çifte elverişli hayvan zebhi ve memurlara muhalefet.

1336 yılı;

Şahsa karşı işlenen suçlar; darp, tahkir, teşhir-i silah, ta'yir, tahkir, sarıntılık ve teşhir-i silah;

Mala karşı işlenen suçlar; tay sirkati,

Görevi kötüye kullanma suçu; vazife esnasında teşhir-i silah ve tahkir;

Toplum ahlakını bozmaya ve devlet memurunun görevini yapmasına engel olmaya yönelik suç; işret ve devriye memuruna tahkir;

Devlet malına karşı işlenen suçlar; orman ihrakı,

Devlet görevlilerine karşı gelmek veya onların, görevlerini yerine getirmesinde zorluk çıkartmak; jandarmalara ifayı vazife esnasında muhalefet ve tahkir.

1337 yılı;

Şahsa karşı işlenen suç; darp ve itale-i lisan, itale-i lisan ve tahkir, tahkir,

Mala karşı işlenen suç; sirkat, ahz,

Devletin gelir kaybına neden olmak suçu (eşya kaçakçılığı suçu); gümrükten eşya kaçırmak, kaçak paket ve tütün derdesti, kaçak tütün derdesti, kaçak sigara derdesti,

Eşya kaçakçılığı ve devlet memurlarına hakaret suçu; kaçak tütün derdesti ve taharri memurlarını tahkir,

Devlet memuruna görevi başında hakaret suçu; icrayı memuriyet esnasında itale-i lisan ve hakaret, esnayı vazifede tahkir, ifayı vazife esnasında tahkir,

Kanunlara aykırı harekette bulunmak suçu; hilaf-ı usul tevkif,

İzinsiz devlete ait ağacı kesmek; bila ruhsat kat'ı eşcar, bila ruhsat miri ormandan eşcar kat'ı⁴³,

Eşya müsadere suçu; eşya müsadere suçu,

Karara itiraz etmek; itiraz, müsadere mazbatası aleyhine itiraz.

Maraş Sulh Mahkemesi Defteri Kayıtlarında Geçen Suçlar ve verilen Cezaların Değerlendirilmesi

Maraş Sulh Mahkemesi defter kayıtlarına (BOA, MŞH.ŞSC.d.8990, H-19-06-1341) göre Maraş Sulh Mahkemesinin işleyişinin şu şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Sulh mahkemesine dava evrakı geldikten sonra⁴⁴ mahkemede gıyabi (MSMD, ikinci sahife(4)⁴⁵, Dosya Numarası 460, MSMD, Kırk sekizinci sahife(96), DN 259; MSMD, Elli üçüncü sahife(106), DN 13; MSMD, Elli yedinci sahife(114), DN 41; MSMD, Yüz ikinci sahife(204), DN 1) ya da yüz yüze (MSMD, Seksen birinci sahife(162), DN 207; MŞMD, Yüz ikinci sahife(204), DN 3) yargılamalar yapılmaktaydı. Mahkemede beraat verilmesi durumunda gıyaben yapılan yargılamanın mahkeme masrafı alınmamaktaydı (MSMD, Yüz beşinci sahife(210), DN 30). Yapılan yargılama neticesinde kanaat-ı vicdaniyeyi temin edecek derecede yeterli delil görülmediğinde beraat kararı verilmekteydi (MSMD, Altmış birinci sahife(122), DN 63; MSMD, Altmış beş sahife(130), DN 96; MSMD, Elli beşinci sahife(110), DN 21; MSMD, Altmışinci sahife(120), DN 58; MSMD, Altmışinci sahife(120), DN 59; MSMD, Seksen ikinci sahife(164), DN 211; MSMD, Seksen beşinci sahife(170), DN 230). Bazı durumlarda dava ile ilgili beraat kararı verildikten sonra tarafların şer'i mahkemeye müracaat konusunda serbest oldukları kararda beyan edilirdi (MSMD, Yüz dördüncü sahife(208), DN 17). Böylece mahkeme, yol gösterici türde karar da vermiş olurdu. Sulh mahkemesinden zaman zaman “kabil-i istinaf, kabil-i temyiz olmak” üzere kararlar verildiği de görülmektedir (MSMD, Yüz ikinci sahife(204), DN 3; MSMD, Elli üçüncü sahife(106), DN 13).

⁴³ Kış mevsiminde bu suçun yoğun bir biçimde işlendiği görülmektedir. Buradan hareketle dönemseller olarak suçların farklılaştığı da rahatlıkla ifade edilebilir.

⁴⁴ Defterde mahkemeye evrakın gelmeden önceki süreci ile ilgili bilgi olmaması, bundan daha da önemlisi evrakın hazırlanması ve mahkemeye teslimi süreci bu çalışmanın kapsamı dışında olması dolayısıyla mahkeme sürecinden başlandı.

⁴⁵ Defterin sayfalarında ikinci, üçüncü, dördüncü sahife ibareleri Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup parantez içinde ise günümüz rakamları ile sayfa numaraları belirtilmiştir. Hazırlanan bu çalışmada tarafımızca da her ikisi kullanılmıştır.

Yargılama neticesinde davanın düşmesi yönünde karar verilir. Davanın düşme nedenleri şu şekilde sıralanabilir; mürur-ı zaman (MSMD, Dördüncü sahife(8), DN 478; MSMD, Yüz onuncu sahife(220), DN 68), mağdurun zanlılar hakkındaki davadan kendi rızasıyla feragat etmiş olması (MSMD, Altmış üçüncü sahife(126), DN 75; MSMD, Yüz otuz sekizinci sahife (276), DN 239), tarafların birbirleriyle anlaşmaları (MSMD, Elli altıncı sahife (112), DN 33), dava konusunun sulh mahkemesinin dışında olmasından yahut bir başka mahkemeye ait olması (MSMD, Doksan birinci sahife (182), DN 262), çıkarılan af kanunları (MSMD, Yüz on dördüncü sahife (228), DN 94)⁴⁶ vefat durumları (MSMD, On sekizinci Sahife(36), DN 58). Davanın düşmesi yönünde verilen kararın yanı sıra tevkif edilmiş bir kişi var ise onunda tahliyesine (MSMD, Yüz yirmi üçüncü sahife (246), DN 157) karar verilir. Zanlı hapis haneinde iken hakkında tahliye yahut beraat kararı verildiğinde zanlının tahliyesi için müzekkere yazılarak hapis haneine gönderilir (MSMD, Seksen birinci sahife(162), DN 208).

Bazı durumlarda dava konusu sulh mahkemesinin vazifesi dışında olarak değerlendirilmiş ve evrakın müdde-i umumiliğe iadesi (tevdii) yönünde karar verilmiştir (MSMD, Beşinci sahife(10), DN 479; MSMD, Kırk ikinci sahife(84), DN 215); MSMD, Yetmiş üçüncü sahife(146), DN 159); MSMD, Yetmiş beşinci sahife(150), DN 165; MSMD, Yüz on altıncı sahife(232), DN 114; MSMD, Yirmi dördüncü sahife(48), DN 96). Mahkemeler arasında ihtilaf söz konusu olduğunda davanın hangi mahkemeye ait olduğunun tespiti için ve istinafen tetkiki amacıyla yine evrakların Maraş Müddei Umumiliğine tevdiine karar verildiği durumlarda olmuştur (MSMD, Sekizinci sahife(16), DN 503). Ayrıca zanlının ikametgâhının tespiti için evrakın müddei umumiliğe gönderilmesine karar verildiği de görülmektedir (MSMD, On birinci sahife(22), DN 14).

Bazı davalarda zanlıların bir kısmı hakkında hapis cezası verilirken bazıları hakkında davanın düşmesi yönünde cezalar verildiği durumlar olmuştur. Bazı zanlılar hakkında ise araştırma yapılması yönünde karar verilmiştir (MSMD, Elli üçüncü sahife(106), DN 9).

Yargılamalar neticesinde beraat ve hapis kararı verildiği durumlarda olurdu (MSMD, On dördüncü sahife(28), DN 30; MSMD ikinci sahife(4), dosya numarası 460, MŞMD, Beşinci sahife(10), DN 480). Hapis kararı verilen kişi hakkında, hapis süresi bittikten sonra bu defa zabıtaca kefalet altına alınması yönünde de karar verildiği durumlarla karşılaşmıştır (MSMD, Altmışıncı sahife(120), DN 55; MSMD, Yüz yirminci sahife(240), DN 138; MSMD, Yüz yirmi dokuzuncu sahife(258), DN 190). Bazı durumlarda ise zanlılardan para cezası-

⁴⁶ Hiyanet Vataniye Kanunu'ndan dolayı dava açılmış fakat bir süre sonra bu konuda genel af çıkarılması üzerine hukuk umumi davasının sükûtuna(düşmesine) hükmolunduğu ifade edilmektedir (MSMD, Yüz on dördüncü sahife (228), DN 94).

na çarptırıldığı kararda belirtildikten sonra kararın devamında para cezasının ödenememesi durumunda bu cezanın hapis cezasına çevrileceği de belirtilirdi. Bu kararların haricinde mahkeme harcının da alınacağını beyan edildiği durumlarla da karşılaşmıştır (MSMD, Altmış dördüncü sahife(128), DN 85; MSMD, Yetmişinci sahife(140), DN 136; MSMD, Kırk sekizinci sahife(96), DN 262; MSMD, Seksen üçüncü sahife(166), DN 216; MSMD, Yetmiş yedinci sahife(154), DN 185; MSMD, Sekseninci sahife(160), DN 202). Mahkeme neticesinde verilen hapis cezalarının sürelerine bakıldığında 24 saatten 350 güne kadar hapis cezasının verildiği görülmektedir (MSMD, Yüz on birinci sahife(222), DN 72; MSMD, Yüz yirmi üçüncü sahife(246), DN 156; MSMD, Yüz yirmi altı sahife(252), DN 173).

Bazı durumlarda zanlı kendisine mahkemesinin olduğu tebliğ edildikten sonra mahkeme günü mahkemeye gelmemekte veya mazeretinin olup olmadığı konusunda mahkemeye bilgi dahi vermemekteydi. Daha sonra mahkeme ile ilgili işlemlere itiraz ettiğinde az önce ifade edilen sebepler gerekçe gösterilerek itirazları büyük oranda reddedilmiştir (MSMD, Altmış dördüncü sahife(128), DN 88; MSMD, Altmış altıncı sahife(132), DN 99; MSMD, Altmış altıncı sahife(132), DN 102; MSMD, Altmış altıncı sahife(132), DN 105; MSMD, Elli yedinci sahife(114), DN 36).

Yargılama neticesinde para cezaları verildiği durumlarda görülmektedir (MSMD, Kırk altıncı sahife(92), DN 248; MSMD, Yüz on beşinci(230), DN 103). Para cezalarının miktarı ve kuruş olarak mı yoksa banknot-lira olarak ödenip ödenmeyeceği de kararda belirtilirdi (MSMD, Yüz on beşinci(230), DN 103).

Maraş Sulh Mahkemesi tarafından yukarıdaki hükümlerin yanı sıra hapis ile birlikte para cezası (MSMD, Kırk beşinci sahife(90), DN 236) verildiği gibi para cezası ve beraat kararlarının (MSMD, Elli dokuzuncu sahife(118), DN 51) birlikte verildiği davalarda olmuştur.

Maraş Sulh Mahkemesinde yaşı küçüklerin yargılanmalarıyla da karşılaşmıştır. Yargılama neticesinde yaşı küçükler ile ilgili verilen kararların yaşı büyüklerinkinden farklı olduğu göze çarpmaktadır. Şöyle ki; yaralama suçundan dolayı 10 yaşını tamamlamadığı anlaşılan bir çocuğun kefaletle babası ve velisine teslimine karar verilmiştir (MSMD, Yüz onyedinci sahife(234), DN 117). Yankesicilik ve birtakım maddeleri alma suçundan dolayı zanlının yapılan mahkemesinde yahut evrak üzerinde yapılan inceleme neticesinde zanlı hakkında şikâyette bulunduğu tarih itibarıyla, zanlının 13 yaşını doldurmasıyla ıslahı için bir ıslahhaneye gönderilmesine bu olmadığı takdirde bir taahhütname ile velisine teslimine karar verildiği görülmektedir (MSMD, Altmış sekizinci sahife(136), DN 116). 15 yaşını tamamlamamış olan çocukların sorumlu olmadığına karar verilmiştir (MSMD, Yüz beşinci sahife(210), DN 25). Burada dikkat çeken husus 13 ya da 15 yaşını tamamlamamış olması bir diğer husus

ise çocukların yaptıkları suçlar neticesinde kefalete bağlanarak ailesi veya velisine teslimi hususudur. Çocukların ailesine teslimi durumlarına benzer durumlar günümüzde de uygulanmaktadır⁴⁷.

Bir davada cerh suçundan tevkif edilmiş olan zanlıya 1 hafta hapis cezası verilmiştir. Zanlı 1 Kasım 1921 tarihinde tevkif edilmiştir. Bir hafta sonra zanlının hapis süresi bitmektedir. Zanlının mahkemesi eğer 6 Kasımdan 1-2 gün sonra yapılacak ise bu durumda zanlının hapiste kaldığı gün sayısının, zanlıya verilen hapis cezasından düşülmesine ve mahkeme masrafının tahsiline de karar verildiği durumlar olmuştur (MSMD, Yüz otuz üçüncü sahife(266), DN 217; MŞMD, Yüz otuz üçüncü sahife(266), DN 216).

Olayın zanlılarından birinin askerde olduğu durumlarla da karşılaşılmıştır. Bu davalarda, askerde olmayan zanlıların yargılamaları yapılmakta askerde olan zanlının yargılaması davadan ayrılarak askerden gelmesi beklenmektedir. Bir nevi davası ertelenmektedir (MSMD, Otuz ikinci sahife(64), DN 149; MSMD, Altmış altıncı sahife(132), DN 99).

İlginç kararlardan biri de iras-ı hasar konusunda verilen karardır. Bu davada verilen kararda “Zanlıların 1’er hafta süreyle hapislerine, bedeli ziyan olan 28800 kuruş ile 1 günlük amele yevmiyesi olan 4400 kuruş ki toplamda 33200 konuşun da 700 kuruş ücreti keşfiye ile birlikte tahsiline diğerlerinin de sorumlu olmadığına” (MSMD, Yüz yirminci sahife(240), DN 136) ifadesine yer verilmektedir. Bu karar o dönemin ekonomik durumu açısından önemli bir gösterge niteliğindedir. Zira 1 günlük amele yevmiye bedelinin 4400 kuruş veya 44 lira olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre verilen para cezaları, günlük yevmiyeye göre değerlendirildiğinde cezaların caydırıcı olup olmadığı hakkında bir fikir sahibi olunabilir yahut verilen para cezalarının günlük yevmiye bedellerine göre kıyaslaması yapılarak o dönem savaştan çıkmış olan bir toplumdaki ekonomik durum hakkında da ipucu edinilme imkânı elde edilmiş olunabilir.

Sulh mahkemesinde ceza kanununa göre yargılama yapılmaktaydı. Yargılamalara bakıldığında genel olarak ceza kanununun 179. (MSMD, Elli altıncı sahife (112), DN 33), 224. (MSMD, Seksen beşinci sahife(170), DN 226), ve 248. (MSMD, Yetmiş birinci sahife(142), DN 138) maddelerinin esas alındığı görülmektedir. Fakat bazı durumlarda şer’i hükümlere göre de karar verildiği görülmektedir. Örneğin; işret davasında sulh mahkemesince seksen değ-

⁴⁷ Osmanlı Devleti’nde kişilerin hak ve borç işlemlerini kimseden izin almadan yapabilme ehliyetine eda ehliyeti adı verilmektedir. Eda ehliyeti için üç şart gereklidir. Bunlar temyiz kudreti, buluğ ve rüş’tür. Temyiz kudreti kişinin iyiyi kötüden, yararlıyı zararlıdan ayırabilmesi, yaptığı iş ve işlemlerin, eylemlerin sebep ve sonuçlarını idrak edebilmesidir. Tam eda ehliyetinin ikinci unsuru buluğ’dur. Buluğ; biyolojik olgunluğu ifade eder. Bu gelişim bir başka ifade ile buluğa erme kişilere göre farklılaşabileceği gibi iklim vb. şartlar da etkili olabilmektedir. Bu nedenle İslam Hukukunda tek ve sabit bir yaş belirlenmeyerek erkek ve kadın için alt ve üst yaş sınırları belirlenmiştir. Osmanlı Devleti’de buluğ yaşı olarak alt yaş sınırını kızlarda 9, erkeklerde 12 yaş olarak belirlemiştir. Bu yaş sınırına ulaşmayan çocuklar için buluğa erdiği iddiasında bulunulamaz. Alt yaş sınırına ulaşan kız ve erkek çocukların biyolojik olarak ergenliğe ulaştıkları yaştan itibaren baliğ oldukları kabul edilirdi. Osmanlı hukukunda daha sonra ise Mecelle’de üst yaş olarak 15 kabul edilmiştir (Akyılmaz, 2017, s. 332).

nek(deknek) hadd-ı şer'isi olarak vurulmasına (MSMD, Yüz yirmi dördüncü sahife(248), DN 164), sarhoşluk davasında da sulh mahkemesi tarafından zanlının hadd-ı şer'i⁴⁸ olmak üzere seksen değnek vurulmasına ve 60 kuruş mahkeme masrafının kendisinden tahsiline (MSMD, Yüz yirmi yedinci sahife(254), DN 181), bir başka işret davasında ise 2 kişiye hadd-ı şer'i olmak üzere seksen değnek vurulmasına ve 55 lira para cezası alınmasına ve zanlılardan birinin olayda etkisi görülmediğinden beraatına (MSMD, Yüz yirmi sekizinci sahife(256), DN 188) kararlarının verildiği görülmektedir.

Davalarda dava vekillerinin de görev yaptığı görülmektedir (MSMD, Yetmiş üçüncü sahife(146), DN 160; MSMD, Yüz otuz sekizinci sahife(276), DN 245; MSMD, Yüz yirmi ikinci sahife(244), DN 150).

Sulh Mahkemesinde keşif bedelinin ödenmesi yönünde karar verildiği gibi (MSMD, Elli beşinci sahife(110), DN 27; MSMD, Elli ikinci sahife(104), DN 6), davada zarar-ziyan söz konusu ise bu durumda keşif bedelinin yanı sıra zarar-ziyan bedelinin de zanlı tarafından ödenmesi yönünde karar verilmekte ve ödenecek zarar-ziyan bedeli de belirtilmekteydi (MSMD, Elli ikinci sahife(104), DN 6; MSMD, Elli üçüncü sahife(106), DN 13; MSMD, Yetmiş üçüncü sahife(146), DN 157). Keşif ve zarar-ziyanla birlikte bazı davalarda ehli vukuf⁴⁹'a ihtiyaç duyulduğunda keşif ve zarar ziyan bedelinin yanı sıra ehli vukuf ücretinin de ödenmesi yönünde karar verilirdi mahkeme tarafından (MSMD, Yetmiş üçüncü sahife(146), DN). Zaman zaman istintak harcı tahsiline de karar verildiği olmuştur (MSMD, Yüz on birinci sahife(222), DN 77). Bunların dışında mahkeme neticesinde zanlıdan cezaların yanı sıra tedavi masrafının tahsiline hükümlü olduğu davalar da olmaktadır (MSMD, Yetmişinci sahife(140), DN 135). Mahkemede davalara itiraz edildiğinde itiraz ücretinin talep edilmesi yönünde kararlar verildiği görülmektedir. Eğer, zanlı bu davada suçsuz bulunur ise bu durumda zanlıya ceza verilmemektedir.

Mahkeme tarafından düzenlenen evraklar arasında hüküm müzekereleri, ilm-i haber tebliğleri yer almaktadır (MSMD, Yüz otuz ikinci sahife(264), DN 212; MSMD, Yüz altınca sahife(212), DN 33; MSMD, Altmış sekizinci sahife(136), DN 121; MSMD, Yetmiş altıncı sahife(152), DN 176; MSMD, Altmış ikinci sahife(124), DN 71). Mahkemece verilen bu karar evraklarının, infazı/yerine getirilmesi için müddei umumiliğe verildiği görülmektedir (MSMD, Otuz dördüncü sahife(68), DN 163).

Mahkemede yüz yüze yapılan yargılamalarda hüküm, zanlının yüzüne okunarak kesinlik kazandığı gibi giyabi yargılamalarda mahkemece verilen hüküm giyabi yargılaması yapılan kişiye tebliğ edilerek kesinlik kazandığı def-

⁴⁸ Şeriata uygun olarak verilen ceza (Devellioğlu, 1998, s. 307).

⁴⁹ İşten haber ve malumatı olan (Şemseddin Sami, 1996, s. 232).

ter kayıtlarından anlaşılmaktadır (MSMD, Yüz otuz üçüncü sahife(267), DN 183).

Sulh mahkemesince görülen davalarda evraklar yukarıda sayılan sebeplerden dolayı müddei umumiliğe teslim edilmekteydi. Bunların dışında sulh mahkemesi tarafından verilen hükme istinaf veya temyiz edilmek için itiraz edildiği vakit müddei umumiliklere evraklar teslim edilmekteydi. Müddei umumi kâtipleri tarafından evraklar istinaf edilmek için alındığında deftere yazı ile not düşüldükten sonra mühür ya da imza ile bu husus tasdik edilirdi (MSMD, Yüz yedinci sahife(114), DN 35; MSMD, Yüz yirmi dördüncü sahife(248), DN 161 ve 165; MSMD, Yüz yirmi sekizinci sahife(256), DN 189; MSMD, Kırk yedinci sahife(94), DN 252; MSMD, Kırk dokuzuncu sahife(98), DN 270; MSMD, Yüz yedinci sahife(214), DN 42).

İtirazların kanuni süre içinde yapılıp yapılmadığının incelenmesi için müddei umumilikçe evraklar incelenirdi (MSMD, Yüz otuz yedinci sahife(274), DN 240). İnceleme neticesinde herhangi bir olumsuz durum tespit edilmediğinde itiraz süreci başlardı. Maraş Sulh Mahkemesince verilen karar bidayet müdde-i umumiliğince istinaf edilmiş ve orada verilen karar sulh mahkemesine gönderilmiş ve deftere “İstinafen mefsuhen iade” şeklinde kaydedilmiştir. (MSMD, Elli beşinci sahife(111), DN 21; MSMD, Altmışınıcı sahife(120), DN 61; MSMD, Altmış birinci sahife(122), DN 62). Bu kayıttan; sulh mahkemesinde verilmiş kararlara itiraz edildiği, itiraz sonucu istinaf mahkemesinde davaların görüldüğü ve yerel mahkemenin(Maraş Sulh Mahkemesinin) vermiş olduğu kararın istinaf mahkemesince fesholunarak iade edildiği anlaşılmaktadır

Temyiz mahkemesi tarafından da yapılan mahkeme neticesinde yerel mahkemenin verdiği karar temyiz mahkemesince onaylanır yahut bozulurdu. Her iki durumda da temyiz mahkemesi, sonucu tekrar ilgili mahkemenin müddei umumiliğine bildirirdi. (MSMD, Elli ikinci sahife(104), DN 2; MSMD, Elli üçüncü sahife(106), DN 13; MSMD, Otuz yedinci sahife(74), DN 180; MSMD, Kırk altınıcı sahife(92), DN 246). Bu durum da sulh mahkemesi tarafından tutulan deftere “Mahkeme-i Temyizden menkuzen iade” yahut (MSMD, Altmış dokuzuncu sahife(138), DN 127; MSMD, Yetmişinicı sahife(140), DN 137; MSMD, Yetmiş birinci sahife(142), DN 138; MSMD, Yetmiş birinci sahife(142), DN 143; MSMD, Yüz yedinci sahife(214), DN 42) “hükmü menkuz” şeklinde not düşüldüğü görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti, kaza ve nahiye merkezlerine sulh mahkemelerini kurarak buralara adaleti götürmeyi böylece de toplumda genel anlamda huzur ve refahı sağlamayı amaçlamıştır. İlk önce başta İstanbul olmak üzere diğer Osmanlı coğrafyasında sulh mahkemeleri kurulmuş sonra bu mahkemelere muavin ataması yapılmış daha sonra ise İstanbul’daki polis merkezlerine sulh hâkim muavinleri atamıştır. Böylece hem sulh mahkemelerinin üzerindeki iş yükünü

hafifletmek istemiş hem de polisin emniyet ve asayişini temin için vakit kazanmasına imkân tanımıştır.

Osmanlı Anadolu coğrafyasında ilk sulh mahkemesi kurulan sancaklardan biri de Maraş Sancağıdır. Sancak ve sancağa bağlı kazalarda sulh mahkemesinin 16 Temmuz 1913 tarihinde kurulduğu ortaya çıkmıştır. Fakat 1913'ten incelediğimiz defterin tarihi olan 1919'a kadar arşivde Maraş'ta sulh mahkemesine ait defter veya defterlere rastlanılamamıştır. Maraş sulh mahkemesine ait ilk defterin tarihi tespit edilebildiği kadarıyla incelediğimiz 1919-1922 yılları arasında kapsayan bu defterdir.

Maraş Sulh Mahkemesine ait incelediğimiz defter, Maraş Milli Mücadelesinin yürütüldüğü tarihi de içine almaktadır. Bu tarihte şehirde var olan kurumlar, şehirdeki görevliler, şehirde milli mücadele sırasında yaşanan yıkımla ilgili ipuçları defterde yer almaktadır. Özellikle Çarşıbaşı ve Nahirönü harabeleri ifadesi ile bu bölgelerde harabe haline gelmiş yerlerin olduğu kayıtlara da geçmesi açısından önemlidir.

Defterin tutulduğu dönemde de hayatlarını Maraş'ta devam ettiren ailelerin günümüzde de şehirde yaşamlarını sürdürüyor olması Maraş kültürünün nesilden nesile kesintisiz aktarılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Maraş tarihi bu açıdan incelenmek istendiğinde ya da Maraş'taki ailelerin tarihi yazılmak istendiğinde bu çalışmanın diğer çalışmalara zenginlik katacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışma ile o dönemde şehirde var olan mesleklerden günümüzde varlığını devam ettirmeyen mesleklerin bir başka tabirle ölmüş olan mesleklerin neler olduğu da ortaya çıkmıştır. Ayrıca defterin tutulduğu dönemde şehirdeki sosyal, ekonomik ve kültürel hayatla ilgili defterde önemli ipuçlarının yer aldığı değerlendirilmektedir. Tekrara düşmemek için burada bu bilgilere yer verilmemiştir. Fakat kasarcılık, zembilcilik, mazmanlığın şehirde 100 yıl önce meslek olarak bulunduğu defter kayıtlarından anlaşılmaktadır.

1920-1922 yılları arasında şehirde yabancılara ait Hilal Ahmer bünyesindeki Alman Salib-i Ahmer Hastanesi, Alman Hastanesi, Amerikan Şirketi Hayriyesi ile kiliselerin bulunduğu görülmektedir. Bunların dışında bahse konu tarih aralığında ilginç bir biçimde şehirde gazhane ve baytar hastanesinin de varlığı ortaya çıkmıştır.

Maraş'ta bu dönemde Şekerli'de jandarma karakolu ile Kuyucak'ta, Kümbet'te ve hapishanede karakolun bulunduğu da kayıtlara yansımıştır. Şekerli'deki karakol ile Kuyucak'taki karakolun aynı olma ihtimali bulunmaktadır. Eğer böyle ise o vakit şehirde 3 karakol olduğu bunlardan birinin Kümbet'te diğerinin Kuyucak yahut Şekerli de üçüncüsünün ise hapishanenin güvenliğini sağlayan karakol olduğu ifade edilebilir. Defter kayıtlarına göre Maraş'ta 1919-1922 yılları arasında görevli polis memurları şunlardır; Merkez memuru Şevket Efendi, Komiser Muavini Salih Efendi, polis memurları; Mustafa, Ömer, Meh-

met, Mehmet Ziya ve Necip Efendilerdir. 1920 yılı Mart ayında polis memuru ile jandarmanın birlikte görev ifa ettiği görülmektedir. Ayrıca kayıt tutulurken bir hata yapılmamış ise Kümbet polis karakolunda görevli polisin aynı zamanda eytamhanede de görevli olduğu ortaya çıkmıştır.

Maraş'ta bu tarihte 1 işçinin günlük yevmiyesinin 4400 kuruş/44 lira olduğu da kayıtlardan anlaşılmaktadır. Maraş'ın ekonomik tarihini çalışmak isteyenler açısından bu bilgi önemli bir ipucu olacaktır.

Defterde yer alan köylerin isimlerine bakıldığında söz konusu köylerin, yukarıda ismi sayılan Maraş'ın çevresindeki nahiyelere bağlı köyler olduğu anlaşılmaktadır.

Defterde yaşı büyüklerin yargılanmasının yanı sıra yaşı küçüklerin mahkemeye intikal eden davaları olduğu, davalarda buluş çağının altındaki çocukların kefaletle ailelerine teslim edildiği görülmektedir ki bu hususun benzeri günümüzde de mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin bu uygulama ile aileyi de çocuğun eylemlerinden sorumlu tuttuğu görülmektedir.

Defter kayıtlarına göre 1919 yılında gayrimüslimlerin Maraş'ta oturduğu mahalleler şunlardır; Gargacıyan, Delialili, Şaziye, Kumarlı, Bektutiye, Şeyh, Divanlı, Kulağıkurtlu mahalleleri ile Kişifli köyüdür. Savaş bittikten sonra-1920 yılında-Maraş'ta kalan gayrimüslimlerin oturduğu mahalleler şunlardır: Kuyucak, Duraklı, Çukuroba, Çavuşlu, Hatuniye, Şekerdere, Tekke, Gargacıyan, Şeyh, Bektutiye, Şekerli, Divanlı, Restebaiye, Zumbatanlı, Kümbet, Kaya-başı mahalleleri ile Yenice kale köyüdür. Ayrıca 2 kişinin de kilisede ikamet ettiği görülmektedir. Söz konusu kilise Katolik kilisesidir. Bahse konu kilisenin Mehmet Yusuf Özbaş tarafından kaleme alınmış "Dava" isimli eserin ilk sayfasında yer alan Maraş'a ait krokideki işaretli yerinden hareketle Hatuniye Mahallesi civarında olduğu değerlendirilmektedir. 1921 yılı başından Maraş'tan ayrılıncaya kadar(1922 yılı başlarına kadar) Maraş'ta ikamet etmeye devam eden gayrimüslimlerin(Ermenilerin) yaşadığı mahalleler şunlardır; Hatuniye, Acemli, Şekerli, Kayabaşı, Divanlı, Duraklı, Şeyh, Kuyucak, Restebaiye, Bektutiye, Çavuşlu, Çukuroba, Gargacıyan, Boğazkesen, Zumbatanlı, Seksenler, Alemler mahalleleridir.

Maraş, tarihin birçok döneminde göç almış önemli Türkmen merkezlerinden biridir. 1860'lardan sonra Maraş'a göçler dönemin koşulları gereği artmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında Doğu Anadolu Bölgesinden, Kurtuluş Savaşı sırasında da Antep bölgesinden şehre göçler olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasındaki göçlerde Doğu Anadolu Bölgesinden gelen göçmenlerin şehirde hangi mahallelere ve şehir çevresinde hangi köylere iskân edildiği tespit edilmiştir. Böylece Maraş'ın demografik yapısı ile ilgili daha net bir fotoğraf ortaya çıkmıştır. Burada dikkat çeken husus şehre gelen göçmenlerin bazılarının camilerde ikamet etmesidir. 6 Şubat 2023 tarihindeki depremde de şehir halkının okullarla birlikte belli camilerde kaldığı da göz önünde bulundu-

rulur ise camilerin geçmişten beri olağanüstü dönemlerde ikamet edilen birer mekân olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Bilindiği üzere Maraş Belediye Reisi Bekir Sıtkı Bey, Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında esir alınmış, Maraş Milli Mücadelesi sonrası Fransızlar tarafından beraberlerinde götürülmüştür. Bekir Sıtkı Bey'in esir alınmasından sonra Maraş Belediye Başkanlığını kimin yürüttüğüne dair bir bilgi elimizde mevcut değildir. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi resmi internet sitesinde Bekir Sıtkı Bey'in belediye başkanlığı dönemi 1915-1920, Bekir Sıtkı Bey'den sonra gelen belediye başkanı Ecz. Lütfi Köker'in ise 1922-1925 yılları olarak yer almaktadır. Bu bilgiden hareketle 1920-1922 arası şehirde belediye başkanı olarak kimin görev yaptığı belli değildir. İncelediğimiz defterde yer alan bilgidен en azından 1921 yılı Haziran-Ekim ayları arasında belediye başkanı olarak Şekerli Mahallesinden Hacı Bey'in Maraş Belediye Başkanlığı yaptığı ortaya çıkmıştır.

Meclis tarafından 29 Nisan 1920'de çıkarılan Hıyanet-i vataniye ve 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal tarafından yayımlanan Tekâlif-i Milliye Emirleri ile ilgili Maraş Sulh Mahkemesinde davaların görülmesi, sulh mahkemesinin Atatürk ve Meclis tarafından çıkarılan yasaları da tatbik ettiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bilgilerin Osmanlı'nın son döneminde Maraş'ın kültürel, sosyo-ekonomik, siyasi ve toplumsal tarihinin bir dönemine katkı sağlayacağı böylece şehrin bir tarihi noktasının daha aydınlığa kavuşacağı umulmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA, BEO, 4157/311733, H-17-04-1331.
 BOA, BEO, 4230/317177, H-09-12-1331.
 BOA, BEO, 4251/318812, H-24-02-1332.
 BOA, BEO, 4254/319050, H-05-03-1332.
 BOA, BEO, 4255/319079, H-06-03-1332.
 BOA, BEO, 4416/ 331199, H-29-07-1334.
 BOA, BEO, 4456/334163, H-28-04-1335.
 BOA, BEO, 4479/335905, H-17-10-1335.
 BOA, BEO, 4580/343480, H-28-09-1337.
 BOA, DH.İD., 84/17, H-24-04-1332.
 BOA, DH.İD., 171/26, H-10-06-1332.
 BOA, DH.EUM.ADL., 29/38, H-20-04-1335.
 BOA, DH.EUM.AYŞ., 72/41, H-27-09-1340.
 BOA, DH.EUM.ECB., 8/1, H-01-03-1335.
 BOA, DH.EUM.MEM., 68/43; H-25-10-1333.
 BOA, DH.EUM.MEM., 98/72, H-09-09-1336.
 BOA, DH.EUM.MTK., 14/2, H-11-03-1332.
 BOA, DH.EUM.6.Şb, 26/37, H-14-02-1336.
 BOA, DH.HMŞ., 6/12, H-05-08-1339.
 BOA, DH.İUM, 11/2, H-19-06-1336.
 BOA, DH.İUM, 19/1, H-12-06-1339.
 BOA, DH.KMS., 2/33, H-27-02-1332.
 BOA, DH.ŞFR., 61/248, H-28-04-1334.
 BOA, HR.UHM., 165/44, M-24-05-1914.
 BOA, HR.UHM., 170/3, M-12-07-1914.
 BOA, HR.UHM., 170/26, M-15-07-1914.
 BOA, HR.UHM., 185/62, M-25-10-1915.
 BOA, HR.UHM., 198/1, M-01-08-1917.
 BOA, HR.UHM., 213/10, M-22-05-1922.
 BOA, HR.SYS., 2974/35, M-20-07-1914.
 BOA, İ..AZN., 112/19, H-05-08-1331.
 BOA, İ..AZN., 112/20, H-12-08-1331.
 BOA, İ..AZN., 113/28, H-26-10-1331.
 BOA, İ..AZN., 114/13, H-08-11-1331.
 BOA, İ..AZN., 114/14, H-12-11-1331.
 BOA, İ..AZN., 114 /32, H-23-12-1331.
 BOA, İ..AZN., 115/22, H-21-02-1332.
 BOA, İ..AZN., 115/25, H-22-02-1332.
 BOA, İ..AZN., 115/40, H-05-03-1332.
 BOA, İ..AZN., 119/21, H-30-12-1333.
 BOA, MŞH.ŞSC.d.8990, H-19-06-1341.
 BOA, ŞD., 1823/19, H-12-04-1337.
 BOA, ŞD., 2215/17, H-09-06-1295.
 BOA, ŞD, 2790/31, H-19-11-1327.
 BOA, ŞD., 2826/29, H-15-03-1332.

BOA, TFR.I.TF., 2/128, H-27-02-1326.

Salnameler

- Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1285, Def'a 2.
 Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1309, Def'a 20.
 Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1310, Def'a 21.
 Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1321, Def'a 30.
 Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1322, Def'a 32.
 Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1323, Sene 33.
 Salname-i Vilayet-i Halep, Sene 1326, Def'a 35.

Tetkik Eserler

- AKÇA, G. HÜLÜR, H. (2007). "Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, 235-269.
- AKYILMAZ, G., (2017). "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar", *TBB Dergisi*, (Özel sayı), s. 332, ss. 325-364.
- ALPARSLAN Y. TOROĞLU, E. (2015). 1914 Yılı Maraş Kazası, Ankara, Noya Medya.
- ARSLAN, H. (2014). 17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi), Ankara,
 Maraş Kültürü Tarih Yayınları.
- AYDIN, M. A. (2003). "Mahkeme", *DİA*, C. 27, Ankara: TDV Yayınları, 341-344.
- DEMİREL, F. (2010). *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri(1876-1914)*, İkinci Baskı, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (1998). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat(15.Baskı)*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, M. (1994). *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Bahar Yayınları.
- Düstur, T. 2, C. 5.
- EKİNCİ, E. B. (1996). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukukunda Kanun Yolları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EKİNCİ, E. B. (2017). *Osmanlı Mahkemeleri(2. Baskı)*, İstanbul, Arı Sanat Yayınları.
- _____, (2019). "XIX Yüzyılda Osmanlı Mahkemelerinin Dönüşümü", *Adalet Dergisi*, S. 62-63. ss. 115-133.
- ERDEM, M. (2010). "Derleme Sözlüğünde Kahramanmaraş Kelimelerinin Dağılımı ve Ses Bilgisi Özellikleri", *Bilig*, S. 54, ss. 115-138.
- GÜNAY, N. (2021). *Aşiretler Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskanı*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Hacı Mehmet Tahir, (1329). *Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat* (Ayrı basım), Dersaadet, Hukuk Matbaası.
- İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası, (1326). Dersaadet, Numro: 14, s. 31-61.
- İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası, (1326). Dersaadet; Numro: 16, s. 297-318.
- Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, (2020). Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- KENANOĞLU, M. M.(2007). "Nizamiye Mahkemeleri", *DİA*, C. 33, İstanbul: TDV Yayınları, ss.185-187.
- Mehmet Kamil, (1334). *Sulh Hâkimleri Kanununda Jandarma vezaifi*.
- Mehmet Şevki, (1322). *Tayin-i Mercî*, İstanbul.

Nevahi Merkezlerinde Bulunan Nahiye Meclislerinin vezaif-i Sulhiyye ve Adliyyesini *Mübeyyin Nizamname*(Ayrı Basım), (1328). Dersaadet, Mahmut Bey Matbaası, ss. 2-20

ORTAYLI İ. (2001). “Kadı” , *DİA*, C. 24, İstanbul, TDV Yayınları, ss. 69-73.

ÖZTÜRK M. (2022). “Osmanlı Döneminde Antep’in İktisadî Vaziyeti” , *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 5(1), ss. 1-45.

ÖZBAŞ, M.Y.(bty). *Dâva 1920 Maraşlı-Fransız Harbi*, Sema Matbaası.

SOLAK, İ. (2014). *XVI. Asırda Maraş Kazâsı(1526-1563)*, Ankara, Maraş Kültürü Tarih Yayınları.

Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat(Ayrı basım), (1329). İstanbul, ss. 1-32.

Ş. Sami, (1996). *Kamus-ı Türki (7. Baskı)*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN E. “Belirli Suçların Yargılanması İçin Polis Merkezlerinden Yargıç Görevlendirilmesi” , *Polis Dergisi*, Ankara, 2003, ss. 260-284.

Tevfik Tarık, (1329). *Sulh Hâkimleri*, İstanbul.

Tevfik Tarık, (1329). *Sulh Hâkimleri Kanunu* (3. Basım), İstanbul.

TURNA, N. (2019). “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat Varakaları ve Kadınlar” , *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 14, s. 155-177.

YETİŞGİN, M., (2004). Ermenilerin Maraş’tan Ayrılmaları, 1920-1922, *ATAM*, C. XX, S. 58, ss. 65-82.

YETKİN, A. (2013). “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci” , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), ss.380-413.

İnternet Kaynakları

<https://www.bertizvakfi.org.tr/hakkimizda> Erişim Tarihi: 09.01.2023, Erişim saati : 20:18.

<https://www.bertizvakfi.org.tr/hakkimizda> Erişim Tarihi: 09.01.2023, Erişim saati : 20:18.

<https://kelimem.gen.tr/allaf-nedir-ne-demek-12088> Erişim Tarihi: 15.05.2023, Erişim saati: 02:26.

<https://kelimeler.gen.tr/mazman-nedir-ne-demek-217510> Erişim Tarihi:15.05.2023, Erişim saati: 02.32.

<https://www.luggat.com> Erişim Tarihi: 12.06.2023, Erişim saati: 19.22.

Görüşmeler

Zeliha KOZAK, Görüşme Tarihi: 16.05.2023, Görüşme Saati: 13:04.

FRANSIZ KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE MARAŞ'TA ÜRETİM VE TİCARET

TOROSHAN ÖZDAMAR*

Giriş

Osmanlı'nın geleneksel iktisadi politikasının temelini oluşturan iâşe, geleceğe ve fiskalizm ilkeleri Avrupa'da meydana gelen değişimlere paralel olarak aşınmaya başlamıştır.¹ Öyle ki, XVI. yüzyıldan itibaren verilen kapitülasyonlar, Avrupa'nın merkantilist politikalarla desteklenen ticaret sermayesinin kademeli olarak Osmanlı ülkesine nüfuz etmesinde adımlar olmuştur.² Ayrıca İngiltere destekli Levant Company'nin İzmir, Selanik, Halep, Kahire gibi Osmanlı liman kentlerinde organize olması Avrupa ticari sermayesinin faaliyetlerini hızlandırmıştır.³ Sanayi devrimiyle Avrupa'da artan sermaye birikimi, ham madde ve pazar arayışını zaruri hale getirmiştir. Sanayisi olmayan ve sermaye birikimi yetersiz olan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ortalarında kapitalist dünya ekonomisine büyük ölçüde entegre olmuş ve yabancı sermayeye açık hale gelmiştir.⁴ Özellikle İngiltere ile 1838'de imzalan Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi, Osmanlı iktisadi altyapısının Batı Avrupa sermayesinin kontrolüne geçişinin ilk resmi adımlarından olmuştur.⁵ İktisadi değişim Osmanlı iç politikasına yabancı müdahalesini hızlandırmış ve azınlık isyanlarının kapsamını genişletmiştir. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Ermeniler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hareketlenmeye başlamıştır. Mezkûr dönemde Ermeni isyanlarının en çok görüldüğü yerlerden birisi Maraş olmuştur.

XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Maraş, temel uğraşı hayvancılık ve ziraat olan bir Türkmen şehri görünümdeydi. Piyasa ekonomisinin gelişmediğinden iâşe ilkesine uygun olarak yapılan zirai üretim tahıl, baklagiller ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü. ORCID No:0000-0002-6600-5256

¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 41, 44,46.

² Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1453-1610)* (Ankara: TTK Yayınları, 1953) 33; Halil İnalçık, "İmtiyazat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/248; Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company* (London: Frank Cass and Co. LTD, 1964).

³ Despina Vlami, *Trading with the Ottomans: The Levant Company in the Middle East* (London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2015), 2; M. Epstein, *The Early History of the Levant Company* (London: George Routledge-Sons Limited, 1908), 16, 25.

⁴ Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York, 1988), 8-34; Hurichan İnan, "Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim* 23 (Güz 1983), 23; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy 1730-1840s* (California: University of California Press, 2011), 151; Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914* (London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2009), 91-92.

⁵ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Londra: Hurst & Company, 1998), 143; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011),205-206; B. Ali Eşiyok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye Dergisi* 34/266 (2010), 72,97.

meyveciliğe yoğunlaşmıştı. Hayvancılık ise çoğunlukla keçi ve sığır üzerinden yapılmaktaydı.⁶ XIX. yüzyılın sonlarında Halep Vilayeti'ne bağlı bir sancak halinde idare edilen Maraş'ın nüfusu, 179.853 olup 134.438'i Müslüman ve 45.047'si ise gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.⁷ Şehir merkezindeki gayrimüslim oranı genele göre daha yüksekti.⁸ Maraş'ta Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu bölge ise Zeytun Kazası idi. 1850'li yıllardan itibaren isyan hareketlerine girişen Zeytun Ermenileri, yüzyılın sonuna doğru bölgedeki hükümet otoritesini sarsıcı eylemlerde bulunmuşlar ve Batılı ülkelere Osmanlı içişlerine müdahale olanağı sağlamışlardır. Zeytun'daki Ermeni faaliyetlerini destekleyen Fransa ve İngiltere, Halep'teki diplomatik misyon temsilcileriyle Maraş ile yakından ilgilenmeye başlamışlardır.⁹ Temel olarak Ermenileri politize etmeyi amaçlayan konsolosluklar, ayrıca Maraş'ın iktisadi durumuyla ilgili raporlar hazırlayarak ülkelerinin ticaret sermayesine alan açmaya çalışmışlardır. Bu durumun en iyi örneklerinden birisi Fransız konsolosluk raporlarıdır. Mezkûr raporlarda, zirai üretimden alkollü içecek ithalatına kadar pek çok ticari husustan bahsedilirken Maraş halkının gündelik yaşamına dair bilgiler de verilmektedir. Ayrıca ithalat-ihracat verileri Osmanlı Devleti'nin kapitalist dünya ekonomisine eklenmiş yarı sömürgeleşmiş hale gelmesine örnekler sunmaktadır. İlk olarak Fransız Antep Konsolosluğundan M. Summaripa tarafından 1889 yılında bölgedeki ithalat ve üretim hakkında bir rapor hazırlanmıştır.

XIX. Yüzyılın Sonunda Üretim ve Ticaret

Fransız konsolosluk raporlarına göre Maraş bölgesinin zirai üretimi iç pazarın ihtiyaçlarına göre şekillenmekte, dolayısıyla ihracata yönelik üretim sadece belirli kalemlerde yapılabilmektedir. 1889 yılında tahıl üretimi çekirge istilasını nedeniyle kısıtlı kalmış ve saman arzındaki daralma hayvancılığı olumsuz etkilenmiştir.¹⁰ Tahıl dışında Dulkadirli zamanından beri Maraş'ın en önemli tarım ürünlerinden birisi de pirinçtir.¹¹ Pirinç üretiminin merkezi olan Pazarcık Ovası'nda 1889'daki verim memnuniyet verici olmuş, rıtl¹² başına 3,5 ku-

⁶ Hasan Arslan, *17. Yüzyılda Maraş Sanacağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)* (Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, 2014), 240.

⁷ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure*, Ed. Ernest Leroux (Paris: 1891), 2/237.

⁸ Memet Yetişgin, "Osmanlı Son Döneminde Maraş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 23 (2007), 269.

⁹ Memet Yetişgin-Toroshan Özdamar, "Zeytun Kazasının İdari Yapısı ve İdarecileri (1867-1908)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Kazaları*, ed. Danyal Tekdal (Ankara: Pegem Akademi, 2022, 121-122. Zeytun isyanları ve Maraş'taki Ermeni olaylarında batılı güçlerin etkisi ile ilgili olarak bkz.: Necla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları* (İstanbul: IQ Yayıncılık, İstanbul, 2007); Yaşar Arslanyürek, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Maraş'taki Ermeni Komitacılar ve Siyasi Faaliyetleri", *Maraş Araştırmaları I*, ed. İbrahim Solak (Konya: Palet Yayınları, 2020), 217-242.

¹⁰ *Bulletin consulaire français* (Paris: Imprimerie Nationale, 1890), 488.

¹¹ İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş (1526-1563)* (Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, 2014), 111-118.

¹² Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da kullanılan bir ağırlık birimi olan rıtl (rotoli), Fransız konsolosluk raporlarına göre yaklaşık 445 grama eşittir. *Bulletin consulaire français* (Paris: Imprimerie Nationale, 1887), 245. Ancak bölgesel

ruşa¹³ alıcı bulmuştur. Maraş bölgesinin en önemli ihraç mallarından olan kuru üzüm, mazı ve cehri üretimi de mezkûr yılda memnuniyet vericidir. Buna karşın Avrupa pazarlarındaki talebin düşmesi nedeniyle İskenderun üzerinden Marsilya'ya yapılan kuru üzüm ihracatı azalmış, fiyatlar rıtl başına 2 kuruşa gerilemiştir. Avrupa boya sanayisinde sarı renk pigmentleri için sıklıkla kullanılan cehri tohumunun rıtlı 18,5 kuruşa, diğer önemli ihraç ürünü mazının rıtlı ise kalitesine göre 14 ila 23 kuruş arasında ihraç edilmiştir. Bu dönemde tarım dışı ihraç ürünleri deri, mobilya, dokuma ve saraciye mamulleridir. Fakat hem üretimin kısıtlı olması hem de nakliye imkânlarının yetersizliği ihraç ürünlerindeki karlılığı düşürmekteydi. Bu nedenle kuru üzüm, cehri gibi taşınması kolay ederi fazla ürünler daha fazla tercih edilmekteydi. Zira bulunduğu konum itibarıyla Maraş ticaret güzergâhlarının dışında kalmaktaydı. Maraş ticaretinin bağımlı olduğu İskenderun Limanı'ndan yapılan nakliyat, deve ve katır gibi konvansiyonel ulaşım araçlarıyla yapıldığı için hem pahalı hem de yavaştı. Öyle ki, Maraş'tan İskenderun'a taşınan 100 kilogram malın deve ile taşınması 4,77 frank¹⁴, katırla taşınması 5,87 franga tekabül etmekteydi. Deve ile yapılan taşıma ortalama 8 gün, katırla yapılan nakliye 5 gün civarında sürmekteydi. Dolayısıyla zirai ihracatta kuru üzüm gibi yüksek fiyatlı ürünler tercih edilmekteydi.

XIX. yüzyılın sonlarında Maraş'ın ithalat ve ihracat kalemleri incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi tarım ürünleri başta olmak üzere ham madde ihraç edildiği ve katma değeri yüksek mamul ürün ithal edildiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde ithalat-ihracat dengesi bozulmuş ve XX. yüzyılın başında ithal ürünler Maraş pazarında ağırlık kazanmaya başlamıştır.¹⁵

Tablo 1: 1898 Yılında Maraş'a Yapılan İthalat¹⁶

Menşei Ülke	Frank Cinsinden Miktar	İthalattaki Payı (%)
İngiltere	1.154.800	52,41
Avusturya-Macaristan	490.040	22,24
Fransa	218.420	9,91
İsviçre	187.540	8,51
İran	60.000	2,72
İsveç	42.500	1,93
Almanya	23.470	1,06
Çin-Japonya-Hindistan	17.400	0,79
Belçika	1.700	0,08

olarak değişiklik gösterilmektedir. Bkz; Cengiz Kallek, "Rıtl", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2008), 35/52-55.

¹³ 100 kuruş genel olarak 1 Osmanlı lirasına karşılık gelse de Maraş bölgesinde 1 Osmanlı lirasının rayıcı 128 kuruştur. "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 avril 1904, 481.

¹⁴ 19. yüzyılın ortalarından 1914 yılına kadar 1 Osmanlı lirası 22,72 ila 23 frank arasında fiyatlanmaktaydı. Bkz. vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: TTK Basımevi, 1994), 155; Toroshan Özdamar, *Osmanlı Madenlerinde Fransız Sermayesi ve Galata Bankerleri Ortaklığı* (İzmir: Duvar Yayınları, 2022), 35.

¹⁵ Bulletin consulaire français, 1890, 488-489.

¹⁶ "Le Commerce d'Importation de Marache en 1898", *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1899, 72.

Diğer	7.600	0,35
Toplam	2.203.470	100

Tabloya göre Maraş ithalatında İngiliz menşeli ürünler hâkim konumdadır. İngiltere'den ithal edilen ürünlerin büyük bir kısmı Manchester Limanı çıkışıdır. Ayrıca Avusturya-Macaristan'ın ithalattaki payının Fransa'dan iki kat fazla olması da dikkate değer bir durumdur. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin genel ithalatında önemsiz bir paya sahip olan İsviçre, Maraş pazarında dördüncü sıradadır. Maraş'taki Fransız Konsolos Yardımcısı A. Barthélémy'e göre İngiltere, Avusturya- Macaristan ve İsviçre'nin Maraş ticaretindeki başarısının nedeni yerel tüccarlarla yakından çalışmaları ve bölge halkının zevkine uygun ürünleri pazarlayabilmeleri idi.¹⁷

Xx. Yüzyılın Başında Üretim ve Ticaret

XX. yüzyıla girildiğinde Maraş'taki üretim ve ticarete bazı değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Örneğin, 1890'lara kadar oldukça kârlı bir ihraç malı olan cehri üretimi 1900'lere geldiğinde oldukça azalmıştır. Çalı benzeri yabancı bir bitki olan cehrinin meyvesinden sarı renkli doğal bir boya üretilmekteydi. 1890'lara kadar Avrupa tekstil sanayinde yoğun olarak kullanılmış ve kültür bitkisi olarak da ekimi yapılmıştır.¹⁸ Cehri hasadı Haziran ayında yapılmaktaydı. Çalıların dibine bez serilip elle toplanan tohumlar iki hafta boyunca güneşte kurutulurdu. Bu işlem neticesinde tohumların ağırlığı üçte bir oranında azalırdu. Bir işçi günde iki üç batman¹⁹ civarı tohum toplar ve 3 ila 4 kuruşluk yemiye alırdı. Bitkinin verimi ise oldukça değişken olup yarım batmandan beş batmana kadar tohum verebilirdi. Batmanının yarım liraya (yaklaşık 11,40 frank) satıldığı dönemlerde yılda ortalama 224 ton ila 256 ton arasında üretim yapılmaktaydı. Genelde İskenderun Limanı'ndan 80 ila 100 okkalık çuvallarda kıta Avrupa'sına ihraç edilen tohumlar Maraş ekonomisine 850.000 frank getiri sağlamaktaydı. Avrupa'da endüstriyel ikamesi keşfedildikten sonra batman fiyatı 5 kuruşa (0,89 frank) kadar gerilemiş,²⁰ 1898'de sadece 75.000 frank değerindeki cehri Hamburg Limanı üzerinden Almanya'ya ihraç edilebilmiş, çok az miktarlarda da İsviçre ve Fransa'ya gönderilmiştir.²¹ Ancak 1906 yılında, Fransa'da cehri ile boyanan kumaşlar yeniden moda olunca fiyatlar yeniden artma eğilimi göstermiştir. Talep artışı cehri fiyatını 33 kuruşa kadar çıkarmış

¹⁷ "Le Commerce d'Importation de Marache en 1898", *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1899, 72.

¹⁸ Özlem Karsandık Yazıcı, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Cehri Üretimi", *Asia Minor Studies Journal*, 7/1 (2019), 24-25.

¹⁹ 1 batman 6 okkaya eşittir. Bir okka ise 1.282 gramdır. *Bulletin consulaire français* (Paris: Imprimerie Nationale, 1888), 504; *Bulletin consulaire français* (Paris: Imprimerie Nationale, 1884), 942.

²⁰ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1907, 526.

²¹ "L'Agriculture, le Commerce et l'industrie l'Alep en 1898", *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1900, 55.

ise de aşırı üretim fiyatları yeniden 21-22 kuruş seviyelerine geriletmiştir.²² Hatta 1907’de 16 kuruşa kadar düşmüştür.²³

Maraş ekonomisi için getirisi olan diğer bir yabancı bitki türü çiriştir. Maraş dağlarında oldukça bol bulunan çirişotunun kökünden ayakkabıcıların kullandığı bir tür zank yapılmakta, yaprağı yemeklerde kullanılmaktaydı. Tutkal yapımı için çirişin kökü kurutulup sarı renkte çok ince toz haline getirilirdi. Sonrasında soluk sarı bir renk elde edene kadar soğuk suyla çırpılırdı. Maraş’ın çevre köylülerinin geçim kaynaklarından olan çirişin toz halinin batmanı 5 kuruş, kök hali 2 ila 3 kuruşa alıcı bulmaktaydı. Yılda ortalama 24 ton civarında üretilen çirişin 2-3 tonu Maraş piyasasında tüketilmekte kalanı Antep, Antakya, Adana, Halep’e hatta bazı yıllarda İskenderiye’ye gönderilmekteydi.²⁴

Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Maraş’ta zeytin ağacı varlığı XX. yüzyıl başlarında görünür hale gelmiştir. Maraş mutfağında kızartma ve salata çok fazla tercih edilmediğinden zeytinyağı tüketimi oldukça sınırlıydı. 1900’lerin başlarında Maraş’ta bağ ve bahçelere dikilenler haricinde bir düzine kadar zeytinlik vardır. Ancak zeytinin yemeklerde daha sık kullanılmaya başlanması ve sabun üretiminin artması zeytine olan ilgiyi artırmış, 1907’ye kadar zeytin ağacı sayısı 20.000 civarına ulaşmıştır. Sonraki yıllarda ipekböcekçiliği için dut ekiminin yapılması zeytin ekimini kısmen yavaşlatmıştır.²⁵ 1904’te 57 ton zeytin üretimi yapılmış, 1.150 kilosu sofralık zeytin olarak tüketilmiş kalanı yağhanelere gönderilmiştir. Ortalama olarak 19 kilo Maraş zeytininden 3,5 kilo yemeklik yağ ve 1 kilo düşük kaliteli sabunluk yağ üretilebilirdi.²⁶ 1907’de ise zeytinyağı üretimi 24 ton civarında kalmış ve ihtiyaç Kilis’ten karşılanmıştır. Bununla birlikte Maraş zeytinyağının batmanı 25 kuruşa satılırken Kilis zeytinyağının fiyatı 16,5 ila 19 kuruş aralığındaydı. Ayrıca 1907’de Nizip ve Kilis’ten sabunhane için batmanı 12,5 kuruştan 48 ton düşük kaliteli yağ satın alınmıştır.²⁷

Maraş’ta bu dönemde iki sabunhane olduğu anlaşılmaktadır. Zeytin yağı arzındaki dalgalanma nedeniyle sabunhaneler yılda birkaç ay kadar üretim yapabilmekteydi. Ham maddenin Nizip ve Kilis’ten gelmesi üretim maliyetlerini artırdığından Maraş sabunlarının fiyatı Antep ve Antakya’dakilere göre daha pahalıydı. Maraş sabun tüketiminin 10.000 batmanı iç üretimden, 25.000 batmanı Antakya’dan, 15.000 batmanı Antep’ten ve 500 batmanı Halep’ten karşılanılmaktaydı. Maraş sabunun batman fiyatı 13 kuruş iken Antep sabunu 12,25, Antakya sabunu 12,75, Halep sabunu 14,5 kuruşa satılmaktaydı. Düzi-

²² "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1907, 526.

²³ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1907, 438.

²⁴ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 juin 1907, 1097.

²⁵ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 décembre 1907, 776.

²⁶ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 janvier 1905, 79.

²⁷ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 décembre 1907, 776.

ne fiyatları ise gramajlarına göre 3 kuruştan 15 kuruşa kadar değişmekteydi. Maraş'ın tuvalet sabunu ithalatı ise 1907'de yaklaşık 1.000 frank civarındaydı. Almanya, Avusturya ve İtalya'dan getirilen çok çeşitli markalar bulunmakla birlikte satış rakamları birkaç düzineyi geçmemekteydi. Bununla birlikte en çok tercih edilen marka 1907'de 750 düzine satılan "Glycérine" markalı sabundu.²⁸

Maraş'taki ipek böcekçiliği XX. yüzyıla girilirken atılım yapan sektörlerdendir. 1902-1903 yıllarında 25 ila 30 kutu ipekböceği üretimi yapılırken, 1905'te Maraş'ta 50 kutu, çevre köylerde 39 kutu ipekböceği yumurtadan çıkmıştır.²⁹ Küçük denemler niteliğinde olan bu dönemden sonra, örneğin 1906'da Fransa ve Bursa'dan 120 kutu yumurta getirilmiş ve kayda değer ipek üretimi yapılmaya başlanmıştır.³⁰ Kışın uzaması dut ağaçlarının yeşillenmesini geciktirse de 120-130 okka civarında ipek verimi alınmıştır. 1.000 dirhemi³¹ 500 ila 540 kuruş değerinde olan ipeğin büyük kısmı Halep'e gönderilmiştir.³² İpekböcekçiliğine ilginin artması dut ağacı dikimini de hızlandırmış, birkaç yıl içinde ipek üretiminin üç dört kat artacağı tahmin edilmiştir.³³

Konsolosluk raporlarında belirtildiği göre, bağıcılığın gelişmiş olduğu Maraş'ta üretilen üzümün bir kısmı rakı ve şarap üretimine ayrılmaktaydı.³⁴ Gayrimüslim nüfusun belirgin olduğu Maraş'ta yılda ortalama 35.000 okka içki üretilmekte, 15.000 okkası çevre bölgelere satılıp 20.000 okkası iç tüketime ayrılmaktaydı. Yerli içkinin ortalama fiyatı ise okka başına 5 kuruş civarındaydı. İthal içki tüketimi ise son derece kısıtlı olup en çok bilinen içkiler brendi ve konyaktı. 1903'te Maraş'ta, şişesi 6 kuruşa 100 şişe "Old Brandy", 7,50 kuruşa 50 şişe "fine champagne" ve şişesi 9 kuruşa satılan Yunan menşeli 200 şişe "Pseudo-cognacs" ve tanesi 18 kuruşa 300 şişe metexa denilen bir tür içki satılmıştır.³⁵ İthal içkilerin fiyatları dikkate alındığı daha çok ileri gelen gayrimüslimler tarafından tüketildiği söylenebilir.

Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi Maraş iktisadi yaşamının önemli sektörlerinden birisi de hayvancılıktır. Konsolosluk raporları verilerine göre, şehir merkezindeki hayvancılık ikincil faaliyet konumundayken köylerde büyük sürüler bulunmaktadır. Maraş'taki hayvancılığın verimi tahıl hasadının durumuna bağlı olup kuraklık gibi doğa olaylarına karşı kırılgandır. Örneğin 1905 kışının şiddetli geçmesi küçükbaş sürülerine büyük zarar vermiş, koyunların sade-

²⁸ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 août 1907, 254.

²⁹ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1906, 512-513.

³⁰ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 juin 1906, 694.

³¹ Konsolosluk raporlarında 1 okka=400 dirhem olarak belirtilmiştir. "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1906, 512-513.

³² "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 avril 1905, 483; "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 septembre 1905, 495.

³³ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 juin 1907, 1097.

³⁴ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 septembre 1905, 495.

³⁵ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1904, 359.

ce üçte biri kuzulamıştır. Kuzu kaybının %40'a dayandığı tahmin edilmiş, bir yaşında canlı koyunun fiyatı 60 ila 75 kuruş seviyelerine, iki yaşında koyunun ederi 95 ila 105 kuruşa kadar çıkmıştır. ³⁶ Takip eden iki yılda da karkas et fiyatları %30 civarında artmıştır. ³⁷ Bu dönemde Halep, Şam ve Musul'dan getirilen ırkların yerli ırklara göre daha verimli olduğu ifade edilmektedir. Maraş'taki hayvancılık ürünleri genelde iç piyasada tüketilmektedir. Özellikle Maraş tabakhanelerde iç piyasadan tedarik edilen yılda 150.000 civarı deri işlenmektedir. ³⁸ Dış ticarete konu olan hayvansal ürünler ise çoğunlukla canlı koyun, keçi derileri ve sakatatlardır. Zira Maraş'ta koyun çok fazla tüketilmeyip Halep ve İskenderun'a gönderilmekte, keçi derileri Marsilya'ya ihraç edilmektedir. ³⁹ İhraç edilen diğer bir ürün ise kurutulmuş ve tuzlanmış küçükbaş hayvan bağırsaklarıdır. Tüccarlar, kasaplardan 1,5 kuruşa satın aldıkları bağırsağı kurutarak 2 kuruşa Avusturya'nın Trieste Limanı üzerinden Avrupa pazarlarına satmaktaydı. Yıllık ticaret hacmi 35.000 ila 40.000 bağırsak kadardı. Diğer taraftan büyükbaş bağırsakları satılmayıp yerelde sucuk yapımında kullanılmaktaydı. ⁴⁰ Kümes hayvancılığı için ise net verilere ulaşmak çok mümkün değildir. Bölge gayrimüslimlerinin kutladığı Paskalya dışında yumurta satışı sınırlıydı. Zira hemen her evde bir kümes bulunmakta ve ev ahalisiyle komşular arasında tüketilmekteydi. Halep cinsi tavukların dışında yumurtalar genelde küçük olup ortalama 46 gram gelirken en hafifi 39 gram en ağır 51 gram civarındadır. Yumurtanın en az olduğu dönemlerde 2 yumurta 1 metelik (kuruşun dörtte biri), bol olduğu dönemlerde 5 yumurta 1 meteliğe satılmaktadır. ⁴¹

Maraş'ta ormancılık sektörü XX. yüzyılın başların oldukça küçülmüş bir iktisadi uğraş görünümündedir. Ormancılık ürünleri temel olarak yakıt ve marangozhane ihtiyaçları için kullanılmaktaydı. Ancak kontrolsüz ağaç kesimi ve ağaçlandırma yapılmaması Maraş dağlarındaki orman varlığını çok azaltmış, uzak bölgelerden odun getirilmesi yakacak fiyatlarını arttırmıştır. Isınma için en çok kullanılan meşe ve köknar kütüğünün batmanı 5 ila 7 paraya kadar çıkmış, marangozların girdi maliyetleri yükselmiştir. Yakıt olarak kullanılan kömür fiyatları ise bu dönemde batman başına 20 ila 30 para arasında seyretmiştir. ⁴²

Maraş'taki sınai üretim zirai üretim kadar geniş ve kapsamlı değildir. Zira ham maddenin mamul ürüne dönüştürülüp katma değerle satılması Osmanlı iktisadi şartlarında pek mümkün olamamaktaydı. 1839'da serbest ticarete ge-

³⁶ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1906, 329.

³⁷ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1907, 526; "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 juin 1907, 1097.

³⁸ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1907, 878-880.

³⁹ Bulletin consulaire français, 1890, 488; "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1906, 329.

⁴⁰ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1907, 438.

⁴¹ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 juin 1906, 694.

⁴² "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1906, 292.

çilmesiyle ithalat üzerindeki devlet denetiminin ortadan kalkması küçük ölçekli işletme temelinde yapılan Maraş sanayisinin, Avrupa sanayisiyle rekabet imkânını ortadan kaldırmıştır. Maraş sınai üretimi çoğu sektörde Avrupa ürünlerinin istilasına uğramış ve sınırlı üretim hacmine sahip debbağat, saraçlık, dokumacılık, köşkerlik gibi geleneksel sanayi kolları varlığını koruyabilmiştir. XX. yüzyılın başlarında, Maraş'ta yılda ortalama 150.000 deri işleyen ve 500 işçi çalıştıran 30 kadar debbağhane faaliyet göstermekteydi.⁴³ Debbağhanelerde tabaklanan derilerin büyük kısmı ayakkabı üretimine ayrılmıştır. İşlenen derinin üçte biri kadarı koyun derisi olup 10 ila 12 kuruşa satılmaktadır. Ortalama 45.000 kadarı siyah ve kırmızı renkte maroken üretilip üçte biri Maraş dâhilinde kullanılmaktadır. 10 ila 35 kuruş fiyata satılan 10.000 kadar dana derisi tabaklanmakta ve tanesi 18 ila 20 kuruşa satılan 50.000 deri taban üretilmektedir.⁴⁴ Maraş tabakhanelerinden çıkan deriler genellikle kalın yapıda olduğu için postal, yemeni ve çarık gibi ayakkabıların yapımında kullanılmaktadır. Özellikle koyun derisi ve marokenler çevre bölgelerde oldukça itibar görmektedir.⁴⁵ Ancak Avrupa tarzı ayakkabıların yaygınlaşması daha esnek olan ithal deriye olan ilgiyi arttırmıştır. 1906'da 40'a yakın köşker az miktarda olsa da Avrupa'dan ithal edilen derileri kullanmaktaydı. Doğrudan Avrupa'dan ithal edilmeyip Maraş'a Halep'ten getirilen deriler keçi, buzağı, dana ve güderi çeşitlerindendi. İthal derilerin %75'i Fransız malı olup en çok Cheysson Neveu, Cheysson et Fils, Sorrel Frères gibi markalara rağbet edilmekteydi. Ayrıca Rusya'dan kaliteli çizme derileri de ithal edilmekteydi.⁴⁶ Maraş pazarında Avrupa derilerine olan ilgiyi gören bir tüccar 1906'da Marsilya'dan doğrudan 30 balya kadar deri ithal etmiştir. Ayrıca şehirdeki iki tabakhane Avrupa tarzı derilere benzer üretim yapmaya başlamış, 5.000 kadar deri tabanlılık, 1.500 kadar sığır derisi, 1.000 okka kadar sarı buzağı derisi işleme hacmine ulaşmışlardır. Maraş'ın katma değeri üretim kollarının biri de saraçlık olup 1907 yılında 400-500 kişi istihdam sağlamıştır. Oldukça ünlü olan Maraş saraciyeye ürünleri Antep, Hatay ve Halep'ten pek çok sipariş almaktadır. Üretilen semelerin fiyatı 40 ve 50 liraya kadar ulaşmaktaydı. Bunun yanı sıra eyer yastıkları, fişek keseleri ve silah kılıfları rağbet görmektedir.⁴⁷

Maraş'taki en önemli sınai faaliyet ise dokumacılıktır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Maraş'a ziyaret eden Texier, dokumacılığın kent kimliğinde belirleyici unsur olduğu şu şekilde ifade etmiştir; “Maraş'ta dokuma sanatı çok yaygın ve faaliyettedir; abalar ve sırma ya da ipekle dokunmuş yünden harmani ve yelekler yapar-

⁴³ “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1907, 878.

⁴⁴ “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1906, 328.

⁴⁵ “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1907, 878.

⁴⁶ Bulletin consulaire français, 1890, 488.

⁴⁷ “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1906, 328; “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1907, 878.

lar, *Türkmen kadınlarının kullandıkları boyalı pamuk bezler de geniş bir ticarettir.*"⁴⁸ Fransız konsolosluk raporlarına göre ise XX. yüzyılın başında 1.500 kişinin çalıştığı sektörde magrum, alaca ve aba en çok üretilen kumaş türleridir. Pamuk ipliğinden kaba bir kumaş olan magrum, boyu 20 ilmek eni 1 ila 2 pik olacak şekilde dokunmaktaydı. Gömlek, önlük, külot gibi giysilerde sıklıkla tercih edilmekteydi. Maviye boyanan magrum ise dar gelirlerce pantolon yapmak için kullanılmaktaydı. Boyanmış Avrupa ipliğinden yapılan alaca ise bazen tek renkte bazen de farklı renklerden dokunabilmektedir. Hem kadın hem de erkek giyiminin yanı sıra mefruşat işlerinde de kullanılmaktaydı. Erkeklerin giydiği bir tür ceketin yapıldığı abanın dokunması magrum ve alacaya göre daha zahmetliydi. Ehil dokumacılar tarafından altın ve gümüş sırmalarla bezenmiş çeşitlilerini de bulmak mümkündü. Bahse konu kumaş türlerinden aba ve alaca, dış pazarlarda rağbet görürken, magrum daha çok iç tüketime hitap etmekteydi.⁴⁹ Dokumacılık sanayinde kullanılan ipliklerin bir kısmı yerel üreticilerden sağlanırken, çoğunluğu Adana ve Avrupa'dan getirilmektedir. Yerli iplik üretimi yılda 30.000 ila 36.000 okka arasında olup eğirme usulüyle yapılmaktaydı. Üretim, atölyelerden ziyade evlerde ek iş olarak yapıldığından sistematik bir üretimden söz edilemez. Hemen her evde yapılan bu iş karşılığında Maraş kadınları günde 20 para ile 30 para arasında bir kazanç elde etmekteydi. Okka fiyatı 9 ila 12 kuruş arasında değişen yerli ipliğin kalitesi makine üretimine göre düşük olduğundan kaba kumaşlarda ve dikişte kullanılmaktaydı. Adana ipliği, makine üretimi olduğundan daha kaliteliydi. Maraş piyasasına 3,5 okkalık paketler halinde sunulan Adana iplikleri dokumacılığa tercih edilmekte ve niteliğine göre 10,85 kuruştan 18,28 kuruşa kadar alıcı bulmaktaydı. Piyasadaki en kaliteli dokuma ipliği olan Avrupa ipliğinin, %66'sı Manchester'den, %33'ü İsviçre, Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden ithal edilmekteydi. 1903 yılında 124.110 okka beyaz, 103.788 okka kırmızı iplik ithal edilmiştir. Beyaz ipliğin fiyatı kalitesine göre okka başı 18,57 kuruş ile 20,72 kuruş arasındaydı. *Aigle vert*, *Eléphant*, *Lion*, *Pomme* markalı kırmızı iplik ise 21,30 kuruş ila 23,85 kuruşa alıcı bulmaktaydı. Makara ve yumak halinde satılan dikiş ipliklerinin ise tamamı İngiltere menşeliydi. 1903'te düzinesi 9 ila 16 kuruş arasında değişen 300 düzine makara ve okkası 40 kuruşa 200 okka yumak ithal edilmişti.⁵⁰ Dokumacılığa paralel olarak gelişen giyim sektöründe bu dönemde bazı değişimler yaşandığı söylenebilir. Avrupa'da sıklıkla kullanılan dikiş makineleri bu dönemde Maraş piyasasında yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵¹ Öyle ki, Amerikan Singer firması 1900'de Maraş'ta bir şube aç-

⁴⁸ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat (Ankara: Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara), 3/142.

⁴⁹ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1907, 879.

⁵⁰ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 30 avril 1904, 481-482.

⁵¹ Bulletin consulaire français, 1890, 488.

mış ve piyasaya hâkim olmuştur. Önceki yıllarda, dikiş makinesi almak isteyen kişi üreticiye sipariş verip ücreti peşin ödemekte ve nakliyeden kaynaklı riskleri üstlenmekteydi. Ancak Singer'in Maraş'a şube açılmasıyla vadeli satışlar yapılmaya başlanmış ve ürün ile ilgili sorunlarda muhatap bulunmuştur. Singer el makinelerinin peşin fiyatı 4,5 lirayken haftada 10 kuruş şeklinde taksitlendirilirse fiyatı 5 liraya çıkmaktaydı. Pedallı makinelerin fiyatı ise 6 ila 12 lira arasında değişmekteydi. Yalnızca 1 lirası peşin olarak ödenip haftalık 5 kuruş taksitle satış imkânı sunulmuştu. Bu avantajlar sayesinde 1903 yılında Singer, 65 adet el makinesi ve 30 adet pedallı makine satışı yapmıştır.⁵² Giyim sektöründen bahsederken kıyafet süslemeleri, danteller ve aksesuarlardan da bahsedilmesi gerekmektedir. Bu dönemde şık kumaşları düğmeleri Trieste'den, fesler Viyana'dan, danteller Fransa'dan ithal edilmekteydi. Yöresel erkek kıyafetlerinde çok kullanılan ipekli bükmelerle kaytanlar Sayda ve Halep'ten getirilmekteydi. 1900 yılında Sayda bükmesi, Sırma bükme (altın işlemeli), Sayda kaytanı, Halep kaytanı, simli kaytan (pirinç kaplı) ve sırma kaytan ticareti 13.000 franklık bir hacme sahipti.⁵³ Diğer taraftan bu dönemde ikinci el kıyafet alım satımı da yaygındı. Bir düzine tüccar Maraş sokaklarında dolaşp 4 ila 5 kuruşa aldıkları kıyafetleri çevre köylere ve Antep'e satmaktaydı.⁵⁴

Dokumacılık, saraçlık ve dericiliğe ek olarak marangozluk, çömlekçilik ve kuyumculuk gibi Maraş ticaretinde ikincil öneme sahip sektörler de bulunmaktadır. Genelde iç piyasaya çalışan marangozlar sandalye başta olmak üzere İskenderun ve Halep'ten az miktarda mobilya sipariş almaktaydı. Sektörün ahşap ihtiyacı çoğunlukla Maraş ormanlarından karşılanırken, Halep ve Şam'dan senede 180 ila 200 kilo arasında tutkal satın alınmaktaydı.⁵⁵

Demircilik ve kalaycılık gibi sınai uğraşlar da iç piyasaya yönelik yapılmaktadır. İktisadi şartlar gereği Maraş evlerinde, kolay kırılabilen porselen tabak çanakdan ziyade ucuza kalaylanan mutfak eşyaları tercih edildiğinden kalaycılık revaçta bir meslekti. Dolayısıyla okkası 10 kuruş olan ham bakırın ticari hacmi yüksektir.⁵⁶ Ayrıca kalaycılar senede 100 kasa civarında teneke sacından da çeşitli mutfak eşyaları üretmekteydi. Sacın üçte ikisi kasa başına fiyatı 122 ila 150 kuruş bedelle Liverpool'dan ithal edilmekteydi. Fener, lamba reflektörü, ibrik, sürahi, cezve, kahve kutusu, süzgeç, çaydanlık, rende, semaver, huni, kürek, yağdanlık gibi eşyalar teneke sacından mamul eşyalar fiyat bakımından rağbet görmekteydi.⁵⁷

⁵² "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 29 février 1904, 359.

⁵³ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1906, 512-513.

⁵⁴ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1905, 593.

⁵⁵ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 décembre 1905, 835.

⁵⁶ Bulletin consulaire français, 1890, 489.

⁵⁷ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 janvier 1905, 79.

Maraş halkının günlük yaşamında bakır ve sac mutfak eşyalarının yanında, az da olsa, porselen ve cam eşyalar da kullanılmaktaydı. İthal porselen ürünlerin başında kahve fincanları ve çay bardakları gelmekteydi. 1904-1905 arasında 925 düzine kadar altıksız, 25 düzine kadar altlıklı kahve fincanı, 80 düzine kadar çay bardağı, 60 düzine kadar tabak, 15 düzine kadar kâse, 4 ila 5 düzine sürahi, 1 düzine çaydanlık ve havan satışı yapılmıştır. Yaygın olarak satılanlar Fransa ve Belçika menşeli olup Halep, Beyrut ve İzmir'den de mal getirilmekteydi. Züccaciye ürünlerinde ise en çok lamba camı ithal edilmekteydi. Yılda 3.000 düzine kadar satılan lamba camı, çoğunlukla Viyana ve Trieste'den getirilmekte ve 15 ila 20 para arasında alıcı bulmaktaydı. Maraş'ta 1904'te, 2 ila 20 kuruş arasında satılan 1.000 parça şişe ve kavanoz, düzinesi 12-15 kuruşa 50 düzine su bardağı, 9-12 kuruşa 100 düzine çay bardağı, 2-3 kuruşa 6 düzine sürahi, 5-15 kuruşa 2,5 düzine kristal sürahi, 3-20 kuruşa 33 düzine nargile camı, 2-5 kuruşa 16 düzine şekerlik, 12-24 kuruşa 10 düzine tuz mahzeni, şark için özel olarak üretilen kurşun kaplı yuvarlak aynalar ve 0,5-2 kuruşa 3.000 adet cam bilezik satışı yapılmıştır.⁵⁸

Ahalinin gündelik yaşamında çok önemli olan bazı eşyalar da bu dönemde ithalat yoluyla karşılanmaktaydı. Çok önemli bir ürün olan kibritler genelde Avusturya'nın Graz kentinden ithal edilmekteydi. Çapı 3,5 santim olan silindirik karton kutular için 100 adet çöp bulunan Graz kibritlerinin yanı sıra kav kâğıtları da yaygın olarak kullanılmaktaydı. Mumlarda, genelde vasat kaliteli olanlar tercih edilmekteydi. Arapça bir prospektüsü olan *Bouliniks et Cie* markası yaygın olarak kullanılmakta ve 6'lı paketleri 30 paradan satılmaktaydı. Bunun yanında Fransız *Frédéric Fournier* markası da rağbet görmekteydi. Kâğıtların büyük kısmı Fransa ve Avusturya'dan getirilmekteydi. Mavi kareli mektup kâğıtları ve perakende malları sarmak için kullanılan sarı kâğıtlar Marsilya'dan, daha inceleri Trieste'den ithal edilmekteydi. Marsilya'dan ithal edilenlerin 70 kiloluluk balyası 85 kuruş, Trieste'den getirilenlerin 25 kiloluk balyası 27 kuruşa satılmaktaydı. Dikiş nakış işlerinde kullanılan iğneler İngiltere menşeli idi. En çok tercih edilen *Victoria Nadles* markasının 25'lik paketi 15 paradan, *Silvereyd Castl Steel Sharp* etiketli olanlar 10 paradan satılmaktaydı. Genelde aydınlatma için kullanılan petrol ürünleri ise 19 litresi 22 kuruş bedelle Batum'dan satın alınmaktaydı. Diğer bazı ithal eşyalardan şu şekilde bahsetmek mümkündür: Marsilya ve İskenderiye'den kahve; Fransa (özellikle Nantes merkezli *Maison Texcier et Cie* markalı) ve İtalya'dan konserve ton balığı ve sardalye; Marsilya'dan nişasta; Fransa, Avusturya ve İngiltere'den kuşun kalem; Asya ülkelerinden çaylar; 6 okkası 16 kuruşa satın alınabilen İngiltere menşeli

⁵⁸ "Lettre de Marache", *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1904, 494.

yağlı boya; Marsilya'dan ayakkabı cilası; Manchester ve Avusturya'dan menteşeler.⁵⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda geçirdiği iktisadi dönüşümler XX. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar hissedilmeye başlanmıştır. İç pazarın ihtiyaçlarına göre şekillenen ve fiyat dalgalanmalarına karşı daha korunaklı olan geleneksel üretim, Osmanlı son döneminde uluslararası piyasa koşullarına göre şekillenme eğilimindedir. Bu nedenle Maraş gibi ekonomik ilişkileri küçük ölçekli sınai faaliyetler ve zirai üretime dayanan bölgelerde ithalat-ihracat dengesi ithalat lehine bozulmaya başlamıştır. Fransız konsolosluk raporları incelendiğinde Maraş, zirai ürünler ihraç eden ve mamul madde ithal eden bir şehir kimliğine bürünmüştür. Yine de dokumacılık, dericilik ve saraçlık gibi atölye tipi küçük sınai sektörler istihdam oluşturmaya ve Antep, Halep, Antakya, Adana gibi çevre bölgelere satış yapmaya devam etmiştir. Diğer taraftan sabunhane ve marangozhaneler örneğinde görüldüğü gibi ham madde arzının düzensiz olması üretim maliyetlerini arttırmış, rekabet imkânını etkilemiştir. Buna karşın seri üretim ve düşük girdi maliyetleri ile ucuza mal satabilen sanayileşmiş ülkeler kibritten dikiş iğnesine, deriden kumaşa kadar çok geniş bir ürün yelpazesine sahiptir. Bu nedenle Maraş'taki sınai sektörler ithal ürünler karşısında ciddi bir pazar payı edinemedişlerdir. Bu dönemde İngiltere, Maraş'ın toplam ithalatının yarısını tek başına gerçekleştirmiştir. Öte yandan Osmanlı'nın genel ithalatında Fransa'nın epey gerisinde olan Avusturya ve İsviçre Maraş pazarında oldukça iyi konumdadır. Zira bu ülkeler, düşük maliyetli ürünlerin yanı sıra Maraş halkının beğenisini kazanabilecek ürünleri piyasaya sürmektedir.

Maraş'ın en önemli ihracat kalemlerinden olan zirai ürünlerin değeri, piyasa koşullarından aşırı etkilenmektedir. XIX. asrın sonunda ciddi bir getiri sağlayan cehri, kuru üzüm, mazı gibi ürünlerin değeri, Avrupa'da ikamelerinin bulunmasıyla XX. başlarında düşmüştür. Maraş ahalişi değişen koşullara ayak uydurarak zeytincilik ve ipek böcekçiliği gibi uğraşlara yönelmeye başlamıştır. Özellikle ipek böcekçiliğinde 1900'lü yıllarında başlarında büyüme görülse de kapsamlı bir program uygulanmadığından ekonomik hacmi sınırlı kalmıştır. Zeytin yetiştiriciliği ise ipek böcekçiliğine göre daha gelişmiş olmakla birlikte Maraş ihtiyacını karşılayabilmekten uzaktır.

Osmanlı son döneminde Maraş ticaretin en büyük sorunlardan birisi de ulaşımdır. İskenderun Limanı ile Halep'ten Maraş'a yapılan nakliye yük hayvanlarıyla yapıldığından pahalı ve yavaştır. Ayrıca şose benzeri kara yollarının dışında kalmaktaydı. Bu nedenle yükte hafif pahada ağır, yüksek pazar payına sahip ürünler dışında ihracat yapılması kârlı olmamaktaydı. Örneğin bu dö-

⁵⁹ Bulletin consulaire français, 1890, 489-490.

nemde Mersin Limanı ile Adana arasında demir yolu bağlantısının bulunması, hem iplikçilik gibi sınai sektörlerin hem de zirai ürün ihracının gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde Antep, Fransız konsolosluk raporlarından anlaşıldığı kadarıyla, konumu itibarıyla Maraş'tan çok daha büyük bir ticari hacme sahiptir.

Kaynakça

- “L’Agriculture, le Commerce et l’industrie l’Alep en 1898”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1900.
- “Le Commerce d’Importation de Marache en 1898”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1899, 72.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1907.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 29 février 1904.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 30 avril 1904.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 30 avril 1905.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 30 juin 1906.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 30 juin 1907.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 30 septembre 1905.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 août 1907.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 décembre 1907.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 décembre 1905.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 janvier 1905.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mai 1907.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1904.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 mars 1906.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1904.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1905.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1906.
- “Lettre de Marache”, *Revue commerciale du Levant*, 31 octobre 1907.
- Arslan, Hasan. *17. Yüzyılda Maraş Sanacağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)*. Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, 2014.
- Arslanyürek, Yaşar. “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Maraş’taki Ermeni Komitacılar ve Siyasi Faaliyetleri”. *Maraş Araştırmaları I*, ed. İbrahim Solak. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. Londra: Hurst & Company, 1998.
- Bulletin consulaire français*. Paris: Imprimerie Nationale, 1884.
- Bulletin consulaire français*. Paris: Imprimerie Nationale, 1887.
- Bulletin consulaire français*. Paris: Imprimerie Nationale, 1888.
- Bulletin consulaire français*. Paris: Imprimerie Nationale, 1890.
- Cuinet, Vital. *La Turquie d’Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l’Asie-Mineure*. ed. Ernest Leroux. Paris: 1891.
- Eldem, vedat. *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- Epstein, M. *The Early History of the Levant Company*. London: George Routledge-Sons Limited, 1908.
- Eşiyok, B. Ali. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması”. *Mülkiye Dergisi* 34/266 (2010), 67-108.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Günay, Necla. *Maraş’ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*. İstanbul: IQ Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- İnalçık, Halil. “İmtiyazat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/245-252. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

- İnan, Huricihan. “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”. *Toplum ve Bilim* 23 (Güz 1983), 9-39.
- Kallek, Cengiz. “Rıtl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/52-55.İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kasaba, Reşat. *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*. Albany: State University of New York, 1988.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1453-1610)*. Ankara: TTK Yayınları,1953.
- Owen, Roger. *The Middle East in the World Economy 1800-1914*. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2009.
- Özdamar, Toroshan. *Osmanlı Madenlerinde Fransız Sermayesi ve Galata Bankerleri Ortaklığı*. İzmir: Duvar Yayınları, 2022.
- Özdamar, Toroshan.-Yetişgin, Memet “Zeytun Kazasının İdari Yapısı ve İdarecileri (1867-1908)”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Kazaları*. ed. Danyal Tekdal. Ankara: Pegem Akademi, 2022.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*.İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Solak, İbrahim. *XVI. Asırda Maraş (1526-1563)*. Kahramanmaraş: Dulkadiroğlu Belediyesi Yayınları, 2014.
- Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. 3. çev. Ali Suat. Ankara: Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2002.
- Vlami, Despina. *Trading with the Ottomans: the Levant Company in the Middle East*. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2015.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy 1730-1840s*. California: University of California Press, 2011.
- Wood, Alfred. C. *A History of the Levant Company*. London, Frank Cass And Co. LTD, 1964.
- Yazıcı, Özlem Karsandık. “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Cehri Üretimi”. *Asia Minor Studies Journal*, 7/1 (2019), 24-33.
- Yetişgin, Memet. “Osmanlı Son Döneminde Maraş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 23. (2007), 263-303.

TÜRK KADINLAR BİRLİĞİ VE KURULUŞ YILLARINDA TÜRK KADINLAR BİRLİĞİ MARAŞ ŞUBESİ

TÜLAY AYDIN*

Giriş

Eril egemen tarih anlatısı ve öğretisinin 19.yy. da başlayan gelişmelere paralel olarak değişime uğraması ile gündelik hayatın önemli bir unsuru olan kadın ve kadın hareketlerinin de bu anlatıya dahil edildiği görülmektedir. Kadının sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel hayatta görünmeye başlaması ile eş zamanlı ortaya çıkan bu değişim, cumhuriyet ile beraber şekillenen yeni ulus devletin de modernleşme anlayışının merkezine oturmuştur. Keza merkezi ulus devletlerin toplumu denetleme ve düzenleme süreçlerinde aile, kadın, evlilik, anne gibi kurum ve ilişkiler ağı en önemli araç ve hedef konumunda yer almaktadır.¹ Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı savaş sürecinde kadının görünür kılınmaya başladığı alan cemiyet ve dernek statüsünde olmuş ve erkeğini savaşa gönderen kadın kimliği cephe gerisinde yardım ve propaganda faaliyetleri ile bir varlık göstermeye başlamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin de modernleşme ve değişim çabalarına yön verdiği kadının görünürlüğü hızla ve süratle Avrupa'daki hemcinslerinin kazandığı başarıya yaklaşmayı amaçlamıştı. Ancak asıl değişim savaş sürecinin sonunda yönünü kendi iç politikasına çeviren yeni ulus devletin kararlı adımlarıyla gerçekleşmiş, yeni rejim, kadın ile ulus devletin gelişmesi arasında açık bir ilişki bulmuş ve kadınlarla ulus-devletin şekilleneceği alanı düzenlemiştir.²

Avrupa'daki gelişim hızının oldukça uzağında kalan Türk kadın hareketinin asıl ivmesi yeni ulus devletin kadına da en az erkek kimliğine olduğu kadar ihtiyaç ve gereksinim duyması ile kazanılmıştı. Cumhuriyet modernleşmeyi kadınlar üzerine kurgulamış, kadın geleneğinin ve Osmanlı'dan kopuşun sembolü olarak algılanmış ve bu durum devletin eril karakteri ve ailedeki egemenlik alanı ile ilişkilendirilmiştir.³ Ulus devletin hızlı bir kalkınma ve değişim için toplumun yarısını oluşturan kadınların da devreye sokulması ile yükseleceği fikri devlet eliyle yürütülen bir devlet feminizmi ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte devletin kurucu eril gücünün isteği oranında ve niteliğinde şekillenmesine izin verilen kadın hareketi devlet feminizmi olarak adlandırılan kadın açısından edilgen bir tavır etrafında örgütlenmiştir. Ancak devlet ve egemen gücün isteği

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi insan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Avşar Yerleşkesi/Kahramanmaraş, tlaydn05@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-0308-1240

¹ R. W. Connell, Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998s. 178.

² Serpil Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 119.

³ Sancar, *a.g.e.*, s. 198.

dışına çıkarak Cumhuriyetin getirdiği yenileşme isteğinin de ötesinde fikirler öne süren kadın hareketi, bu süreçte de çeşitli engellerle karşılaşmaktan kurtulamamıştır. Cumhuriyetin kuruluş yılında ortaya çıkan ilk kadın örgütü aynı zamanda siyasal haklar talep ederek eril dilin sunduğunun ötesine geçen Kadınlar Halk Fırkası olmuştur. Fırka hüviyetinde siyasal haklar talep etmekten çekinmeyen ve bu talebiyle dönemin koşullarına göre hızlı bir çıkış yapan Kadınlar Halk Fırkası, kısa süre sonra Türk Kadınlar Birliği adıyla yeri ve konumu tekrar *hatırlatılan* bir dernek statüsüne haiz olacaktır. Türk Kadınlar Birliği ve yeni ulus devletin çerçevesini zorlayan Türk Kadınlar Birliğinin bu talepleri ancak uzun vade de gerçekleşebilmiş ve alınan değil ‘verilen’ haklar statüsünde gerçekleşebilmiştir. Türk Kadınlar Birliğinin Atatürk’ün isteği dahilinde bir sivil toplum kuruluşu mahiyetinde Türk kadınının gelişmesi, değişmesi ve ülke kalkınmasına katılabilmesi için yürüttüğü faaliyetler kısa sürede sayısı artan şubeleri sayesinde ses getirmeye başlamıştır. Özellikle taşra illerinin yeni cumhuriyetin ilkeleri çerçevesinde şekillenmesi, eğitilmesi ve modernleştirilmesinde büyük çalışmalar yapmış olan Türk Kadınlar Birliği, 1924-1935 arası ve 1949 sonrası olmak üzere iki evrede faaliyet göstermiştir. Maraş’ta Türk Kadınlar Birliği şubesi tek partili yıllarda değil daha fazla şube ile faaliyet gösterdiği ikinci evresinde yani Demokrat Parti Döneminde açılmış ve ilginç bir çalışma süreci içinde olmuştur. Çalışmada Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesinin faaliyetleri ekseninde çok partili yılların değişim izleri ve birliğin tek partili yıllardan kalan ideolojik kimliği ile farklılıkları Maraş özelinde ele alınmaktadır.

1. Türk Kadınlar Birliğinin Kuruluşu ve Gelişimi

Cumhuriyet ile beraber her alanda başlayacak kalkınmanın ön izlerini temsil eden kadın hareketi, sembolik bir hareket alanı olmaktan öte de uygulama pratikleri ile de modernleşme sürecinin öne çıkan bir faaliyet alanı olmuştur. Feminist hareket olarak dikkat çeken ve bir fırka hüviyetinde siyasal çalışmalar yürütmek isteyen Kadınlar Halk Fırkası, cumhuriyetin ilk yıllarının en öne çıkan örgütü olmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce 15 Haziran 1923 tarihinde Darülfünun Konferans Salonunda yapılan bir toplantı ile Kadınlar Halk Fırkasının kurulacağını ilan edilmesi ve kadınların da seçme ve seçilme hakkını almasında ısrarcı olacaklarının ifade edilmesi bu ilk kadın hareketini daha da ön plana çıkarmıştır.⁴ Kadınlar Halk Fırkası kısa süre sonra bir tüzük hazırlamış ancak bilhassa kadınlara siyasal hak isteyen ikinci maddesinin tepki çekmesi nedeniyle fırkanın kurulma talebi hükümet tarafından reddedilmiştir. Fırkanın tüm heyecanlı çalışmalarına karşın kadınların siyasal hak iddia eden bu tüzük maddesi anayasa da oy kullanma hakkı olmadığı ileri sürülerek red-

⁴ Nurşen Persentili, Türk Kadınlar Birliği Asırlık Örgütlü Mücadele Anadolu ve Trakya İl/İlçe Şubeleri, Karınca Yayınları, Ankara, 2021, s. 4.

dedilmiştir.⁵ Kadınlar Halk Fırkasının ve daha sonra Türk Kadınlar Birliğinin kurucusu olan aynı zamanda keskin dili ve söylemleri ile birliğin kapatılmasında da etkili bir sebep olduğu belirtilen Nezihe Muhiddin'i cumhuriyetin ilk yıllarının feminist bir lider kadını olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu hakların sesli bir savunucusu olan Muhiddin, fırka kuruluş dilekçesinin reddedilmesi üzerine tüzükte değişikliklere gitmiş, göze batan siyasi hak talepleri ile kadınların da silahlı kuvvetlere alınması gibi istekleri öne süren maddelerin şimdilik göz ardı edilmesini sağlamış ve Türk Kadınlar Birliği adı ile dernek statüsünde yeni bir başvuru yapmıştır. Buna göre Türk Kadınlar Birliği'nin yönetim ekibi şu isimlerden oluşmaktaydı: Başkan Nezihe Muhiddin, İkinci Başkan Nimet Rumeyde, Genel Sekreter Şükufe Nihal, Sayman Latife Bekir, Muhasebeci Seniyye İzzeddin, Sekreter Muhsine Salih ve Matlube Ömer.⁶ Yeniden ele alınan Türk Kadınlar Birliğinin tüzüğünün ilk üç maddesi ise şu şekildedir:

“Madde 1- 7 Şubat 340 tarihinde İstanbul'da Türk Kadınlar Birliği adıyla bir dernek kurulmuştur.

Madde 2- Türk Kadın Birliği, Türk kadınına sosyal ve siyasal haklar karşısında her türlü yükümlülük ve vatan ilgisini ispatlayacak bir düzeye erişirmeye çalışacaktır.

Madde 3- Birliğin amacı: Kadınlığı düşünsel ve sosyal alanlarda yükselterek, modern ve olgun bir düzeye erişmektir. Birlik bu amaca varmak için, genç kızları gerçek bir anne olarak yetiştirmek, kadınlık dünyasındaki feci sosyal yaraları iyileştirmek, dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklara yardım etmek, fakir çocukları okutmak, yeni kuşağın maddi ve manevi eğitimiyle ilgilenmek, kadınlığı dış hayatta çalışmaya özendirme için çaba sarf ederek konferanslar düzenlemek ve eserler yayımlamak konusunda elinden geldiğince çalışacaktır.”⁷

Böylece çok göze batmadan kurulan ve ülke kalkınması ile kadınların gelişmesine destek olacağı belirtilen Türk Kadınlar Birliği 7 Şubat 1924 tarihinde cumhuriyetin ilanından da çok kısa süre sonra faaliyetine başlamış oldu.⁸ Birliğin kurucusu Nezihe Muhiddin, 1925 yılında birliğin görüş, fikir ve çalışmalarının kamuoyuna aktarılması için parasını bizzat kendi vermek yoluyla *Kadın Yolu* isimli dergiyi yayınlamaya başlamıştır. Haftalık olarak çıkan dergi Türk kadınına tam bir vatandaşlık konumuna çıkarmak için hareket eden ve Türk

⁵ Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş Baskett, *Nezihe Muhiddin ve Türk kadını 931*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 29.

⁶ Yaprak Zihnioğlu, *Kadinsız inkılap (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği)*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 130.

⁷ Baykan ve Ötüş, *a.g.e.*, s. 149.

⁸ Meral Balcı-Merve Nur Tuzak, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasal Hakları İçin Mücadelesi,” *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1 (2017), s. 47; Oruç, s. 51.

kadınının çalışmasına bir yardım sunmak için yayınlanma amacında olduğunu belirtmiştir.⁹ Dergi birliğin resmi yayın organı olarak 1925-1927 yılları arasında 30 sayı olarak çıkmış ve dergide Türk Kadınlar Birliği ve faaliyetlerinin yanı sıra kadın temalı birçok haber ve makaleye yer verilmiştir.¹⁰ Bu süreçte hükümetin de Kadın Yolu dergisine devlet desteği sunarak hem maddi olarak desteklediği hem de dergiyi çeşitli vergilerden muaf tutarak yardım ettiği görülmektedir. Böylece birlik kendi güdümünde olan bir hükümet desteği sağlamıştır.¹¹ Yayınlarıyla ses getirmeye başlayan birlik, İstanbul'un ardından kısa süre sonra farklı illerde de şubeler açarak alanını genişletmeye başlamıştır. İlk etapta Denizli, Üsküdar, Oruz, Diyarbakır gibi yerlerde şubeler açan Türk Kadınlar Birliği, kısa sürede 500 üyeye sahip olmuştur.¹² Türk Kadınlar Birliği ilk kongresini kurulduktan oldukça geç bir tarihte 25 Mart 1927 tarihinde İstanbul'da yapmıştır. Bu yıllarda da tüzükte yer alan siyasi hak istemlerini ifade eden maddelerde değişim talebi istenmiş, kongre özellikle 2. maddenin değiştirilmesi konusunda tartışmalara sahne olmuştur. Ancak Nezihe Muhiddin siyasi hak talep eden maddenin değiştirilmesi isteğini maddenin sakıncalı ve kimseyi üzecek bir içeriğinin olmadığı ve tam anlamıyla her vatandaş için talep edilmesi hak olan bir madde olduğu gerekçesi ile reddetmiştir. Böylece siyasi hak talep eden madde değiştirilmemiş buna karşın İstanbul Valiliği de kadınların siyasi hakları bulunmadığı gerekçesiyle bu tüzüğü kabul etmemiştir.¹³

Nezihe Muhiddin'in siyasi haklar konusundaki ısrarı ve katılımı hem birlik içinde bir kopma ortaya çıkarmış hem de kendi başkanlığının sonunu getirecek bir başlangıcı oluşturmuştur. Muhiddin'in ısrarlı savunması kadınlara siyasi hakların verilmesinin bir taviz değil yüksek bir gayenin gerçekleşmesinin sağlanması olacağı ve bunun hükümetle bir çelişme yaratmadığı fikrini taşımaktaydı. Muhiddin hükümetin kadınlar için sağlamış olduğu hakların süregelen bir devamı olduğunu iddia ettiği siyasi hakların verilmesi ile kadınların daha da yüksek bir seviyeye geleceğini iddia etmiştir. Ancak hükümetle ters düşme durumunun yarattığı gerginlik kısa sürede birliğe de yansımış ve Başkan Muhiddin hakkında usulsüzlük ve yolsuzluk yaptığı iddialarını taşıyan bir soruşturma başlatılmıştır. Muhiddin'in bu iddiaları reddeden ve kongrede hesapların ve harcamaların incelenmesini isteyen talebi de kurul tarafından reddedilmiş ve Nezihe Muhiddin böylece birliğin başından uzaklaştırılması için yaratılan bahaneyle yenilmekten kurtulamamıştır. Keza bir süre sonra yapılan ince-

⁹ Müge Dişbudak, *Türk Kadınlar Birliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008, s. 14.

¹⁰ Zehra Toska-Serpil Çakır, İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927), Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 313-320.

¹¹ Nevin Yurdsever Ateş, *Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu 1925-1927*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s.42-43

¹² Dişbudak, a.g.t., s. 13.

¹³ Dişbudak, a.g.t., s. 19-20; 23.

lemelerde herhangi bir usulsüzlük ve yolsuzluk yapılmadığı ortaya çıkmıştır.¹⁴ Ancak görevinden uzaklaştırılan Nezihe Muhiddin'in kongreye katılımı da uygun bulunmamış ve onsuz yapılan kongre de Türk Kadınlar Birliği Başkanlığına Latife Bekir seçilmiştir.¹⁵ Bu sıralarda Muhiddin geniş bir kamuoyu desteğinden mahrum kalmış aksine kamuoyunda Muhiddin'in kadın hakları ile ilgili fikirlerinin *zamansız, aşırı ve yersiz* olduğu konusunda ortak bir görüş birliğine varıldığı görülmüştür.¹⁶

Türk Kadınlar Birliği, Nezihe Muhiddin sonrasında Latife Bekir başkanlığında eskiye nazaran daha çok bir dernek statüsünde çalışmalar yapmış ve Muhiddin'in sert ve keskin politikaları yerine daha ılımlı bir çalışma prensibi ile hem kamuoyuna hem de hükümete uyumlu bir görüntü vermiştir. Daha ziyade hayır işleri, kadınlarla ilgili çeşitli sosyo-kültürel ve eğitim içerikli çalışmalar yürüten birlik, siyasetten uzak bir görüntü vermeye başlamıştır. Bu uyumlu tutumun meyvesi ise ilerleyen yıllarda verilen seçme ve seçilme hakkının kullanımında birçok kadın adayın belirlenmesi sırasında önceliğin Türk Kadınlar Birliği üyelerine verilmesi olmuştur.¹⁷ Latife Bekir önderliğinde derneğin yaptığı başlıca faaliyetler; yoksul çocuk ve kadınlara iş bulunması, gelir sağlanması, yerli malı tüketiminin kadınlarda uyarıcılarla içselleştirilmesi, okuma yazma seferberliğinin bir uygulayıcısı olarak kadınlara kurslar açılması gibi etkinlikler olmuştur.¹⁸ Tüm bu çalışmalar yapılırken Atatürk'ün kadınların seçme ve seçilme isteklerini dikkate alan büyük inkılabı uygulamaya konulmuş ve CHP tarafından verilen kararlar önce 1930 yılında Belediye seçimlerine katılan kadınlar burada yakaladıkları başarının ardından 1934 yılında da genel seçimlere katılarak milletvekili olma hakkını elde etmiştir. Bu durum Türk Kadınlar Birliği tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, Türk Kadınlar Birliği İstanbul şubesi tarafından CHF fırka binaları önünde çeşitli kutlama eylemleri yapılmıştır.¹⁹ Ancak bu gelişme ve ardından İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Kadın Kongresinin yarattığı güçlü etki Türk Kadınlar Birliği'nin ilk evresinin sonunu getiren gelişmeler olmuştur. Keza kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması ile birlikte Türk Kadınlar Birliği, amaç ve hedeflerine erişmiş bir dernek olduğunu ilan etmiş ve derneğin fesih edildiğini açıklamıştır. 1935 yılında Türk Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir, talebin CHP'den geldiği belli olan bir demeç ile derneğin kapatılmasının daha evvelde gündemde olduğunu ancak 1935 yılında İstanbul'da yapılan Uluslararası Kadın Kongresi'ne ev sahi-

¹⁴ Zihnioglu, *a.g.e.*, s. 203; 204.

¹⁵ Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 145; Selin Gizem Oruç, *Türk Kadınlar Birliği (1924-1935)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2010, s. 74.

¹⁶ Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara, 1982, s. 694.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1928, s.1; Oruç, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁸ Dişbudak, *a.g.t.*, s. 40

¹⁹ *BCA*, 30.10.0.0-80.526.4, 14.04.1930.

bi olunması nedeniyle bu kararın ertelenmiş olduğunu ifade etmiştir. Yapılan son açıklama ile ülkede kadınlarla erkeklerin siyasi alanda da tam olarak eşitlendiği ve bu sebeple erkek-kadın olarak ayrı ayrı bir örgütlenmeye gerek olmadığı ifade edilerek derneğin fesih edildiği belirtilmiştir. Derneğin eşya ve teçhizatı CHP'ye devredilirken kasada bulunan bir miktar parası da çeşitli yardım kuruluşlarına bağışlanmıştır.²⁰

İlk devresini 1935 yılında kapatmış olan Türk Kadınlar Birliği, ikinci olarak 1949 yılında yaklaşık on dört yıl aradan sonra yeniden faaliyete geçmiştir. Bakanlar Kurulunun 30.05.1949 sayılı kararıyla Türk Kadınlar Birliği'nin ilkinden farklı olarak bu defa Ankara merkezli olarak açıldığı görülmektedir.²¹ Derneğin tekrar kurulma gerekçesi kadınların gericilikten korunması, demokrasinin gelişmesinin sağlanması, kazanılmış bulunan kadın haklarının korunması ve Atatürk devrimlerinin ancak örgütlü bir mücadele ile korunabileceği olarak açıklanmıştır. Türk Kadınlar Birliği asıl amacını şöyle açıklamaktadır: “*Memlekette bir kadın teşekkülüne ihtiyaç vardır. Fakat geriye dönerek sülfejlik yapmak için değil, tabir yerinde ise misyonerlik yapıp kadınlığımızı ve geri kalan orta şark kadınlığımızı yetiştirmek.*” Birliğin CHP liderliğinde İnönü'nün fahri başkanlığında kurulmuş olması Türk Kadınlar Birliği üzerindeki siyasi etkiyi göstermekle beraber cemiyetin siyasetle ilgilenmeyeceği temel bir şart olarak koşulmuştur. Yeniden kurulan Türk Kadınlar Birliği kurucu ve idare heyeti üyelerinin milletvekillerinden oluşması dikkat çekicidir. Türk Kadınlar Birliği'nin başkanı yine Latife Bekir Çeyrekbaşı olmuş, heyet Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan, Ankara Milletvekili Mebrure Aksoley, Kamile N. Erim, Neriman Ş. Sirer, Aliye K. Beyazıt, Lamia Fermen, Dr. Mediha Eldem, Necile Biren'den kurulmuştur.²² Türk Kadınlar Birliği'nin kadın ve erkeklerin artık eşit haklara sahip olması nedeniyle 1935 yılında kendini fesih etmiş olması bu sıralarda çokça eleştirilmekteydi. Türk Kadınlar Birliğine yapılan eleştirilerde verilen bu hakları muhafaza etmenin ve kadın haklarını korumanın ancak Batılı ülkelerde olduğu gibi siyasal partilerin güdümünde kalmadan sivil örgütlenme yoluyla yapılabileceği belirtilmiştir.²³ Türk Kadınlar Birliği ilk devresinde olduğu gibi çalışma ve faaliyetlerini kamuoyuna anlatmak üzere basının gücünden faydalanmış ve 1947 yılında yazı işleri sorumluluğunu üstlenen İffet Halim Oruz idaresinde Kadın Gazetesini çıkarmaya başlamıştır.²⁴ Gazete ilk sayısını “*Kadınlığımızın Düşünce, Görüş, Duyuş ve İsteklerine Hizmet Etmek İçin Çıkıyoruz!*” manşeti ile çıkarmıştır. Gazete sayıları boyunca Oruz'un yazılarına da yer verilmiştir.²⁵ Türk Kadınlar

²⁰ Dişbudak, a.g.t., s. 66; 69.

²¹ BCA, 030.18/01.02.120.54.10.

²² Kadın Gazetesi, 18 Nisan 1949, s.

²³ Kadın Gazetesi, 16 Mayıs 1949, s. 1; 6.

²⁴ Kadın Gazetesi, 18 Ağustos 1947.

²⁵ Kadın Gazetesi, 1 Mart 1947, s.1.

Birliği kısa süre içinde birçok şubeye sahip olmuştur. Türk Kadınlar Birliği'nin İzmir²⁶ ve İstanbul²⁷ şubeleri kısa süre içinde açılırken, Eskişehir, Bolu, Seyhan, Trabzon, Samsun, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa'da,²⁸ Elâzığ, Diyarbakır, Urfa, Malatya ve Kayseri'de²⁹ 15 Kasım 1953'te Bursa'da,³⁰ 10 Ocak 1954 yılında ise Erzurum da³¹ olmak üzere 1958 yılında 40 ilde örgütlendiği görülmüştür.³²

Türk Kadınlar Birliği'ye 1954 yılında kamu yararına hizmet veren bir dernek statüsü verilmiştir.³³ Kadınlar Birliğinin kurulması ya da böyle bir birliğe gerek olup olmadığı konusu da uzun süre tartışılmıştır. Buna birliğin kendi gazetesinde verilen cevapta Atatürk Döneminde yapılan *hamlelere devam edilme şansı olsaydı eğer lüzum olmayabileceği* ancak şu şartlarda kadınlarla ilgili yapılan inkılapların durma evresine geldiği ve bunu savunup devam ettirmekle yükümlü olanın sivil bir örgüt olarak Türk Kadınlar Birliği olduğu iddia edilmiştir.³⁴ Aynı yıl kabul edilen tüzüğünde yapılan değişikliklerle birliğin gayesinin Türk inkılabı ile kadınlara verilen hakları korumak, demokratik gelişime katkıda bulunmak, Türk kadınının eğitim, kültür ve sosyal gelişimini artırmak, uluslararası kadın kongrelerinde erkeklerle eşit haklara sahip bulunamayan milletlerin kadınlarının da eşit haklara kavuşması için çalışmak olarak belirlenmiştir. Ayrıca derneğe üye olmak için de Türk olmak ve 18 yaşını doldurmuş olmak, medeni haklara sahip olmak ve birliğe mensup iki üye tarafından önerilmek olarak belirlenmiş ayrıca erkeklerinde birliğe üye olabilecekleri belirtilmiştir. Öte yandan siyasi partilere üye kadınların birliğe üye olabileceği ama birliği siyasetle meşgul etmeyeceği ifade edilmiştir.³⁵ Bu maddeye karşın birliğin tüm yaşam alanı boyunca siyasetle çok yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Öyle ki bizzat siyasi kadınların kurduğu Türk Kadınlar Birliğinin en çok uğraş verdiği alanlardan biri de ilk evredeki kuruluş felsefesine uygun olarak kadınların siyasette daha çok görünür olmasını sağlamaktır. Birliğin bu amacı çok partili döneme geçişte de devam etmiş ve birlik zaman zaman CHP, DP ve MP yönetimlerine aday listelerine kadınların alınması konusundaki dileklerini iletmıştır.³⁶

Türk Kadınlar Birliğinde hangi kadınların görev alabileceği konusu da önemsenmiş ve bu *birliğin ismine layık, bu sorumluluğu alabilecek cesaretle ve viz-*

²⁶ *Kadın Gazetesi*, 20 Şubat 1950, s. 1; 5.

²⁷ *Kadın Gazetesi*, 16 Mayıs 1949, s. 1.

²⁸ *Kadın Gazetesi*, 14 Kasım 1949, s. 2.

²⁹ *Kadın Gazetesi*, 27 Şubat 1950, s. 1.

³⁰ *Kadın Gazetesi*, 28 Kasım 1953, s. 1.

³¹ *Kadın Gazetesi*, 16 Ocak 1954, s. 7.

³² Dişbudak, a.g.t., s. 80.

³³ BCA, 30.18.1.2-135.34.7, 10.04.1954.

³⁴ *Kadın Gazetesi*, 7 Mayıs 1953, s. 1.

³⁵ *Kadın Gazetesi*, 17 Nisan 1949, s.1-5.

³⁶ *Kadın Gazetesi*, 10 Nisan 1950, s. 1.

yonda kadınlara yer verilmesi gereği ifade edilmiştir.³⁷ Öte yandan Türk Kadınlar Birliği çalışmalarını çeşitli kollar altında sürdürmüştür. Türk Kadınlar Birliği; Köycülük Kolu, Hukuk Kolu, Eğitim Kolu, Gençlik Kolu ve Sosyal Kol olmak üzere beş kol halinde faaliyet göstermiştir.³⁸ Türk Kadınlar Birliğinin en önemli faaliyet alanlarından biri de genç kızların cumhuriyet değerleri ölçüsünde eğitilmesi ve olanaklarının daha da geliştirilmesini sağlamaktı. Bu amaçla örneğin *Sosyal Himaye Kursu* açarak genç kızlar için hastane, doğumevleri ve çocuk bahçeleri gibi yerlerde uygulamalı eğitim almaları sağlanmış, yoksul kızlar içinden seçilen 25 kız çocuğu hem kendilerine bir fayda sağlamış hem de sosyal yardım kapsamında birçok insana yardım etmiştir.³⁹ Yine birlik üyesi genç kızlar gençlik kolu çalışmaları kapsamında İtalya ve Edinburg Festivallerine katılım sağlamış, genç kızlar için radyoda ailevi ve terbiye üzerine konferanslar yapılmış,⁴⁰ özellikle taşradaki şubelerinde kadınların temsilinde ve sosyalleştirilmesinde etkili olmaya çalışmıştır. Türk Kadınlar Birliği uluslararası platformlarda da temsil fırsatı sağlamış özellikle Milletlerarası Kadınlar Birliğinin düzenlediği kongrelere katılım göstermiştir. Türk Kadınlar Birliği, 1952 yılında 16.sı düzenlenen Milletlerarası Kadınlar Birliği Umumi Kongresine katılmış, birliği kongrede Genel Merkez Başkanı Mualla Anıl ile İstanbul Merkezi Başkanı İffet Halim Oruz temsil etmiştir.⁴¹ Öte yandan birliğin sayısız etkinliklerinden biri de kadın teması altında önemli kadınlara yaptıkları taltif ve teşekkür çalışmaları olmuştur. Bu kapsamda Zübeyde Hanım, Halide Edip Adıvar gibi sembol isimlerin büstlerinin yaptırılması, ilk kadın milletvekillerinden ve Kurtuluş Savaşının simge isimlerinden Satı Kadın'ın mezarının yaptırılması; yine Nene Hatun'un büstünün yapılmasının yanında kendisine 1955 yılında *Yılın Annesi* ödülünün verilmiş olması gibi pek çok etkinlik Türk Kadınlar Birliği öncülüğünde hayata geçirilmiştir.⁴²

Türk Kadınlar Birliği, tüm bu çalışmalarına karşın kendi tabanından sağladığı bir kitleye sahip olmadığı için birçok şubesinde ses getirememiş ve daha geniş kitlelere ulaşamamıştır. Toplantılarındaki katılım düşüklüğü, yeterli oranda kongre yapılmamasından yapılan bu çıkarıma göre Türk Kadınlar Birliği'ne üye kadınların birçoğu elit ve zengin bir sınıfa tabi olan ve önemli mesleklerde bulunan kadınlardan oluşmaktaydı.⁴³ Kurucularının siyasal ve üst kimliklerine bakıldığı zaman bu birlikte bir üst yapı tarafından oluşturulmuş dernek konumunda olması tesadüf olmamıştır. Kuruluş yıllarında estirdiği taze hava

³⁷ *Kadın Gazetesi*, 30 Nisan 1953, s. 1; 7.

³⁸ *Kadın Gazetesi*, 2 Haziran 1952, s. 7.

³⁹ *Kadın Gazetesi*, 15 Eylül 1952, s. 5.

⁴⁰ *Kadın Gazetesi*, 19 Mart 1953, s. 6.

⁴¹ *Kadın Gazetesi*, 6 Ekim 1952, s. 1; 7.

⁴² *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1955, s. 1; İşat, a.g.t., s. 124.

⁴³ Dişbudak, a.g.t., s. 69; Gürcan Bozkır, "Türk Kadınlar Birliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 3 sayı 9-10, 2000, s. 114.

zamanla yerini yeknesaklığa bırakmıştır. İlk evresinde CHP ile yakınlık içinde olan Türk Kadınlar Birliği, ikinci evrede DP ile yakın temas içinde olmuştur. 1960 yılında yaptığı kongresinde DP Milletvekili Nazlı Tıbar'ı başkanlığa seçen Türk Kadınlar Birliği,⁴⁴ 1970'li yıllarda ülkenin kadın potansiyeline büyük katkılar sunmuş ve Cumhuriyet Senatosuna kadın senatörler gönderme başarısını da göstermiştir. 1980 darbesi sonrasında diğer tüm dernekler gibi kapatılan ve 1981 yılında tekrar faaliyetlerine başlamış olan birlik bugün faaliyetlerine devam etmektedir.⁴⁵

2. Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi ve Çalışmaları

Cumhuriyetin ilk döneminden çok partili yıllara kadar ortaya konan reformist çabaların en önemli adımlarını kadınların oluşturduğu bilinen bir gerçek olmakla beraber değişimin en net gerçekleşmesi istenen yerlerin aynı zamanda muhafazakâr düşüncüyü besleyen taşra kentleri ve kırsal yaşam bölgeleri olduğu da aşıkardır. Cumhuriyet modernleşmesi aileden başlayarak kadın kimliğinde yapılacak bir değişimle önce aileyi sonra toplumu dönüştürme amacıyla olmuştur. Bu amaçla taşra illerinde de çeşitli kurumlar aracılığıyla yapılacak değişimin merkezinde kadınlar yer almıştır. Diğer pek çok il gibi Maraş'ta da cumhuriyet döneminde açılmayan Türk Kadınlar Birliği'nin oldukça ileri bir tarihte ve DP döneminde açılmış olması sürecin olgunlaşan koşulları ve DP dönemindeki ekonomik ve sosyokültürel değişime işaret etmektedir. Bu kapsamda 1949 yılında Ankara'da tekrar açılan Türk Kadınlar Birliği ile cumhuriyet yıllarının ilk evresinde açılan Türk Kadınlar Birliği arasında amaçsal olarak çok ciddi bir fark bulunmadığı görülmektedir. Ancak değişen yaşam koşulları reformların benimsenerek hayata geçirilmesinden sonra bu hakların korunması ve sürekliliğini sağlama amacı esas olmuştur. Taşra illerinde de yaşanan bariz gelişme sayesinde Türk Kadınlar Birliği bu yıllarda daha fazla ilde yayılım göstermiştir.

Maraş'ta Türk Kadınlar Birliği'nin açılacağına dair ilk duyum ve bu yönde Türk Kadınlar Birliği'nin Maraş'ta yaptığı ilk atılım 1956 yılında Maraş'ta valilik desteğiyle açılacak olan Çocuk Kütüphanesine birlik tarafından da yardım edileceği bilgisi olmuştur. Aynı tarihlerde Türk Kadınlar Birliği, Maraş'ta bir şube açmak isteğini de Maraş Valiliğine iletmiş görünmektedir.⁴⁶ Birkaç ay sonra bu isteğin yerine getirildiği ve Maraş Şubesini açma yetkisinin bu sıralarda Maraş Valisi bulunan İbrahim Öztürk'ün eşi İkbâl Öztürk'ün başkanlığını yaptığı bir heyete verildiği anlaşılmaktadır. Böylece Maraş'ta şubesi açılmak üzere bulunan Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi İdare Heyeti ilk toplantısını 16 Ağustos 1956 tarihinde Halk Eğitim Merkezinde yapmıştır.⁴⁷ Türk Kadınlar

⁴⁴ *Kadın Gazetesi*, 14 Şubat 1959, sayı:545.

⁴⁵ Persentili, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁴⁶ *Demokrasiye Hizmet*, 14 Haziran 1956, s. 1.

⁴⁷ *Maraşın Sesi*, 15 Ağustos 1956, s. 1; *Halk Postası*, 15 Ağustos 1956, s. 1; *Kahramanyurt*, 15 Ağustos 1956, s. 1.

Birliği Maraş Şubesi 16 Ağustos 1956 tarihinde resmi olarak kurulmuş ve oldukça dikkat çeken bir açılış merasimi düzenlenmiştir. Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi açılış töreni Maraş Valisi İbrahim Öztürk öncülüğünde Halkevinde yapılmış ve açılışa 45 bin nüfuslu şehirde çoğu memur ve subay ailelerine mensup olan 38 kadının katıldığı belirtilmiştir. Ancak belirtildiğine göre 38 delege kadından daha fazla kadının katılımının beklendiği toplantıya katılımın artması için toplantı geç başlatılmıştır. Nihayetinde 4 memur eşi kadının daha açılışa katılımı ile kadın delege sayısı 42'yi bulmuştur.⁴⁸ Başka bir gazete haberine göre ise Halkevinde yapılan toplantıya 100'e yakın kadın katılmıştır.⁴⁹ Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi Müteşebbis Heyeti Başkanı aynı zamanda Vali İbrahim Öztürk'ün eşi İkbal Öztürk açılışta birliğin Maraş'taki amaçlarına değinen şu konuşmayı yapmıştır:

“Değerli Arkadaşlarım. Aziz Türk Anneleri,

Maraş'ta Kadınlar Birliği hayırlı ve lüzumlu bir teşekkülün kuruluşuna ön ayak olmak bahtiyarlığına erişmiş bulunuyoruz. Türk Kadınlar Birliği ilk defa merkezi Ankara'da olmak üzere 13 Nisan 1949 tarihinde kurulmuştur. Maraş'ta bu hayırlı teşekkülün kuruluşu biraz gecikmiş olmakla beraber hepimizin gayretli çalışmaları sayesinde kaybedilen zaman telafi edilecektir. Birliğin gayesi tüzüğünde açıklanmıştır: 1. Türk inkılabının kadınlarımıza verdiği haklarını korumak, kullanılmasını sağlamak. Türk kadınının demokratik bünyemizde hak, vazife ve mesuliyet duygularının kökleşmesine ve gelişmesine yardım etmek 2. Türk analarının eğitim ve sosyal davalarını ele almak suretiyle kültür seviyesinin ve hayat şartlarının yükselmesine çalışmak, ferdi hürriyetin yegâne teminatı olan (şahsiyete hürmet) esasına göre yetiştirmek. 3. Kadınların erkekler ile eşit haklara sahip olmasını gerektiren mesaiyi yapmak, düşmüş sefil himayeye muhtaç hemşerilerimize maddi ve manevi yardımlarda bulunmak, hasta ve tedaviye muhtaç olanların doktor ve ilaç ihtiyacını temin etmek 4. Okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğrenmesini sağlayacak kurslar açmak, Çalışan annelerin çocuklarını ellere erk ederek huzur içinde çalışmasını sağlayan kurslar açmak. Yardıma muhtaç kabiliyetli öğrencilerin okullara yerleştirilip yetiştirilmesini sağlamak. Talihin gadrine uğramış ahlak ve faziletini kaybetmiş bedbahtlara doğru yolu göstermek, kanuni nikahın lüzum ve faydalarını belirtip kökleşmesine yardım etmek gibi birçok mühim mevzuları teşkil etmektedir.

Muhterem arkadaşlar,

Bu kadar hayati bir mana taşıyan ve cemiyetimizin mevcudiyetini sağlayan bu davaların tahakkuku siz münevver hanımların çalışma ve gayretine bağlıdır. Vilayetimizde kadın davalarının ne büyük kıymet ve ehemmiyet taşıdığını zikre

⁴⁸ Engizek, 17 Ağustos 1956, s. 1.

⁴⁹ Halk Postası, 17 Ağustos 1956, s. 1.

lüzum görmüyoruz: Her gün kaşımızda cereyan eden sahne ve hadiseler bizim bir an önce bu davayı ele almamızı emretmektedir. Maraş'ımızın münevver ve idealist hanımlarını açtığımız bu dava bayrağının altına çağırırken hepimize tanrıdan muvaffakiyetler dilerim”⁵⁰

Böylece Maraş'ta Türk Kadınlar Birliği'nin mevcut amaçları hem inkılapların sağladığı hakları korumak hem de kadınların annelik gibi misyonlarını rahatlıkla sürdürebilmesi için gerekli eğitim ve kalkınma hamlesini yapabilmek olduğu açıklanmıştır. Tek partili dönemde en önemli ibarelerden biri de kadının anne ve aile kimliğine yapılan atıf olmuş ancak bu kimliği modernleştirme ve sosyal hayat ile besleme amacı güdülmüştür. Keza Atatürk'e göre kadın *ağır, vakur* ve en büyük vazifesi *analık* olan bir kimlikle tanımlanmaktadır.⁵¹ Öztürk'ün yaptığı bu konuşma sonrasında birliğin bütçesi belirlenmiş ve bütçe 1200 lira gelir ve 1200 lira gider olmak üzere toplam 2400 lira olarak saptanmış, son olarak Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi İdare, Haysiyet ve Murakabe Heyetleri belirlenmiştir. Buna göre Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi İdare Heyeti; Başkan İkbal Öztürk olmak üzere İlhan Çuhadar, Melek Hüdayi, Muattar Ergün, Leman Somtürk, Hatice Aytemiz, Muazzez Akçalı, Türkan Aral; Haysiyet Divanı: Mehzat karaçam, Nuriye Kışlalıoğlu, Hadiye Kadioğlu Ayşe Bulum ve Gülsüm Barutçu; Murakabe Heyeti ise Semahat Yıldırım, Sabahat Özbater asil üyeler, Hatice Aytemiz ve Muattar Ergün ise yedek üye olarak belirlenmiştir.⁵² Seçimlerin ardından dilekler bölümüne geçilmiş ve özellikle Kadınlar Birliğinin particilik yapmayacağı belirtilmiş ve şehirde sosyal konular ile ilgilenilmesi isteği üzerinde durulmuştur.⁵³

Siyasetle uğraşmayacağı açık bir kural olarak hem merkez hem Maraş şubesi tarafından belirtilen Türk Kadınlar Birliği'nin aynı zamanda Maraş şubesinin kurulduğu yıllara tekabül eden dönemde Türkiye gündemini de meşgul eden bir hareket ile öne çıktığı görülmektedir. 1954 yılında arttığı gözlenen gericilik olaylarına ve bunun kadınların giyimine de giderek yansıyan bir süreç ortaya çıkarması nedeniyle Türk Kadınlar Birliği, bu yıllarda çarşafa karşı bir savaş başlatmış ve hatta bunu çalışma programına da dahil etmiştir. Bu programa göre; Atatürk inkılaplarına olan bağlılık için aktif çalışmalar yürütmek, il ve ilçe yönetimlerinden kıyafet kanununun gereğince uygulanması için yasal olarak yetkilendirilmesini sağlamak, yeşil tehlike olarak adlandırdıkları dine zarar veren batıl inanışlara karşı durmak ve kadınları medeniyetine erdirmeye amaçlanmıştır.⁵⁴ Keza Türk Kadınlar Birliği'nin kuruluş felsefesine ve modernleştirilecek kadın tanımına giren alanda çarşaf aslında siyasal İslam'a bir düşmanlık-

⁵⁰ *Engizek*, 17 Ağustos 1956, s. 1.

⁵¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları I, Ankara, 1997, s. 89; 90.

⁵² *Engizek*, 17 Ağustos 1956, s. 1.

⁵³ *Kahramanyurt*, 17 Ağustos 1956, s. 1.

⁵⁴ Dişbudak, *a.g.e.*, s. 86.

tan çok cehaletin, eskinin ve geriliğin sembolü yani toplumsal modernleşemenin simgesel bir temsilcisi olarak lanse edilmiştir.⁵⁵ Türk Kadınlar Birliği'nin çarşaf mücadelesi teorik bir söylem olarak kalmamış siyasal alana da yansımış ve ülkede çarşafın yasaklanması için bir kanun teklifi verilmiştir. Birlik üyesi ve milletvekili olan Aliye Timuçin tarafından verilen yasa önerisi sonrası çarşaf konusu basın ve kamuoyunda oldukça tartışılmaya başlamıştır.⁵⁶ Türk Kadınlar Birliği çarşaf yasağının Meclis'te kabul edileceğinden emin bir biçimde kadınlara giyinmeleri için ucuz manto temin edileceğini belirtmiş ve hatta çeşitli manto modelleri bile belirlemiştir.⁵⁷ Kısa sürede çeşitli araştırmalar yapan ve eylemleri ile bu isteğini uygulamaya döken Türk Kadınlar Birliği, örneğin Erzincan'a gönderilen bir uzmanın tetkikleri sonunda çarşafın İslami bir yanı bulunmadığı ve medeni bir kıyafet olmadığı yönünde bir açıklama yapmıştır.⁵⁸ Sonraki yıllarda da bu tutumunu devam ettiren Türk Kadınlar Birliği'nin başkanı aynı zamanda DP Milletvekili olan Nazlı Tıbar ise Türk kadınına irtica ile savaşa davet etmiş ve dini duyguların ve geri fikirlerin kullanılmasını, modern Türkiye'ye uymayan ve din ile alakası olmayan çarşafın, aydınlar yoluyla kaldırılması gereğini vurgulamıştır.⁵⁹ Ancak Türk Kadınlar Birliği'nin bu yorum ve istekleri muhafazakar kesimlerden oldukça tepki çekmiş ve ağır eleştirilere uğramıştır. Hatta bazı illerde karşı protestolar yapılmıştır.⁶⁰ Bu muhalif tavrın sergilendiği yerlerden biri de Maraş olmuştur. 1956 yılında Türk Kadınlar Birliği'nin Maraş'ta şubesini açması ile şehirde kadınların kıyafetlerine karışılacağı yönünde de bir algı oluşmuştur. Öyle ki Maraş'ta bu algı Türk Kadınlar Birliği'nin açılışını gölgede bırakmış ve çarşaf yasağının getirileceği korkusu halk arasında yayılmıştır. Açılışından kısa süre sonra Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi İdare Heyeti, Haysiyet Divanı ve Murakabe Heyeti Türk Kadınlar Birliği Merkezinin çarşaf ile ilgili açıklamalarından dolayı şehirde oluşan bu endişeyi 24 Ağustos'ta yaptıkları müşterek ikinci toplantı sonunda hazırladıkları bir beyanname gidermeye çalışmak durumunda kalmıştır. Ses getiren ve tartışılan beyanname, şu maddeleri ihtiva etmektedir:

“1-Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesininin kıyafetle uğraşacağı söylentileri tamamen asıl ve esastan uzaktır.

2-Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi tüzüğündeki esaslar çerçevesi içinde kahramanlar anası olan Maraşlı kadınlarımızın haklarının korunmasına, kültür seviyesinin yükselmesine yardım ederek onların eşsiz kabiliyet ve başarılarını tanıtacaktır.

⁵⁵ Ceren İştat, *Türk Kadınlar Birliğinde Devlet ve Sınıf İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 140.

⁵⁶ Dişbudak, *a.g.e.*, s. 86.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 27 Mart 1956.

⁵⁸ *Kadın Gazetesi*, 19 Mart 1953, s. 6; *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1952, s. 1; 7.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1959, s. 1.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1959, s. 1.

3-Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesine üye olan ve vazife alanlar tüzükteki gayeleri tahakkuk ettirmeyi; memlekete hizmet etmeyi başlıca gaye edinmişlerdir.”⁶¹

Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi tarafından ilan edilen bu beyannameye destek veren yorumların yanında karşı çıkan yorumların da olması dikkat çekicidir. Beyannameye çarşaf ve örtüye müdahale edilmeyeceğine yönelik bir maddeye açıkça yer verilmesi ilk etapta Türk Kadınlar Birliği Merkezi tarafından olumsuz karşılanmış ve hatta Maraş Şubesinin ikaz edilmesine sebep olmuştur. Ancak beyannamenin Maraş Valisi ve eşi güdümünde yayınlanmış olması bu devlet gücünün aldığı konumu göstermesi açısından önemlidir. Beyanname gazete köşe yazarlarına da konu olmuştur. Konunun kadın özgürlüğü olması nedeniyle Türk Kadınlar Birliğinin aşırı açıklığı onayladığı ve kadınların ‘soyunmasını’ medeniyet olarak algıladıkları yorumunu yapan yazıda Türk Kadınlar Birliği’nin çarşafa dokunmaması ve hatta özgürlük adına onu savunması gerektiği belirtilmiştir.⁶² Engizek’te Maraşlı ünlü bir kadın yazar olan Nadire Tolun tarafından kaleme alınan yazıda ise Valinin şehirde herhangi bir çarşaf yasağı alınmadığına dair bir açıklama yapmasını talihsizlik olarak görmekte henüz yeni açılan Kadınlar Birliği ile bu olayın ilişkilendirilmesine ise şöyle karşı çıkmaktadır:

“Asker kaçaklarına, kaçakçılara, casuslara ve emniyetçe aranan suçlulara çok zaman emin bir koruma vasıtası olan çarşafın herhangi mülahaza ile olursa olsun vilayet makamınca müdafaası yapılmamalıydı. Hiç olmazsa yeni kurulan birlik Maraşlı münevver kadınların efkarına tercüman olarak çarşaf konusunda düşünce ve görüşünü açıklamalı idi. Bunlar yapılmamıştır. Bir yandan kadın hürriyetinden, kadın hakkından ve inkılabın kadınlara bahşettiği nimetlerden bahsederken diğer yandan nesli bozucu, gayri medeni bir örtünmenin adeta teşviğini yapmak her kültürlü kadını üzecek bir olaydır. Zira ilerleyen dünyada cahil ve yüzü solmuş anaların vatana uyanık gürbüz evlatlar yetiştirmesine imkân yoktur. Medeni hakla çarşafın yan yana dirlik edeceğinden şüpheliyim.”⁶³

Tolun’un bu yazısına eş olarak Türk Kadınlar Birliği merkezinin Ankara’da yaptığı toplantısına katılan ancak ismi belirtilmeyen bir Maraşlı kadın delegenin gazete haberlerine yansıyan açıklaması da oldukça dikkat çekicidir. Henüz Türk Kadınlar Birliği Maraş şubesinin açılmadığı ancak çarşaf konusunun fazlasıyla gündemi işgal ettiği süreçte yapıldığı anlaşılan açıklamaya göre Maraşlı kadın delege Türk Kadınlar Birliği’nin Maraş’ta bir şubesini açmanın neredeyse imkânsız olduğunu belirterek şunları söylemiştir: “*Maraş’ta Kadınlar Birliğini*

⁶¹ *Maraşın Sesi*, 27 Ağustos 1956, s. 1; *Engizek*, 25 Ağustos 1956, s. 1; *Halk Postası*, 27 Ağustos 1956, s. 1; *Kahramanyurt*, 27 Ağustos 1956, s. 1.

⁶² *Maraşın Sesi*, 28 Ağustos 1956, s. 1.

⁶³ *Engizek*, 1 Eylül 1956, s. 1.

tesis etmek bir mesele oldu. Çarşafsız bir tek kadın göremezsiniz. Benim bu meseleyi burada açıkladığım duyulursa beni Maraş'a sokmazlar.”⁶⁴ Böylece uzun süre gündemde kalan çarşaf konusu şehrin dinamiklerine vakıf olan yöneticiler tarafından sür plase edilerek dinginlik sağlanmış ve yeni açılan Türk Kadınlar Birliği'nin şehirdeki aktivitelerinin önü açılmıştır.

Türk Kadınlar Birliği'nin çalışma prensipleri ve faaliyet alanlarını belirleyen esas nokta şüphesiz kadın kimliğine verilen değer ve yüklenen anlamlarla ilişkiliydi. Kuruluş yıllarında yeni devletin kültürel modernleşmesi ve bununla ilişkili olan dişil alanlar ile temsil edilen kadın kimliği başat alanı oluşmuştur.⁶⁵ Türk Kadınlar Birliği'nin hem kuruluş evresinde hem de ikinci dönem faaliyetlerinde hız kesmeden devam ettirdiği çalışmaları hem modernleşme amaçlı hem de kadınların kültürel ve sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik projelerden oluşmuştur. Hem mülki amirlerin destekleri hem de diğer devlet mekanizmaları tarafından desteklenen Türk Kadınlar Birliği, bir dernek statüsünde başlıca birliğe gelir sağlayan çalışmalar, yardım çalışmaları, kadınlara yönelik etkinlikler ile dernek statüsünde çalışmalar yürütmekteydi.⁶⁶ Kermesler, geziler, çaylar, defileler gibi çeşitli etkinlikler çerçevesinde yürütülen gelir getirme çalışmaları sonunda elde edilen gelir, hem birliğin iç düzenini sağlamakta hem de burs, yardım gibi çeşitli alanlarda kullanılmak üzere harcanmaktaydı.⁶⁷ Kuruluşundan kısa süre sonra faaliyete geçen Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi'nin ilk çalışmaları da bu yönde olmuştur. İlk olarak yardım faaliyetleri kapsamında fakir ve düşkün kadın ve çocuklara yardımlar sağlanmış ve her cuma günü saat 9'dan 12'ye kadar Kanlıdere'deki bir dispenserde fakir ve muhtaç kadın ve çocuk hastalara ücretsiz tedavi imkânı sağlanmıştı.⁶⁸ Yine Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi Maraş ve Maraş dışında çeşitli kermes ve sergiler düzenlemek yoluyla etkinliklerde bulunmuştur. Bu etkinliklerde genelde Maraşlı kadınların el emeği ürünleri ve Maraş yöresel ürünleri ziyaretçilere takdim edilmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanı ise Ankara'da Maraş Türk Kadınlar Birliği tarafından açılan ve içinde Maraş'a ait sırma, kakma, oya, nakış işleri gibi Maraş'ın yöresel ve orijinal eserlerini beğeniye sunan bir sergi olmuştur.⁶⁹

Türk Kadınlar Birliği amaçlarını anlatmak ve faaliyetlerini sunmak için kurs ve konferans düzenleme metoduna da uymuş ve bunu çokça kullanmıştır. Türk Kadınlar Birliğinin Maraş'ta konferanslar düzenleyerek kadınların çeşitli konularda bilinçlenmesini sağlamıştır. Bu konferanslarda yine en büyük görev şehrin eğitimli kesimini temsil eden kadın öğretmenlere düşmüştür. Atatürk

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1957, s. 1.

⁶⁵ Sancar, *a.g.e.*, s. 202.

⁶⁶ *İşat, a.g.t.*, s. 105.

⁶⁷ *İşat, a.g.t.*, s. 105-106.

⁶⁸ *Maraşın Sesi*, 20 Eylül 1956, s. 1.

⁶⁹ *Demokrasiye Hizmet*, 3 Mart 1957, s. 1.

İlkokulu öğretmenlerinden Nurcan Demiröz tarafından Halk Eğitim Merkezinde “*Ailede Çocuk Eğitimi*” konulu bir konferans düzenlenmiştir. Konferansın daha çok ilgi çekmesi için de oyun ve gösterilerle renklendirileceği duyurulmuştur.⁷⁰ Kadınların eğitimi ve kadınlara haklarının tanıtılması ve kullanımı, şoförlük eğitimleri, çarşaf-peçe bilgilendirmeleri gibi çok çeşitli alanlarda konferanslar düzenlemenin yanında dikiş nakış ve okuma yazma kursları gibi faaliyetler de yürütmüştür. Özellikle çarşaf ve peçe gündeminde biçki-dikiş kurslarını işe koşarak kadınların manto ve modern kıyafetler dıkebilmelerini sağlamıştır.⁷¹ Toplu nikahlar, çocuk sağlığı eğitimleri, doğum kontrolü bilgilendirmeleri, ceza evlerindeki kadınlara yönelik çeşitli kurslar düzenlenmesi de diğer faaliyet alanlarından bazıları olmuştur.⁷² Bu kapsamda amacına yönelik olarak siyasal söylem ve uygulamalardan uzak ve göze batmayan çalışmalar yürüten Türk Kadınlar Birliği Maraş şubesi, özellikle ilk yıllarında ses getiren çalışmalar yürütmüştür. Türk Kadınlar Birliği Maraş şubesi yetimler için kıyafet ve yiyecekler sağlama, dul kadınlara maddi destek, işsiz genç kızlara ve dul kadınlara iş olanağı sağlamak, ücretsiz sağlık taraması yapmak ve çeşitli istatistiklerin tutulması gibi konularda çalışmalar yürütmüştür.⁷³ Diğer bir etkinlikte ise *Basma Balosu* adıyla bir kıyafet balosu düzenlenmiş bu balonun sosyal bir amaçla yönelik olarak icra edildiği ifade edilmiştir. Baloda *basma* adı verilen kıyafetler sergilenirken kadınların israftan kaçınmasına yönelik bir mesaj verilmiş ve temel gaye lüks ve israfın önlenmesi olarak belirlenmiştir. Öte yandan balodan elde edilen gelir depremzedelere ithaf edilmiştir.⁷⁴ Toplanan yardımın 260 lirası Fethiye, 260 lirası da Bolu’daki depremzedelere gönderilmiştir.⁷⁵

Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi okuma yazma kursları açarak bilhassa kadınların eğitimine de katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda birlik daha ilk yılında bir okuma yazma kursu açmış ve 1957 eğitim döneminde de açıldığı anlaşılan bu okuma yazma kursundan yaklaşık 150 kadının dönemi başarıyla tamamladığı belirtilmiştir. Düzenlenen okuma yazma kursunu yöneten kadın öğretmenlerin de Maraş Valiliği tarafından taltif edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre 1957 yılı okuma yazma kursu sonunda Adile Kandeğer, Güngör Çetinay, Ayla Somtürk ve Nüzhet Uğur isimli öğretmenler takdirname almışlardır.⁷⁶ İkinci yılında da kursa devam edilmiş ve Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi adına Maraş Kız Enstitüsü tarafından Atatürk, Sakarya ve 12 Şubat ilkokullarında okuma yazma bilmeyen vatandaşlara okuma yazma öğretmek için birer Halk Dershanesi açılmıştır. Okuma yazma eğitimine katılmak isteyen kadınla-

⁷⁰ *Demokrasiye Hizmet*, 2 Şubat 1957, s. 1.

⁷¹ Oruç, a.g.e., s. 47-48.

⁷² İşat, a.g.t., s. 113-114.

⁷³ Bozkır, a.g.m., s. 11.

⁷⁴ *Demokrasiye Hizmet*, 29 Mayıs 1957, s. 1.

⁷⁵ *Demokrasiye Hizmet*, 8 Haziran 1957, s. 1.

⁷⁶ *Maraşın Sesi*, 11 Nisan 1957, s. 1; *Demokrasiye Hizmet*, 11 Nisan 1957, s. 1.

rın Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesine bizzat başvurarak kayıt yaptırmaları da istenmiştir. Öğretmenlerinde kadın olmasına özen gösterildiği bu eğitime 10 Ocak 1957 tarihinde başlanacağı ifade edilmiştir.⁷⁷ Ancak daha sonra eğitim merkezinin Akçakoyunlu İlkokulunun da dahil edilerek 4 sınıfa çıkarıldığı ve 25 Şubat 1958’de ilk derse başlayacağı belirtilmiştir.⁷⁸ Buna göre şehrin 4 farklı semtindeki okulunda 4 sınıf olarak açılan kursa çok fazla bir rağbet olmuş, dershaneye başvuran kadın sayısı kısa sürede 150’yi aşmıştır.⁷⁹

Böylece 1950’li yıllar boyunca aktif bir çalışma yürüttüğü görülen Türk Kadınlar Birliği, 1960 Darbesi sonunda ise kapatılmıştır. Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi 21.04.1962 tarihinde tekrar açılmış, Dr. Nezihe Nüzhet Durakbaşı önderliğinde ilk toplantısını yaparak faaliyetlerine başlamıştır. Bu yıldan 1998 yılına kadar şubenin faaliyetleri hakkında en azından merkezdeki kayıtlarda bir bilgiye rastlanmamış olması ilgi çekicidir. 1998 yılında ise Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesinin başında Berrin Şavkılıoğlu bulunmuş ve bu tarihten sonra kadın ve eğitim merkezli birçok çalışma yürüttüğü görülmüştür.⁸⁰ Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi bugün Nevhiz Erayman önderliğinde çalışmalarına devam etmektedir.⁸¹

Sonuç

CHP ve DP iktidarları döneminde olmak üzere iki ayrı evrede kurulan ve faaliyetlerine bugün hala devam eden Türk Kadınlar Birliği tarihi cumhuriyet öncesine dayanan bir dernek olarak kadın ve kadın hareketlerinin en uzun süreli faaliyet merkezlerinden biri olmuştur. Bugün hala Atatürkçü, inkılapçı bir perspektifte hareket ettiği görülen derneğin reformların yerleşmesi ve korunması bazında atılğan ve savunmacı bir çizgide bulunduğu görülmektedir. Türk Kadınlar Birliği, ikinci evresinde de ilk evrede olduğu gibi toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda öne çıkan çrşitli kadınlar tarafından ancak hep siyasi bir şemsiye altında çalışmıştır. Taşra da ise görünüm tamamen mülki, idari ve askeri amirlerin eşlerinin veya bizzat bu görevde olan kadınların güdümünde yürütülmüştür. Bu nedenle tabana ve farklı kesimlere yayılım göstermekte başarılı olamayan Türk Kadınlar Birliği, daha çok sosyal yardım konularında ulaştığı kadınlarla bir eşgüdüm sağlayabilmiştir.

Türk Kadınlar Birliği Merkezi ile çoğunlukla uyum içinde olduğu görülen Maraş şubesinin eldeki veriler ölçüsünde yaptığı çalışmaların şehrin kültür ve geleneklerine ayrıca ihtiyaçlarına da uyumlu olduğu görülmektedir. Valinin eşinin kuruculuğunu üstlendiği Türk Kadınlar Birliği Maraş şubesi bu yönüyle devlet gözetimi ve desteğinde bir dernek statüsüne sahip olmuştur. Derneğin

⁷⁷ *Halk Postası*, 9 Ocak 1957, s. 1; *Kahramanyurt*, 9 Ocak 1957, s. 1; *Demokrasiye Hizmet*, 9 Ocak 1957, s. 1.

⁷⁸ *Kahramanyurt*, 21 Şubat 1958, s. 1.

⁷⁹ *Demokrasiye Hizmet*, 30 Ocak 1957, s. 1.

⁸⁰ Persentili, a.g.e., s. 431-432.

⁸¹ Türk Kadınlar Birliği Başkanı Nevhiz Erayman ile yapılan görüşme, 10.10.2022, 15:30.

kuruluş felsefesine uygun olarak siyasetten uzak olduğu gözlenen Türk Kadınlar Birliği daha ziyade sosyal yardım derneği vazifesini görmüştür. Bununla birlikte kurulduğu yıllarda getirdiği sesin aksine daha kısırlı kalan çalışmalarını Türk Kadınlar Birliği'ni şehirde giderek görünürlüğü azalan bir dernek haline getirmiştir. Bunu kadınlar ve kadın hakları konusunda giderek artan farkındalığa ve bu farkındalığın özellikle temel hak ve hürriyetlerin yasal ve hukuki zeminlerde korunma başarısını göstermesine bağlamak mümkün görünmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BCA, 03.18/.01.02.120.54.10.

BCA, 30.10.0.0-80.526.4, 14.04.1930.

BCA, 30.18.1.2-135.34.7, 10.04.1954.

Araştırma-İnceleme Eserler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları I, Ankara, 1997.

BALCI Meral-TUZAK Merve Nur, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Sıyası Hakları İçin Mücadelesi,” *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1 (2017), 43-51.

BAYKAN, Ayşegül ve BASKETT-ÖTÜŞ, Belma, *Nezihe Muhittin ve Türk kadını 1931*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

CAPORAL, Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara, 1982.

CONNELL, R. W., *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

DİŞBUDAK, Müge, *Türk Kadınlar Birliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008.

BOZKIR, Gürcan, “Türk Kadınlar Birliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 9/10, 2000.

İŞAT, Ceren, *Türk Kadınlar Birliğinde Devlet ve Sınıf İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006.

KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

ORUÇ, Selin Gizem, *Türk Kadınlar Birliği (1924-1935)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2010.

PERSENTİLİ, Nurşen, *Türk Kadınlar Birliği Asırlık Örgütlü Mücadele Anadolu ve Trakya İl/İlçe Şubeleri*, Karınca Yayınları, Ankara, 2021.

TOSKA, Zehra-Çakır, Serpil, *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

YURDSEVER ATEŞ, Nevin, *Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadını Yolu 1925-1927*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadınsız inkılap (Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası. Kadın Birliği)*. Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

SANCAR, Serpil, “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, *Doğu- Batı*, Sayı 29, s. 2004, s. 197-211.

SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Gazeteler

Cumhuriyet, 17 Ağustos 1928

Cumhuriyet, 6 Mayıs 1955.

Cumhuriyet, 6 Ağustos 1952

Cumhuriyet, 27 Mart 1956

Cumhuriyet, 13 Nisan 1959

Cumhuriyet, 22 Nisan 1959

Cumhuriyet, 11 Aralık 1957

Demokrasiye Hizmet, 9 Ocak 1957

Demokrasiye Hizmet, 30 Ocak 1957

- Demokrasiye Hizmet, 2 Şubat 1957.
 Demokrasiye Hizmet, 3 Mart 1957
 Demokrasiye Hizmet, 29 Mayıs 1957
 Demokrasiye Hizmet, 11 Nisan 1957
 Demokrasiye Hizmet, 14 Haziran 1956
 Demokrasiye Hizmet, 8 Haziran 1957
 Engizek, 17 Ağustos 1956
 Engizek, 25 Ağustos 1956
 Engizek, 1 Eylül 1956
 Halk Postası, 15 Ağustos 1956
 Halk Postası, 17 Ağustos 1956
 Halk Postası, 27 Ağustos 1956
 Halk Postası, 9 Ocak 1957
 Kadın Gazetesi, 18 Ağustos 1947.
 Kadın Gazetesi, 18 Nisan 1949
 Kadın Gazetesi, 16 Mayıs 1949
 Kadın Gazetesi, 20 Şubat 1950
 Kadın Gazetesi, 27 Şubat 1950
 Kadın Gazetesi, 10 Nisan 1950
 Kadın Gazetesi, 2 Haziran 1952
 Kadın Gazetesi, 15 Eylül 1952
 Kadın Gazetesi, 6 Ekim 1952
 Kadın Gazetesi, 19 Mart 1953
 Kadın Gazetesi, 30 Nisan 1953
 Kadın Gazetesi, 7 Mayıs 1953
 Kadın Gazetesi, 28 Kasım 1953
 Kadın Gazetesi, 16 Ocak 1954
 Kahramanyurt, 15 Ağustos 1956
 Kahramanyurt, 17 Ağustos 1956
 Kahramanyurt, 27 Ağustos 1956
 Kahramanyurt, 9 Ocak 1957
 Kahramanyurt, 21 Şubat 1958
 Maraşın Sesi, 11 Nisan 1957
 Maraşın Sesi, 15 Ağustos 1956
 Maraşın Sesi, 27 Ağustos 1956.
 Maraşın Sesi, 28 Ağustos 1956
 Maraşın Sesi, 20 Eylül 1956.
 Röportaj-Görüşme
 Türk Kadınlar Birliği Maraş Şubesi Başkanı Nevhiz Erayman ile yapılan görüşme,
 10.10.2022, 15:30.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE MARAŞ'TA CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI VE KUTLAMALARIN MARAŞ BASININA YANSIMALARI (1953-1960)

CENGİZ ŞAVKILI* – GÜLŞEN TOPAL**

Giriş

Bir toplumun tarihî seyri içinde önem atfettiği günleri kutlamak için tespit ettiği ve toplumun fertleri tarafından benimsenen özel günler bulunmaktadır. Tören veya bayram şeklinde anılan kutlamalar; o toplumun ortak hatıralarından, geleneklerinden ve tabiatından doğmaktadır. Tören veya kutlamalara, özellikle siyasal iktidarların kendi meşruiyetlerini teyit etmek için önem verdiği bilinmektedir. Bayram veya kutlamalar, yapıldığı ülkenin yönetim biçimlerine göre şekillenmekte; törene verilen önem ise rejimle halkın kaynaşmasını sağlamada bir araç olarak kullanılmaktadır. Bundan başka toplumsal dayanışma ve düzeni sağlamada, sürdürmede, millî karakteri güçlendirmede, halkın eğitilmesinde de törenlerin önemli bir yeri bulunmaktadır.¹

Bayram kelimesinin ilk defa Kaşgarlı Mahmud'un "Divânu Lügâti't Türk" adlı eserinde kullanıldığı ifade edilmektedir. Kelimenin aslının Farsça bezrem/bezram olup "sevinç ve eğlence günü" demektir. Beyrem/bayram telaffuzu ise Oğuzlara aittir.² Orta Türkçede bayram "Bađram" olarak geçmekte ve Kaşgarlı Mahmud'a göre bu söz öz Türkçedir.³ Türk devletlerinde var olan kutlama ve bayram geleneğinin Osmanlı Devleti'nde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde resmî bayram kavramsalı, daha çok padişahın tahta çıkışı olarak tanımlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabaları doğrultusunda sadece devlet düzeni ile sınırlı kalmayan değişim isteği, toplumsal alanda da yeni bir değerler sisteminin oluşmasına yol açmış ve dinî bayramlara ek olarak millî bayramlar, millî marşlar ve millî günler düzenlenmiştir.⁴ Millî bayramlar genel olarak kendi geçmişi ile gururlanacak, sevinecek ve millî devletini sonsuza kadar var edecek yeni nesillerin yetişmesini sağlayabilmek için her yıl geniş katılımlı olarak yapılan etkinlikleri içermektedir.⁵ Osmanlı Devleti'nde "millî bayram" düşüncesi, ilk defa II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, savkiliengiz46@gmail.com; savkili67@ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7083-7020_

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

¹ İhan Tekeli, *Bir Toplumsal Anlatım ve Katılım Biçimi Olarak Kutlama Şenlikleri*, Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılı, 1997, s. 1; Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, S. 9, Şubat 2007, s. 119.

² Sargon Erdem "Bayram", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, Güzel Sanatlar Matbaası A. Ş., İstanbul, 1992, s. 257.

³ Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lügâti't Türk*, Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoynlu, TDK Yayınları, Ankara, 2014, s. 211, 569; Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1999, s. 45.

⁴ Doğaner, a.g.m., s. 1.

⁵ Bengül Salman Bolat, "Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 1.

çıkmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi, millî bayram günü konusunda iki günün üzerinde durmuştur. Bunlardan birisi 27 Ocak Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıl dönümü, diğeri ise 23 Temmuz II. Meşrutiyet'in ilânıdır.⁶ İyd-i Millî Bayramı'nın resmi olarak kutlanması teklifi, İzmir Mebusu Ahmet Müfit Bey tarafından “Osmanlıların istiklâlini ilân ettikleri Kânûn-ı Sâninin 14. gününüün eyyâm-ı mahsûsa-i milliye meyanına ithaline” dair tavriri ile gündeme gelmiştir.⁷ İlk resmî bayram olarak kabul edilen İyd-i Milli Bayramı, 1909 yılından itibaren kutlanmış olup 1934 yılına kadar varlığını devam ettirdi.⁸ Bundan başka Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü olan 30 Aralık “İstiklal-i Osmanî” 1913 yılından itibaren devlet erkânında katılımıyla kutlanmaya başlanmıştır.⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nde ise millî bayramlar, Türk Millî Mücadele Dönemi günlerinin birer yadigârlarıdır. 19 Mayıs, 23 Nisan, 30 Ağustos, 29 Ekim gibi önemli tarihler Türk Kurtuluş Savaşı'nın en önemli aşamalarını oluşturmaktadır. 19 Mayıs 1919, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkarak Türk Millî Mücadelesini başlattığı gündür. Aynı tarih, Anadolu'nun kurtuluş için harekete geçmesinin de başlangıcıdır.¹⁰ Millî Mücadele Dönemi'nin ilk bayramı, “23 Nisan Bayramı”dır. Bu bayram TBMM'nin açılışının birinci yıl dönümü olan 23 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiştir. Millî Mücadele Dönemi'nin ikinci bayramı “Hâkimiyet Bayramı” olup, Saltanatın kaldırıldığı günün ertesi yani 2 Kasım gününe rastlamaktadır. Üçüncü bayram ise bilindiği üzere Cumhuriyet Bayramı'dır.¹¹ Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştı. Bu adım Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında yer etmiş olan “millî egemenlik” anlayışının en güzel bir biçimde devlet yönetimine yansıtıldığı şekil olan “cumhuriyet” fikrinin hayata geçirilmesinin önünü açmıştır. Mustafa Kemal Paşa başkanlığında özel bir Mütehasıslar Encümeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri görüşmeye başlamıştır. 14-15 Ekim günlerinde yapılan görüşmelerde, Cumhurbaşkanı'nın TBMM tarafından, TBMM üyeleri arasından seçilmesine ve devlet bakanı olarak yasa-yama yetkisi yanında yürütme yetkisi de almasına karar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim akşamı Çankaya Köşkü'nde yemekte yanında bulunanlara; “Efendiler, yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz!” demiştir. Meclisçe Cumhuriyet kararı, 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 20.30'da aynı gece bütün memlekete bildirildi ve

⁶ Cengiz Şavklı, “Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Kutlamaların Yerel Basına Yansımaları (1950-1960)”, *Turkish Studies-Historical Analysis Dergisi*, 2019, s. 363.

⁷ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. I, B. XVI, 21 Ocak 1909, s. 285

⁸ Ahmet İlyas, “Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa'da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, C. 8, S. 16, 2018, s. 203.

⁹ Mehmet Şahingöz, “Osmanlı'da Millî Mücadeleye İstiklâl-i Osmânî Günü Kutlamaları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 195.

¹⁰ Dilber Şahinci, “Millî Bayramlar”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 2. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-bayramlar/?pdf=3484> (Erişim Tarihi: 14.07.2023).

¹¹ Dursun Ali Akbulut, “Samsun'un “Gazi Günü” Ya da 19 Mayıs Bayramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. XI/33, 1995, s. 3.

her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pare top atılarak ilan edildi.¹² 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’e geçiş Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddesine “*Türkiye Devleti’nin Hükümet şekli Cumhuriyettir*” ifadesinin eklenmesiyle yeni Türk Devleti’nin rejiminin adı resmen konulmuştur.¹³ Cumhuriyetin ilanı aynı gece atılan 101 pare top atışı ile halka duyurulmuştur. Haber çoğu yerde bazı istisnalar hariç büyük bir sevinçle karşılanmıştır.¹⁴

Atatürk’ün önderliğinde Cumhuriyetin kazanımlarından beslenen kadrolar, bu önemli günün kutlanması fikrini öne sürdüler. Bu fikrin kabul görmesi ile kutlamaların organize edilmesi amacıyla 26 Ekim 1924 tarihinde 986 numaralı kararname çıkarılmıştır. Bu kararname ile Cumhuriyet’in ilan edildiği tarih olan 29 Ekim’in resmi bayram ilan edilmeden 101 pare top atılarak, özel bir kutlama programıyla kutlanmasına karar verilmiştir.¹⁵ Cumhuriyet’in ilanının ilk yıl dönümünde Ankara baştanbaza bayraklarla donatılmış, Belediye Başkanlığı önünde büyük bir tak kurulmuş ve halk büyük bir coşku yaşamıştır.¹⁶ Ayrıca büyük bir halk kitlesinin katıldığı bu kutlamaların yanı sıra resmî tatil olması dolayısıyla, Darülfünun öğrencileri de kendi hazırladıkları bir programla Cumhuriyet’i kutlamıştır.¹⁷ Meclisin 19 Nisan 1925 tarihinde yaptığı 106’ncı İttimasında “*Cumhuriyetin ilânına müsadif 29 Teşrinievvel gününün millî bayram addi hakkında kanun*” kabul edilmiştir. Bu kanunla 29 Ekim millî bayram olarak kabul edilmiş ve 29 Ekim’in yurt içinde ve yurt dışındaki temsilciliklerde devlet adına düzenlenecek törenlerle kutlanmasının uygun olacağı kabul edilmiştir.¹⁸ Millî egemenliğe dayalı yeni rejimin yıl dönümlerinin yurtda ve diplomatik temsilciliklerde büyük coşku yaratacak biçimde kutlanması, yapılan inkılapların kökleşmesi açısından önemli bir görev sayılmıştır.¹⁹ Atatürk, Cumhuriyet’in ilanının Onuncu Yıl Kutlamaları dolayısıyla Ankara’da yapılan büyük törende yaptığı konuşmasında; kısa süre içerisinde büyük işler başardıklarını, yaptığı işlerin en büyüğünün de “*temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti*” olduğunu belirtmiştir. Atatürk, Cumhuriyet Bayramı’nın bir millet bayramı olduğunu belirtip bu bayramın her yıl huzur ve mutluluk içerisinde kutlanmasını istemiştir. Ayrıca Atatürk, söylemlerinde Cumhuriyet’in millet için bir diriliş olduğunu da belirtmiştir. Atatürk’ün bu talimatı

¹² Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Yayına Haz. Zeynep Korkmaz, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s. 577.

¹³ Bolat, a.g.t., s. 52-53.

¹⁴ Mehmet Emin Elmaci, “Cumhuriyet’in İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 75. Yıl Özel Sayısı, C. 3, S. 8, 1998, s. 52; Doğaner, a.g.m., s. 52.

¹⁵ BCA, 030.18.01.01.011.48.17; Düstur, 3. Tertip, C. 5, 26 Teşrin-i Evvel 1340, s. 666.

¹⁶ Sevi Şeneken, “1930’lu Yıllarda İzmir’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s. 7.

¹⁷ Doğaner, a.g.m., s. 2.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D. 2, C. 18, TBMM Matbaası, 1976, s. 165.

¹⁹ Gülin Öztürk, “Niğde’de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1926-1948)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14 (3), 2015, s. 586.

doğrultusunda Cumhuriyet Bayramı, genç nesiller tarafından her yıl 29 Ekim’de yaşatılmaya ve yurdun dört bir yanında coşkuyla kutlanmaya başlamıştır.²⁰

Akdeniz coğrafyasında bulunan Kahramanmaraş için de milli bayramların önemi büyüktür. Bu tür bayramlar, özenli bir şekilde programlanarak halk ile coşku ve sevinç içerisinde kutlanmıştır. Böylece birlik ve beraberlik içerisinde millî ve manevi değerlere sahip çıkmıştır. Demokrat Parti Döneminde Maraş’ta Cumhuriyet Bayramı kutlamaları; belediyeler tarafından organize edilmiş, il ve ilçelerde coşku içerisinde kutlanmıştır. Maraş’ta düzenlenen “Cumhuriyet Bayramı” kutlamalarının düzen içerisinde yapılmasına dikkat edilmiştir. Kutlamalar nedeniyle şehir günler öncesinden bayraklarla, yeşilliklerle, çam dallarıyla, araçlarla, kırmızı ve beyaz kurdelelerle, balonlarla süslenmiş; şehrin çeşitli yerlerine Cumhuriyet’in kazanımlarının önemini anlatan vecizeler asılmıştır. Yapılan törenlere başta vali olmak üzere şehrin mülki ve askerî erkânı ile büyük bir halk topluluğu katılırdı. Maraş’ta Garnizon tarafından Cumhuriyet balosu düzenlenmekte ve gece de kaleden başlayan fener alayı tertip edilmekteydi. Maraş’ta Cumhuriyet Bayramı, büyük bir coşku ve sevinç gösterileri içerisinde kutlanmaktaydı. Bu çalışmada, 1950-1960 yılları arasında Maraş’ta yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlama törenlerinin nasıl yapıldığı ve törenlere kimlerin katıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle o dönemde Maraş’ta yayınlanan yerel gazetelerden; Demokrasiye Hizmet, Engizek, Kahraman Yurt ve Maraş’ın Sesi gazetelerinden yararlanılmıştır.

1953-1956 Yılları Arasında Maraş’ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Türkiye’yi 1950’ye kadar 27 yıl kesintisiz tek parti sistemi ile yönetmiştir. Atatürk Dönemi’nde çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmış, fakat başarı sağlanamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü Dönemi’nde ilk ciddi muhalefet hareketinin öncülüğünü Celal Bayar yapmıştır. Bayar, TBMM’de 1944 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken hükümete sert eleştirilerde bulunmuştur.²¹ Ayrıca Bayar, “*alacağı cevabın bütçe hakkında vereceği reyin rengini tavil edeceğini*” söylemiş ve yasa tasarısı için yapılan oylamada ret oyu kullanmıştır.²²

II. Dünya Savaşı sonrası Cumhuriyet Halk Partisi’ne mensup dört milletvekili Celal Bayar (İzmir milletvekili), Fuat Köprülü (Kars milletvekili), Refik Koraltan (İçel milletvekili) ve Adnan Menderes (Aydın milletvekili) 1946’da çok partili hayata geçiş sürecini başlatan isimler olmuşlardı.²³ CHP’nin iktida-

²⁰ Süleyman Ünüvar, Sevim Kellecioğlu, “Gaziantep’te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansıması (1933-1938)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 224, İstanbul, 2016, s. 173.

²¹ Emel Aslan, “Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 6.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.10, 22 Mayıs 1944, s. 146-151.

²³ Olcay Özkaya Duman, Haktan Birsal, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler”, *Atatürk Dergisi*, C. 1, S. 1, 2012, s. 302.

rına son veren DP'nin doğuran muhalefet hareketi ise aslında 1945 yılı bütçe görüşmelerinde ve Toprak Reformu Kanunu tasarısının TBMM'deki tartışmalarında ortaya çıkmıştır. Ülkede her alanda görülen düzensizliklerden, CHP içindeki milletvekilleri de şikâyetçi olmuşlardır. Bu tarihlerde “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısı TBMM’de önemli tartışmalara neden olmuştu.²⁴ Aslında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na kadar olan sürede her ne kadar topraksız köylünün topraklandırılması düşünülmüş olsa da bundan tam anlamıyla bir sonuç elde edilememiş, Atatürk’ün ölümü ve sonrasında II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle toprak düzenlemeleri ertelenmiştir. Bu Kanunu ile Türkiye tarımının temelini aile işletmelerine ayırmak, toprak mülkiyetindeki eşitsizlikleri azaltmak, toprağı olmayan ya da az olan kimseleri topraklandırarak sosyal düzende adaleti sağlamak, göçün önüne geçerek arazi üzerinde yerleşim sağlamak gibi amaçlar hedeflenmiştir. Kanunla gerçekleştirilmesi düşünülen topraksız köylüyü topraklandırmaktır ancak bu uygulama ile toprak ağalarının toplumsal ve siyasal etkinlikleri, bölgelerinde yerel iktidar merkezi olmaları özelliğini ortadan kaldırmak, yerel iktidar gücüne sahip bu kişilerin bu şekilde merkezi iktidar üzerindeki etkilerini yok etmek de hedeflenmiştir. Kısacası feodal ya da yarı feodal yapıları yıkmak ana hedeflerden biri olmuştur.²⁵

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa sıcak bakmayan ve CHP içinde yer alan bazı partililer, seslerini yükselterek açıkça muhalefete başladılar ve 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar’ın liderliğinde DP’yi kuruldular. 1946 seçimlerinde biraz da seçim sistemi yüzünden istenilen başarıyı sağlayamayan DP, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçiminde çok büyük bir başarı sağlayarak 408 milletvekili çıkarmayı başarmıştır.²⁶ Türk siyasi tarihinde “Beyaz İhtilal” ve “Ak Devrim” diye nitelendirilen 1950 Milletvekili Genel Seçimleri, Türk Demokrasi Tarihinin de mihenk taşıını oluşturmaktadır.²⁷ 1950 Milletvekili Genel Seçiminde Demokrat Parti, Maraş’tan 7 milletvekilliğinin tamamını çıkarmayı başarmıştı. Daha sonra yapılan 1954 Seçiminde 7 milletvekili çıkarmış olan Demokrat Parti, 1957 Milletvekili Genel Seçiminde ise milletvekili çıkaramamıştır.²⁸ Demokrat Parti iktidara geldiği ilk yıllarda Maraş’ta gücünü arttırsa da 1954 ve 1957 seçimlerinde etkinliğini kaybetmeye başladığı görülmektedir.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Millî bayramlar içinde değerlendirilen 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ile ilgili olarak 23 Ekim 1950’de, Bakanlar

²⁴ Enis Şahin, Bilal Tunç, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, C. 1, S. 2, 2015, 33.

²⁵ Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşturma Etkisi ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 57, Temmuz 2018, s. 272-273.

²⁶ Şavkılı, *a.g.m.*, s.366.

²⁷ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara, 1990, s. 45.

²⁸ TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s. 9-11.

Kurulu Cumhuriyet Bayramı'nda gerçekleştirilecek resmigeçit töreni ile ilgili beş maddelik karar almıştı. Tek Parti Dönemi'nde olduğu gibi Cumhuriyet Bayramının büyük bir titizlikle yapılacağını gösteren beş maddelik bu kararlar şu şekildedir:

- 1- Cumhuriyet Bayramı'nda yapılacak geçit törenine askeri kıtalarla okullar veizcilerin katılması,
- 2- Askeri kıtaların bulunmadığı yerde kabul resminden sonra okullarla izciler tarafından geçidin yapılması,
- 3- Askeri geçit yapılacak yerlerin Millî Savunma Bakanlığınca tayin edilmesi,
- 4- Geçişe iştirak edecek kıtaların teftişinin mahallin en büyük mülkiye amiri ilekomutanı ve belediye başkanı tarafından yapılması,
- 5- Bu vesile ile yapılmakta olan baloların tertip edilmemesi, kararlaştırılmıştır.²⁹

Yurdun hemen her yerinde olduğu gibi Maraş şehrinde de yıllarca Cumhuriyet Bayramı belirli bir prosedür dahilinde kutlanmıştır. Resmigeçit törenleri, müsamereler, takların hazırlanması, konferanslar, balolar gibi hemen her şehirde aynı düzen içinde gerçekleştirilen bayram kutlamalarının; şehirlerin fırka temsilcilikleri tarafından organize edildiği ve diğer kurumların da buna iştirak ettikleri görülmüştür.³⁰ DP Döneminde de Maraş'ta çıkan yerel gazeteler de günün anlam ve önemine uygun olarak başlıklar atılarak yazılar yayımlanmıştır. Kahraman Yurt gazetesinde Hüseyin Doğru'nun, Cumhuriyet'in 30. Yılı önemine binaen Cumhuriyet Bayramı'nın mana ve önemini belirten yazısı Kahraman Yurt gazetesinde şu şekilde yer bulmuştur;

“30 yıl önce bugün başta büyük Atatürk olduğu hâlde müşterek olarak çalışmanın mahsulü olan Cumhuriyet ilan edilmişti. Devletimizi muasır devletler seviyesine çıkarmak, yurdumuzu Avrupa'nın bir parçası yapmak, ilk defa yabancı devletlere karşı itibar kazanmak, ondan sonradır ki bir devrim yaratmak icap ediyordu. Şanlı, şerefle dolu İstiklal Savaşımız; dışarıya karşı yeniden bir değer, bir mana taşıdığımızı sonuçlayarak itibarımızın artmasına vesile oldu. Milleti refah ve hür olarak yaşatmak için idarede ıslahat lazımdı. İşte Atatürk, Türk milletinin mümessili olarak 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet rejimini ilan etti. İşte bu rejimdir ki fikirlerin serbestçe söylendiği, korkusuz olarak yaşanabilen bir vatan meydana getirdi. Bu vatani Türk gençliğine emanet etmiştir.”³¹

30 Ekim 1953 tarihli Demokrasiye Hizmet gazetesinde ise şanlı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, “Şehrimizde on binlerce halkın iştirakiyle intizam ve neşe ile kutlandı” şeklinde bir manşetle yerini almıştır. Ayrıca gazete bayram sırasında

²⁹ BCA, 30.18.01.02.124.80.12.

³⁰ Erhan Alpaslan, Tülay Aydın, “Tek Parti Döneminde Maraş'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945)”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2015, s. 264.

³¹ Kahraman Yurt Gazetesi, 29 Ekim 1953.

Maraş'ta yaşananları da haber yapmıştı. Gazetenin haberinden anlaşıldığı üzere 30. yıl kutlamalarında Maraş'ta daha önce görülmemiş bir alaka ile halk meydanları, tepeleri, kale burçlarını, caddeleri ve çatıların üstünü doldurmuş ve on binlerce Maraşlının iştirakiyle bayram kutlanmıştır. Kutlamalarda tertip ve intizam bariz bir şekilde kendini göstermiş, bayram dolayısıyla halkın gözlemindeki sevinç ve memnuniyet ise sabahın erken saatlerinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Çarşılar evler ve dükkânlar bir gün evvelden dallar, bayraklarla süslenmiş; caddelere vecizeler asılmıştı.³² Cumhuriyet Bayramı kutlamaları saat 9'da Hükümet Konağında Vali Ahmet Tekelioğlu'nun kabul resmi ile başlamış ve daha sonra devlet erkânı tören alanına geçmiştir. Vali ve komutan şeref tribünündeki yerlerini aldıktan sonra bando İstiklal Marşı'nı çalmış, direğe Türk Bayrağı çekilmiştir.³³ Vali Ahmet Tekelioğlu, kürsüye geçerek günün mana ve önemini belirten bir konuşma yapmıştır. Müteakiben sırayla Atatürk İlkokulundan Cemile Oktay, Sakarya İlkokulundan İlknur Can "Cumhuriyet" isimli birer şiir; liseden Arif Sayın, Meral Aygün, İmam Hatip Okulundan Doğan Belkiran, Kız Enstitüsünden Keriman Çelebi, Erkek Sanat Enstitüsünden Doğan Öncül şiirlerini okumuşlar ve alkışlanmışlardır. Bundan sonra alay bozazan takımı yerini alarak şehir bandosu geçit marşını çalmağa başlamış ve önde alay sancağı olduğu hâlde askerî kıta alkışlar arasında şeref tribünü önünden geçmiştir. Okullar geçişi tamamlanmıştır. Bir heyet tarafından şehitliğe çelenk konulmuştur. Bayram büyük bir intizam ve vakar bir biçimde geçmiş, halk fevkalade bir alakayla bayrama iştirak etmiş, hiçbir vukuat ve kaza olmamıştır. Bayram gününün gecesi ise Garnizon Komutanlığınca tertip edilen fener alayı, heyecanlı olmuş ve ayrıca ordu evi salonunda davetli bir aile toplantısı tertip edilmiştir. Bu toplantı gece geç vakitlere kadar devam etmiştir.³⁴

1954 yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarına Halk Postası gazetesi geniş bir şekilde yer vererek kutlama programını, "*Cumhuriyet Bayramı Nasıl Geçti*" şeklinde bir başlık atarak okuyucularına duyurmuştur. Gazetenin haberinde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nın 36. yıl dönümü münasebetiyle Kahramanmaraş'ta yapılacak olan kutlama hakkında bilgi verilmiştir. Yurdun her tarafında olduğu gibi Cumhuriyet Bayramı Maraş'ta da büyük tezahürat ile kutlanmıştır. Daha iki gün önce şehrin umumi ve muhtelif yerlerine taklar kurulmuş, vecizeli levhalar asılmış ve evler, dükkânlar bayrak ve çam dalları ile süslenerek bayram hazırlığına başlanmıştır. Bayram günü sabahı saat 9'da Vilayet makamı protokol usulü ile tertiplenen ve yapılan kabul resminden sonra törenin yapılacağı Belediye Meydanı'na gelinmiştir. Alanda hazırlanan tribünlerde herkes yerini almış ve meydan askerler ve okullar tarafından büyük bir intizamla doldurulmuş; halk ise meydanları doldurup pencere, balkon ve damlar üzerinde

³² Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1953.

³³ Kahraman Yurt Gazetesi, 30 Ekim 1953.

³⁴ Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1953.

bayrama katılma tezahürat ve heyecanı göstermiştir. Vali İbrahim Öztürk, halk ile bayramlaştıktan sonra İstiklal Marşı okunmuş ve daha sonra vali tarafından gayet güzel bir lisan ile Cumhuriyet Bayramı ve Cumhuriyet idaresinin mana ve önemini, Kurtuluş ve Hürriyet Savaşı'nın tarihçesini izah eden kısa bir konuşma yapılmıştır. Valinin konuşmasını müteakiben Atatürk'ün Gençliğe Hitabesinden parçalar okumuştur. Sonra da kahraman ordumuz, öğrenciler, izciler ve sporcuların yaptıkları geçit resminden sonra tören bitmiştir.³⁵ Belediye Meydanı'nda toplanan askerî bir kıta ve izcilerle memurlar, şehir bandosuyla şehitliği ziyaret ederek çelenk koymuşlardır.³⁶ Bayram gününün gecesinde askerler tarafından fener alayı yapılmış ve ordu evinde çok neşeli bir eğlence tertip edilmiştir. Bayram heyecanı ile vatandaşlar vakar içinde sevinç gösterileri yapmış ve hiçbir hadise olmamıştır.³⁷

Maraş yerel gazeteleri günün anlam ve önemini içeren haberlerin yanı sıra Cumhuriyet'in anlamını içeren şiirlere de sayfalarında yer vererek çıkmışlardır. Bu gazetelerden birisi olan Kahraman Yurt gazetesi 29 Ekim 1954 tarihli sayısında Zeki Mete tarafından kaleme alınmış “Cumhuriyet” adlı bir akrostiş şiire yer verilmiştir. Cumhuriyet'i coşkulu bir şekilde anlatan bu şiir, şu şekildeydi:³⁸

Cehennemi andıran o karanlık günlerin
Uykusuz gecelerin yok olduğu gün bugün
Moraran ufukların çevirdiği yerlerin
Hayata kavuştuğu gündür bugün...
Unutulmaz mazinin o acı ıstırabı,
Rahat dolu günler de birer birer solacak
İnan, iste ve çalış, bırak artık serabı
Yeter sana bu hak, bu dalgalanan sancak
Ebedi idealin, arzun, servetin senin
Türk kanından yadigâr Cumhuriyet olacak...

29 Ekim 1955 tarihli Engizek gazetesi, Cumhuriyet kutlamalarını “Cumhuriyet Bayramı Heyecanla Kutlandı” başlığı ile vermiştir. Gazetenin haberinden anlaşıldığı üzere Cumhuriyet Bayramının 32. Yılı münasebetiyle yapılacak olan kutlama çalışmalarına büyük önem verilmiştir. Maraş'ta Cuma günü öğleden sonra başlayan bayram şenlikleri münasebetiyle resmî ve hususi müesseseler bayraklarla ve yeşil dallarla süslenmişti. Park ve alanlarda belediye bandosu, sokaklarda davul ve zurnalar çalınarak halkın eğlenmesi temin edilmiştir. Vali Zühtü Öner, hükümet adına tebrikleri makamında kabul ettikten sonra, program gereğince geçit resminde hazır bulunmak üzere sivil ve askerî erkân ile

³⁵ Halk Postası, 30 Ekim 1954.

³⁶ Demokrasiye Hizmet, 29 Ekim 1954.

³⁷ Engizek, 1 Kasım 1954.

³⁸ Kahraman Yurt, 29 Ekim 1954.

birlikte belediye alanına gelmiş ve saat 9’da halkın bayramını kutlamıştır. Bundan sonra İstiklal Marşı eşliğinde şeref direğine bayrak çekilmiş ve vali kürsüye çıkarak nutkunu irad etmiştir.³⁹ Vali ve diğer zevat tarafından söylenen nutuklardan sonra yapılan askerî ve mülki geçit takdir ve alkışla seyredilmiş, şehitlik ziyaret olunmuş, gece fener alayı yapılmış ve bu mutlu günün şerefine Garnizon salonunda verilen balo çok eğlenceli geçmiştir.⁴⁰

Cumhuriyet Bayramınının 33. Yıl Dönümü münasebetiyle 1956 yılında yapılacak törenler için Maraş şehrinde Valilik tarafından bir kutlama programı ilan edilmişti. Maraş’ın Sesi gazetesinin 29.10.1956 tarihli sayısında yer alan bir haberden anladığımız kadarıyla kutlama programı şu şekilde olacaktır:⁴¹

1. Cumhuriyet’in 33. yıl dönümü bayramı 29.10.1956 Pazar günü öğleden sonra saat 13’te atılacak bir top atımı ile başlayacak ve 30 Ekim 1956 Salı günü saat 24’te sona erecektir.

2. 28 Ekim 1956 Pazar günü saat 14’te kutlama komitesi, askerî bir müfrez, esnaf teşekkülleri temsilcileriyle okul izcileri; bando refakatinde belediye önünden hareketle şehitliğe gidecek ve çelenkler şehitler anıtına konulacaktır.

3. Bayram devam ettiği müddetçe bütün resmî daireler, okullar, kurumlar, ticarethaneler ve evler; bayraklarla ve yeşilliklerle süslenecek ve gecede ışıklandırılacaktır.

4. Bayram müddetince gündüzler, öğleden sonra, Belediye Bاندosu belediye önünde ve çocuk bahçesinde fasıllarla millî havalar çalacak ve Belediyece temin edilecek 4 davul ve zurna ekibi şehrin muhtelif meydanlarında millî oyun havaları çalarak halkın eğlenmesini sağlayacaktır.

5. 29 Ekim 1956 Pazartesi günü saat 9’da Vilayet makamında Vali tarafından tebrikler kabul edilecektir (Sıra, Maarif Müdürü tarafından düzenlenecektir.).

6. Aynı gün saat 10’da Belediye Meydanı’nda yerlerini almış olan halk, Vali tarafından kutlanacaktır (Toplumun düzenini inzibat subayı, maarif ve emniyet müdürleri sağlayacaktır.).

7. Kutlamayı müteakip Vali, Komutan ve Belediye Reisi; şeref tribünündeki yerlerini aldıktan sonra şehrin bandosu tarafından İstiklal Marşı çalınacak ve bayrak göndere çekilecektir.

8. İstiklal Marşı’ndan sonra Vali İbrahim Öztürk tarafından bir söylev verilecek, müteakiben öğrenciler günün mana ve önemi ile ilgili şiirler okuyacaktır.

9. Konuşmalardan sonra resmigeçit yapılacak ve tören sona erecektir.

10. 29.10.1956 Pazartesi akşam 19’da Garnizon Komutanlığı ve orta dereceli okullar fener alayı düzenleyecek, belediye ve kale de meşaleler yakacaktır.

³⁹ Engizek, 29 Ekim 1958; Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1955.

⁴⁰ Halk Postası, 31 Ekim 1955.

⁴¹ Maraş’ın Sesi, 29 Ekim 1956.

11. Bayram müddetince asayiş Emniyet Müdürlüğü, Merkez Komutanlığı ve Vilayet Jandarma Komutanlığınca sağlanacaktır.

12. Bu programdan birer nüshası, imkânları nispetinde tatbik edilmek üzere, merkeze bağlı nahiye müdürlüklerine ve muhtarlıklara gönderilecektir.

Bu program, davetiye yerine kaimdir.

30 Ekim 1956 tarihli Kahraman Yurt gazetesi, “Cumhuriyetimizin 33. Yıl Dönümü Coşkun Tezahüratla Kutlandı” başlığı ile çıkmıştır. Gazete haberinde Cumhuriyetimizin 33. Yıl dönümünün bütün yurttaki olduğu gibi Maraş’ta da geçen yıllara nispetle daha canlı bir şekilde kutlandığından söz edilmiştir.⁴² Maraş’ın Sesi gazetesinde Ahmet Yaşar, Cumhuriyet Bayramı sevincini, “Bugün” isimli yazısıyla şu şekilde ifade etmiştir:

“Cehlin ve istibdadın sona erdiği, zalimlerin masumlara hakkını verdiği, yıllarca ekilenhürriyet tohumlarının hasadının derildiği gün.

Bu gün; jurnallara, dalkavuklara, köleliklere paydos dendiği, ümitsiz gözlerde ümidin belirdiği, muzdarip gönüllere sevincin girdiği gün.

Bu gün; saldırgan sürülerin vatandan sürüldüğü, kanlı bir boğuşmanın sonucunun görüldüğü, can veren şehitlerin gönle gömüldüğü gün.

Bu gün; kirli düşmanlarımızın temiz yurdumuzdan kovulduğu, destursuz başa girenlerhesabının sorulduğu, sultanlığın halkçılığa boğulduğu gün.

Bu gün; kara günlü vatanın beyaza boyandığı, taşın, toprağın, ayın, her şeyin uyandığı, emperyalizme karşı Allah’a dayandığı gün.

Hepimize kutlu ve mutlu olsun. Parlayan ışığını külleyen bulunmasın...”⁴³

Bayram münasebetiyle bütün resmî ve hususi binalar daha iki gün önceden çam dalları ile süslenmiş ve millî renklerimizle donatılmıştı. Geceleri de ışıklandırılan binalarda XXXIII rakamı daha nice yıllara ulaşacağımızı ihsas ediyordu. Bayram, 28 Ekim 1956 Pazar günü saat 13’te başlamış ve o gün saat 14’te kutlama komitesi, okul izcilerinin refakatinde daire ve müesseseler tarafından hazırlanmış olan çelenkleri şehitliğe bırakmıştır. Ayrıca belediye hoparlöründen neşriyat yapılmış ve çocuklar günün mana ve önemi ile ilgili şiirler, şarkılar söylemişler ve ayrıca konuşmalar yapmışlardır. 29 Ekim 1956 Pazartesi günü ise saat 9’da hükümet binasında Vali İbrahim Öztürk tarafından hükümet adına bir kabul resmi yapılmış ve tebrikler kabul edilmiştir. Kabul resmine müteakiben Vali tören alanına Garnizon Komutanı ve Belediye Başkanıyla birlikte gelmiştir. Alan, daha erken saatlerde vatandaşlar tarafından doldurulmuş bulunuyordu. Tam saat 9’da bütün okullar, kahraman erler alandaki yerlerini almışlardı. Alayın şanlı sancağı, önünden geçen gençler tarafından şevk ve gururla seyredilmiş ve muhabbetle selamlanmıştır. 33. Yıl kutlamalarında en fazla dikkat çeken konulardan birisi de törene katılan okul mevcutlarının fazla

⁴² Kahraman Yurt, 29 Ekim 1956.

⁴³ Maraş’ın Sesi, 29 Ekim 1956.

olmasıdır. Vali Öztürk, beraberinde Garnizon Komutanı ve Belediye Başkanı olduğu hâlde alayın, esnaf teşekküllerinin, okulların, sporcuların ve halkın bayramını kutlamışlardır. Kutlamayı müteakiben şehir bandosu İstiklal Marşı'nı çalmış ve şanlı bayrağımız gönderine çekilmiştir.⁴⁴ Cumhuriyet Bayramı, saat 13'te top atılmasıyla başlamış ve yapılan tören sonrasında Vali İbrahim Öztürk tarafından büyük Atatürk'ün Cumhuriyet'i ilanını, Maraşlıların istiklal ve hürriyet savaşındaki kahramanlığını, Atatürk inkılaplarını, Cumhuriyet'in nimet ve faziletlerini belirten, hemen her cümlesi tezahüratlarla alkışlanan veciz ve güzel bir konuşma yapılmıştır. Ayrıca Atatürk'ten parçalar nakledilerek büyük dâhinin Türk Gençliğine Hitabesi okunmuştur. Tören, vakarlı bir neşe ve heyecan içinde coşku ile kutlanmıştır. Akşam ise fener alayları yapılmış, kale burçlarında kül topaçlarından meşaleler yakılmıştır.⁴⁵

1956 yılı kutlamaları münasebetiyle yurt dışında yapılacak olan kutlamaları Demokrasiye Hizmet gazetesi, “*Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle Amerikan'da özel programlar tertip edilecek*” manşetiyle ilk sayfasından okuyucularına duyurmuştur. Gazetenin haberine göre 29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 33. yıl dönümü burada tertip edilmiş birçok özel programlar ve Türkiye hakkında devlet çapında yapılacak bir televizyon programı kutlanacağı belirtilmiştir. Yine kutlamalar münasebetiyle Roosevelt Oteli'nde Amerikan Türk Cemiyetleri ile Türk Amerikan Cemiyetleri Federasyonu tarafından müştereken bir resmî kabul tertip edildiği de yazılmıştır. Haberin devamında New York Radyo İstasyonu'nun 27 Ekim'de, 45 dakikalık müzik programını Türk müziğinden seçilmiş eserlere ayıracağı duyurularak; bu programların çoğuna, buradaki Türk haberler bürosu yardım ettiği yazılmıştır.⁴⁶

Dp İktidarının Son Yıllarında Maraş'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1957-1960)

1957 Yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları hazırlıklarını 25 Ekim tarihli Halk Postası gazetesi “*Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları*” başlığı ile vermiştir. Gazete haberinde her yıl olduğu gibi bu yıl da Cumhuriyet Bayramımızı 29 Ekim'de milletçe coşkun bir tezahüratla kutlayacağız. Şehrimizde bayram için gerekli hazırlıklar başlamıştır şeklinde bir haber yapmıştır.⁴⁷ Bu hazırlıkların uygulamaya konulduğunu Demokrasiye Hizmet gazetesinde “*Cumhuriyet Bayramımız, dün büyük sevinç ve tezahüratlarla kutlandı*” başlıklı kısa yazı ortaya koymaktadır. Gazetenin haberinden anlaşıldığı üzere Cumhuriyetimizin 34. yıl dönümü, bütün yurtda olduğu gibi Maraş'ta da büyük sevinç ve tezahüratlarla kutlanmıştır. Maraş bayrak ve taklarla süslenmiş, erken saatlerde halk bayram yerini doldurmuş ve saat 9'da vilayet makamında devlet adına vali tarafından

⁴⁴ Kahraman Yurt, 29 Ekim 1956.

⁴⁵ Demokrasiye Hizmet, 27 Ekim 1956.

⁴⁶ Demokrasiye Hizmet, 27 Ekim 1956.

⁴⁷ Halk Postası Gazetesi, 25 Ekim 1957.

protokol sırasına göre tebrikler kabul edilmişti. Saat 10'da askerî birlikler, okullar, esnaf derneklerinin teşekkülleri ve kalabalık bir halk topluluğu Belediye Meydanı'ndaki yerlerini almış ve bayramları başta Vali İbrahim Öztürk olmak üzere Askerî Komutan ve Belediye Reisi tarafından kutlanmıştır. Resmigeçit ile tören sona ermiş, gece şehir ışıklarla donatılmış, kalede meşaleler yakıtılmış ve fener alayı tertip edilmiştir.⁴⁸

Kahraman Yurt gazetesi, 30 Ekim 1958 tarihinde "*Cumhuriyetin 35. yıl dönümünü heyecanla kutladık*" başlığı ile çıkmıştır. Gazete'nin haberine göre 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, bütün yurttaki olduğu gibi Maraş'ta da heyecanla ve içten gelen bir tezahüratla kutlanmıştır. Bayram münasebetiyle şehir, baştanbaşa bayraklarla donatılmış ve muhtelif yerlere günün mana ve önemini belirten vecizeler asılmıştır. 28 Ekim günü öğleden sonra orta dereceli okullara mensup izciler, hazırlanmış bulunan çelenkleri şehitliğe koymuşlar ve ihtiram duruşunda durmuşlardır. Ayrıca bando, şehrin muhtelif yerlerinde marşlar çalmıştır. Bayramın bir gün öncesi tören yeri olan Kıbrıs Meydanı, daha sabahın ilk saatlerinden itibaren halk tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Okul öğrencileri, muhtelif sembollerle süslenmiş olarak saat 08.30'dan itibaren alandaki yerlerini almaya başlamışlardı. Orta dereceli okul öğrencileri yerlerini aldıktan sonra alay borazan takımı da okulların karşısında yerlerini almıştır. Saat 9'dan itibaren Maraş Vali Muavini ve aynı zamanda Vali vekili Baki Hamdioğlu, hükümet adına ve protokol sırasına göre tebrikleri kabul etmiştir. Vali vekili ve beraberindeki heyet daha sonra tören alanına gelerek; askerlerin, okulların ve halkın bayramını kutlamışlardır. Saat 10'a geldiğinde ise bando İstiklal Marşı'nı çalmış ve bayrağımız göndere çekilmiştir. Marşın bitimini müteakiben Vali vekili Baki Hamdioğlu, Cumhuriyetimizin genç omuzlarda daha da yükseleceğini işaret eden heyecanlı bir hitabette bulunmuştur. Daha sonra ortaokullardan öğrenciler, günün mana ve önemi ile ilgili şiirler okumuş ve akabinde geçit resmi başlamıştır. Geçit resmi sona erince Kıbrıs Meydanı'ndaki tören bitmiş ve gece saat 19'da alay tarafından fener alayı tertip edilmiştir. Cumhuriyetimizin 35. yıl dönümü münasebetiyle gece şehir baştanbaşa aydınlatılmıştır.⁴⁹

29 Ekim tarihli Halk Postası gazetesi "*Cumhuriyetimizin 36. Yıl Dönümü Büyüyük Türk Milletine Kutlu Olsun Bu Gün Cumhuriyetimizin 36. Yıl Dönümüdür*" başlıklı yazısı ile Maraş'ta kutlamaların haberini yapmıştır. Bayram, 28 Ekim 1959 Çarşamba günü 13'te başlamış ve 30 Ekim 1959 Cuma günü yarısına kadar devam etmiştir. Programa göre Kale, Belediye, Vilayet, Jandarma Komutanlığı kapısı ve emsal yerler daire ve müesseseler süslenecek, bayraklarla donatılacaktır, top atımı yapılacak, davul zurna ile halk eğlencesi yapılacaktır.⁵⁰ Kahraman

⁴⁸ Demokrasiye Hizmet, 27 Ekim 1957.

⁴⁹ Kahraman Yurt, 30 Ekim 1958.

⁵⁰ Halk Postası, 29 Ekim 1959.

Yurt gazetesi, 30 Ekim 1959 tarihinde “*Cumhuriyet’in Bayramı heyecanla kutlandı*” başlığını atarak Cumhuriyet Bayramı’ndan bahsetmiştir. Bu haberden Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının, prosedüre uygun olarak coşkulu bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Maraş’ın Sesi gazetesi ise “*Cumhuriyet Bayramı’nı Sevinçle Kutladık*” şeklinde dikkat çeken bir başlık atarak, bayram kutlamalarının tüm detaylarını okuyucularıyla paylaşmıştır.⁵²

30 Ekim 1960 tarihli Demokrasiye Hizmet gazetesinin haberinden anlaşıldığına göre, Cumhuriyet Bayramı’nın 37. yılı hazırlıkları Maraş’ta coşkulu bir şekilde yapılmıştır. Maraş şehri bayraklar ile daireler yeşil dallarla, caddeler ve meydanlar dövizler ve zafer taklarıyla süslenmişti. Bayram gecesi için şehrin ışıklandırılması 28 Ekim Cuma günü öğleye kadar bitirilmiş ve saat 13’te kale-den atılan top atışıyla bayramın başladığı ilan edilmiş ve bu esnada Belediye Meydanı’nda şehir bandosu İstiklal Marşı’nı çalarken Türk bayrakları dükkânlar, evler ve dairelerde göndere çekilmiştir.⁵³ Daha güneş ağarırken “Dağ başını duman almış” marşını nakarat eder gibi çocuklar, anne ve babalarıyla merasim meydanını hıncahınç doldurmuşlardı. Bugün bir milletin benliği, tek vücut halinde hareket ediyor, aynı şeyleri hissediyor ve tek bir kalp olarak çarpıyordu. İstiklal Savaşı’nda mucizeler yaratan bu millet, şen ve bahtiyar günlerinde de yaşamasını bilmekteydi. Sabahleyin vilayette, Maraş Valisi Orhan Akbay tarafından tebrikler kabul edilerek merasim zamanına kadar bayramlaşma devam etmiştir. Vali, beraberinde Garnizon Komutanı da olduğu hâlde merasim yerine gelerek hazır bulunanların bayramını kutladıktan sonra İstiklal Marşı’yla merasim başlamıştır.⁵⁴ Daha sonra günün anlam ve önemi üzerine Vali Orhan Akbay, Garnizon Kumandanı, Başöğretmen Celal Çoğalan ve diğer okullara mensup talebeler konuşmuşlar yapmışlardı.⁵⁵ Vali Orhan Akbay’ın Cumhuriyet Bayramı açılış konuşması ise şu şekilde idi:

“Bugün büyük usta, büyük insan, büyük Türk Gazi Mustafa Kemal’in milletinden aldığı ilhamla kurduğu Cumhuriyet’in 37. yıl dönümünü kutlamak üzere toplanmış bulunuyoruz. Her milletin tarihinde birçok idareler gelip geçmiştir; fakat şahlanan bir kürreye karşı tarihin tasavvur edemeyeceği silleyi, fani bir insan olarak milletin damarlarında dolaşan kandan aldığı kudretle atan eşâiz insan sadece o olmuştur. O insan ki Gazi, Maraş’taki Ökkeş’in karısının ve kızının namusu için Hırlakyan’ın gırtlığını çelik parmaklarıyla parçalayan evladının asaletinin varlığını bulmuştur. O insan ki Sütçü İmam’ın ter kokan şerefli gömleğini dünyaya “Dur!” diye bayrak olarak kaldırmıştır. Büyük hemşerilerim, size ne söyleyeyim! Senem Ayşe, Şehit Evliya Muallim Hayrullah,

⁵¹ Kahraman Yurt, 30 Ekim 1959.

⁵² Maraş’ın Sesi, 30 Ekim 1959

⁵³ Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1960.

⁵⁴ Kahraman Yurt, 31 Ekim 1960.

⁵⁵ Halk Postası, 30 Ekim 1960; Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1960.

Doktor Mustafa, Millîş Nuri, Çuhadar Ali, Eşbah Mehmet ve Sütçü İmamları doğuran anaların harman olduğu Gazi Maraş diyorum ki... Bizi kendine lââyık kıl havasında şehit ruhlarının dolaştığı aslanlar diyarı vatan parçamız, ulu Tanrı bizi sana hizmete müyesser kılsın! Bayramımız kutlu olsun, bahtiyar ve mesut olasınız.”⁵⁶

Vali Orhan Akbay ve diğer hatiplerin günün anlamı üzerine yaptıkları konuşmadan sonra resmigeçit yapıldı ve saat 11.30’da merasime son verilerek, bir heyetle şehitliğe gidilerek çelenkler konulmuştur. Akşam ise Garnizon tarafından elektrikli fener alayı tertip edilmiş, Orduevi’nde tertiplenen balo ise geç saatlere kadar devam etmişti.⁵⁷

Sonuç

29 Ekim 1923’te ilan edilen ve resmi olarak 1925’ten itibaren kutlanmaya başlanan Cumhuriyet Bayramı, tüm yurttaki olduğu gibi Maraş şehrinde de büyük bir heyecanla kutlanmıştır. Genellikle kutlama programları 28 Ekim’de başlayıp, 30 Ekim akşamında sona erecek şekilde üç günlük planlanmıştır. Cumhuriyet Bayramlarının parlak ve güzel bir şekilde geçmesi için günler öncesinden bütün şehirlerde olduğu gibi Maraş şehrinde de kutlama hazırlıklarına başlanması bir gelenek haline gelmişti. Hatta şehir merkezinde uygulandığı gibi günler öncesinden şehrin ilçeleri, kasabaları, köyleri bayram için bayraklarla, çam dallarıyla, taklarla ve vecizelerle süslemekte; halk sevinç içinde bayram gününü beklemekteydi. Her yıl bayram töreni, şehrin idari ve mülki amirleri tarafından resmî programa riayet edilerek kutlanmıştır. Bayram sabahı halk, erken saatlerden itibaren tören alanını doldurmakta; devlet erkânının teşrihi ile bayramlaşma yapılmaktadır. Şehir bandosu, İstiklal Marşı ile şanlı Türk bayrağı göndere çekmekte, bağımsızlığın simgesi olan bayrak şerefle şehrin semalarında dalgalanmaktadır.

Demokrat Parti Dönemi’nde halkın coşku ve sevinç gösterileri eşliğinde yapılan bayram kutlamaları sorunsuz bir şekilde yapılmıştır. DP Dönemin valileri ve idari amirleri tarafından yapılan heyecanlı konuşmalar, öğrencilerin okudukları şiirler, halk oyunları ve spor etkinlikleri bayrama ayrı bir coşku katmıştır. Ayrıca askerleri birlikler, okullar, sporcular, esnaf teşekkülleri sembolleri ile geçit resminde yerlerini alarak, bayram kutlamalarına büyük katkı sağlamışlardır. Maraş’ta kaleden başlayan fener alayları ve Garnizonda yapılan baloyla birlikte geç saatlere kadar bayram coşku devam etmekteydi. Bağımsızlığımızı kazanmamız ve Cumhuriyetimizin bugünlere gelmesinde katkıları unutulmayacak olan şehitlerimiz için şehitliğe çelenk koyma merasimleri, her yıl saygıyla yerine getirilmektedir. Tek Parti Dönemi’nde olduğu gibi, Demokrat Parti Dönemi’nde de “Cumhuriyet Bayramı” sevinci ve coşkusu hiç eksil-

⁵⁶ Maraş’ın Sesi, 31 Ekim 1960.

⁵⁷ Kahraman Yurt, 31 Ekim 1960; Maraş’ın Sesi, 31 Ekim 1960.

meden hatta artarak devam etmiştir. Özelde bunu Maraş'ta yapılan bayram kutlamalarından anlamak mümkündür. Maraş halkı, bütün resmî bayramlara olduğu kadar Cumhuriyet Bayramı'na da gereken önemi vermekte, nizami bir şekilde coşku ve tezahüratlarla bayramlarını kutlamaktadırlar.

Kaynakça

I- Arşiv Belgeleri

BCA, 030.18.01.01.011.48.17.

BCA, 30.18.01.02.124.80.12.

II- Resmi Yayınlar

Düstur, 3. Tertip, C. 5, 26 Teşrin-i Evvel 1340.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C. I, B. XVI, 21 Ocak 1909.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, C.10, 22 Mayıs 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. 2, C. 18, TBMM Matbaası, 1976.

TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s. 9-11.

III- Kitaplar, Makaleler, Bildiriler, Tezler

AKBULUT, Dursun Ali, “Samsun’un “Gazi Günü” Ya da 19 Mayıs Bayramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. XI/33, 1995.

ALPASLAN, Erhan- Aydın, Tülay, “Tek Parti Döneminde Maraş’ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945)”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2015.

ASLAN, Emel, “Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Yayına Haz. Zeynep Korkmaz, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.

BALCI, Meral-Karadeniz, Yeşim, “1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşturma Etkisi ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 57, Temmuz 2018.

BOLAT, Bengül Salman, “Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)”, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

DOĞANER, Yasemin, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, S. 9, Şubat 2007.

ELMACI, Mehmet Emin, “Cumhuriyet’in İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 75. Yıl Özel Sayısı, C. 3, S. 8, 1998.

ERDEM, Sargon “*Bayram*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, Güzel Sanatlar Matbaası A. Ş., İstanbul, 1992.

EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1999.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara, 1990.

İLYAS, Ahmet, “Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfâ’da Mahalli ve Milli Bayram Kutlamaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, C. 8, S. 16, 2018.

KÂŞGARLI MAHMUD, *Divânu Lugâti’t Türk*, Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara, 2014.

ÖZKAYA DUMAN, Olcay-Birsel, Haktan “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler”, *Atatürk Dergisi*, C. 1, S. 1, 2012.

ÖZTÜRK, Gülin, “Niğde’de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1926-1948)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14 (3), s. 2015.

- ŞAHİN, Enis- Tunç, Bilal, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, C. I, S. 2, 2015.
- ŞAHİNCİ, Dilber, “Millî Bayramlar”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millibayramlar/?pdf=3484> (Erişim Tarihi: 14.07.2023).
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “Osmanlı’da Milli Mücadeleye İstiklâl-i Osmânî Günü Kutlamaları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- ŞAVKILI, Cengiz, “Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Kutlamaların Yerel Basına Yansımaları (1950-1960)”, *Turkish Studies-Historical Analysis Dergisi*, 2019.
- ŞENEKEN, Sevi, “1930’lu Yıllarda İzmir’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.
- TEKELİ, İhan, *Bir Toplumsal Anlatım ve Katılım Biçimi Olarak Kutlama Şenlikleri, Bir Çağdaşlaşma Projesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılı*, 1997.
- ÜNÜVAR, Süleyman- Kellecioğlu, Sevim, “Gaziantep’te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Basına Yansımaları (1933-1938)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 224, İstanbul, 2016.

IV- Süreli Yayınlar

- Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1953.
 Demokrasiye Hizmet, 29 Ekim 1954.
 Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1955.
 Demokrasiye Hizmet, 27 Ekim 1956.
 Demokrasiye Hizmet, 27 Ekim 1957.
 Demokrasiye Hizmet, 30 Ekim 1960.
 Engizek, 1 Kasım 1954.
 Engizek, 29 Ekim 1958.
 Halk Postası, 30 Ekim 1954.
 Halk Postası, 31 Ekim 1955.
 Halk Postası, 25 Ekim 1957.
 Halk Postası, 29 Ekim 1959.
 Halk Postası, 30 Ekim 1960.
 Kahraman Yurt, 29 Ekim 1953.
 Kahraman Yurt, 30 Ekim 1953.
 Kahraman Yurt, 29 Ekim 1954.
 Kahraman Yurt, 29 Ekim 1956.
 Kahraman Yurt, 30 Ekim 1958.
 Kahraman Yurt, 30 Ekim 1959.
 Kahraman Yurt, 31 Ekim 1960.
 Maraş’ın Sesi, 29 Ekim 1956.
 Maraş’ın Sesi, 30 Ekim 1959
 Maraş’ın Sesi, 31 Ekim 1960.

Ekler

Ek-1 23.10.1950 Tarihinde Alınan Bakanlar Kurulu Kararı (BCA, 030.18.01.02.124.80.12).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Tetkik Müdürlüğü
Karar sayısı
3

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

KARAR

II995

- 1-Cumhuriyet Bayramında yapılacak geçit turenine askeri kıtalarla okullar ve izcilerin katılması,
2-Askerî kıtaların bulunmadığı yerde kabul resminden sonra okullarla izciler tarafından geçitin yapılması,
3-Askerî geçit yapılacak yerlerin Millî Savunma Bakanlığınca tayin edilmesi,
4-Geçite iştirak edecek kıtaların teftişinin mahallin en büyük mülkiye amirile komutanı ve belediye başkanı tarafından yapılması,
5-Bu vesile ile yapılmakta olan baloların tertip edilmesi,
bakanlar kurulunca 23/10/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

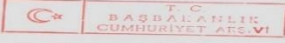
030 18 01 2 184 80 124

Başbakan C. Bayar	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı S. Ağar	Devlet Bakanı S. K. K.	Adalet Bakanı M. E. E.
Millî Savunma Bakanı Refik S. İmre	İçişleri Bakanı E. A. Marş	Değişleri Bakanı F. Köpür	Malîye Bakanı N. E.
Millî Eğitim Bakanı S. E.	Bayındırlık Bakanı F. Belen	Ekö. ve Ticaret Bakanı Z. E.	So. Y. Bakanı M. E.
C. ve Tekel Bakanı M. E.	Tarım Bakanı M. E.	Ulaştırma Bakanı M. E.	Çalışma Bakanı M. E.
			İşletmeler Bakanı M. E.

Ek-3 Cumhuriyet'in İlanının 101 Pare Top Atışı ile Kutlanması Hususunda
26 Ekim 1924 Tarih ve 986 Numaralı Kararname (030.18.01.01.11.48.17).

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalet
Kalem-1 Mahsus Müdüriyeti
Adet
986

Kararname

29 Teğrinievvel 339 tarihli Kanun ile Şekil ve İdare-i Hükümet, Cumhuriyet, olarak kabul ve 29-30/10/39 nasf-ı leylinde de karara Ali mücibince bütün memleketde yüz bir adet top andahtı sûretiyle merâsimi tes'idiye ifâ edilmiş olduğu ve binaenaleyh 29 Teğrinievvel Cumhuriyet gününün top andahtı sûretiyle tes'it edilip edilmeyeceğinin ve bazı mahâfild e Cumhuriyetin 1 Teğrinisâni 339 tarihli telakki edil- mekte, idâğından keyfiyetin tavsihen bir karara zapti Müdâfaa-i Milliye Vekâleti Celîlesinden iş'ar edilmiş ve iş'arı vâkı Hey'eti Vekîlenin 26 Teğrinievvel 340 tarihli içtimâında ledetteddik 29 Teğrinievvel 339 tarihinde Meclisi Âlice kabul edilen tahrir veçhile Cumhuriyetin İlanı gününe müsâdif 29 Teğrinievvel zevâlinde yüz bir pâre top andahtı merasımı mahsusâ ile yevmi mezkûrın tes'idi takarrur etmiştir. 26-10-340

Türkiye Reis-icumhuru
Gazi M. Kemâl

Başvekil ve Hâriciyye Vekîli İsmet	Müdâfaa-i Milliyye Vekîli Kâzım	Adliyye Vekîli Mustafa Necâti
Dâhiliyye Vekîli Receb	Mâliyye Vekîli Mustafa Abdülhalik	Maarif Vekîli Vâsif
Nâfia Vekîli Süleyman Sırrı	Ziraat Vekîli Şûkrü Kaya	Ticâret Vekîli Hasan Hüsnü
Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiyye Vekîli Dr. Refik	Mübadele, İmar ve İskân Vekîli Râfet	

Ek-5 Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim gününün milli bayram olarak ilanı. (30.18.01.01.12.75.6).

66

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

باسم وکالت
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

آئینہ

1912

1516

جمہوریہ کی اعلامیہ معاوضہ ۷۹ لہذا وہ کوئٹہ
 سٹی ایئر عدہ صحت لویہ قانونیہ
 ۷۹ / ۷۸

باسم وکالت و رابطہ میڈیکل عدہ صحتی	عدہ ایڈمینی سٹیٹس	بحریہ وکالت اصناف	رابطہ وکالت صحت	خارجہ وکالت سوی قیام	سایر وکالت مسطحہ نظامہ
معاوضہ وکالت ایئر ایئر سٹیٹس	نفاذ وکالت قین	رابطہ وکالت حکومتیہ	خارجہ وکالت معاوضہ وکالت	رابطہ وکالت معدلات ایئر وکالت	صحت

جواباً بازیدگی اوراھ ، جواب اولہ ہی محرراتک تاریخ و توضو سنک درسی رجا اولود .

030
18
01
01
012
75
6

Ek-7 Kahraman Yurt Gazetesi (29 Ekim 1954).

Ek-8 CHP Cumhuriyet Bayramı kutlama talimatı. (490.1.0.0.83. 310. 1).

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T A L İ M A T N A M E

Cumhuriyet Halk fırkası ; bir yandan Cumhuriyet ve inkilâbın mefhum taraflarını ve öbür yandan on yıllık Cumhuriyetin yeni devlete getirdiği sayısız eyilikleri Cumhuriyet bayramı münasebetile memleket içi de ve dışında yayacak tedbir ve vasıtaları hazırlıyor . Farkamaz , cumhuriyetin ve inkilabın heyecanı içinde büyük millî bayramı yaşayacak olan halk kitleleri arasında bu derin duygularını diğer vatandaşlara söz ile anlatmak isteyeceklerin çokluğuna inanıyor . Bütün inkilâp çocuklarının kendi bilgileriyle memleket evlâtlarına telkin etmek istedikleri inkilâbı, istiklali ve cumhuriyeti tanıyıp sevdirecek güzel duyguları olduğuna da şüphe etmiyor . Cumhuriyet bayramı için komisyonumuz tarafından hazırlanmakta olan Rehberde on yıllık Cumhuriyetin eserlerine dair derli toplu ve olgun malûmat vardır . Yakında çıkarılacak olan bu eserin halia söz söylemek isteyenlere yardımı olur . Fırka bütün bunları mütalea ederek Cumhuriyet bayramına fikir ve söz yolundan kuvvetlendirmek için fırka teşkilâtı olan bütün vilâyet ve kaza merkezlerinde halk kürsüleri açmağakarar verdi .

Uç bayram gününde millî duygularımızın inan verici sesler halinde bütün memlekette akisler yapmasına hizmet için halk kürsülerini , inkilaba içinden bağlı bütün vatandaşlara aşağıda yazılı talimatın çizimleri içinde açık bulunduruyoruz :

1.- Fırka teşkilâtı bulunan vilâyet ve kaza merkezlerinde halkın en çok toplanabileceği yerlerde bir halk kürsüsü kurulacaktır . Çok nüfuslu şehirlerde semt ve meydanlara göre bu kürsüler ona kadar çıkarılabilir . Yağmur ihtimaline karşı her kürsünün yakınında bir yere geçirilebilmesi önceden düşünölmelidir .

490 01 83 310 1

1

ARAŞTIRMALARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞKANLIĞI

(2)

2.- Halk kürsüleri esas olarak bayramın başından sonuna kadar üç gün güneşin doğmasından güneş batıncaya kadar açık bulundurulur . Kürsüler de söz saatleri her yerin icabına göre fırka idare heyetleri tarafından tesbit ve vaktinde ilân olunur . Bu saatler çok olmalıdır .

3.- Kürsüler halkan gelip geçmesine mani olacak cadde, yol üstünde yapılmayacaktır .

4.- Kadın ve erkek 18 yaşından yukarı her yurttaş halk kürsüsünde söz söylemek hakkına sahiptir .

5.- Her kürsü yerden en az yarım metre yüksek yapılır , bayraklanır ve üstüne (Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Kürsüsü) levhası asılır .

6.- Halk kürsülerinde söylenecek nutukların mevzuu inkılabın, cumhuriyetin ve istiklalın kıymetini, üstünlüğünü ve ehemmiyetini mefhumlarla ve misallerle anlatmaktan ibarettir .

7.- Bu kürsüleri mahallin fırka idare heyeti tarafından seçilen üç kişilik bir heyet idare edecektir .

8.- Bu talimatın bir sureti ile nerede ve hangi meydana yapılacağına dair olan malûmatın bayramdan 4 gün evvel mahallin en büyük hükümet makamına bildirilmesi lâzımdır .

9.- Halk kürsülerinde söz söylemek bayramdan evvel veyahut bayram esnasında kürsü başında söz istemek ve almakla mümkündür . Önceden söz almak için mahallin fırka binasında fırka reisine veya bu maksat için memur edeceği heyete müracaat olunur .

10.- Halk kürsüsünde söz bir defada bir zat için en çok bir saat sürer .

11.- Halk kürsüleri , bu talimatnamenin beşinci maddesinde yazılı maksada yarar sözler için açılmış olduğundan kürsü başında fırkanın bulunduracağı heyet , söz sırasını tanzimden başka mevzuun maksada uygunluğuna ve söz zamanının bir saati geçmemesi noktasına dikkat eder . Ve Türk ceza kanununda ve umumî içtimaat kanununda yazılı suçlar mahiyetinde söz söylemelerine izin vermez .

490	01			89	310	1
-----	----	--	--	----	-----	---

2

KAHRAMANMARAŞ'TA SEDİR AĞAÇLARININ DAĞILIŞI İLE TOPOĞRAFİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN CBS KULLANILARAK İNCELENMESİ

HÜSNA KAZI* – MURAT KARABULUT**

1. Giriş

Biyosferin vazgeçilmez ögesi olan vejetasyon, hem kara hem de deniz ekosistemleri için hayati öneme sahiptir. Bitki formasyonlarının belki de en önemli özelliği besin zincirinin temel bileşenini oluşturmalarıdır. Bu nedenle insan da dâhil birçok canlının gıda ihtiyacını doğrudan veya dolaylı olarak sağlamaktadır. Bunların yanı sıra atmosfer-yerküre arasındaki enerji alışverişindeki rolü, atmosferin nem dengesine etkisi yadsınamaz düzeydedir (Göksu, 2016; Walker vd., 1995). Küresel ve bölgesel ölçekte yapılan iklim çalışmalarında vejetasyon-iklim etkileşiminin önemi vurgulanmaktadır (Bayram vd., 2018; Çelik ve Karabulut, 2013; Kısakürek vd., 2014). İnsan toplulukları için özellikle orman vejetasyonu geçmişten bugüne önemli ekonomik ve ekolojik kaynak olarak görülmüştür. İnsanlık tarihi boyunca gıda, hammadde rekreasyon faaliyetleri gibi çoğu sosyoekonomik ihtiyaçlar orman alanlarından sağlanmıştır. Tüm bu fonksiyonları göz önüne alındığında orman alanlarının dağılışı bu dağılışa etki eden faktörlerin incelenmesi zorunlu hale gelmiştir.

Bitki topluluklarının yeryüzündeki dağılışı ve gelişimi çevresel faktörler ile doğrudan ilişkilidir. Diğer bir deyişle vejetasyonun gelişimi iklim, toprak ve topoğrafik özelliklerin kontrolündedir. Bu nedenle bitki toplulukları ile çevresel parametreler arasındaki ilişki vejetasyon çalışmalarının temel araştırma problemidir. Bitki topluluklarının dağılışı küresel veya bölgesel ölçüde iklimden etkilenmektedir. Yağış, sıcaklık ve ışık bitkilerin fizyolojik karakterinde, biyokütle üretiminde kritik rol oynamaktadır (Allen ve Peet 1990; Göksu, 2016). Yerel ölçekte ise iklimden ziyade topoğrafik ve edafik faktörler büyük önem taşımaktadır (Karabulut ve Avcu, 2021). İklim elemanları üzerinde topoğrafyanın etkisi yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır (Tağıl, 2008; Tajchman ve Boyles 1993). Sıcaklık ve yağış koşullarının yükseltiye göre değişiklik göstermesi, dağlık sahalarda bitki örtüsünün dikey yönde gruplanmasına neden olmaktadır. Böylece dağlık alanda en altta sıcaklık isteği fazla türler gözlenirken yükselti arttıkça nem isteği fazla sıcaklık isteği az türler yer alır (Efe, 2004).

Türkiye sahip olduğu coğrafi konum nedeni ile floristik açıdan tür çeşitliliğinin fazla olduğu ender ülkelerden biridir. Klimatik, topografik, jeolojik ve toprak özelliklerinin kısa mesafede değişkenlik göstermesi ekosistemin çeşit-

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

lenmesine katkı sağlamaktadır. Türkiye başta orman ve otsu türler olmak üzere birçok formasyona ev sahipliği yapmaktadır (Karabulut, 2006). Türkiye arazilerinin yaklaşık %27'sini kaplayan orman alanları yoğun insan faaliyetleri sonucunda tahrip edilmektedir. Orman alanlarının tarım, madencilik, yerleşme, turizm vb. faaliyetleri sonucunda zarar görmesi bu sahaların korunmasına yönelik çalışmaların artmasını sağlamıştır ancak hala yeterli düzeyde değildir. Kullanılan yöntemlerin çağın gerisinde kalması zorlukları da arttırmaktadır. Bu durum bitki örtüsü ile ilgili yapılan çalışmalara olan ilgiyi de azaltmaktadır.

Türkiye’de bitki örtüsü ile ilgili çalışmalar, geleneksel yöntemlerin bir ürünüdür. Bu tür metotların yersel ölçümlere dayalı olması birtakım dezavantajları doğurmaktadır. Yersel ölçümlerde metodolojinin sabit olmaması çalışmanın doğruluğuna gölge düşürmektedir. Örnekleme toplayan araştırmacının kabiliyetine, tecrübesine, kullanılan ekipmana, tercih edilen metodolojiye bağlı olarak farklı sonuçlar elde edilebilmektedir. Ayrıca örneklem alanının çevresel şartları da incelemeyi etkilemektedir. Tüm bu nedenler özellikle geniş alanda yapılacak çalışmalarda geleneksel yöntemlerin zorluğunu göstermektedir (Townshend vd., 1991; Göksu, 2016). Son yıllarda vejetasyon üzerine yapılan çalışmalarda yeni bakış açısı, teknik ve yöntemlerin geliştirilmesi araştırmaların nicel yönünü geliştirmektedir (Bahçeci, 2021).

Günümüzde birçok disiplinde kullanılan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) vejetasyon çalışmaları için de sıkça kullanılan bir araçtır. Tercih edilmesinin en büyük nedeni geleneksel yöntemlerin yukarıda bahsettiğimiz dezavantajlarını minimuma indirmesidir. CBS’nin, geniş alanlarda veri toplama, işgücünün yoğun olmaması, ucuz ve hızlı olması başlıca avantajlarıdır. CBS kullanılarak üretilen modeller birden fazla değişken arasındaki ilişki analiz edilebilmektedir. Böylece ekolojik problemlerin değerlendirilmesinde ve çözümünde kullanılmaktadır (Küçükönder ve Karabulut, 2007). Türler için oluşturulan veri tabanları ile modeller geliştirerek türlerin mevcut dağılımı, tespit edilen sahalardan dışındaki yeni popülasyon alanları, geçmiş ve gelecekteki dağılım potansiyelleri belirlenebilmektedir. Türkiye’de vejetasyon ile çevresel faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda biyocoğrafya çalışma vardır (Şahin ve Karatepe, 2020; Günal, 2020). Bitki toplulukları ile ekolojik koşullar arasındaki ilişkiyi inceleyen kantitatif çalışmaların sayısı yetersiz düzeydedir. Bu çalışmanın amacı CBS kullanılarak Kahramanmaraş’taki Sedir ağaçlarının dağılışı ve bu dağılışın çevresel koşullarla etkileşiminin belirlenmesidir.

2. Materyal-Metot

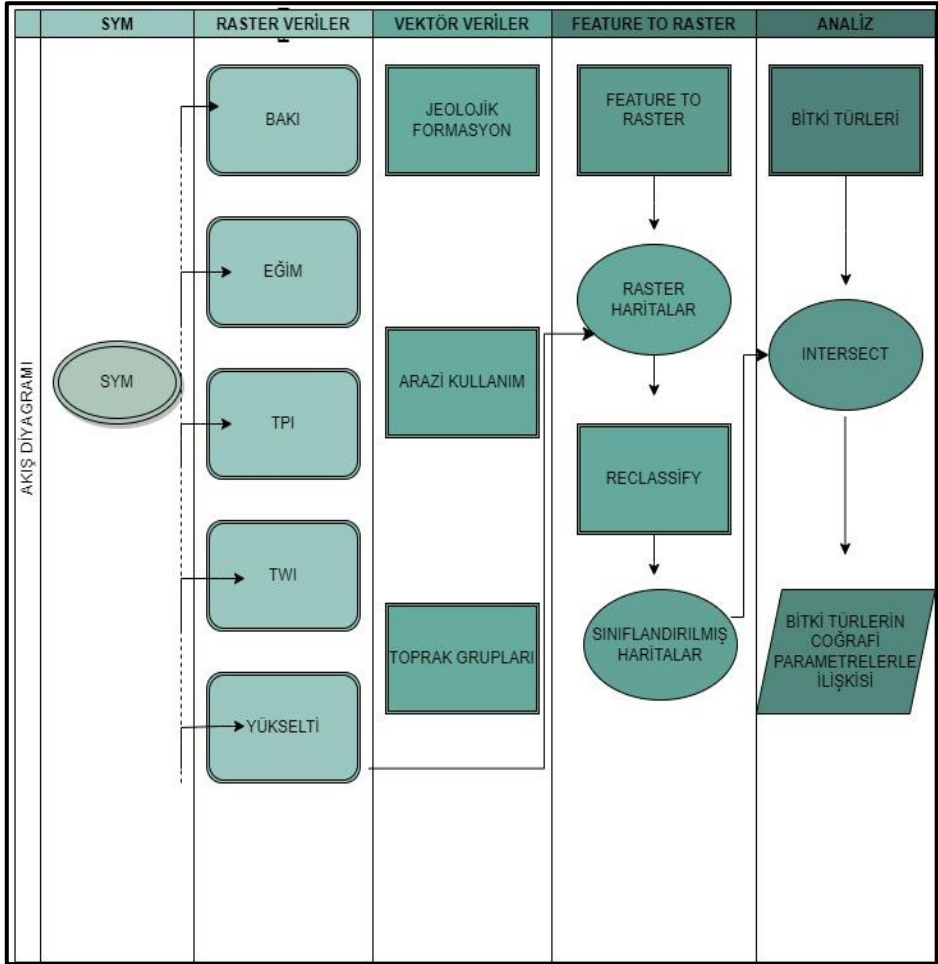
Çevresel problemlerin tespit edilmesi ve çözümü CBS’nin önemli işlevlerinden biridir. Bitki topluluklarının dağılışı ile bu dağılıştaki iklim, eğim, bakı ve toprak gibi parametrelerin rolü CBS yardımıyla kolaylıkla analiz edilebilmektedir. Bu çalışmada Kahramanmaraş ilinde bulunan Sedir ağacının saf olarak veya diğer türlerle karışık halde bulunduğu ortamların coğrafi koşulları CBS

kullanılarak incelenmiştir. İlk aşamada Kahramanmaraş Orman Genel Müdürlüğü'nden meşcere verileri, MTA' dan jeolojik formasyon verileri ve Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan arazi kullanım ve toprak verileri temin edilmiştir. verilerin tamamı 1/25.000 ölçeklidir. Daha sonra alana ait sayısal yükseklik modeli ile yüzey analizleri yapılmış ve topoğrafya, eğim, bakı, topoğrafik pozisyon indeksi (TPI), topoğrafik ıslaklık indeksi (TWI) haritaları oluşturulmuştur.

Raster ve vektör formattaki tüm çıktılar çalışmanın coğrafi parametrelerini oluşturmaktadır. Elde edilen vektör veriler, raster verilere çevrilerek yapılacak analizlere hazır hale getirilmiştir. Çalışmada kullanılan kesiştirme yöntemi (İntersect), önceden analize hazırlanmış çevresel faktörler ile sedir ağacı ve diğer türler arasındaki geometrik kesişimi hesap eder. Analiz sonucunda tüm katmanlardaki özellik sınıfıyla kesişen sahaların öznelik çıktı sınıfları oluşur (Küpçü, 2015). Şekil 1'de bitki örtüsü ile çevresel faktörler arasındaki ilişkiyi belirlemek için takip edilen adımlar iş akış diyagramında gösterilmiştir.

Çalışmada kullanılan TPI; Topografik pozisyon indeksi (TPI), her bir yükselti basamağı için bu yükselti basamağına ait hücre değerlerinin kullanılması ile arazi yüzey şekilleri ve eğim değerlerine göre arazinin sınıflandırması ve standartlaştırılmasını yapmaktadır. Hücrelerin yükselti değerleri ile bu hücrelerinin etrafında bulunan belirli komşu hücrelerin ortalama yükselti değerlerinin karşılaştırılmasıyla elde edilen pozitif değerler dağlar ve tepeler gibi yüksek yerleri; negatif değerler kanyon ve vadi gibi yükseltisi düşük olan yerleri ve sifıra yakın değerler de düzlük, sırt gibi yerleri belirtmektedir (Oğuzoğlu, 2015).

Topoğrafik ıslaklık indeksi, Topografyanın yüzey akış modeline bağlı olarak ne kadar ıslak olduğunu gösteren bağıl topoğrafik nemlilik indeksi arazinin kuru, nemli ve ıslak olup olmadığı hakkında bilgi verir (Özşahin, 2014). Elde edilen değerlerin yüksek olması su tutma kapasitesinin fazla ve nemli saha özelliklerinin hakim olduğunu gösterirken, değerlerin azalması ise su tutma kapasitesinin azaldığı kuru saha özelliklerinin göstermektedir.

Şekil 1. İş Akış diyagramı

3. Çalışma Alanı ve Özellikleri

Çalışma sahası olarak belirlenen Kahramanmaraş ili, Akdeniz Bölgesi Adana Bölümü'nde yer almaktadır. 14.346 km²'lik yüzölçümüne sahip olan Kahramanmaraş ili Türkiye'nin güneyinde, 37°11' ve 38° 36' kuzey paralelleri ile 36° 15' ve 37° 42' doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Akdeniz Bölgesi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin birbirine en çok yaklaştığı sahada bulunmaktadır. İl, kuzeyden Sivas, kuzeydoğudan Malatya, doğudan Adıyaman, güneyden Gaziantep, batıdan Adana ve Osmaniye, kuzeybatıdan Kayseri illeri ile çevrilidir (Karabulut ve Cosun, 2009; Denizdurduran, 2012; Şekil 2).

Çalışma alanının yeryüzü şekillerini genel olarak Güneydoğu Toroslar'ın uzantıları olan dağlar ve bunların arasında kalan çöküntü alanlar oluşturmaktadır. Topraklarının; %59,7'sini dağlar, %24'ünü platolar ve %16,3'ünü ise

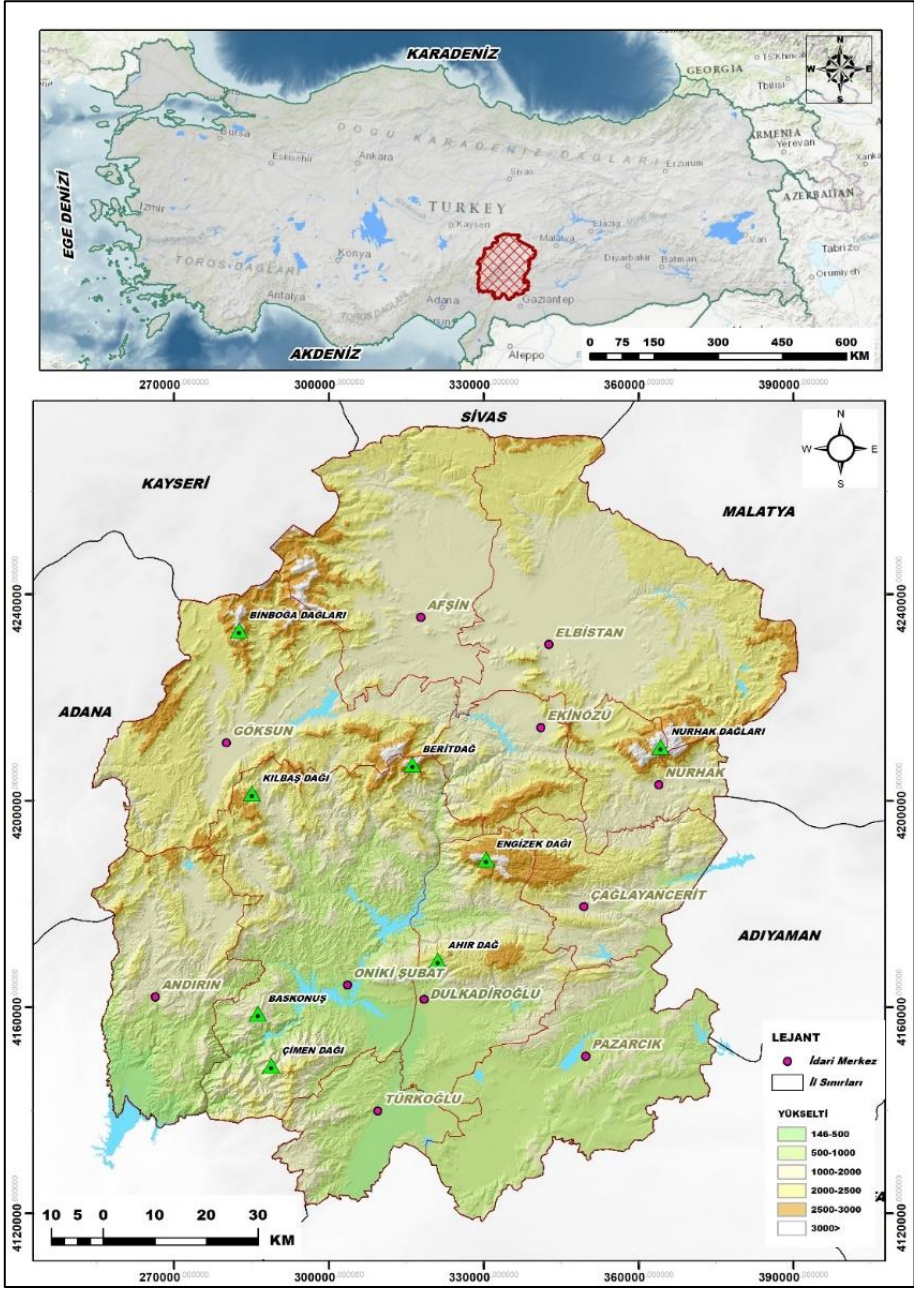
ovalık alanlar oluşturmaktadır. İlin başlıca büyük dağları; Dulkadiroğlu İlçesi'ndeki Ahır Dağı (2301m.), Dulkadiroğlu İlçesi'nin kuzeydoğusundaki Engizek Dağı (2168 m.), Göksun İlçesi'nin sınırları içerisinde bulunan Binboğa Dağları (2830 m.) ve Nurhak İlçesi sınırlarında yer alan Nurhak Dağları (3090 m.) dır. Dağların arasında kalan geniş ovalık sahalar ise; Andırın, Afşin, Elbistan, Gavur, Göksun, İneklı, Maraş, Mizmilli ve Narlı ovalarıdır. Ovaları besleyen başlıca akarsu kaynakları; Ceyhan Nehri, Aksu, Bertiz, Erkenez, Hurman, Göksun, Göksu, Körsulu, Sarsap ve Söğütlü çaylarıdır (ÇED ve Planlama Şube Müdürlüğü, 2018).

Kahramanmaraş'ta bulunduğu konumu nedeniyle farklı iklim tipleri görülmektedir. Büyük ölçüde Akdeniz ikliminin hamiyeti altındadır. Ancak güneyden kuzeye doğru gidildikçe iklim çeşitlenmektedir. Farklı iklim bölgelerinin varlığı ve diğer faktörlerin (coğrafi konum, yükselti vb.) etkisi ile bir geçiş bölgesi özelliği göstermektedir. Karasallığın ve yükseltinin artmasına bağlı olarak kuzey ilçelerde (Göksun, Afşin, Elbistan) karasal iklim hakimdir. Kahramanmaraş ovası ve yakın çevresinde ise Akdeniz iklimi görülmektedir (Cosun, 2008).

İlde, kış aylarında Sibirya yüksek basıncı etkilidir ve sıcaklıklarda azalmalar görülmektedir. Yaz mevsiminde ise Basra alçak basıncının etkisi ile sıcaklıklar artmaktadır. Çalışma alanında bulunan bazı istasyonların yıllık ortalama sıcaklık değerleri incelendiğinde; Kahramanmaraş istasyonunun yıllık ortalama sıcaklığı 16,7°C, Andırın istasyonunun yıllık ortalama sıcaklığı 13°C, Afşin istasyonunun yıllık ortalama sıcaklığı 10,7°C, Pazarcık istasyonunun yıllık ortalama sıcaklığı 14,8°C, Göksun istasyonunun yıllık ortalama sıcaklığı 8,81°C, Elbistan istasyonunun yıllık ortalama sıcaklığı 10,8°C'dir (Cosun, 2008).

Kahramanmaraş'ta Akdeniz yağış rejimine bağlı olarak yağış en fazla kış mevsiminde düşmektedir. Yaz aylarının ise nispeten yağışsız geçtiği görülmektedir. İlin yıllık ortalama toplam yağış miktarı 709 mm'dir (Kahramanmaraş İstasyonu ölçümü). Orografik, atmosferik ve topografik nedenlerden dolayı yağış miktarı güneyden kuzeye farklılık göstermektedir. İlin kuzeyinde karasallıkla birlikte ilkbahar yağışlarında artışlar görülmektedir. Çalışma alanındaki bazı istasyonların yağış verilerine bakıldığında Kahramanmaraş'ta 731,3 mm yağış miktarı gözlenirken, Afşin'de bu rakam 437,1 mm, Elbistan'da 393,8 mm, Göksun'da 622,8 mm, Andırın'da 1418 mm, Nurhak'ta 608,7 mm ve Pazarcık'ta 520, 6 mm olarak ölçülmüştür (Cosun, 2008).

Kahramanmaraş ili Davis'in Grid kareleme sınıflandırmasına göre B6 ve C6 kareleri içerisinde yer almaktadır. Kahramanmaraş, Akdeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu ekolojik bölgelerinin birbirine en yakın olduğu geçiş sahasında bulunmaktadır (Durmaz A., 2018). Bu durum çalışma sahasının biyoçeşitliliğine katkıda bulunmakta ve bahsedilen ekolojik bölgelere has türlerin ilde görülmesini sağlamaktadır.

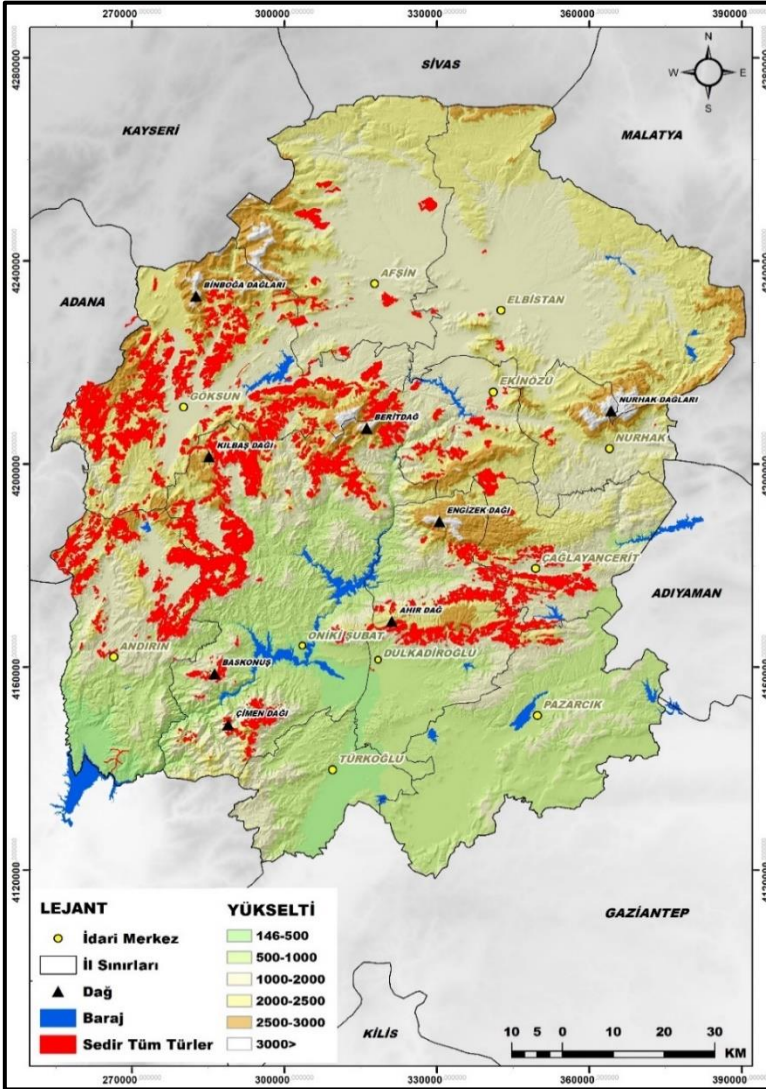

Şekil 2. Lokasyon haritası.

4. Bulgular

Türkiye'nin önemli ağaç türlerinden biri olan sedir, doğal yayılış alanı Türkiye, Suriye ve Lübnan'dır. Türkiye'de 109 440 hektarlık alan saf sedir ormanları ile kaplıdır. Sedir ormanlarının ekonomik, kültürel ve ekolojik açıdan önemli olması nedeni ile Suriye ve Lübnan'da büyük ölçüde tahribe uğramıştır.

Bu ülkelerde doğal afetler (yangınlar, heyelanlar vs.) ve beşeri faaliyetler (aşırı otlatma, kesme) sonucunda birkaç küçük saha dışında sedir ormanlarına rastlanmamaktadır. Türkiye’de Toros sediri uzun yıllardır zarar görmüş olsa da halen en geniş dağılışı Toros Dağları’ndadır. Torosların morfolojik yapısının ulaşım engel olması antropojenik etkilerden korunmasını sağlamıştır (Boydak, 2014).

Şekil 3. Çalışma alanında Sedir'in dağılışı.

Kahramanmaraş orman ağaçları içerisinde sedirin önemli bir yeri vardır. Saf halde ve farklı türler ile meşcereler oluşturmaktadır. Çalışma sahasında Toros Sediri'nin önemli yayılış alanları Engizek ve Ahır Dağ hattıdır (Boydak,

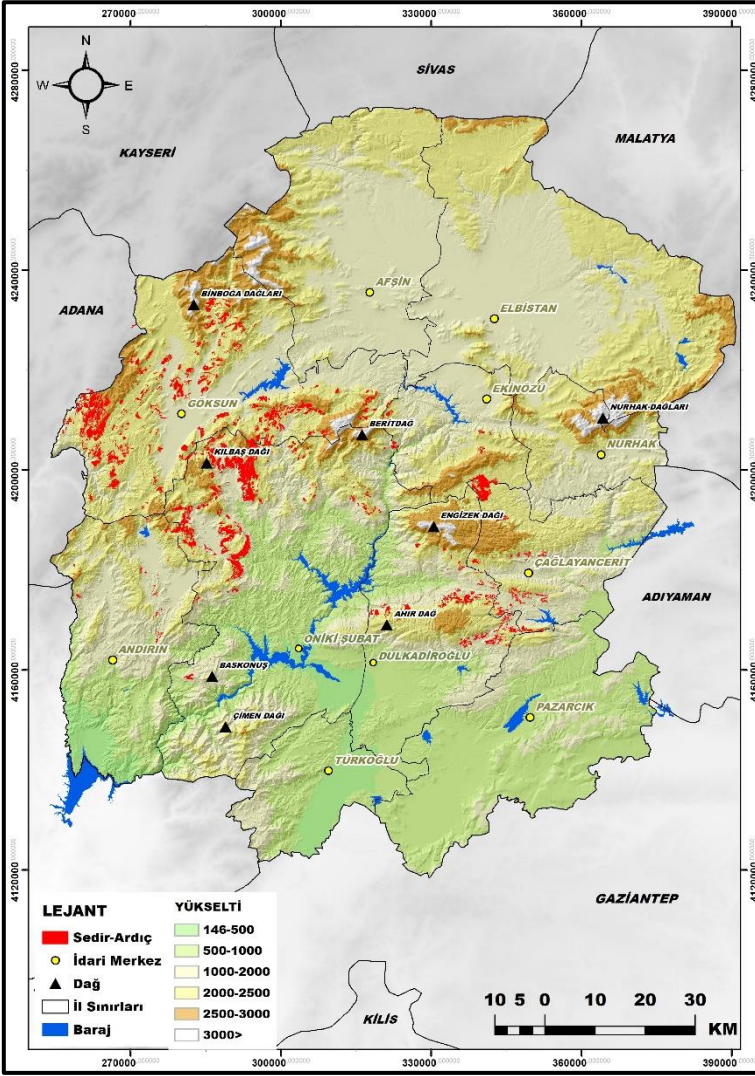
2014). Bu hat dışında dağılım alanları ise; Beritdağ, Başkonuş Dağı, Çimen Dağı ve Binboğa Dağları'dır (Şekil 3).

4.1. Sedir (*Cedrus L.*) – Ardıç (*Juniperus L.*)

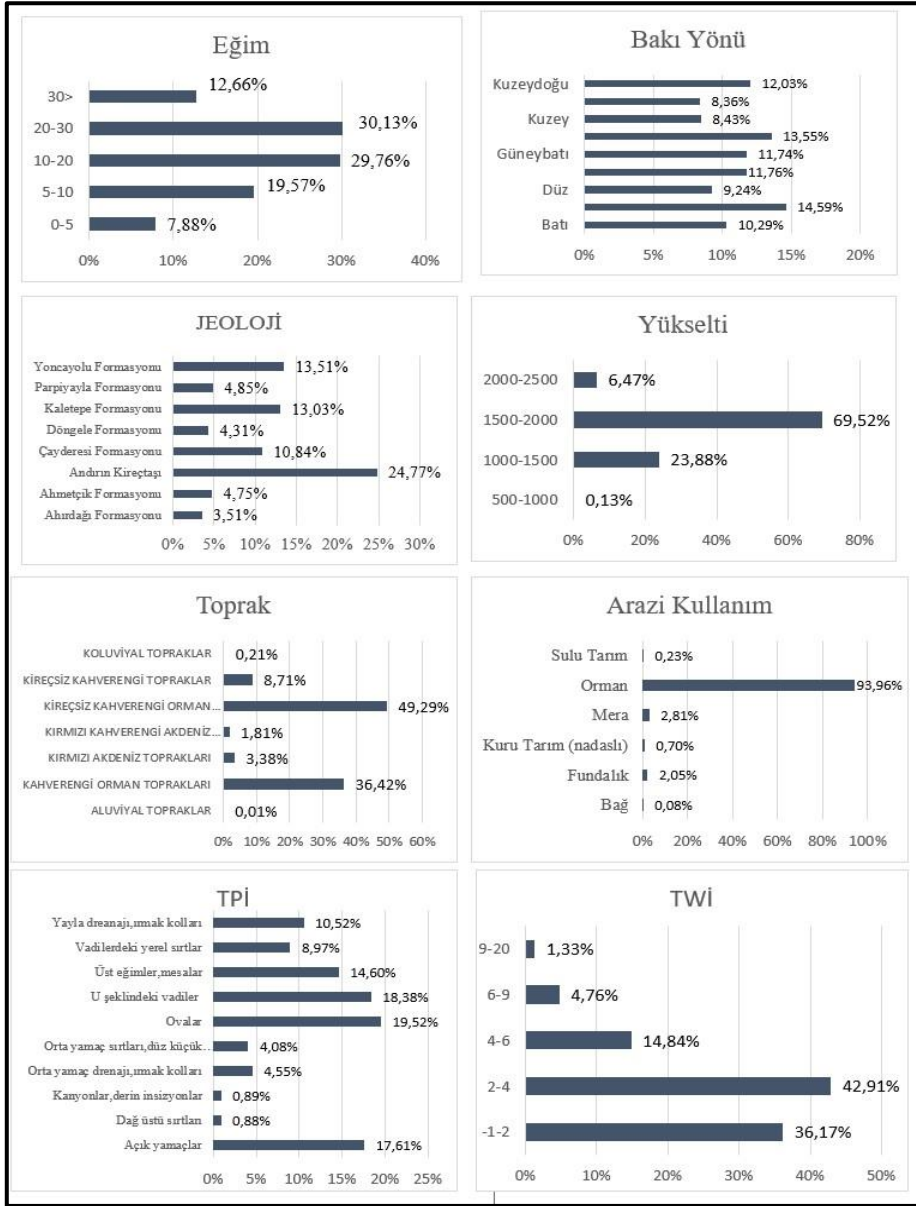
Ardıç, ülkemizde geniş alanlara yayılmış asal ağaç türlerimizdendir. Sürünge çalılardan büyük ağaçlara kadar dünyada 60 kadar türü olan ardıç ülkemiz ormanlarının da en fazla dağılım gösteren ağaç türlerinden biridir. Deniz iklimi etkilerinin azalmaya başladığı yörelerden başlayarak stepe kadar sokulmakta ve sıcağa, soğuğa, kuraklığa dayanıklı olması nedeniyle karasal iklimin bir ağacı olarak ülkemizin hemen hemen her bölgesinde rastlanmaktadır (OGM, 2013).

Çalışma alanında Ahırdağ, Kılbaş Dağı, Binboğa Dağları ve bu dağların çevresinde Sedir ve Ardıç türlerine rastlanmaktadır (Şekil 4). Tüm eğim ve bakı yönlerinde dağılım göstermektedir. Genel olarak 1000 m'nin üzerinde daha çok 1500-2000 metreler arasında yoğunlaşmaktadır. Jeolojik formasyonlara göre dağılışına bakıldığında; ilin yaklaşık %16'sını oluşturan Triyas-Kretase yaşlı (Çed, 2011) Andırın Kireçtaşı Formasyonu üzerinde yaygın olarak görülmektedir (%24). Ardıç, Toprak bakımından kanaatkâr olup hemen hemen her türlü toprak üzerinde yetişebilmektedir (OGM,2013). Çalışma sahasında ise %49 ile Kireçsiz Kahverengi Orman Topraklarını tercih etmektedir. TPİ parametresine göre %19'luk oranlarla en fazla ovalık alanlarda, %18 oranında ise U şekilli vadilerde dağılmıştır. TWI'a göre ise daha çok kuru özellik gösteren, su tutma kapasitesinin az olduğu sahalarda yoğunlaşmıştır (Şekil 5).

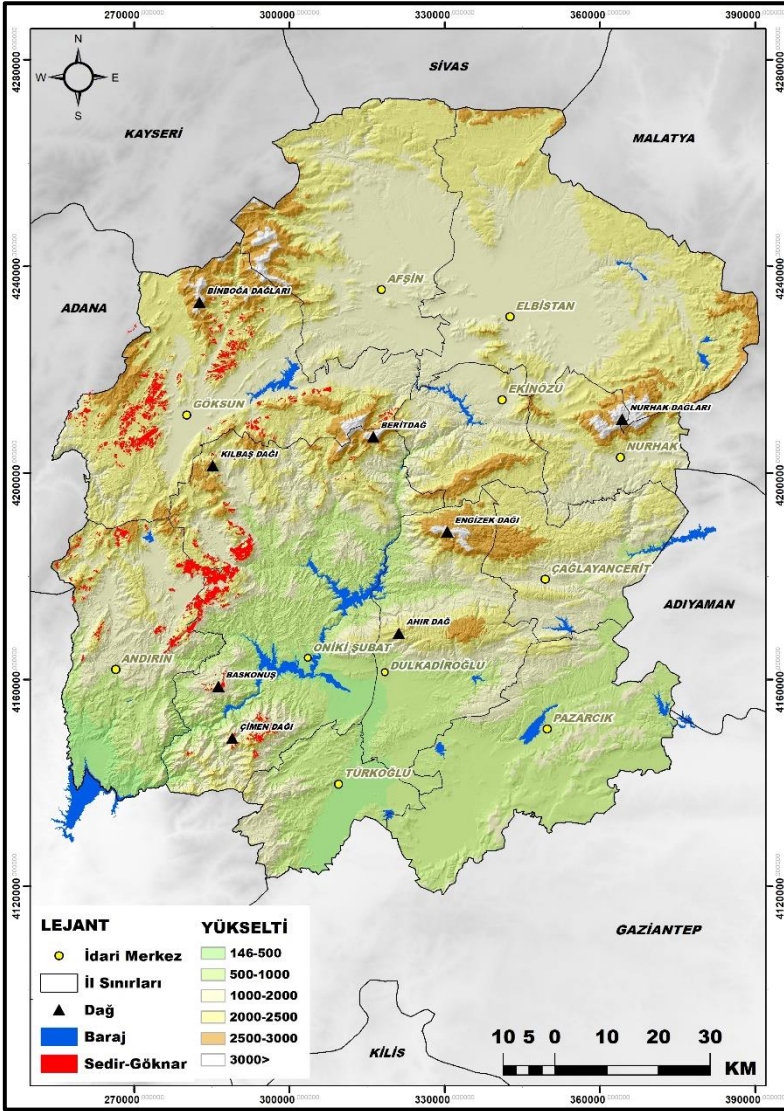

Şekil 5. Sedir (*Cedrus Libani*)- Ardıc (*Juniperus*) meşceresinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı.

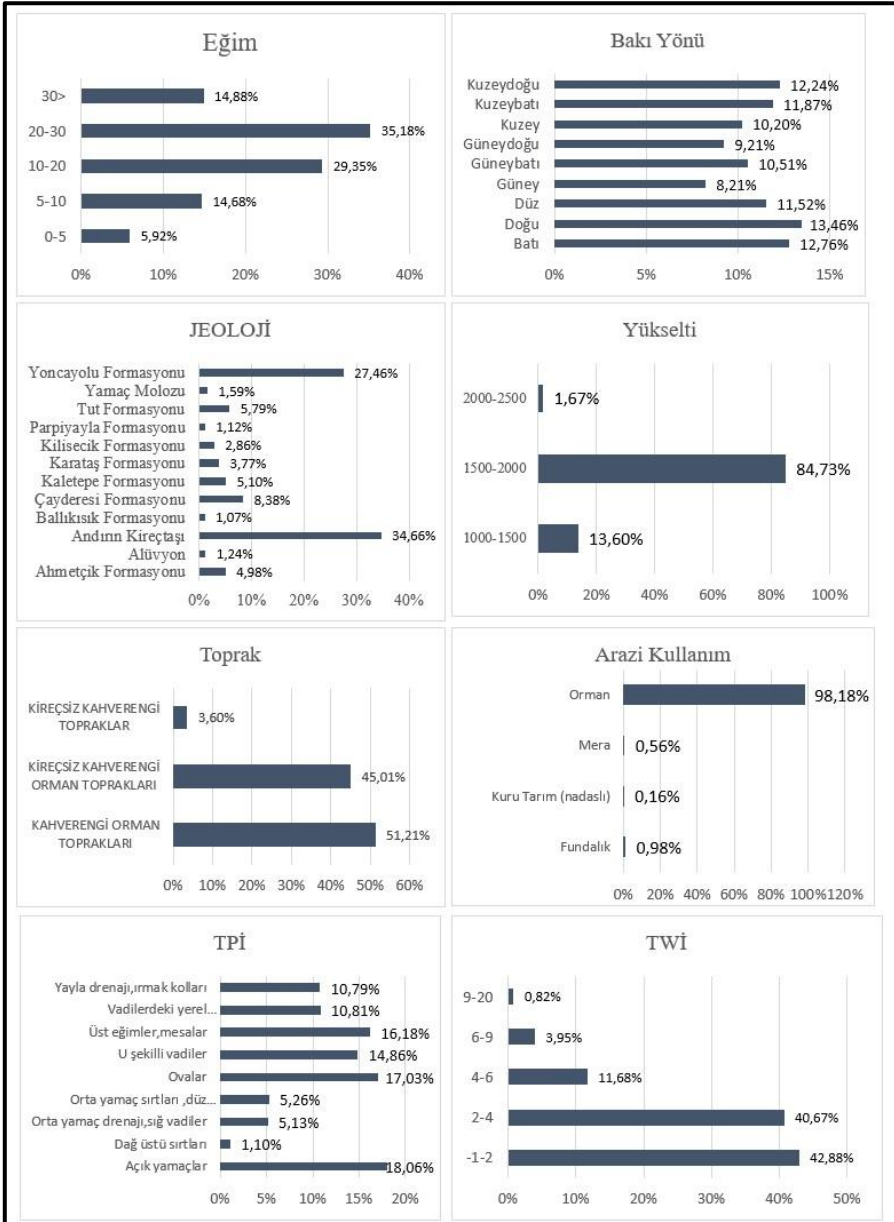
4.2. Sedir (*Cedrus L.*) – Toros Göknarı (*Abies cilicica*)

Pinaceae familyasına ait çok yıllık bir ağaç türü olan Toros Göknarı'nın Türkiye'deki yayılım alanı Güney Anadolu'dur. Türkiye'de bulunduğu ortam koşullarına bakıldığında; genellikle kuzeye bakan yamaçlarda, 1200-2000 metre arasındaki yükseltilerde, dağ yamaçları ve ormanlık sahalarda, nemli, kumlu veya killi toprakları tercih etmektedir (Oral, 2018).

Çalışma sahasında Çimen Dağı, Başkonuş Dağı, Berit Dağı eteklerinde geniş dağılımının olduğu tespit edilmiştir. Bu sahalar dışında Göksun ilçesinde ve Andırın ile Onikişubat ilçe sınırında rastlanmaktadır (Şekil 6). Birlikte bu buldukları ortam şartları incelendiğinde; çoğunlukla 1500-2000 (%84) m arasındaki yükseltilerde, tüm bakı yönlerinde ve eğimin 20-30 ° (%35) olduğu alanları tercih ettiği görülmektedir. Jeolojik formasyona göre dağılışına bakıldığında %34 ile en çok Andırın Kireçtaşı üzerinde dağıldığı tespit edilmiştir. TPİ koşulları incelendiğinde açık yamaçlar (%18) ve ovalık (%17) sahalarda yoğunlaşmaktadır. En fazla dağıldığı TWI grubu ise %42'lik oran ile su tutma kapasitesi az olan kuru özellik gösteren sahalardır. Toprak grupları ile ilişkisi incelendiğinde %51 ile Kahverengi Orman Toprakları ve %45 oranında Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları üzerinde yayılışa sahip olduğu görülmektedir (Şekil 7).

Şekil 6. Çalışma alanında Sedir – Göknar' ın dağılışı.

Şekil 7. Sedir - Göknaar meşcesinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı

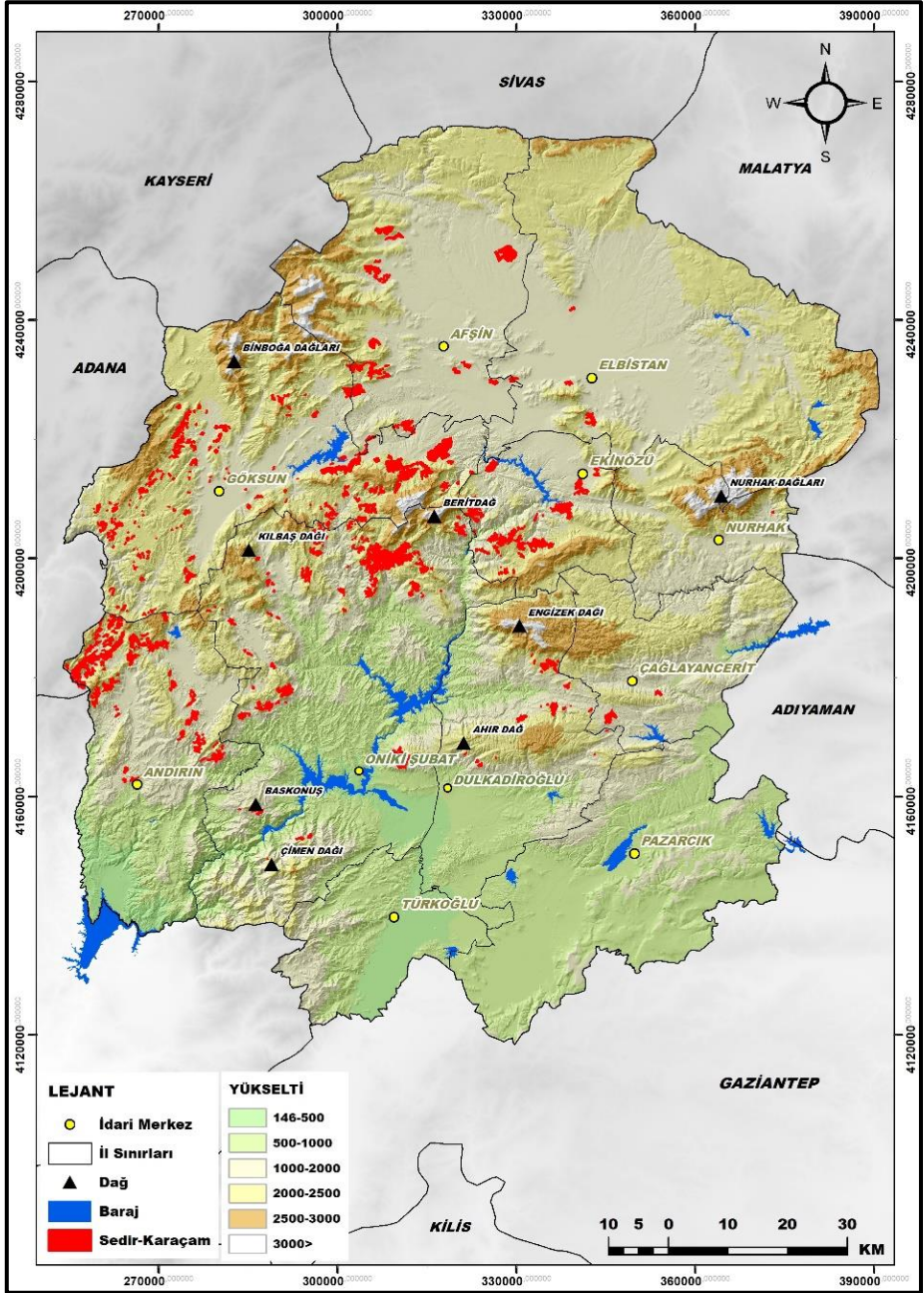
4.3. Sedir (*Cedrus L.*) – Karaçam (*Pinus Nigra*)

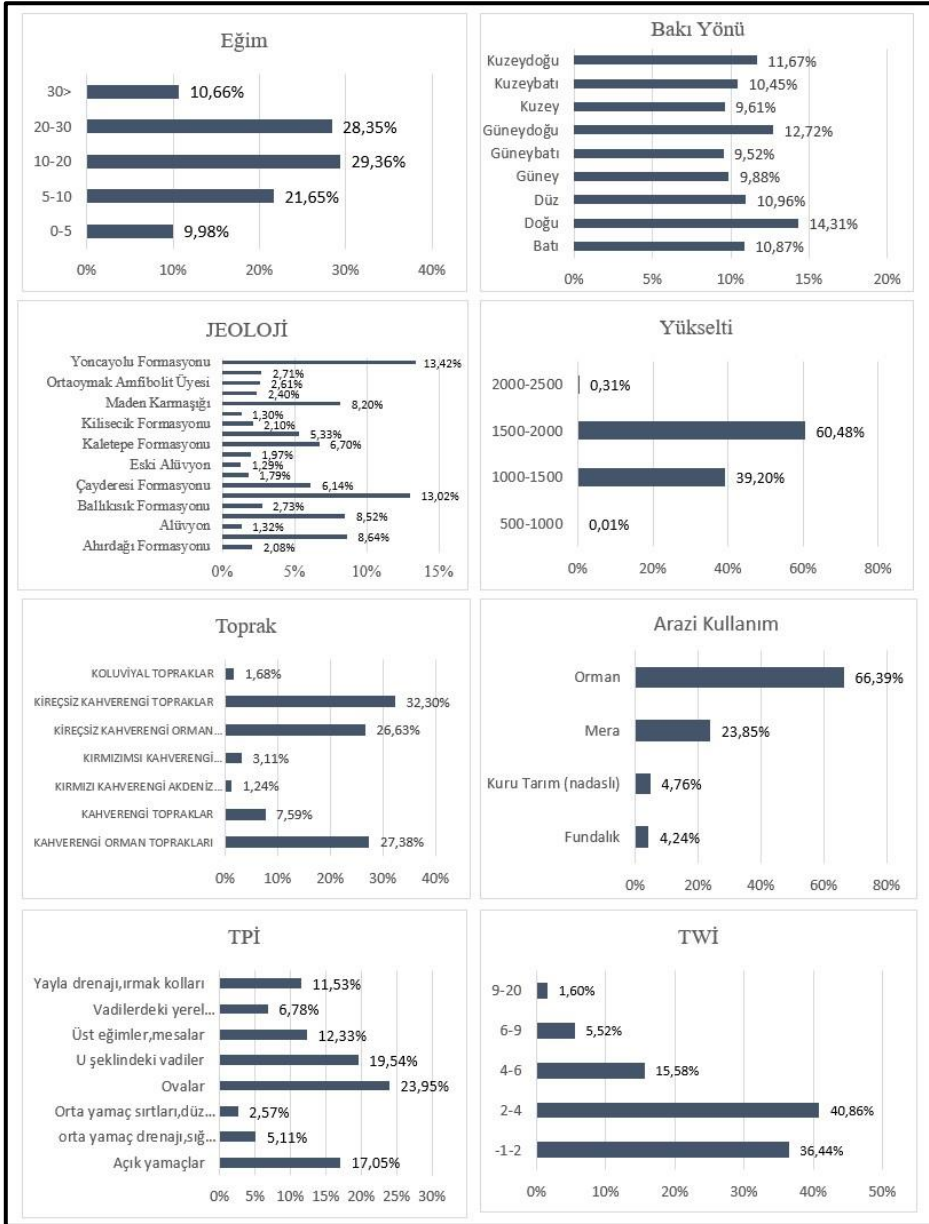
Pinaceae familyasına ait çok yıllık bir tür olan Karaçam (*Pinus Nigra*) iğne yapraklı orman ağacı türlerindedir. Türkiye’de dağılım alanları; ; kuzey, batı ve güney Anadolu, Trakya, kuzeyde Tokat ve güneydoğuda Kahramanmaraş arasından çizilen hattın batısında geniş bir alanda dağılmıştır. En geniş yayılımını Batı Anadolu’da yapmaktadır. Karaçam türleri 400-2100 metre yükseltide, soğuk ve sıcak iklim şartlarına dayanıklı, zayıf toprak örtüsü üzerinde bile geli-

şim göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'nin hemen her bölgesinde görülen çam türüdür (Alptekin, 1986; Toroğlu, 1999).

Çalışma sahasındaki dağılımı incelendiğinde; Ahırdağ'ın kuzey cephesi, Onikişubat ilçesinin kuzey bölümünde, Çimen Dağı ve Göksun ilçesinde geniş sahalara yayılmıştır (Şekil 8). Kahramanmaraş ilinde Sedir ve Karaçam'ın birlikte bulunduğu ortam koşullarına bakıldığında; 1000-2000 m'nin üzerindeki yükseltilerde, tüm bakı yönlerinde ve eğimin 20-30 ° olduğu sahalarda da dağılmıştır. Jeolojik birimler içerisinde geniş yayılışı %13 ile Yoncayolu Formasyonu'nda yapmıştır. TPI analizlerine göre en fazla ovalarda (%23) ve U şekilli vadiler (%19) yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Karaçamların sahadaki toprak grupları ile ilişkisine bakıldığında daha çok kireçsiz kahverengi toprakları (%32) ve kahverengi orman toprakları (%27) üzerinde dağılımları gözlenmiştir. TWI sonuçlarına göre ise daha çok su tutma kapasitesinin az olduğu yerlerde, kuru özellik gösteren alanlarda yoğunlaşmıştır (%78; Şekil 9).

Şekil 9. Sedir – Karaçam meşçeresinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı

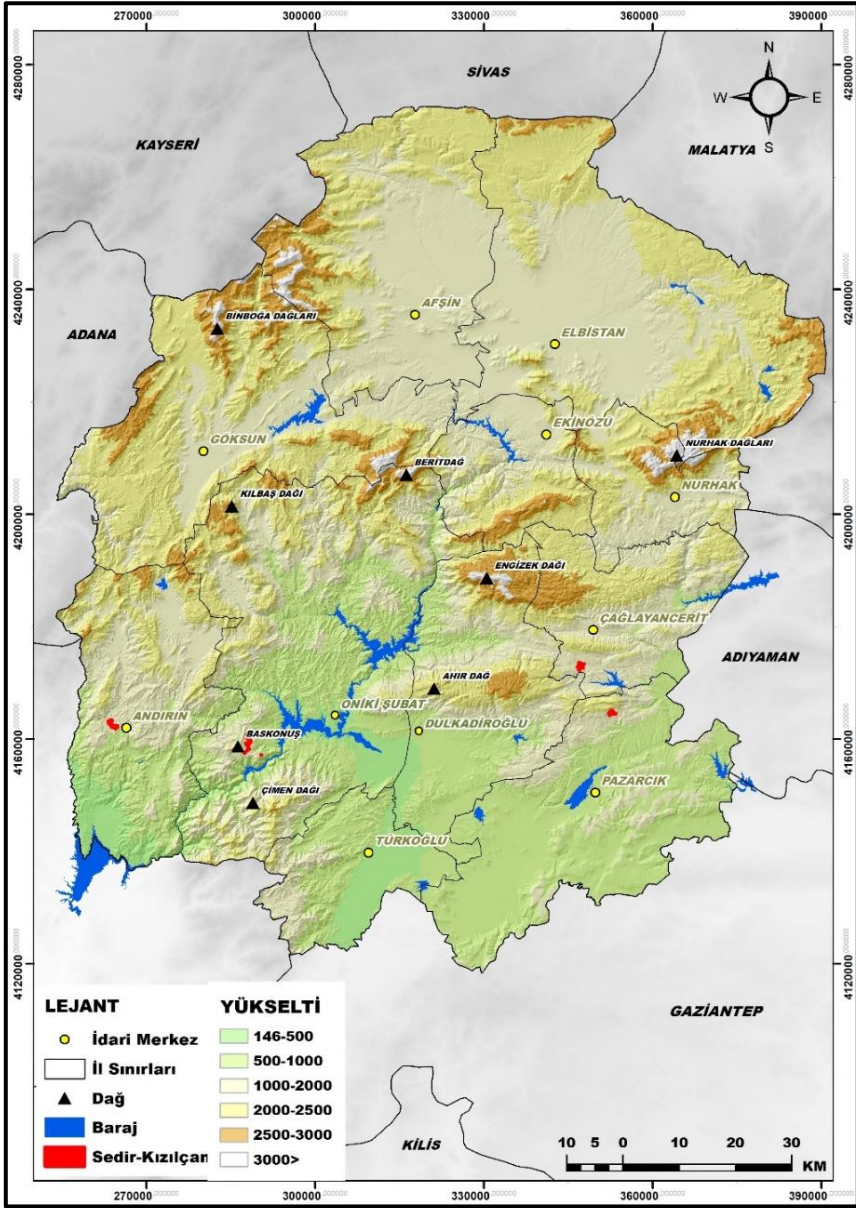
4.4. Sedir (*Cedrus L.*) – Kızılçam (*Pinus Brutia*)

Doğu Akdeniz'e özgü bir tür olan Kızılçam (*Pinus brutia*), Pinaceae familyasına ait çok yıllık, iğne yapraklı orman ağacı türlerindedir. Kuraklığa dayanıklı olması nedeniyle Akdeniz ikliminin hakim olduğu sahalarda geniş dağılım göstermektedir. Türkiye'de yayılış gösterdiği başlıca alanlar; Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinin denize bakan yamaçlarıdır. Toprak isteği bakımından

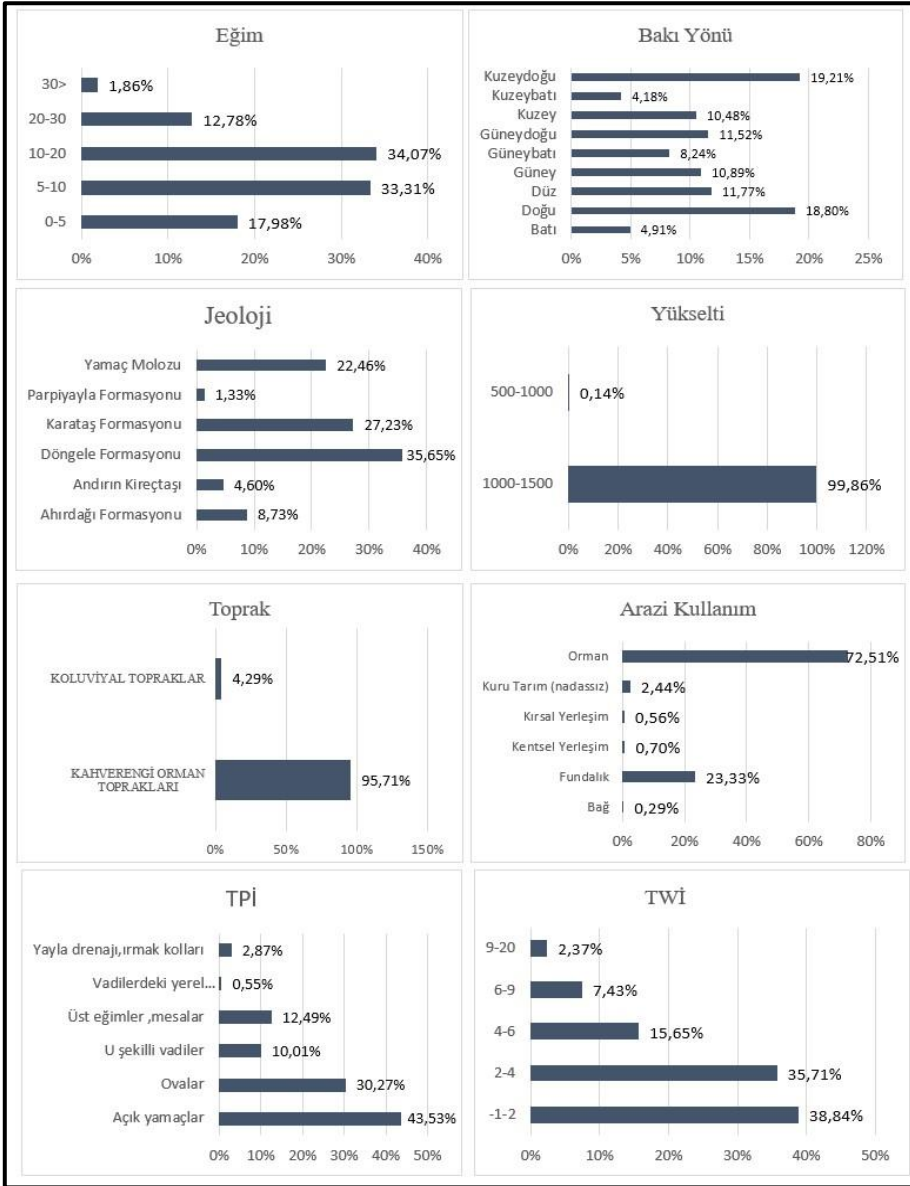
seçici olmayan Kızılçamlar uygun iklim şartlarının olduğu alanlarda neredeyse tüm toprak gruplarında bulunmaktadır. Kızılçamın gelişim gösterdiği yükselti aralığı Türkiye’de 0-1200 metre arasındadır. Ancak birkaç lokal sahada 1200 m üzerine çıktığı bilinmektedir (Neyişçi, 1987).

Çalışma sahasında Sedir ve Kızılçamın birlikte bulunduğu sahalar; Andırın, Çağlayanerit ve Pazarcık ilçeleri ile Başkonuş Dağı’dır (Şekil 10). Çalışma alanında Sedir-Kızılçamın ekolojik parametrelerle ilişkisini incelediğimizde; 1000-1500 m (%99) arasındaki yükselti basamaklarında, eğimin 5-20 ° olduğu alanlarda, tüm bakı yönlerinde dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle doğu (%18) ve kuzeydoğu (%19) yönlerinde yaygın olarak bulunduğu belirlenmiştir. Sedir-Kızılçamın çalışma sahasındaki toprak grupları üzerindeki dağılışına bakıldığında kahverengi orman topraklarında %95 oranında dağıldığı belirlenmiştir. TPI sonuçlarına göre ise daha açık yamaçlar üzerinde (%43) ve ovalarda (%30) TWİ sonuçlarına göre kuru sahalarda meşcereler oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Jeolojik formasyonlara göre ise en fazla Döngele (%35) ve Karataş formasyonunda (%27) yoğunlaşmıştır (Şekil 11).

Şekil 10. Çalışma alanında Sedir – Kızılcım'ın dağılışı.

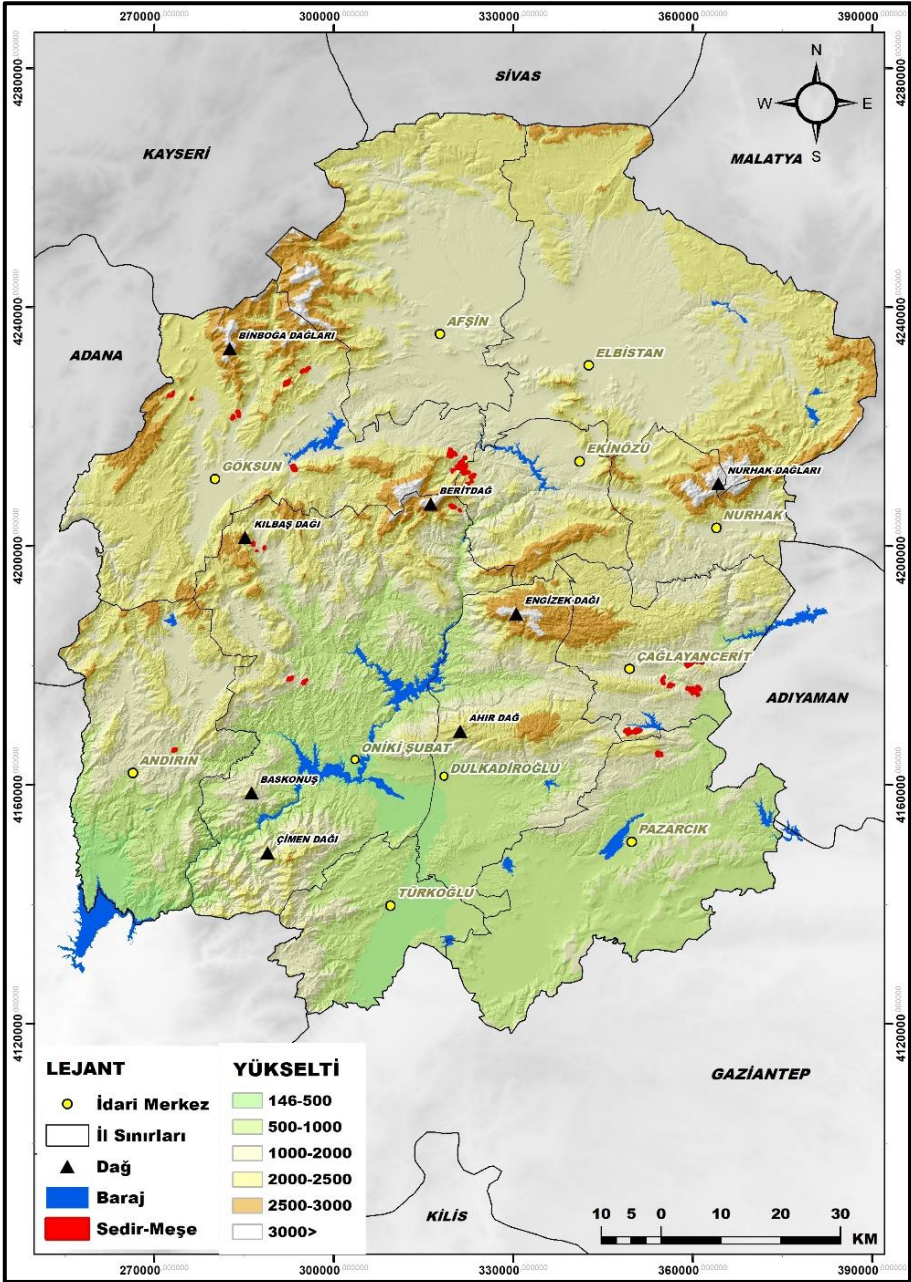
Şekil 11. Sedir – Kızılcam meşeresinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı

4.5. Sedir (*Cedrus L.*) – Meşe (*Quercus L.*)

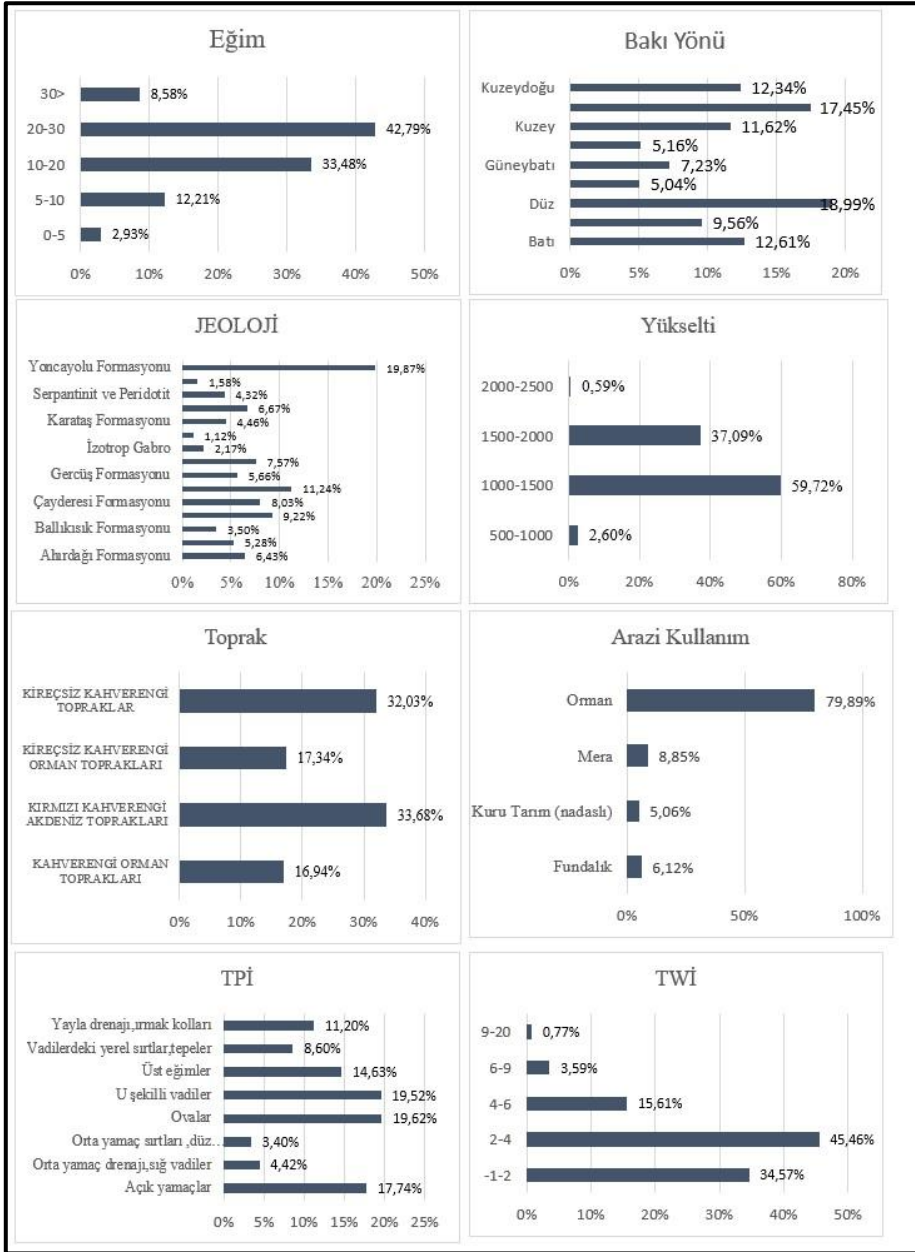
Fagaceae familyasına ait Meşeler (*Quercus L.*), çok yıllık geniş yapraklı ağaç ve çalılardır. Yaygın olarak Akdeniz Havzası'na dağılan sklerofilli, derin köklü bir türdür. Meşelerin bazı türleri kışın yaprağını dökerken bazı türleri ise her mevsim yeşil kalmaktadır. Türkiye'de hemen hemen her iklim bölgesinde, türlere bağlı olarak yayılış alanları görülmektedir. Meşeler karasallığa dayanıklı olup genellikle yarı kurak ve kurak iklim alanlarında rastlanmaktadır. Toprak

ve ana kaya isteği olmayan Meşe, hemen hemen her türlü toprak ve ana kaya üzerinde görülebilmektedir (OGM, 2013; Mamıkoğlu,2007).

Çalışma sahasında Göksun, Çağlayancerit, Onikişubat ilçelerinde dağılım göstermektedir. Binboğa Dağları eteklerinde en geniş yayılışa sahiptir (Şekil 12). Yükseltinin 1000 m'nin üzerinde çıktığı sahalarda özellikle 1000-2000 m arasındaki yükselti basamaklarında yoğunlaştığı görülmektedir. Tüm bakı yönlerinde, eğimin yüksek olduğu sahaları tercih etmektedir. Eğim sınıfları içerisinde en fazla yoğunlaştığı grup %42'lik oranla 20-30°'dir. Jeolojik formasyonlarla ilişkisi incelendiğinde en fazla Yoncayolu formasyonu (%19) üzerinde dağılmıştır. TPİ analizleri değerlendirildiğinde; yayılışın en fazla olduğu sınıf ovalık alanlardır. TWI'ye göre incelendiğinde; su tutma kapasitesi az olan kuru özellik gösteren sahaları tercih ettiği tespit edilmiştir. Toprak isteği bakımından seçici olmamakla birlikte en fazla görüldüğü toprak grubu kırmızı kahverengi Akdeniz topraklarıdır (%33; Şekil 13).

Şekil 12. Çalışma alanında Sedir – Meşe'nin dağılışı.

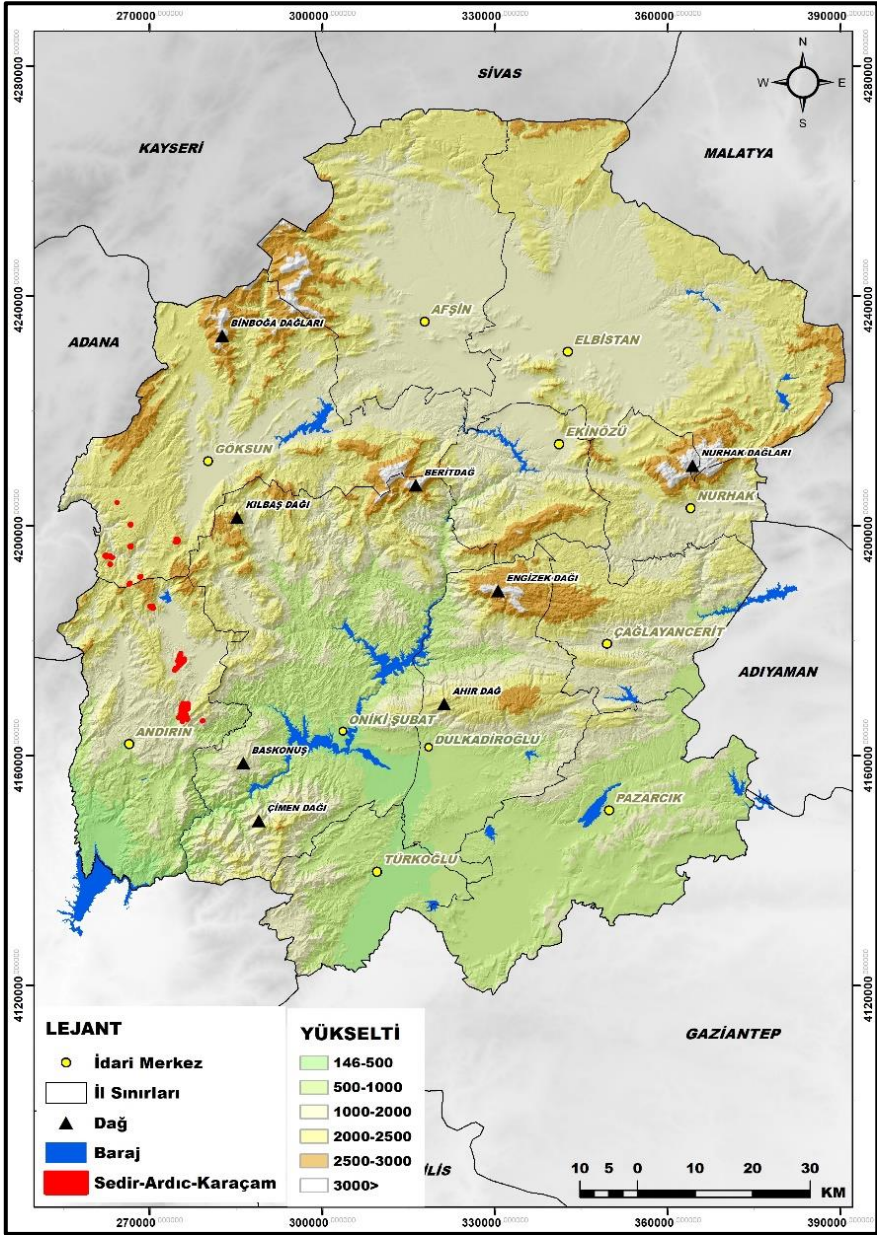
Şekil 13. Sedir – Meşe meşçeresinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı

4.6. Sedir-Ardıç-Karaçam

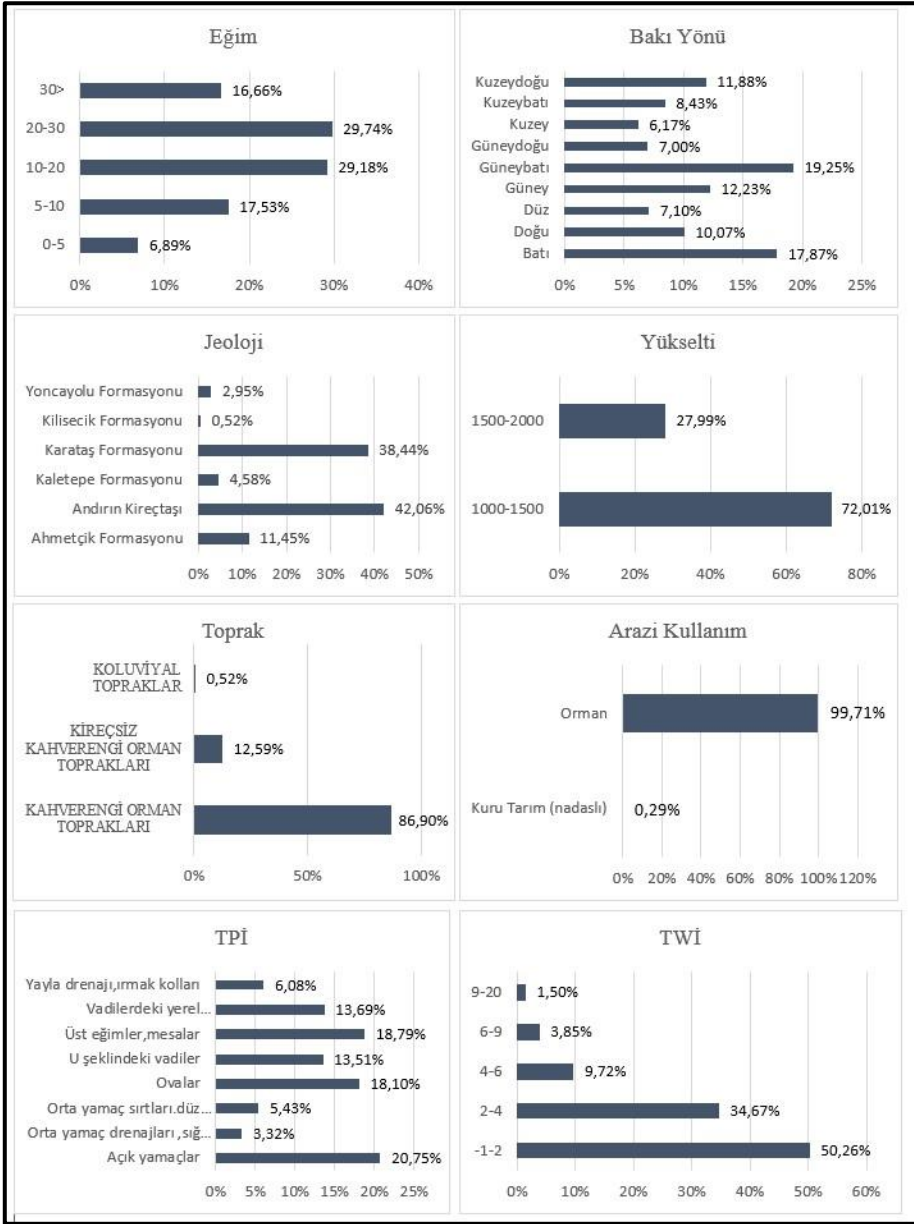
Sedir Ardıç ve Karaçamın karışık meşçere oluşturduğu alanların ekolojik özelliklerini bakıldığında; 1000 metre üzerindeki yükselti basamaklarında yoğunlaştığı özellikle 1000-1500 metre arasındaki yükseltilerde %72'luk bir oranla yayılış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bakı yönleriyle ilişkisine incelendiğinde bütün bakı yönlerinde dağılışı görülmektedir. Çalışma sahasında

Sedir-Ardıç-Karaçamın oluşturduğu karışık meşcere gruplarının eğim durumu ile ilişkisine bakıldığında tüm eğim gruplarında dağılmıştır. Ancak sarp araziler üzerinde, eğimin 10-30° arasında olduğu sahalarda %60'lık oranla yayılış göstermektedir. TPI parametresine göre; bütün TPI sınıflarında dağılışı görülmekte olup daha çok %20'lik bir oran ile açık yamaçlarda ve %18'lik oranla ovalarda ve üst eğimler mesalarda yayılışlarına rastlanmaktadır. TWI'ye analizi sonucunda su tutma kapasitesi az olan kuru özellik gösteren sahalari tercih ettiği anlaşılmaktadır. Tercih ettiği toprak grupları içerisinde kireç oranı yüksek, genellikle yapraklarını döken ormanların altında bulunan kahverengi orman toprakları (%86) ve kireçsiz kahverengi orman toprakları (%12) üzerinde daha çok yayılış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Jeolojik formasyonlarla ilişkilendirildiğinde en fazla Andırın Kireçtaşı formasyonu (%42) ve Karataş Formasyonu (%38) üzerinde yayılışı tespit edilmiştir (Şekil 14;15).

Şekil 14. Çalışma alanında Sedir-Ardıç-Karaçam dağılışı.

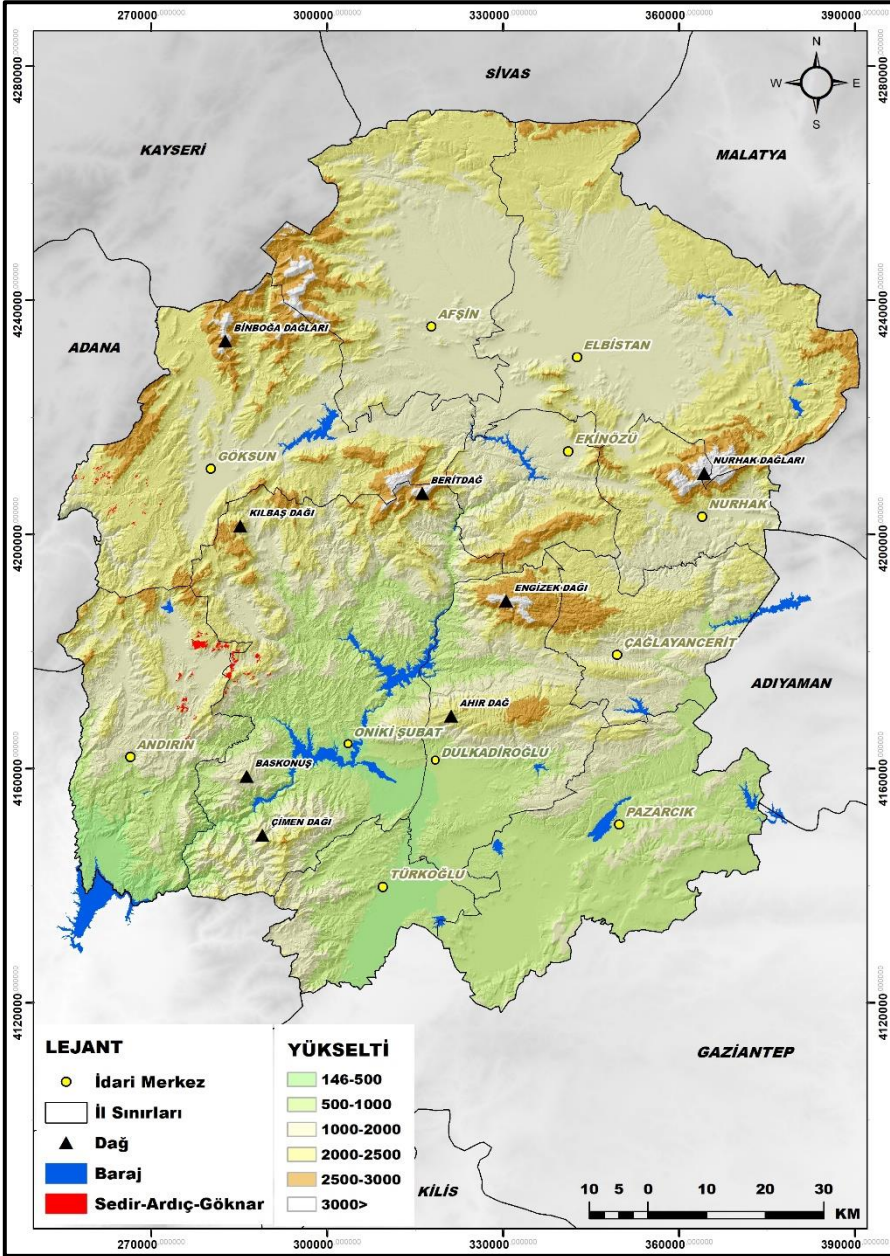
Şekil 15. Sedir-Ardıç-Karaçam meşceresinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı

4.7. Sedir-Ardıç-Gökınar

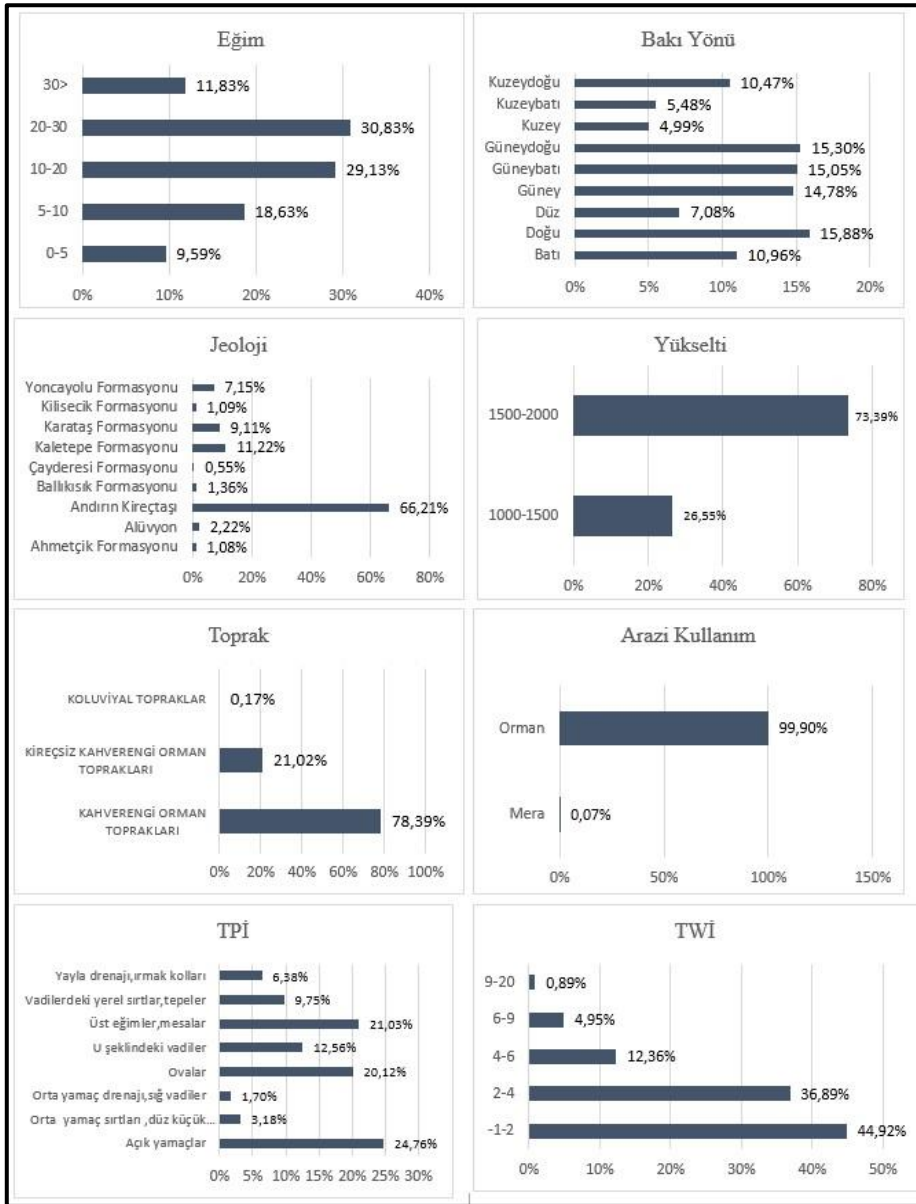
Sedir Ardıç ve Gökınarın karışık meşcere oluşturduğu alanların ekolojik istekleri incelendiğinde; genellikle yüksek sahalarda 1500-2000 (%73) metre arasındaki yükseltilerde dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bakı yönleriyle ilişkisi incelendiğinde bütün bakı yönlerinde rastlanmakta ancak doğu ve güney sektörlü bakılarda dağıldığı görülmektedir. Eğim grupları içerisinde düz sahalardan başlayarak çok dik sahalara kadar bütün sınıflarda görülebilmekte-

dir. En fazla yayılış gösterdiği eğim dereceleri 10-20° ve 20-30° arasındaki sınıflardır. TWI'ye analizi sonucunda en fazla dağılım su tutma kapasitesi az olan kuru özellik gösteren sahalarda olduğu tespit edilmiştir. Sedir-Ardıç-Göknar meşçeresi hemen hemen bütün TPI sınıflarında yayılışı görülmektedir. Ancak %24'lük oranlarla en fazla açık yamaçlar, %21'lik oranlarla üst eğimler, mesarlarda rastlanmaktadır. Toprak grupları ile ilişkisi incelendiğinde daha çok Kahverengi Orman Toprakları (%78) ile Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları (%21) üzerinde yayılışa sahip olduğu görülmektedir. Andırın Kireçtaşı Formasyonu bu meşçerenin en fazla dağıldığı jeolojik birimdir (Şekil 15;16).

Şekil 16. Çalışma alanında Sedir-Ardıç-Gökmar dağılışı.

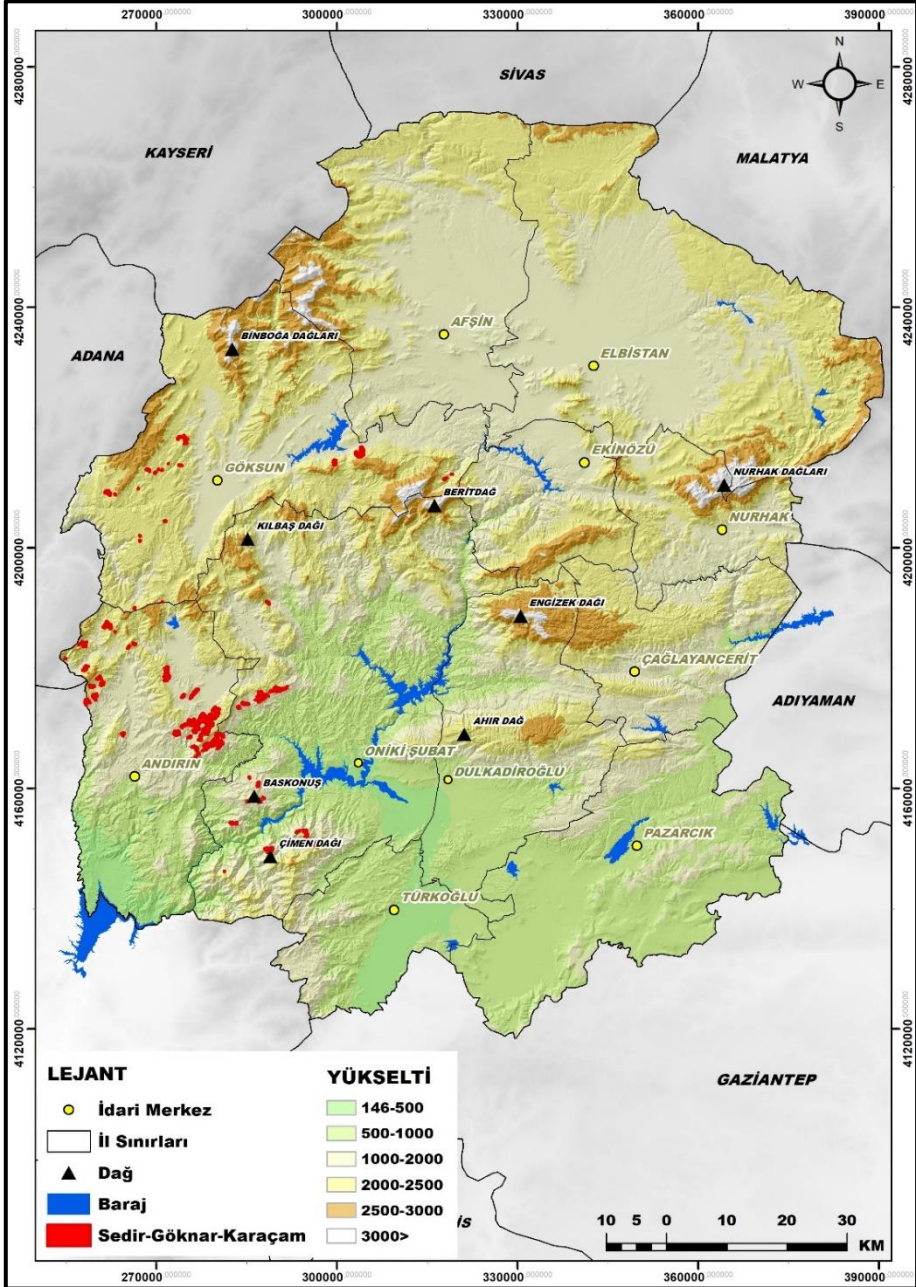

Şekil 17. Sedir-Ardıç-Gökmar meşçeresinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı

4.8. Sedir -Gökmar -Karaçam

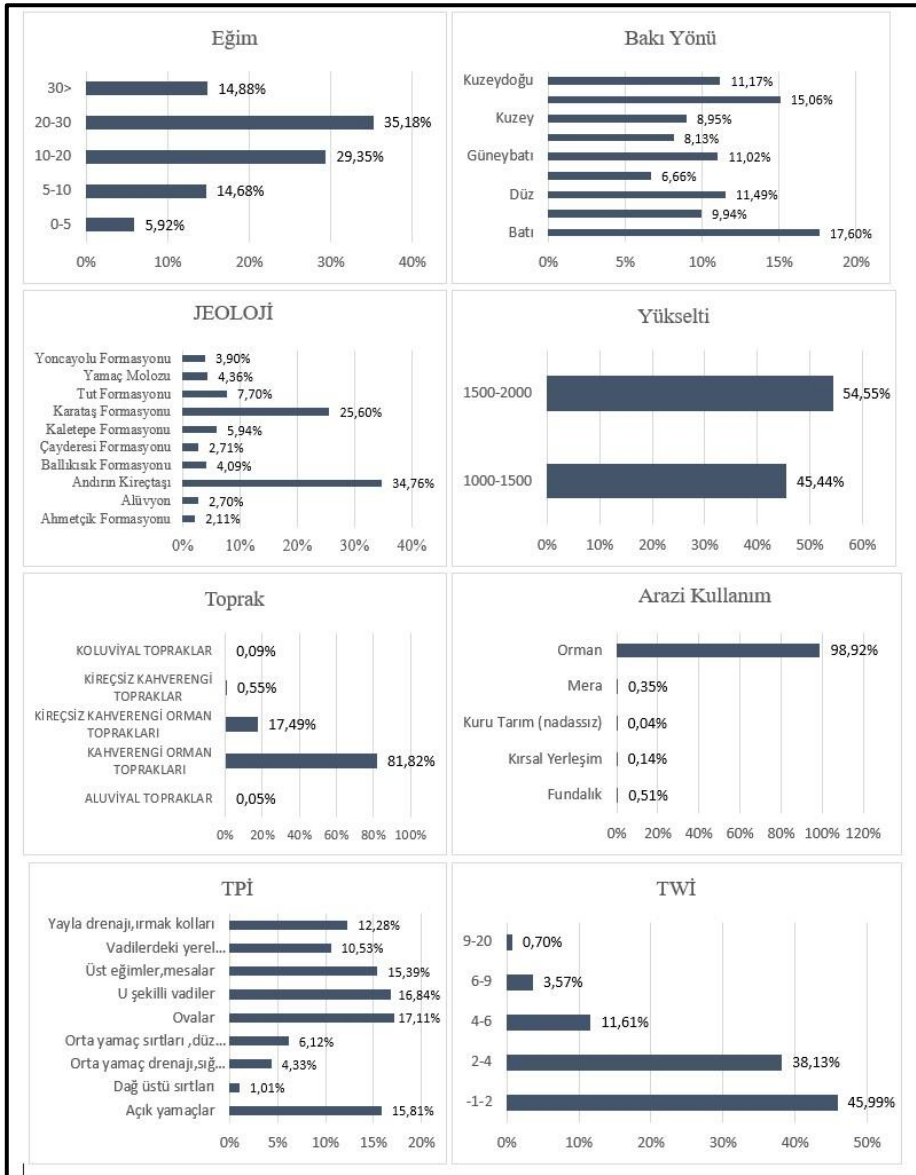
Sedir, Gökmar ve Karaçamın karışık meşçere oluşturduğu sahaların ekolojik özellikleri incelendiğinde; yükseltinin 1000 m'nin üzerine çıktığı alanlarda özellikle 1500-2000 m arasındaki yükseltide %54 oranında en fazla dağılımı yaptığı görülmektedir. Sarp sahalarda eğim derecesinin 10-30° olduğu alanlarda ve tüm bakı yönlerinde yayılımın fazla olduğu tespit edilmiştir. Jeolojik birimler içerisinde Andırın Kireçtaşı (%34) ve Karataş Formasyonu (%25)'nda

geniş meşcereler oluşturmuştur. En fazla yoğunlaştığı TWI sınıfı ise su tutma kapasitesinin az olduğu kuru ve çok kuru (%84) özellik gösteren sahalardır. TPI sonuçlarına göre daha çok ovalık alanlarda (%17), U şekilli vadilerde (%16) ve açık yamaçlarda (%15) yoğunlaşmıştır. Edafik koşullar incelendiğinde; daha çok kahverengi orman toprakları (%81) ve kireçsiz kahverengi orman toprakları (%17) üzerinde dağılışı gözlenmiştir (Şekil 18:19)

Şekil 18. Çalışma alanında Sedir- Göknar- Karaçamın dağılışı.

Şekil 19. Sedir –Göknar- Karaçam meşceresinin belirlenen parametreler üzerindeki dağılımı

5. Sonuç

Bitkilerin yeryüzündeki dağılışı ve gelişimi bulunduğu mekânın toprak, topografya ve iklim gibi abiyotik faktörler ile doğrudan ilişkilidir. Bu coğrafik özellikler türlerin bir ortamda tutunmasını etkilemektedir. Abiyotik faktörlerin çeşitliliği tür çeşitliliğini de sağlamaktadır. Türkiye sahip olduğu coğrafi konumu, çeşitli iklim ve toprak türlerinin varlığı gibi coğrafi parametrelerin kısa mesafede değişmesi biyoçeşitliliğe katkı sağlamaktadır. Bütün bu zenginlikler aynı zamanda farklı vejetasyon tiplerinin görülmesini de beraberinde getirmiş-

tir. Bu çeşitliliğin içerisinde birbirleriyle etkileşim ve değişim içinde olan birçok bitki topluluğu vardır. Orman örtüsü bu etkileşimin iyi bir örneğidir. Türkiye arazilerinin %27'sini oluşturan orman alanları çeşitli bitki türlerine ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye'nin önemli asli orman ağaçlarından olan Sedir (*Cedrus L.*) ağaçları bu türlerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada Kahramanmaraş'taki Sedir ağaçlarının çevresel parametrelerle ilişkisi incelenmiş ve ekolojik istekleri CBS kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde; genel olarak Sedir ağaçlarının oluşturduğu meşcerelerin eğimin 20-30 ° olduğu sarp yamaçlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bakı isteğinin ise doğu ve batı sektörlü gruplarda dağıldığı tespit edilmiştir. Toprak grupları içerisinde en fazla tercih edilen sınıfın kahverengi orman toprağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. TWI sonuçlarına göre meşcerelerin tamamının kuru alanlarda, TPİ analizi sonucunda, açık yamaçlarda ve düz alanlarda yayılış gösterdikleri anlaşılmıştır. Jeolojik formasyonla ilişkisine değerlendirildiğinde genellikle Andırın Kireçtaşı, Yoncayolu ve Ahırdağ formasyonları üzerinde dağıldığı görülmektedir. Yükselti basamaklarına göre dağılışı incelendiğinde tüm türlerin 1000-2000 m arasında yayıldığı tespit edilmiştir.

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ile bilgi birikimi hızla artmıştır. Ancak doğru bilgiye erişim konusunda da birtakım sıkıntılar halen devam etmektedir. Stratejik öneme sahip doğal kaynakların yönetiminde kullanılacak bilginin doğru ve güvenilir olması gerekmektedir. Doğal kaynakların sürdürülebilirliği ve yönetiminde alınacak kararlar için CBS etkin veri seti sunmaktadır. Sedir gibi dünyada dağılımı sınırlanmış türler ile ilgili yapılacak planlamalar kantitatif metotlar ışığında olmalıdır. Bu çalışmada da kullanılan CBS ile geleneksel yöntemlerde yaşanan problemler minimuma iner ve üretilen çeşitli modeller ekolojik problemlere çözüm üretir.

Kaynakça

- Allen, R.B. ve Peet, R.K. (1990) “Gradient analysis of forests of the Sangre de Cristo Range, Colorado”, *Canadian Journal of Botany*, 68, 193-201.
- Alptekin, C. Ü., 1986. “Anadolu Karaçamı (Pinus Nigra Arn. ssp. Pallasiana Lamb. Holmboe)’nın Coğrafik Varyasyonları”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Fakültesi, İstanbul, 170s.
- Bahçeci, S. (2021), *Kahramanmaraş İlinde Bulunan Nadir ve Endemik Bitki Türlerinin Ekolojik Özelliklerinin Cbs Kullanılarak İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş (Ulusal Tez Merkezi).
- Bayram, H., Kopar, İ., & Çelik, MA (2018). Akdağ Kütlesinde (Olur-Erzurum) Bitki Örtüsünün Ortam Koşullarına Göre Değişiminin Uzaktan Algılama (UA) ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Kullanılarak İncelenmesi. *TUCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* , 3-6.
- Boydak, M. (2014). Toros sedirinin ekolojisi, doğal gençleştirilmesi ve bu türle karstik alan ağaçlandırılmaları. I. *Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, “Akdeniz Ormanlarının Geleceği: Sürdürülebilir Toplum ve Çevre*, 22(24), 1-25.
- Cosun, F., 2008. “Kahramanmaraş İlinde İklim Değişikliği ve Trend Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş,
- Çed. (2011). Kahramanmaraş İli Çevre Durum Raporu. K.Maraş.
- Çelik, M. A., & Karabulut, M. (2013). Ahır Dağı (Kahramanmaraş) ve çevresinde bitki örtüsü ile yağış koşulları arasındaki ilişkilerin MODIS verileri kullanılarak incelenmesi (2000-2010). *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 6(1), 123-133.
- Denizdurduran, M., 2012. “Uzaktan Algılama Yöntemleriyle Kahramanmaraş İlinin Arazi Kullanım ve Arazi Örtüsü Özelliklerinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Durmaz A. (2018). *Kahramanmaraş Bitki Biyoçeşitliliğinin Konumsal Analizi ve Dağılım Deseni*, (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Efe, R., 2004. *Biyocoğrafya, Çantay Kitabevi, Balıkesir*, 396s.
- Göksu, G. (2016), İklim Koşulları İle Bitki Örtüsü Arasındaki İlişkilerin Uzaktan Algılama Yöntemleri İle İncelenmesi, (Ulusal Tez Merkezi).
- Günel, N. (2020), Türkiye’de Bitki Coğrafyası Araştırmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 18, Sayı 35, 2020, 47-75.
- Karabulut, M. (2006). NOAA AVHRR verilerini kullanarak Türkiye’de bitki örtüsünün izlenmesi ve incelenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 29-42.
- Karabulut M.,& Avcu A., (2021), Çimen Dağında (Kahramanmaraş) Bitki Örtüsü Dağılımını Kontrol Eden Topoğrafik Koşulların Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Analizi, Salih Birinci&Çağlar Kıvanç Kaymaz&Yusuf Kızıllıkan (Der.), *Coğrafi Perspektifile Dağ ve Dağlık Alanlar Iı (Sürdürülebilirlik-Yönetim-Örnek Alan İncelemeleri)*, İstanbul:Kriter Kitabevi.
- Karabulut, M. & Cosun, F., 2009. “Kahramanmaraş İlinde Yağışların Trend Analizi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), ss.65-83.
- Kısakürek, Ş., Doygun, H., & Gözcü, M. (2014). Kahramanmaraş–Ahır Dağı Bitki Örtülerinin Biyoiklim Katları Doğrultusunda İncelenmesi. II. *Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu* , 22-24.

- Küçükönder, M. & Karabulut, M. (2007). “Çok Kriterli Analiz Yöntemi Kullanılarak Kahramanmaraş'ta Çöp Depolama Alanı Tespiti”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5, (2), 55-76.
- Küpçü, S. (2015). *Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları-1*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Mamikoğlu, N. G. (2007). *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıkları*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Neyişçi, T., 1987. Kızılçamın Doğal Yayılışı, E. Öktem ve E. Öktem (Ed.), Kızılçam, Ankara: Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 15-22.
- OGM. (2013). *Orman Atlası*. Ankara: Orman Genel Müdürlüğü
- Oral, D., 2018. “Pinaceae”, Türkiye'nin Doğal-Egzotik Ağaç ve Çalıkları, Ü. Akkemik (Ed.), T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 104-108.
- Oğuzoğlu, Ş. (2015). Eskişehir Türkmen Dağ'ında Anadolu Karaçamının (*Pinus nigra* J. F. Arnold subsp. *pallasiana* (Lamb.) Holmboe var. *pallasiana*) verimliliğinin Dağılım Modellenmesi. (Ulusal Tez Merkezi).
- Şahin, H., & Karatepe, Y. (2020). Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde vejetasyon yapısının yetişme ortamı özelliklerine göre değişimi. *Turkish Journal of Forestry*, 21(3), 215-223.
- Tağıl, Ş. (2006). Kazdağı Milli Parkı'nda Arazi Örtüsü Organizasyonunu Kontrol Eden Jeomorfometrik Faktörler: Bir Cbs Yaklaşımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4 (2), 37-47.
- Tajchman, S.J. ve Boyles, R.L. (1993) “Topography and soil A and B horizons in the forested Appalachian watershed”, *Northern Journal of American Forestry*, 10, 93–94.
- Toroğlu, E., 1999. “Aladağlar'ın (Toros) Bitki Coğrafyası”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Ankara, 154s.
- Townshend, J., Justice, C., Li, W., Gurney, C., & McManus, J. (1991). Uzaktan algılama ile küresel arazi örtüsü sınıflandırması: mevcut yetenekler ve gelecekteki olasılıklar. *Ortamın Uzaktan Algılanması*, 35 (2-3), 243-255.
- Walker, G. K., Sud Y. C., Atlas, R. (1995). Impact of the ongoing Amazonian deforestation on local precipitation—A GCM simulation study. *Bulletin of the American Meteorological Society*, 76, 3, ss. 346–361.

YEMLİHAZÂDE MUSTAFA KÂMİL EFENDİ’NİN RİSÂLE Fİ BEYÂN-I HAYÂT KURRAT EL-MEVLİD EL-MÛSULÎ ADLI ESERİNDEKİ TÜRKÇE ŞİİRLERİ

LÛTFİ ALICI*

Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi (d. ? - ö.1294/1877)’nin asıl adı Mustafa’dır. Elbistan’da doğan Mustafa Kâmil Efendi’nin doğum tarihi bilinmemektedir. Elbistan’ın köklü ailelerinden Yemli hazâdeler ailesine mensuptur. Bu sebeple mensup olduğu aileye nispetle “İbn-i Yemliha” veya “Yemli hazâde” künyesiyle tanınmıştır. Memleketi, mensup olduğu aile ve mesleği ile birlikte *Elbistanlı Yemli hazâde Kadı Mustafa Kâmil Efendi* adıyla anılır. Mustafa Kâmil Efendi, şiiirlerinde Tefvîkî mahlasını kullanan Abdullah Şâkir b. Mustafa Elbistânî’nin oğludur. Mustafa Kâmil Efendi’nin şeceresi; *Şeyh İsa Efendi oğlu Es-habı Kehf müderrisi İlyas Efendi oğlu Yemli hâ oğlu Hüseyin oğlu Şeyh Abdullah oğlu Kadı Mustafa Kâmil Efendi*¹ şeklindedir. Tahsilinin ardından evvela müderrislik yapan Mustafa Kâmil Efendi, Konya, Maraş, Antep, Kayseri, Eğin/Kemaliye gibi birçok yerde kadılık ve kaymakamlık yapmıştır.

Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi’nin bazı matbu ve el yazması eserlerindeki kayıtlarda Mevlevî olduğu belirtilir. Mevlevî çevrelerde de *Kâmil-i Mevlevî* olarak tanınmaktadır. Ayrıca kendisi de Kasîde-i Adem ve Şerhi’nde, Beşiktaş Mevlevîhanesi Şeyhi Nazif Dede’nin müridi olduğunu söyler. Mevlevî tarikatına müntesip olan Mustafa Kâmil Efendi, Arapça ve Farsçaya ileri derecede hâkim olup Türkçe, Arapça ve Farsça şiiirler yazmıştır. Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi’nin yazma ve matbu bazı eserlerinde isminin önünde “*Es-seyyid*” ifadesi bulunmaktadır. Bu mensubiyet, âlim şair için ayrıca bir kıymettir. Şiiirlerinde *Kâmil* mahlasını kullanan Mustafa Kâmil Efendi, H 1294 - M 1877’de kadı olarak bulunduğu Kayseri’de vefat etmiştir. Seyyid Burhaneddîn-i Muhakkık-i Tirmizî türbesi civarına defnedilmiştir.

Kaynaklarda Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi’nin çok sayıda eseri olduğu rivayet edilmektedir. Bunlardan tespit edilebilen on sekiz eseri şunlardır: 1. El-Hikmetü’l- Bâliğa ve Şerhühâ, 2. Menâhicü’l-İhticâc, 3. El-Manzûmetü’l-Aliyye fi’l-Ahbâri’n-Nebeviyye, 4.Ta’likâtu’l Manzûmetü’l-Aliyye fi’l-Ahbâri’n-Nebeviyye, 5. Nazmü’l-Fünûn, 6. Arûz-ı Endülisî Şerhi, 7. Kasîde-i Mudirriye’nin Şerh ve Tahmîsi, 8. Manzûme-i Râiyye, 9. Kasîde-i Hemziyye Tahmîsi, 10. Şerhül-Elfiyye Ma’a- Şerhühâ, 11. Hüseyniyye Manzûmesi ma’a- Şerhühâ, 12. El-Makâlatü’l-Hassân alâ- Kasîdeti’l- Hassân Ma’a-Tahmîs, 13. Haşiye alâ-

* Dr.Öğr.Üyesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi. Elektronik posta: lutfiallici@gmail.com

¹ Mustafa Kâmil Efendi’nin künyesi, Risâle fi Usûlî’l-Hadîs, Menâhicü’l-İhticâc, Şerhü Kasîdeti’l-Mudariye, Şerhü Kasîdeti’l-Hâ’iye, Keşfu’l-Gumuz fi İzâhi Muglakâtî’l-Arûz adlı eserlerin kütüphane kayıtlarında Yemli hazâde Mustafa Kâmil b. Mehmed Elbistânî (ö. 1294/1877) olarak kayıtlıdır (<http://www.yazmalar.gov.tr> 29.04.2022).

Karatepeli, 14. Şerhun alâ- Kasîde-i Nûniyye li'l- Fâzıl Hasan Fehmî Efendi, 15. Nazmü'l-Fünûn'a Şerh, 16. Dîvân-ı Eş'âr, 17. Ta'likât alâ - Nuhbeti'l- Fiker fi'l- Hadîs, 18. Kasîde-i Adem Şerhi.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi ve diğer kaynaklarda Mustafa Kâmil Efendi'nin eserlerinin bir kısmının basılmış olduğu ve yukarıda zikredilen eserlerin dışında müteferrik ve muhtasar risâleleri, latifeli makaleleri, nükteli mektupları ve daha başka eserlerinin de bulunduğu belirtilmektedir (Bursalı Mehmed Tahir 2000: 58; Özalp, 2012: 232-241; Alıcı, 2021: 80-85; Alıcı, 2022; Özgeriş, 2022: 660, 670; Arslan, 2014: <http://teis.yesevi.edu.tr>). Bu bağlamda Mustafa Kâmil Efendi'nin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 115 numara *Risâle fi Beyân-ı Hayât Kurrat el-Mevlid el-Mûsulî* adıyla kayıtlı bir risalesi bulunmaktadır.

Risale, edebî mektuplar ve çeşitli konularda yazılmış küçük hacimli ilmi eserler için kullanılan bir terimdir. “Sözlüklerde “bir konuya, bir ilme ve fenne dair muhtasar eser” diye tanımlanan risaleyi Kâtib Çelebi, “bir meseleyi özetle ele alıp inceleyen ve o konudaki neticeyi ortaya koyan kısa metin” şeklinde tarif eder. Osmanlı kültüründe ilk dönemlerden başlayarak çeşitli konularda kaleme alınmış bu türdeki eserlerden çok zengin bir birikim oluşmuştur. Yazma eser kütüphanelerinin en zengin bölümlerinden birini risaleler ve bunların bir araya getirilmeleriyle oluşturulan mecmûatü'r-resâiller teşkil etmektedir. Osmanlı telif geleneğinde risalelerin Arapça, Farsça, Türkçe gibi tek bir dil yanında bu dillerden ikisi veya üçüyle kaleme alındığı, muhteva itibarıyla oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu eserlerin adlandırılmasında her üç dilin kullanılması yaygın olmakla birlikte Türkçe risalelerin başlıklarında Farsça terkipler rağbettedir. İlmî ve dinî konulardaki erken devir örnekleri Arapça adlar taşıdığı gibi bu dille de yazılmışlardır. İlmî ve dinî konularda yazılan risalelerin ekseriyetle mensur olmasına karşılık edebiyat ve sanata dair risaleler çoğunlukla manzum-mensur karışık olup Farsça ve Türkçe kaleme alınmıştır” (Uzun 2008: C 35, 114-115). Mehmet Zeki Pakalın, “Küçük kitap yerinde kullanılır tâbirdir. Risale bazen birkaç maddeyi ihtiva ederse de en ziyade bir madde hakkında yazılırdı.” (Pakalın 1993: C III, 50) şeklindeki tarifıyla risalenin genellikle belirli bir konuda yazılan kısa ve küçük kitap olduğunu vurgulamıştır. Bu tanımlara rağmen Osmanlılarda risalenin, sabit bir anlamının olduğunu söylemek güçtür. Zira yazma eser kütüphanelerinde görüleceği üzere farklı hacim ve türlerde birçok esere risale adı verilmiştir (Gök, 2019: 316-317).

Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin söz konusu risalesinin müstensihisi *Abdullah Nuri el-Musulî*'dir. Kütüphane kaydında risalenin müellif adı, “*Seyyid Kâmil el-Mevlevî Elbistanî Yemli hazâde*” olarak kayıtlıdır. Bu kayıttan Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin memleketinin Elbistan, kendisinin Seyyid ve Mevlevi tarikatına müntesip olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 29 varaktan müteşekkil

olan risale manzum ve mensur olarak tertip edilmiştir. Risale, nesih hattı ile sarı abadi kâğıda yazılmıştır. Risalenin yazımında dil olarak, Arapça, Türkçe ve Farsça kullanılmıştır. Toplam yirmi altı Türkçe şiir bulunan risale, Mustafa Kâmil Efendi'nin daha önce yayınlanmamış değişik nazım şekil ve türleriyle yazdığı yirmi üç şiirini ihtiva etmektedir. Risale, Mustafa Kâmil Efendi'den başka Elbistanlı iki divan şairinin şiirlerini de muhtevidir. Bu şairler, *Hâfız-ı Elbistânî ve Lutfî-i Elbistânî*²dir. Bunlardan Hâfız-ı Elbistânî, *Tahmîs-i Hâfız-ı Elbistânî Li-Ğazel-i Kâmil-i Mevlevî* başlığı altında Mustafa Kâmil Efendi'nin “*Merd-i kâmil zînet-i dünyâya eyler mi heves / Ferd-i âkal rağbet-i süflâya eyler mi heves*” matlalı yedi beyitlik tasavvufi gazelini tahmis etmiştir. Lutfî-i Elbistânî ise *Ğazel-i Muħammes Tahmîs-i Lutfî-i Elbistânî Li Ğazel-i Kâmil-i Mevlevî* başlığı altında yine Mustafa Kâmil Efendi'nin “*Ra ħnâ-yı lebin ğonca-i ħandâna deĝişmem / Bâlâ-yı kaddîñ ser v-i ħîrâmâna deĝişmem*” matlalı beş beyitlik gazelini tahmis etmiştir.

Risale vasıtasıyla *Hâfız-ı Elbistânî ve Lutfî-i Elbistânî* adlı Elbistanlı iki divan şairinin sesleri ve şiirleri günümüze ulaşmıştır. Bu şairlerin yazdıkları tahmislerden Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'ye rağbet ettikleri görülmektedir. Bu üç Elbistanlı şairin muasır ve birbiriyle şiir ikliminde etkileşim hâlinde olduklarını söylemek mümkündür. Risalede Mustafa Kâmil Efendi'nin Müştâk-ı Bitlisî'nin “*Bir tâze gülüm gülşen-i âlemde vâhidim/Bî-miş ü bedel bâğ-ı melâhatda ferîdim*” matlalı redd-i matla gazeline yazdığı nazire gazel de mevcuttur. Bu nazire gazelden Mustafa Kâmil Efendi'nin de mutasavvıf şair Müştâk-ı Bitlisî'ye rağbet ettiğini ve onun şiirlerini beğendiğini söylemek mümkündür.

Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin *Risâle Fi Beyân-ı Hayât Kurrat El-Mevlid El-Müsulî*'deki Türkçe Şiirleri³

[1b]

1

Târîh-i Latîfe-i Be-^cazl-i Şeyhü'l-islâm Turşucuzâde⁴Fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilün

² Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin bir gazelini tahmis eden Lutfî-i Elbistanî'nin Halvetiye tarikatının Sivasiye kolu mürşidi Ahmed Sûzî (1765-1830)'den hilafet/icazet alan Şeyh Ali Lutfî Elbistanî olması muhtemeldir (Hocazâde Ahmed Hilmi, 2011: 120; Çınar, 2010: 206).

³ Şiirler, risaledeki sırasına göre verilmiştir. Risaledeki ilk beyit üzerine kitap numarası yazılı kâğıt yapılandırıldığı için okunamamıştır.

⁴ Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi (d.1823-ö.1875) 1872 yılında şeyhülislam tayin edilmiş 1874'te ise görevden alınmıştır (İpsirli, 1989: C 2, 106). Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi bu tarih beyti ile Turşucuzâde Ahmed Muhtar Efendi'nin azline tarih düşmüştür.

Nîm mışra^cında beytin târîh-i ^cazlın ara
Turşî küpi kırıldı atıldı bir kenâra⁵

2

Fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilün

Her gice qadr olsa qadriñ qadri olmazdı şehâ
Her hacet gevher olaydı gevher itmezdi behâ

3

Mef^cülü/mefâ^cilü/mefâ^cilü/fe^cülün

Erbâb-ı kemâliñ yeri virâne-i gamdır
Hâk üzre düşer mîve kemâ puhte olunca

[4b]

4

Ġazel-i Kâmil

Fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilün

- 1 Her gören didârını yek demde ^câlemden geçer
Mâsivâyı terk idüp hem şâd u gamdan geçer
- 2 Ben miyim ancak sebû-keş âsitân-ı yârda
Şad-hezâr mestânesi var dem urur demden geçer
- 3 Milket-i ^caşqıñ şehâ Dârâsı güyâ her biri
Hâtem-i teşhîri n'etsün milket-i Cemden geçer

⁵ Misrain vezni bozuk.

- 4 Tîr-i müjgâna muqâbil sînesin eyler hedef
İstemez Loqmândan hiç çâre merhemden geçer
- 5 Şem^c-i hüsnüñ karşusunda maḥv olur Kâmil gibi
Süz olup pervâneveş rûh-ı mükerremden geçer

5

Gazel-i Kâmil

Fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilün

- 1 Merd-i kâmil zînet-i dünyâya eyler mi heves
Ferd-i ^câqıl rağbet-i süflâya eyler mi heves
- 2 ^cÂlem-i hestîde iqlîm-i vücûda ḥükm iden
Milket-i İskender ü Dârâya eyler mi heves
- 3 Şerbet-i ^caşkı ezelden nüş eden mestâne hiç
La^clveş ol bâde-i şahbâya eyler mi heves
- 4 Terk-i dünyâ terk-i ^cuqbâ eyleyen hem terk-i terk
Zevk için hiç cennetü'l me^vvâya eyler mi heves
- 5 Sikke-i şâh-ı Celâleddîni ser-taç eyleyen
Lâ-muḥâl ol zîr hem bâlâya eyler mi heves
- 6 Râh-ı Hâkda maḥv iden küllî vücûd-ı ^cârızı
Şoḥbet-i cân-ı cihan-ârâya eyler mi heves
- 7 İntisâb-ı dergeh-i vâlâ iden Kâmil gedâ
Bir daḥi dünya vü mâfihâya eyler mi heves

Ġazel-i Kāmil

Mef°ülü/mefā°ilü/ mefā°ilü/fe°ülün

- 1 Seyreyle ser-â-ser ki bu °âlemde neler var
°Âlemde degil belki bu âdemde neler var
- 2 Her gördiyiñi kem şanuban kem nazâr itme
Sen bilmediyin sırrıdan ol kemde neler var
- 3 Keyfiyyet-i şahbâyı hemân ehline şor kim
Zâhid ne bilür ü lûle-i demde neler var
- 4 Cemden şoragör hikmetini mantıķ-ı tayrıñ
Çün ehli bilür menķibe-i Cemde neler var
- 5 Şâdi-i felek hoş görünür herkese ammâ
Kāmil nazâr it diķķat ile ğamda neler var

[5a]

7

Tārîķ-i Ta°mîr-i Cisir-i Timürî Der-MuşMefā°ilün/mefā°ilün/mefā°ilün/mefā°ilün

- 1 Zihî devlet o zât-ı efķamîye dâr-ı dünyâda
Zebân-ı halkıda haylî zamân olsa gerek tezkâr
- 2 Harâb olmuşiken bu cisir-i Timürîsâ senden
°Aceb ta°mîr ü termîminde ğod şarf eyledi aķdâr
- 3 Nevâ-yı hâtif-i ğayb ile tārîķin didi Kāmil
°Ömer Pâşâ bu vaķfı pek güzelce eyledi i°mâr (H 1289 - M 1872)

[7a]

8

Müfred-i Kâmil

Mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ fe'ülün

Kemâl istersen it tekâmîl-i âlât

Kem âlât ile olmaz hîç kemâlât

Muş niyâbeti va'd olunup ba'c dehu ibâ' itdigimde irticâlen kâleme alınmıştır.

9

Murabba'

Mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün

Kıyâs-u 'aqla gelmez bunca tebdîlât-ı 'âlemden

Bi-küllî hüş dârân ser-be-ser nâ-bûd hüş oldı

Şıkışdı rûh-ı 'âlem Kâmilâ pes kayd-ı mihnetde

Zamânın hüküm ü kec-devrinden âyâ pîl müş oldı

10

Müfred-i Kâmil

Fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlün

Bir zamân haydar gibi şayd eyledim âhûları

Şimdi çâbü-k-destveş oldum hemân şayyâd-ı müş

11

Güfte-i Mu'avin 'Arz-ı Hâli

Fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlâtün/fâ'îlün

Bir zamân mânend-i Haydar kahr-ı destimdi vuḥuş

Şimdi çâbü-k-dest gibi kârım hemîşe sayd-ı müş

[8a]

12

Tārīḥ-i Vālî-yi Vilâyet-i Bingâzi

Mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün

- 1 Şehâ âşaf-naẓîr devletlü 'Abdulah Pâşâ6 kim
Bilâd-ı şarkda bir ḥânedân-ı ḥaşmet-ârâdır
- 2 Kādîmen ol idi sedd-i şügürü ḥadd-i İrânîñ
Görenler dirdi kim ol milket ü saṭvetde Dârâdır
- 3 Kerîm ibnü'l-kerîm ibnü'l-kerîm ibnü'l-kerîmdür ol
Bütün âbâ vü ecdâdı mülük-ı kişverâsâdır
- 4 Eger cûdına nisbet olsa cûd-ı Hâtem ü Ma'nî
Ziyâ-yı şemse nisbet güyiyâ bir zerre-i gâbrâdır
- 5 Kamusı Bermekiyü's-şîmedür ibzâl-i himmetde
O ferzânîñ keyân elṭâfına tâ gıbta fermâdır
- 6 Biḥamdillah bilâd-ı garbda ol Pertev-nümâ oldu
Ziyâsında çünânkim âfitâb-ṭal'at-efzâdır
- 7 Binigâziyi teşrîf eyledi şân-ı vilâyetle
Kamu aḥkâm u emrinde o bir düstür-ı vâlâdır
- 8 Dil-i Kâmil şeb-i deycür-ı ḥasret içre ḳalmışken
O şemsün sāyesinde güyiyâ Bağdâd zevrâdır
- 9 Gelüp ber-vefḳ-i vâḳı' çâr evtâd yazdılar tārīḥ
Çü şâhib-ḥükmidür aḥkâmı pes mer'iyü'l-icrâdır (H 1288 - M 1871)

⁶ Balabanlı Abdullah Musîb Paşa, 1871'de Bingazi valisi olmuş 1873'te azledilmiştir (Süreyya, 1996: 77). Yemli-hazâde Mustafa Kâmil Efendi, Abdulah Paşa'nın Bingazi valisi olmasına bu manzumesiyle tarih düşmüştür.

[11a]

13

Tanzîr-i Kâmil⁷

Mef'ûlü/mefâ'îlü/mefâ'îlü/fe'ûlün

- 1 Gülzâr-ı melâhatde nihâyâta resîdim
Hürşîd gibi burc-ı letâfetde bedîdim
- 2 Hâtem degilim tâ gezem engüşt-be-engüşt
İklîl menend kırık sere zâver-i 'îdim
- 3 Kec-revleriñ efkârı baña şanma ider kâr
Sağdır emelim her 'amelim içre sedîdim
- 4 Pervâne için nefesimi hîç dâma düşürmem
Ankâ gibi ben kâf-ı tevekkülde ka'îdim
- 5 Kâmil şıfatım eylemem ağıyâra temennâ
Yârân ile hem-gâr-ı 'anîdâne 'anîdim

⁷ Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi, Müştâk-ı Bitlisî'nin risalede yer alan ve aşağıda verilen redd-i matla gazelinin beğenip tanzir etmiştir.

Bir tâze gülüm gülşen-i 'âlemde vâhidim
Bî-misl ü bedel bâğ-ı melâhatda ferîdim

Elden ele gezemem hele zîb-i kemer olmam
Başda gezerim burç-ı sa'âdetde sa'îdim

Bigâne beni oşşayamaz koçlayamaz hîç
Yârâna karîb zümre-i nâdâna ba'îdim

Kaşların iki tîg-i kazâ gamzelerim tîr
Ok atma kılıç çalmada gâyet de reşîdim

Müştaş-şıfat bübül-i mestânelerim var

Bir tâze gülüm gülşen-i 'âlemde vâhidim (Risale, v.: 11a; Gündoğdu, 1997: 206).

Müştaş-ı Bitlisî (d. 1172/1759- ö. 1247/1832)'nin asıl adı Muhammed Mustafa'dır. Şiirlerinde Müştâk mahlasını kullandığından Müştâk Baba sanıyla tanınmıştır. Mührüne "Muhammed Mustafa Müştâk-ı Dîdâr" yazdırmıştır. Tasavvufi seyrüsülukunun ardından irşat vazifesiyle Kadîrî halifesi olmuştur. Hoca Neş'et'ten Hadîs-i Şerîf ve Mesnevî okuyan Müştâk Baba'ya Hz. Mevlânâ muhabbeti sebebiyle sikke-i şerîf verilmiştir. Mizacı gereği seyahati çok seven Müştâk Baba, memleketi Bitlis'e dönerken Muş'ta seccadesi üzerinde şehit edilmiştir. Eserlerinden divanı meşhurdur (Arslan, 2015: <http://teis.yesevi.edu.tr>, Gündoğdu, 1997: 10).

Kâmil

Mef°ülü/mefâ°îlü/mefâ°îlü/fe°ülün

- 1 İcrâ-yı riyâset ile seyyâh-ı cihânım
İfâ-yı hükümet ile meşhûr-ı be-nânım
- 2 Biñ tîr-i çazâ geldi yine geçdi serimden
Meydân-ı çazâda hedef-i tîr-i kemânım
- 3 Meşhûr zebândır ki çazâ° ayn-ı çazâdır
Kem nâmlıgla yoç yire meşhûr-zebânım
- 4 Pîrâne serim gerçi ki heftâde resîdim
Revişimde görenlerse şanur tâze civanım
- 5 Bâzâr-ı ma°ârifde çünân cevher-i ferdim
Miżmâr-ı letâifde çü Suhbân-beyânım
- 6 İhķāk-ı huķûķ itmede yek-dâneym ammâ
Elden ne gelür hâşılı mağlûb-ı zamânım
- 7 Hiç Kâмили nādâna kıyâs eylemek olmaz
Düstûr-ı cihândârda bir genc-i nihânım

[11b]

Niyâz-ı Kâmil⁸Mef°ülü/mefâ°îlü/ mefâ°îlü/fe°ülün

- 1 Yâ Rabbi benim hâl-i perîşânıma rahm it
Luţfuñla nazâr eyle hemân şânıma rahm it

⁸ Elbistanlı Yemli hazâde Kadı Mustafa Kâmil Efendi, *Mecmua*, Süleymaniye Ktb. Yazma Bağışlar TY No. 6955, v. 59b.

- 2 Kānlar dökerim yaş yerine hüzn ile ālūd
Her şām u seher dīde-i giryānıma raḥm it
- 3 Pervāne gibi yandı kebāb oldu vücūdum
Kānūnveş ol sīne-i sūzānıma raḥm it
- 4 Çekdirdi felek çille-i saḥtın bana çoḡtan
Luḡ eyle esirge dem-i hicrānıma raḥm it
- 5 Muḥtācdurur bārgēh-i luḡfūna Kāmil
Dergāh-ı niyāzıñda bu āmānıma raḥm it

[13b] 16

Der Na^c-t-ı Vālî-yi Vilāyet-i Ḥaleb-i Şehbā Ḥazret-i Cevdet Pāşā⁹
Fe^cilātün fe^cilātün fe^cilātün fe^cilün
(Fā^cilatün) (fā^cilün)

- 1 Ḥamdüli'llah yine oldu bu dil bāğ-ı İrem
Şemme-i luḡfını irgürdi bize Rabb-i nesem
- 2 Şeb-i deycūrda dil pür-ğam u ḥasret-keş iken
Pertev-i cevdet-i feyz ile pür oldu ^cālem
- 3 Ya^cni Vālî-yi Ḥaleb Ḥazret-i Cevdet Pāşā
Zīr-destānı bütün eyledi şāyān-ı kerem
- 4 Gerçi Şehbā dinülür idi ḡadīmü'l-eyyām
Şimdi şehbālığı şadbār olubdur muḡkem

⁹ XIX. yüzyılın ünlü Türk âlimi ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa, 1866 yılında Maraş, Urfa, Zor sancakları ve Adana eyaletinin birleştirilmesiyle oluşturulan Halep valiliğine tayin edilmiş ve burada 1868 yılına kadar iki yıl görev yapmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444).

- 5 Kâdr-i zâtîsi anıñ mesnedine fâ'îğdir
Her kemâlâtı müsellemdir o zât-ı ekrem
- 6 Öyle bir fâzıl-ı nihrîr Felâtün nazîr
°İlm ü °irfân u ma°arif ile mânend-i °âlem
- 7 Baħs ile Mîr Ebi'l Fetħa muķâbil olsa
Her vezâ'ifde anı eyler idi ol müfħam
- 8 Şadr-ı pâkidir anıñ merşad-ı fenn-i ħikmet
Ger Aristo ile söyleşse iderdi ebkem
- 9 İbn-i Sînâ aña nisbetle hemân ebcedhvân
Zâtına münħaşır olmuşdurur icrâ-yı ħikem
- 10 Hem belâğatda o Seħbân-ı beyân-ârâdır
Şâ'ib ü Şevket aña bil ki sezâ olsa ħadem
- 11 Kâdrdân nükteverân şâħib-i luţf u iħsân
Gelmedi °âleme ħiç böyle bir erbâb-ı himem
- 12 Pertev-efzâ-yı kerâmetdir o hem nesl-i fuħûl
Tıynet-i pâkine peyvestedürür ħüsn-i şiyem
- 13 Ĥaķ-ı vâlâsına bu ħarb-ı meşel dense sezâ
Hazihî şinşinetün a°rifuhâ min aħzem
- 14 Şerm ider ħulzüm anıñ nezd-i kerîminde hemân
Fî'l-ħaķîķat odurur ħulzüm-i iħsân-ı e°am

- 15 °Ömr ü iķbālini efvn ide Feyyāz-ı kerīm
Daħi a°dālarınıñ ķadd-i dūtāsın ide ħam
- 16 Binde bir vaşfını imlāya getürdüm zîrā
Gene evşāfını taħrîrde mebhüt ķalem
- 17 Kāmilā dergehine eyle hemān °arz-ı niyāz
Yaraña ki çāre bulur belki şararsa merhem

[16b]

17

Tārîĥ-i Ķudüm

Fā°ilātün/fā°ilātün/fā°ilātün/fā°ilün

- 1 °Avdet itdikde hizebrāne o şadr-ı esbaķ
Lerzedār oldu sîne-küş[ā]larıñ¹⁰ erkānı
- 2 Geldi bir hātîf tārîĥ-i ķudümunda didi
Göti yırtıldı sükkānıñ göricek aşlanı¹¹ (1292-1875)

18

Tārîĥ-i Şadāret

Mefā°ilün/mefā°ilün/mefā°ilün/mefā°ilün

- 1 Ser-i kilkimle Kāmil geldi yekden tārîĥe zîbā
İkinci merre şadra çıķdı Maħmūd Nedīm Pāşā¹² (1292-1875)

¹⁰ Eski harfli metinde “sîne-küş” olan kelime vezin ve mana gözetilerek “sîne-küşā” olarak alınmıştır.

¹¹ Beytin yanında “Beyne’l-aħbāb laţîfe tārîķiyle söylenmiş ise de ķā’ili nā-ma’lūmdur.” ifadesi bulunmaktadır.

¹² Yemliĥazāde Mustafa Kamil Efendi, Osmanlı sadrazamı Mahmud Nedim Paşa (d. 1818 - ö. 1883)’nin ikinci defa sadrazam olmasına bu beyit ile tarih düşmüştür.

[17b]

19

Mebnîyun °alâ hikâyetin le taḥfâ °alâ ahlîhâ¹³

Fâ°ilâtün/fâ°ilâtün/fâ°ilâtün/fâ°ilün

I

Biz kemânkeşdik ḥaṭâ itmezdi aṣlâ tîrimiz

Berḳveş pertev şalardı lem°a-i şemşîrimiz

Nevcivânlıkda yâr azdı nüṣṣa-i teşhîrimiz

Sinnimiz heftâde irdi ḳalmadı te°sîrimiz

Bir zamân nevrleri der-sâz iderdi ğîrimiz

Şimdi tutdı °âlemi miḥnetle pās u kîrimiz

II

Bu bedîhîdir ki ancaḳ yaraşur nisvâna sūs

Belki yarar bezm-i meyde sâḳî-i devrâna sūs

Bâ-ḥuṣūs dirsem yarar raḳḳâş olan ğilmâna sūs

Hîç yarar mı sinn-i heftâde iren pîrâna sūs

Bir zamân nevrleri der-sâz iderdi ğîrimiz

Şimdi tutdı °âlemi miḥnetle pās u kîrimiz

III

°İlm ü °irfândan daḥi artıḳ sūs olmaz âdeme

Sūs degil ḳaṭ°â ğaraş gelmekden iş bu °âleme

Yoḥsa gelmez mi şanur ol sūs virenler mâteme

Fâriğ oldı gönlümüz biz geḳmişiz demden deme

Bir zamân nevrleri der-sâz iderdi ğîrimiz

Şimdi tutdı °âlemi miḥnetle pās u kîrimiz

IV

Râzıyım ben sergüzeştîmden ne olsa hoş-dilem

Çün vücûdı °âlemiñ nezdîmde ğüyâ ke°l°adem

¹³ Mebnîyun °alâ hikâyetin le taḥfâ °alâ ahlîhâ: O, insanların bildikleri bir hikâye üzerine dayanıyor.

Pîr-i dehre ta^cne-i ha^cğ-nâşinâsândan ne ğam
 Ner ne denlü nâ-revâdır lebbeyk mecbüren direm
 Bir zamân nevrleri der-sâz iderdi ğîrimiz
 Şimdi tutdı ^câlemi miñnetle päs u kırımiz

[20b]

20

Tahmîs-i Hâfız-ı Elbistânî Li-Ġazel-i Kâmil-i Mevlevî
 Fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilâtün/fâ^cilün

I

Pâk-i zer resmin kılan kimyâya eyler mi heves
 “Küntü kenz”in vâkıfı simyâya eyler mi heves
^cÂrif-i Ha^cğ lâ-cerem hulyâya eyler mi heves
 Merd-i kâmil zînet-i dünyâya eyler mi heves
 Ferd-i ^câkıl rağbet-i süflâya eyler mi heves

II

Seyf-i şârimle ezel nefsi-i cühûda hüküm iden
^cÂlem-i aqdesde bu şâh-ı cünûda hüküm iden
 Nür olup bu milket-i cism-i şühûda hüküm iden
^cÂlem-i hestîde ıklîm-i vücûda hüküm iden
 Milket-i İskender ü Dârâya eyler mi heves

III

Şoğbet-i dil-dâr ile lezzet bulan dîvâne hîç
 İtibâr eyler mi aşlâ ravza-i ğilmâna hîç
 Mest-i dâ³im tâ baqar mı ülfet-i hübâna hîç
 Şerbet-i ^caşkı ezelden nüş iden mestâne hîç
 La^cİveş ol bâde-i şahbâya eyler mi heves

IV

Terk-i lezzet terk-i ʿiṣret eyleyen hem çirki terk
 Māsivānīn rütbesinden eyleyen hem silki terk
 ʿAyn-ı vaḥdet meşrebiyle eyleyen hem şirki terk
 Terk-i dünya terk-i ʿuḡbā eyleyen hem terki terk
 Zevk için hiç cennetü'l-meʿvāya eyler mi heves

V

Nuṭṡ-ı kāmīl ḥaḡ bilüp zātına minhāc eyleyen
 Dār-ı ʿaşḡda maḥv olup nefsini Ḥallāc eyleyen
 Nağme-i neyle dönüp esmāyı vehhāc eyleyen
 Sikke-i şāh-ı Celāleddīni ser-tāç eyleyen
 Lā-muḥāl ol zīr hem bālāya eyler mi heves

VI

Ḥaḡ ile bi'z-zāt olan n'eyler sücūd-ı ʿārızı
 Nīmet-i vuşlat bulan n'eyler şühūd-ı ʿārızı
 Lezzet-i bākī gören n'eyler ḥudūd-ı ʿārızı
 Rāh-ı Ḥaḡda maḥv iden küllī vücūd-ı ʿārızı
 Şoḡbet-i cān-ı cihan-ārāya eyler mi heves

VII

İntihāb-ı rāh-ı Şiddīk eyleyen bulur hedā
 Şāh olur her bir gedā şıdḡ ile itse iḡtidā
 Bezl-i maḡdūr ile Ḥāfız sen de kıl rūḡn fedā
 İntisāb-ı dergehi vālā iden Kāmīl gedā
 Bir daḡı dünyā vü māfihāya eyler mi heves

[20b]

21

Mef^cülü fā^cilätü mefā^cülü fe^cülün

Şerh eylesem maqālemi güş eylese felek

Çeşm-i kevākibi aqıdır leyl ü nehār¹⁴

22

Mefā^cilün mefā^cilün mefā^cilün mefā^cilün

Sikender-seyr iseñ de sedd-i nuṭḡ it pîş-i kāmilde

Felātün-ı ḡaḡîḡat-bîne naḡl-i mācerā olmaz¹⁵

[22b]

23

Murabba^c-ı Laṡif-i KāmilFe^cilätün/fe^cilätün/fe^cilätün/fe^ciün

Seyr ḡıl Yozḡadı kim allısı var pullısı var

Odur ālāyış-i zībāda ^cadīmü'l-emsālRamazāniyye için ḡayli mevā³id sürilür

Gör ki iftāriyye niçe yaraşmış şarı bal

İş bu murabba^c da olan îhām ve tevriye ehline ḡafî degildir. Çünkü allı pullı bir kere siyāb-i zînet nev^cinden oldukları misülli zamānımızda mevcūd olan allı Süleymān ve pullı filān ve filāna imādır ki bunlarıñ dünyāda emsāli nā-yābdir. Kezālik iftāriye ve şarı bal pūşiyāndan iki meşhüre zenleriñ laḡablarıdır ki anlarıñ emsāli daḡi Gürcistānda bile bulunmadıḡı naḡl ü rivāyet itmekdelerdür. El-^cuhdetu ^cale'l-rāvi¹⁶.

¹⁴ Beyit 20b'de der-kenardır. Beytin ikinci mısraının vezni bozuk.

¹⁵ Beyit 20b'de der-kenardır. Beyit ayrıca 11b'de de bulunmaktadır.

¹⁶ "El-^cuhdetu ^cale'l-rāvi" sözü, "vebal rivayet edene aittir." anlamındadır.

[23a]

24

Ġazel-i Muḥammes Taḥmis-i Luṭfî-i Elbistânî Li Ġazel-i Kâmil-i Mevlevî
Mef'ûlü/mefâ'îlü/mefâ'îlü/fe'ûlün

I

Luṭfî

Ḥâk-i ḳademiñ mülk-i Süleymâna deġişmem
Zülfün telini Âşaf-ı devrâna deġişmem
Büy-ı deheniñ şol gül ü reyḥâna deġişmem

Kâmil

Ra'nâ-yı lebin ġonca-i ḥandâna deġişmem
Bâlâ-yı ḳadiñ serv-i ḥurâmâna deġişmem

II

Luṭfî

Yegdir bana bir şîve-i nâziñ şu cihândan
Yegdir bana bir kez nazarıñ cism ile cândan
Yegdir bana mestâne gözün la'l-i lebândan

Kâmil

Yegdür baña gülgün-ruḥuñ bâġ-ı cinândan
Ruḥsârıñ ol gülşen-i rıdvâna deġişmem

III

Luṭfî

Bir naġme vü nâleñ deġer eş'âr-ı cihânı
Bir ṭurre-i zülfün deġer ebrâr-ı cihânı
Bir pertevi ḥüsnün deġer envâr-ı cihânı

Kāmil

Bir şemme-i zülfüñ deger ezhâr-ı cihânı
Gîsü-yı dil-âviziñi reyhâna değışmem

IV

Luţfî

Bir kez görübilsem yüziñi ey yüzi tâbân
Billah kııuram cân u tenim râhıña ıurbân
Gel etme sitem bendeñe ey şâh-ı firîbân

Kāmil

Dil kişveriniñ şâhısın ey server-i hûbân
Hüsünüñ de şehâ Yüsüf-ı Kenâna değışmem

V

Luţfî

Sensin bilürem kişver-i hûbânda °âdil
Sensin bilürem şâhib-i ahlâk-ı şemâ°il
Sensin bilürem Luţfiye dost hem dađi mâ°il

Kāmil

Sensin bilürem ahsen-i taıvîm ile Kāmil
Yek müyiñi bu °âlem-i imkâna¹⁷ değışmem

[24b]

25

Zât-ı Hâzret-i Meşîhat-penâhî Efendimiz Hâzretleriniñ Mađdüm-ı Necîb-i Mükere-
remleri Fazîletlü Semâhatlü °Ali Hâydar Beg Efendi Hâzretleriniñ Rümeli Qâzi°asker
Rütbe-i Vâlâsıyla Be-kâm OlduğunaTârîhdır

¹⁷ Eski harfli metinde “âlem ü imkân” olarak yazılan ifade “âlem-i imkân” olarak alınmıştır.

Fā^cilātün/fā^cilātün/fā^cilün

- 1 Hābbezā ol Hāydar-ı ^cālī maḳām
Yāver-i tevfiḳ olup oldı hümām
- 2 Muḳtezā-yı nām-ı vālāsınca ol
Ḳāḏi^caskerlikle olmuşdur be-kām
- 3 Geldi [.....]¹⁸ bārīhā şehā
Nām u şānına muvāfiḳ bi't-temām
- 4 Kāmilā el ḳadırlıp eyle du^cā
Bārgāha ^carz ḳıl her şubḩ u şām
- 5 Hāḳ anın tezyîd ḳılsun rütbesin
Ola ṭa kim melce³-i ḩāş u ^cavām
- 6 Pes ^cAlī geldi yetişdi himmete
TiḒ-i ma^cnā zāhir oldı ez-niyām
- 7 Düşdi zībā târīḩ-i mebrükine
Hāydārāne itdi iḩrāz-ı merām (H 1291 - M 1874)

^cAli 110

Hāydārāne 278

İtdi 425

İḩrāz 217

Merām 281

-----

¹⁸ Okunamayan bu kısmın eski harfli yazılışı bu şekildedir.

1311

Zibā ihrāç 30

1291

[28b] 26

Cifr¹⁹Fe^cilâtün/fe^cilâtün/fe^cilâtün/fe^ciün

- 1 Kim ki rencîde-dil eylerse veliyyu'n-nî^c amin
Tîz gider ^câlem-i berzahda hemân turşu şatar
- 2 Kim ki fahrile yürür qarşuda gerdân kırarak
Kırılır gerdeni me^yüs olarak lahde yatar
- 3 Niçe âgâh bu hikmetden olurlar âgâh
^cÂkıbet her biri hulyâ ile belvâya çatar
- 4 Niçeler gerdenini ipe şalıpdır nâgâh
Bunca hod vâkı^c adan ^câkıll olan hişşe çapar
- 5 Semm-i kâti^c gibidir çünki lohumu'l-^culemâ
Koqlayan hasta yiyen hem dahı yerlere batar
- 6 Gör nedîmi ne nedâmet çeker ol ^câlemde
Çarh-ı gaddâr anı da qahr ile bir semte atar
- 7 Hoş-dil ol hazret-i Hâkîm işine seyr idegör
Kıl tevekkül aña her dem ne yapar kendi yapar (Risâle, v.: 28b).

19

Cifr: Arapçada *cefr* "oğlak" demektir; cifr ile ilgili ilk kitap oğlak derisi üzerine yazıldığı için kelimenin bu ilme isim olduğu söylenir. Başlangıcının Hz. Ali'ye dayandığı rivayet edilen, harf, rakam ve semboller yoluyla gelecekte olacak şeyleri haber verdiği inanan ilim, ilm-i cifr (<http://lugatim.com> 13.03.2022).

Sonuç

Mustafa Kâmil Efendi, 19. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerindedir. Elbistan'da âlim, müderris, kadı ve şair yetiştirmekle maruf Yemli hazâde ailesine mensuptur. Kendisi de kadılık, müderrislik yaparak devlet hizmetinde bulunmuştur. Kayseri kadısı iken 1294/1877 yılında vefat etmiştir. Mevlevî tarikatına müntesip olması sebebiyle Kâmil-i Mevlevî sanıyla anılmıştır. Arapça ve Farsçaya ileri derecede vâkif olan şairin özellikle Arapça eserleri ve yaptığı şerhler oldukça önemlidir. Mustafa Kâmil Efendi, İslami ilimlerin hadis, fıkıh gibi alanlarında da eserler vermiştir. Âlim, müderris, şarih ve Mevlevî bir divan şairi olan Mustafa Kâmil Efendi'nin muhtelif muhtevada oldukça fazla eseri bulunmaktadır. Kaynaklarda zikredilen eserlerinin dışında muhtasar risalelerinin de olduğu bilinmektedir. Bu risalelerinden birisi de *Risâle fî Beyân-ı Hayât Kurrat el-Mevlîd el-Mûsulî*'dir. Risale, Manzum ve mensur karışık tertip edilmiş risalenin yazımında dil olarak Arapça, Türkçe ve Farsça kullanılmıştır. Risale, Mustafa Kâmil Efendi'nin daha önce yayınlanmamış değişik nazım şekil ve türleriyle yazdığı on yedi Türkçe şiirini ihtiva etmektedir. Mustafa Kâmil Efendi'nin bu risalesi tayin, azil, tamir gibi çeşitli vesilelerle yazdığı yedi tarih manzumesi ile devri tarihi açısından kaynak kıymetine sahiptir. Risale, diğer taraftan Mustafa Kâmil Efendi'nin Müştâk-ı Bitlisî'nin bir gazeline yazdığı nazireyi ihtiva etmektedir. Bu nazire gazelden Mustafa Kâmil Efendi'nin Mevlevîlik bağlamında mutasavvıf şair Müştâk-ı Bitlisî'ye râğbet ettiğini ve onun şiirlerini beğendiğini söylemek mümkündür. Risalede Mustafa Kâmil Efendi'nin gazellerini tahmis eden Elbistanlı *Hâfız-ı Elbistânî* ve *Lutfî-i Elbistânî*'nin şiirleri de bulunmaktadır. Risale özellikle daha önce bahsedilmeyen bu iki Elbistanlı şairi günümüze taşıması açısından önemlidir.

تخمیس حافظ البستان فی لغز کامل مولوی

پاک در کمن قیلاہ کیمیاہ ایلرلی	پوس	استیغاب اراہ صوبیغ ایللیا بودم ہوس
گت کزک واقفی سجاہ ایلرلی	پوس	نہ او اولور اراہ اکر ایدر سید قیلاہ ایلرلی
عارف صحیح لاجرم ظلیاہ ایلرلی	پوس	بیل صدقہ اولیہ عاتقہ شوق اولور
مرد کامل زینت دنیا یہ ایلرلی	پوس	استیغاب اراہ اراہ ایلرلی کلام کرد
فرع عاتقہ زینت نولراہ ایلرلی	پوس	بروزی سنا و سنا قیلاہ ایلرلی
سیف صارفہ اول نفس مجرورہ حکم ایدر		
عالم اقد سدرہ پیر شاہ جنورہ حکم ایدر		
نور اولوب بولک جسم شورہ حکم ایدر		
عالم استینک اقلیم مجرورہ حکم ایدر		
ملکت الکفر و اور ایدر ایلرلی	پوس	
صحت دلداریلہ لذت بولان دیوانہ	بیج	
اعتبار ایلرلی اصلا روضہ علمانہ	بیج	
ست عالم تابا فرمی لغت خوبانہ	بیج	
سزب عشقی از لادن نو کزک ایلرلی	بیج	
اعلاوتی اول بادہ صہباہ ایلرلی	پوس	
ترک لذت ترک شتر ایللیا ہم چرکی	ترک	
مانع اول تیرہ ترک ایللیا ہم سلاکی	ترک	
عین وحدت شتریلہ ایللیا ہم ترک	ترک	
ترک دنیا ترک قبا ایللیا ہم ترک	ترک	
دوق ایچون بیج جنت الما ایدر ایلرلی	پوس	

حق باطل بالارات اولور شتر شجرہ عارضی
 نعت و صحت بولات شتر شجرہ عارضی
 لذت بلکہ کوران شتر خود عارضی
 راه صفت و شجرہ بولک وجود عارضی
 صحیح جاتہ بیجا اراہ ایلرلی

نطق کامل حق بیہوشی آتہ شہناج ایللیا
 داہ شجرہ شجرہ ایللیا عروج ایللیا
 نطق نیلہ دوشوب ایللیا و شہناج ایللیا
 کلام جلال ایللیا شہناج ایللیا
 لاجل اول ایلرلی ہم باورہ ایلرلی

Seyyid Kâmil el-Mevlevî Elbistanî Yemli hazâde, "Tahmîs-i Hâfîz-ı Elbistanî Li-Gazel-i Kâmil-i Mevlevî", Risâle fî Beyân-ı Hayât Kurat el-Mevlid el-Mûsulî, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, TY No. 115. v.: 20b.

Kaynakça

- Alicı, Gülcan (2022), “Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin Manzum Bânet Su'âd Tercümesi”, *Maraş Araştırmaları III*, Palet Yayınları, Konya.
- Alicı, Lütfi (2021), *Kahramanmaraşlı Divan Şairleri*, Özgü Yay., İstanbul.
- Alicı, Lütfi (2022), Yemli hazâde Mustafa Kâmil Efendi'nin Mecmûasında Bulunan Türkçe Şiirleri, Özgü Yay., İstanbul.
- Arslan, Mehmet (2015), “Mustafâ, Yemli hâ-zâde Mustafa Kâmil Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr> [Erişim tarihi: 22.04.2022].
- Bursalı Mehmed Tahir (2000), *Osmanlı Müellifleri*, C II, (haz.: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yayınları, Ankara.
- Elbistanlı Yemli hazâde Kadı Mustafa Kâmil Efendi, *Mecmua*, Süleymaniye Ktb. Yazma Başışlar TY No. 6955.
- Gök, Taner (2019) “16. Asır Osmanlı Toplumuna Açılan Bir Pencere Fakîrî'nin Risâle-i Ta'rifât'ı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S 23, İstanbul.
- Gündoğdu, Mehmed Kemâl, *Müştak Baba (Divân)*, MEB Yay., İstanbul 1997.
- Halaçoğlu, Yusuf; Aydın, Mehmet Akif; “Cevdet Paşa”, *TDVİA*, C 7, TDV Yay., İstanbul. <http://lugatim.com> [Erişim tarihi: 13.03.2022].
- <http://www.yazmalar.gov.tr> [Erişim tarihi: 29.04.2022].
- İpşirli, Mehmet (1989), “Ahmed Muhtar Efendi, Turşucuzâde” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 2, TDV Yay., İstanbul.
- Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî*, C 1, (haz.: Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul.
- Özalp, Ömer Hakan (2012), Tarihe Adanmış Bir Ömür Ord. Prof. Mükremin Halil Yinanç, İstanbul.
- Özgeriş, Mutlu Melis (2022), “Yemli hâ-zâde Mustafa Kâmil Efendi'nin Hayatı, Edebî Yönü ve Eserleri”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay. Ankara.
- Seyyid Kâmil el-Mevlevî Elbistanî Yemli hazâde, *Risâle fi Beyân-ı Hayât Kurrat el-Mevlid el-Mîsulî*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, TY No. 115.
- Uzun, Mustafa (2008), “Risale”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 35, TDV Yay., İstanbul.
- Hocazâde Ahmed Hilmi, (2011) *Ziyaret-i Evliya*, (haz.: Fatih Başpınar), Hâcegân Yay., İstanbul.
- Çınar, Fatih (2010); “Ahmed Sûzî ve “Sülûknâme” İsimli Eseri, Avrupa İslam Üniversitesi, Yıl 3, S 1, İslam Araştırmaları Yay.,

HÂMÎ-İ MAR'AŞI'NİN BİR ŞİİR MECMUASINDA TESPİT EDİLEN YENİ ŞİİRLERİ

GÜLCAN ALICI*

Hâmî (d. ?-ö.1309/1891-2), XIX. yüzyılda Maraş'ta yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Asıl adı Abdu'l-Gaffâr'dır. Şair, Abdu'l-Gaffâr Baba namıyla da anılmıştır. Şiirlerinde Hâmî mahlasını kullanmıştır. Arif ve agâh bir zat olan Hâmî, Nakşibendi tarikatına müntesiptir. Şair bağlı olduğu tarikatı şiirlerinde açık bir şekilde dile getirmektedir. Maraş'ta Alaüddevle evkafında bulunan Çarşı Tekkesi'nde bir müddet mesnevihanlık yapan şairin, şiirlerine mesnevihanlık yaptığı dönemin neşvesi de yansımıştır. Maraş'ta 1309/1891-92'de vefat eden şairin mezarı Besim Atalay'a göre bir dönem mesnevihanlık yaptığı dergâhtadır.

Hâmî'nin günümüze intikal eden tek eseri mürettep *Dîvân*'ıdır. Divan, Hâmî hakkındaki tek kaynaktır. Yapılan araştırmalar neticesinde evvela divanın iki yazma nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan birisi, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum, Nu: 103'te "*Dîvân-ı Hâmî*" adıyla kayıtlıdır. Diğer nüshası ise Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Nu: 128'de "*Na't-ı Şerîf, Hâmî Abdu'l-Gaffâr Baba*" adıyla kayıtlı bir şiir mecmuasında bulunmaktadır. Bu iki nüsha esas alınarak divan tenkitli metin ve tipkibasım hâlinde neşredilmiştir¹. Bu neşre göre Hâmî Divanı'nda 335'i Türkçe, 17'si Farsça olmak üzere toplam 352 şiir bulunmaktadır. Şiirler çoğunlukla dinî-tasavvufi muhtevalıdır. Divanın sonunda yer alan *Târîh-i Der-Hâtime-i Dîvân* başlıklı tarih kasidesinden şairin tarikatı, şiirlerinin muhtevası ile divanın tedvin edilmesi ve tedvin tarihi bilgilerini öğrenmekteyiz. Buna göre Hâmî, divanını 1284/1867 tarihinde mürşidinin emriyle tedvin etmiştir (Alıcı, 2021:145).

Divan neşrinde kullanılan bu iki nüshanın dışında sonradan *Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 183 numarada* cönk olarak kayıtlı bir şiir mecmuasında da Hâmî'nin şiirleri tespit edilmiştir. Söz konusu mecmuada Hâmî'ye ait toplam 87 şiir vardır. Bu şiirlerden 5 tanesi divan neşrinde kullanılan ilk iki nüshada bulunmayan şiirlerdir. Mecmuada Hâmî'nin şiirleri arasında yer alan ve "Hâmî" mahlaslı bu şiirlerin de Hâmî-i Mar'aşî'ye ait olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Mesnevihanlık yapmış olduğu rivayet edilen şairin söz konusu mecmuada yer alan şiirlerinin biri Hazreti Mevlânâ ve Mevlevî postnişinlerini konu edin-

* Dr. Öğr. Üyesi KSÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-posta: gulcanalici75@gmail.com.

¹ Divan neşri için bk. Alıcı Lütfi; Alıcı Gülcan (2013), *Divan-ı Hâmî-i Mar'aşî Tenkitli Metin-Tipkibasım*, Ukde Yay. Kahramanmaraş.

mektedir. Bu yönüyle manzum bir tarikat/meşayih silsilenamesi² hüviyetinde olan bu şiir 21 bentlik bir müseddes³tir. Bu silsilenamede Hazreti Mevlânâ'dan evvelki meşayih bulunmamaktadır. Hâmî'nin bu manzum Mevlevi silsilenamesi belge kıymetindedir. Şair, bu şiirinde Hazreti Mevlânâ'dan başlayarak sırayla Şems-i Tebrizî, Selahaddîn Zerkûbî, Hüsameddîn Çelebi, Abdülkerîm Çelebi⁴, Sultan veled, Şeyh Alaeddîn Efendi⁵, Ulu Ârif Efendi, Şemseddin Âbid Çelebi, Hüsameddîn Vâcid Çelebi, Bahâüddîn Emir Âlim Çelebi, Emir Âdil Çelebi, Ârif-i Sâni, Pîr Emir Âdil Çelebi, Cemâleddîn Çelebi, Hüsrev Çelebi, Ferruh Çelebi, Divânî Mehmed (Muhammed) Çelebi⁶, Bostan Çelebi, Ebûbekir Çelebi, Ârif-i Sâlis (III. Muhammed Ârif Çelebi), Pîr Hüseyin Çelebi, Abdulhalîm Çelebi, Hacı Bostan Mustafa Çelebi, Muhammed Sadreddîn Çelebi, IV. Muhammed Ârif Çelebi, II. Ebû Bekir Çelebi, Hacı Muhammed (Mehmed) Çelebi, Mehmed Saîd Hemdem Çelebi ve Muhammed Sadreddîn Çelebi isimlerini zikretmiştir.

Hâmî'nin mecmuadaki bir diğer şiiri de yine Mevlânâ ve Mevlevilik konulu sekiz bentlik bir müseddestir. Şair Hak yolcusuna Mevleviliğin güzelliklerini anlatarak bu yolda ilerlemek için varını mahvedip ihlas ile Hazreti Mevlânâ'nın eteğine yapışması gerektiğini öğütler. Nasihatname türünde olan bu müseddeste ayrıca Mevlevi tarikatıyla ilgili “semâ, kudûm, nây/ney, ud, rübâb, sabâ, hicâz, şeh-nâz, mutrib, makam, usûl” gibi musiki terimlerinden bahsedilmesi de şairin musiki ilmine vâkıf olduğunu göstermektedir.

Baş kesüp bagrını del mutrib ile ol dem-sâz
Sırr-ı devrân u semâ'ı bilüp ol vâkıf-ı râz
Kıl nevâ fasl-ı sabâ râstdan it 'azm-i hicâz
Keşf olur sana makâmât-ı usûl-i şeh-nâz
Mahv idüp varımı gel dinle kudûm u nâyı
Dest-i ihlâs ile tut dâmen-i Mevlânâyı (Mecmûa, 21a)

Üçüncü şiir de müseddes nazım şekliyle yazılmıştır. Müseddes; Mevlevilik, Nakşibendilik tarikatının yanı sıra ehl-i Beyt muhabbetini de konu almaktadır. Dokuz bentlik bu müseddesin ilk üç bendinde şair, Mevlevilikten bahseder.

² Silsile kelimesi tasavvufta bir tarikatın birbirine icazet veren şeyhlerinin isimlerini ihtiva eden liste anlamında kullanılmış, silsileyi oluşturan isimlerin yazılı olduğu belgeye *silsile-nâme* denilmiştir (Tosun, 2009: C 37, 206).

³ Müseddes, aynı vezinde altı mısralık bentlerin birleşmesiyle oluşan musamatlara verilen addır. Müseddesler genellikle 5-7 bent arasında yazılırlar. Az olmakla birlikte 12 bende kadar uzayan müseddesler de vardır (Mermer, Alıcı vd., 2020:136). Hâmî'nin silsilename hüviyetindeki bu müseddesi ise 21 bentten oluşmaktadır. Hazreti Mevlânâ ile birlikte otuz ismin zikredilmesi bent sayısının artmasında etkili olmuştur.

⁴ Abdülkerîm Çelebi, Sefîne-i Nefse-i Mevleviyân'da bahsolunan diğer çelebilerdendir (<https://semazen.net/10-abdulkerim-celebi>).

⁵ Şeyh Alaeddîn Efendi, Sefîne-i Nefse-i Mevleviyân'da bahsolunan diğer çelebilerdendir (<https://semazen.net/6-alaeddin-celebi>).

⁶ Divânî Mehmed (Muhammed) Çelebi, Sefîne-i Nefse-i Mevleviyân'da bahsolunan diğer çelebilerden Karahisar Çelebisi (<https://semazen.net/karahisar-celebileri-3-divani-mehmed-celebi>).

Şiirde “baş kesmek, pîr, def, ney, kudüm, mutrip, devrân-ı semâ, mürşid-i Rûm ve Mevlânâ” gibi Mevlevîliğe ait unsurlar zikredilir.

Çaldırıp mutrib-i ışka def ü nây ile kudüm
Oldı devrân-ı semâ ile hakâyık ma'lûm
Râh-ı tahkîkde tutdı elim ol mürşid-i Rûm
Eyledi nâ'il-i gencîne-i irfân u ulûm
Mahv olup kalmadı tâbında ta'ayyün eseri
Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi (Mecmûa, 26b)

Şair aynı müseddeste Nakşibendilikten de bahsetmektedir. Şiirde Nakşibendiye tarikatının temel prensiplerinden “sohbet ve halvet-der encümen” anlayışı söz konusu edilmiştir. Halvet der-encümen, topluluk içinde yalnızlık, halk içinde Hak ile beraber olmak olarak tanımlanır. Bahâeddin Nakşibend, “Sizin tarikatınız hangi esasa dayanır?” sorusuna “halvet der-encümen” diye cevap vermiştir. Buna göre halvette şöhret, şöhrette afet, toplum içinde yaşamakta hayır vardır. Gönül huzuru halvetten çok sohbette bulunur (Uludağ, 1997: 387). Şair aşağıdaki bentte bu düşüncüyü ifade etmektedir.

Nakşibendân-ı ser-efrâz-ı tarîk-i sohbet
Bî-belâ-yı çille vü zârî-i künc-i halvet
İtdiler himmet ile kesreti ayn-ı vahdet
İrdi sohbetle dile cezbe-i ışk u hayret
Mahv olup kalmadı tâbında ta'ayyün eseri
Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi (Mecmûa, 27b)

Şair, aynı müseddesin üç bendinde “çâr-darb⁷, şâh-ı velâyet Haydar, Ali, âl-i abâ” ifadeleri ile ehl-i beyte muhabbetini dile getirmiştir. Söz konusu bentlere âl-i abâ bağlamında Bektaşilik neşvesi de yansımıştır.

Âşıkam şâhid-i ma'nâ-yı kadîme ezeli
Tende cânım gibidir hubb-ı Muhammedle Ali
Sıdk ile âl-i abâ dâmenine urdum eli
Bana gösterdi cemâlin o güzeller güzeli
Mahv olup kalmadı tâbında ta'ayyün eseri
Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi (Mecmûa, 27a)

Hâmî, bu şiirinde sergilediği yaklaşımıyla câmiu't-turuk⁸ anlayışını ve hak tarikatlar arasında fark görmediğini dile getirmiştir. Şairin bu anlayışı divanın-

⁷ Farsça çâr, çehâr (dört) ve Arapça darb (vuruş) kelimelerinden oluşan ve sözlükte “dört vuruş” anlamına gelen çâr-darb, Kalenderiyye'nin özellikle Cevlekiyye kolunda bazen da abdal, Melami, Şemsi ve Bektaşî gibi tasavvufî zümrelerde uygulanan saç, kaş, sakal ve bıyığı ustura ile kazıma geleneğini ifade etmek üzere kullanılan bir tasavvuf terimidir (Yazıcı, 1992: 226).

daki birçok şiirinde görülmektedir. Bu manzumeden olarak Mevlevilik, Nakşibendilik ve Kadiriliği konu alan divanındaki şu nazımlar bu kanaati destekleyici örneklerdir.

Nâyı gûş eyle gel ey tâlib-i esrâr-ı Hudâ
Ki dil-i mürde[y]i bir nefhası eyler ihyâ

Mahrem-i sırr-ı Alî olmak ise maksûdun
Terk idüp varımı ol hâk-i der-i Mevlânâ (Alıcı ve Alıcı, 2013: 327)

Gel ey dil olmak istersen künûz-ı sırr-ı Sübhânî
Tarîk-i Hâcegâna sâlik ol bil cân u cânânî

Der-i dergâh-ı şâh-ı Nakş-bende yüz süren bir kez
Be-kâm oldu dü-âlemde içüp sahbâ-yı irfânı (Alıcı ve Alıcı, 2013: 328)

Gel ey âzâde-serlik isteyen kayd-ı dü-âlemden
Mürîd-i şâh-ı Abdü'l-kâdir ol kurtul ebed gamdan

İkilikten geçüp bî-şübhe irdi sırr-ı tevhîde
Giren bâb-ı tarîk-i pîr-i pîrân Gavsü'l-A'zamdan (Alıcı ve Alıcı, 2013: 328)

Dördüncü şiir dokuz bentlik bir muhammestir⁹. Bu muhammes klasik Türk şiiri aşk anlayışı çerçevesinde âşığın yanıp yakılışının anlatıldığı bir şiirdir. Şair, şiirinin son bendinde bu muhammesin sebab-i te'lîfi¹⁰ hakkında bilgi verir. Muhammes, yazılış sebebinin belirtilmesi açısından dikkat çekicidir. Buna göre şair, ayrılık gecesinde sinesi yaralı mihnet içinde yatarken hayaline yazılmaya değer bir muhammes gelmiştir. Her derdini bu muhammese yazan şair böylelikle sevgilinin, hâlini anlayıp kendisine merhamet etmesini istemiştir.

Yatarken sîne-i sad-pâre mihnetle şeb-i hicrân
Hayâle bir muhammes geldi tahrîr itmege şâyân
İdüp ser-efser-i her bend-i nâm-ı dil-beri pünhân
Yazup her derdimi arz eyledim ey Hâmî-i hayrân
Ki şâyed hâl-i zârım fehmi idüp rahm ide cânânım (Mecmûa, 34b)

⁸ Câmîu't-turuk, mürşitlerden bazıları tek bir tarikattan değil de birden fazla tarikattan irşat izni ve icazeti alırlar. Bu tarikat silsileleri o zatın şahsında birleştiği için farklı kanallardan kendisine feyz akışı olur. Bu durum tasavvuf tarihinde “yolları (kendisinde) birleştiren kimse” anlamında “câmîu't-turuk” ifadesiyle dile getirilir (Alıcı vd., 2018: 15).

⁹ Muhammes, aynı vezinde beşer mısralık değişik sayıdaki bentlerin birleşmesinden oluşan nazım şekline verilen addır (Mermer, Alıcı vd., 2020: 131).

¹⁰ Sebeb-i te'lîf, mesnevilerde eserin yazılış sebebinin açıklandığı bölümdür (Mermer, Alıcı vd., 2020: 113).

Şairin divanda bulunmayan beşinci şiiri ise yedi beyitlik bir gazeldir. Yine bu gazel de klasik Türk şiiri aşk anlayışı çerçevesinde âşık-sevgili münasebetini konu alan bir şiirdir. Şair gazelinde sevgiliye dâd elinden dâd diyerek onun cevri ü cefasından azat olmayı umar.

Seninçün terk-i cism ü cân iden bir âşık-ı zâra
Nedir bunca sitem ey bî-mürüvvet dâd elinden dâd

Ne var gel hâl-i zârım gör niyâzım dinle başınçün
Terahhumla bu zindân-ı belâdan kıl beni âzâd (Mecmûa, 59b)

Hâmî-i Mar'âşî'nin neşredilmiş divanında bulunmayan yeni tespit edilen beş şiiri (3 müseddes, 1 muhammes ve 1 gazel) şair hakkında günümüze önemli bilgiler taşımaktadır. Söz konusu şiirler şunlardır.

1*

Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün

I

Şâh-ı şâhândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*
Dâver-i kevn ü mekândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*
Kıuþb-ı evtâd-ı zamândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*
Kurretü'l-âyn-ı ayândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*
Sem^c-i bezm-i kudsiyândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*
Nûr-ı Rabb-i Müste^cândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*

II

Maþla^c-ı nûr-ı hidâyet oldu *Şems-i ârifân*
Menba^c-ı esrâr-ı hikmet oldu *Şems-i ârifân*
Sâķî-yi şahbâ-yı vahdet oldu *Şems-i ârifân*
Mihr-i eflâk-i sa^câdet oldu *Şems-i ârifân*
Mâh-ı evc-i lâ-mekândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*
Maþzen-i sırr-ı nihândır *Hzret-i Mollâ-yı Rûm*

* 1 M 15a.

III

Hâkim-i hükm-i şerî'at *Şeyh Şalâhu'd-dîndir*
 Revnaq-efzâ-yı tarîkat *Şeyh Şalâhu'd-dîndir*
 Şâhib-i 'irfân u himmet *Şeyh Şalâhu'd-dîndir*
 Vâkıf-ı 'ilm ü haqîkat *Şeyh Şalâhu'd-dîndir*
 Pîşvâ-yı kâmilândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Reh-nümâ-yı ins ü cândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

IV

Hem-dem-i hoş-fâl-ı Mevlânâ *Hisâmü'd-dîndir*
 Vâkıf-ı ahvâl-i Mevlânâ *Hisâmü'd-dîndir*
 Bâdî-i aqvâl-i Mevlânâ *Hisâmü'd-dîndir*
 Yâr-ı bî-emşâl-i Mevlânâ *Hisâmü'd-dîndir*
 Râhat-ı rûh-ı revândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Gevher-i ma'nâya kândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

V

Râmdır 'Abdu'l-kerîmîñ hükmüne bî-reyb ü şek
 Zîr ü bâlâ çâr-unsur mihr ü mâh u nüh-felek
 Luţfuna muhtâc her zerre semâdan tâ- semek
 Yüz sürer dergâhına şubh u mesâ hayl-i melek
 Kıble-i rûhâniyândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Nûr-ı çeşm-i muqbilândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

VI

Bir şehinşâh-ı Süleymân-câhdır *Sultân veled*
 Taht-ı mülk-i ma'nevîde şâhdır *Sultân veled*
 Monlâ yok bir şâhid-i dil-ıh'âhdır *Sultân veled*
 Nûr-ı 'ayn-ı pîr-i 'âlî-câhdır *Sultân veled*
 Rûh-ı cism-i 'aşîkândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Muhtedâ-yı 'ârifândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

VII

Pîşvâ-yı halk-ı ʿâlem şâh-ı İskender-hemâl
 Şeyh ʿAlâʿüd-dîn Efendi şâhib-i ʿizz ü celâl
 Nesl-i pâk-i Mevlevî naḥl-i gülistân-ı kemâl
 Mihr-i evc-i salṭanat şehzâde-i nîkü ḥişâl
 Vâlid-i pür-luṭf u şândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Merhem-i zaḥm-ı nihândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm

VIII

Ol velî-yi Ḥaḳ Ulu ʿÂrif Efendi pâk-zât
 Nûr-ı ʿirfân ile olmuşdur münevver kâʿinât
 Şeyh ʿÂbidir daḥî yebûʿ-ı feyz u vâridât
 Bunlar oldı ʿâleme ḥallâl-ı cümle müşkilât
 Maʿnâ-yı nuṭḳ-ı mihândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Fâtiḥ-i bâb-ı cinândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm

IX

Vâcid-i şâhib-kerâmet ʿayn-ı ʿirfân u kerem
 Maşrıḳ-ı şubḥ-ı saʿâdet seyyid-i vâlâ-ḥaşem
 Hem Bahâʿüʿd-dîn-i ʿâlem nûr-ı ebşâr-ı ümem
 Fetḥ olaldan bu debistân-ı maʿârifle ḥikem
 Ḥâce-i ʿilm-i cenândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Dâfiʿ-i şirk-i gümândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm

X

Şeyh olup ʿÂdil Efendi şâhib-i fażl-ı reşâd
 İtdi erbâb-ı ṭarîḳı şoḥbet ile ber-murâd
 ʿÂrif-i Şâmî şeh-i dânâ-dil [ü] nîkü nihâd
 Her birine açdı ebvâb-ı kerem rabbül-ʿibâd
 Sırra vâḳıf nüktedândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Vâriş-i peygamberândır Ḥâzret-i Mollâ-yı Rûm

XI

°*Âdil*-i hürşîd-sîmâ zühre-*tal*°at meh-likâ
 Meş°al-i tûr-ı tecellâ muḳtedâ nûru'l-hüdâ
 Şâhid-i ra°nâ *Cemâlû'd-dîn* şeh-i mülk ü beḳâ
 Dâd-resdir mübtelâ-yı süz-ı°ışḳa dâ°imâ
 Dest-gîr-i bî-kesândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm
 Dil-nevâz-ı tâlibândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm

XII

Hüsrevîñ dârâtını görseydi Keyhüsrev eger
 Terk idüp taht ile tâcın ḳordı dergâhına ser
 Eylese *Ferruḥ Efendîye* Sikender bir nazâr
 Baḫr u berden el çeküp itmezdi bî-hûde nazâr
 Tâc-ı ser faḫr-ı şehândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm
 °*Âlemiñ* cismine cândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm

XIII

Ḥazret-i sulṫân-ı Dîvânî Muḫammed ḳutb-ı râh
 Himmet-i feyziyle bünyâd oldu niçe ḫ°ankâh
 Pîr-i şânî dinse ol şâha sezâ bî-iştibâh
 Bî-nevâ bî-çâre dervîşânadır püşt ü penâh
 Mültecâ-yı sâlikândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm
 °*Âşḳa* ḫırz-ı emândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm

XIV

°İşḳ-ı Ḥaḳla maḫy idüp Bostân Efendi varımı
 Cây idindi bülbülâsâ vaḫdetiñ gülzârımı
 Cân göziyle gördi *Bû-Bekr-i* velî dildârımı
 Ḳand-i °irfân ile şîrîn eyledi güftârımı
 Tûṫı-yı şekker-zebândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm
 Nâzım-ı mu°cîz-beyândır Ḥazret-i Mollâ-yı Rûm

XV

Rûh-ı kudsü *‘Ârif-i Sâlis* şeh-i *‘âlf-güher*
 Sâlikâna virdi esrâr-ı haķâyıķdan haber
 Hem *Hüseyn-i Pîr*dir sulţân-ı erbâb-ı nazâr
 Hubb-ı ehl-i beyt ile itmiş dil ü cândan güzer
 Mest-i *‘ışķ-ı hânedândır* Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Murğ-ı lâhût-âşiyândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

XVI

Şeyh-i dil-âgâhdır *‘Abdü’l-halîm-i bî-nazîr*
 Pâk-ıynet nîk-ıaşlet şâhid-i bir nâvi pîr
*Hâcî Bostân*dir rumûzı sırr-ı vaĥdetden habîr
 Âsumân-ı ma^cnevîde her biri bedr-i münîr
 Nûr-ı baĥş-ı aĥterândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Rehber-i kerrübiyândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

XVII

*Şeyh Şadru’d-dîn*dir el-ıaķ lĥâce-i *‘ilm-i şudûr*
 Eyledi esrâr-ı nazm-ı Meşnevî andan zuhûr
 Hâzret-i Hâcî Muhammed *‘Ârif* ol bedrül-büdûr
 Baĥş ider ehl-i tarîķ-i Mevlevîye feyz u nûr
 Nûş-ı cân-ı mü⁹minândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Kâm-baĥş u mihrîbândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

XVIII

Ger kemâlin eylesem *El-Hâc Ebû Bekrîñ* beyañ
 Haşre dek bitmez ĥalür eyler ĥalem *‘aczin ‘ayân*
 Lâldir çün midĥat-ı *Hâcî Muhammedde* zebân
 Kim odur maĥbûl-i ĥazret âşikârâ vü nihân
 Müjde-i raĥmet-resândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Cebra⁹il-i *‘arş-ı cândır* Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

XIX

Şâ'ir-i hikmet-beyân-ı 'âlem-ârâdır *Sa'îd*
 Cā-nişîn-i Şems-i Tebrîz ile mollâdır *Sa'îd*
 Baħr-i nazm içre bulunmaz dürr-i yiktâdır *Sa'îd*
 Mışra' -ı berceste-i dîvân-ı ma'nâda *Sa'îd*
 Server-i şâhib-dilândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Maqşad-ı ma'nâ-verândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

XX

Yüz sürüp dergâh-ı Mevlânâda *Hâmî*şubḥ u şâm
 Himmet ile vâşıl-ı maqşûd olup oldum be-kâm
 Eyledim ta'dâd-ı nesl-i pâkini bi'l-ihtirâm
 Hâmdulillâh luḫ idüp noqşânım itdiler tamâm
 Zübde-i şiddîkiyândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Çäre-sâz-ı 'âcizândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

XXI

Şeyḥ-i şâhib-vaḫt *Şadru'd-dîn Efendî*dir be-nâm
 Mürşîd-i 'âlî-himem püşt ü penâh-ı ḥâş u 'âm
 Hâzret-i Hâḫ cümle maḫlûbın virüp itsün be-kâm
 Mesned-i irşâdide ḫalsun ilâ yevmü'l-ḫiyâm
 Debdebe-i cân-ı cihândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
 Mihdî-i şâhib-zamândır Hâzret-i Mollâ-yı Rûm

2*

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

I

Ey Hâḫîñ 'âşîḫı gel olma şaḫın hercâî
 Ḫalma şüretde ḫaleb ḫıl güher-i ma'nâyı

* 2 M 20a.

Bâb-ı teslîmde ol lâ dime bil illâyı
 Ger ‘ayänen göreyim dirseñ eger Mevlâyı
 Maḥv idüp varıñı gel diñle ḳudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

II

Cehd idüp meclis-i ‘irfâna gir ol ḥâk-i ḳadem
 İtme evḳâtı hebâ sen seni bil ol âdem
 Sensin ol dürr-i girân-mâye-i deryâ-yı ḥikem
 Olayım dirseñ eger sırr-ı ‘Alîye maḥrem
 Maḥv idüp varıñı gel diñle ḳudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

III

Bu tarîḳa virüp iḳrârı idenler ḥidmet
 İrdi maḳşûdına ‘arrâfe olup hem-şoḥbet
 Sâlik-i râhına ḥünkâr ider elbet himmet
 Ey dil ol şâhid-i ma‘nâdan umarsañ vuşlat
 Maḥv idüp varıñı gel diñle ḳudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

IV

Himmet-i Ḥazret-i Mollâya olanlar mazḥar
 Ḥırḳa-püş oldı bilür sikkeyi ser-efser-i zer
 Çille vü ‘ışḳı çeküp ‘ârif olup açdı başar
 Ey olan teşne-leb-i câm-ı vişâl-i dil-ber
 Maḥv idüp varıñı gel diñle ḳudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

V

Meşnevîyi oḳuyup oḳudan erbâb-ı kemâl
 Oldılar mazḥar-ı envâr-ı Celâl ile Cemâl

Nazmını vird-i zebân iden olur şâhib-ḥâl
 Bâb-ı luḫfidır açığı eyleme ey dil ihmâl
 Maḫv idüp varıñı gel diñle ḫudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

VI

Baş kesüp bağırını del muḫrib ile ol dem-sâz
 Sırr-ı devrân u semâ°ı bilüp ol vâḫıf-ı râz
 Ḳıl nevâ faşl-ı şabâ râstdan it °azm-i ḫicâz
 Keşf olur saña maḫâmât-ı üşül-i şeh-nâz
 Maḫv idüp varıñı gel diñle ḫudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

VII

Ḳıl simâ° ıışık ile ser-mest olup it maḫv-ı vücüd
 Bilesiñ tâ ki nedir bang-i rübâb u ney u °üd
 Hep ider °ıışık ile her-gâh zebân zıkr-i vedüd
 Ger saña vuşlat-ı Mevlâ ise ey dil maḫşüd
 Maḫv idüp varıñı gel diñle ḫudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

VIII

Ḥāmîyâ dergeh-i ḫünkârı idüp cây-ı penâh
 Sürme it çeşm-i dile ḫâk-i derinden her gâh
 Kesme ümîdiñi kim kân-ı keremdir ol şâh
 Luḫf ider menzil-i maḫşûda irersin bi'llâh
 Maḫv idüp varıñı gel diñle ḫudüm u nâyı
 Dest-i ihlâş ile tut dâmen-i Mevlânâyı

3*

Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

I

Baş kesüp nây-şifat ʿışk ile deldim cigeri
 Nefh ile tıldı derûnımda muhabbet şereri
 Pîr-i ʿirfânîñ olup mazhar-ı hüsn-i nazarı
 Eyledim ʿâlem-i lâhûta sivâdan seferi
 Maḥv olup qalmadı tâbında taʿayyün eşeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

II

Çaldırup muṭrib-i ʿışka def ü nây ile kudüm
 Oldı devrân-ı semâc ile haqâyık maʿlûm
 Râh-ı taḥkîkde tutdı elim ol mürşid-i Rûm
 Eyledi nâʿil-i gencîne-i ʿirfân u ʿulûm
 Maḥv olup qalmadı tâbında taʿayyün eşeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

III

Cezb idüp halka-i tevḥîde beni Mevlânâ
 Eyledi vâkıf-ı esrâr-ı tarîk-i maʿnâ
 Gitdi benden ğam-ı dünyâ ile fikr-i ʿuqbâ
 Maḥsad-ı cânım olup ḥubb-ı rızâ-yı Mevlâ
 Maḥv olup qalmadı tâbında taʿayyün eşeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

IV

Ḥamdulîllâh ki beni pey-revî-i peygamber
 Eyledi maḥrem-i esrâr-ı қаzâ ile kader

* 3 M 26b.

Kıblegâhım olalı şâh-ı vilâyet Hıydar
 vech-i dildâra bıkup eylemedim ğayra nazar
 Maıv olup kıalmadı tâbında ta^cayyün eıeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

V

Âşıķam şâhid-i ma^cnâ-yı kâdîme ezeli
 Tende cânım gibidir ħubb-ı Muħammedle ^cAlı
 Şıdķ ile âl-i ^cabâ dâmenine urdum eli
 Baña gösterdi cemâlin o güzeller güzeli
 Maıv olup kıalmadı tâbında ta^cayyün eıeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

VI

Naķşibendân-ı ser-efrâz-ı tarîķ-i şoĥbet
 Bî-belâ-yı çille vü zârî-i künc-i ĥalvet
 İtdiler himmet ile keıreti ^cayn-ı vaĥdet
 İrdi şoĥbetle dile cezbe-i ^ciıķ u ĥayret
 Maıv olup kıalmadı tâbında ta^cayyün eıeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

VII

Çâr-ďarb ile idüp ism-i Celâlî tekrâr
 Naķş olup kıalbe şafâ virdi gidüp zulmet-i nâr
 Cân olup maıķla^c-ı mihr-i ezeli leyl ü nehâr
 Hâne-i dilde ^cayân itdi tecellî ruĥ-ı yâr
 Maıv olup kıalmadı tâbında ta^cayyün eıeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

VIII

Ey olan tãlib-i gencîne-i esrâr-ı nihân
 Sen de var istediĝiñ eyle taleb rüz u şebân

Bende ol ehl-i dile cehd idüp uyğudan uyan
 Yoğ idüp varıñı ol lâyıq-ı lutf-ı cânân
 Mağv olup qalmadı tâbında ta^cayyün eşeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

IX

Bî- haber şanma beni *Hâmî* hayrânâsâ
 Bende-i âl-i ^cabâ kızb ile itmez da^vâ
 Zâhir-i hâlde bir mür-ı za^cifim ammâ
 Lutf ile bâḡnımı ṭavr-ı zuhûr itdi Hudâ
 Mağv olup qalmadı tâbında ta^cayyün eşeri
 Bî-tekeyyüf leb-i cânâneden aldım haberi

4*

Mefâ^cilün mefâ^cilün mefâ^cilün mefâ^cilün

I

Ġam-ı ^cişkıñ beni zâr ideli ey verd-i ḡandânım
 Döker yâd-ı ruḡıñla dem dem-â-dem çeşm-i giryânım
 Uzandı leyl-i ḡasret ^carşa çıqđı âh u efġânım
 Saña ma^clûm iken dâġ-ı derûn u derd-i pünhânım
 İdüp inşâf a zâlim şormadıñ hâl-i perîşânım

II

Olaldan ^candelîb-i gülşen-i ḡüsnuñ dil-i nâ-şâd
 Temannâ-yı gül-i rûyiñla eyler nâle vü feryâd
 İdüp ḡâr ile ülfet rûz u şeb ey gonca-i nevezâd
 Beni ḡâr eylediñ gül ġayrı bir dem olmadan ber-bâd
 Mürüvvetle yitiş imdâdıma ol derde dermânım

* 4 M 33a.

III

Leb-i la^cliñ iken ^câşıqlara ser-çeşme-i hayrân
 N'îçün itmez ^caceb dil-mürdigân-ı hirci cân ihsân
 Bu hüsn olduğca sende vâkıf ol kim ey şeh-i hübân
 Bî-nevâ kâkiliñ serden hayâliñ dîdeden bir ân
 Ne deñlü eylesem çıkmaz tenimden çıkmadan cânım

IV

Bu bezm-i kevnde şem^c-i ruhuñ olduğca tâbende
 Yanup yağılmada hem meşreb-i pervâneyim ben de
 Açıldı tîr-i müjgânıñ ile çok yara ger tende
 N'olur ey mest-i kâtil bir dem inşâf eyleyüp sen de
 Cefâdan el çeküp tîğ-i sitemle dökmesen kıanım

V

Esîr oldum egerçi tıfl iken sen mâh-sîmâya
 Zamân-ı devlet-i hüsnünde bir gün görmedim sâye
 Atınca tāk-ı nişyâna beni hasretle bî-vâye
 Gelüp ceş-i ğam u derd-i firâkıñ virdi yağmaya
 Kıararım ^caql u fikrim tākâtim şabr ile sāmânım

VI

Fürüzândır cemâliñ meş^c-al-i Tîr-ı tecellîveş
 Müşevveş kâkiliñ dilkeş nihâl-i kıâmetiñ serkeş
 Kelâmıñ râhat-efzâ câm-ı şahbâ-yı lebiñ bî-feş
 Bu hüsn-i hânümân-süz ile urduñ cânıma âteş
 Gönül şehrin harâb itdiñ mürüvvet yok mı sultânım

VII

Nişân-ı nâvek-i ğamzeñ olaldan sîne-i pür-ğam
 Tesellî olmadı luţfuñla bir dem hâtır-ı derhem
 Nezâketle vefâ me'mül iderken senden ey gül-fem

Ümîdim riştesin kesdiñ olup nādān ile hem-dem
Dirîgâ pence-i ye's ile çāk oldı girîbānım

VIII

Der-i dergāhıñā şubḥ u mesā oldum cebîn-fersā
Ġubār-ı rāhıñ itdim tütüyâ-yı dîde-i bînā
Ġurūr-ı ḥüsn ile dil yıķma gel yap ola bî-pervā
İdüp teşrîfe ragbet ey °azîz-i Mışır-ı istiġnā
Kerem kıl rüşen it şem°-i ruḥıñla beytü'l-aḥzānım

IX

Yatarken sîne-i şad-pāre miḥnetle şeb-i hicrān
Ḥayāle bir muḥammes geldi taḥrîr itmege şâyān
İdüp ser-efser-i her bend-i nām-ı dil-beri pünhān
Yazup her derdimi °arz eyledim ey Ḥāmî hayrān
Ki şâyed ḥāl-i zārım fehm idüp raḥm ide cānānım

5*

Mefā°ilün mefā°ilün mefā°ilün mefā°ilün

- 1 Gönül şevķ-i ruḥıñla dem-be-dem ey ġonca-i nevzād
İder çün bülbül-i şeydā fiġān u nāle vü feryād
- 2 Şabā tā kākil-i °anber-feşānıñdan getürdi bñ
Serim sevdāya şaldı °aķl u fikrim oldı hep ber-bād
- 3 Esîriñ oldı derdiñ çekdi nār-ı hicriñe yandı
Kerem umdı mürüvvet görmedi senden dil-i nā-şād
- 4 Teġāfülden emān bilmez niyāza nāzdan baķmaz

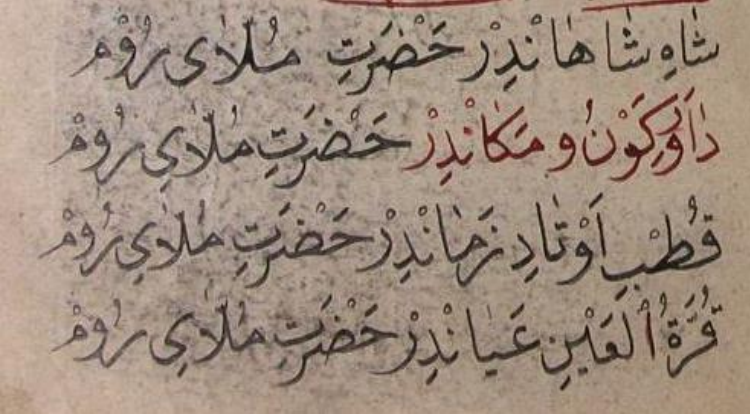
Ne kâfir-hûdur ol çeşm-i siyeh mest-i cefâ-mu^ctâd

- 5 Seniñçün terk-i cism ü cân iden bir ^câşık-ı zâra
Nedir bunca sitem ey bî-mürüvvet dâd eliñden dâd
- 6 Ne var gel hâl-i zârım gör niyâzım diñle başıñçün
Teraħhumla bu zindân-ı belâdan kıl beni âzâd
- 7 Geçüp cân u cihândan tâlib-i cânân olup *Hâmî*
Atıldım baħr-i bî-pâyân-ı ^cışka herçi-bâd-âbâd

Sonuç

Hâmî, XIX. asır Maraşlı mutasavvıf divan şairlerindendir. Günümüze mürettep bir divanı intikal etmiştir. Şairin divanı, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzum, Nu: 103 ve Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Nu: 128'deki nüshaları esas alınarak yayınlanmıştır. Şairle ilgili olarak daha sonra yapılan araştırmalarda Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 183 numarada cönk olarak kayıtlı bir şiir mecmuasında Hâmî'ye ait 87 şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerden 5 tanesi ilk iki nüshada bulunmayan şiirlerdir. Şiirlerin üçü müseddes, biri muhammes ve biri de gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Bunlardan birinci müseddes bir Mevlevi silsilenamesidir. Şairin manzum Mevlevi silsilenamesi belge kıymetinde bir manzumedir. İkinci ve üçüncü müseddesler ehl-i beyt, Hz. Mevlânâ muhabbeti ile Mevlevilik ve Nakşibendilik bağlamında yazılmıştır. Şairin muhammesi ile gazeli de muhteva olarak divanındaki şiirlerle benzeşmektedir. Söz konusu şiirler Mevlevilik ve Nakşibendilikle irtibatı kesin olan şair hakkında günümüze önemli bilgiler taşımaktadır.

HÂMÎ-İ MAR'AŞÎ'NİN MANZUM MEVLEVÎ SİLSİLENAMESİ

شَمْعٌ بَزْمٌ قَدْ سَيَّانَدِرُ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 نُورِ رَبِّ مُسْتَعَانِدِرِ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 مَطْلَعُ نُورِ هِدَايَةِ اَوْلَدِي شَمْسِ عَارِفَانِ
 مَسْعِ اسْرَارِ حِكْمَتِ اَوْلَدِي شَمْسِ عَارِفَانِ
 سَابِقِ صَهْبَايِ وَحَدَثِ اَوْلَدِي شَمْسِ عَارِفَانِ
 مِهْرِ افلاكِ سَعَادَتِ اَوْلَدِي شَمْسِ عَارِفَانِ
 مَاهِ اَوْجِ لَا مَكَانِدِرِ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 مَخْرَجِ سِرِّ نَهَانِدِرِ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 حَاكِمِ حُكْمِ شَرِيعَتِ شَيْخِ صِلَاحِ الدِّينِ دِرِ
 رَوْنِقِ افْرَايِ طَرِيقَتِ شَيْخِ صِلَاحِ الدِّينِ دِرِ
 صَاحِبِ عِرْفَانِ وَهَمَّتِ شَيْخِ صِلَاحِ الدِّينِ دِرِ
 وَاقِفِ عِلْمِ وَحَقِيقَتِ شَيْخِ صِلَاحِ الدِّينِ دِرِ

پيشواي كا ميلاندر حضرت ملاي روم
 زهناي ايسر و خاندر حضرت ملاي روم
 هدم خوش فال مولانا حسام الديندر
 واقفا حوال مولانا حسام الديندر
 باري اقوال مولانا حسام الديندر
 ياربي امثال مولانا حسام الديندر
 راحت روح رواندر حضرت ملاي روم
 گوهر معنياه كاندر حضرت ملاي روم
 رامدر عبد الكريمك حكمة جريب وشك
 زيرونا لاجار عنصر مهر و ماه و نه فلک
 لطفه محتاج هر ذره سمان تا سماء
 يوز سوز درگاهنه طبع و مساخل ملك
 قبله روحانيا ندر حضرت ملاي روم

نُورِ حَيْثُمُ مَقْبِلًا نَدْرُ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 بِرُشَيْهَتَاو سُلْطَانِ جَاهِدِ رُسُلْطَانِ وُلْدِ
 تَحْتِ مَلِكِ مَعْنُوبِ شَاهِدِ رُسُلْطَانِ وُلْدِ
 مُنْلايُوقِ بِرُشَاهِدِ رِخْوَاهِدِ رُسُلْطَانِ وُلْدِ
 نُورِ عَيْنِ پِيرِ عَالِمِ جَاهِدِ رُسُلْطَانِ وُلْدِ
 رُوحِ جِسْمِ عَائِقَانِ نَدْرُ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 مُقْتَدَايِ عَارِفَانِ نَدْرُ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 پِيشُوِي خَلْقِ عَالَمِ شَاهِ اسْكَندَرِ هَمَاكِ
 شَيْخِ عَلَاؤِ الدِّينِ افَنْدِي صَاحِبِ عِزِّ وُجُلُوكِ
 نَسْرِ يَاكِ مَوْلَايِ نَحْلِ كَلِيسْتَانِ كَمَا
 مِهْرِ اَوْجِ سُلْطَنْتِ شَهْرِ اَدَهْ نِيكِ وَخِصَالِ
 وَايْدِ بِيْرُ لُطْفِ وُشَانِ نَدْرُ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ

مَهْمٌ زَخِيمٌ مَهَانِدِرْ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 اُولُو لِي حَقِّ اُولُو عَارِفِ اَفَنْدِي يَا لِكِ ذَاتِ
 نُورِ عَرَفَانِيْلَهْ اُولُسْتَدْرُ مُنُورِ كَا اِنْبَاتِ
 شَيْخِ عَايِدِ دِرْ دِي نَبِيُوغِ فَضْلِ وَاوْرَادِ
 بُونُلُرْ اُولُدِي عَالِمِ حَلَالِ جُمْلَهْ مُشْكِلَاتِ
 مَعْنَى نَطِيقِ مَهَانِدِرْ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 فَاتِحِ بَابِ جَنَانِدِرْ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 وَاَجِي صَاحِبِ كَرَامَتِ عَيْنِ وَاَعْرَافِ وَاَكْرَمِ
 مَشْرِقِ صُبْحِ وَاَسْعَادَتِ سَيِّدِ وَاَلَا حَشَمِ
 هَمِّ نَهَاءِ الدِّينِ عَالِمِ نُورِ ابْصَارِ اُمَمِ
 فَتْحِ اُولُلَدَنْ بُودِ بِيَسْتَانِ مَعَارِفِلَهْ حِكْمِ
 خَوَاجِرِ عِلْمِ جَنَانِدِرْ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 دَاوِعِ شَرِكِ كَمَانِدِرْ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ

شیخ اولوب عادل افندی صاحب فضل شاد
 ایندی ارباب طریقی صحتیله بر مراد
 عارف ثانی شاهی داندل نیک و نه یاد
 هر برینه اچدی ابواب کرم رب العباد
 سیره واقف نکته داندل حضرت ملای روم
 وارث پیغمبر اندر حضرت ملای روم
 عادل خورشید سیمای زهر طلعت مه بقا
 مشعل طور تجلی مقتدا نور الهدایا
 شاهد ترعنا جمال الدین شاهی ملک بقا
 داندل سیدر مبتلای سوز عشق دایما
 دستگیر بیکساندر حضرت ملای روم
 دل نوازی طایب اندر حضرت ملای روم

خُسْرُوكِ دَارَاتِنِ كُورِ سِيدِي كِمْشَرُوكِ اَكْر
 تَرَكَ ايدُوبِ تَحْتِيلَه تَا جِينِ قُورِ دِرْ كَاهِنَه سَر
 اَيْلَسَه قَرُخِ اَفْذِيَه سِي كَنْدَرِ بَرِ نَظَرِ
 بَحْرُ وِ بَرْدَنْ اَلِ چَكُوبِ اِيْمَزْدِي يِهْرُودَه نَظَرِ
 تَا جِ سَرِ قَچِرْ شَهَانْدِرِ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 عَالَمِكِ جَسْمِينَه جَانْدِرِ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 حَضْرَتِ سُلْطَانِ دِيوَانِ مُحَمَّدِ قُطْبِ رَاهِ
 هَمْتِي قِيْضِيلَه بُنْيَادِ اَوْلَدِي بِيچِه خَوَانِقَاهِ
 پِيرِ تَانِ دِيْنَسَه اَوْلِ شَاهِ سَزَايِ اِيْشْتِيْبَاهِ
 بِي نَوَا بِيچَارَه دَرُوشْتَانَه دَرِ پِشْتِ وِ پِنَاهِ
 مُلْتَجَايِ سَالِكَانْدِرِ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 عَايِشَقَه حِرْ زَا مَانْدِرِ حَضْرَتِ مُلَايِ رُومِ
 عِشْقِ حَقْلَه مَحْوَايْدُوبِ بُوْسْنَانِ اَفْذِي وَارِي

جانی ایدندی بلبل اساوحدتک کلزارین
 جان کوزبله کوزدی بو بگرولی دلداری
 قدیر فانیله شیرین ایلدی گفتاری
طوطی شکر زباندی حضرت ملای روم
ناظم معجز بیاندی حضرت ملای روم
 روح قدس عارف ثالث شهری عالی کهر
 سالی کانه ویردی اسرار حقایق دن خابر
 هم حسین پیر در سلطان از باب نظر
 حب اهل بیت ایله ایش دیر و جان دن گذر
مست عشق خانداندی حضرت ملای روم
میرغ لاهوت اشیاندی حضرت ملای روم
 شیخ دل اکاهدی عبدالحلیم بی نظیر
 پالک طینت نیک خصلت شاهد برناو پیر

حاجی بوستاندردر موزی سیر و حد ندن خایر
 آسمان مغنوبند هریری بدارک منیر
 نور بخش اختر اندر حضرت ملای روم
 هیر کزوبیا اندر حضرت ملای روم
 شیخ صدردالدیندر الحق خواجه علم صدور
 ایلدی اسرار نظیر مشنوی اندن ظهور
 حضرت حاجی محمد عارف اول بدر البدر
 بخش ایدر اهل طریق مولوی فیض و نور
 نوی جان مؤمناندر حضرت ملای روم
 کام بخش و مهر باندر حضرت ملای روم
 کز کالین ایلمم الحاج ابوبکر بیان
 حشره دک بتمزق لوز ایلر قلم عجزین عیان
 لالدر جو میدحت حاجی محمد ده سزبان

کیم اودز مقبول حضرت اشکارا و نهان
 مُرَدَه رَحْمَت ساندز حضرت ملای روم
 جبرئیل کرش جانندز حضرت ملای روم
 شایع حکمت بیان عالم از ادر سعید
 جانشین شمس تبریز ایله ملای سعید
 بحر نظر ایجره بولنمز در یکتا در سعید
 مِضِج بَر جَسَدِ دیوان معناده سعید
 سرور صاحب دلاندر حضرت ملای روم
 مقصد معنی و راندر حضرت ملای روم
 یوز سوز و تیر کاه مولانا ده حامی صبح و شام
 همتیله و اصل مقصود اولوب اولدم بکام
 ایندم تغدا در نسل یا کنی یا اختر ام

حمد لله لطف ابدوب نقضاتم ايتديلم تمام
 زبده صد يقيا نذر حضرت ملای روم
 چاره ساز عاجز اندر حضرت ملای روم
 شیخ صاحب وقت صدر الدین افندی رینام
 مرشد عالی هم پشت ویناره خاص و عام
 حضرت حق جمله مطلوبین و برزوب ایتسوی بکام
 مسند ایشارده قالسور الی یوم القیام
 زبده جان جهان نذر حضرت ملای روم
 مهدی صاحب زمان نذر حضرت ملای روم

Cönk/Şiir Mecmuası, Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk
 Kütüphanesi Koleksiyonu, TY Nu.: 183, v.15a-20a.

Kaynakça

- Alıcı Lütfi ve Alıcı Gülcan (2013), *Divan-ı Hâmî-i Mar'âşî Tenkitli Metin Tıpkıbasım*, Ukde Yay, Kahramanmaraş.
- Alıcı Lütfi ve Alıcı Gülcan (2018), “Mar’âşîzâde Ahmed Kuddûsî’ye Göre Tarikatın Altı Erkânı”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S 6, 13-20.
- Alıcı, Lütfi (2021), *Kahramanmaraşlı Divan Şairleri*, Özgü yayınları, İstanbul.
- Cönk/Şiir Mecmuası*, Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi Kahramanmaraş Karacaoğlan İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, TY Nu.: 183.
- <https://semazen.net/10-abdulkerim-celebi> [Erişim tarihi: 24.01.2023].
- <https://semazen.net/6-alaeddin-celebi>. [Erişim tarihi: 24.01.2023].
- <https://semazen.net/karahisar-celebileri-3-divani-mehmed-celebi> [E. tarihi: 24.01.2023].
- Mermer, Ahmet; Alıcı, Lütfi vd. (2020) *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.
- Tosun, Necdet (2009), “Silsile”, *TDVİA*, C 37, TDV Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (1997), “Halvet Der-Encümen”, *TDVİA*, C 15, TDV Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, Tahsin (1993), “Çardarb”, *TDVİA*, C 8, TDV Yayınları, İstanbul.

ZAMANIN RUHUNU KAVRAYAN USTA BİR ŞAİR: ARIF EREN

KEMAL TİMUR*

Milletlerin Hayatında Şairler

Şairler, her şeyi çok farklı algılarlar ve ifade ederler. Her insanda duygu olmakla birlikte şairlerin duyguları daha incedir, daha hassastır. Hemen hemen her olayı şairler daha farklı görür ve algılarlar. Dolayısıyla onların görme ve hissetme duyguları da diğer insanlardan farklıdır. Şairler, umutlarını yitirmeden insanlığa umut aşılayan şahsiyetlerdir. Şairler, öyle güçlü bir iradeye sahiptirler ki, milletlerin en zor zamanlarında bile, yazdıklarıyla onları adeta başka bir üstünlük noktasına götürmeye çalışırlar. Şairler, her türlü zorluğa ve olumsuzluğa rağmen, felâkete uğrayan milletlerin umutlarını yeniden canlandırmaya çabalayan ve yeşerten fertlerdir. Şairler, aynı zamanda toplumları aydınlatmak için cesaretle haykıran kahramanlardır. Tüm bu vasıflarıyla şairler, bir nevi, milletlerin sözcüsü, yorumcusu ve yol göstericisidirler. Ayrıca şairler, milletlerin atan kalbi ve çarpan yüreğidirler. Onlar, toplumların alinyazısı, umumi şuurun temsilcisi, hafızası, türküsü, şarkısı, masalı, hikâyesi ve ozanıdır. ve öyle olduğundandır ki: “Şairleri olmayan ve susan milletler; adeta sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk”¹ gibidirler.

Şiire Adanmış Bir Hayat

Şiiriyle millete hizmet etmeyi ilke edinen ve 1938 yılında, şiirin ve şairin başkenti Kahramanmaraş'ta dünyaya teşrif eden Arif Eren, duygu ve düşüncelerini daima şiir ile ifade eden ve bunu yaparken de ideolojiden ziyade sanatı ön planda tutan ve kendini şiire adayan önemli bir şahsiyettir. Onun şiirleri incelendiğinde, yeni ile eskiyi mezcedmiş şairlerden olduğu görülecektir. Arif Eren, tanıklık ettiği asrın ve dolayısıyla zamanın ruhunu keşfederken, bunu eski ile de mezcederek, dizeleriyle resmetmiştir. Sanat camiasında, daha çok "Ses ipine söz asmak" imgesiyle adını duyuran Arif Eren'in şiirleri incelendiğinde, onun ses ipine astığı kelimelerle şiirine anlam derinliği kattığı da görülecektir. Şiirlerindeki imge çeşitliliği ve zenginliği de dikkat çeken hususlardandır.

Eserleri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar

Arif Eren'in zaman konusundaki düşüncelerine geçmeden önce onun hakkında yapılmış olan çalışmalara ve eserlerine kısaca değinmekte fayda vardır. Eren'in hayatı, sanatı ve şiiri üzerine, kısmen de olsa, önemli çalışmalar yapıl-

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahramanmaraş, ORCID: 0000-0002-3116-7087, Türkiye, kemaltimur@hotmail.com

¹ Timur, Kemal, Eğilmez Kaya, Hatice, *Bütün Yönleriyle Mümtaz Bir Şair Arif Eren*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021, s. 22.

mıştır. Bunların hepsi kendi alanında güzel çalışmalardır. Ancak onun hakkında yapılan inceleme, araştırma ve değerlendirmelerin birisini daha müstesna gördüğümünden onu hepsinden ayırıyorum. O müstesna çalışma, Hatice Eğilmez Kaya'nın *Ses İpine Söz Asan Şair Arif Eren*² adlı kitabıdır.

Şair Eren'in ilk şiiri 1964 tarihinde Konya'da Fevzi Halıcı'nın çıkarmış olduğu *Çağrı* dergisinde yayınlanmıştır.³ Sonraki tarihlerde Arif Eren'in şiirleri Türkiye'de yayınlanan birçok önemli derginin sayfalarına da değer katmıştır. Bunlar “*Çağrı, Defne, Toprak, Elif, Ilgaz, Varlık Yıllığı, Hisar, Türk Edebiyatı, Milli Kültür, Kültür ve Sanat, Doğu Edebiyat, Dolunay, Bir Edebiyat Yaprağı, Tepe Edebiyat, Alkış, Güneysu, Çınar, Genç Kardelen, Kırağı, Kümbet, Harman, Seviye ve Mevsimler* gibi çeşitli dergilerdir ki, bunların tümü ve özellikle de şiir alanında yayın yapan ve önemli okuyucu kitlesi olan fikir, sanat ve edebiyat dergileridir.⁴ Bu dergilerin hepsi de uzun yıllar yayın faaliyetini sürdürmüş ve memleketin şiirine, sanatına, hikâyesine/öyküsüne, romanına ve denemesine hizmet etmiş ve sanatın her alanında adeta birer mektep görevi görmüşlerdir. Dolayısıyla Arif Eren, şairliğinin yanında, önemli bir muallim de olduğundan, memleketin kültür ve sanatına mektep vazifesi yapan bu önemli dergilerde, güzel mısralarla güzel kokular bırakıp milletimizin edebiyat, sanat ve şiirine önemli katkılarda bulunmuştur.

Böylece Arif Eren, memleketin birçok edebiyat dergisini, yazmış olduğu mısralarla donatmış ve onlara silinmez imzasını da atmıştır. Zira kendisi de ifade etmiş olduğu ârifane sözlerin birisinde “*Gerçek sanatçının ismini hiçbir silgi silemez*” demiştir. Yine bu durumu mısralarında şu şekilde ifade etmiştir:

Gönlüm ve kafam birer tezgâh
Yüreklere sımsıcak sevgi
Beyinlere bilgi dokurum
Eskitemez öğrettiklerimi zaman
Silemez imzamı hiçbir silgi.

Dolayısıyla Eren, bütün ismini zikrettiğimiz bu önemli dergilerde, zamanın ruhuna da değinerek, ses ipine güzel ve silinmez mısralar asıp nakşetmiştir.

Arif Eren'in ses ipine astığı mısralar, sadece Türkiye'de değil; yurt dışındaki şiir ve sanatseverler tarafından da takip edilmiştir. Bu konuda kendisinin 2016 yılından itibaren çıkarmış olduğu *Mevsimler* dergisi, hem ‘e-dergi’ hem de matbu, toplam 30 sayı olarak yayın faaliyetini sürdürmüştür. Derginin tüm sayıları e-dergi olarak da yayınlandığından, dünyanın her tarafında edebiyat ve şiir meraklılarını bu ses ipine asılan şiirlerden haberdar edip istifade ettirmiştir.

² Eğilmez Kaya, Hatice, *Ses İpine Söz Asan Şair Arif Eren-Monografi*, Öncü Kitap, Ankara 2019.

³ Eren, Arif, *Arif Eren, Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Öncü Kitap, İstanbul 2010, s. 154.

⁴ Age., s. 154.

Yine *Bir Tebessüm* dergisi, 2 Haziran 2002 tarihinde Arif Eren ile ilgili bir özel sayı hazırlamıştır. Bir de Eren hakkında lisans ve Yüksek Lisans tezleri yaptırılmıştır. Şair Eren, zaman zaman bazı televizyon kanallarında tanıtılmıştır. 2005 tarihinde ise “Antalya Şair, Ozan, Yazar ve Ressamlar Kültür Derneği” tarafından düzenlenen ikinci şairler buluşmasında yılın “Akdeniz Büyük Şiir Ödülüne” layık görülmüştür. Yazmış olduğu şiirler ise yaklaşık on sekiz antolojide yer almıştır.

Arif Eren’in ilki 1965 tarihinde olmak üzere, yaklaşık her on yılda bir, farklı isimler ve şiirlerle kitapları yayınlanmıştır: *Bu Kent Sende Kalsın*⁵, *Yurt Tesbihi*⁶, *Hayatı Huzura Ayarlamak*⁷, *Görkemli Denge*⁸, *Zaman Yerinde Durmaz*⁹, *Ses İpine Asılan Sözler-Seçilmiş Şiirler*¹⁰ ve *Ses İpine Söz Asan Şair Arif Eren*.¹¹

Arif Eren ile ilgili bir kısmı vefat eden ve bir kısmı hayatta olan birçok değerli şair, yazar, sanatçı, gazeteci ve akademisyen, onunla ilgili bir kitap oluşturacak kadar yazılarıyla değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ayrıca kendi çevresinde ona ve onun sanatına dair şiir yazarlar da olmuştur.¹² Yukarıda saydığım tüm çalışmaları kıymetli bulunmakla birlikte onunla ilgili bir yüksek lisans tezi¹³ ve 2021 yılında kendisiyle ilgili farklı yazarlardan oluşan bir anı kitabı da hazırlanıp okuyucunun hizmetine sunulmuştur.¹⁴ Hem e-kitap hem de matbu olarak basılan *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*’nde de kendisine yer verilmiştir.¹⁵

Sanatı ve Şiiri Üzerine

Arif Eren’in, farklı dergilerde yayınlanmış nesir yazıları ve arifane sözleri olsa da o, daha çok duygularını şiir ile dile getirmeyi tercih etmiştir. Onun şiirinde kullandığı dil ve üslubu, hem akıcı, hem sağlam, hem etkileyici hem de zengin imgelerle bezenmiştir. Eren’in şiirlerinde sadelikle birlikte biraz da kapalılık var. Zaten sanatın ön planda olduğu orijinal şiirlerde bunun olması gerekir.

Genel bir kural olduğu gibi, Arif Eren’in de her şiiri kendi içinde ve kendi anlam dünyasında değerlidir. Yine de bir seçmeye gidilirse “Bu Yerler Gönülme Dar Geldi”, “Sonra Bulamazsın Aynalarda”, “Bu Kent Sende Kalsın”, “Zaman Yerinde Durmaz”, “Yurt Tesbihi” ve “Selimiye” şiirleri hem duygu bağ-

5 Eren, Arif, *Bu Kent Sende Kalsın*, Yıldız Basımevi, Konya 1965.

6 Eren, Arif, *Yurt Tesbihi*, Nilüfer Matbaa Tesisleri, İstanbul 1975.

7 Eren, Arif, *Hayatı Huzura Ayarlamak*, Semih Ofset, Ankara 1985.

8 Eren, Arif, *Görkemli Denge*, Dolunay Yayınları, Kahramanmaraş 1996.

9 Eren, Arif, *Zaman Yerinde Durmaz*, Öncü Kitap, Ankara 2006.

¹⁰ Eren, Arif, *Ses İpine Asılan Sözler- Seçilmiş Şiirler*, Ankara 2019.

¹¹ Eğilmez Kaya, 2019.

¹² Eren, 2010.

¹³ Kayabaşı, Bayram, *Ses İpine Söz Asan Şair Arif Eren (Hayatı, Sanatı ve Eserleri)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2022.

¹⁴ Timur, Kemal, Eğilmez Kaya, Hatice, *Bütün Yönleriyle Mümtaz Bir Şair Arif Eren*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021.

¹⁵ Avcı, Ramazan, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ansiklopedisi*, “Arif Eren” Maddesi, Editör: Prof. Dr. İbrahim SOLAK Cilt: 3, Kahramanmaraş 2018, s. 337-338.

lamında, hem tasvir, hem imaj, hem memleket hem de tarihi doku bakımından üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken şiirlerdir.

Eren'in şiirini dikkatle okuyanlar, kendisinden muhakkak bir şeyler bulurlar. Yine onun söz ipine astığı mısraları, her şiirseveri, sanatseveri ya da normal okuyucuyu kendi geçmişine doğru yolculuğa çıkardığı gibi geleceğe dair de güzel hayallere sevk eder. Eren'in ârifane sözleri ve şiirindeki mısraları, daha çok bizim gönül coğrafyamıza hitap ettiklerinden, her sanatsever, kabiliyeti nispetinde onlardan faydalanır ve kendisinden bir şeyler keşfeder. Özellikle de *Görkemli Denge* şiir kitabındaki mısralar dikkatlice ve tefekkürle okunduğunda bu durum hemen hissedilir. Onun şiirinin başka güzel bir hasleti de, okuyanı ya da dinleyeni pek rahatsız etmemesidir. Yine Eren'in şiirinde siyaset ve ideolojiden ziyade sanat ön planda olduğundan onun mısraları bu yönüyle de kimseyi rahatsız etmez.

Aslında söz üstadı Arif Eren'in şiirlerinde kullandığı kelimelerin hemen hemen tamamı bizim günlük konuşmalarımızda kullandığımız sade kelimelerdir. Böyle olmakla birlikte bu sadelik içinde bir kapalılık da görülür. Zira ses ipine asılan kelimelerde, dikkatli, derin ve usta bir şair ve sanatçı işçiliği gözlemlenir. Ancak bunları anlamak, duymak ve hissetmek için biraz dikkat gerekir. Onun tüm şiirlerinde bu hassas olan sanat işçiliğini görmek mümkündür.

Yine Eren, birçok tasviri şiirinde, bazen kelimelerle adeta resim de çizer. Bu resim ve tablolar, aslında hayali olan görüntülerden ibarettirler. Ancak bunlar, anlam ve ruh derinliği olan resimlerdir. Bir de Eren, bu tarz şiirlerinde bu sanatın resimden üstünlüğünü de bir nevi ispat eder. Bilindiği gibi ses ve kelime, şairlerin temel malzemesidir. Tüm şairler bu malzemeyi kabiliyetleri nispetinde kullanıp işlerler. Eren de birçok şiirinde bu temel olan malzemeyi çok iyi kullanan kabiliyetli ve yetenekli bir şairdir. O daha çok, bizi yansıtan öz şiirin peşindedir. Yine Eren, şiirini herhangi bir ideolojiye feda etmeyecek kadar da sanatına saygılı ve hâkimdir.

Arifane Sözcükler

Söz ipine güzel mısralar asan Arif Eren aynı zamanda arifane sözleriyle de dikkat çeken bir şairdir. O, zaman zaman öyle güzel mısraları ve arifane sözleri ses ipine asar ki, insanı farklı duygu ve düşüncelere sevk eder. Dolayısıyla onun şiirlerinde kullandığı bazı mısraların ve arifane söylediği sözlerin levhalara yazılıp ibretle insanların nazarlarına sunulmasında büyük fayda görülecektir. İşte onun ses ipine astığı Arifane sözlerinden bazı örnekler: *“İnsanları sağır olan bir yerde şiir okunmaz. Arif kişilerin söz hamuru mayalı olur. Akıl n vize vermediği hiçbir söz dil gümrüğünden geçmemelidir. Kısmet neredeyse ayaklar oraya götürür. İnsan, önce diliyle dost olup onun düşmanlığından kurtulmalıdır. Yurdunu sevmeyenin canını soğuk olur. Kitap, ayından daha vefalıdır, her yaşta insanı güzel gösterir. Yağmur altında gözyaşları ifadesiz kalır. Erkeğin gücü, kadına korku değil güven vermelidir. Bir insana hak etmediği değeri verirsen, o ölçüde değerini kaybedersin. Yanlış yolda yürüyen,*

gideceği adreste huzur bulamaz. Dürüstlük her yerde geçerli bir kimliktir. Mutlu evin penceresi, sokağa küsmez. Kaderini kendi elinle yazsan bir değişiklik yapamazsın. Yürümeyi sabır yolunda öğrenenin, ahlakı güzel olur. Kapıdan girince duyduğum huzur, beni bir anahtar gibi kilitledi eve.”¹⁶

Usta Şairden Önemli Mısralar

Arif Eren’in bu Arifane sözlerinden sonra farklı şiirlerinde kullandığı bazı mısraları da dikkatli nazarlara sunalım:

Bense yağmurla beslenen
Bir ırmak gibi sana akıyorum.

Düşün ki şairsin, yeni şiirlerin var
İnsanları sağır bir yerde kime okursun

Gönlümü mühürledim sevemem artık
vefasız sevgililer ele gidiyor.

Renkler unutuldu beyazdan başka
Tek renge büründü tabiat.

Köyü bir mayın gibi kuşattı kar.

Böyle şakşakçı seyirci varken
Telden ne diye insin cambaz.

Bu inançla atmalı kalbin
Nasıl olman gerekirse öyle yaratılmışsın

Dolu tüfek gibidir güzellik
Ona duyulan ihtiyaç kadar

Kullanmasını da bilmeli sahip olanlar
Güzele şans tanımaz tedbirsizlik

Yürekteki sevda kora dönüşünce
İnsanı terk eder normal düşünce

¹⁶ Timur ve Eğilmez Kaya, 2021, s. 237-239.

İşte ses ipine söz asmak, bu mısralarda da ifade edildiği gibi, çok önemlidir, güzeldir ve insanın içini ferahlatan etkileyici bir şeydir. Evet, kökü mazide olmayan ve muhayyilesi güçlü olmayan bir şairin, böyle derin anlamlı ve bol imgeli şiirler ve ârifane sözler kaleme alması çok zordur. Ben yukarıya onun mısralarından birkaç seçme yaptım. Onun şiirlerinde bunlar gibi daha yüzlerce güzel mısra var.

Zamanın Ruhü

Bilindiği gibi, sanatçının ve şairin yetişmesinde, sanatın ve şiirin oluşmasında zamanın ve mekânın fert üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Zaten mekân üzerine yapılan incelemeler de bunu göstermektedir. Araştırmacılar, zamanın ve mekânın insan, insanın da zaman ve mekân üzerindeki izlerini edebi eserlerde aramadan yapılan her analizin eksik kalacağına işaret ederler. Zira sürekli yenilenen insanın, kendine özgü birikimi, daha çok zaman ve mekânların hafızasında gizlenmiştir.¹⁷

Edebiyat araştırmaları üzerine yapmış olduğu çalışmalarıyla değerli eserlere imza atan Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün mekân ve onun birer unsuru olan zaman ile çevrenin insan üzerindeki etkisi konusundaki: "*Fertler ne kadar büyük deha sahibi olurlarsa olsunlar onları mekân ve zamandan sıyrılmış olarak anlayıp anlatmak imkânsızdır. Filhakika bir muharriri tek başına her türlü alakalardan kurtulmuş olarak anlamaya çalışmak onu hiç anlamamak demektir. En şahsi bir sanatkâr; mutlaka muhitine, ailesine, zamanın temayüllerine birçok şey borçludur. Onun hayatının değişmelerini, şahsiyetinin dalgalanmalarını ve teessüsünü, nüfuz ve tesirlerini, edebî ve içtimai hayattaki yerini, asırlar arasındaki manevi hayatını da öğrenmeliyiz*"¹⁸ tespitleri de bu konuda önem arz etmektedir. Dolayısıyla yaşadığımız yer ve zaman ile kimliğimiz arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu tüm edebiyat araştırmacıları tarafından kabul görmüş bir realitedir.¹⁹

İşte Kahramanmaraş'ın tanınmış bir ailesine mensup olan Arif Eren, birçok mısraında olduğu gibi özellikle de "Zaman Yerde Durmaz" şiirinde zamanın ruhunu kavramada, anlamada ve değeri konusunda çok önemli tespitlerde bulunur. Bu duygularını da ince, zarif, edebi ve estetik duygularla zamanın ruhuna aksettirmede büyük bir ustalık gösterir. Duygu ve düşüncelerini aktarırken, onları güzel imajlarla zamanın ipine asmayı da başarır.

Eren, "Zaman Yerde Durmaz" şiirinin ilk mısralarından itibaren zamanın ruhunu çok farklı bir perspektifle dile getirmiştir. Şiirin ilk mısraında, sevgiliye seslenen şair, tüm harflerin, sevgiliye nasıl, ne şekilde ve hangi üslupla hitap etmeyi düşündüklerini dile getirerek, onların adeta bu uğurda sıra beklediklerine işaret ederek güzel bir başlangıç yapar. Peki, tüm bu harfler niçin sıraya

¹⁷ Timur, Kemal, "Sıradışı Yönleriyle Diyarbakır'ın Birkaç Zirve Şahsiyeti", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, Yıl 8, Sayı 15/1, Nisan 2016, s. 220.

¹⁸ Köprülü, M. Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 27-28.

¹⁹ Timur, 2016, s. 220.

girerler? Onlar sadece ve sadece ona, yani sevgiliye bir hoş geldin demek için. İşte şiir, şu anlamlı mısralarla başlar:

Harfler dilimde sıraya girdiler arkası arkasına

Sana bir hoş geldin demek için

Şiirden ve sanattan anlayanlar için ifade ediyorum. Şiirin bu ilk mısraı, zamanı kavradığı gibi insanı da hemen hemen tüm benliğiyle sarar ve adeta içine çeker. Bu ilk başlangıç mısraları, her okuyanı büyük bir zevk ile kendine hayran bırakır. Zira onun dilinden, yani sevgilinin dilinden ona bir hoş geldin demek için adeta alfabenin tüm harfleri arkası arkasına sıraya girmişlerdir. Bu arada gözlerinin gözbebekleri heyecan içinde sevgiliyi beklerken, onun ruhundan daha da sabırsızdırlar. Bu şekilde şiirdeki diğer mısraları da bir ırmak gibi akmaya devam eder. Belli bir zaman içinde akan mısralara göre tereddüt, mutlu olmak için adeta bir güve gibi onu her an ve zamanda uyarır ve rahatsız eder. Ya da onu kamçılar ve hep diri tutar. İşte bu ince ve hassas duygular şiirde şu mısralarla dile gelir ve canlanır:

Bilirsin mutluluk için bir güvedir tereddüt

Artık gel, bir sebebin yok gelmemek için

Şiirde zaman çok önemlidir ve hiç durmadan sürekli akıp gitmektedir. Geçen zaman da bir daha geri gelmemektedir. Zamanla ilgili dile getirilen bu hassas duygular ya da zamanında verilmeyen kararlar, hem sevgi ve sevgili için hem de insanın sosyal hayatı için çok önemlidir. Çünkü insan hayatında, tereddüt sebebiyle, yerinde ve zamanında verilmeyen kararlar, insan için, eline geçen birçok imkânı kaçırma anlamına gelmektedir. İnsanın sosyal hayatında bunun binlerce yaşanmış örnekleri vardır. Şiirde ifade edildiği gibi, zaman öyle kıymetlidir ki, o anda verilemeyen kararlar, insanı birçok imkândan ve fırsattan alıkoyabilmektedir. Çünkü zaman yerinde durmamakta ve sürekli akıp gitmektedir. Zamanın geri dönme imkânı olmadığı için zamanında ve yerinde verilen kararların önemi daha da artmaktadır. İşte Eren'in söz dağarcığından ve söz imbiğinden geçen bu duygular mısralara şu şekilde yansır:

Zaman yerinde durmaz, mevsim değişir

Şimdi tam zamanıdır karar vermek için

Şair Eren, bir sonraki mısralarında zamanın bu durumunu ve önemini farklılıkları duygu ve imajlarla ifade ederek onları daha da pekiştirir. Çünkü zaman konusunda, yarına güvenmek için elimizde bir belge ya da bir senet yoktur. Dolayısıyla zamanında verilmeyen kararlar insanı her konuda engellemekte ve eline, zamanında geçen fırsatlardan mahrum bırakmaktadır. Bu durumu şair şu güzel mısralarıyla ifade eder:

İnsanı hep engeller verilmeyen kararlar

Elimizde bir belge yok yarına güvenmek için

Arif Eren, zamanın ruhunu iyi kavradığı için bu durumu çok farklı duygu ve imajlarla dile getirir. Yerinde ve zamanında verilmeyen kararlardan dolayı,

insanın içinde adeta bir rüzgâr gibi fırtınalar kopmaktadır. O fırtına anında, içindeki yapraklar uçuşarak dökülürler. Yine bu fırtına anında, eline geçen imkânlar iyi değerlendirilemediği için, kuşlar olarak vasıflandırılan o fırsatlar ya da o kuşlar, bu fırtınaya dayanamayarak uçuşup giderler. Bu mısralarda geçen ve uçan kuşlar, aslında birer nasip ya da fırsattırlar. Peki, zamanında verilemeyen kararlar yüzünden o uçup giden kuşlar ya da fırsatlar ne olurlar? Tabi ki başka diyarlara gidip başkasına imkânlar sunarlar. Ya da başkasına yar olurlar. Ondan sonra da tüm imkânları kaçıran insan, umudunu kaybeder ve yalnızlaşır. Onlar, bir daha ona o imkânı tanımazlar, ya da o fırsatı vermezler. Ayrıca onun yalnızlığını gidermek için kimse ona bir daha buyur da demez. İşte bu kısaca değindiğimiz ince duygular, Şair Eren'in şu iki mısraında ne güzel ifade edilmiştir:

Rüzgâr sertleşir, yapraklar uçuşur, kuşlar gider

Kimse buyur demez yalnızlığınızı gidermek için

Kâinata dikkat edildiğinde, başta insan olmak üzere, tüm yaratılanlar, hiç durmadan, geri dönmeden zamanın içinde bir nehir gibi akıp gitmektedirler. Bir nehir gibi akıp giden zaman ise, hiçbir zaman geri dönmemektedir. Dolayısıyla her insanın, hiç dönmek üzere sürekli akıp giden bu zamanı çok iyi kavrayıp değerlendirmesi gerekiyor. İnsan da bu zaman nehrinde ya da zaman tüneline akıp giderken, onu her an bir ayna, ya da, -modern tabirle-, bir kamera, onun tüm hal ve hareketlerini kaydetmektedir. İnsanın bu zaman tüneli içinde yaptığı tüm bu faaliyetler, olumlu olumsuz kaydedilmektedir. Onun her anını kaydeden birileri de, onları ortaya koymak ya da başkasına ya da kendisine göstermek için adeta fırsat kollamaktadır. Bu mısralarda, İslami inanca göre insanın sağında ve solunda yer alan ve her insanın olumlu olumsuz hareketlerini kaydeden 'Kirâmen-Kâtibîn'²⁰ meleklerine bir gönderme olduğu da akla gelmiyor değil. İşte şair Eren, tüm bu durumları şiirinin iki mısraında insanların dikkatine sunarken sanat ustalığını da göstermiş olmaktadır:

Her zaman bir sona doğru akar zaman

Fırsat kollar aynalar bunu söylemek için

Her mısraı, hem şekil ve estetik, hem anlam hem de ses olarak mükemmel olan şiir, zaman gibi akıp giderken, insan için çok ibretli anlamlar çağrıştırmaktadır. (Bu çağrışımları kalemimle ifade edemediğimi de itiraf etmeliyim) Bu mısralarıyla zamanın ruhunu iyi kavrayan ya da iyi okuyan Eren, bu fırsatların, çoğu kez insanlar tarafından iyi kullanılmadığına da dikkat çekmiştir. Zira hayat akıp giderken insan çoğu kez bunun farkında bile olamamaktadır. Ancak

²⁰ İslam dininde, insanların sağ ve solunda bulunan, yapılan iyi ve kötü davranışları tespit edip, yazan meleklerle verilen isimdir. İslam'a göre, bunlar iki tanedir. Meleklerden biri kişinin solundadır ve kötü davranışlarını, diğeri ise kişinin sağındadır ve iyi davranışları yazar. Bu meleklerin varlığı Kur'an'da geçmektedir ve bu nedenle bu meleklerle inanmak Müslümanlara farzdır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Kir%C3%A2men_K%C3%A2tib%C3%AEn) (Erişim Tarihi: 24.04.2023)

şair bunu fark ettiği için ve bu duruma, sonra üzülmemek için, keşke demek için ve ah etmemek için bunun kıymetini bilmek gerektiğini yine estetik bir üslupla “ses ipine asarken” insanı, ifade edemeyeceği, farklı duygulara sevk etmektedir:

Çok kez farkında olmaz insan eline geçen fırsatın

Kıymetini bilmek lâzım sonra üzülmemek için

Şiirin son mısralarında ise, zaman içinde insanın eline geçen fırsatların, çoğu kez ele geçemeyeceğini, şansının hep yaver gidemeyeceğini, bu eline geçen fırsatları ve şansını kaçırmamak ya da küstürmemek için insanın büyük çaba göstermesi gerektiğini de yine şu güzel ve ibretli sözlerle sonlandırır:

İnsana her zaman böyle yâr olmaz şansı

Gel artık, bu şansı küstürmemek için²¹

Arif Eren için zaman, anıları yansıtan bir aynadır. Zaman aynı zamanda bir kuştur. Ona göre, insanlarca bu kuşun değeri bilinmediği takdirde ansızın uçup gidebileceği, farklı mısralarla, sanat inceliği de gösterilerek güzelce ifade edilir. İşte Şair Eren “Bir Kuştur Zaman” isimli şiirinde, zaman ile ilgili o ince duygularını mısralarının ruhuna farklı imajlarla adeta nakşettirir.²² Bu şiirin bazı bölümlerinde zamana şu şekilde farklı anlamlar yükler:

Kökü derinde olan sabrın

Sonunda hep hayır vardır.

Zaman ufkundan güneş gibi

Bir gün doğar, beklenen yarın.

Aceleyle tanış olmak niye?

Belirli bir zaman sonra,

Yeşil ekin değirmende un olur,

Sabır en iyi sermaye.

Sorguya çekmeli insan kendini

Vicdanıyla baş başa kaldığı an.

Hatanın tekrarına izin yok,

Kafesten çıkan bir kuştur zaman...

Şair Eren, yine başka bir şiirinde, zamana, kaderi bir anlam da yükleyerek duygu ve düşüncelerini şu güzel mısralarla ifade eder:

Gecenin huzur tülbindinden kalbine

Süzülen bir sevinçle başlıyor gün

Ömür takviminin yaprağında

²¹ Timur ve Eğilmez Kaya, 2021, s. 29.

²² Age., s. 120.

Bilemezsin neler yazılı bugün²³

Netice olarak Eren'in sanatına zaman ve mekân eksenli bakıldığında, onun memleketin güzel beldelerinde öğretmenlik görevini ifa ettiğini ve buralarda hayatını sürdürürken de zamanını verimli geçirerek güzel hizmetlerde bulunduğunu ve yaşamış olduğu tüm bu mekânlarda hemen hemen her konuda olduğu gibi, zaman konusunda da, güzel şiirler kaleme aldığını ve bunları gönülün ses ipine güzelce astığını müşahede etmekteyiz.²⁴

Sonuç

Kahramanmaraş'taki şair, yazar, fikir ve sanat adamları düşünüldüğünde, bu şehirde geçmişte olduğu gibi yakın dönemde de birçok önemli devlet adamının, sanatçının, şair ve yazarın yetişmiş olduğu müşahede edilmektedir. Bu yönüyle Kahramanmaraş, Anadolu'nun en zengin ve velut şehirlerinden birisidir. Bu konumundan dolayı tarihi süreç içinde bu topraklarda birçok yazar, şair, fikir ve sanat adamı yetişmiştir. Bu önemli şahsiyetlerden birisi de günümüz şairlerinden olan Arif Eren'dir.

Arif Eren, Anadolu'nun birçok kentinde öğretmenlik görevini ifa ederken, duygu ve düşüncelerini güzel mısralarla dile getirerek insanımıza büyük hizmetlerde bulunmuştur. Yine yazmış olduğu şiirlerinin yanında, birçok ârifane söze de imza atmıştır.

Eren, öğretmenlik görevini ifa ederken, birçok sosyal ve edebi faaliyeti de gerçekleştirmiştir. Birçok şiir gecesine katılmış, bunların bir kısmında önemli ödüllere de layık görülmüştür.

Eren'in yapmış olduğu hizmetlerden birisi de dergi faaliyetleridir. Bunların içinde toplam otuz sayısı yayınlanan *Mevsimler* dergisi, hem matbu hem de dergi olarak yaklaşık sekiz yıl faaliyetini sürdürmüştür.

Arif Eren ile ilgili, bazı ferdi ve akademik çalışmalar yapılmış, bazı ansiklopedilerde hakkında bilgiler verilmiş, hakkında lisans ve yüksek lisans tezleri de hazırlanmıştır.

Eren, şiir ve sanatının kutsiyetine inanan bir kalemidir. Dolayısıyla sanatta estetiği, güzelliği ve derinliği ön planda tutar. Fazla yazmaktan ziyade kaliteye önem verir. Onun için de acele etmeden yazacağı kelimeleri kalp ve gönül süzgecinden geçirdikten ve epeyce düşünüp tefekkür ettikten sonra kâğıda döker.

Arif Eren, sanat ve şiirin dışında diğer siyasi ve ideolojik konularla fazla ilgilenmez. Onun mısralarında daha çok sanat ön plandadır.

²³ Age., s. 24.

²⁴ Bu makale hazırlanırken daha önce yayınlanan şu yazılarımızdan da faydalanılmıştır: (Timur, Kemal, "İsmiyle Müsemma Zarif, Arif ve Mümtaz Bir Şair: Arif EREN", *Bütün Yönleriyle Mümtaz Bir Şair Arif Eren*, Editör: Prof. Dr. Kemal TİMUR, Hatice EĞİLMEZ KAYA, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021, s. 17-34.; Timur, Kemal "Her Memleketin Marka Şehirleri... Mekân... Şairler... ve Söz Üstadı Arif Eren...", *Mevsimler Sanat-Edebiyat-Kültür Dergisi*, Sayı 27, s. 10-13, Yıl: 6, Kış Sayısı 2020).

Şair Eren, tanıdığım ve müşahede ettiğim kadarıyla, sakin bir yapıya sahiptir. Bu sakinliği şiirlerinde de görmek mümkündür. Bunun yanında kendine has bir dili ve üslubu olduğu da unutulmamalıdır.

Bilindiği gibi sanatta ve şiirde kendine has ve orijinal bir üslup yakalamak ve oluşturmak çok zordur; ancak bu olmadan da yeni ve orijinal bir şeyin ortaya çıkamadığını, işin ehli olanlar çok iyi bilirler.

Şair Eren, geçmişten günümüze olan şiirimize hem şekil, hem de anlam olarak hâkim birisidir. Dolayısıyla Eren, kendine has ve taklit olmayan bir dil ve üslubu yakalamıştır. Tüm bu yönleriyle Arif Eren, ismiyle müsemma bir şahsiyettir. Zira o, hemen hemen her gün, hem ârif ve zarif olan hikmetli sözlerle, kültür, sanat ve edebiyatımıza katkıda bulunmakta, hem de ses ipine güzel mısralar asmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Avcı, Ramazan, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ansiklopedisi*, “Arif Eren” Maddesi, Editör: Prof. Dr. İbrahim Solak Cilt: 3, Kahramanmaraş 2018.
- Eğilmez Kaya, Hatice, *Ses İpine Söz Asan Şair Arif Eren-Monografi*, Öncü Kitap, Ankara 2019.
- Eren, Arif, *Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Öncü Kitap, İstanbul 2010.
- Eren, Arif, *Bu Kent Sende Kalsın*, Yıldız Basımevi, Konya 1965.
- Eren, Arif, *Yurt Tespihi*, Nilüfer Matbaa Tesisleri, İstanbul 1975.
- Eren, Arif, *Hayatı Huzura Ayarlamak*, Semih Ofset, Ankara 1985.
- Eren, Arif, *Görkemli Denge*, Dolunay Yayınları, Kahramanmaraş 1996.
- Eren, Arif, *Zaman Yerinde Durmaz*, Öncü Kitap, Ankara 2006.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Kir%C3%A2men_K%C3%A2tib%C3%AEn (Erişim Tarihi: 24.04.2023).
- Kayabaşı, Bayram, *Ses İpine Söz Asan Şair Arif Eren (Hayatı, Sanatı ve Eserleri)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2022.
- Köprülü, M. Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
- Timur, Kemal, “Sıradışı Yönleriyle Diyarbakır’ın Birkaç Zirve Şahsiyeti”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, Yıl 8, Sayı 15/1, Nisan 2016.
- Timur, Kemal “Her Memleketin Marka Şehirleri... Mekân... Şairler... ve Söz Üstadı Arif Eren...”, *Mevsimler Sanat-Edebiyat-Kültür Dergisi*, Sayı 27, Yıl: 6, Kış Sayısı 2020.
- Timur, Kemal, Eğilmez Kaya, Hatice, *Bütün Yönleriyle Mümtaz Bir Şair Arif Eren*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021.
- Timur, Kemal, “İsmiyle Müsemma Zarif, Arif ve Mümtaz Bir Şair: Arif EREN”, *Bütün Yönleriyle Mümtaz Bir Şair Arif Eren*, Editör: Prof. Dr. Kemal TİMUR, Hatice EĞİLMEZ KAYA, Kesit Yayınları, İstanbul, 2021.

